SOUDOBÉ DĚJINY

[illegible]

2-3/2001

Předplatné na ročník VIII (2001), tj. 4 čísla:

180,– Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
210,– Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,– Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku VIII (2001).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,– Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2001

SOUDOBÉ DĚJINY

VIII / 2-3

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři čísla

Michal Barnovský (1937)
vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zabývá se převážně poválečnými dějinami Slovenska. Je autorem řady publikací, například *Na ceste k monopolu moci* (Bratislava 1993) nebo *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* (Bratislava 1997, spoluautor Jan Pešek).

Andrew J. Bove (1972)
doktorand oboru politologie Boston College, asistent na katedře politických věd Wesleyan University ve Filadelfii. Jeho odborný zájem se soustřeďuje na dějiny politické filozofie, liberalismus a filozofii sociálních věd.

Jaroslav Cuhra (1971)
odborný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, specializuje se na církevní dějiny ve střední a východní Evropě po druhé světové válce, v tisku je jeho disertační práce o vztazích mezi Československem a Vatikánem v letech 1968–1989.

Šárka Daňková (1977)
působí na Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze a zabývá se dějinami Německa a Rakouska.

Jiří Ellinger (1974)
doktorand Ústavu světových dějin na Filozofické fakultě UK a posluchač Diplomatické akademie při Ústavu mezinárodních vztahů v Praze. Specializuje se na dějiny Velké Británie.

Vlastimil Hála (1951)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR v Praze. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Dana Hamplová (1973)
vědecká pracovnice Sociologického ústavu AV ČR v Praze. Věnuje se sociologii rodiny a sociologii náboženství. Je spoluautorkou knihy *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství* (Praha 2000), v oblasti sociologie náboženství publikovala studii *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP* (Praha 2000).

Norbert Kmeť (1971)
vědecký pracovník Politologického kabinetu SAV v Bratislavě, zabývá se politickými dějinami Slovenska po roce 1948. Autor monografie *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951* (Bratislava 2000).

Michal Kopeček (1974)
odborný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, zabývá se dějinami a politickou filozofií 20. století ve střední Evropě.

Róbert Letz (1967)
působí na katedře slovenských a všeobecných dějin Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě a věnuje se problematice politických a církevních dějin po roce 1945. Je mj. autorem monografie *Slovensko v rokoch 1945–1948: Na ceste ku komunistickej totalite* (Bratislava 1994).

Bedřich Loewenstein (1929)
do roku 1970 vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV v Praze. V letech 1979–1994 profesor moderních dějin na Svobodné univerzitě v (Západním) Berlíně. Zabývá se vybranými tématy novodobých evropských dějin od 18. století, především občanskou společností. Česky publikoval mj. *Projekt moderny* (Praha 1995).

Françoise Mayerová (1957)
mimořádná profesorka na Univerzitě Paula Valéryho v Montpellier. Zajímá se o dějiny komunismu, aktuálně připravuje dílo o komunismu v českém kolektivním vědomí po roce 1989.

Jan Pešek (1949)
vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě. Zaměřuje se na československé a slovenské dějiny po druhé světové válce. Autor několika monografií o perzekucích komunistického režimu a působení Státní bezpečnosti po únoru 1948, o vztahu režimu a církví publikoval práce *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* (Bratislava 1997, spolu s Michalem Barnovským) a *Pod kuratelou moci: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970* (Bratislava 1999).

Miroslav Pfann (1963)
farář Českobratrské církve evangelické v Rovečném, místopředseda Spolku evangelických kazatelů.

Stanislav Sikora (1949)
vědecký pracovník Historického ústavu SAV v Bratislavě, zabývá se politickými dějinami 50. a 60. let v Československu a sociálněděmokratickým hnutím.

Petr Šafařík (1973)
doktorand Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK, zabývá se soudobými kulturními dějinami.

Jaroslav Šebek (1970)
odborný pracovník Historického ústavu AV ČR v Praze, zabývá se politickými a sociálními dějinami Československa v letech 1918–1938, vývojem uvnitř českých a německých politických stran a církevními dějinami.

Jan Šimsa (1929)
teolog a spisovatel, farář Českobratrské církve evangelické v Klášteře nad Dědinou a od roku 1963 v Prosetíně, kde mu byl v roce 1973 odňat státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti. Signatář Charty 77, poté několik měsíců vězněn.

Milena Šimsová (1932)
absolventka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývala se podílem křesťanů na odboji za německé okupace, spolupracovala na uspořádání a převezení archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové do Prahy.

Václav Vaško (1921)
diplomat, dělník, politický vězeň (1953–1960), po roce 1989 emeritní ředitel katolického nakladatelství Zvon, lektor České křesťanské akademie, soukromý badatel v oblasti československých církevních dějin. Je mimo jiné autorem dvoudílné publikace *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce* (Praha 1990).

Obsah

Slovo úvodem (Jaroslav Cuhra) 265

Jaroslav Cuhra — KSČ, stát a římskokatolická církev (1948–1989) . . . 267

Dana Hamplová — Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji 294

Michal Barnovský — Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950 312

Róbert Letz — Perzekúcie proti rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1959–1963 332

Jan Pešek — Stát a cirkvi v období pokusu o společenskú reformu (1968–1969) 350

Jaroslav Šebek — Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech 365

Václav Vaško — Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou *Portrét osobnosti* 384

Recenze

Bedřich Loewenstein — Promeškaná příležitost 409

Vlastimil Hála — Proměny „divokého idealismu" *Dějiny Vlajky v pojetí Milana Nakonečného* 416

Petr Šafařík — Dva životy jednoho germanisty 422

Françoise Mayerová — Bartoškova analýza represe na základě fenoménu politického vězně 427

Stanislav Sikora — História ŠtB na Slovensku v druhom pokračovaní . . . 433

Šárka Daňková — Od kapitulace ke sjednocení 437

Jiří Ellinger — Stranicky zabarvený obraz Margaret Thatcherové a thatcherismu 441

Materiály

Norbert Kmeť — Zápas farára Novomestského o udržanie zborového domu v Uhrovci 444

Kronika

Andrew Bove, Michal Kopeček — Paměť století
Zpráva z konference 458

Anotace 466

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled článků z odborných časopisů a sborníků zahraniční provenience vydaných v letech 1998–2001 478

Archiv soudobých dějin

Několik poznámek k historickým souvislostem (Jaroslav Cuhra) 517

Miroslav Pfann, Milena a Jan Šimsovi — Veřejná diskuse o činnosti Státní bezpečnosti v roce 1966 na půdě Svazu českobratrského evangelického duchovenstva 521

Resumé 567

Slovo úvodem

Toto tematické dvojčíslo *Soudobých dějin* je věnováno dějinám církví a náboženských společností v bývalém Československu, s důrazem na období komunistického režimu. Editorským záměrem nebylo vytvořit „reprezentativní" sborník, mapující klíčová témata a události těchto dějin, nýbrž předložit čtenáři studie k tématům, jež aktuálně zpracovává znovuustavená větev české a slovenské historické vědy, kterou historiografie o církvích (snad výstižnější termín než „církevní historie") představuje.

Při přípravě čísla bylo osloveno více odborníků (nejen historiků), než s kolika se čtenář v jeho konečné podobě setká, a peripetie jeho vzniku jsou symptomatickým obrazem stavu a přístupu k bádání v této oblasti. Mimo jiné se přesvědčivě ukázalo, že slovenská historická obec (z důvodů nepochybně různých) věnuje této problematice – církvím a křesťanům v komunistickém režimu – výraznější pozornost, což má svůj odraz v šíři autorského zázemí. Zároveň je třeba vyzdvihnout, že slovenští kolegové doložili ve značné míře svou profesionalitu, zvládajíce práci nejen obsahově, ale hlavně včas! Naneštěstí totéž nelze říci o některých z jejich českých kolegů, kteří snad, pohlceni svým tématem, nahlížejí na „časový aspekt" práce jakoby *sub specie aeternitatis*. Bohužel také několik z nich, z důvodů pochopitelných i méně pochopitelných, přislíbené texty nedodalo vůbec a jen v jednom případě se díky ochotě pana Václava Vaško podařilo nalézt řešení. Jestliže v něčem tedy bylo nutno z původních záměrů slevit, podařilo se je naplnit třeba v tom ohledu, že příspěvky z pera historiků bylo možno konfrontovat s pohledem sociologky na problematiku náboženství a církví v komunistickém Československu. Pojetí edice dokumentů, která je obsahem přílohy „Archiv soudobých dějin", bylo vedeno intencí editorů a redakce do něj výrazněji nezasahovala.

Přes výše zmíněné obtíže, jež nakonec nejsou ničím výjimečným, představují publikované texty nejen seriózní obrazy z dějin, jež byly ještě před deseti lety zcela nezmapovány, ale ukazují je zároveň v plném souznění s nejnovějším stavem poznání, často jejich texty dokonce řeší problematiku zcela původní. Toto konstatování, jež jistě slouží ke cti autorům, ovšem také ukazuje, kolik je před badateli o moderních dějinách církví (křesťanství) v našich zemích a o jejich postavení ve společnosti

„povinnosti". Dokládá to třeba skutečnost, že předložená a vlastně nepříliš rozsáhlá „biografie" kardinála Berana je v některých směrech průkopnickým činem.

Monotematické dvojčíslo *Soudobých dějin* je zároveň výzvou k hlubšímu reflektování úlohy a postavení církví a křesťanů v komunistickém Československu celou historiografií. Obraz tohoto čtyřicetiletí nemůže být bez takového výzkumu a bez jeho vstřebání obecnou historií úplný – a toto konstatování neplatí jen o slovenských dějinách. Na druhé straně je na církvích, náboženských společnostech i jednotlivých křesťanech, aby takový výzkum přijímali jako nezbytnou součást hledání cest pro budoucnost a „daň" za svobodu a aby odolali touze podávat svou minulost v opatrné polopravdě.

Jaroslav Cuhra

Redakce časopisu *Soudobé dějiny* děkuje těm, kdo se o přípravu tohoto dvojčísla zasloužili, zvláště pak Jaroslavu Cuhrovi, který sestavil jeho koncepci a vyjednal s autory napsání původních článků pro tento účel, dále Norbertu Kmeťovi za zprostředkování slovenských příspěvků a Václavu Vaškovi za velmi vstřícný postoj k žádosti o zpracování původně neobjednaného článku v krátkém termínu.

KSČ, stát a římskokatolická církev (1948–1989)

Jaroslav Cuhra

Téměř čtyřicet jedna let monopolní moci Komunistické strany Československa zásadním způsobem ovlivnilo vnější i vnitřní podobu římskokatolické církve v českých zemích. Překvapivě rychlý konec „pokusu" vybudovat v Československu socialismus a návrat k demokratickému způsobu vlády v roce 1989 vedly na jedné straně k osvobození církve ze „zákonného" i nezákonného područí státní moci, na straně druhé vyvolaly některé iluze o aktuálním postavení církve ve společnosti i o její minulosti. V průběhu následujícího desetiletí zjišťovala pak církev, často s bolestným překvapením, že „do stejné řeky dvakrát nevstoupíš" a že jednoduchý návrat k předúnorovým poměrům se v mnoha směrech nedá uskutečnit. A nejde jen o pochopitelnou proměnu společenské mentality a dalších podmínek – s tím se církev musela (a musí) dříve či později vyrovnat v celém evropském prostoru. Jako jistý retardační prvek se před ní vynořila i její vlastní nejnovější dějinná zkušenost, čtyři desítky let otevřeného či skrytého proticírkevního a protikřesťanského boje, nakrátko utlumeného jen v době pokusu o „reformu socialismu" v roce 1968. Tlak, který časově trval po více generací, se ve skutečnosti odrazil na církvi i společnosti hlouběji, než bylo na první pohled zřejmé. Některým aspektům tohoto tlaku, které můžeme rozhodně považovat za podstatné, se věnuje tato studie.

Rozsahem omezený text se pochopitelně nemůže vyhnout zevšeobecněním, zjednodušením a vědomě opomíjí některé problémy a témata. V úvodu je třeba na několik takových „zjednodušení" upozornit. Na prvním místě je to skutečnost, že nelze vždy jasně rozlišit, kdy byly restriktivní mocenské zásahy v podstatě čistě specifickým krokem namířeným vůči římskokatolické církvi a kdy se v dění „pouze" odrážela obecně prováděná protináboženská politika, směřující v konečném důsledku proti všem církvím. „Užší" téma tak nutně místy splývá s tématem „širším", vztahem komunistického režimu k náboženství a církvím vůbec. Tento postup ovšem zjedno-

dušuje skutečnost, že právě katolická církev[1] představovala ve sledovaném období určujícího „nepřítele" (pro svou velikost,[2] spojení se zahraničím i poměrně jasně odmítavý postoj k ideologii a praxi komunismu) a první terč v konfliktu „vědecké" ideologie a „nevědecké" víry.[3] Druhým zjednodušením je, že katolická církev zde vystupuje jako jednolitá skupina, reprezentovaná hierarchií a klérem, tedy ve své nejzřejmější podobě. Pod tímto vnějším obrazem se však v odpovědi na tlak vytvářela řada nových „substruktur" a skupin, které sice nereprezentovaly církev navenek, nicméně představovaly její živé součásti, souhrnně často označované jako takzvaná tajná či podzemní církev.[4] Tu představovala nejrůznější větší či menší uskupení laiků i duchovních (včetně tajně svěcených biskupů), která se odmítala podřídit některým ustanovením nových církevních zákonů a často za cenu věznění a osobního ohrožení udržovala víru i náboženské vzdělání v různých vrstvách společnosti.[5] Mnohé z těchto aktivit skrytě podporovala i „legální" hierarchie, jiné se naopak staly předmětem sporů mezi oficiální církevní reprezentací a aktivisty, v konečném součtu však byla „tajná" církev nedílnou součástí jedné římskokatolické církve. Takové bylo alespoň církevní stanovisko, odlišný přístup zaujala státní správa. Takzvané nelegální aktivity či struktury římskokatolické církve se v zásadě vymaňovaly z kontextu „řádné" státní politiky vůči církvím a představovaly „anomálii", která se stala předmětem dozoru a pozornosti Státní bezpečnosti, nikoliv úřadů vybudovaných ke koordinaci a uplatňování státního dozoru nad církvemi. Pro účely tohoto textu tak tato nedílná součást římskokatolické církve zůstává na okraji, jakkoliv v některých souvislostech je třeba ji zmínit.[6] Předkládaný text také ponechává víceméně stranou samotnou obrannou

---

1 Článek věnuje pozornost v podstatě jedné (byť větší) části katolické církve na území Československa – římskokatolické církvi – a ponechává stranou církev řeckokatolickou, působící převážně na Slovensku.

2 Podle sčítání obyvatel v roce 1951 se k římskokatolické církvi v Československu přihlásilo 9 415 244 občanů, tj. 76,3 %.

3 Tato skutečnost se otevřeně projevila až po únoru 1948, již v poválečné politice KSČ se však ukazovalo, že odlišuje mezi „národními" církvemi a římskokatolickou církví, „reakční" a „podřízenou nepřátelskému Vatikánu". Po založení Informačního byra komunistických a dělnických stran v září 1947 (při kterém zazněla ostrá kritika Vatikánu) tento trend – negativní vymezení vůči římskokatolické církvi při deklarovaném respektu k ostatním církvím a náboženství vůbec – ještě zesílil. Srv. KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1993, s. 19–22.

4 Tajná církev (podzemní, umlčená, nelegální, abychom připomněli některé přívlastky) se formovala ihned po únoru 1948, jakkoliv nebyla tehdy tak označována. Pod těmito názvy se rozumí veškerá náboženská činnost konaná ve skrytosti, ať už duchovními či laiky – ve vězeních, internacích, v úzkých kroužcích na svobodě anebo, zvláště v pozdějších letech, v širokém záběru po celém Československu.

5 Páteří této činnosti byli tajně svěcení biskupové (připomeňme slovenského biskupa Jána Chryzostoma Korce či kontroverzního biskupa působícího v brněnské diecézi Felixe Maria Davídka), členové řeholních řádů, duchovní bez státního souhlasu k výkonu služby a řada laiků, často pro tuto činnost opakovaně vězněných.

6 Zároveň článek opomíjí působení StB a dalších represivních orgánů komunistického režimu. Zvláště otázky agenturního pronikání do církve, dezinformačních tlaků, cílené eliminace duchovní elity církve, zanášení rozporů do církevního prostředí apod. by si vyžadovaly samostatné pojednání. Čtenář by tuto rovinu měl vzít také do úvahy, k takové studii však nemám dostatek

reakci církve, odpor, který kladla na obranu práv svých i obecně lidských. Pouze tam, kde se tento odpor přímo spojoval s proměnou politiky režimu, je tato souvislost zaznamenána.

Nový institucionální rámec a primát ideologie

Po únoru 1948 se na čtyři desetiletí zásadním způsobem změnila nejen realita každodenního života církve a postavení věřících ve společnosti, ale především institucionální rámec vztahu mezi státem a církví, bez ohledu na to, jak se v předchozích československých dějinách utvářel. Dosavadní systém založený na partnerství státní moci reprezentované vládou a církevní hierarchií při hledání vzájemného konsenzu nepřestal formálně existovat, avšak ztratil svůj skutečný význam a plnil víceméně funkci kulisy, za níž noví režiséři určovali pravidla hry. Bezprostředně po komunistickém převratu sice vznikla Komise pro církevní a náboženské otázky Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAV NF), která zaštítila jednání (neúspěšná) mezi novou politickou mocí a římskokatolickou hierarchií, strategii však neurčovala Národní fronta, ale nejprve církevní komise ÚV KSČ, posléze pak „církevní šestka", opět složená z vedoucích činitelů KSČ.[7] Podobná situace platila i po přijetí zákona č. 217/1949 Sb., kterým byl v říjnu 1949 zřízen takzvaný Státní úřad pro věci církevní (SÚC), fakticky postavený na úroveň nového ministerstva.[8] Jeho ustavením bylo v podstatě dokončeno budování struktury státního aparátu určeného k ovládání církví i vytváření zákonných norem k omezování církevního života a k naplňování záměrů KSČ v této oblasti. „Církevní úřad" řídil další podobné instituce na úrovni jednotlivých krajů, v jejichž čele stál krajský církevní tajemník, pod jeho vedením pak působili okresní církevní tajemníci jako poslední článek řetězce.[9]

---

materiálů a nejsem přesvědčen, že by dnes mohla být napsána objektivně.

7 Církevní komisi i církevní šestku řídil Alexej Čepička (zároveň předseda církevní komise ÚAV NF), dalšími členy byli např. Gustav Bareš, Jarmila Taussigová, Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký, Viliam Široký.

8 Paralelně byl zřízen Slovenský úřad pro věci církevní (SlÚC, případně SlovÚC) při sboru pověřenců (prvním předsedou byl od října 1949 do dubna 1950 Gustáv Husák), řízený přímo ministrem-předsedou SÚC (nejprve Alexej Čepička). SÚC převzal „působnost ve všech věcech církevních a náboženských, které dosud vykonávaly jiné ústřední úřady", byl oprávněn připravovat zákony a řídil nižší složky nově vytvořeného aparátu určeného k dozoru nad církvemi. Jeho zaměření charakterizuje skutečnost, že mezi zaměstnance byly převedeny desítky příslušníků ministerstva národní bezpečnosti a StB, do té doby pracovníků „církevních referátů" bezpečnosti. Text zákona č. 217 a vládního nařízení č. 228/1949 Sb. o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní viz BULÍNOVÁ, Marie – JANIŠOVÁ, Milena – KAPLAN, Karel (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951: Edice dokumentů*, sv. 1. *Církevní komise ÚV KSČ („církevní šestka"), duben 1949 – březen 1950*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1994, s. 450–451, 479.

9 Církevní oddělení při KNV a ONV vznikla vládním nařízením č. 116 z 22.4.1949.

Základní změnou však nebylo jen vybudování rozrostlého aparátu k provádění takzvané státní církevní politiky, ale autoritativní vměšování politické strany – tedy KSČ – do tohoto systému vztahů. Její „zapojení" bylo zvláštní v mnoha ohledech. Tím nejdůležitějším byla samotná nevyjasněnost úlohy komunistických orgánů (komisí, „šestek", církevních rad a posléze předsednictva ÚV KSČ) v dialogu mezi církví a státní mocí. Veškerá jednání, vytváření a prosazování zákonů, represivní zákroky a podobně nebyly navenek nijak s komunistickou stranou spojeny – prakticky nikdy církev nejednala s druhou stranou jakožto s představiteli KSČ, ale státu –, fakticky se však odvíjely z přímého zadání jejího vedení. Jen stěží se mohl otevřít prostor pro skutečně racionální přístupy v dialogu mezi církví a „státními" úřady, které byly pouhými vykonavateli nadřazené politické vůle. Tento model, vytvořený v souladu s nevyslovenou komunistickou zásadou „stát jsem já", zaobalenou posléze do ústavní formule o „vedoucí úloze" KSČ ve společnosti (1960), podvazoval pružnost každého jednání a opakovaně vedl ke konfliktům, které by za jiných okolností nebyly ve státním zájmu (a pochopitelně ani v zájmu církve).

Shrneme-li ve zkratce vývoj náhledu KSČ na římskokatolickou církev (a často církve a náboženství vůbec) a formu i obsah státní církevní politiky, není pochyb, že je lze charakterizovat jako zvláštní kombinaci pragmatismu a ideologické zaslepenosti, která většinou převládala. Jak to také odpovídalo teoretickým postulátům marxismu-leninismu, v očích pravověrných komunistů (alespoň v českých zemích) se církev (zvláště katolická) nikdy nezbavila ódia „reakční síly" reprezentující zájmy nepřátel socialismu, v náboženství měli tendenci spatřovat pouhý ideologický nástroj církve k dosažení jejích cílů a na víru nahlíželi se směsí lhostejnosti a despektu jako na projev překonaného způsobu myšlení či sociálně-historický předsudek.[10] Nadřazenost ideologických hledisek, která se uplatňovala i v jiných oblastech života poúnorového Československa, znemožňovala dosažení jakékoliv rozumné dohody mezi komunisty ovládaným státem a církví, přestože by takový *modus vivendi* mohl prospět oběma stranám, nejen církvi.

Tento ideologický stereotyp není tak nápadný v „zakladatelském období" režimu,[11] kdy ostrý útok proti církvi měl z jeho pohledu „logické" odůvodnění, ale zvláště v období takzvané normalizace, ať už na jejím počátku nebo ještě výrazněji na jejím sklonku ve druhé polovině osmdesátých let. Z hlediska režimu byl totiž nový konflikt

---

10 V této studii vycházím z dostupných edic dokumentů, z prostudovaných archivních materiálů předsednictva (politbyra) ÚV KSČ a dalších součástí ústředního výboru (sekretariát, ideologická komise apod.), případně z vystoupení hlavních představitelů KSČ. Stranou tak v podstatě zůstává dobová „odborná" teoretická literatura o náboženství za socialismu atd., neboť studie má za cíl sledovat konkrétní proměny v „církevní politice" a ve vztazích mezi státem (KSČ) a církvemi.

11 Termín K. Kaplana, označující přibližné období 1948–1952/53 (srv. např. jeho knihu *Stát a církev v Československu 1948–1953*, s. 163, 182), není alespoň v církevní oblasti jednoznačně přijímán a poslední práce tuto periodu (podle mého soudu logicky) zkracují na léta 1948–1951, kdy byla většina zamýšlených úkolů splněna, resp. nesplněné záměry se už ani v budoucnu nerealizovaly. Srv. KMEŤ, Norbert: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*. Bratislava, SAV 2000, s. 7 n.

s církví počátkem sedmdesátých let (byť úspěšně zvládnutý) neracionální, neboť vedl ke vzniku potenciálně silné „opoziční" základny ve vrstvě obyvatel, která sama o sobě o tuto roli nestála. Opakující se „drobná" perzekuce a šikana prostých věřících – v souvislosti s výukou náboženství, poutními slavnostmi a podobně – se tak obracela sama proti sobě, aniž by byla jinak než ideologicky motivovaná.[12] Ještě zřetelněji se tato neschopnost odložit „brýle mámení" odrazila ve stupňujícím se konfliktu mezi církví a mocí v období před pádem režimu. Komunistická zásada „kdo nejde s námi, jde proti nám", aplikovaná (také) na politiku státu vůči církvím, dokládá, že KSČ byla vždy (s výjimkou „pražského jara") stranou plně ovládanou ideologickým diktátem, narozdíl od pragmatičtěji postupujících soudruhů v Polsku a Maďarsku. Jinak lze těžko pochopit, proč se Husákovo vedení alespoň nepokusilo o skutečné zapojení církve do řešení napjaté situace, a tím také o zúžení a oslabení spektra už existujících i potenciálních opozičních proudů. Omezená snaha zapojit církve do „přestavby", kterou vyvinul církevněpolitický aparát, neodpovídala možnostem, které v sobě taková politika mohla skrývat.[13] Špatně skrývaná nechuť Husákova vedení a celého stranického aparátu přijmout věřící jako rovnocenné občany a uznat církve jako jejich legitimní reprezentaci vzbuzovala dojem, jako by do poslední chvíle zůstali přesvědčeni, že „idealistický světový názor" je neslučitelný s úspěšným „budováním socialismu".

Poúnorový konflikt: Církev jako politický protivník

Za jeden z prvních zásadních dokumentů vymezujících postup komunistů vůči církvím po uchopení moci lze považovat návrh církevního oddělení Ústředního akčního výboru Národní fronty schválený 30. srpna 1948 na širší poradě, které se zúčastnili i zástupci církevní komise ÚV KSČ. Jeho význam podtrhuje, že ve zkratce předznamenal budoucí směr církevní politiky, a to ještě v době, kdy otevřený konflikt

---

12 Nepřehlédnutelné jsou v tomto kontextu doklady o tom, že i vedoucí komunističtí funkcionáři si uvědomovali jistou absurdnost tohoto postupu, jak je patrné například z vystoupení tajemníka ÚV KSČ Jana Fojtíka na „aktivu" k církevněpolitickým otázkám, který se konal 6.2.1979 pro církevní tajemníky a pracovníky církevních sekretariátů na Úřadu předsednictva vlády ČSSR. Po výčtu úspěchů principiální stranické politiky, která musí „upevňovat jednotu lidu a prohlubovat důvěru věřících v politiku KSČ – to je základní věc!", Fojtík konstatoval: „S omezováním výuky náboženství na školách jsme to zřejmě trochu přehnali." Měnit se však, jak již zdůraznil předřečník Karel Hrůza (vedoucí Sekretariátu pro věci církevní Úřadu předsednictva vlády ČSSR), nemělo nic. Podle Fojtíka pouze bylo třeba „mocenské a administrativní prostředky používat jen tam, kde hrozí přímé ohrožení našich snah". *Státní ústřední archiv*, Praha (dále *SÚA*), Ministerstvo kultury ČSR (MK ČSR), Sekretariát pro věci církevní (SPVC), karton 2. Absurdnost situace podtrhuje, že právě výuka náboženství pro děti byla po celou dobu „normalizace" zdrojem konfliktů, přičemž často se jednalo o několik málo dětí, které stejně náboženskou výchovu absolvovaly doma.

13 Dostupné dokumenty také naznačují, že většinu těchto kroků inicioval „státní" aparát (církevní sekretariáty), ochotnější hledat s církví konsenzus.

nebyl na pořadu dne.[14] Dokument naznačil většinu kroků, které nová moc hodlala podniknout vůči církvím, a to zvláště církvi katolické. Navrhl využít „existujících rozporů" mezi hierarchií a nižším klérem (nahradit legální hierarchii umělým katolickým svazem, který by ji ve vztahu k moci i věřícím zastupoval); cestou nového zákona připoutat pomocí „mzdové" politiky duchovní ke státu; přerušit církevní kontakty s Vatikánem a tento proces završit vytvořením „národní katolické církve" odtržené od Říma; začlenit řeckokatolickou církev do církve pravoslavné a podobně. Zároveň stojí za pozornost, že dokument oproti názoru části členské základny KSČ připouštěl, že „náboženství však nemusí nutně působit jako síla sociálně reakční", a plédoval pro možnost „využít náboženství jako spojence režimu". Přesto však v jeho závěru zaznělo jasné vyjádření: „Je ovšem možno zániku náboženství napomáhat užitím všech prostředků, které jsou po ruce."[15] Cíl („zánik náboženství" a církví) byl tedy jednoznačný, jeho dosažení však měla římskokatolická církev usnadnit sama – vnitřním rozštěpením a „dobrovolnou" izolací od svobodného světa. Zároveň už první úvahy o budoucím postoji k římskokatolické církvi jasně definovaly jeden ze základních postulátů – obraz církve jako politického oponenta, v podstatě opoziční politické strany –, což byla představa, která přetrvala až do roku 1989 a zásadním způsobem limitovala připravenost vedení KSČ k realističtější „dohodě" s církví.[16] Neustálá obava z propojení mezi církví a politickým světem bránila otázku svobody církevního života vůbec důsledně otevřít.

Konflikt, který se záhy rozhořel, některé z původních představ vyvrátil. Na jedné straně se režim přesvědčil, že dostatečná koncentrace mocenských nástrojů v jeho rukou umožňuje rychle splnit většinu postupných cílů, na straně druhé se ukázala nereálnost některých předpokladů. Zřetelně mylná byla představa o doutnajícím konfliktu mezi hierarchií a nižšími duchovními, respektive věřícími obecně, když přes takto zaměřenou dryáčnickou propagandu skutečný rozkol uvnitř církve nenastal. Když se nepodařilo těmito metodami srazit církev na kolena, přistoupil režim k represím, jejichž nejdramatičtější formou byly internace a soudní procesy s hierarchií.[17]

---

14 Viz Návrh církevního oddělení ÚAV NF na řešení náboženských otázek v ČSR, schválený 30. srpna 1948 na poradě J. Hendrycha, A. Čepičky, J. Taussigové a zástupců církevní komise Ústředního akčního výboru NF. In: BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 20–24. O církevní komisi ÚAV NF a dalších okolnostech *tamtéž*, s. 6–14.

15 *Tamtéž*, s. 23. Za prozkoumání by rozhodně stálo, nakolik v této době československé komunisty při hledání postupu vůči církvím a náboženství ovlivňovala sovětská strana (a to nejen v otázce budoucí likvidace řeckokatolické církve), zda realisticky doporučovala odklad ostrého kurzu v konfrontaci s nimi nebo naopak konflikt podporovala. Stejně zajímavá je otázka, jakou stranou vlastně KSČ byla – nakolik se udržoval, zvláště po únoru 1948, „ateistický" charakter předválečné KSČ a nakolik příliv nových členů změnil v tomto směru složení členské základny, resp. zda měla tato (alespoň dílčí) proměna znatelný dopad na utváření církevní politiky.

16 O vztahu KSČ k církvi z politologického hlediska srv. také HOLZER, Jan: Role Katolické církve v komunistickém režimu. In: FIALA, Petr – HANUŠ, Jiří (ed.): *Koncil a česká společnost*. Brno, CDK 2000, s. 28–48.

17 První politické procesy s biskupy a vyšší hierarchií, případně představiteli církevních řádů, probíhaly od roku 1950, již předtím však byla část „nepřátelské" hierarchie internována – buď

Násilným způsobem bylo nakonec (1950) provedeno sloučení řeckokatolické církve s pravoslavnou, přestože prvotní optimistický odhad zněl: „Mezi věřícím lidem by toto řešení (dobrovolné sloučení, pozn. J.C.) nalezlo mnohé porozumění."[18] Celkově naprosto selhala idea vytvoření národní katolické církve, která se pro zjevný odpor takřka celé církve (včetně drtivé většiny prorežimních duchovních i laiků) nikdy nestala skutečným tématem dne.[19] Režim na tento nezdar reagoval zesílením perzekuce věřících a stovkami soudních procesů, ve kterých křesťanské přesvědčení souzených hrálo důležitou roli. O počtu „církevních procesů"[20] nelze ani spekulovat, neboť jejich standardní omezování na souzené duchovní, řeholníky a významné laiky ztrácí ze zřetele, jak propojená je osobní víra s dalším jednáním. Mnoho osob se tak právě na základě své víry rozhodlo k odporu (pasivnímu i aktivnímu) vůči režimu, což ovšem žádná statistika není schopna zachytit.

Výčet selhání i úspěchů poúnorového tažení proti církvím by bylo možné značně rozšířit, zásadní však je, jaké ponaučení z těchto prvních zkušeností režim vyvodil.[21] Mimo jiné lze vidět, že hmatatelné výsledky tvrdého a drastického postupu (v protikladu k chabým ziskům některých „pozitivních" kroků, zaměřených na „přetažení" věřících na svou stranu, jako byla Katolická akce v roce 1949)[22] spolu s reálnou

---

ve svých rezidencích nebo na utajovaných místech. Tato destrukce postihla církev výrazněji v českých zemích. V různě odstupňované internaci (či vězení) se zde ocitli všichni biskupové s výjimkou pražského světícího biskupa Antonína Eltschknera, po jeho smrti (1961) byla česká (a moravská) církevní provincie bez biskupa až do roku 1965, kdy státní souhlas získal František Tomášek. Vzhledem k hierarchické struktuře katolické církve šlo o zásadní zásah.

18 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 23. O likvidaci řeckokatolické církve více článek M. Barnovského v tomto čísle *Soudobých dějin*. O vývoji vztahů mezi režimem a církvemi v tomto období pojednávají např. publikace: KAPLAN, K.: *Stát a církev v komunistickém Československu 1948–1953*; KMEŤ, N.: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*; VAŠKO, Václav: *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*, 1. Praha, Zvon 1990; PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953*. Bratislava, SAV 1997.

19 Jak ve zkratce shrnul W. Lorenz: „Dokonce po roce 1948, v dobách krutého boje proti 'Vatikánu', kdy jistý počet duchovních zakolísal, nepřestávali se ani tito odpadlíci modlit 'oratio pro papa' – modlitbu za papeže." LORENZ, Willy: *Monolog o české zemi*. Mnichov, Opus bonum 1987, s. 23 n. Tento rozpor – neposlušnost vůči církevním nadřízeným a pokynům, a zároveň vyznávání úcty k papeži – byl jedním z pozoruhodných rysů českého katolického „kolaborantství".

20 Samotný vžitý název „církevní proces" považuji za zavádějící, lépe by bylo vždy hovořit o procesech s křesťany.

21 Pro budoucí podobu církve měla zásadní význam tzv. Akce K v roce 1950 (úplná likvidace mužských řeholních řádů a kongregací a důsledné omezení života ženských řeholí a řádů), destrukce církevního školství, zvláště teologických fakult (od roku 1950 působily na území Československa pouze dva semináře s teologickou fakultou pro přípravu nových kněží, do značné míry ovládané státní mocí) a úplné ovládnutí církevního tisku, který ztratil nejen svou nezávislost, ale i teologickou úroveň.

22 Tzv. státní Katolická akce navazovala na skutečné hnutí v katolické církvi, inspirované encyklikou Pia XI. *Ubi arcano Dei* z roku 1922, která se stala základem pro rozvíjení laického apoštolátu. Režim měl v úmyslu využít stávající struktury a přetvořit ji v kolaborantskou organizaci, která by v konečném důsledku nahrazovala legální vedení církve a přispěla ke kýženému odtržení církve od Říma. Po ostré reakci Vatikánu (exkomunikační dekret z 20.6.1949, týkající se všech, kdo by se aktivně angažovali) i dosud funkčního československého

neschopností církve bránit se otevřenému násilí implikovaly představu, že tato cesta je snazší a účinnější. Kamenem úrazu takového přístupu byla zjevná kompromitace církevní politiky režimu, jejíž pravé záměry se tím vyjevily sdostatek jasně. Nedůvěra římskokatolické církve se samozřejmě okamžitě proměnila v jistotu, že konečným cílem komunistů je její likvidace, nikoliv zapojení do spolupráce na budování lepšího sociálního řádu. Mocí vyžadované přihlášení ke „spolupráci" se tak stalo zjevnou kolaborací, se vší pejorativností tohoto termínu, a u většiny formálně zapojených postrádalo vnitřní přesvědčení a ochotu skutečně se angažovat. Předpokládané kolaborantské seskupení se vytvářelo postupně, maskováno pod zástěrkou „mírového hnutí", k jeho základní institucionalizaci došlo v létě 1951, kdy byl vytvořen Celostátní mírový výbor katolického duchovenstva (CMVKD), následně přejmenovaný na Mírové hnutí katolického duchovenstva (MHKD). Záměr – vytvořit „reprezentativní" orgán, schopný skutečně nahradit „reakční" hierarchii – se tím však nepodařilo naplnit. Podpora, kterou mocenské orgány v následujících letech MHKD poskytovaly, chránila sice vedení organizace, to se ale nikdy nezbavilo obavy před potenciálním návratem biskupů a ve skutečnosti nemělo odvahu (a zřejmě až na výjimky ani chuť) k radikálním krokům, jako by bylo například hledání cesty k vysvěcení „vlastního" biskupa. Na druhou stranu od počátku padesátých let si duchovenstvo a „viditelná" církev „zvykaly" na servilní projevy loajality vůči vládnoucímu režimu i na dubiózní chování. Po zlomení prvního odporu se mezi státem akceptovanou hierarchií nenalezl nikdo, kdo by tak jako zástupci církve v Polsku veřejně prohlásil (ústy primase Wyszyńského) *Non possumus!*: „Nesmíme klást věci Boží na oltář císaře."[23]

Již před koncem roku 1949 také skončily iluze některých minoritních církví, ovlivněných propagandistickou interpretací dosavadního tlaku vůči římskokatolické církvi jako následku odporu její hierarchie proti novému společenskému řádu. Jestliže v prvním poúnorovém roce se některé kroky tak mohly jevit – zvláště právě z pohledu ostatních církví –, pak v souvislosti s útoky na majetkovou základnu všech církví, a zvláště s takzvanými církevními zákony v říjnu 1949 se začalo ukazovat, že nejde jen o „protikatolickou", ale i o všeobecně „protináboženskou" politiku. Za zmíněným zákonem č. 217 o zřízení Státního úřadu pro věci církevní následoval zákon číslo 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem a série vládních nařízení č. 219–223. Tato opatření nejenže stanovila, které církve mohou legálně v Československu působit,[24] ale zároveň vymezila

biskupského sboru (pastýřský list „Hlas československých biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky" z 15.6.1949) hnutí režimní „Katolické akce" přes podporu mocenských orgánů ustrnulo a postupně zaniklo. Úspěšná obrana církve přispěla k radikalizaci postojů komunistického režimu, zvláště ve vztahu k hierarchii (bezprostředně poté byl internován pražský arcibiskup Josef Beran).

23 WEIGEL, George: *Svědek naděje*. Praha, Práh 2000, s. 124.

24 Řada menších náboženských společností byla tímto krokem donucena buď ke sloučení s jinou církví nebo přímo zatlačena do ilegality. Po různých peripetiích se počet státem uznávaných církví a náboženských společností stabilizoval na sedmnácti, v roce 1968 se rozšířil o znovu povolenou řeckokatolickou církev.

i rámec jejich svobody a aktivity, který byl nyní oproti dřívějším poměrům výrazně zúžen, a to pro všechny církve bez výjimky. Přestože bezprostřední dopad na jejich činnost ještě nemusel být dramatický, „pružnost" a „operativnost" znění čtrnácti paragrafů zákona vytvořily „zákonný" podklad pro všestranný administrativní útlak církví. „Státní dozor" nad církvemi tím získal prakticky neomezený prostor a duchovní se stali v podstatě státními zaměstnanci, jejichž pracovní život a kariéru ovlivňovali církevní představení až v druhé řadě. Přijímání církevních funkcí, rozmísťování duchovních, uspořádání církevního života na místní úrovni a mnohé další praktické záležitosti církevního provozu totiž podléhaly více mocenským orgánům než vedení církve.[25]

Zmírnění jen zdánlivé: Za ateizaci společnosti

Ve chvíli, kdy vedení KSČ uvěřilo, že katolickou církev porazilo v „politickém" boji, muselo naopak kolem poloviny roku 1952 připustit neúspěch „boje o podporu" či „boje o věřící". V souvislosti s tím se také proměnila rétorika veřejných projevů i obsah materiálů projednávaných stranickým vedením. Tón udalo vystoupení ministra informací a člena předsednictva ÚV KSČ Václava Kopeckého na ustavujícím sjezdu Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých poznatků v červnu 1952, ve kterém neočekávaně zaútočil na všechny církve a věřící vůbec. Jeho projev, plný výpadů proti „náboženskému tmářství", „náboženským pověrám" a podobně, byl v podstatě veřejným vyhlášením změny kurzu církevní politiky.[26] V nastávajících letech měla být důsledně naplňována linie, kterou mimo jiné vyjádřil dokument schválený vedením KSČ v červenci 1952 – na pořadu dne byl boj proti náboženství či „náboženským předsudkům" a postupné budování ateistické společnosti, nikoliv pouze dosavadní „likvidace" pozůstatků reakčního katolictví.

---

25 Text zákonů a vládních nařízení viz BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 450–478. Mezi nejdůležitější ustanovení patřilo zavedení tzv. státního souhlasu k výkonu duchovenské služby, který představoval nejoperativnější mocenský nástroj k „pacifikaci" duchovenstva. Bez tohoto souhlasu, udělovaného na krajské a okresní úrovni, nemohl duchovní konat bohoslužby a další úkony, udělený souhlas mu pak umožňoval provádět duchovenskou službu pouze ve vymezeném prostředí a pro případnou bohoslužbu jinde mu musela být udělena výjimka. Odebrání státního souhlasu bylo trvalou hrozbou, jež se týkala všech duchovních, kteří se jakkoliv angažovali nad nejužší rámec svých povinností. Na zákon navazovaly další vládní nařízení a výnosy, charakteristický je výnos ministerstva vnitra z 16.3.1950, kterým bylo zakázáno jakékoliv náboženské shromáždění bez povolení okresního národního výboru, což se týkalo všech pobožností, poutí apod. pořádaných mimo kostel stejně jako schůzí duchovenstva či exercicií. *Věstník katolického duchovenstva*, č. 4 ze 4.4.1950, také přetiskl výnos SÚC týkající se cenzury tiskovin – bez písemného souhlasu národního výboru nemohl být publikován ani rozesílán žádný náboženský text, včetně biskupských pastýřských listů. Neinternovaní biskupové, kteří nakonec zůstali ve svých funkcích, tak neměli právo obrátit se bez státního souhlasu písemně na věřící. Srv. *tamtéž*, s. 402 n., pozn. 4.

26 Více viz PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a církvi na Slovensku*, s. 259–263.

Viditelným odrazem této linie bylo například zdůrazňování neslučitelnosti členství v KSČ s příslušností k některé církvi,[27] zvýšený tlak na učitele všech stupňů škol, z nichž mnozí byli pro svou víru ze školství propuštěni, a radikální úprava směrnic o výuce náboženství na školách – nová vyhláška z června 1952 učinila z náboženství „volitelný" předmět pouze pro ty děti, jejichž rodiče o tuto výuku písemně požádají. Zároveň se právě počet dětí zúčastněných na výuce stal jedním z kritérií při hodnocení „kvality" školy, což v praxi znamenalo pobídku pro vedení škol k hledání nejrůznějších cest, jak počet přihlášených dětí „zredukovat", včetně otevřeného nátlaku na jejich rodiče i děti samotné. Celkově změnu církevní politiky charakterizoval posun od deklarované snahy zapojit církev (církve) a věřící do společného „budování socialismu" k otevřenějšímu formulování stanoviska, že v této budoucí společnosti pro ně v podstatě nebude místo. Paradoxem bylo, že jednou z „obětí" této změny orientace se stalo i zmíněné Mírové hnutí katolického duchovenstva, které již moc nepotřebovala jako spojence v politickém zápase a jehož úloha se od této doby v podstatě vyčerpávala v prorežimních deklaracích a v účasti na mírových kampaních. Narozdíl od původních předpokladů nebyla idea vytvoření národní katolické církve (kde by hnutí muselo sehrát rozhodující úlohu) už aktuální a zůstala mu jen „potěmkinovská" role pro zahraniční i domácí publikum.[28] Je otázkou pro dosud neuskutečněný výzkum, nakolik byla následná režimní podpora tomuto hnutí vedena snahou o „pacifikaci" viditelné (takzvaně legální) církve a nakolik mocenské orgány kalkulovaly, že otevřená kolaborace prováděná MHKD může být v konečném důsledku dalším příspěvkem k marginalizaci celé církve cestou jejího znevěrohodnění.

„Nový" přístup KSČ k náboženství a církvím přetrval (s drobnými korekturami) až do roku 1968. Krátká ideologická obleva kolem roku 1956 nepřinesla žádné výrazné faktické změny (i trestní represe jen zeslábla, nebyla však ukončena), zato od roku 1958 se kurz opět zřetelně přitvrdil. Jak zdůraznila zpráva ÚV KSČ z října 1958 určená krajským výborům KSČ a ÚV KSS, „v žádném případě nelze připustit, aby dozor státu nad činností církví byl oslaben, naopak musí být zesílen".[29] „Dozor" nad církvemi sice podstoupil reorganizaci, zdánlivě zmenšující jeho význam – Státní úřad pro věci církevní nejprve ztratil postavení ministerstva (1953) a v roce 1956 byl úplně zrušen –, na podstatě věci se tím však nic nezměnilo. Původní „církevní úřad" byl

---

27 Členy KSČ (a KSS) bylo ještě do poloviny 50. let několik desítek duchovních všech církví, včetně katolické. Za nových okolností museli komunistickou stranu opustit, což někteří nesli jako nespravedlnost.

28 Přes občasná silná slova tak moc nikdy nepřistoupila k předpokládanému vysvěcení „vlastních" biskupů z řad MHKD, například nátlakem na „legální" československé biskupy. Alespoň část vedení MHKD si také uvědomovala, že jejich postavení v církvi je silně problematické, a usilovala o nalezení určitého *modu vivendi* s legitimní hierarchií, například požadavkem na zrušení církevních trestů, do kterých automaticky upadli pro svou angažovanost (exkomunikační dekret po zahájení „Katolické akce" z roku 1949, konkrétní exkomunikace duchovních angažovaných v politických funkcích v rámci vlády, parlamentu a Národní fronty).

29 Dokument přetištěn pod názvem Církevní situace v ČSR 1958: Dopis ústředního výboru KSČ všem krajským výborům KSČ a ústřednímu výboru KSS ze dne 3.10.1958. In: KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, s. 424–430.

nahrazen odborem při ministerstvu školství a kultury (na Slovensku při sboru pověřenců v rámci pověřenectva školství a kultury) a roku 1960 se vytvořil Sekretariát pro věci církevní při ministerstvu školství a kultury, respektive kultury a informací (s adekvátní úpravou při pověřenectvu Slovenské národní rady). Úloha „dozoru" v systému církevní politiky režimu zůstala stejná, nadále představoval její hlavní nástroj. Aplikace „nového" kurzu se měnila podle situace, ještě na počátku šedesátých let byla výrazně spojena i se zesílenou trestní perzekucí, která sice nejsilněji zasáhla katolickou církev, často ale dopadala i na další církve a náboženské společnosti.[30] Jejím terčem byla především takzvaná podzemní církev, soudní procesy však neminuly ani laiky a duchovní působící do té doby v řádné duchovní správě.

Podstatným jevem však byla také prohlubující se *desakralizace* celého společenského života,[31] tak jak ji už v počátku komunistického panství definoval zmíněný návrh postupu ze srpna 1948: „Omeziti náboženský vliv je možno tím, že odtrhneme život občanský od církevního zasahování. Budou-li například církvím odňaty státní matriky a prohlásí-li se civilní sňatek za obligatorní formu, pak občan přijde do styku s církví skutečně jen tehdy, když jej k tomu povede náboženský zájem... Zobecnění žehu znamená další omezení vlivu katolicismu, který při pohřbu žehem odmítá církevní asistenci."[32] Některé ze zásahů v tomto duchu již byly zmíněny (většinou kolem roku 1950) a následovaly další, směřující k zatlačení církve pouze do kostelů a k omezení legálního náboženského života na účast na bohoslužbě, která se jen výjimečně mohla odehrát jinde než přímo v chrámě. V souladu s tímto přístupem mizela tradiční procesí a místní pouť,[33] církev rychle ztrácela možnost jakéhokoliv vzdělávání dospělých laiků,[34] mimo její legální dosah se ocitla sociálněcharitativní činnost (v dosavadních církevních dějinách jedna z nejpřirozenějších domén kléru i laiků) a byla jí znemožněna jiná než v podstatě interní a cenzurovaná publicistická

---

30 Jen na základě celkem nepatrného množství studií a publikací k tomuto období je možné doložit v letech 1960–1961 případy více než 120 osob odsouzených v přímé souvislosti s jejich křesťanskou vírou, na základě paragrafů 78 (o velezradě) a 79 a) (o podvracení republiky), k trestům dosahujícím až 14 let odnětí svobody. V těchto letech bylo podle uvedených paragrafů odsouzeno celkem 650 občanů a vzhledem k tomu, že tento počet odsouzených na základě jejich víry není vůbec úplný, reálně můžeme uvažovat minimálně o třetině soudních procesů s křesťany z celkového počtu, což dokumentuje míru represivního útlaku. Poměry na Slovensku v tomto ohledu vykresluje článek Róberta Letze v tomto čísle *Soudobých dějin*.

31 Míněna ve smyslu „odkřesťanštění", nemíním se pouštět do úvah, nakolik se importovaný stalinistický režim stal či nestal náhražkou náboženství.

32 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 23 n.

33 Důvody k omezení tradičního veřejného prožívání náboženských svátků často vycházely z aktuálního politického zájmu. Typickým příkladem je propojení venkovské kolektivizace a protocírkevního tlaku, kdy rozbití tradičních venkovských slavností bylo jednou z nutných podmínek zlomení odporu venkovského obyvatelstva.

34 V souladu s tímto trendem se i výuka filozofie mimo oficiální struktury mohla stát trestným činem, což dokládají některé z rozsudků v procesech s tzv. ilegální Křesťanskodemokratickou stranou v roce 1961. Srv. CUHRA, Jaroslav: *Proces s „ilegální křesťansko demokratickou stranou" v roce 1961*. Diplomová práce. Praha, ÚSD AV ČR 1997. Příloha č. 13 – rozsudek krajského soudu v Ostravě z 28.9.1961.

činnost. Shrnuto – církev se měla ztratit z obzoru normálního občana socialistického Československa.[35]

Do této atmosféry odpovídajícím způsobem zapadla i nová Ústava ČSSR z července 1960, která sice v článku 32 druhé hlavy zaručila svobodu vyznání a možnost provádět „náboženské úkony, pokud to není v rozporu se zákonem", zároveň však v článku 16 první hlavy prohlašovala: „Veškerá kulturní politika v Československu, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, v těsném spojení se životem a prací lidu. Stát a společenské organizace soustavně usilují o odstranění přežitků vykořisťovatelské společnosti ve vědomí lidu."[36] Dosud se historikové nezabývali přípravou nového zákona o rodině v první polovině šedesátých let, který původně předpokládal uzákonění povinnosti rodičů vychovávat děti „v socialistickém duchu", což by v konečném důsledku směřovalo k likvidaci náboženské výchovy vůbec.[37]

V šedesátých letech se však ve vztahu vládnoucí strany k náboženství vytvářel stále se prohlubující rozpor. Na jedné straně se takřka nic neměnilo na linii prosazované vedením KSČ i představiteli „státního dozoru". Jeden z posledních dokumentů o dalším postupu vůči římskokatolické církvi před nastoupením Alexandra Dubčeka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ to jasně doložil. Varoval před „aktivizací" římskokatolických duchovních i laiků i před rostoucí účastí na bohoslužbách, zvyšujícím se počtem křtů a podobně. Řešení bylo staronové – „zintenzivnit ideologickou a výchovnou práci", zaměřit se na mládež, „zvýšit úroveň státního dozoru", „nepřipouštět žádné nové formy náboženského života" atd.[38] Podobná ustanovení obsahoval i návrh plánu práce církevního sekretariátu na rok 1968, který byl dopracován koncem ledna 1968. Mimo jiné zde také zazněl požadavek „dbát, aby se ... velké církevní akce konaly uvnitř kostelů a nezaváděly se nové formy přitažlivých obřadů". S ohledem na aktuální situaci byla však nejdůležitější následující pasáž: „Je třeba věnovat pozornost snahám o vedení přímého dialogu křesťanů s komunisty. V naší

35 Změnu oproti poúnorovému období může charakterizovat tehdejší zájem vedení KSČ na uskutečnění slavnostního *Te Deum* po zvolení Klementa Gottwalda prezidentem republiky v červnu 1948. Od počátku padesátých let byl takový krok nemyslitelný a naprosto mimo rámec mocenského uvažování, ačkoliv by zjevně nebyl problém některého z hierarchů k podobnému kroku přimět.

36 *Ústava Československé socialistické republiky* z 11.7.1960. Právě článek 16 byl od té doby opakovaně používán jako argument pro omezování náboženské výuky dětí, a zvláště jako prostředek nátlaku na případné pedagogy-křesťany (vedle tzv. pedagogického slibu). Ještě v roce 1988 byla tímto argumentem odmítnuta stížnost učitelky mateřské školky, které úřady vyhrožovaly pracovním postihem, neboť přihlásila své dítě na výuku náboženství. *SÚA*, ministerstvo kultury – Sekretariát pro věci církevní, karton č. 20, stížnost kapitulního vikáře Ludvíka Horkého z 24.8.1988.

37 Takto jednoznačná formulace se v zákoně neobjevila, podle dílčích informací o přípravě zákona k tomu přispěly i protesty církví, zvláště Československobratrské církve evangelické.

38 FREI, Bohumil (ed.): *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei*, 4: *Dokumente und Tabellen*. München 1973, s. 447 n. Šlo o oběžník Ústředního výboru KSČ ze 7.8.1967, který byl rozesílán vedení krajských stranických organizací a jehož hlavním tématem byla informace o tehdy přerušených rozhovorech s delegací Vatikánu, které se konaly v červnu 1967 v Praze.

socialistické společnosti musí být dialog mezi komunisty a věřícími chápán jako jeden z prostředků k překonávání náboženského myšlení věřících, jako specifická forma ideologického boje o vítězství socialistické a komunistické perspektivy ve vědomí lidí."[39] Odkaz na „nové formy přitažlivých obřadů" byl v podstatě reakcí na zásadní církevní událost šedesátých let – Druhý vatikánský koncil.[40] Bez nadsázky lze říci, že právě tlak na místní církev, aby se do jejího každodenního života nepromítly závěry koncilu, představoval nejen leitmotiv řady mocenských zásahů, ale i jeden z nejnepříjemnějších aspektů „státního dozoru" v tehdejší době, neboť mnohé z navržených změn očekávali věřící často až netrpělivě.[41]

„Narážka" na dialog pak odkazuje k opačnému pólu tehdejšího dění – rozvíjejícímu se dialogu mezi marxisty a křesťany, který měl v československých (a zvláště českých) poměrech zvláštní úlohu. Zaprvé, po letech naprosté ignorace skutečných postojů církve a obsahu církevního učení se od počátku šedesátých let začala o křesťanství zajímat různorodá skupina filozofů a sociologů, kteří se sice nezříkali svého marxistického přesvědčení, ale byli ochotni poslouchat názory druhé strany. Za všechny lze jmenovat (neboť v době „pražského jara" měli někteří na formu státní církevní politiky vliv) Eriku Kadlecovou, Jaroslava Hraničku, Ladislava Prokůpka, Vítězslava Gardavského, Milana Machovce. Jejich zásluhou se Československo také stalo jednou ze zemí, kde tehdy populární dialog nalezl své místo, včetně návštěv význačných teologů a konání konferencí.[42] Zároveň vytvořil platformu pro přímou komunikaci mezi českými marxisty a křesťany, takže vznikl prostor pro odbourávání nejrůznějších „nedorozumění". Zadruhé, a to bylo svým způsobem ještě důležitější, oficiální „posvěcení", které debatám propůjčovala účast marxistických filozofů, zaštítilo prostor pro společná setkání křesťanů navzájem – od roku 1948 to byla pro katolíky první taková příležitost, pomineme-li společné cely ve věznicích a táborech. „Jircháře" a další místa společných debat jsou dodnes ne zcela zhodnoceným dědic-

39 *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, Praha (dále *A ÚSD AV ČR*), Sbírka komise vlády ČSFR (Sb. KV ČSFR), F 23, Plán hlavních úkolů sekretariátu pro věci církevní MKI na rok 1968.

40 Druhý vatikánský koncil (1962–1965) si jako hlavní cíl stanovil otevření církve modernímu světu a zformulování jejího náhledu na řešení světových problémů. Řada navržených reforem také výrazně změnila dosavadní, často ustrnulou formu organizace a prezentace církve i úlohu jednotlivých věřících v jejím životě. O nových postojích církve ke světu více pastorální konstituce *Gaudium et spes*. Praha, Vyšehrad 1969. O koncilu viz PESCH, Otto Hermann: *Druhý vatikánský koncil 1962–1965: Příprava, průběh, odkaz*. Praha, Vyšehrad 1996.

41 O některých aspektech tohoto tlaku pojednává publikace *Koncil a česká společnost* (Brno, CDK 2000). Státní moc se bránila hlavně zavedení reforem, které zvyšovaly úlohu laiků v církvi, odmítala povolit vydání koncilních dokumentů apod.

42 Srv. také PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Pod kuratelou moci: Církvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda 1999, s. 165 n. Tento dialog měl pochopitelně své limity, ať už v ne zcela jasném cíli (srv. např. GARAUDY, Roger: *Od klatby k dialogu*. Praha, Svoboda 1967, včetně doslovu M. Průchy) nebo v tom, kdo se jej směl účastnit, přesto nové obzory otevíral. Nejznámější akcí konanou v Československu byla konference v květnu 1967 v Mariánských Láznich, uspořádaná společně s německou Paulus Gesellschaft, které se zúčastnilo asi 300 delegátů.

tvím šedesátých let.[43] Odmítavý postoj části mocenského aparátu, jak zazněl v podtónu citovaných úkolů církevního sekretariátu, kladl tomuto ekumenickému dialogu sice překážky, avšak nezabránil mu.

Dialog namísto konfrontace

„Pražské jaro" je z hlediska formulací záměrů státní církevní politiky a přístupu KSČ k náboženství přelomovým obdobím. Již první zásadní dokument, přijatý předsednictvem ÚV KSČ 21. března 1968, se vedle návrhu konkrétních změn v uplatňování církevních zákonů a nařízení otevřeně vyslovil proti dosavadním nerealistickým představám o „morálně-politické jednotě" společnosti na základě „marxisticko-leninského světového názoru" a zdůraznil, že ve společnosti jsou marxisté v menšině. Jeho autoři kritizovali směřování státní církevní politiky, které se již dávno mělo změnit, ovšem „potřeba řešení však nebyla dostatečně naléhavě pociťována v řídicích orgánech strany", a dodávali: „na církevněpolitickém úseku bude třeba změnit dosavadní přímé řízení státních orgánů stranickým aparátem, které vedlo k omezování odpovědnosti státního aparátu a zaměňování politické práce administrativními metodami". Jako předzvěst nových časů zněla teze, že „svoboda náboženského vyznání je právem považována za jedno ze základních lidských práv". Citovaná zpráva předpokládala zpracování zásadně jiné koncepce církevní politiky a změnu přístupu komunistické strany k věřícím.[44]

Zároveň s proměnou teoretických postulátů se změnila i praxe. Do čela církevního sekretariátu nastoupila jedna z účastnic předchozího dialogu křesťanů a marxistů – socioložka Erika Kadlecová, která do centrálního aparátu přivedla další „marxisty dialogu" a zahájila kultivaci dosud nenormálních poměrů. O výsledku nelze hovořit jako o uskutečněné svobodě pro církve, i zde zůstávala řada limitů a nedokončených projektů, nicméně právě pro katolickou církev znamenalo toto období velkou změnu. Připomeňme jen legalizaci řeckokatolické církve, vytvoření reálného prostoru pro činnost církevních řádů,[45] návrat některých biskupů do jejich úřadů, udělení státních souhlasů k výkonu duchovenské služby dříve vězněným kněžím a jejich nástup do důležitých církevních funkcí, vytvoření prostoru pro aplikaci závěrů Druhého vati-

43 Srv. např. záznam z panelové diskuse „Česká křesťanská akademie, zasedání 22.5.1997, cyklus 'České křesťanství v totalitních režimech posledních padesáti let', vzpomínání na Jirchářе", uložený v České křesťanské akademii. Tzv. Jirchářе byl v podstatě ekumenický otevřený debatní „spolek", zaštítěný evangelickou teologickou fakultou, kde se v 60. letech konala nejen společná setkání českých evangelíků, katolíků i marxistů, ale i přednášky západních teologů.

44 *SÚA*, fond 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), sv. 65, arch. jedn. 73, bod 14: Připomínky ke koncepci církevněpolitické práce a vztahu společnosti k věřícím a návrhy na nejbližší postup. Dokument přetištěn in: PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, sv. II/2: *Sociální organismy a hnutí Pražského jara*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR a Doplněk 1998, s. 197–201.

45 Generální prokuratura v listopadu 1968 v plném rozsahu potvrdila, že k jejich zákonnému zrušení vůbec nedošlo a že celá politická a represivní praxe po roce 1950 neměla oporu v žádném zákonu.

kánského koncilu a vůbec načerpání podnětů ze života a postojů církve ve svobodném demokratickém světě.[46] V březnu 1968 také zaniklo prorežimní Mírové hnutí katolického duchovenstva a bylo nahrazeno Dílem koncilové obnovy (DKO), organizací věrnou hierarchii a složenou s duchovních i laiků. Právě DKO se výrazně podílelo na zavádění koncilových změn.[47]

První (a poslední) předběžný návrh skutečně nové koncepce vztahu k církvím projednávalo předsednictvo ÚV KSČ 16. července 1968. Byl rozdělen do dvou materiálů; první z nich se zabýval aktuálním stavem vztahu státu a církví, druhý byl nástinem vztahu komunistické strany k náboženství vůbec, včetně návrhu obecnějšího vysvětlujícího dopisu, který měl být rozeslán krajským a okresním výborům strany.[48] Zvláště druhý, „teoretický" dokument se viditelně rozcházel s dosavadním přístupem KSČ (státu) k církvím a náboženství. V úvodní části, která v podstatě uvádí argumenty pro rozeslání vysvětlujícího dopisu stranickým výborům, již zaznívá jednoznačná kritika zažitých postojů: „U části členů strany však přežívají v pohledu na náboženství přístupy, které mají často nemarxistický, antiklerikalistický a volnomyšlenkářský charakter." Ve zjevné narážce na zmatek, který nová církevní politika ve funkcionářském kádru vyvolala, autoři pokračovali: „Tato část se cítí vývojem zaskočena, což se projevuje růstem obav, že ustupujeme, liberalizujeme naši linii v poměru k náboženství." V reakci na tyto obavy pokládali za „nutné aktivu otevřeně říci, že strana chce i část Akčního programu [KSČ] týkající se vztahu k věřícím a zabezpečení náboženské svobody důsledně realizovat".[49] Prakticky stejné formulace se objevily i v návrhu zmiňovaného dopisu. Předsednictvo ÚV KSČ vzalo zprávu na vědomí, včetně rozeslání dopisu, a schválilo i sestavení pracovní skupiny, která se touto problematikou měla dále zabývat.[50] Ta měla vzít za základ další přílohu projednávané zprávy – text „Strana a náboženství", zpracovaný Vítězslavem Gardavským.

---

46 O konkrétním postupu v církevní oblasti v letech 1968–1969 více PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*; CUHRA, Jaroslav: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972.* (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 32.) Praha, ÚSD AV ČR 1999. Tématem se zabývá také článek Jana Peška v tomto čísle *Soudobých dějin*.

47 Po srpnové okupaci nezískalo DKO státní schválení a postupně pod tlakem státní správy ukončilo činnost.

48 *SÚA*, fond 02/1, sv. 76, arch. jedn. 106, schůze 16.7.1968, bod 6a: Církevněpolitická situace v českých zemích; 6b: Některé aktuální otázky vztahu strany k náboženství. Dokument 6a přetištěn pod mírně odlišným názvem „Informace o církevněpolitické situaci v českých zemích" in: PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, sv. II/2, s. 212–231.

49 *SÚA*, fond 02/1, sv. 76, arch. jedn. 106, bod 6b. Akční program KSČ obsahoval formulaci: „V dalším vývoji naší společnosti musíme počítat s aktivitou a účastí na našem veřejném životě i v budovatelském úsilí se všemi vrstvami našeho obyvatelstva. Otevřeně říkáme, že počítáme i s lidmi věřícími, se všemi, kteří se chtějí na základě své víry jako rovní s rovnými, jako plnoprávní budovatelé socialistické společnosti účastnit plnění všech našich náročných úkolů." *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha, Svoboda 1969, s. 111.

50 *Tamtéž* – usnesení. Z formulace, že „nižším stranickým orgánům bude poskytnuta formou dopisu nezávadná informace", není zřejmé, zda byl ještě dopis upravován. Jeho text nebyl dosud ani publikován, ani autorem nalezen v archivech. Rozeslán pravděpodobně byl.

Není snadné říci, zda lze tento „nástin tezí" považovat za skutečně východisko pro postoj KSČ k náboženství a církvím za „pražského jara", i když jej předsednictvo strany v této podobě přijalo. Čas vyměřený programu demokratizace socialismu se již krátil a posrpnový vývoj, jakkoliv po určitou dobu umožňoval praktické kroky ke zlepšení situace církví, reflexím tohoto druhu ve vedoucích kruzích KSČ učinil přítrž. Nelze tedy ani odhadnout, nakolik by se teze „marxistů dialogu" staly skutečným základem oficiální stranické politiky. Nicméně dokument samotný (právě kvůli jeho přijetí předsednictvem ÚV KSČ) stojí za připomenutí. Gardavský hned od počátku ostře kritizoval, že původní marxistické pojetí vztahu k náboženství (které nespecifikoval příliš jasně) bylo „v revolučním hnutí vystřídáno buržoazním ateismem a antiklerikalismem osvícenského, racionalistického ražení" a v československém případě převládlo nesprávné mínění, že „každé náboženství je koneckonců stejně špatné a tmářské". Církevní politiku po únoru 1948 pak zasadil do kontextu zásadní revize stalinského systému: „Přeměnou marxismu v uzavřený, dogmatický systém dochází nejen k prosté negaci náboženství a k ateistickému poměru k němu (to má za následek politiku administrativního útlaku), ale i k přeměně marxismu v systém dogmat, tj. v pseudoteologický systém. Vnějším produktem této přeměny je sociální psychóza kultu, zbožnění, sklon k zavádění polonáboženských rituálů, přeměna racionální ideje komunismu v eschatologický mýtus apod." Z těchto a dalších poznatků Gardavský vyvodil do té doby neslýchaný závěr: „Pro stranu se z této kritiky a ze spolupráce s určitými křesťanskými proudy otevírá možnost oživit prameny socialistické společenské angažovanosti" a dominantní role marxismu (o které nepochybuje) „se bude realizovat tehdy, když bude vstupovat do soutěže a strhávat na sebe zájem svou hloubkou a přesvědčivostí". Tento postoj se měl uplatnit i v dosud tabuizovaném (a ústavou „chráněném") prostředí mládeže: „Strana odmítá jakoukoliv diskriminaci pro náboženské přesvědčení, zejména diskriminaci učitelů, kteří jsou věřící. Zastává názor, že nenáboženský světový názor si žáci a mládež mohou utvořit teprve v konfrontaci s jinými světovými názory, včetně náboženských. To záleží na myšlenkové a duchovní úrovni učitelů-marxistů. Koncepce 'vyvracení' náboženského 'tmářství', jaká je stále běžná v naší škole, je nadále neudržitelná. Místo ní musí nastoupit poměrně seriózní informace o světových názorech a jejich věcná kritika." Uvedené názory pak shrnul v konstatování, že „věřící mají plné právo vyslovovat se ke všem základním otázkám socialismu".[51]

Staronový nepřítel

„Církevněpolitickou situací" a vztahem KSČ k církvím a náboženství se předsednictvo ÚV KSČ znovu zásadním způsobem zabývalo až 22. května 1970.[52] Mezitím se pochopitelně situace výrazně změnila. I po srpnové okupaci umožňovalo reformní

51 Všechny citace viz *tamtéž*.

52 Samozřejmě byly v letech 1968–1970 projednávány materiály, které se týkaly některých dílčích otázek, případně připravovaných rozhovorů s Vatikánem.

vedení Sekretariátu pro věci církevní[53] realizaci některých „nápravných" kroků, včetně zmíněné částečné legalizace církevních řádů, vytvoření přijatelnějších podmínek pro výuku náboženství a podobně. Tento vstřícný a vnějšími okolnostmi limitovaný stav skončil nuceným odchodem Eriky Kadlecové a jejích spolupracovníků z úřadu v létě 1969. Do jeho čela se vrátil „předlednový" vedoucí Karel Hrůza, který od počátku usiloval o návrat ke staré praxi. Taktický odklad některých kroků byl pouze odrazem „složitosti" počátku „normalizace", v němž, jako po únoru 1948, nebyl okamžitý konflikt s církví vhodný. Uvedená zpráva projednávaná v květnu 1970 však vystihuje atmosféru okamžiku, kdy se „normalizační" aparát energicky ujímal svých úkolů, přičemž církve představovaly jednu z velkých oblastí, kam tlak nových poměrů dosud naplno nezasáhl. Soudě podle návrhu praktických opatření, měla být církev fakticky postavena do stejné pozice jako před lednem 1968, včetně předpokládané obnovy kolaborantské kněžské organizace,[54] využívané jako „základna pro činnost té části duchovních, která stojí na platformě socialismu a jež bude paralyzovat vliv Vatikánu, zahraniční katolické emigrace a případných nepříznivých postojů Vatikánu oddané církevní hierarchie".[55] Novému pojetí vztahu KSČ k církvím byla jinak věnována jen okrajová pozornost. Z tezí „pražského jara" nezůstalo takřka nic, naopak právě Gardavského text byl citován jako odstrašující ukázka, kam „revizionistické" vedení církevního sekretariátu došlo.[56] „Marxisté dialogu" se prý chybně domnívali, že „činnost církví je pozitivním přínosem k humanizaci socialistické společnosti", jejich vinou došlo „k defétismu a destrukci ateismu", čímž „umožnili reakčním církevním činitelům uskutečňovat antisocialistickou, Vatikánu prospěšnou politiku". Autoři zprávy[57] zdůraznili, že tehdejší představy o působení a roli církví a náboženství za socialismu byly jednoznačně chybné, zvláště pak rovnocenné pojetí dialogu mezi křesťany a marxisty. Na pořadu dne dialog zůstat mohl, pouze však „jako specifická forma ideového úsilí zaměřeného k získávání křesťanů nejen pro aktivní účast v budovatelském úsilí, ale v konečném cíli i pro marxismus". „Nová doba" si žádala „neopouštění od ideologického boje", ba „jeho hlubší propracování a zintenzivnění", zvláště mezi mládeží. Mezi uloženými úkoly nalezneme řadu staronových, jako opětovné „zatlačení" církve do kostelů, rozšíření vlivu státu na počet a rozmístění duchovních, prohloubení každodenního „dozoru" nad činností

---

53 Jednotné číslo je namístě, přestože od ledna 1969 existovaly sekretariáty pro věci církevní dva, oba při národních ministerstvech kultury, zřízených v rámci federalizace ČSSR k 1.1.1969. Slovenský církevní sekretariát sice nepůsobil vysloveně retardačně, nevystupoval ovšem zdaleka tak „progresivně" jako sekretariát český. Odměnou pro vedoucího slovenského sekretariátu Andreje Belanského bylo začátkem „normalizace" povýšení na místo v Praze, pro Eriku Kadlecovou zbavení místa.

54 Iniciativa nevycházela jen od církevních sekretariátů a státní moci, řada bývalých funkcionářů MHKD se sama k tomuto úkolu nabízela.

55 *Tamtéž*, fond 02/1, sv. 126, arch. jedn. 203, schůze 22.5.1970, bod 4: Informační zpráva o církevněpolitické situaci v ČSSR.

56 V diskusi k tomuto dokumentu však členové PÚV KSČ v tichosti obešli skutečnost, že někteří z nich se na přijetí zavržených tezí víceméně mlčky podíleli.

57 Zprávu předkládal předsednictvu ÚV KSČ Jan Fojtík, zpracována byla na základě materiálů obou národních církevních sekretariátů.

církve prostřednictvím církevních tajemníků a podobně. Komunistická strana se v každém případě měla soustředit na ráznější kritiku náboženství („uvědomit si, že lidé infikovaní náboženskou ideologií vstřebávají s touto reakční ideologií i její politické negativní rysy") a na podporu ateistické výchovy, přičemž dialog se měl chápat jen jako „jeden z prostředků překonávání náboženského myšlení věřících".[58]

Praxe kopírovala zadání, takže nejpozději rok 1972 můžeme označit za počátek období, kdy se církev ocitla v situaci, již lze s jistou ironií označit jako „stabilní". Drtivá většina „úlev" a svobodnějšího prostoru byla v důsledku mocenského nátlaku ztracena, legální církevní vedení bylo stále více izolováno od věřících (a tlačeno k ne vždy důstojným kompromisům), církev opět přišla o možnost ve větší míře působit na mládež („ideologické ovlivňování mládeže v protisocialistickém duchu patří ... mezi nejzávažnější činnosti po linii církví v ČSSR", varovalo ministerstvo vnitra),[59] stát stále silněji zasahoval do veškeré činnosti církve. Na podzim 1971 byla také pod přímým dohledem vedení KSČ zřízena nová kolaborantská organizace Sdružení katolického duchovenstva Pacem in terris (sekretariát ÚV KSČ projednával jak organizaci zakládajících sjezdů, tak i personální obsazení vedení – vedoucí představitelé Pacem in terris tak byli „nomenklaturními kádry" *sui generis*).[60]

Nový návrh postupu v církevní oblasti, projednávaný v předsednictvu ÚV KSČ 30. června 1972 a po doplnění 5. ledna 1973, tento „úspěch" reflektoval. V jeho dikci se odrazila i zesílená ideologická kampaň související s říjnovým zasedáním (26.–27. října 1972) ÚV KSČ k ideologickým otázkám, na kterém tajemník ÚV KSČ Vasil Biľak zdůraznil: „Socialistický člověk, aktivní, uvědomělý tvůrce nové společnosti, musí být osvobozen od předsudků a tmářství. Patří k nim náboženství, které je po staletí spojeno se sociálním útlakem."[61] Již v lednu 1972 také v časopise *Nová mysl*, věnovaném ateismu, vyzdvihl Jaroslav Hájek tezi, která podstatným způsobem dokresluje posun oficiálního myšlení: „Není možné připustit názor, že by náboženství snad mohlo v podmínkách socialismu hrát nějakou pokrokovou úlohu. To by bylo vážným porušováním základních marxisticko-leninských ideologických principů."[62] Ze srovnání s výše citovanými interními tezemi z roku 1948, že „náboženství však nemusí nutně působit jako síla sociálně reakční", plyne, oč byli „normalizační" ideologové „zakalenějšími" marxisty než jejich těsně poúnoroví předchůdci.

---

58 *Tamtéž.*

59 *Archiv Ministerstva vnitra ČR*, Praha (dále *A MV ČR*), sv. A 34, inv. jedn. 1410, analytický odbor II. správy FMV, 18.11.1971. Sekretariát pro věci církevní zpracoval v lednu 1972 desetibodový návrh opatření, který v podstatě znemožňoval, aby jiná než státem řízená organizace uskutečňovala jakékoliv dětské akce, včetně brigád, takřka zrušena byla náboženská literatura pro děti, studenti bohosloví nesměli s dětmi pracovat apod. *SÚA*, fond Sekretariát pro věci církevní Ministerstva kultury ČSR (SPVC MK ČSR), karton č. 1: Vliv církví a náboženských společností na mládež a návrhy na opatření v oblasti církevní politiky, 20.1.1972.

60 O SKD PIT více VAŠKO, Václav: *Pátá kolona v církvi*. Praha, Pastorační středisko 1996; CUHRA, Jaroslav: Nejen ze života církví: Vznik Sdružení katolických duchovních Pacem in terris. In: *Historický obzor*, roč. 10, č. 5–6 (1999), s. 128–131.

61 SKALICKÝ, Karel: *Zápasy o zítřek aneb Quo Vadis Ecclesia*. Praha, Ježek 2000, s. 78.

62 *Tamtéž*, s. 79. Proti útočnému článku J. Hájka protestoval i Vatikán – viz *SÚA*, fond 02/1, sv. 54, arch. jedn. 54, schůze 6.10.1972, bod 3: K informaci – vatikánské Pro memoria.

Zmíněný návrh postupu, opět kromě vytyčení praktických kroků, věnoval pozornost i „budoucnosti" náboženství a vztahu moci k němu. Zdůraznil, že náboženství „patří mezi nejrozšířenější formy společenského vědomí a jako nevědecká, marxismu-leninismu cizí ideologie má negativní dopad na formování socialistického člověka v jeho zapojování do budovatelské činnosti. Náboženská ideologie v těsném spojení s idealistickou filozofií dezorientuje lidi, vnucuje jim pochybný systém hodnot, a jak znovu potvrdila nedávná praxe, činí je povolnějším objektem manipulace ze strany protisocialistických sil."[63] Jakýkoliv „smír", zvláště ve vztahu k mladší generaci, nepřicházel proto do úvahy. Stejně tak byla vyloučena dlouhodobá tolerance k přetrvávajícímu souběhu členství v KSČ a náboženské víry, neboť „komunisté ... nemohou spojovat svoji revoluční činnost s náboženskou vírou". Z širokého spektra dlouhodobých záměrů je třeba vyzdvihnout následující trojici bodů: „vytvářet vhodné podmínky, aby církvím nebylo umožněno realizovat modernizační úsilí v duchu orientace soudobého křesťanství";[64] „v souladu s poklesem religiozity" zužovat „základnu církví pro působení na obyvatelstvo"; věnovat pozornost mladé generaci a „zastavit dosavadní působení vlivu náboženství a církví na její myšlení a jednání, které zatím v současných podmínkách dosud pouze udržujeme v přijatelných mezích; docílit obratu, změnit situaci a postupně přejít na ofenzivní boj proti vlivům náboženství, zejména u této perspektivní skupiny obyvatel".[65]

Definitivní návrh postupu, schválený v lednu 1973, byl v některých formulacích ještě otevřenější. Hovořil konkrétně o dvou fázích „otevřené ofenzivní ideologické práce". První si kladla za cíl „lidem nábožensky věřícím ... zlhostejnit náboženskou ideologii odvracením pozornosti" a stále efektivněji „je zbavovat náboženských přežitků", přičemž „věřící nesmí mít dojem, že se jim něco bere (!)". Po dovršení této etapy „vyvoláním lhostejnosti, případně nezájmem o náboženský život, pak může splnit účel *druhá fáze* – vlastní ateistická převýchova obyvatel, od paralyzace náboženského vyznání až náboženského fanatismu k převzetí vědeckého světového názoru".[66] S odvoláním na „smysl dějinného úsilí KSČ" se výchova „v duchu vědeckého světového názoru" a „uvědomělého ateismu" předpokládala jako úhelný kámen „budování komunistické společnosti" a znovu se ocitla ve středu pozornosti.

Desítky konkrétních úkolů, mezi kterými vynikaly některé od základu kontroverzní kroky – zasahovat do výchovy bohoslovců a „soustavně omezovat jejich počet podle základních taktických a strategických cílů církevní politiky"; usměrňovat obsah cír-

---

63 *Tamtéž*, sv. 46, arch. jedn. 46, schůze 30.6.1972, bod 5: Návrh dlouhodobého postupu při řešení vztahů KSČ a socialistického státu vůči církvím, věřícím a náboženské ideologii.

64 Obnovil se tak jednoznačný nátlak na církev, aby neusilovala o naplnění závěrů druhého vatikánského koncilu (o což se snažilo v roce 1968 zvláště Dílo koncilové obnovy), koncilní dokumenty se opět staly nedostupnou literaturou, církev nemohla realizovat řadu předpokládaných reforem. Církevní sekretariáty zřídily dokonce i specializované komise, které se zabývaly některými návrhy koncilu a interně zdůvodňovaly, proč je nebezpečné připustit jejich realizaci.

65 *Tamtéž*.

66 *Tamtéž*, sv. 66, arch. jedn. 64, schůze 5.1.1973, bod 5: Návrh dlouhodobého postupu při řešení vztahů KSČ a socialistického státu vůči církvím, věřícím a náboženské ideologii.

kevního tisku a „učinit taková opatření, aby tento tisk postupně ztrácel na církevně-náboženské přitažlivosti" a podobně[67] – svědčily jasně o tom, že Husákův režim nehledá kompromis, nýbrž vyhlašuje otevřený boj. Otázkou je, zda tento postup vycházel spíše z představy o slabosti, nebo naopak síle církve. Přesvědčení o slabosti církve se zdá nasvědčovat neustálé zdůrazňování dosavadních úspěchů „normalizační" politiky v této oblasti i tvrdá rétorika, druhou možnost se zdá potvrzovat opakovaně sugerovaný motiv církví (církve) v roli jediné marxismu nepřátelské „masové" organizace (jak to zdůraznil například ministr vnitra Radko Kaska ve svém vystoupení před předsednictvem ÚV KSČ v roce 1971: církve jsou „v podstatě legální, dobře organizovanou a akceschopnou opozicí vůči politice KSČ").[68] V každém případě praxe celých sedmdesátých i počátku osmdesátých let vycházela ze schváleného „ostrého" postupu a teoretické základy státní církevní politiky se měnily jen v nuancích.

Vedle tradičního zatlačování církve do neveřejné sféry se soustředila i na poněkud protichůdné, ale o to nepříjemnější využívání části církevní hierarchie k veřejným vystoupením v intencích režimní propagandy. Jako klíčový nástroj v tomto směru sloužilo kolaborantské hnutí Pacem in terris,[69] ale i hierarchie jako celek byla, v rozporu se zdůrazňovanou apolitičností církví, tlačena k opakovaným projevům loajality vůči socialistickému Československu a socialismu jako systému a potažmo k distancování od světa západních demokracií. Zároveň bylo vedení církve již počátkem sedmdesátých let zbaveno svobody jednání, jak ji umožnilo „pražské jaro". Kontakt s Vatikánem byl omezen a cenzurován, z okolí biskupů byla postupně odstraněna většina důvěryhodných kněží. Biskupské pastýřské listy i další texty[70] opět podléhaly cenzuře, případně byly dokonce koncipovány na základě režimních zadání (v souvislosti s volbami a nejrůznějšími výročími). Odpor sboru ordinářů a jednotlivých biskupů byl paralyzován nepokrytými výhružkami na adresu jejich

---

67 *Tamtéž*. Například postup v otázce bohosloveckých fakult dokládá, že nešlo o pouhé fráze – třetí bohoslovecká fakulta v Olomouci, znovu otevřená v roce 1968, byla zrušena již v roce 1970; doběhlo pouze studium již přijatých posluchačů, ze seminářů byli vyloučeni seminaristé s již ukončeným vysokoškolským vzděláním, členové řeholních řádů, posluchači, kteří byli v minulosti soudně trestáni pro „protistátní činnost". Počet studentů byl omezován na základě výběru státní správy (včetně interního souhlasu pracovníků ministerstva vnitra), na fakultách byla obnovena výuka „společenských věd", tj. marxismu-leninismu, povinná vojenská služba v polovině studia byla „oficiálním" prostředkem k dalšímu „tříbení" posluchačů, včetně snah o jejich „zavázání" ve službách StB.

68 *Tamtéž*, sv. 12, arch. jedn. 13, schůze 24.9.1971, bod 3: Informace o současné státobezpečnostní situaci. Ministr měl na mysli katolickou církev a Českobratrskou církev evangelickou.

69 Narozdíl od bývalého Mírového hnutí katolického duchovenstva nebylo však SKD PIT nikdy fakticky v roli mluvčího či zástupce církve. Souviselo to nejen s tím, že vedení KSČ o sdružení v této roli nestálo – mnohem větší důraz kladlo na ovlivňování biskupů a sboru ordinářů –, ale i s tím, že z pohledu církve nebylo vedení SKD PIT sestaveno z teologicky věrohodných osob (přestože činnost sdružení „podporovali" i někteří biskupové).

70 Absurdnost a tíživost situace může přiblížit například skutečnost, že do jediného katolického týdeníku *Katolické noviny* nemohl často psát ani pražský biskup Tomášek, jeho články byly odmítány, případně zásadně měněny. Když v roce 1982 odebral již jako kardinál a český primas novinám církevní schválení, vycházely „bez problémů" nadále, včetně toho, že několik let bylo v tiráži stále uvedeno „vychází s církevním schválením".

okolí, případně úředníci církevních sekretariátů hrozili i jim samotným.[71] Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let ještě přibyla snaha zneužít církev v tehdy aktuálním „boji za mír", která gradovala kolem roku 1983 v souvislosti s mezinárodní „krizí" při instalaci amerických jaderných raket ve Spolkové republice Německo a údajně „odvetným" rozmístěním podobných zbraní v Československu a Německé demokratické republice. Teologicky a lidsky nevěrohodná prohlášení, která pod větším či menším tlakem zaznívala ze strany části církve, působila na její autoritu ve společnosti podobným, byť ne tak zřetelným destruktivním způsobem jako systematický administrativně represivní tlak mocenských orgánů na její vlastní život. Průvodním jevem sedmdesátých let se stal výrazný pokles formální religiozity – rychle se snižující účast na bohoslužbách, na výuce náboženství, snižující se počet křtů dětí a podobně – a určitý pokles sebedůvěry církve jako celku v možnost dlouhodobě odolávat tlaku.[72] Tyto obavy vyvolala řada událostí, při nichž se církev přes veškeré vynaložené úsilí nedokázala prezentovat jako skutečně „masová" organizace – ať už to byly obvyklé poutní slavnosti nebo hlavně výjimečné akce, jako milenium pražského biskupství v roce 1973, svatořečení prachatického rodáka Jana Nepomuka Neumana v roce 1977 a podobně. Při všech těchto příležitostech dosáhla propracovaná mocenská opatření k jejich marginalizaci značného úspěchu (zvláště v českých zemích) a zdálo se, že církev ztratila schopnost „mobilizace" většího počtu věřících.[73]

Přesvědčení, že prováděná politika vůči církvím je takřka ideální (z pohledu bezprostředního i dlouhodobých záměrů), vyjadřovaly všechny „kontrolní" zprávy projednávané předsednictvem ÚV KSČ až do poloviny osmdesátých let. Ještě v červnu 1985, kdy byla předložena další, autoři neskrývali uspokojení nad „skutečností", že „naprostá většina věřících dnes klade na první místo svůj vztah k socialistické společnosti a až na druhé místo vztah ke své církvi a podporuje naši vnitřní i zahraniční politiku... U většiny církví se postupně upevňuje vědomí nezbytnosti působit v souladu s podmínkami vývoje socialistické společnosti."[74] Podle jejich mínění

---

71 Dodnes nejsou například vyjasněny okolnosti úmrtí litoměřického biskupa kardinála Trochty v roce 1974, který podle svědectví zemřel bezprostředně po incidentu s krajským církevním tajemníkem. Ten jej ostře napadl v souvislosti s aktivitami členů salesiánské kongregace v jeho diecézi. Zápisy z jednání mezi biskupem a později kardinálem Tomáškem a zástupci moci dokládají arogantní chování, kterému byl po dlouhá léta vystaven.

72 Výrazem této obavy je známý text po léta vězněného teologa a duchovního bez státního souhlasu Oto Mádra, publikovaný nejprve německy (1977) a posléze i česky v Římě: Modus moriendi církve. In: *Studie*, č. 69 (1980), s. 265–269.

73 O praktickém uplatňování těchto opatření viz CUHRA, Jaroslav: Milenium pražského biskupství: Pandán k Desetiletí duchovní obnovy. In: TŮMA, Oldřich (ed.): *Historické studie: K sedmdesátinám Milana Otáhala*. Praha, ÚSD AV ČR 1998, s. 48–57.

74 K termínu „vývoj socialistické společnosti" stojí za připomenutí často citovaná slova místopředsedy ÚV NF Tomáše Trávníčka z roku 1975, která adresoval římskokatolickým duchovním na zasedání federálního výboru SKD PIT v roce 1975: „Jsme přesvědčeni, že proces výchovy musí být završen zformováním marxisticko-leninského světového názoru, který na základě vědeckého poznání umožňuje aktivně, uvědoměle vlastní budoucnost formovat, a ne odevzdaně, pasivně čekat, co přijde. (...) Po celé období budování socialistické společnosti budeme dále svádět zápas o vědomí člověka, aby se stal skutečně aktivním tvůrcem své budoucnosti... Používám-li tyto velmi otevřené formulace právě na této půdě, pak mohu položit velmi závažnou,

dosáhla dosavadní církevní politika „nesporných úspěchů" a neexistoval důvod k radikální změně – naopak, bylo třeba „promyšleněji a cílevědoměji seznamovat stranický aktiv s podstatou a trvalou nezbytností zápasu s náboženskou ideologií". Přes opatrnou kritiku místní „snahy 'předbíhat' reálné podmínky a možnosti vývoje" – což bohužel naopak „objektivně zpomaluje sekularizační proces" – se hlavně zdůrazňovalo, jak by bylo nebezpečné „podceňovat důležitost promyšlené a principiální církevní politiky, někdy i bagatelizovat roli náboženství a církví v naší společnosti".[75] O dialogu či jiné než servilně proklamativní roli církve v socialistické společnosti nebyla řeč.

Strach ze změny

Čas této otevřeně protináboženské a proticírkevní politiky však ve skutečnosti již vypršel. Právě konec sedmdesátých a začátek osmdesátých let lze, přestože se to moc sama před sebou snažila co nejdéle „utajit", označit jako období přelomu v reakci církve na neustávající tlak. Se zpožděním a nedostatečně to bylo vedení KSČ nuceno vzít na vědomí také. Vzrůstající prestiž papeže Jana Pavla II. (krakovský arcibiskup a kardinál Karol Wojtyla se stal papežem v roce 1978), jeho pozitivní vliv na postoje církve v Československu, paralyzace aktivity Pacem in terris po vydání dekretu *Quidam episcopi*,[76] obnovující se sebedůvěra a rozhodnost části hierarchie (zvláště pražského arcibiskupa kardinála Františka Tomáška a trnavského biskupa-apoštolského administrátora Júlia Gábriše),[77] a hlavně pomalý, ale zřetelný příliv mládeže

---

pro vás jistě životně závažnou otázku: Je důvod k tomu, aby se věřící, aby se církve, aby se kněží a duchovní v důsledku této skutečnosti postavili na druhou stranu barikády, anebo je důvod pro to, aby se i při této situaci, kterou jasně říkáme doma i v mezinárodním měřítku, podíleli na realizaci politiky strany, která má nejvyšší, vpravdě humanistický cíl: stále lépe uspokojovat hmotné a duchovní potřeby občanů?" Srv. SKALICKÝ, K.: *Zápasy o zítřek...*, s. 79.

75 *SÚA*, fond 02/1, schůze 5.6.1985, bod 16: Zpráva o plnění dlouhodobého postupu v oblasti církevní politiky, současná situace a další úkoly v této oblasti.

76 Dne 8.3.1982 byl veřejně ve Vatikánu publikován dekret Posvátné kongregace pro klérus nazvaný *Prohlášení Posvátné kongregace pro klérus o určitých sdruženích a hnutích zakázaných pro klérus* (zkráceně podle prvních slov textu *Quidam episcopi* – někteří biskupové). Dekret, podepsaný Janem Pavlem II., zakazoval duchovním účast na práci sdružení a hnutí, která „přímo nebo nepřímo, zjevně či skrytě sledují politické cíle, třebaže je někdy předkládají navenek takovým způsobem, jako by se snažila podporovat humanitní ideály, mír a sociální pokrok". Dekret, platný obecně pro celou církev, byl na základě dotazu kardinála Tomáška veřejně vztažen prefektem kongregace kardinálem Silvio Oddim i na Pacem in terris. Následoval dlouhodobý zápas mocenských orgánů o udržení činnosti sdružení a odvolání tohoto zákazu (včetně zapojení některých českých a slovenských biskupů do této kampaně). Hlavně díky jednoznačnému postoji biskupů Tomáška a Gábriše a některých kapitulních vikářů bylo však v Československu rozšířeno povědomí o dekretu a SKD PIT postupně ztratilo svůj význam i aktivní členskou základnu. Více viz VAŠKO, V.: *Pátá kolona v církvi*; CUHRA, J.: *Dekret Quidam episcopi a zánik Sdružení katolického duchovenstva Pacem in terris*. Rukopis v tisku.

77 František Tomášek byl tajně vysvěcen na biskupa v roce 1949, od roku 1965 působil v úřadu pražského biskupa-apoštolského administrátora, v roce 1977 byl veřejně jmenován kardinálem

zapojující se do náboženského života[78] – to vše (a mnohé další) ukazovalo na nutnost změny. Neodmyslitelnou součástí změn byl i nový mezinárodní kontext. Gorbačovova[79] přestavba a demokratizace měly teprve začít, rostoucího významu ale nabývaly i takzvané helsinské závazky, tedy konkrétní závěry Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, přijaté v roce 1975 v Helsinkách a na následných schůzkách. „Třetí koš" dohod, který se všeobecně věnoval lidským právům, se stále více ukazoval jako cesta k postupnému ovlivňování komunistické politiky i vůči církvím.[80]

Měsíc po schválení zmíněného návrhu postupu z června 1985 se to přesvědčivě ukázalo. Oslavy 1100. výročí smrti sv. Metoděje na moravském Velehradě se vymkly z obvyklé režie. Statisícový zástup věřících (odhady se pohybují mezi jedním až dvěma sty tisíci) 5. července 1985 ohromil přítomného papežského legáta kardinála Agostino Casaroliho i zástupce vlády, z nichž někteří zažili poprvé v životě pískot a odpor shromáždění proti svým slovům.[81] Přestože se státní moc pokoušela

---

a poté (1978) pražským arcibiskupem. V letech 1965–1968 a 1987–1988 byl jediným veřejně působícím biskupem v českých zemích, v letech 1974–1987 byl zde jeho „partnerem" jediný další biskup, olomoucký apoštolský administrátor Josef Vrana (vysvěcen 1973), otevřeně podporující činnost SKD PIT. Tomášek vystupoval původně jako člověk „kompromisu", aniž by však sklouzl k jakékoliv formě pohoršlivé spolupráce s režimem. Již před koncem 70. let zahájil nejprve neveřejnou a posléze i veřejnou „kampaň" za změnu státní církevní politiky a na obranu práv církve. Postupně se tak stal jedním z nejvýraznějších symbolů katolické církve v Československu a naopak, z hlediska moci jedním z hlavních terčů kritiky a snah o izolaci (včetně spekulací o jeho „odchodu" do Říma). Trnavský biskup Július Gábriš byl do svého úřadu jmenován v roce 1973 a ve slovenském sboru ordinářů (biskupů a správců diecézí) se postupně stal hlavním kritikem státní církevní politiky a zastáncem církevních práv. Ve sporu o dekret *Quidam episcopi* trval jednoznačně na jeho uplatnění a ukončení aktivity SKD PIT v jeho diecézi.

78 I analýzy režimních „odborníků" na problematiku náboženství a církví od počátku osmdesátých let s mírným znepokojením poukazovaly na zvyšující se účast mládeže na náboženském životě. Podkladové materiály církevních sekretariátů, mapující například účast na jednotlivých církevních poutích, tak také postupně stále častěji upozorňovaly nejen na rostoucí počet zúčastněných, ale i na to, že až polovinu jich tvořila mládež do třiceti let.

79 Michail Gorbačov se stal prvním tajemníkem ÚV KSSS (a faktickou hlavou SSSR) v březnu 1985 a již na prvním setkání s ostatními východoevropskými vůdci (11.3.1985) hovořil o potřebě kontinuity i změn. Podstatné bylo, že velice rychle dal vedení satelitních států najevo svůj zájem na zmírnění mezinárodního napětí, neboť pokračující zbrojení podlamovalo sovětské hospodářství. Do takové koncepce rigidní proticírkevní politika nezapadala.

80 V květnu 1988 to před tajemníky pro ideologickou práci rozhořčeně komentoval tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík: „Situace je komplikovaná soustavným mezinárodním tlakem, kdy mírová jednání jsou podmiňována ústupky v humanitární oblasti, konkrétně v tomto případě otevřít prostor pro jednání církví..." *SÚA*, fond 02/1, P 72/88, schůze 3.6.1988, Informace o poradě tajemníků pro ideologickou práci krajských a městských výborů strany. K informaci.

81 Velehradská pouť se měla odehrát v tradiční režii státní správy, spíše jako „mírová slavnost" než jako církevní pouť. Připravený scénář (pouti se předem opakovaně zabývalo předsednictvo i sekretariát ÚV KSČ) narušilo již zahájení, když se na Velehrad sjela převážně mládež již 4. července a uspořádala zde celonoční duchovní program. Následujícího dne zástup doslova vypískal představitele státní správy, včetně českého ministra kultury Milana Klusáka, když ve svých projevech opakovaně hovořili o „této mírové slavnosti" a přes výzvy shromážděných nebyli schopni připojit ke jménům Cyrila a Metoděje adjektivum „svatý". Pouť znamenala značný přelom v sebevnímání církve, která s jistým překvapením zjistila svou „sílu". Mocenské orgány

význam události částečně bagatelizovat, měla bezprostřední i dlouhodobé následky. Na jedné straně posílila trend k „administrativnímu" zasahování do velkých církevních událostí – včetně přípravy celostátního projektu StB nazvaného „Pouť", jehož cílem bylo důsledněji ovlivňovat průběh těchto akcí[82] – na straně druhé zpochybnila dosavadní legendu o vcelku úspěšném ovládání římskokatolické církve. Přestože oficiálně nebyly závěry dokumentu z června 1985 odvolány, přijalo předsednictvo ÚV KSČ již v prosinci 1986 další „Opatření ke zkvalitnění řízení církevní politiky", které sice figurovalo i v původním návrhu, nicméně jej částečně nově interpretovalo.[83]

Podstatné bylo vyzdvižení jednoho aspektu, který sice dosavadní stranická politika předpokládala, avšak nikoliv s takovým důrazem. „Odpovědí" na rostoucí aktivitu církve neměla být pouze administrativní opatření a kontrola církve prostřednictvím ovládnutí jejího vedení a hnutí Pacem in terris, ale mnohem důslednější tlak na využití církve ve vnější i vnitřní politice. Jak dokument zdůraznil, bylo třeba „posílit politickou práci s církevními představiteli", „integrovat církve a jejich vedení do procesu vývoje společnosti", věřící spoluobčany „ještě více vtahovat do úkolů budování vlasti i zápasu za mír".[84] V tomto kontextu byla církev prezentována jako rozštěpená na „klerikalistické" („aktivistické") křídlo a na loajální občany (tvořící pochopitelně „drtivou většinu"), což sice nebylo originální dělení, ale mělo výjimečnou souvislost. Nové na této strategii totiž bylo, že se cíleně zaměřovala na vyvolání konfliktu uvnitř hierarchie – na jedné straně tak měl stát zvláště kardinál Tomášek, kterého moc považovala za jednoznačného soupeře, na straně druhé část hierarchie, kterou by bylo možné za cenu určitých ústupků přimět k „taktické" spolupráci, a tím i oslabit vliv kardinála na postup církve. Vedení komunistické strany bylo v tomto ohledu ochotno přistoupit i na některé do té doby odmítané kompromisy, jako bylo postupné rozšíření biskupského sboru, a to i za předpokladu, že noví biskupové by nebyli přímo „prorežimní" (dosavadní trvalou podmínkou byla alespoň formální angažovanost v Pacem in terris), jen kdyby veřejně nepodporovali takzvané nátlakové akce, jak státní správa označovala kardinálova vystoupení na obranu církevních práv. Ukázkově se tato strategie projevila v lednu 1988 při jednání s delegací Vatikánu o jmenování nových biskupů, kdy vládní delegace přímo navrhla, aby byl kardinál Tomášek „odstaven" do důchodu (případně spojeného s pobytem v Římě); v takovém případě byla československá strana ochotna přijmout pro pražskou arcidiecézi dvojici kandidátů na biskupské svěcení – Jana Lebedu a Antonína Lišku – bez jakýchkoliv dalších podmínek.[85] Vatikán sice tuto „nabídku" při dalším jednání

---

zvláště zaskočila účast mládeže, kterou interně odhadovaly až na 60 %, což znamenalo téměř sto tisíc mladých lidí.

82 Srv. např. *A MV ČR*, X. S SNB, Vyhodnocení plnění hlavních úkolů ročního plánu po problematikách 5. odboru X. S SNB za rok 1986.

83 *SÚA*, fond 02/1, P 23/8, schůze 17.12.1986, Opatření ke zkvalitnění řízení církevní politiky. V původním návrhu byla zdůrazněna hlavně potřeba další centralizace státní církevní politiky, personální rozšíření stávající struktury a zvýšení významu církevních úřadů až po přímé řízení ministry kultury.

84 *Tamtéž*.

jednoznačně odmítl, nicméně nastolený princip byl *pro domo sua* uplatňován i nadále. Kardinál a takzvaná tajná církev byli opakovaně interně i veřejně napadáni, naopak moc „usilovala" o vyzvdižení autority části hierarchie, jíž nepřímo výměnou za loajalitu nabízela některé vstřícné legislativní úpravy.

V květnu 1988, v souvislosti s Tomáškovým dopisem předsedovi vlády Lubomíru Štrougalovi, v němž vyzval ke změnám v církevní politice, byl tento přístup exemplární.[86] Předsednictvo ÚV KSČ se dopisem zabývalo 13. května a na základě návrhu tajemníka ÚV KSČ Jana Fojtíka a vedoucího Sekretariátu vlády ČSSR pro věci církevní Vladimíra Janků zvolilo následující postup: v rozhovoru s kardinálem odmítnout dopis jako „nátlak", následně pak „nesouhlas" s jeho postupem přednést ostatním církevním představeným (včetně představitelů Pacem in terris), a zároveň jim přitom oznámit, že díky „konstruktivnímu dialogu" budou změněny některé nevyhovující předpisy a nařízení v církevní oblasti. Úmysl byl zřejmý a neskrývaný: diferencovaný přístup „může vést k faktickému distancování sboru ordinářů od kardinálových invektiv" a zároveň může „ukázat, že dopis kardinála Tomáška nevede k řešení problémů, ale vytváří samou svou podstatou překážky pro jejich řešení".[87] Jak 19. května zdůraznil před krajskými a městskými tajemníky pro ideologickou práci Vladimír Janků: „Nám nejde o to vést boj s církví, ale oddělit kardinála Tomáška od církevních struktur a naopak podpořit pozitivní přístupy loajálních duchovních."[88] Kardinál sám tak byl týž den ostře napaden místopředsedou vlády Matejem Lúčanem, který také o den později vystoupil před většinou ordinářů a zástupci Pacem in terris s projevem, v němž (nepřímo) obvinil kardinála z komplikování vztahů a podtrhl charakter chystaných změn, které měly církvi „ulehčit" situaci a byly údajně výsledkem seriózního dialogu, k němuž přítomné i nadále vybízel.[89] V Lúčanově projevu zazněla některá po léta neslyšená slova, na hony vzdálená útočnému jazyku sedmdesátých let, jako například: „Absurdní je myšlenka, jako by se snad socialistická společnost a KSČ na nábožensky věřící dívaly jako na politické odpůrce a usilovaly o potlačení náboženství a církví. Tak tomu není a nemůže být... Naše společnost při socialistickém budování vychází z vědeckého světového názoru. Není však společností ateistickou."[90]

Problémem tohoto (a některých dalších) vystoupení bylo, že narozdíl od roku 1968 po slovech nenásledovaly činy a že zvolená strategie byla v podstatě absurdní. Lépe řečeno, naprosto se rozcházela s atmosférou doby. Nelze totiž popřít, že za jiných okolností, než byl konec osmdesátých let s rozpadajícím se východním blokem a polským papežem, by mohla přinést ovoce. Takto však, vzhledem k nesporné

85 *Tamtéž*, P 58/4, schůze 5.2.1988, Informace o návštěvě delegace Vatikánu v ČSSR. Dodatek.

86 Text dopisu zveřejnily např. římské exilové *Studie*, č. 116–117 (1988), s. 79–82.

87 *SÚA*, fond 02/1, P 70/88, schůze 13.5.1988, bod 13: Dopis arcibiskupa F. Tomáška předsedovi vlády ČSSR Lubomíru Štrougalovi.

88 *Tamtéž*, P 72/88, schůze 3.6.1988, Informace o poradě tajemníků pro ideologickou práci krajských a městských výborů strany. K informaci.

89 *Tamtéž*, Informace o přijetí představitelů římskokatolické církve a SKD PIT. K informaci.

90 *Tamtéž*. Je typické, že Lúčanův projev vyšel v tisku pouze ve zkrácené verzi, zatímco jeho původní znění bylo označeno formulkou „Jen pro vnitřní potřebu".

Tomáškově autoritě (a papežově podpoře jeho postojů), rostoucímu počtu angažovaných věřících a dalším okolnostem se jen těžko dala nalézt skupina (i kdyby náhodou existovala), která by si autoritu primase troufla zpochybnit. Zároveň by bylo zapotřebí nabídnout více než několik ještě ne zcela naplněných ústupků, jako byla úprava směrnic pro výuku náboženství, rozšíření tisku i dovozu náboženské literatury, omezené přijímání do ženských řeholních řádů a příslib umožnění jáhenské služby. Kontraproduktivně také působily neustávající konflikty kolem petičních akcí a velkých církevních shromáždění, které těsně předtím gradovaly při takzvaném bratislavském velkém pátku.[91]

Předsednictvo ÚV KSČ nenalezlo dost odvahy k otevřenému řešení situace. Zákulisní manévry nemohly nahradit reálně zformulovanou koncepci, která by znamenala alternativu vůči dosavadní oficiální negaci náboženství. Za takových okolností bylo těžké přesvědčit nižší stranický aparát o potřebě „mírnějšího" přístupu k církvi, takže řada menších následných konfliktů nesla často pečeť přehnané aktivity funkcionářů na místní úrovni, kterou si vedení KSČ netroufalo otevřeně odmítnout. Do listopadu 1989 nepřijalo žádný dokument, který by odpovídal předešlým „velkým" zprávám o státní církevní politice a který by jasně definoval postavení církví a náboženství ve společnosti, namísto toho řada rozhodnutí státních a stranických orgánů byla spíše výsledkem improvizace. Nejblíže k pokusu o nalezení nového vztahu mezi římskokatolickou církví a režimem byla odpověď Gustáva Husáka na dopis kardinála Tomáška týkající se tvorby nové ústavy, ve které prezident církev vyzval k účasti na její přípravě (ovšem prostřednictvím biskupů).[92] Ideologická komise ÚV KSČ připravila také ještě v květnu 1989 podklady pro nové pojetí ateistické výchovy, které však již vedení KSČ nestačilo projednat. Zajímavé však je, nakolik zde ve chvíli zjevné krize ožily některé teze označované počátkem „normalizace" za čiré „rouhání": „Výchovou k poctivé práci, smyslu pro odpovědnost, respektování všelidských obecně platných hodnot může náboženství v socialistické společnosti působit také jako pozitivní činitel." Ateisté „musí respektovat to, že socialismus nepředstavuje světonázorovou jednotu, že je systémem, který demokraticky zabezpečuje svobodu přesvědčení s cílem upevňovat socialistický základ naší společnosti". Narozdíl od roku 1968 však autoři dokumentu nedokázali překonat řadu názorových schémat, včetně dosti limitované představy o funkci vzájemného dialogu a frází typu: „Nelze zapomínat, že klerikalismus okamžitě ukáže svou militantní tvář, jakmile se k tomu naskytne vhodná příležitost."[93]

---

91 Nejdůležitější peticí byla tzv. Navrátilova petice z listopadu 1987, která v jednatřiceti bodech shrnovala požadavky části církve a věřících (včetně změny ústavy, navrácení církevního majetku a odluky církve od státu). Petici podpořil i kardinál Tomášek, podepsalo ji přes půl milionu občanů. Tzv. bratislavský velký pátek se odehrál 25.3.1988, kdy se na bratislavském Hviezdoslavově náměstí na základě výzvy slovenské „tajné" církve sešly tisíce věřících, aby veřejnou modlitbou podpořily požadavky církve, zvláště jmenování nových biskupů. Proti shromáždění ostře zasáhla policie, jejíž postup se stal terčem kritiky v zahraničí i v domácích disidentských a církevních kruzích.

92 Text dopisů viz *A ÚSD AV ČR*, Sbírka dokumentů ÚV KSČ 1985–1989, J 5.

93 *SÚA*, ÚV KSČ – ideologická komise 132/24, předloženo 4.5.1989, Pojetí ateistické výchovy.

Komunistická strana Československa tak do poslední chvíle nenalezla odvahu „demytizovat" jednoho ze svých bájných nepřátel – římskokatolickou církev – a prakticky až do pádu režimu si vytvářela silného „soupeře" tam, kde by byl asi sám od sebe v takto vyhrocené podobě nevznikl. Administrativní i jiný útlak vyvolával protitlak a církev se tak zčásti proti své vůli ocitla v roli činitele, který se určitou (podle mého soudu značnou) měrou podílel na rozložení režimu. Ve skutečnosti to však nebylo neproblematické vítězství.

Závěr

Postoj KSČ k římskokatolické církvi a forma státní církevní politiky tvoří pochopitelně jen jeden z aspektů, které sehrávaly ve sledovaném období klíčovou roli. Není pochyb o tom, že díky statečnosti a iniciativě stovek duchovních a laiků, kteří se angažovali bez ohledu na riziko „veřejně" či takzvaně v podzemí, přežila církev se ctí a v mnoha ohledech vyšla z útlaku silnější či schopnější, než byla předtím. Ztráta majetku i ztížení běžných forem pastoračního působení přispěly často k prohloubení a oživení života z víry, stovky duchovních získaly ve vězeních i civilních zaměstnáních zkušenosti, které se v seminářích nevyučují. Tento „kapitál" ještě stále čeká na své plné využití. Nicméně je třeba vidět, že desítky let deformace vzdělání (zvláště duchovních), soustavná izolace církve od vnějšího světa, proticírkevní propaganda a další nepříznivé faktory nutně zanechaly stopy – na církvi i na společnosti. Sledování tohoto tlaku a reakcí na něj může být i cestou k lepšímu porozumění současnosti, ať už hledáme vysvětlení pro vysokou míru ateizace české společnosti a její nedůvěru k tradičním církvím nebo i pro některé postoje církve. Kritika nepružnosti a „zaostání" za církví v západním světě by neměla přehlížet, že čtyřicetiletá izolace nebyla ani dobrovolná, ani snadná. Často vyčítaný příklon k „mentalitě ghetta", nedostatek vzdělaných duchovních (a teologicky fundovaných laiků), vzájemná nedůvěra uvnitř samotné církve a nakonec i strach z přílišného zkoumání vlastní minulosti, která nesestává pochopitelně jen ze statečného odporu – to jsou jevy, které je nutné vnímat v kontextu dlouhodobého útlaku. Patří mezi paradoxy komunistické církevní politiky, že ačkoliv verbálně odsuzovala církev jako „zpátečnickou" a ustrnulou „organizaci", ze všech sil se zaměřovala právě na boj s „modernizací" církve, jak ji předpokládaly dokumenty Druhého vatikánského koncilu. Nikoliv ztráta majetku, ale přerušení kontinuity vývoje patří mezi nejtíživější následky komunistického proticírkevního boje. Nedostatečná komunikace uvnitř církve i mezi církví a společností zároveň stále brání plnému využití toho dobrého, co útlak paradoxně přinesl, i poučné reflexi z případných selhání.

Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji

Dana Hamplová

Odklon od církví a tradiční religiozity

Česká společnost vstoupila do devadesátých let 20. století jako jedna z nejvíce sekularizovaných evropských společností, a to jak z hlediska deklarativního náboženského vyznání, tak průměrné účasti na bohoslužbách.[1] Při sčítání lidu v roce 1991 se označilo jako bez vyznání nebo vyznání neuvedlo 56,1 procenta obyvatel České republiky. První předběžné výsledky sčítání lidu v roce 2001 naznačují, že během devadesátých let se podíl vyznávajících ještě dále snížil a na počátku třetího tisíciletí se k náboženskému vyznání hlásí jen přibližně třetina Čechů (podle předběžných výsledků přibližně 32 procent). Jen pro srovnání můžeme uvést, že například v sousedním Rakousku a bývalém západním Německu se k náboženskému vyznání nehlásilo začátkem devadesátých let jen přibližně deset procent obyvatelstva. Podobně vysoký podíl obyvatelstva bez vyznání jako Česká republika má jen bývalá NDR s přibližně šedesáti procenty obyvatel bez vyznání.[2]

Odklon od církve se neprojevuje jen na deklarativní rovině. Stejně tak platí, že účast na bohoslužbách je v Česku nízká i ve srovnání s většinou evropských států. Podle empirických šetření chodí každý týden v Čechách na bohoslužby přibližně

---

1 Není-li uvedeno jinak, empirické části textu odkazují na šetření náboženství *ISSP 1999* (*International Social Survey Program*), které proběhlo v České republice v červnu roku 1999. Šetření vzniklo za podpory Grantové agentury ČR, grant č. 403/99/1129. Výsledky šetření jsou v elektronické podobě k dispozici v Sociologickém datovém archivu (SDA) Sociologického ústavu AV ČR. V textové podobě se lze s podrobnějšími výsledky seznámit například v publikacích Dany Hamplové: *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP* (Praha, SoÚ AV ČR 2000); Šetření ISSP 1999: Náboženství. In: *Sociologický časopis*, roč. 36, č. 4 (2000), s. 431–440.

2 Zdroj *ISSP 1991*.

sedm procent obyvatel.[3] Vyšší návštěvnost se udržuje především na jižní a střední Moravě, nejnižší je naopak v severních a západních Čechách.[4]

Úpadek náboženského a církevního života se poměrně oprávněně připisuje čtyřicetileté zkušenosti s marxistickým režimem a jeho záměrné snaze o likvidaci náboženství. Další pokles podílu vyznávajících v devadesátých letech pak lze z velké části vysvětlit tím, že část starších lidí, kteří se k náboženskému vyznání hlásili, zemřela. Mezi mladšími ročníky totiž náboženské vyznání uváděla jen přibližně třetina již při sčítání lidu v roce 1991 a podobný trend se tedy dal očekávat.

Mezi roky 1950 a 1991 se k náboženskému vyznání přestala hlásit celá polovina obyvatel,[5] podíl vyznávajících římských katolíků přitom poklesl ze 76 procent na 39 procent obyvatel, při sčítání lidu v roce 2001 už činil přibližně jen 26 procent. Jedná se o významnou kulturní změnu, neboť náboženské vyznání není jen otázkou víry v určitou věrouku, ale často a možná především má význam spíše kulturně-historický a vypovídá o přináležitosti k určité historické a kulturní tradici, mnohdy pevně provázané a splývající s významným prvkem národní identity.[6] Rychlý odklon od deklarativního náboženského vyznání tak nehovoří o úpadku náboženské víry, ale o odklonu od určité kulturní tradice. Je proto zcela matoucí, pokud se v médiích interpretuje úbytek vyznávajících obyvatel tak, že ubývá počet věřících.

To, jak se podíl vyznávajících obyvatel vyvíjel v období komunistického režimu v souvislosti s větším či menším politickým tlakem, můžeme jen odhadovat, neboť po roce 1950 se náboženské vyznání ve sčítáních již nezjišťovalo. Podle odhadů vypracovaných pro ÚV KSČ se počet členů katolické církve pohyboval kolem čtyřiceti procent už v sedmdesátých a osmdesátých letech.[7] Další údaje se můžeme

---

3 Podle *Evropské studie hodnot* z roku 1999 (rovněž výsledky *ESH 1999* jsou k dispozici v Sociologickém datovém archivu) chodilo každý týden na bohoslužby 6,8 % respondentů, podle *ISSP 1999* 7,1 % respondentů. Pro srovnání můžeme uvést, že podle *ISSP 1999* lze podobně nízkou účast na bohoslužbách zaznamenat v Německu a severských zemích, v ostatních evropských státech je podíl obyvatelstva, který chodí každý týden na bohoslužby, vyšší. Každý týden se účastní bohoslužeb okolo 60 % obyvatel Irské republiky, polovina obyvatel Švýcarska, jedna třetina obyvatel Slovenska, Portugalska a Španělska. V Nizozemí, Maďarsku a Velké Británii se každotýdenní návštěvnost pohybuje okolo 15 %, v Rakousku okolo 20 %.

4 Podle *ISSP 1999* přibližně každý týden chodilo na bohoslužby 30 % respondentů ve Zlínském kraji, 19 % respondentů v Olomouckém kraji a 15 % respondentů v Brněnském kraji.

5 V roce 1950 bylo bez vyznání jen 6 % obyvatel, v roce 1991 se označilo jako bez vyznání nebo vyznání neuvedlo 56,1 % obyvatel. Údaj z roku 1991 však slučuje dvě kategorie: obyvatelstvo bez vyznání (40 %) a ty, kteří údaj o vyznání nevyplnili (16 %).

6 O této skutečnosti svědčí výsledky empirických studií. Například podle *ESH 1999* jen 18 % katolíků věřilo v Boha jako osobu. Dalších 60 % věřilo v ducha nebo životní sílu, zbylých 22 % nevědělo, co si mají myslet, nebo nevěřilo v nic. Podle *ISSP 1999* věřilo v existenci Boha jako osoby jen 27 % respondentů katolického vyznání (rozdíly jsou dané odlišně formulovanými otázkami). Výsledky by sice naznačovaly, že mezi protestanty je víra v osobního Boha silnější, ale vzhledem k malému počtu protestantů ve vzorku nelze výsledky nijak zobecňovat.

7 Odhady na základě počtů členů, které uváděla církev. Údaj problematizuje skutečnost, že zahrnuje celé Československo. *Státní ústřední archiv*, Praha (*SÚA*), fond 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), P 133/16, schůze 5.6.1985, Zpráva o plnění dlouhodobého postupu v oblasti církevní politiky, současná situace a další úkoly v této oblasti. Tabulka 1.

pokusit doplnit generačním srovnáním. To naznačuje, že podíl vyznávajících prudce klesá u generací narozených v letech 1942–1951, tedy u lidí, kteří vyrůstali a dospívali v padesátých letech, a to přibližně o dvacet procent. K dalšímu prudšímu poklesu došlo u generací narozených v druhé polovině padesátých let a dospívajících v letech šedesátých, a to o patnáct procent. V následujících generacích se podíl obyvatel s vyznáním příliš neměnil – pohyboval se kolem jedné třetiny – a lze předpokládat, že na této hladině se udrží i nadále. To naznačují i první výsledky sčítání lidu v roce 2001.

Tabulka 1: Podíly obyvatelstva hlásícího se k náboženskému vyznání podle věku (v %)[8]

Věk	Hlásí se k náboženskému vyznání
15–19	33,6
20–24	33,6
25–29	29,8
30–34	31,9
35–39	33,4
40–49	49,1
50–59	67,0
60–69	68,9
70–79	73,3
80+	75,3

O skutečné religiózní orientaci společnosti však mnohem více než náboženské vyznání hovoří návštěvnost bohoslužeb. I když ani ta nemusí automaticky svědčit o víře v Boha, zůstává účast na bohoslužbách patrně nejlepším dostupným měřítkem religiozity, neboť vypovídá přinejmenším o tom, že je člověk ochoten věnovat náboženské aktivitě určitý čas a dává jí přednost před jinou činností. Lze rovněž předpokládat, že lidé, kteří chodí pravidelně do kostela, budou bez ohledu na své motivy hlásanými hodnotami a náboženstvím ovlivněni více než ti, kteří se s nimi nikdy nesetkali.

I v případě návštěvnosti bohoslužeb se jednalo spíše o prudký pokles než o postupnou změnu. Vezmeme-li v úvahu retrospektivní odpovědi dotazovaných v empirických šetřeních náboženství, zda a jak často chodili do kostela, když jim bylo dvanáct let, zdá se, že v padesátých letech poklesl počet lidí, kteří chodili na bohoslužby každý týden, o polovinu (z přibližně poloviny obyvatelstva na čtvrtinu).[9]

8 Zdroj: *Sčítání lidu 1991*.

9 Podle výsledků *ISSP 1999* a *ESH 1999*.

Pravidelná účast na bohoslužbách se snižovala i nadále, ale narozdíl od vyznání se tento pokles nezastavil a plynule pokračoval až do devadesátých let. Výjimku představoval konec let šedesátých, kdy spolu s politickým uvolněním došlo k částečné rehabilitaci církevní praxe. Poté průměrná návštěvnost bohoslužeb dále postupně klesala.

Tabulka 2: Návštěvnost bohoslužeb ve věku 12 let – retrospektivní odpovědi (výsledky výběrového šetření, v %)[10]

Rok narození	Nikdy	Přibližně jednou týdně
Do 1931	5,1	61,3
1932–36	4,0	66,7
1937–41	14,3	39,0
1942–46	22,9	31,4
1947–51	42,4	21,2
1952–56	40,5	29,3
1957–61	46,0	19,4
1962–66	43,5	23,5
1967–71	47,6	18,3
1972–76	63,2	9,4
Od 1977	61,3	8,5

Tabulka 3: Návštěvnost bohoslužeb za vybrané roky v období 1967–1988[11]

Rok	Účast na bohoslužbách (abs.)	Střední stav obyvatelstva	Návštěvnost (%)
1967	930 868	9 854 241	9,4
1968	1 036 025	9 877 291	10,5
1970	1 017 631	9 854 055	10,3
1971	997 895	9 826 815	10,2
1972	982 114	9 867 632	10,0
1973	926 754	9 922 266	9,3
1974	875 349	9 988 499	8,8
1975	818 348	10 058 660	8,1
1988	633 506	10 353 438	6,1

10 Zdroj: *ISSP 1999*.

11 *SÚA*, Ministerstvo kultury ČSR, Sekretariát pro věci církevní (SPVC MK ČSR), karton č. 78–80, Výkazy o účasti na náboženských obřadech.

Tyto údaje jsou jen velmi stručným zhodnocením toho, jakým vývojem procházelo oficiální institucionalizované náboženství během čtyřiceti let komunistického režimu. Svědčí nepochybně o tom, že v poválečné době křesťanství a církve postupně ztrácely ve společnosti vliv. I když sekularizační tendence jsou mnohem staršího data, komunistický režim se zasloužil o jejich výrazné urychlení a prohloubení, což dokládá spíše prudký než postupný pokles jak podílu vyznávajících, tak účasti na bohoslužbách. Je však nutné zdůraznit, že to, co ztrácelo vliv, bylo tradiční křesťanství velkých lidových církví, pro které je charakteristické masové členství a relativně monopolní postavení na náboženské scéně. Kromě masového členství je ovšem pro lidové církve typická ještě jedna věc: příslušnost člověka k církvi se do značné míry „dědí", a je tedy určena především tím, v jaké rodině se narodil a v jaké tradici byl vychováván. Pokles praktikované religiozity i deklarativního náboženského vyznání tak lze mimo jiné dát do jasné souvislosti i s potlačením náboženské výchovy, k níž po nástupu komunismu došlo. Neznamená to ovšem, že by to byl faktor jediný, důležitou roli hrála i přímá perzekuce církví a věřících.

Do roku 1952 byla v Československu výuka náboženství součástí školní výchovy (ačkoliv bylo možné požádat o osvobození), ale režim po nástupu k moci tato pravidla rychle změnil. Již v polovině padesátých let na náboženství chodila méně než polovina dětí, ve školním roce 1955–1956 bylo přihlášeno 43,2 % dětí, v následujícím roce 41,8 %.[12] Ještě v roce 1946 přitom uváděly v empirickém šetření téměř čtyři pětiny dotazovaných české národnosti (77,2 %), že dítě potřebuje náboženskou výchovu, a téměř tři čtvrtiny (71,8 %) se domnívaly, že náboženství má být vyučováno ve škole.[13]

Tabulka 4: Podíly dětí přihlášených k výuce náboženství (v %)[14]

Školní rok	Podíl přihlášených dětí
1960/61	15,4
1963/64	10,9
1965/66	12,2
1967/68	14,0
1968/69	23,3
1969/70	24,6
1970/71	22,3
1972/73	15,6
1974/75	9,8
1976/77	5,7
1977/78	5,0

12 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno, Doplněk 1993, s. 229, příloha č. 5. Údaj se týká výuky v českých zemích.

13 Jedná se o empirické šetření religiozity uskutečněné v roce 1946 tehdejším Ústavem pro výzkum veřejného mínění (cit. dle *Politická zpráva ZVO*, Příbram 1965, s. 20).

14 SÚA, SPVC MK ČSR, karton č. 79, Statistika výuky náboženství.

Mezi polovinou padesátých let a koncem sedmdesátých let se podíl dětí, které oficiálně chodily na náboženství, snížil přibližně osmkrát, takže ke konci sedmdesátých let chodilo oficiálně na náboženskou výuku již jen kolem pěti procent dětí.[15] Výuka náboženství se sice částečně přesunula do soukromí, nejednalo se však v žádném případě o masovější záležitost, a stále méně dětí tak získávalo byť jen povědomí křesťanské tradice.

Tabulka 5: Odpovědi na otázku: V jakém vyznání nebo náboženství jste byl vychováván?[16]

Ročníky narození	Náboženská výchova				
	římskokatol.	evangelická	husitská	ostatní	žádná
Do 1931	72,7	9,4	8,6	1,4	7,9
1932–36	76,3	2,6	11,8	–	9,2
1937–41	70,7	4,9	8,5	4,9	11,0
1942–46	70,5	1,8	5,4	1,8	20,5
1947–51	59,0	–	4,3	1,7	35,0
1952–56	54,5	2,5	–	0,8	42,1
1957–61	51,8	4,5	1,8	–	42,0
1962–66	41,1	2,2	–	2,2	54,4
1967–71	48,1	–	–	2,6	49,4
1972–76	29,7	2,7	–	–	67,6
1977+	20,0	3,0	–	–	77,0

Desakralizace společnosti a evangelikální oživení

Odchod z kostelů i omezení náboženské výchovy přispěly k postupné proměně sociální praxe a náboženství stále víc přestávalo být zastřešujícím symbolickým světem, který sdílí podstatná část společnosti, a stávalo se spíše soukromou záležitostí. Tento vývoj nebyl náhodný. Od nástupu komunistického režimu církevní politika vyvíjela maximální úsilí o izolaci církve a o to, aby jí odňala jakékoliv přesahy do společnosti.[17] Náboženství jako „jiná realita" nepatřilo do normálního a „skuteč-

15 Jistě k tomu přispělo i to, že se náboženství smělo vyučovat pouze ve školách, neboť církevní půda byla vždy nejistá a hůře kontrolovatelná (výjimkou byl jen konec 60. let, kdy se výuka náboženství díky novým směrnicím ministerstva kultury přesunula na fary).

16 Zdroj: *ISSP 1999*.

17 Explicitně stanovil tuto strategii „Návrh církevního oddělení ÚAV NF na řešení náboženských otázek v ČSR" ze srpna 1948: „Omezití náboženský vliv je možno tím, že odtrhneme život

ného" života, a pokud se mu vůbec přiznávalo právo na existenci, tak jen v rámci úzce vymezeného prostoru kostela a soukromí. I v tomto ohledu byl tlak režimu poměrně úspěšný a církev postupně ztrácela významnější roli u zásadních událostí života (svatby, narození, úmrtí), a přestávala tak být samozřejmou součástí života.

Použijeme-li slovník sociologické teorie, můžeme konstatovat, že se v podstatě jednalo o mocensky vynucovanou desakralizaci společnosti, kdy ze společnosti mizely symboly spojené s náboženstvím a církví. V polovině sedmdesátých let poklesl podíl křtěných dětí na méně než polovinu narozených a koncem osmdesátých let již na méně než čtvrtinu. K výraznému ústupu došlo zvláště u církevních sňatků, které na konci osmdesátých let představovaly jen desetinu všech uzavíraných manželství. Relativně vyšší podíl si udržely pouze církevní pohřby, což možná souvisí s tím, že umírali zvláště starší lidé, mezi nimiž byl vyšší podíl věřících a praktikujících (viz tabulky 6, 7). Stejně jako u ostatních projevů týkajících se náboženství v české společnosti se církevní praxe významnější udržovala především na Moravě a v jižních Čechách, zatímco kraje Severočeský a Západočeský představovaly nejvíce sekularizované oblasti.

Tabulka 6: Podíly církevních křtů, svateb a pohřbů na celkovém počtu narozených dětí, svateb a pohřbů (v %)[18]

Rok	Křty	Svatby	Pohřby
1970	59,0	35,0	66,9
1971	58,8	34,4	63,1
1972	53,9	32,1	65,1
1973	48,1	27,9	63,3
1974	45,2	24,4	61,3
1975	41,3	21,9	59,8
1976	38,0	20,4	58,4
1977	36,3	16,8	51,7
1986	26,9	11,3	39,0
1987	26,7	10,8	38,6
1988	26,3	11,1	37,8

občanský od církevního zasahování. Budou-li např. církvím odňaty státní matriky a prohlásí-li se civilní sňatek za obligatorní formu, pak občan přijde do styku s církví skutečně jen tehdy, když jej k tomu povede náboženský zájem." Návrh byl schválen 30.8.1948 na poradě J. Hendrycha, A. Čepičky, J. Taussigové a zástupců církevní komise Ústředního akčního výboru NF. In: BULÍNOVÁ, Marie – JANIŠOVÁ, Milena – KAPLAN, Karel (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951: Edice dokumentů*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1994, s. 21.

18 *SÚA*, SPVC MK ČR, kartony č. 4, 78–80, Přehledy o účasti na náboženských obřadech.

Tabulka 7: Podíly církevních křtů, svateb a pohřbů v roce 1987 podle krajů (v %)[19]

Kraj	Křty	Svatby	Pohřby
Praha	12,6	5,3	17,8
Středočeský	14,8	4,9	32,5
Jihočeský	35,5	11,5	59,4
Západočeský	14,0	4,2	25,2
Severočeský	9,3	1,7	19,6
Východočeský	23,2	8,6	40,7
Jihomoravský	42,7	22,1	55,2
Severomoravský	38,6	16,4	48,9

Mnozí teoretici by tuto skutečnost shrnuli tak, že se česká společnost mezi roky 1948–1989 hluboce sekularizovala.[20] Sekularizační a antiklerikální tendence se sice jednoznačně projevovaly i dříve a bylo by nepřípustným zjednodušením, kdybychom ústup masové náboženské praxe připisovali jen politickému tlaku marxistického režimu, v období po druhé světové válce však došlo k jejich výraznému prohloubení. Ústup náboženství z každodenního života se obvykle považuje za neoddělitelnou součást modernizace a klasická sociologická teorie předpokládá, že k tomuto jevu bude docházet ve stále větší míře ve všech moderních společnostech. Jednání režimu tak lze do určité míry interpretovat jako pokus o násilnou aplikaci sekularizační teorie v praxi, která vycházela z předpokladu, že je možné sekularizaci urychlit a naplánovat. Projevovalo se zde stejné budovatelské nadšení, s nímž se plánovala výroba a pětiletky.[21]

Podobná koncepce sekularizace má ovšem i své kritiky. Je nepochybné, že se česká společnost – stejně jako většina evropských moderních společností – desakralizovala, a v tom byl tlak komunistického režimu úspěšný, je však otázkou, zda se rovněž sekularizovala.[22] Náboženský vývoj ve 20. století totiž ukázal, že ve skutečnosti je

---

19 *Tamtéž*, karton č. 78, Výkazy o účasti na náboženských obřadech v roce 1987 podle krajů.

20 Pojem sekularizace se používá v několika významech (například historicko-právním či širším kulturně-historickém), ale v nejobecnějším smyslu se jím rozumí oslabování náboženské víry a ústup náboženství z každodenního života, a právě v tomto smyslu se užívá i zde.

21 Nadšení a naivitu, s nimiž marxisté plánovali postupný zánik náboženství v budoucnosti, pěkně dokumentuje úryvek z příručky pro marxistické lektory věnující se religiozitě: „Vcelku lze říci, že sekularizační proces dosáhl v Sovětském svazu v období prvních dvaceti roků po revoluci intenzity, jaká doposud v žádné společnosti budované na třídně antagonistických vztazích nebyla dosažena. S výjimkou válečných let pokračuje tento trend k sekularizaci i v dalších desetiletích budování Sovětského svazu. Zasahuje také okrajové oblasti státu a postihuje i ostatní náboženství – katolické, mohamedánské atd. V současné době představují ateisté nebo lidé, kteří se nehlásí k žádnému náboženství, plné čtyři pětiny obyvatelstva z celkové populace." Viz HODOVSKÝ, Ivan: *Křesťanství a sekularizace*. Praha, Horizont 1974, s. 18.

22 Někteří autoři (např. STARK, Rodney – IANNACCONE, Laurence R.: A Supply-side Reinter-

situace mnohem složitější, než by odpovídalo klasické sekularizační teorii a prvnímu zběžnému pohledu na náboženskou scénu, a to platí i o religiozitě české společnosti.

Hodnotíme-li náboženský vývoj evropských společností, nelze totiž opominout přetrvávající víru v nadpřirozeno, která se udržuje i v moderních společnostech, ani neočekávanou vitalitu obrodných náboženských proudů. Při pohledu na současné náboženské poměry v Evropě je totiž zřetelné, že pokles náboženské praxe zasáhl především lidové křesťanství a lidové církve s masovým členstvím, do kterých se lidé zpravidla rodí. Ústup masových a víceméně monopolních církví tak vedl v Evropě k desakralizaci společnosti, protože jen relativně monopolní a dostatečně masová církev byla schopna vytvořit „posvátný baldachýn" a rozprostřít své symboly ve společnosti, nevedl však k odklonu od víry v nadpřirozeno. Rovněž se zdá, že relativní úspěch slaví i v silně sekularizovaných společnostech obrodné křesťanské proudy. Ty se od tradičního lidového křesťanství do značné míry liší a je pro ně charakteristická snaha řešit běžné problémy moderní doby aplikací biblických textů, důraz na návrat k původním kořenům křesťanství a na osobní rozhodnutí a zodpovědnost. Nejčastěji se tento typ křesťanství označuje pojmem „evangelikální", což však v žádném případě nesmí být zaměňováno za „protestantský", neboť evangelikální skupiny lze najít i v římskokatolické církvi (nejznámější je patrně Katolická charismatická obnova). Do jisté míry tak lze konstatovat, že spolu s ústupem křesťanství z pozic masového náboženství dochází k jeho vnitřní proměně. Nejedná se jen o přechod mezi různými typy věrouky, ale rovněž o změnu s jasnými sociálními dopady.

I když nelze o obrodných proudech v žádném případě tvrdit, že se jedná o masovější návrat k církevní praxi, nemůžeme jejich existenci jednoduše opominout. Významné totiž je, že obrodná hnutí značně ovlivňují praktické stránky každodenního života. Francouzský sociolog Gilles Kepel situuje nástup obrodných proudů do sedmdesátých let a poukazuje na podstatnou skutečnost, že křesťanská obroda se neomezuje jen na méně vzdělané či venkovské vrstvy obyvatelstva, jak by se snad mohlo předpokládat, ale zasáhla z velké části studenty a inteligenci (a to i technickou), tedy vrstvy, které by měly být podle tradiční sekularizační teorie vůči náboženství nejvíce imunní.[23]

---

pretation of the „Secularization" of Europe. In: *Journal for the Scientific Study of Religion*, roč. 33, č. 3 (1994), s. 230–253) rozlišují mezi desakralizací a sekularizací. Zatímco sakralizace poukazuje na situaci, kdy náboženské symboly prostupují většinu společenských institucí, sekularizace vypovídá o ústupu víry v nadpřirozeno.

23 Sedmdesátá léta jsou podle Kepela přelomovou dobou, v níž se začal obnovovat vliv tradičních náboženství. V roce 1977 dosáhly při volbách v Izraeli průlomu náboženské strany, v roce 1978 byl zvolen papežem Karol Wojtyla a v roce 1979 došlo k vyhlášení Íránské islámské republiky. Ačkoliv se judaismus, křesťanství a islámské hnutí vzájemně výrazně liší v učení i sociálních dopadech, spojuje je společný záměr vrátit se k posvátným textům daného náboženství a jejich aplikací řešit problémy moderní společnosti. Viz KEPEL, Gilles: *Boží pomsta: Křesťané, židé a muslimové znovu dobývají svět*. Brno, Atlantis 1996. Někteří jiní autoři (např. MARTIN, David: *Tongues of Fire: The explosion of Protestantism in Latin America*. Oxford – Massachusetts, Basil Blackwell 1990, s. 50) situují prudký nástup obrodných hnutí v mimoevropském prostoru už do let šedesátých.

Literatura zabývající se náboženským oživením evangelikálního typu většinou odkazuje na vývoj v západní Evropě a Americe a jen okrajově se věnuje situaci v bývalém socialistickém bloku.[24] Pro nás je ovšem podstatná právě otázka, zda k podobné vnitřní proměně a obrodě došlo i na české náboženské scéně.

Čtenáře jistě nemusíme přesvědčovat o tom, že k masovější duchovní obrodě české společnosti nedošlo, to ovšem neznamená, že by se obrodné tendence vůbec neobjevily. Určité prvky evangelikálního oživení lze vystopovat už v dobách komunistického režimu, nemáme ovšem nijak přesnou představu o reálné síle obrodných proudů. Některé neověřené odhady sice hovoří dokonce o tom, že na konci osmdesátých let existovalo v české římskokatolické církvi až deset tisíc skupin, které se snažily o úplnou realizaci biblického způsobu života v každodenní praxi a které by bylo možné zařadit do evangelikálního proudu křesťanství,[25] zdá se však, že podobné odhady jsou silně nadhodnocené. Je však nepochybné, že k určité náboženské obrodě v římskokatolické církvi došlo. Evangelikalismus se však neomezoval jen na církev římskokatolickou, „nové proudy" bylo možné rozpoznat například i v Českobratrské církvi evangelické. V roce 1982 Československo navštívil známý baptistický evangelista Billy Graham, který je symbolem náboženského „probuzení" v protestantských kruzích, a v typicky evangelikální Církvi bratrské vzrostl mezi roky 1967 a 1974 počet laických kazatelů o polovinu.[26]

Přes veškeré známky náboženského oživení však lze jen těžko hovořit o tom, že by v období před rokem 1989 došlo k výraznější náboženské obnově. Rozšíření evangelikálního křesťanství bylo nutně omezené v důsledku existence komunistického režimu, neboť návrat ke křesťanství nejen neodpovídal prosazované ideologii a podkopával víru v úspěchy sekularizace, ale nebezpečné z hlediska režimu bylo zvláště to, že křesťanské oživení bylo přitažlivé především pro mladé lidi, a to i ty z nich, kteří nepocházeli z křesťanského prostředí. Křesťanství bylo navíc jediným nemarxistickým uceleným myšlenkovým systémem, který byl ve státě systematicky šířen, a mladí lidé z obrodných skupin byli v tomto směru zvláště aktivní.

Teprve po uvolnění politických poměrů vznikl prostor pro jisté náboženské oživení tohoto typu a zdá se, že počátkem devadesátých let k prudšímu nárůstu evangelikálních křesťanských skupin opravdu došlo. Podle předběžných výsledků sčítání lidu z roku 2001 se můžeme domnívat, že evangelikální tendence na české náboženské scéně i nadále narůstají. Zdá se totiž, že ačkoliv římští katolíci jako největší lidová církev ztratili přibližně milion členů, menší církve, které lze řadit do evangelikálního proudu, naopak posílily. I když se nejedná o hnutí masovějšího rozměrů, nelze jeho

---

24 Výjimek je jen pomálu a většinou se jedná spíše o kusé informace než o detailnější rozbor. Situaci v České republice a Polsku se věnuje např. zmíněná kniha Kepelova. O náboženském oživení evangelikálního typu v některých sférách sovětské společnosti stručně referuje např. Peter L. Berger v práci *A Rumour of Angels*. New York, Anchor Books 1990, s. 136 n.

25 Viz rozhovor s Petrem Ettlerem, cit. dle Kepelovy knihy *Boží pomsta*, s. 84.

26 *SÚA*, SPVC MK ČSR, karton č. 80. Přehled o počtu duchovních a účasti na náboženských obřadech za období 1967–1974. Podle těchto výkazů působilo v roce 1967 v Církvi bratrské 99 laických kazatelů, v roce 1974 jejich počet vzrostl již na 147.

existenci zcela opomíjet. Obrodné proudy na české náboženské scéně však teprve čekají na zmapování.

Víra v nadpřirozeno

Dosud jsem se zabývala pouze organizovaným náboženstvím a jeho institucionální stránkou, nikoliv obsahy náboženské víry. Tyto oblasti však musíme rozlišovat, a nemůžeme se proto vyhnout otázce, jak se vyvíjelo náboženství jako víra v nadpřirozené jevy. Vypovídá oslabení církevní praxe o tom, že lidé přestávali věřit v nadpřirozeno, nebo jen o úpadku tradiční formy náboženského života? Jinými slovy se musíme ptát, zda se náboženská víra z lidských životů vytratila, nebo jen změnila formu a obsah. Příklady zahraničních studií a výzkumů evropských společností totiž poněkud komplikují předpoklad, že ústup církevní praxe musí znamenat i ústup víry v nadpřirozeno, a tedy ústup náboženství v širším smyslu tohoto slova. Zdá se dokonce, že některé specifické formy netradiční víry (například spiritismus) mohou růst i ve společnostech, které by klasická sociologická teorie označila jako silně sekularizované.[27] Jak jsem se již zmínila, byl v české společnosti odklon od deklarativní příslušnosti k církvi a od náboženské praxe relativně prudký. Pokud podobné odpoutání od života církve nevede ke ztrátě zájmu o náboženství, má významné dopady na podobu toho, čemu lidé věří. Jeden ze základních poznatků sociologie je, že lidské vědění vzniká a udržuje se ve styku s ostatními lidmi, kteří nás utvrzují v tom, že věci jsou opravdu takové, jaké věříme, že jsou. Neznamená to samozřejmě, že člověk, který se ocitne v jinak smýšlejícím prostředí, musí okamžitě změnit své postoje, z dlouhodobého hlediska je však pro něj velice obtížné udržet si rozdílný pohled na svět, pokud není pevně zakotven ve skupině, která ho ujišťuje o tom, že rozumí věcem a jejich místu ve světě správně. Jestliže mu podobné zázemí chybí, jen těžko se brání postupné relativizaci vlastního pohledu na svět a přizpůsobení, zvláště pokud se jedná o věci tak těžko uchopitelné a málo hmatatelné, jako je náboženství a víra. Americký sociolog Peter L. Berger tuto situaci trefně označuje jako kognitivní smlouvání či kognitivní nákazu a s oblibou ji ilustruje hypotetickým případem moderního Evropana, který se ocitne mezi lidojedy. Pokud takový člověk ztratí veškerý kontakt se svou původní kulturou a bude mezi lidojedy dostatečně dlouho, nakonec dospěje k názoru, že lidožroutství není tak odporná záležitost, za jakou ji měl dříve.[28]

Vraťme se však k otázce, co určitá sociální podmíněnost lidského vědění znamená pro vývoj náboženství. Přemístění náboženství do soukromí a odpoutání od církevní praxe poměrně logicky vedou k přechodu k „neortodoxnímu" náboženství, v němž je mnohem méně jasné, co je správné a co je pravda. Jinými slovy, v okamžiku, kdy

---

27 Například v roce 1972 bylo ve Velké Británii 50 tisíc spiritistů, zatímco v roce 1999 jejich počet vzrostl již na 80 tisíc. Viz CHRYSSIDES, Georges: *Exploring New Religions*. London, Cassells 1999; převzato dle *http://adherents.com*.

28 BERGER, Peter L.: *Vzdálená sláva*. Brno, Barrister and Principal 1997.

správnost učení negarantuje církev, není jasné, v co člověk bude opravdu věřit. Lze proto očekávat, že s tím, jak se prudce snížila praktikovaná religiozita, došlo v české společnosti jednak ke ztrátě zájmu o náboženství, ale rovněž k posunu náboženských obsahů.

Naše informace týkající se obsahů náboženské víry z období před rokem 1989 jsou velice kusé a je diskutabilní, zda opravdu vypovídají o významnějších tendencích ve společnosti nebo zda se jedná spíše o okrajové jevy. Relativně známý případ lidového léčitele pátera Ferdy sice ukazuje, že zájem o paranormální jevy existoval (jako bude patrně existovat v každé společnosti), jen těžko ovšem můžeme zpětně určit, jak velkou klientelu měl a nakolik byl jeho případ ojedinělý.

O reprezentativní popis náboženského myšlení se pokoušela opakovaná empirická šetření, která uskutečňoval Ústav pro výzkum veřejného mínění v sedmdesátých a osmdesátých letech. Šetření si sice kladla za cíl postihnout náboženské postoje reprezentativní pro celou společnost, jejich věrohodnost však může být zpochybněna především kvůli možnému strachu dotazovaných odpovídat pravdivě, a je tudíž třeba počítat s tím, že údaje o náboženské víře mohou být podhodnocené. Přesto však může být zajímavé jejich výsledky ocitovat, neboť se ukazuje, že odpovědi byly poměrně stabilní.[29]

V průzkumech v sedmdesátých a osmdesátých letech odpovídalo 16–19 procent dotázaných, že věří v boha, další čtvrtina jeho existenci připouštěla. Celkově tedy o existenci „vyšší skutečnosti" uvažovala téměř polovina dotázaných. Jednalo se zvláště o starší lidi s nižším vzděláním a silná byla rovněž regionální souvislost (jižní Morava a Čechy). Po roce 1989 odpovídalo na otázku po boží existenci kladně zhruba 20–25 procent respondentů (tj. přibližně o pět procent více), takže nová politická situace a svoboda vyjadřovat volně svůj názor nepřinesly v této otázce žádný prudký zvrat (viz tabulka 8). Pro srovnání můžeme uvést, že v šetření v roce 1946 odpovědělo 63,8 procent respondentů, že věří v boha.[30] Během čtyřiceti let existence komunistického režimu se tedy podíl lidí, kteří věřili v boha, snížil na třetinu.

Tato víra však nemusí nutně představovat víru v osobního Boha, jak jí rozumí tradiční křesťanství. V roce 1985 čtyřicet procent obyvatel českých zemí ztotožňovalo boha s přírodou, zatímco v nesmrtelnost duše věřil podle šetření z roku 1983 jen každý osmý člověk.[31] Podobně ovšem platí, že ani v šetření z roku 1946 nelze víru v boha ztotožňovat s vírou v osobního Boha; přesto však třetina dotázaných (32,8 %)

---

29 V následujícím textu se uvádějí údaje jen za Českou republiku; pokud se pracuje s výsledky za celou ČSSR, jsou na to čtenáři upozorněni.

30 Jednalo se o šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění uskutečněné v roce 1946. Odpovídalo 1000 respondentů české národnosti nad 18 let věku (cit. dle *Politická zpráva ZVO*, s. 20).

31 Další údaje, které jsou k dispozici a které by mohly podobné otázky pomoci zodpovědět, se týkají celého Československa, a tak vzniká otázka srovnatelnosti obou dat vzhledem k rozdílům mezi českými zeměmi a Slovenskem. V osud a nadpřirozenou moc určitě věřilo přibližně 11 % dotázaných, 38 % existenci nadpřirozena připouštělo. Více než polovina lidí, kteří rozhodně věřili v nadpřirozeno, však nevěřila v existenci osobního Boha (ÚVVM, výzkum č. 1979-11).

v roce 1946 odpověděla, že Kristus je vtělený Bůh, a téměř dvě pětiny (38,4 %) respondentů věřily v posmrtný život.[32]

Tabulka 8: Víra v boha – ČSR/ČR (v %)[33]

Víra v boha	Rok							
	1980	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Věří	19	16	16	22	25	24	20	24
Připouští existenci	23	23	24	26	32	37	30	31
Nevěří	59	61	60	52	43	39	50	45

Tabulka 9: Světový názor podle sebedeklarace – ČSR (v %)[34]

Světový názor	Rok			
	1974	1979*	1979**	1983
Marxistický	45	48	43	42
Náboženský	13	20	19	16
Jiný	14	32***	9	15
Neví	28		29	27

* Výzkum 1979-3.
** Výzkum 1979-11.
*** Sloučeny kategorie „jiný" a „neví".

Tabulka 10: Světový názor podle sebedeklarace – ČSSR (v %)[35]

Světový názor	Rok						
	1974	1979	1980	1982	1983	1985	1986
Marxistický	41	44	40	46	42	45	47
Náboženský	20	20	25	16	16	23	20
Jiný	12	9	7	11	15	11	10
Neví	27	27	28	27	27	21	23

32 *Politická zpráva ZVO*, s. 20.
33 Zdroj: Ústav pro výzkum veřejného mínění / Institut pro výzkum veřejného mínění při Českém statistickém úřadu. Od ledna 2001 je Ústav (Institut) pro výzkum veřejného mínění součástí Sociologického ústavu AV ČR. Zde je rovněž k dispozici archiv s podrobnějšími výsledky šetření.
34 Zdroj: Ústav pro výzkum veřejného mínění.
35 Zdroj: Ústav pro výzkum veřejného mínění.

Pokud sledujeme vývoj víry v osobního Boha podle ročníků narození podle *ISSP 1999*, ukazuje se, že ani v tomto případě nebyl pokles nijak plynulý. Prudké oslabení víry v Boha nastalo u ročníků narozených v letech 1942–1951, tedy opět u generací, které dospívaly během padesátých let. Méně vyhraněná víra v určitého ducha či životní sílu se však udržuje v mezigeneračním srovnání na stabilní úrovni a zdá se, že v mladších ročnících dokonce mírně roste. Mezi mladšími lidmi však jednoznačně narůstá počet těch, kteří věří v projevy jiných forem nadpřirozena (horoskopů, amuletů a věštců), což potvrzuje, že oddělení náboženství od církve může vést k vzestupu neortodoxní náboženské víry na úkor víry tradiční.[36]

Ani po čtyřiceti letech ateistické výchovy tedy nelze českou společnost označit za ateistickou, i když je nepochybné, že tradiční křesťanská víra v Boha jako osobu byla za trvání komunistického režimu značně oslabena, a prudkost poklesu svědčí o tom, že tehdejší politické poměry se na tomto vývoji do značné míry podílely. Sporná je ovšem otázka, nakolik to znamenalo skutečnou ateizaci společnosti a nakolik ve skutečnosti došlo jen k přesunu náboženských obsahů k víře ve vágnější formy nadpřirozených sil.

Marxistická sakralizace společnosti

Úvahy o náboženství v režimu založeném na marxismu-leninismu však nemohou pominout ani sakralizaci společnosti a skrytě náboženský charakter této ideologie. Vzhledem k latentní náboženské povaze marxismu proto někteří autoři hovoří spíše o konverzi než o ateismu socialistických společností.[37] Marxismus nabízel mesianistický projekt spásy člověka a věřil v nadosobní historické síly, které určují lidské životy, činil si absolutní nárok na pravdivý výklad světa i na to, že pochopil univerzální vývojové trendy lidské společnosti. „Budování nové socialistické společnosti" bylo prosyceno pseudonáboženskými rituály, jako je přijímání do společenství věřících, katecheze, zkouška víry, zasvěcení do mysterií, exkomunikace odpadlíků a kacířů.[38]

Vysoká míra ritualizace společnosti byla nápadným a charakteristickým prvkem všech marxistických systémů a udržovala se po celou dobu jejich trvání, a to i v sedmdesátých a osmdesátých letech v Československu, kdy už ideologický náboj do značné míry vyčpěl. Můžeme si klást otázku, proč komunistická strana tak pečlivě lpěla na ideologii a rituálech ještě v době, kdy se to mohlo zdát nadbytečné, či dokonce kontraproduktivní. Zajímavé vysvětlení nabízí Ivo Možný, který ve své

36 Tyto závěry potvrzují jak výsledky *ISSP 1999*, tak například data *ESH 1999*. Podle *ISSP 1999* věřilo v existenci duchovní síly přibližně 35 % respondentů, podle *ESH* dokonce okolo poloviny. Rozdíly plynou ovšem také z různě formulovaných otázek.

37 RADIC, Radmila: The Proselytizing Nature of Marxism-Leninism. In: *Journal of Ecumenical Studies*, roč. 36, č. 1–2 (1999), s. 80.

38 O tomto tématu již dnes existuje poměrně bohatá literatura (viz např. MAIER, Hans: *Politická náboženství: Totalitární režimy a křesťanství*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 1999) a zde není prostor, abychom se touto otázkou blíže zabývali.

vynikající analýze socialistické ekonomiky poukazuje na to, že v situaci, kdy je využívání ekonomického kapitálu a zisk oficiálně nelegitimním důvodem k výkonu moci (a v „socialistické" společnosti tomu tak opravdu bylo), jsou vztahy podřízenosti a nadřízenosti nutně udržovány pomocí symbolického kapitálu, který je vytvářen právě systematickou ritualizací společnosti. Ritualizace má v takovém případě hlubokou racionalitu bez ohledu na to, jak iracionálně může na první pohled vypadat, protože jejím cílem je reprodukce ustavených sociálních vztahů.[39] Podobná ritualizace, a vlastně sakralizace společnosti ovšem nutně vyžaduje monopolní postavení na světonázorovém trhu, což byl jeden z mnoha důvodů averze režimu vůči náboženství.

V této souvislosti může být zajímavá teorie náboženské mobilizace autorů Rodneyho Starka a Laurence R. Iannacconeho.[40] Předpokládají totiž, že pokles praktikované religiozity nesouvisí ani tak s poklesem poptávky, ale především s nedostatečnou nabídkou na „náboženském trhu", což v podstatě obrací perspektivu tradičních sekularizačních teorií, které úpadek praktikované religiozity vysvětlují spíše ztrátou zájmu moderního člověka.[41]

Ačkoliv Stark a Iannaccone tuto teorii vytvořili ve vztahu k tradičním církvím a účasti na jejich životě, lze ji přenést na mnohem obecnější rovinu. Komunistická strana se v tomto případě chovala jako typická monopolní firma – dělala si nárok na monopolní postavení na myšlenkovém a ideologickém trhu a nedovolovala jiným

---

39 Ritualizace „překonává onu základní překážku ustavení a udržení velké moci a majetku ve společnosti, kde peníze mají v mnoha běžných situacích dubiózní hodnotu, zisk je nelegitimní... Při nelegitimitě zisku a nemožnosti opřít se o státem a právem garantovaný ekonomický kapitál byla [vládnoucí moc] stále paranoičtěji nedůtklivá na svůj symbolický kapitál a na rituálech tupě trvala. Nemohla jinak, i ona byla zajatcem systému." MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1991, s. 38–40.

40 STARK, R. – IANNACCONE, L. R.: A Supply-side Reinterpretation of the „Secularization" of Europe. Autoři se inspirovali ekonomickou teorií a analyzují náboženskou ekonomiku a náboženský trh, na kterém se vyskytují jednak „náboženské firmy", jednak „náboženští spotřebitelé". Pro náboženskou ekonomiku platí podobná pravidla jako pro ekonomiku obecně. Stupeň regulace určuje míru plurality a „přirozeným" stavem náboženské ekonomiky je existence mnoha specializovaných a soutěžících firem, protože žádná firma nemůže uspokojit odlišné preference (které mimo jiné ovlivňují i klasické socioekonomické faktory, jako je třída, věk, pohlaví, životní zkušenosti, socializace atd.). Náboženský trh ovšem může být regulován státem, a tak mohou vznikat nepřirozené monopoly. V pluralitní náboženské ekonomice s vysokým stupněm konkurence bude celková hladina účasti na organizovaném náboženství vysoká. Pokud však jedna nebo dvě firmy získají v náboženské ekonomice monopol, participace se sníží, neboť monopol není schopen uspokojit rozdílné zájmy. Autoři vycházejí z ekonomických modelů a předpokládají, že monopolní firmy sice nad společností rozprostřou „posvátný baldachýn", jen málo však naplňují „náboženské potřeby". Bez ohledu na vnější sakralizaci společnosti a jejích institucí je proto v monopolních náboženských ekonomikách participace obecně nízká, neboť monopolní firma nedovede uspokojit řadu odlišných požadavků.

41 Stark a Iannaccone tuto teorii testují na různých evropských zemích a na menšinových náboženstvích. Jako příklad vysoce regulované náboženské ekonomiky uvádějí skandinávské země, za příklad svobodného náboženského trhu označují Spojené státy. Poukazují rovněž na to, že kromě neschopnosti uspokojit rozličnou poptávku se monopoly nevěnují marketingu a své náboženské produkty příliš nepropagují.

firmám, aby se svobodně účastnily soutěže na trhu. Jen díky tomuto monopolu se mohla společnost sakralizovat a celou sociální realitu prosytit marxistickými symboly a rituály.

Komunistický protináboženský tlak tedy neumožňoval vznik pluralitního náboženského trhu a silně omezoval nabídku, čímž zprostředkovaně snižoval zájem o náboženství. Nabízí se zde otázka, jak se v tomto smyslu vyvíjela „náboženská ekonomika" v České republice po pádu komunistického režimu. Vzhledem k předpokladu, že stupeň religiozity souvisí s vnějšími podmínkami (především mírou regulace náboženství ve státě, respektive jeho pluralitou), by se dalo očekávat, že v případě uvolnění trhu religiozita opětovně vzroste.[42] Je zjevné, že ke vzestupu tradičního lidového křesťanství nedošlo ani po roce 1990 – to ovšem není překvapující, neboť i tento typ náboženství souvisí do značné míry s relativně monopolním postavením jedné církve a s její schopností prosytit svými symboly společenskou praxi. Evangelikální proud křesťanství určitý úspěch zaznamenal, i když v žádném případě nelze hovořit o masové záležitosti.[43] Zajímavé v tomto ohledu určitě budou konečné výsledky sčítání lidu z roku 2001. Největší empirický výzkum náboženství uskutečněný v devadesátých letech (*ISSP 1999*) však ukázal, že rozmach zažívá jiný typ religiozity, a to náboženská orientace, kterou lze patrně nejlépe označit slovem okultní, čímž se zde míní víra v horoskopy, amulety a schopnosti věštců.[44] V datech z empirických šetření se totiž jasně projevuje existence dvou základních religiózních orientací: křesťanství a okultismu.[45] Existenci těchto dvou náboženských proudů přitom empiricky dokládají nejen česká data z *ISSP 1999*, ale i zahraniční data z tohoto výzkumu a z šetření *ISSP 1991*. Zatímco pro křesťanství je typická víra v Boha jako osobu, která pečuje o každou lidskou bytost, víra v posmrtný život, nebe, peklo a zázraky, okultismus se vyznačuje právě vírou v horoskopy, amulety a věštce.

---

42 Autoři proto svůj přístup nazvali teorií náboženské mobilizace.

43 V první polovině 90. let zaznamenalo určitý růst počtu příznivců zvláště charismatické hnutí. Viz ŘÍČAN, Pavel – VOJTÍŠEK, Zdeněk: Religionista a psycholog obhlížejí českou náboženskou scénu. In: *Psychologický časopis*, č. 1 (1999), s. 73. Počet členů typicky evangelikální Církve bratrské vzrostl v letech 1991–1998 z 4713 na 5457, jedná se tedy o patnáctiprocentní nárůst. (Zdroj: Rada Církve bratrské – údaje sděleny na osobní dotaz autorky.)

44 Okultismus „vychází z představy, že najde prostředky a cesty, jak použít v dnešní době prastaré pověrečné praktiky, rituály a zaříkávací formule k užitku nebo ke škodě jiných lidí. Rovněž k němu patří i představa, že může navazovat kontakt nebo spojení s duchy, dušemi zemřelých nebo některými kosmickými silami." Viz *Malý slovník sekt*. Kostelní vydří, Karmelitánské nakladatelství 1998, s. 82. Jako příklad okultismu lze uvést například věštění, čtení z ruky, virgule či výklad horoskopu.

45 Tato data empiricky potvrzují klasifikaci Ellwooda a Partina (ELLWOOD, Robert S. – PARTIN, H. B.: *Religious and Spiritual Groups in Modern America*. Englewood Cliffs, Prenice Hall 1988), kteří rozlišují mezi dvěma základními vizemi skutečnosti v západní civilizaci: křesťanstvím a moderní vědou na straně jedné a mystickými náboženskými proudy na straně druhé. Jejich pojetí mystické tradice přitom zahrnuje celou řadu duchovních proudů od gnosticismu, magie, hermetismu a neoplatonismu přes středověké sektářství, čarodějnictví, kabalu a alchymii k novověkému rosikruciánství a okultismu. (Viz LUŽNÝ, Dušan: *Nová náboženská hnutí*. Brno, Masarykova univerzita 1997, s. 26.)

Křesťanství se v České republice projevilo spíše jako menšinová náboženská orientace, okultní víra však zaznamenala širší rozmach. Jen pro ilustraci je možné uvést, že například 66 procent respondentů věřilo, že někteří věštci mají schopnost předpovídat budoucnost, a 45 procent věřilo v účinek amuletů. Zvláště mladí lidé se cítili silně přitahováni horoskopy a amulety, a ukazuje se, že náboženství okultního charakteru je poměrně rovnoměrně rozloženo ve společnosti bez ohledu na vzdělání.[46]

Problém je v tom, že nemáme podobné informace o období před rokem 1989, a nemůžeme proto jednoznačně tvrdit, zda se opravdu jedná o vzestup spojený s pádem regulované náboženské ekonomiky nebo zda podobně silná víra v nadpřirozeno existovala v české společnosti již před rokem 1989. Ačkoliv se můžeme domnívat, že silná „marketingová kampaň" obchodníků s magií a různých léčitelů opravdu vedla spíše k rozmachu okultní religiozity, nemůžeme podobnou domněnku empiricky doložit.

Závěr

Náboženství patří mezi těžko uchopitelné fenomény lidského života především díky tomu, že odkazuje k jiné realitě, než je skutečnost hmatatelného fyzického života, a je proto nesnadno přístupná „objektivnímu" popisu. Můžeme se sice omezit na institucionální stránku, strukturu a organizaci náboženského života, případně na rituály a jejich význam ve společnosti, ale tento pohled nám nikdy nemůže poskytnout uspokojivou odpověď na otázku, zda lidé věří v nadpřirozeno a zda to ovlivňuje jejich život. Náboženství a náboženský život nelze omezit jen na instituce a jejich fungování, neboť jde i o víru v to, co přesahuje fyzický svět a běžnou lidskou zkušenost. Náboženská víra úzce souvisí s hledáním smyslu lidského života a s vnímáním sebe sama a vlastního místa ve světě, a jako taková je vysoce subjektivní a nesnadno popsatelná. Při psaní tohoto článku jsem vycházela právě z tohoto přesvědčení, že je třeba rozlišovat mezi institucionalizovaným náboženstvím a náboženskou vírou jako vírou v nadpřirozeno. Náboženská víra představuje určitou kognitivní a psychologickou orientaci a vypovídá o určitém vnímání světa, nemusí být ale nutně spojena s organizovaným a institucionalizovaným náboženstvím a nemusí mít nutně ani zřetelnou normativní stránku.

Je nepochybné, že organizované náboženství a účast na životě církví doznaly během poválečných let značného úpadku, což jsem se pokusila zmapovat v předcházejícím textu. Během čtyřiceti poválečných let se radikálně snížil podíl lidí, kteří se i jen deklarativně hlásí k náboženskému vyznání, a stejně výrazně poklesla i účast na bohoslužbách. V mladších ročnících se k náboženskému vyznání hlásí již jen přibližně třetina obyvatel.

---

46 Podrobnější analýzy viz HAMPLOVÁ, D.: *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti*; TÁŽ: Šetření ISSP 1999, s. 431–440.

Křesťanské církve přestávaly postupně hrát významnější roli v životě společnosti a mnohé události dříve pevně zakotvené v křesťanském pohledu na svět (například sňatky či narození) získaly čistě světský charakter. O tom, že odklon od církevní praxe nebyl jen dočasnou pragmatickou reakcí na politický tlak, ale hlubokou změnou, svědčí skutečnost, že ani po pádu tohoto režimu k výraznější obnově křesťanské praxe nedošlo.

Na základě rozlišení mezi institucionalizovaným náboženstvím a vírou v nadpřirozeno si však dovoluji zpochybnit obecně rozšířené přesvědčení o tom, že česká společnost je vysoce sekularizovaná. O sekularizaci české společnosti se dá hovořit jen tehdy, pokud hlavním hlediskem zůstává vývoj lidového křesťanství masových církví a církevní praxe. Výzkumy religiozity však naznačují, že z hlediska víry v nadpřirozeno by bylo možné českou společnost považovat za sekularizovanou jen stěží. Češi totiž v žádném případě neodmítají existenci nadpřirozených jevů a skutečností a empirická data naznačují, že podobná víra nachází podporu mezi mladšími lidmi a že se nevyhýbá ani vzdělanějším vrstvám.

Konstatování o poměrně silné víře v nadpřirozeno v české společnosti by však mělo být spíše podnětem k dalším otázkám než závěrem. Musíme se ptát, do jaké míry víra v nadpřirozeno vypovídá o jistém iracionalismu Čechů a nakolik se odráží v jednání lidí. To je však téma na další článek.

Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950

Michal Barnovský

Otázka postavenia gréckokatolíckej cirkvi v obnovenej ČSR si zasluhuje osobitnú pozornosť prinajmenšom z dvoch dôvodov: 1. postoj komunistickej strany ku gréckokatolíckej cirkvi od roku 1945 do roku 1950 sa zmenil oveľa viac než jej vzťah k ostatným cirkvám; 2. kým ostatné väčšie cirkvi počas proticirkevného ťaženia komunistickej moci po februári 1948 boli oslabené, zdevastované a podriadené prísnej kontrole štátu, gréckokatolícka cirkev bola v roku 1950 zlikvidovaná, pričom išlo o likvidáciu zvláštnym spôsobom, cestou pravoslavizácie. V tomto príspevku sa pokúsime ukázať príčiny, priebeh a následky cirkevnej politiky štátu voči gréckokatolíckej cirkvi v rokoch 1945–1950, najmä po nastolení komunistického monopolu moci vo februári 1948.[1]

Historické súvislosti

Pre pochopenie problematiky sa žiada na úvod uviesť niekoľko faktov z dejín gréckokatolíckej cirkvi vo forme stručných poznámok. Prevažná väčšina gréckokatolíkov žila na východnom Slovensku. K zjednoteniu (únii) kresťanov gréckeho rítu s Rímom došlo 24. apríla 1646 v Užhorode, keď šesťdesiat tri kňazov východného obradu z troch žúp – užskej, šarišskej a zemplínskej – uznalo pápeža Inocenta X. za hlavu cirkvi. Neskôr úniu prijali aj vo viacerých ďalších župách. Zástupcovia jágerského biskupstva (Eger v Maďarsku) prisľúbili zachovať východné obrady a zrovnoprávniť uniatských kňazov s katolíckymi kňazmi latinského obradu. Trvalo však

1 Štúdia vychádza zo záverov príslušných častí publikácie: PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku v rokoch 1948–1953*. Bratislava, Veda 1997, a z výsledkov výskumu autora po jej vydaní.

takmer polstoročie, kým boli uniatskí duchovní zbavení poddanských povinností. Cisárovna Mária Terézia roku 1773 zvolala do Viedne celouhorskú synodu uniatských biskupov, aby riešila liturgické otázky troch skupín katolíkov východného obradu – Rusínov, Chorvátov a Rumunov. Na tejto synode sa rozhodlo používať nové pomenovanie uniatov *graeci ritus catholici*, z ktorého neskôr vznikol termín gréckokatolíci, respektíve gréckokatolícka cirkev. V roku 1771 sa ustanovilo mukačevské biskupstvo, ktoré spravovalo aj väčšinu farností na území dnešného Slovenska. V roku 1818 bolo kanonizované prešovské biskupstvo, ktoré sa vyčlenilo z mukačevskej diecézy (eparchie). Napokon v roku 1912 sa vytvorila hajdudorožská diecéza, do ktorej sa pričlenilo sto šesťdesiat farností z mukačevskej a osem farností z prešovskej diecézy. Gréckokatolíkmi v tomto regióne Uhorska, t. j. na dnešnom území Zakarpatskej Ukrajiny, východného Slovenska a časti severovýchodného Maďarska, boli predovšetkým Rusíni, Slováci a Maďari, z ktorých väčšiu časť tvorili pomaďarčení Rusíni.

Gréckokatolícka cirkev zohrala významnú úlohu v rozvoji vzdelanosti a kultúry Rusínov, v posilňovaní ich náboženského a národného povedomia, najmä počas účinkovania mukačevského biskupa Andreja Bačinského (1773–1809) a prvých dvoch biskupov prešovskej diecézy, Georgija Tarkoviča (1818–1841) a Jozefa Gaganca (1843–1875). Väčšina rusínskych buditeľov pochádzala z gréckokatolíckeho duchovenstva. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867 sa však gréckokatolícka cirkev ocitla pod silným maďarizačným tlakom. Do cirkevných škôl sa ako vyučovací jazyk zavádzala maďarčina, stupňovali sa tendencie latinizovať gréckokatolícku cirkev, aby sa eliminovali ohniská národného a politického prebudenia gréckokatolíkov. K horlivým uhorským vlastencom a uskutočňovateľom maďarizácie patrili aj poslední gréckokatolícki biskupi za Rakúsko-Uhorska Antal Papp, správca mukačevskej diecézy, a Štefan Novák, prešovský biskup. Obidvaja po vzniku Československej republiky roku 1918 odišli do Maďarska. V dôsledku týchto skutočností vláda v Prahe a administratíva na Slovensku nedôverovali gréckokatolíckemu kléru. Mali obavu z toho, že je infiltrovaný prouhorskými maďarónskymi elementmi. Na druhej strane gréckokatolícka cirkev mala strach z hesla hlásaného Prahou „Preč od Ríma!". Bola nespokojná so školskou politikou štátu, toleranciou k šíreniu pravoslávia atď. Až po vyhlásení vernosti republike delegáciou gréckokatolíckych kňazov, prijatí zákona o kongrue a uzavretí dohody (*Modus vivendi*) medzi Československom a Vatikánom v roku 1928 sa vzťahy medzi štátom a gréckokatolíckou cirkvou stabilizovali.

Okrem toho gréckokatolícku cirkev ohrozovalo hnutie za návrat k pravosláviu, ktoré vzniklo na Podkarpatskej Rusi a čiastočne zasiahlo aj východné Slovensko. Hnutie bolo reakciou na predchádzajúcu maďarizačnú politiku gréckokatolíckej cirkvi, čím sa mnohí kňazi odcudzili veriacim. Malo však aj sociálne dôvody. Roľníci sa týmto spôsobom chceli zbaviť feudálnych pozostatkov takzvanej kobliny a rokoviny.[2] Až po prevzatí správy prešovskej diecézy titulárnym biskupom Pavlom Petrom

2 Koblina – naturálna daň, ktorú platili veriaci slúžiteľom kultu, teda farárovi a kantorovi. Rokovina – robota, povinnosť odpracovať na cirkevných majetkoch určitý počet dní.

Gojdičom vo februári 1927 sa pomery v gréckokatolíckej cirkvi postupne skonsolidovali. Gojdičovým cieľom bolo zvýšiť autoritu cirkvi, odhungarizovať ju a zastaviť šírenie pravoslávia.

Gréckokatolíci v českých krajinách počas Rakúsko-Uhorska patrili pod cirkevnú jurisdikciu ľvovského metropolitu. Po vzniku ČSR prešli pod správu prešovského biskupa. Pôsobnosť prešovskej diecézy sa rozšírila až po západné hranice republiky. V roku 1931 sa vytvorila v Prahe gréckokatolícka farnosť (parochia), ktorá výnosom ministerstva školstva a národnej osvety zo 16. decembra 1933 nadobudla charakter systemizovanej farnosti. Pražský arcibiskup František Kordač dal gréckokatolíkom do užívania kostol sv. Klimenta na Starom Meste.[3] Prvým parochom sa stal Vasiľ Hopko, budúci pomocný biskup prešovskej diecézy. V roku 1939 vznikla gréckokatolícka farnosť v Bratislave s misijnou činnosťou po Žilinu, ktorej správcom sa stal Jozef Haľko.[4] V medzivojnovom období sa okrem farností prešovského biskupstva nachádzalo na Slovensku sedemdesiat šesť farností mukačevského a štyri farnosti hajdudorožského biskupstva. Spravoval ich mukačevský biskup so sídlom v Užhorode.

Počas vojnovej Slovenskej republiky sa gréckokatolícky biskupský ordinariát v Prešove ocitol v nemilosti mocenských štruktúr. Na jeho adresu padali obvinenia, že je nástrojom „rusinizácie" východného Slovenska, že nevenuje pozornosť gréckokatolíkom slovenskej národnosti, dokonca že ich diskriminuje. Nedôvera voči Pavlovi Gojdičovi sa stupňovala a vláda usilovala dosiahnuť jeho odvolanie. Znechutený biskup pod tlakom kampane v tlači a po odmietnutí pomoci Jozefom Tisom v novembri 1939 požiadal Svätú stolicu o uvoľnenie z funkcie administrátora prešovskej diecézy a vládu Slovenskej republiky informoval o tomto rozhodnutí. Táto so zadosťučinením vzala vec na vedomie, o čom ho informovala listom z 31. januára 1940. Avšak Svätá stolica po prešetrení príčin rezignácie žiadosť neakceptovala a 17. júla 1940 Gojdiča vymenovala za sídelného biskupa.[5] Intronizácia sa konala 8. augusta 1940. Tým vzrástla Gojdičova autorita, ale potýčky s vládnymi kruhmi pokračovali až do konca vojny. Príčin bolo viac. Štátny a policajný aparát sa pozeral na rusínske gréckokatolícke duchovenstvo ako na dezintegrujúci prvok, upodozrieval ho, že je „agentúrou" Budapešti. Biskup sa jednoznačne postavil na obranu Rusínov, voči ktorým moc uplatňovala diskriminačnú politiku. Zaujal taktiež odmietavé stanovisko k deportácii Židov.[6] Rastúce sympatie Rusínov k ZSSR počas vojny a ich odpor voči režimu ešte umocňovali nedôveru vládnucej garnitúry k vedeniu gréckokatolíckej diecézy.

---

3 POTAŠ, Marián, OSBM: *Dar lásky: Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov, USPO 1999, s. 103–104. (OSBM – *Ordo sankti Basilii Magni*, Rád sv. Bazila Veľkého.)

4 *Tamže*, s. 105–106.

5 *J. E. Pavel Gojdič, ČSVV, jepiskop Prjaševskij: K jeho dvadsaťročnomu jubileju so dňa jep. posvjaščenija (1927–1947)*. Prjašev, Nakl. družstvo 1947, s. 57–58. (ČSVV – Čin svjataho Vesilija Velikaho.)

6 KAMENEC, Ivan – PREČAN, Vilém – ŠKOVRÁNEK, Stanislav (ed.): *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945): Dokumenty*. Bratislava, Slovak Academic Press 1992, s. 124–125.

Vo vzrastajúcej nemilosti KSČ

Na prelome vojny a mieru mnohí gréckokatolíci verili, že sa blýska na lepšie časy, a prvé mesiace po oslobodení akoby im dávali za pravdu. Poštátnením cirkevných škôl a internátov v roku 1945 bola síce gréckokatolícka cirkev postihnutá podobne ako ostatné cirkvi na Slovensku, ale svoju pastoračnú činnosť vykonávala bez zásahov štátu. Tešila sa úcte tak veriacich, ako aj nových orgánov štátnej moci a správy. Medzi „ľudovodemokratickým" štátom a gréckokatolíckou cirkvou sa na istý čas ustanovili vzťahy vzájomného rešpektu, porozumenia a ubezpečovania o podpore podľa zásady „Dajte cisárovi, čo je cisárovo, Bohu, čo je božie". Aj komunisti robili deliacu čiaru z politického hľadiska medzi rímskokatolíckou a gréckokatolíckou cirkvou. V ich očiach prvá bola poznačená biľagom kolaborantstva s ľudáckym režimom, druhá mala povesť jeho odporcu. Bol to dôsledok už spomínaného opozičného postoja biskupského ordinariátu k vládnucim kruhom Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945, ale aj masovej účasti gréckokatolíkov v partizánskom hnutí, respektíve jeho podpory, a v radoch Československého armádneho zboru, čo kladne hodnotili povojnoví komunistickí i nekomunistickí politickí činitelia.[7]

Prvé kritické slová na adresu gréckokatolíckeho kléru vyslovili komunistickí funkcionári v interných správach a na poradách po parlamentných voľbách v máji 1946 v súvislosti s víťazstvom Demokratickej strany (DS) na Slovensku. Poukazovali na to, že niektorí kňazi „agitovali" za DS. Približne v tom istom čase sa objavili medzi gréckokatolíckym duchovenstvom prvé náznaky neistoty a obav z budúcnosti. Vyvolali ich správy prichádzajúce zo Sovietskeho zväzu o prenasledovaní gréckokatolíckych kňazov a biskupov, o takzvanom ľvovskom cirkevnom sobore v marci 1946, ktorý vyhlásil zrušenie Brestskej únie z roku 1596.[8] V nasledujúcom roku sa dozvedeli o zavraždení mukačevského biskupa Teodora J. Romžu, čo ich ešte viac znepokojilo.[9] Podozrivá im bola aj zvýšená aktivita pravoslávnej cirkvi v Československu.

---

7 Tento kladný vzťah by bolo možné dokumentovať na viacerých príkladoch. Uvediem aspoň jeden. Minister národnej obrany Ľudvík Svoboda v roku 1945 daroval gréckokatolíckemu biskupstvu automobil značky Mercedes-Benz ako prejav vďačnosti za aktívnu pomoc gréckokatolíckej cirkvi v boji za oslobodenie ČSR. Marián J. Potaš, ktorý bol poverený prevziať auto v Prahe, takto spomína na svoje dojmy: „...všade ma prijímali s úctou ako gréckokatolíckeho rehoľného kňaza. Všade som počul samé chvály na adresu našej gréckokatolíckej cirkvi a jej predstaviteľa biskupa Pavla Gojdiča. Titul 'prešovský biskup' mal solídny ohlas, lebo s týmto titulom bol spojený pojem hrdinu počas fašistického prenasledovania." POTAŠ, M.: *Dar lásky*, s. 164.

8 Na sobore v meste Brest 6.–10. októbra 1596 kyjevský metropolita a piati pravoslávni biskupi ratifikovali únijnú dohodu s Rímom, ktorú pápež Kliment VII. schválil 23. decembra 1595. Únia s Rímom znamenala uznanie katolíckej viery a autority pápeža pri zachovaní východných obradov. Tak vznikla uniatská cirkev v predošlých pravoslávnych oblastiach poľsko-litovského štátu, teda prevažne na území dnešnej Ukrajiny a Bieloruska. Do 20. storočia sa však udržala iba na západnej Ukrajine a v západnom Bielorusku. Na tých zemiach, ktoré sa stali súčasťou cárskeho Ruska, sa postupne obnovilo pravoslávie.

9 Gréckokatolícky kňaz Jozef Molčányi takto spomína na tieto roky: „Na Ukrajine ľvovská eparchia aj gréckokatolíci v bývalom Poľsku boli zlikvidovaní. Propaganda síce hovorila, že to bol dobrovoľný návrat k pravosláviu, my sme ale vedeli, že to bolo urobené násilím... Keď sme sa

Biskup Gojdič už na biskupskej konferencii v novembri 1946 upozorňoval na snahu pravoslávnej cirkvi rozšíriť svoj vplyv na úkor gréckokatolíkov a žiadal pomoc pri rozvíjaní vlastnej misijnej činnosti.[10]

V roku 1947 padlo na gréckokatolícku cirkev podozrenie z podpory banderovcov. Prvotným impulzom boli zrejme udalosti na západnej Ukrajine, kde obvinenia gréckokatolíckych kňazov tohto druhu orgánmi NKVD boli bežné a informovala o nich aj tamojšia tlač. Bezprostrednou príčinou tohto podozrenia sa však stali materiály, ktoré získala Štátna bezpečnosť po zatknutí Pankráca P. Hučka, gréckokatolíckeho kňaza v Prahe, a po prehliadke fary 14. marca 1947. Z nich, ako aj z výsluchov zatknutých, vyplývalo, že predstavitelia gréckokatolíckej cirkvi sa angažovali pri zaobstarávaní dokladov na získanie československého štátneho občianstva, zabezpečovaní ubytovania a zamestnania pre utečencov z Ukrajiny a Poľska. Pavol Gojdič skutočne pomáhal gréckokatolíckym kňazom, rehoľníkom a rehoľníčkam, ktorí sa uchýlili do Československa a chceli pokračovať vo svojej duchovnej činnosti. Kňazov umiestňoval na vakantné farnosti, rehoľníkov do kláštorov, no nie z politických, ale kresťanských pohnútok. Nebola to pomoc banderovcom, aj keď jednotlivci mohli s nimi sympatizovať, prípadne spolupracovať. Pre bezpečnosť poslúžili tieto fakty ako indície o protištátnej činnosti.

Ministerstvo vnútra 22. apríla 1947 sa obrátilo na siedmy odbor povereníctva vnútra listom, v ktorom sa uvádzalo: „Z dosavadního výsledku šetření ... vzniká domněnka, že farář Hučko nebyl ústřední postavou ilegální banderovské organizace na území ČSR, nýbrž že touto osobou je buď biskup Gojdič, anebo, což je pravděpodobnější, provinciál Sabol."[11] Od siedmeho odboru povereníctva vnútra sa žiadalo, aby uskutočnil spravodajské šetrenie uvedených osôb a gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku vôbec. Povereníctvo vnútra 17. decembra 1947 oznámilo, že napriek všetkým podozreniam zo spolupráce s UPA (Ukrajinská povstalecká armáda) sa zatiaľ nezistilo nič konkrétne proti biskupovi Gojdičovi. „Menovaný po oslobodení sa hlási k národnosti ukrajinskej, politicky sa nijako neexponuje a jeho pomer k terajšiemu zriadeniu je vlažný."[12]

Po februári 1948 Štátna bezpečnosť pokračovala v sústreďovaní materiálov proti Gojdičovi a niektorým duchovným a rehoľníkom. V júli tohto roku zatkla Mariána J. Potaša, baziliána z Prešova, a držala ho vo väzbe takmer polroka. V tom istom mesiaci bezpečnosť urobila raziu gréckokatolíckych kláštorov v Prešove, Michalov-

---

však dozvedeli o tom, čo sa stalo s biskupom Teodorom Romžom, vedeli sme, že aj na nás príde rad. Vedeli to nielen kňazi, ale aj obyčajní veriaci." Citované podľa publikácie: ŠTURÁK, Peter: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu*. Prešov, Náboženské vydavateľstvo Petra 1999, s. 123.

10 KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno, Doplněk 1993, s. 114.

11 *Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky*, Levoča (ďalej *AMV SR*), fond (f.) B 10 (Krajská správa ministerstva vnútra Košice), inventárna jednotka (inv. jedn.) 15. List ministerstva vnútra povereníctvu vnútra z 22.4.1947. Pankrác P. Hučko bol v decembri 1948 na základe krivých obvinení odsúdený na 15 rokov väzenia. Provinciál Rádu sv. Bazila Veľkého Sebastián Sabol unikol zatknutiu útekom do zahraničia. V neprítomnosti bol odsúdený na doživotné väzenie.

12 *Archiv Ministerstva vnitra České republiky*, Praha (ďalej *AMV ČR*), inv. jedn. 305-389-3, s. 90.

ciach a Stropkove, pričom zatkla viacerých rehoľníkov a rehoľníčok, najmä osoby, ktoré ilegálne prekročili československé hranice s Poľskom a Ukrajinou. Biskup Gojdič 24. júla 1948 napísal prezidentovi republiky Klementovi Gottwaldovi list, v ktorom protestoval proti akcii bezpečnostných orgánov. Zdôraznil, že prehliadky kláštorov vzbudili „veľké pobúrenie a rozhorčenie v celej našej diecéze a nedôveru našich veriacich voči NB [Národnej bezpečnosti] a zabezpečeniu slobody zo strany úradov..."[13] Intervencia biskupa však nepriniesla žiadne pozitívne výsledky.

Možno povedať, že po februárovom štátnom prevrate sa definitívne skončil prívetivejší postoj moci ku gréckokatolíckej cirkvi a čoskoro sa zmenil na pravý opak. Bola označená za najreakčnejšiu a pre štát najnebezpečnejšiu cirkev. Gustáv Husák, vtedajší predseda zboru povereníkov a od roku 1949 aj vedúci Slovenského úradu pre veci cirkevné (SÚC), na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 9. decembra 1948 hovoril už o tom, že komunisti podľahli falošnej koncepcii, nazdávali sa, že s gréckokatolíckou cirkvou – na rozdiel od rímskokatolíckej cirkvi – nebudú mať nijaké problémy. „Ona však dnes, keď susedíme so ZSSR, razí heslo 'Bližšie k Rímu'." V ďalšej časti svojho vystúpenia dospel Husák k záveru, že voči gréckokatolíckej cirkvi „si môžeme dovoliť ešte ostrejší zákrok, než azda budeme robiť proti rímskokatolíckej cirkvi".[14]

Ešte ostrejší postoj ku gréckokatolíckej cirkvi zaujal hlavný tvorca cirkevnej politiky štátu v tomto období Alexej Čepička, generálny tajomník Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF) a minister spravodlivosti. Na rokovaní zvláštnej cirkevnej komisie ÚAV NF s rímskokatolíckymi biskupmi 17. februára 1949 uviedol, že gréckokatolícka cirkev „je úplně otevřeně a zjevně ve službách našich otevřených nepřátel, tam není téměř kněze, který by nebyl v tom zapleten a který by aktivně nespolupracoval s banderovci". Varoval katolíckych ordinárov pred tvrdením, že gréckokatolícka cirkev je súčasťou katolíckej cirkvi, pretože potom nevyhnutne padne zodpovednosť aj na rímskokatolícku cirkev. K tomuto názoru sa pripojil Václav Kopecký, člen predsedníctva ÚV KSČ a minister informácií a osvety.[15] Neboli to ich osobné názory, ale oficiálne stanovisko vtedajšej mocenskej elity.

Tlačový orgán ÚV KSČ *Rudé právo* koncom roka 1948 informoval verejnosť v tom zmysle, že procesy s banderovcami odhalili ich spojenie s určitými kruhmi gréckokatolíckej cirkvi, vrátane jej rezidencie v Prešove.[16] V noci z 22. na 23. februára 1949 bezpečnosť obsadila v Prešove kláštor baziliánov a kláštor sestier baziliánok a jedenásť rehoľníkov a sedem rehoľníčok zatkla.[17] Biskup Gojdič sa ohradil proti obvineniu z podpory banderovcov[18] a v marci 1949 adresoval Klementovi Gottwaldovi nový list, v ktorom poukázal na krivdy páchané na gréckokatolíckej cirkvi.

---

13 *Slovenský národný archív*, Bratislava (ďalej *SNA*), f. Poverenícvo vnútra – sekretariát (PV sekr.), kartón (kart.) 193. List prezidentovi republiky.

14 *Tamže*, f. ÚV KSS, kart. 789. Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 9.12.1948.

15 KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, dokument č. 9, s. 312.

16 Pozri *Rudé právo*, (23.11.1948), s. 2, 5; (5.12.1948), s. 3.

17 VANAT, Ivan: Priašivs'kyj sobor 1950 roku: Polityčnyj namir i joho realizacija. In: *Dukľa*, roč. 44, č. 6 (1996), s. 73.

18 Gojdič v článku „Vyhlásenie na okraj banderovského procesu", publikovanom v *Katolíckych*

Všetko nasvedčuje tomu, že protigréckokatolícky smer štátnej cirkevnej politiky sa sformoval v druhej polovici roku 1948 po skrachovaní pokusov o dohodu s katolíckou cirkvou a konkrétne akčné rozhodnutia a opatrenia sa prijímali v roku 1949. Pritom spôsob „riešenia gréckokatolíckej otázky" bol ovplyvnený zahraničnými vzormi – likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi prostredníctvom návratu k pravosláviu na západnej Ukrajine, v Poľsku a Rumunsku. Vo vládnucich kruhoch prvýkrát sa stretávame s touto myšlienkou pri vypracovaní dlhodobej koncepcie „riešenia náboženskej otázky" v auguste 1948. Návrh cirkevného oddelenia ÚAV NF schválený 30. augusta 1948 rátal s postupným prekonávaním náboženstva. V tretej etape sa mal vylúčiť vplyv Vatikánu vznikom národnej katolíckej cirkvi, ktorá by sa odlišovala od existujúcej nezávislosťou od Ríma a slovanskou liturgiou. Práve v tejto súvislosti sa hovorilo o gréckokatolíckej cirkvi. Táto sa nemala etablovať ako samostatná národná cirkev, ale mala sa spojiť s pravoslávnou cirkvou, pričom sa zdôraznilo, že toto riešenie by našlo porozumenie u veriacich.[19]

Uvedený dokument sa nestal návodom bezprostrednej cirkevnej politiky štátu, predložil však námety a určil jej ciele. Cirkevné oddelenie ÚAV NF sa vrátilo k otázke gréckokatolíckej cirkvi začiatkom roka 1949. Jeho pracovník František Hub po dvojdňovom pobyte na východnom Slovensku (29.–30. januára) podal správu, ktorej väčšia časť bola venovaná gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Autor správy hodnotil uniatskú cirkev ako „bojovne reakčnú" a nepriateľsky naladenú voči pravosláviu. Uviedol, že poskytuje útulok prebehlíkom zo Sovietskeho zväzu a Poľska a má tendenciu splynúť s katolíckou cirkvou. Na doklad toho tvrdil, že „propagačně je stále zdůrazňována věroučná jednota s římskokatolickou církví a jsou rozšiřovány letáky, že řeckokatolíci v případě zrušení jejich církve se spojí s církví římskokatolickou". Správa vyústila do záveru: „je potřebí udělat vše, aby této katolizaci uniatů bylo zabráněno a vyvoláno v uniatském duchovenstvu hnutí pro návrat k pravoslaví".[20] Cirkevné oddelenie ÚAV NF si toto stanovisko osvojilo.

V centre pozornosti ďalšej správy o cirkevnopolitickej situácii na východnom Slovensku z 27. apríla 1949 bola pravoslávna cirkev. Konštatovalo sa, že obyvateľstvo by prestupovalo na pravoslávnu vieru, keby bol dostatok pravoslávnych kňazov, chrámov a keby sa nekládli prekážky zo strany gréckokatolíckej cirkvi a miestnych orgánov ľudovej správy. Preto správa odporúčala poskytnúť pravoslávnej cirkvi finančnú pomoc, ako aj pomoc „při budování pokrokové skupiny uniatských duchov-

---

novinách, napísal: „...dávam na vedomie celej československej verejnosti, že s banderovským hnutím nemám nič spoločného, banderovcov som nikdy nevidel, s nimi nehovoril, a keby sa to bolo stalo, tak som nevedel o tom, že dotyčný človek je banderovec... Vyhlasujem, že nikdy ničoho protištátneho a pre československý ľud škodlivého som [sa] nepodujal. Keď som sa snažil blížnemu pomôcť, urobil som to vždy z kresťanskej lásky, ale nikdy nie tak, aby som škodil, či už štátu alebo národu." *Katolícke noviny*, (9.1.1949), s. 3.

19 BULÍNOVÁ, Marie – JANIŠOVÁ, Milena – KAPLAN, Karel (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951: Edice dokumentů*, sv. 1. *Církevní komise ÚV KSČ („církevní šestka"), duben 1949 – březen 1950*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1994, s. 23.

20 *Vojenský historický archív ČR*, Praha (ďalej *VHA*), f. 100/52, sv. 8, arch. jedn. 49. Záznam o zájazde do Prešova 29. a 30.1.1949.

ních pro další práci mezi uniaty".[21] Napokon cirkevné oddelenie ÚAV NF s predstaviteľmi pravoslávnej cirkvi vypracovalo plán ďalšej činnosti: vybudovať organizačné strediská na východnom Slovensku, zvýšiť počet duchovných, dokončiť výstavbu chrámov a získať aspoň jeden gréckokatolícky kostol (cerkov) a desať kňazov pre pravoslávie. Pravoslávnej cirkvi sa odporučilo zamerať svoju činnosť na uniatov a na tento účel obdržala finančné prostriedky vo výške troch miliónov Kčs. Cirkevná komisia ÚV KSČ tento plán schválila 31. augusta 1949.[22]

Z doteraz uvedeného vyplýva, že od začiatku roka 1949 sa už sondovala pôda a prijímali opatrenia na prípravu pravoslavizácie gréckokatolíckej cirkvi. Pritom je až zarážajúca neznalosť cirkevných a náboženských pomerov u komunistických funkcionárov. Súvisela zrejme s tým, že nepoznali vierouku jednotlivých cirkví, nemali skúsenosti s cirkevnou politikou a mnohé informácie o zmýšľaní gréckokatolíkov čerpali z kruhov pravoslávnej cirkvi. Nazdávali sa, že príbuznosť obradov gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi je dostatočnou zárukou pre dobrovoľný prechod uniatov na pravoslávie. Neuvedomovali si hĺbku zakorenenia gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku. Tieto ilúzie pravdepodobne živila aj spomienka na pravoslávne hnutie na Podkarpatskej Rusi po vzniku Československa v roku 1918.

Po stroskotaní pokusu uzavrieť dohodu medzi štátom a katolíckym episkopátom začala moc v roku 1949 organizovať takzvaný obrodný proces pod názvom „Katolícka akcia",[23] ktorý vyostril rozpory medzi štátom na strane jednej a katolíckou hierarchiou a Vatikánom na strane druhej. V dôsledku toho otázka pravoslavizácie gréckokatolíckej cirkvi ustúpila do úzadia a takzvaná návratová akcia sa oddialila. Okrem toho jej príprava bolo treba zosúladiť s upevnením pravoslávnej cirkvi. Medzi komunistickými funkcionármi nechýbali obavy z toho, či početne neveľká a slabá pravoslávna cirkev túto úlohu zvládne.

Spolupráca a nezhody pravoslávnej cirkvi, Moskvy a KSČ pri postupe voči uniatom

Vzhľadom na to, že zrušením Užhorodskej únie prešovským „soborom" v apríli 1950 gréckokatolícka cirkev a pravoslávna cirkev splynuli, žiada sa uviesť základné údaje o ich početnom stave a organizačnej štruktúre pred touto udalosťou. Gréckokatolícka cirkev bola rozdelená do troch správnych celkov: prešovskej diecézy, mukačevskej administratúry a hajdudorožskej administratúry. Prešovská diecéza zahŕňala územie

---

21 *Tamže*, Správa o cirkevnopolitickej situácii na východnom Slovensku.

22 KAPLAN, K.: *Štát a církev v Československu 1948–1953*, s. 115.

23 Katolícku akciu založil v roku 1922 pápež Pius XI. ako medzinárodné hnutie, ktoré malo zapájať laikov do cirkevného života. Komunisti použili tento názov na organizovanie tzv. obrodného hnutia v cirkvi, ktorého cieľom bolo uskutočniť v nej rozkol, narušiť jednotu medzi katolíckou cirkevnou hierarchiou a radovými kňazmi a veriacimi. Kampaň sa začala v júni 1949 a trvala niekoľko týždňov. Vatikán označil komunistickú „Katolícku akciu" za schizmatické hnutie a exkomunikoval všetkých, ktorí sa k nej „vedome a dobrovoľne pripojili". Režimom organizovaná „Katolícka akcia" vyvolala na Slovensku vlnu nepokojov a vzbúr.

takmer celého Československa okrem niekoľkých okresov východného Slovenska. Mukačevská apoštolská administratúra, ktorá predtým bola súčasťou mukačevskej diecézy, sa rozprestierala v štyroch najvýchodnejších okresoch – Michalovce, Trebišov, Sečovce a Sobrance. Hajdudorožská administratúra so štyrmi farnosťami a ich filiálkami sa nachádzala v okrese Kráľovský Chlmec. Administratúry neboli súčasťou prešovskej diecézy, ale spravoval ich prešovský biskup Pavol Gojdič ako časti *sui iuris*. Podľa schematizmu z roku 1948 mala gréckokatolícka cirkev v Československu 241 farností a 1059 filiálok, 305 645 veriacich, 268 svetských kňazov, z toho dvoch biskupov, 28 vyšších hodnostárov a 238 kňazov v duchovnej správe. Okrem toho pedagogickú, výchovnú a sanitárnu činnosť vykonávalo 30 kňazov, 44 rehoľníkov a 140 rehoľníčok. V českých krajinách boli dve farnosti – v Prahe a Brne – so štyrmi filiálkami – v Liberci, Milíkove, Jelení a Mikulove. Podľa schematizmu v nich bolo 68 400 veriacich. Gréckokatolíci v Čechách a na Morave predstavovali priestorovo rozptýlenú diaspóru. Na území Slovenska existovalo 239 farností, 1055 filiálok a 237 245 veriacich, z toho okolo 225 tisíc na východnom Slovensku. Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950 žilo v ČSR 258 357 gréckokatolíkov, z toho v českých krajinách 32 862 a na Slovensku 225 495.[24]

Pravoslávna cirkev v Československu od roku 1946 sa nachádzala pod jurisdikciou moskovského patriarchu. V apríli 1946 bol menovaný Jelevferij (Benjamín Voroncov), biskup rostovský a taganrožský, za exarchu moskovskej patriarchie v ČSR ako arcibiskup. Neskôr bol povýšený na metropolitu pražského a celého Československa. Pravoslávna cirkev mala koncom roku 1949 tri eparchie: pražskú, olomoucko-brniansku a prešovskú. Jej schematizmus vykazoval k 1. decembru 1948 45 systemizovaných farností, z toho 33 v Čechách a na Morave a 12 na Slovensku.[25] Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950 bolo v Československu 58 340 osôb pravoslávneho vierovyznania, z toho v českých krajinách 50 365 a na Slovensku 7975.

Pravoslávne komunity mali rozdielnu genézu a odlišné zloženie v obidvoch častiach štátu. Pravoslávie na východnom Slovensku sa obnovilo po vzniku ČSR roku 1918. Pred prvou svetovou vojnou jedinou pravoslávnou enklávou bola malá obec Becherov, neďaleko Bardejova. Pravoslávne hnutie vzniklo, ako sme už spomenuli, v dôsledku maďarizačnej politiky gréckokatolíckej cirkvi najmä v posledných desaťročiach existencie Rakúsko-Uhorska. K jeho šíreniu prispeli aj americké a ruské vplyvy. Mnohí gréckokatolícki vysťahovalci z východného Slovenska v demokratických podmienkach USA zmenili vierovyznanie, domov sa vrátili ako pravoslávni a túto vieru propagovali. Pravoslávie šírili aj ruskí emigranti, ktorí utiekli na Slovensko pred boľševizmom (pravoslávny monastier v Ladomírovej). K 1. marcu 1950 najpočet-

---

24 *Státní ústřední archiv*, Praha (ďalej *SÚA*), A ÚV KSČ, f. 100/24 (Klement Gottwald), sv. 49, arch. jedn. 871. Správa o stavu prestupovej akcie na východnom Slovensku; *Československá statistika*. Řada A, sv. 3. *Sčítání lidu ... ke dni 1. března 1950*, díl I. Praha 1957; ŠTURÁK, P.: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu*, s. 65–69.

25 *Pravoslávny zborník s kalendárom a schematizmom na rok 1949*. Brno, Eparchiálna rada pravoslávnej cirkvi v Prahe [1948], s. 136–147.

nejšiu skupinu pravoslávnych veriacich na Slovensku tvorili Rusíni, respektíve Ukrajinci (4205), na druhom mieste boli Slováci (2076) a na treťom Bulhari (1270).

Pravoslávni v českých krajinách boli heterogénnou societou z hľadiska pôvodu a národnosti. V dvadsiatych rokoch najpočetnejšou skupinou boli veriaci, ktorí prešli k pravosláviu z Československej cirkvi (stúpenci biskupa Gorazda – občianskym menom Matěj Pavlík). Hlásili sa k husitskej tradícii a v liturgii používali češtinu. Ruskí a ukrajinskí emigranti boli druhou početnou skupinou. Po spáchaní atentátu na Reinharda Heydricha, zastupujúceho ríšskeho protektora, a po ukrytí atentátnikov v pravoslávnom chráme Cyrila a Metoda v Prahe bola činnosť českej pravoslávnej cirkvi v septembri 1942 zakázaná a jej majetok bol konfiškovaný. Biskup Gorazd bol popravený. Po vojne sa česká pravoslávna cirkev obnovila a jej autorita vzrástla. Počet pravoslávnych veriacich sa zvýšil najmä presídlením volynských Čechov. Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950 z 50 365 pravoslávnych veriacich v českých krajinách bolo 35 560 Čechov, 7111 Ukrajincov a Rusov a 4825 Bulharov, zvyšok iné národnosti.

Je nesporné, že vedenie pravoslávnej cirkvi v ČSR malo záujem rozšíriť svoj vplyv predovšetkým na úkor gréckokatolíckej cirkvi. V tomto smere vyvíjalo aktivitu už od roku 1946. Súzvuk medzi záujmami pravoslávnej cirkvi a štátnou mocou nastal však až vtedy, keď otázka pravoslavizácie gréckokatolíkov sa stala súčasťou cirkevnej politiky štátu. Pravda, ich konečné ciele sa rozchádzali, pretože métou komunistickej moci bola ateizácia spoločnosti.

Exarcha Jelevferij a kancelár pravoslávnej cirkvi v ČSR Boris Čerkes odcestovali 12. mája 1949 do Moskvy, aby podali patriarchovi správu o stave exarchátu a o cirkevnej situácii v Československu. V informáciách konštatovali, že konvertovanie rímskokatolíkov na pravoslávie v zásade neprichádza do úvahy. Požiadali jednako len patriarchu o povolenie používať západné bohoslužobné obrady v niektorých chrámoch, čím by podľa ich mienky vznikli predpoklady na prestup niektorých starokatolíkov, ba dokonca aj rímskokatolíkov na pravoslávnu vieru. Patriarcha prisľúbil prerokovať túto otázku v synode. Pokiaľ išlo o gréckokatolícku cirkev, uviedli, že jej hierarchia „je skôr pripravená prejsť do rímskokatolíckej cirkvi, než sa spojiť s pravoslavím". Obidvoch prijal aj Georgij Karpov, predseda Sovietu pre záležitosti ruskej pravoslávnej cirkvi pri Rade ministrov ZSSR. Požiadali ho o radu, ako sa má správať pravoslávna cirkev v konkrétnej cirkevnopolitickej situácii v ČSR. Karpov odpovedal, že činnosť pravoslávnej cirkvi treba chápať ako cirkevný problém. Čo sa týka jej rastu v Československu, poznamenal, že vidí v budúcnosti jedinú možnosť – prestup gréckokatolíkov na pravoslávie podľa príkladu Rumunska.[26]

Osemnásteho septembra 1949 Jelevferij navštívil opäť Moskvu. Prevzal pritom plán misijnej činnosti pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, vypracovaný v moskovskej patriarchii počas jeho pobytu v Moskve (19.–27. septembra). Plán rátal so zvolením archimadritu Alexandra Dechtereva za eparchiálneho biskupa v Prešove

---

26 *Archiv vnešnej politiki Rossijskoj Federacii*, Moskva (ďalej *AVP RF*), f. 0138, opis (ďalej o.) 30, papka (p.) 160, delo (d.) 9, s. 42–48. Zjednotenie uniatskej cirkvi v Sedmohradsku s Rumunskou pravoslávnou cirkvou sa uskutočnilo v októbri 1948.

a s jeho vysvätením metropolitom krutickým a kolomenským Nikolajom (občianskym menom Boris Jaruševič). Spolu s ním mala pricestovať do ČSR ruská pravoslávna delegácia s biskupom Nestorom, ľvovským arcibiskupom Makarijom (občianskym menom Mychajlo Oksijuk) a štyrmi či piatimi bývalými uniatskými kňazmi, ktorí mali nadviazať kontakty s gréckokatolíckymi kňazmi na východnom Slovensku a získavať ich pre pravoslávie. Z gréckokatolíckych kňazov sa mala organizovať iniciatívna skupina.[27] Tento plán, ako neskôr uvidíme, sa s určitými časovými posunmi, zmenami a doplnkami realizoval.

Boris Čerkes 9. decembra 1949 osobne informoval Štátny úrad pre veci cirkevné (SÚC – Státní úřad pro věci církevní) o uskutočnených a plánovaných podujatiach pravoslávnej cirkvi, vrátane misijnej činnosti na východnom Slovensku, pričom určil aj termíny pravoslavizácie gréckokatolíkov. V marci 1950 sa mal vytvoriť z gréckokatolíckych duchovných výbor, ktorý by viedol celú prestupovú akciu, v júli a v auguste by sa zvolal snem duchovných, ktorý by rozhodol o hromadnom prestupe na pravoslávie.[28] Alexandra Dechtereva zvolili za eparchiálneho biskupa v Prešove 30. decembra 1949 (biskup Alexij). Cirkevná komisia ÚV KSČ 4. januára 1950 rokovala o zájazde ruskej pravoslávnej delegácie. Uviedla, že už bol daný zásadný súhlas na príchod tejto delegácie, ale vyskytli sa problémy, pretože Gustáv Husák nesúhlasí s prestupom gréckokatolíkov na pravoslávie a s pricestovaním ruskej pravoslávnej delegácie s odôvodnením, že by to mohlo vyvolať na Slovensku ešte väčšie znepokojenie ako „Katolícka akcia". Napriek tomu cirkevná komisia rozhodla uskutočniť misiu pravoslávnej cirkvi zo ZSSR podľa pôvodného programu, prerokovať s predsedníctvom ÚV KSS postup na Slovensku a zabezpečiť pravoslávnej cirkvi podporu KSČ a miestnych orgánov.[29] Gustáv Husák sa uzneseniu podriadil a na zasadnutí sekretariátu ÚV KSS 7. januára 1950 ho sám zdôvodňoval a presadzoval. Sekretariát ÚV KSS sa po rozsiahlej diskusii zaviazal podporovať činnosť pravoslávnej cirkvi a rozšírenie jej vplyvu, ako aj organizačne zabezpečiť a propagačne využiť príchod zástupcu moskovského patriarchu a jeho sprievodu. Na tento účel zriadil príslušné komisie.[30]

Na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi boli zainteresované viaceré strany: mocenská elita v ČSR preto, aby sa znížil počet veriacich podliehajúcich vplyvu Vatikánu a posilnila sa východná orientácia krajiny; okrem toho pokladala pravoslávnu cirkev za „pokrokovú" a lojálnu voči režimu. Záujem pravoslávnej cirkvi v ČSR bol motivovaný snahou po rozšírení vplyvu. Svoje dôvody mala aj Moskva sovietska a Moskva pravoslávna. Prvá videla v pravoslavizácii uniatov potvrdenie správnosti vlastnej cirkevnej politiky a ďalší nástroj na ovplyvňovanie situácie v Československu. Druhá

27 *Tamže*, d. 8, s. 83–84.

28 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 329–330.

29 *Tamže*, s. 327.

30 *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 6. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS 7.1.1950. Pri Slovenskom úrade pre veci cirkevné sa zriadila komisia v tomto zložení: Gustáv Husák, Štefan Bašťovanský, Daniel Okáli, Ladislav Holdoš a Ivan Rohaľ-Ilkiv. V Prešove členmi komisie boli: I. Rohaľ-Ilkiv, Arnošt Pšenička a Ľudovít Medveď.

pokladala návrat gréckokatolíkov k pravosláviu za odčinenie historických krívd spáchaných Rímom. Otázkou je, odkiaľ vychádzala iniciatíva a kto urýchľoval tento proces. Odpoveď na ňu si vyžaduje ďalší výskum, vrátane ruských archívov. Z doteraz známych faktov a dostupných archívnych prameňov možno však urobiť predbežné závery, o čo sa pokúsim v ďalšom výklade. Na to je však potrebné najprv zhrnúť a zoradiť už poznané fakty.

Pravoslávna cirkev, ako sme uviedli, už od roku 1946 sa usilovala rozšíriť svoj vplyv na úkor gréckokatolíckej cirkvi. V návrhu cirkevného oddelenia ÚAV NF na riešenie náboženských otázok z konca augusta 1948 sa prvýkrát objavila myšlienka o splynutí gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi. Na začiatku roku 1949 spomínané cirkevné oddelenie nastolilo túto otázku už ako aktuálny problém a poradný orgán vedenia KSČ ju schválil 31. augusta 1949, pričom odporučil pravoslávnej cirkvi zamerať svoju činnosť na východné Slovensko a získať základňu medzi gréckokatolíkmi. V dôsledku organizovania „Katolíckej akcie" a prípravy „cirkevných zákonov" sa v roku 1949 príliš nepokročilo v riešení gréckokatolíckej otázky. Začalo sa o nej rokovať až vtedy, keď prišiel návrh zo ZSSR o vyslaní pravoslávnej delegácie do ČSR. Plán misijnej činnosti pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, vypracovaný v moskovskej patriarchii, ktorý v septembri prevzal Jelevferij, neobsahoval termíny ukončenia návratovej akcie. Tie určil Boris Čerkes až v rozhovore s predstaviteľmi SÚC 9. decembra 1949.

Sovietsky veľvyslanec v Prahe Michail A. Silin navštívil 14. januára 1950 generálneho tajomníka ÚV KSČ Rudolfa Slánskeho a informoval ho o tom, že podľa Čerkesovej správy československá vláda ustanovila v Prahe, Bratislave a Prešove komisie so zastúpením ministerstva, respektíve povereníctva vnútra, na uskutočnenie kampane za prestup uniatov na pravoslávie. „Taký vývoj situácie, ako ho podal Čerkes," pokračoval Silin, „zjavne nezodpovedá tým opatreniam, ktoré vypracoval exarcha Jelevferij." So zreteľom na inštrukcie ohľadne príchodu delegácie ruskej pravoslávnej cirkvi, ktoré dostal od sovietskeho ministra zahraničných vecí, Silin Slánskemu povedal, „že niektorí činitelia výboru pre otázky kultu v Československu (SÚC – pozn. M. B.) pripísali opatreniam, ktoré navrhol exarcha Jelevferij, príliš veľký význam ... chcú zaplieť orgány Štátnej bezpečnosti a ministerstva vnútra do náboženských otázok, že cieľ pravoslávnej cirkvi bol oveľa užší, než o tom hovoria na poradách..."[31]

Rudolf Slánský poprel existenciu akýchkoľvek komisií, čo nezodpovedalo celkom pravde.[32] Tvrdil, že sa konali iba zasadania, na ktorých sa prerokovala otázka vysvätenia biskupa v Prešove. K účasti generálneho tajomníka ÚV KSS Štefana Bašťovanského na prerokúvaní týchto otázok[33] Slánský podotkol, že je to normálne, pretože komunistická strana musí riadiť tieto opatrenia. V závere uviedol, že stranícki činitelia chápu zložitosť a dlhodobý charakter úsilia o prestup gréckokatolíkov

---

31 *AVP RF*, f. 0138, o. 32, p. 178, d. 10, s. 8–10.

32 Pozri poznámku 30.

33 Silin totiž spomenul, že Bašťovanský je na čele komisie pre uskutočnenie kampane za prestup na pravoslávie v Bratislave.

na pravoslávie, a pripustil, že „kampaň tu nič nevyrieši".[34] Ďalší vývoj Slánskeho slová nepotvrdil, lebo takzvaná návratová akcia nadobudla charakter kampane.

Z predchádzajúceho výkladu vyplýva, že sovietskeho diplomata znepokojovala predovšetkým účasť orgánov ministerstva vnútra na práci komisií a horlivosť v akcii za prestup na pravoslávie pripisoval niektorým činiteľom SÚC. Tváril sa tak, akoby pravoslávnej cirkvi šlo iba o vysvätenie biskupa, hoci dobre vedel, aký cieľ sa spája s príchodom ruskej pravoslávnej delegácie.[35] Horlivci neboli iba v SÚC, ale aj v pravoslávnej cirkvi ČSR a v nižších článkoch straníckeho a štátneho aparátu. Silin hovoril diplomatickou rečou, nabádal k trpezlivosti a opatrnosti, aby nevznikol dojem, že ZSSR chce urýchľovať pravoslavizáciu gréckokatolíkov. Pravdepodobne existovali aj obavy z toho, aby radikalizmus nevyvolal nepokoje veriacich v blízkosti sovietskych hraníc, čo je zjavné z neskoršieho rozhovoru Silina so Zdeňkom Fierlingerom, podpredsedom vlády ČSR a na roveň ministra postavenom predsedom SÚC.

Vedúci stranícki a štátni činitelia sa pri „riešení" gréckokatolíckej otázky riadili sovietskym vzorom a predpokladali, že všetko, čo prichádza zo ZSSR, je v súlade s prianím jeho vládnucich kruhov. Boli presvedčení, že ruská pravoslávna cirkev koná podľa pokynov sovietskej vlády. Až v septembri 1950 zapochybovali o totožnosti stanovísk sovietskeho vedenia a ruskej pravoslávnej cirkvi. Impulzom sa stal spomínaný Fierlingerov rozhovor so Silinom 14. septembra 1950. Štátny úrad pre veci cirkevné predtým rozhodol, že treba odstrániť z fár všetkých gréckokatolíckych kňazov, ktorí do konca októbra 1950 neprestúpia na pravoslávie. Silin a tajomník veľvyslanectva ZSSR N. Kravčenko sa zaujímali o to, prečo sa zvolil taký krátky termín, a uviedli, že na území ZSSR je zatiaľ viacero uniatských kňazov. Pritom Silin zdôraznil, že pre Sovietsky zväz je dôležité, „aby v krajoch priliehajúcich k jeho hraniciam nebolo obyvateľstvo nepriateľsky naladené proti ZSSR".[36] Fierlinger bol stanoviskom sovietskeho veľvyslanca prekvapený, pretože bol presvedčený, že navrhované riešenie je aj v záujme ZSSR, keďže Jelevferij a Čerkes „se velmi horlivě exponovali za urychlenou a radikální likvidaci uniatské církve, ačkoliv sami nevystupovali iniciativně".[37] O obsahu svojho rozhovoru so Silinom na druhý deň informoval Klementa Gottwalda.

Iba ďalší výskum ukáže, v čom sa rozchádzali a či sa vôbec rozchádzali stanoviská Moskvy sovietskej a pravoslávnej v otázke gréckokatolíckej cirkvi v ČSR. Nemožno

---

34 *Tamže.*

35 Exarcha moskovskej patriarchie v ČSR Jelevferij, metropolita pražský a celého Československa, informoval 19.10.1949 sovietske veľvyslanectvo v Prahe o pláne misijnej činnosti pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, vypracovanom v moskovskej patriarchii počas jeho pobytu v Moskve. *Tamže*, o. 30, p. 160, d. 8, s. 83–84.

36 *SÚA*, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 49, arch. jedn. 871. List Z. Fierlingera prezidentovi republiky z 15. septembra 1950. Existuje zápis z tohto rozhovoru aj zo sovietskej strany. Z neho vyplýva, že Fierlinger urobil zlý dojem na sovietskych diplomatov. Silin v závere správy adresovanej Ministerstvu zahraničia ZSSR uviedol, že Fierlinger na rozdiel od Čepičku nemá jasnú koncepciu v cirkevnej politike a „jeho odkazy na marxizmus sú profanáciou marxizmu". *AVP RF*, f. 0138, o. 32, p. 178, d. 10, s. 164–168.

37 KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, dokument č. 19, s. 398.

vylúčiť, že odlišnosti v postojoch boli iba taktikou, že úlohy boli vopred rozdelené. Ruská pravoslávna cirkev v tom čase už nemala ani ten obmedzený priestor na autonómne rozhodovanie, aký jej Stalin poskytol v čase vojny. Bola pod prísnou kontrolou štátu. Dohľad vykonával Soviet pre záležitosti ruskej pravoslávnej cirkvi pri Rade ministrov ZSSR. Na jeho čele stál bývalý vedúci piateho oddelenia NKVD pre boj s kontrarevolučným duchovenstvom plukovník Georgij Karpov. V NKVD mal bojovať proti pravoslávnej cirkvi, v soviete mal jej pomáhať.[38] Pripomeňme si, že ten istý Karpov už 15. marca 1945 odporúčal Stalinovi, aby sa v uniatskej cirkvi na Ukrajine organizovala iniciatívna skupina duchovných, ktorá by deklarovala rozchod s Vatikánom a vyzvala kňazov a veriacich k návratu k „viere otcov".[39] Ten istý Karpov sa v máji 1949 pred Jelevferijom a Čerkesom vyjadril, že v prestupe uniatov na pravoslávie vidí jedinú možnosť pre rast pravoslávnej cirkvi v Československu.

Vráťme sa však k udalostiam na začiatku roku 1950. Pobyt ruskej pravoslávnej delegácie na čele s metropolitom Nikolajom v ČSR trval dva týždne, od 31. januára do 15. februára 1950. Prijali ju zástupcovia vlády, zboru poverenikov, SNR a predstavitelia regionálnych orgánov štátnej správy. Navštívila Prahu, Olomouc, Brno, Bratislavu, Košice a Prešov. Metropolita mal niekoľko verejných prejavov a prednášok. Najväčšie podujatia sa konali na východnom Slovensku, najmä v Prešove. Metropolita vysvätil dokončený pravoslávny chrám Alexandra Nevského v Prešove a tiež biskupa olomoucko-brnianskeho (Čestmíra Kračmára) a prešovského (Alexandra Dechtereva).

„Akcia P"

Návštevou ruskej delegácie pravoslávnej cirkvi sa začala akcia, ktorá neskôr dostala názov „Akcia P" (pravoslávie). Poprední funkcionári prešovského a košického kraja 21. februára 1950 zhodnotili misiu moskovskej patriarchie a jej ohlas. Uviedli, že zanechala dobrý dojem (s výnimkou Zemplína, kde „nevyvolala nijaký hlbší a trvalejší ohlas medzi veriacimi"), a dospeli k záveru, že situácia v ukrajinských obciach je priaznivá pre prestup na pravoslávie.[40] Predsedníctvo ÚV KSČ 27. februára rozhodlo začať ihneď akciu prestupu gréckokatolíkov na pravoslávie. V ten istý deň cirkevná komisia ÚV KSČ upresnila úlohy. Akcia mala odštartovať veľkou vysvetľovacou kampaňou s postupným utváraním akčných výborov vo väčších obciach a okresoch, ktoré neskôr dostali pomenovanie „návratové výbory" (návrat k pravosláviu). Ich úlohou bolo získavať gréckokatolíckych kňazov a veriacich pre prestup na pravoslávie.[41] Predsedníctvo ÚV KSS sa zaoberalo touto otázkou 3. marca 1950.

---

38 RADZINSKIJ, Edvard S.: *Stalin: Zevrubný životopis založený na nových dokumentech z ruských tajných archivů*. Praha, Mladá fronta 1998, s. 441.

39 *Ternysta doroha do jednosti: Naukovo-popoľarne vydanňa prysviačene 350 riččiu Užhorods'koji uniji*. Ed. Jurij Sabov. Užhorod, Mukačivs'ka greko-katolic'ka eparchija 1995, s. 93.

40 Podrobnejšie pozri PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku v rokoch 1948–1953*, s. 147–149.

41 BULÍNOVÁ, M. ad. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 401–402.

Podľa názoru Gustáva Husáka akcia mala trvať dva až tri mesiace.[42] O štyri dni zasadali predsedníctvá krajských výborov (KV) KSS v Prešove a Košiciach, ktoré prerokovali organizačné prípravy a metódy uskutočnenia akcie a uzniesli sa zriadiť na tento účel cirkevné komisie pri KV KSS. Okresným výborom (OV) KSS uložili ustanoviť analogické komisie. Hlavnou úlohou týchto komisií bolo organizovať v okresoch a v obciach „návratové výbory".[43] Prvý odbor SÚC 9. marca 1950 na základe informácií a námetov, ktoré prišli zo Slovenska, vypracoval plán postupu na likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi s časovým harmonogramom práce a nevyhnutných opatrení. Rátal s vytvorením komisie pre „Akciu VS" (východné Slovensko) na čele s podpredsedom SNR Ivanom Rohaľom-Iľkivom, s propagačno-agitačnou činnosťou, použitím nátlakových prostriedkov a iných aktivít. Celá akcia sa mala skončiť 25. júna 1950.[44]

Na všetkých spomínaných fórach sa vychádzalo z premisy, že v priebehu niekoľkých mesiacov sa podarí získať väčšinu gréckokatolíckych kňazov a veriacich pre prestup na pravoslávnu vieru. Plánovali sa dva sobory (snemy) gréckokatolíkov – malý a veľký. Prvý, s predpokladaným terminom konania koncom apríla, mal zvolať ústredný výbor pre návrat k pravosláviu a vydať ohlas ku kňazom a veriacim; druhý, chystaný na koniec júna 1950, mal akciu ukončiť vyhlásením zrušenia Užhorodskej únie z roku 1646. Celé podujatie sa organizovalo zhora nadol, ale navonok malo vyzerať ako hnutie iniciované a rozvíjané gréckokatolíkmi. Jeho tvorcovia síce hovorili o princípe dobrovoľnosti a uplatnení presvedčovacej metódy, ale súčasne od samého začiatku kalkulovali s použitím donucovacích a represívnych opatrení. Tak napríklad predsedníctvo ÚV KSČ už 27. februára rozhodlo, že v čase vyvrcholenia akcie budú internovaní obidvaja biskupi, Pavol Gojdič a Vasiľ Hopko. V návrhu SÚC z 9. marca 1950 sa výslovne hovorilo: „V průběhu kampaně proti unionismu přikročiti k zatčení několika nejreakčnějších řeckokatolických duchovních. Procesy s nimi jednak zastraší ostatní, jednak urychlí rozhodnutí váhajících..."[45] Aj predsedníctvá KV KSS v Prešove a Košiciach rátali s uplatnením administratívnych zásahov, iba si vyhradili právo uskutočňovať ich so súhlasom cirkevných komisií pri KV KSS. Medzi funkcionármi panovala mienka, že ak sa gréckokatolícki kňazi ocitnú pred voľbou „pravoslávie, alebo strata zamestnania", tak väčšinou zvolia prvú alternatívu, lebo majú početné rodiny.

Ako reagovali kňazi a veriaci na prípravy na likvidáciu ich cirkvi? Je pochopiteľné, že o rozhodnutiach straníckych a štátnych orgánov buď nevedeli, alebo mali len kusé informácie. Vnímali však dosť signálov, že sa čosi pripravuje, tým viac, že od februára 1950 sa okruh ľudí zapojených do „Akcie P" značne rozšíril, a preto vzrástol aj únik informácií. Na začiatku roku 1949 azda ešte existovala nejaká nádej, že sa gréckokatolícka cirkev vyhne tragickému koncu, ba dokonca v katolíckych kruhoch sa

42 *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 794. Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 3.3.1950.
43 *Tamže*, kart. 2159, GT 263. Záznam zo zasadnutia predsedníctiev KV KSS v Prešove a Košiciach 7. a 8.3.1950.
44 *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951*, s. 411–412.
45 *Tamže*.

objavila správa, že štát už tak nepodporuje pravoslávnu cirkev ako predtým, lebo sa s ňou dostal do rozporov, a preto nebezpečenstvo pravoslavizácie pominulo.[46] Čoskoro sa však ukázalo, že je to informácia nepravdivá. Od zrušenia Užhorodskej únie na Zakarpatskej Ukrajine v auguste 1949 zrejme zanikli posledné ilúzie.

Biskup Gojdič apeloval na veriacich, aby zostali verní svojej viere, pripomenul im správanie sa kresťanov v prvých troch storočiach a kňazov upozornil, že môžu prísť ťažké časy, aby sa na to pripravovali a v tomto duchu pôsobili aj na veriacich. Radil im ísť do rímskokatolíckej cirkvi v prípade, že gréckokatolícka bude zlikvidovaná, lebo viera je rovnaká, iba obrady sú iné.[47] Odmietol prepožičať katedrálny chrám na vysvätenie pravoslávneho biskupa, a keď mala prísť ruská pravoslávna delegácia, vybral si dovolenku a opustil Prešov. Najprv odišiel k redemptoristom do Michaloviec a potom k baziliánom do Trebišova.[48] Pavol Gojdič veril, že na pravoslávie neprestúpi viac ako desať kňazov a niekoľko tisíc veriacich (v tomto ohľade sa mýlil, bolo ich oveľa viac) a podnikol opatrenia, ktoré mali zabezpečiť činnosť cirkvi v nových podmienkach. Určil piatich duchovných za svojich zástupcov – vikárov s biskupskými právomocami, v tomto poradí: Vasiľ Hopko, Mikuláš Russnák, Ján Kokinčák, Michal Szabadoš a Myron Podhajecký. Okrem toho pre prípad, že by centrálne spravovanie diecézy nebolo možné, rozdelil diecézu na dvanásť obvodov a do každej určil kňaza s biskupskými kompetenciami.[49]

Držitelia moci plánovali v čase vyvrcholenia „Akcie P" internovať biskupov a Štátna bezpečnosť zhromažďovala materiály na ich zatknutie. Uvedomovali si však aj to, že ak by sa im podarilo získať pre pravoslávie gréckokatolíckych biskupov a niektoré ďalšie vplyvné cirkevné osobnosti, bola by to veľká politická a morálna výhra a prestup veriacich na pravoslávie by sa uľahčil. Preto skúšali aj túto možnosť, ale neuspeli. Pavol Gojdič vyhlásil, že svoju vieru nikdy neopustí, a agitátorov požiadal, aby za ním v tejto veci už nechodili. Podobnú odpoveď dostali aj od biskupa Hopka a kanonika Teodora Rojkoviča.[50] Nie všetci však odolali nátlaku, hrozbám či lákavým ponukám, ako napríklad kanonik Michal Mihalič, arcidekan Michal Milly, riaditeľ biskupskej kancelárie v Prešove Ján Kokinčák a niektorí ďalší. Neskôr získali vysoké funkcie v pravoslávnej cirkvi (Mihalič a Milly sa stali biskupmi, Kokinčák vykonával funkciu generálneho vikára v prešovskej eparchii).

---

46 Bezpečnostný odbor poverenníctva vnútra 24.3.1949 zaslal Štefanovi Bašťovanskému správu o rokovaní katolíckej biskupskej konferencie v Novom Smokovci 22.3.1949. Podľa tejto správy pražský arcibiskup povedal, „že už pominulo nebezpečie pravoslávnej cirkvi v ČSR, ako to bolo vlani, lebo teraz čs. vláda už tak nepodporuje pravoslávnu cirkev, pretože pravoslávny metropolita Jelevferij je v rozpore s čs. vládou, ako je v rozpore moskovský patriarcha Alexej (správne Alexij – pozn. M. B.) s moskovskou vládou. Pred svojimi veriacimi vraj Jelevferij povedal, že on káže len to, čo mu vláda hovorí, a keď sa chcú dozvedieť pravdu, nech počúvajú zahraničný rozhlas." *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 2159, GT 256/2. Správa.

47 *AMV ČR*, inv. jedn. 305-681. Výpoveď P. Gojdiča v Prahe na Pankráci v decembri 1952.

48 *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 2159 GT 263/6. Dodatok k situačnej správe o činnosti gréckokatolíckeho kléra na čele s biskupom Gojdičom na Slovensku.

49 *Tamže*.

50 Pozri PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku v rokoch 1948–1953*, s. 153.

Gréckokatolícku cirkev oslabovali vnútorné rozpory medzi biskupom Gojdičom a časťou duchovných slovenskej národnosti, ktorí mu vytýkali preferovanie Ukrajincov (Rusínov) a domáhali sa zriadenia slovenského biskupstva či vikariátu. Spor vznikol ešte pred vojnou, no vyhrotil sa počas existencie Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945 a v miernejšej podobe pokračoval aj po roku 1945. Štátna bezpečnosť ho evidovala, mala svojho agenta, ktorý ju informoval o snahách opozície. Vedúcim politickým činiteľom odporúčala využiť tieto rozpory na oslabenie vplyvu Gojdiča. Bol daný pokyn získať prostredníctvom protigojdičovskej opozície kompromitujúci materiál na sídelného biskupa a jeho spolupracovníkov.[51]

V prvej polovici apríla 1950 sa založili „návratové výbory" vo všetkých gréckokatolíckych obciach a okresoch východného Slovenska. Z popudu KV KSS v Prešove 18. apríla 1950 vznikol pri Ukrajinskej národnej rade Priaševščiny (UNRP) štrnásťčlenný Výbor pre návrat k pravosláviu. Jeho úlohou bolo poskytovať pomoc miestnym a okresným „návratovým výborom" v ukrajinských obciach. Do 21. apríla manifestačne prestúpilo na pravoslávie dvanásť obcí a šestnásť kňazov. Na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 21. apríla 1950 sa spomínala veľká fluktuácia kňazov medzi tými, ktorí sú za prestup a ktorí sú proti.[52] Podľa údajov miestnych funkcionárov v Prešovskom kraji sa vyslovilo za prestup na pravoslávie päť percent gréckokatolíckych duchovných, dvadsať percent bolo proti a zvyšok kolísal. V Košickom kraji bolo vraj možné počítať s dvadsiatimi až triciatimi kňazmi.[53] Vzhľadom na to, že sa takzvaný malý sobor naplánoval na koniec apríla, od začiatku mesiaca sa šturmovalo v získavacej kampani. Vytýčil sa cieľ získať pre prestup na pravoslávie do konca mesiaca asi tretinu gréckokatolíkov na východnom Slovensku, z toho v Prešovskom kraji polovicu a v Košickom kraji pätinu percent.[54] Farnostiam na ostatnom území republiky, kde boli gréckokatolíci roztrúsení, sa nevenovala pozornosť. Akousi prípravou na malý snem bola porada s vybranými kňazmi vo Vyšných Ružbachoch 24. apríla 1950. Zúčastnilo sa jej päťdesiat jeden kňazov, z toho dvadsať jeden slovenskej národnosti. O jej priebehu vieme málo. Zdá sa však, že názory na spôsob likvidácie únie sa rozchádzali.

Internovanie rehoľníkov do koncentračných kláštorov v noci z 13. na 14. apríla 1950 („Akcia K") sťažilo prácu „návratových výborov". Medzi veriacimi sa totiž rozšírili správy, že budú zatvárať kňazov, a preto v mnohých obciach začali strážiť fary, v dôsledku čoho agitátori nemali ku kňazom prístup. Za tejto situácie sa mnohí pracovníci štátneho aparátu pôsobiaci vo sfére cirkevnej politiky a členovia výborov pre návrat k pravosláviu prikláňali k názoru, že „Akciu P" treba čím skôr ukončiť vyhlásením o zrušení únie. Myšlienka urýchlenia celej akcie a spojenia malého a veľkého snemu sa objavila už koncom marca a ani vedúci stranícki a štátni funkcionári ju za určitých podmienok nevylučovali.[55] Teraz však mala oveľa viac stúpencov. Keď

51 *AMV SR*, f. B 10 (KSMV v Košiciach), inv. jedn. 15. Útvar 402 A – Záznam; *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 794. Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 3.3.1950.

52 *Tamže*, kart. 795. Protokol zo zasadnutia predsedníctva ÚV KSS 21.4.1950.

53 KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, dokument č. 18, s. 391.

54 Pozri poznámku 52.

55 *SNA*, f. ÚV KSS, kart. 7. Protokol zo zasadnutia sekretariátu ÚV KSS 30.3.1950.

27. apríla prišiel do Prešova Vladimír Eckart, vedúci prvého odboru SÚC v Prahe, miestní funkcionári naliehali, aby sa konal iba jeden „sobor", ktorý postaví kňazov pred hotovú vec. Tvrdili, že odklad zrušenia únie by situáciu skomplikoval, lebo by vzrástol odpor „gojdičovcov" a na veľký snem by neprišlo ani toľko kňazov, koľko ich príde zajtra. Eckart o zámere organizátorov snemu ihneď informoval vedenie SÚC. Zdeněk Fierlinger sa okamžite spojil s predsedom ÚV KSS Viliamom Širokým a predsedom SÚC Ladislavom Holdošom. Keď zistil ich kladné stanovisko, dal súhlas na konanie veľkého „soboru" a na internovanie gréckokatolíckych biskupov. V noci z 27. na 28. apríla ho pripravili krajskí a okresní funkcionári východného Slovenska.[56] Ešte tesne pred „soborom" sa v radoch gréckokatolíckych kňazov slovenskej národnosti objavila myšlienka, ktorú tlmočil arcidekan Andrej Tóth, „vytvoriť z michalovského vikariátu akýsi vzorný gréckokatolícky vikariát, ktorý by sa postavil proti biskupovi".[57] Touto cestou sa malo dospieť k vzniku autokefálnej gréckokatolíckej cirkvi nezávislej od Vatikánu. Návrh bol však zamietnutý.

Dvadsiateho ôsmeho apríla 1950 v dopoludňajších hodinách v hoteli Čierny orol v Prešove sa začalo rokovanie pracovnej konferencie gréckokatolíkov za účasti osemsto dvadsiatich delegátov a sedemdesiatich dvoch kňazov. Mnohí účastníci nepoznali program a zámer podujatia a viacerých kňazov bezpečnosť dopravila do Prešova násilím alebo pod inou zámienkou. V priebehu zasadania prichádzali do sály ako veriaci členovia KSS, takže ku koncu rokovania bolo v sále viac ako dve tisíc ľudí. Zasadanie sa začalo spevom cirkevnej piesne *Christos voskrese*. Potom predseda Prípravného ústredného výboru pre návrat k pravosláviu zhromaždenie otvoril ako pracovnú konferenciu gréckokatolíkov, ktorej cieľom bolo zvoliť ústredný orgán na vedenie návratovej akcie. Po niekoľkých „diskusných príspevkoch" sa konferencia vyhlásila za „sobor" a zvolila trojčlennú návrhovú komisiu. Táto po krátkom rokovaní navrhla uznesenie: zrušiť ustanovenie Užhorodskej únie z roku 1646, prípadne 1949; odísť od Ríma a vrátiť sa do „otcovskej" pravoslávnej cirkvi; požiadať patriarchu moskovského a celej Rusi o prijatie pod jeho cirkevnú jurisdikciu; vydať výzvu (manifest) ku gréckokatolíckemu duchovenstvu a veriacim. Účastníci aklamačným hlasovaním schválili návrh uznesenia a manifestu a predsedajúci vyhlásil: „Vyhlasujem úniu za zrušenú. Od dnešného dňa všetci gréckokatolícki duchovní a veriaci stávajú sa pravoslávnymi."[58] Po prečítaní odosielanych telegramov sa „sobor" skončil zaspievaním československej hymny.

Vzhľadom na to, že „snemu" sa zúčastnila iba necelá tretina gréckokatolíckych kňazov a jeho „Manifest" podpísali iba niektorí, SÚC spočiatku váhal uznať jeho legitimitu. Na zasadnutiach cirkevnej rady ÚV KSČ 3. a 17. mája 1950 Alexej Čepička kritizoval „slovenských súdruhov" za porušenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ,

---

56 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku v rokoch 1948–1953*, s. 155.

57 KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, dokument č. 18, s. 393.

58 *SÚA*, f. SÚC, kart. 116. Zápisnica napísaná dňa 28.4.1950 na pracovnej konferencii gréckokatolíckeho duchovenstva. Kritickú analýzu dokumentov prešovského snemu z pozícií gréckokatolíckej cirkvi urobil Michal Fedor v knihe *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Košice, Byzant 1993, s. 227–263.

keď dali súhlas na premenu takzvaného malého soboru na veľký.[59] Až takmer mesiac po „sobore", keď sa sľubmi a hrozbami získali podpisy tesnej väčšiny kňazov pod „Manifest", Zdeněk Fierlinger 26. mája 1950 oznámil listom exarchovi uznanie právoplatnosti „soboru" a jeho uznesení. Od tejto chvíle z hľadiska štátnej moci gréckokatolícka cirkev v ČSR prestala existovať. Bola zjednotená ako celok s pravoslávím. Koncom mája 1950 sa zlikvidovali všetky gréckokatolícke fary aj v západnej časti republiky. Podľa správy SÚC z 19. júna 1950 zrušenie gréckokatolíckej cirkvi nevyvolalo v českej verejnosti nijakú pozornosť.[60]

Reakcia gréckokatolíckych veriacich

Cirkev bola zlikvidovaná, ale problémy zostali, dokonca ich pribudlo. Väčšina gréckokatolíckych duchovných odmietla pravoslávnu vieru a mnohí signatári „Manifestu" prešovského „soboru" nezložili sľub do rúk pravoslávneho biskupa. Cena, ktorú museli za to zaplatiť, bola individuálne rozdielna: od straty či nevyhnutnej zmeny zamestnania, diskriminácie, prenasledovania až po tresty straty slobody. Šesťdesiat šesť kňazov bolo internovaných, mnohí boli súdení. K nim patrili aj gréckokatolícki biskupi Pavol Gojdič a Vasiľ Hopko.[61] V rokoch 1951–1952 úrady presídlili na územie Čiech a Moravy sto štyri bývalých gréckokatolíckych kňazov, vrátane predtým internovaných, ktorí boli presídlení ako prví.[62] Dlhé roky mali

---

59 *SÚA*, A ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 47, arch. jedn. 862.

60 KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu 1948–1953*, dokument č. 19, s. 398.

61 O gréckokatolíckych biskupoch: Pavol Peter Gojdič sa narodil 17. júla 1888 v Ruských Pekľanoch na východnom Slovensku v rodine gréckokatolíckeho kňaza. Teologické štúdia absolvoval v Budapešti v roku 1911. V rokoch 1914–1922 bol najprv protokolistom a archivárom na biskupskom úrade v Prešove, potom riaditeľom biskupskej kancelárie. V roku 1922 vstúpil do kláštora baziliánov na Černečej hore pri Mukačeve a prijal rehoľné meno Pavol. V septembri 1926 bol menovaný za apoštolského administrátora a titulárneho biskupa harpaského a v júli 1940 za sídelného biskupa. 28.4.1950 bol internovaný a 15.1.1951 vo vykonštruovanom procese odsúdený na doživotné väzenie. Zomrel v leopoldovskej väznici v deň svojich narodenín 17. júla 1960. V roku 1968 jeho telesné pozostatky boli prevezené do kaplnky v katedrále sv. Jána Krstiteľa v Prešove. – Vasiľ Hopko sa narodil 21.4.1904 v obci Hrabské, neďaleko Bardejova. Bohoslovecký seminár v Prešove skončil roku 1928. Vyššie teologické vzdelanie získal na Karlovej univerzite v Prahe a Komenského univerzite v Bratislave. Do roku 1936 pôsobil v gréckokatolíckej farnosti v Prahe. Potom pracoval v Prešove ako špirituál kňazského seminára, biskupský tajomník a profesor náboženstva. V roku 1947 Svätá stolica ho menovala za pomocného biskupa, vysvätený bol biskupom Gojdičom v Prešove 11.5.1947. Po tzv. prešovskom sobore 28.4.1950 bol internovaný, v októbri 1950 uväznený a v septembri 1951 odsúdený na 15 rokov väzenia. V roku 1964 bol podmienečne prepustený. Žil pod policajným dozorom v domove dôchodcov v Oseku v Čechách. Najvyšší súd v roku 1968 zrušil rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z roku 1951 nad Hopkom. Po povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi roku 1968 vykonával funkciu svätiaceho biskupa. Zomrel v Prešove 23. júla 1976. Jeho telesné pozostatky uložili do krypty katedrálneho chrámu v Prešove.

62 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Štátna moc a cirkvi na Slovensku v rokoch 1948–1953*, s. 249.

zákaz akéhokoľvek kontaktu so Slovenskom. Pokiaľ boli práceschopní, spravidla vykonávali manuálnu prácu.

O reakcii veriacich na likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi neexistujú presné štatistické údaje. Podľa odhadov SÚC a SlÚC na začiatku päťdesiatych rokov asi päťdesiat až šesťdesiat percent bývalých gréckokatolíkov sa zmierilo s pravoslávím. Tento údaj je pravdepodobne mierne zveličený. Dôležitá je však iná vec. Zmierenie s pravoslávím nebolo trvalým javom, duchovne sa stotožnilo s pravoslávnou vierou oveľa menej gréckokatolíkov. Druhú polovicu veriacich tvorili dve skupiny. Časť hľadala cestu k rímskokatolíckej cirkvi. Bola to cesta tŕnistá, lebo oficiálny (matrikový) prestup do rímskokatolíckej cirkvi bol v prvej polovici päťdesitych rokov takmer nemožný a rímskokatolíckym duchovným zakázali vykonávať náboženské úkony pre bývalých gréckokatolíkov. Napriek tomu pokatolíčteniu časti uniatov sa nedalo zabrániť. Druhú skupinu tvorili tí gréckokatolícki veriaci, ktorí sa nepriklonili ani k pravosláviu, ani k rímskokatolíckej cirkvi. Trvali na svojej viere a východných obradoch. Nemali kňazov ani chrámy. Sami si odbavovali bohoslužby a niektoré iné cirkevné úkony pri kríži, na cintoríne či v niektorom dome. S týmito skupinami sa stretávame až do roku 1968, iba ich veľkosť sa menila.

Násilnej pravoslavizácii sa bránili tak gréckokatolíci slovenskej, ako aj ukrajinskej národnosti, ale u Ukrajincov bol odpor slabší a počet tých, ktorí súhlasili alebo aspoň sa zmierili s likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi, bol väčší. Gréckokatolícka viera bola hlboko zakorenená vo vedomí ukrajinského (rusínskeho) obyvateľstva, nie však cez vierouku, ale obrady. V ich chápaní boli symbolmi „ruskej viery a ruského, resp. rusínskeho etnika". Strojcovia antiuniatskej propagandy ju založili aj na tvrdení, že gréckokatolícka hierarchia sa ich usiluje pokatolíčtiť a odstrániť všetky východné obrady. Táto propaganda sa neminula účinkom. Gréckokatolíci na území Čiech, Moravy a Sliezska netvorili kompaktné osídlenie, preto je ťažko zistiť ich postoje k zrušeniu gréckokatolíckej cirkvi na základe archívnych materiálov. Možno iba predpokladať, že sa prejavila podobná tendencia ako na Slovensku. Slováci a Česi sa pravdepodobne cirkevno-nábožensky realizovali prevažne v rímskokatolíckej cirkvi, pripadne v iných nepravoslávnych cirkvách, a bývalí gréckokatolíci ukrajinskej národnosti sa zrejme zmierili s pravoslávím.

„Akcia P" bola v rozpore s existujúcou ústavou a cirkevným právom. Svätá stolica nikdy neuznala právoplatnosť prešovského „soboru". Hrubo sa porušilo jedno zo základných ľudských práv – právo na slobodu vierovyznania, pretože nešlo o slobodnú voľbu, individuálny prestup z jednej viery na druhú. Komunistická moc až v roku 1968 v procese demokratizácie povolila legálnu činnosť gréckokatolíckej cirkvi.

Štúdia bola vypracovaná v rámci výskumného projektu Historického ústavu SAV č. 2/1120/21 – Slovensko v rokoch 1948–1989: Dejiny a osobnosti politického vývoja.

Perzekúcie proti rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1959–1963

Róbert Letz

Spracovanie problematiky perzekúcií cirkví v rokoch 1948–1989 sa zvykne zameriavať na obdobie päťdesiatych rokov. Platí to osobitne o rímskokatolíckej cirkvi. Tento prístup je odôvodnený a logický, pretože práve v tomto období boli perzekúcie najrozsiahlejšie a najostrejšie. V polovici päťdesiatych rokov (1954–1956) síce ich intenzita ochabla, no pretrvávali ďalej. Koniec päťdesiatych rokov (1957–1959) sa niesol v znamení návratu k tvrdším praktikám, hoci tieto už nedosiahli úroveň rokov 1949–1953. Komunistický režim síce stále v hojnej miere využíval otvorené represívne opatrenia, najmä súdne postihy, no čoraz viac sa orientoval na systematické kroky smerujúce k dlhodobému oslabeniu náboženských aktivít, s cieľom úplnej ateizácie obyvateľstva. Historický výskum perzekúcií po roku 1959 ostáva stále ešte do značnej miery iba na úrovni základného mapovania. Preto aj táto štúdia má ambíciu prispieť k prehĺbeniu nášho poznania v tejto oblasti.

Na priostrenie vzťahu k cirkvám v Československu, osobitne k rímskokatolíckej cirkvi, sa vytvorili priaznivé medzinárodné a vnútropolitické pomery od začiatku roka 1957. Predchádzajúce obdobie taktického vyčkávania komunistického vedenia na vývoj situácie bolo akoby kratšou oddychovou prestávkou, po ktorej nasledovala opäť nová vlna perzekúcií vo väčšom rozsahu. Dôvodov obnovy ostrého kurzu proti cirkvám a náboženstvu vôbec bolo viacero. Prvý vychádzal z komunistického centra v Moskve. Nový prvý tajomník Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Nikita Sergejevič Chruščov známou kritikou Stalinovho kultu osobnosti a masových represií na dvadsiatom zjazde tejto strany vo februári 1956 otvoril cestu k čiastočnému uvoľneniu spoločenských pomerov. Navonok deklaroval skončenie násilných administratívnych foriem boja proti náboženstvu a jeho prenesenie do ideologickej roviny. V skutočnosti sa pridŕžal starých osvedčených násilných zásahov, pričom

posilnil ideologickú zbrojnicu slúžiacu k útokom na náboženstvo.[1] V čase, keď v Poľsku a v Maďarsku prebiehali dôležité zmeny, ktoré vychádzali zdola pod tlakom spoločnosti, Československo podobný pohyb nezaznamenalo. To utvrdilo tunajšie komunistické vedenie v správnosti jeho postupu. Navyše, 19. novembra 1957 bol za prezidenta zvolený Antonín Novotný, zástanca tvrdej straníckej línie, ktorý kumuloval vo svojich rukách najvyššiu stranícku a štátnu funkciu. Protikomunistické povstanie v Maďarsku bolo do polovice novembra 1956 likvidované sovietskou armádou. Situácia v Poľsku sa od roku 1957 začala „normalizovať".

Pápež Pius XII., známy svojim nekompromisne odmietavým postojom voči komunistickej ideológii a praxi, niekoľkokrát oficiálne odsúdil sovietskú vojenskú intervenciu v Maďarsku a prejavil sympatie maďarským povstalcom. Propaganda komunistických štátov nezostala voči tomu ľahostajná a usilovala sa spojiť maďarských povstalcov s fašistickými nyilásovcami.[2] Tak sa mohla zúročiť už staršia propagandistická téza o spojení Vatikánu a katolíckej cirkvi s fašizmom a imperializmom. Samozrejme, dôsledky museli niesť veriaci v krajinách pod sovietskou kontrolou. Tvrdší protináboženský kurz, namierený najmä proti katolíckej cirkvi, sa presadil postupne v Československu, Poľsku i v Maďarsku. Všade mal špecifické formy, no inšpirátori akcie boli rovnakí.

Útlak za fasádou amnestie

Dvadsiateho prvého mája 1957 prijalo politické byro ÚV KSČ nové zásady cirkevnej politiky. Odmietlo všetky požiadavky cirkví vznesené v priebehu roka 1956 a namiesto toho zdôraznilo dôležitosť ateistickej výchovy a jej pôsobenia najmä na mládež, dôsledného dodržiavania predpisov pri prijímaní detí na vyučovanie náboženstva a znižovania vplyvu kňazov medzi veriacimi.[3] Byro ÚV KSS prerokovalo 27. septembra 1957 správu o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku a o uskutočňovaní spomenutých zásad, prijatých politickým byrom ÚV KSČ. Výsledkom bolo schválenie komplexu politicko-organizačných opatrení, ktoré mali realizovať popri straníckom aparáte bezpečnosť, prokuratúry a súdy, ako aj povereníctvo školstva a kultúry. Stranícke vedenie v Československu vychádzalo pri tom z tézy o zostrujúcom sa rozpore medzi štátom a cirkvami v ideologickom boji o veriacich. Novú líniu strany, ktorá si vytýčila ako bezprostredný cieľ dovŕšenie takzvanej kultúrnej revolúcie a výstavby socializmu, schválil 11. zjazd KSČ, ktorý sa konal 18.–21. júna 1958

---

1 GRAJEWSKI, Andrzej: *Rusko a kříž: Z dějin pravoslavné církve.* Praha, Česká křesťanská akademie 1997, s. 55 n.

2 Nyilásovci – členovia a prívrženci maďarskej krajne pravicovej strany šípových krížov (*Nyilaskeresztes Párt*), ktorej základy položil Ferenc Szálasi v roku 1935. V októbri 1944 bol pod nemeckým vplyvom dosadený za regenta na miesto Miklósa Horthyho. Nyilásovská diktatúra trvala do oslobodenia Maďarska v apríli 1945.

3 PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Pod kuratelou moci: Církvi na Slovensku v rokoch 1953–1970.* Bratislava, Veda 1999, s. 102.

v Prahe. V priebehu roka 1958 sa uskutočnila vlna čistiek v podnikoch, úradoch a školách, ktorá postihla niekoľko tisíc zamestnancov, a to aj z náboženských dôvodov. Podľa orientačnej informácie z júna 1958 bolo „vo výrobe" (vo väzení, internácii, mimo pastorácie) asi dvesto kňazov zo Slovenska, v absolútnej väčšine katolíckych.[4] V súvislosti s novými zásadami cirkevnej politiky moc opäť siahla po osvedčených represiách. Prenasledovanie kňazov a ďalších kresťanov malo zastrašiť a zlomiť všetkých tých, čo chápali svoju vieru ako aktívne poslanie.

Dvadsiateho siedmeho februára 1959 byro ÚV KSS v záujme zvýšenia efektivity práce zmenilo dovtedajšie kompetencie v oblasti cirkevnej politiky. Dovtedy sa cirkevnou problematikou zaoberalo štvrté oddelenie ÚV KSS (škôl, vedy a umenia) a ateistickou výchovou tretie oddelenie ÚV KSS (propagandy a agitácie). Tak dochádzalo často k dvojitému riadeniu cirkevného odboru povereníctva školstva a kultúry. Preto prijalo byro ÚV KSS návrh štvrtého oddelenia, aby „táto práca bola na oboch úsekoch riadená III. oddelením, odborom propagandy, tak ako je tomu na ÚV KSČ".[5] V uznesení schválilo celý rad zásadných krokov na obmedzenie náboženského života. Najväčšia pozornosť sa mala venovať rímskokatolíckej cirkvi, ktorá bola považovaná stále za najnebezpečnejšiu spomedzi cirkví vzhľadom na svoju väzbu s Vatikánom a mieru vplyvu na obyvateľstvo. Dokument je cennou ukážkou prepracovanej stratégie a taktiky komunistického režimu, vychádzajúcej zo skúseností predchádzajúcich desiatich rokov potláčania náboženských práv a slobôd:

„1. čeliť snahám biskupov o vnútornú konsolidáciu episkopátu a posilnenie vplyvu biskupov na radové duchovenstvo;

2. činnosť Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva ďalej aktivizovať a usmerňovať v zmysle schválených zásad cirkevnej politiky, využívať ho ako politickú protiváhu voči episkopátu a nepripustiť, aby sa biskupi zmocnili pozícií v tomto hnutí;

3. pripraviť vyhlásenie katolíckych biskupov a ordinárov k 9. máju (alebo k výročiu SNP), v ktorom by jasne a politicky jednoznačne vyjadrili svoj súhlas a kladné stanovisko s budovaním socializmu...

5. usmerňovať cirkevný a náboženský život tak, aby ... sa ďalej oslabovalo spoločenské pôsobenie cirkví, najmä sústavne zatlačovať a obmedzovať náboženské obrady a slávnosti konané mimo kostol (púte, procesie a iné slávnostné ceremónie);

6. nepripustiť snahy o rozširovanie edičnej činnosti cirkví, obmedziť vydávanie náboženskej literatúry na najnižšiu nutnú mieru; pritom dbať, aby cirkevná tlač bola obsahove zameraná na otázky boja za mier a na povzbudenie veriacich v plnení budovateľských úloh...

---

4 *Slovenský národný archív*, Bratislava (ďalej *SNA*), fond ÚV KSS-sekretariát, kartón č. 174. Správa o regulácii počtu poslucháčov na Rím[sko] kat[olíckej] CMBF [Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte] v Bratislave v r. 1958/59–1962/63. Bratislava, 27.6.1958. (Išlo o prognózu pre uvedené roky.)

5 *Tamže*, fond ÚV KSS-predsednictvo, kartón č. 1003. Správa o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Predkladá s. Lenárt. Zasadnutie 27.2.1959. Pripomienky IV. odd. ÚV KSS k správe povereníctva školstva a kultúry o cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Vypracoval s. Lihocký.

7. v plnom rozsahu uplatňovať vplyv štátu na rozmiestňovanie duchovných...

8. zvlášť pozorne sledovať činnosť duchovných na dedinách a dôsledne zatlačovať tých, ktorí majú nepriateľský alebo nejasný postoj k socializácii dediny; pozorne sledovať vzťahy duchovných ku kulackým a triedne nepriateľským živlom...

12. zvlášť ostražito sledovať nepriateľskú politiku Vatikánu ... čeliť všetkým pokusom o uplatnenie vatikánskych politických smerníc najmä zo strany biskupov;

13. rozhodne čeliť všetkým pokusom cirkví o upevnenie vplyvu medzi školskou mládežou ... rázne potierať pokusy duchovných o klasifikáciu náboženstva a organizovanie športových, kultúrnych alebo iných podujatí;

14. ...dbať na dôslednú izoláciu sústredených rehoľníc".[6]

V ďalších rokoch sa tieto zásady dôsledne premietali do každodenného života cirkví.

Väznice a nápravno-pracovné tábory sa v rokoch 1958–1959 opäť začali plniť novými odsúdenými z náboženských dôvodov. Na Slovensku sa v siedmich väzniciach a šestich nápravno-pracovných táboroch k 1. máju 1959 nachádzalo celkovo 7853 väzňov, v absolútnej väčšine Slovákov a Čechov (z toho bolo 707 vo vyšetrovacej väzbe). Za „protištátne" trestné činy sa vo výkone trestu nachádzalo 2528 (35,38 percent) odsúdených a pre obecné trestné činy 4618 (64,62 percent) odsúdených.[7] Začiatkom roka 1960 bolo vo väzniciach na území celého Československa celkovo 8708 politických väzňov.[8] Najviac väznených kňazov bolo umiestnených v nápravno-pracovnom tábore Leopoldov. V júli 1959 si tu odpykávalo tresty až 123 odsúdených slovenských a českých kňazov.[9] Ďalší odsúdení slovenskí kňazi a laickí aktivisti sa v tomto období nachádzali v ďalších slovenských, ale i českých väzniciach.

Politické byro ÚV KSČ v snahe propagačne prejaviť doma a v zahraničí svoju dobrú vôľu, no súčasne takticky maskovať pokračujúce politické a náboženské prenasledovanie, sa rozhodlo uskutočniť rozsiahlu amnestiu. Cieľom amnestie, ktorú mal vyhlásiť prezident 9. mája 1960 (na „15. výročie oslobodenia ČSR Sovietskou armádou"), bolo ukázať vnútornú konsolidáciu pomerov, t.j. že si režim môže dovoliť veľkoryso prepustiť niektorých svojich protivníkov bez toho, aby to viedlo k jeho destabilizácii. Význam amnestie spočíval nielen v tom, že sa vzťahoval na vysoký počet osôb, no aj v tom, že mnohé z nich zaujímali v minulosti prominentné postavenie.

Tomuto kroku predchádzala dôkladná niekoľkomesačná príprava. Ústredný výbor KSČ urobil inštruktáž celého straníckeho aparátu, osobitne straníckych pracovníkov z oblastí bezpečnosti a justície. Pred vyhlásením amnestie boli podľa spoločnej smernice ministrov vnútra, spravodlivosti a generálneho prokurátora vo všetkých krajoch

---

6 *Tamže*. Správa o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Predkladá s. Lenárt. Zasadnutie 27.2.1959. Uznesenie.

7 *Tamže*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 55. Príloha k Se IV 0069/59-2. Správa o využívaní väzňov v nápravne-pracovných táboroch.

8 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993, s. 378.

9 *Archív Ministerstva vnútra SR*, Levoča (ďalej *AMV SR*), fond A 8, inv. jedn. 779. List náčelníka NPT Leopoldov Inšpekcii ministerstva vnútra. Leopoldov, 16.7.1959.

zriadené komisie, pozostávajúce z funkcionárov bezpečnosti, prokuratúry, súdu a „nápravných" zariadení. Komisie podľa predložených kritérií zisťovali, na koho sa amnestia vzťahuje, a spracúvali podrobné charakteristiky osôb. Orgány ministerstva vnútra pred amnestiou zaslali krajským výborom KSS a predsedom krajských národných výborov zoznamy amnestovaných s ich charakteristikou. Pri krajských výboroch KSS boli vytvorené komisie z funkcionárov krajských výborov KSS, krajských národných výborov, bezpečnosti, prokuratúry a súdu, ktoré predbežne u každého amnestovaného určili jeho budúce pracovné zaradenie. Zvyčajne im vyhliadli manuálnu prácu s výnimkou podnikov dôležitých pre obranu štátu, kde nesmeli byť zamestnaní. Pracovné zaradenie amnestovaných prerokovali byrá okresných výborov KSS, tieto výbory potom zvolali „aktívy" funkcionárov národných výborov, vedúcich pracovníkov, predsedov základných organizácií KSS a závodných výborov Revolučného odborového hnutia v podnikoch, kam boli amnestovaní pridelení. „Hlavná pozornosť sa venovala osobám amnestovaným z protištátnej činnosti, najmä tým, ktorí pochádzajú z triedne nepriateľských vrstiev ako podnikatelia, statkári, farári a pod. Ich rozmiestnenie bolo prevedené tak, že zodpovedá politickej situácii v jednotlivých okresoch, ako aj z hľadiska štátnobezpečnostného. Prevažná väčšina amnestovaných bude pracovať manuelne. Medzi podnikmi, do ktorých boli umiestňovaní, prevažuje stavebníctvo, tehelne, kameňolomy, štátne majetky, podniky potravinárskeho a spotrebného priemyslu."[10] Štátna bezpečnosť po línii krajských správ ministerstva vnútra urobila opatrenia, aby získala prehľad o stykoch a názoroch prepustených osôb. Amnestovaní opúšťali brány kriminálov po skupinách v dňoch 10.–12. mája 1960. Podľa dobovej správy „neboli však zaznamenané žiadne prípady nesprávneho chovania, výtržnosti a podobne".[11]

V celom Československu bolo na amnestiu prepustených 7092 väzňov, z čoho bolo 5601 (79 percent) politických väzňov a 1491 (21 percent) kriminálnych.[12] Na Slovensko sa amnestiou dostalo 1315 osôb, ktoré tu mali bydlisko. Z nich bolo 730 (55,5 percent) odsúdených za „protištátnu", t.j. politickú, a 585 (44,5 percent) za kriminálnu činnosť. Významnú skupinu medzi amnestovanými – až 91 osôb – tvorili cirkevní hodnostári, farári a rehoľníci.[13] Vo väzniciach však stále ostávalo veľa kňazov a laikov. Amnestia sa totiž nevzťahovala na „priamych agentov imperialistických

10 *SNA*, fond ÚV KSS-predsedníctvo, kartón č. 1035. Informatívna správa o prevedení amnestie prezidenta republiky zo dňa 9.5.1960.

11 *Tamže*, fond ÚV KSS-sekretariát, kartón č. 209. Zasadnutie 9.12.1960. Správa o zabezpečení amnestie prezidenta republiky.

12 *Archiv kanceláře prezidenta ČR*, Praha, Amnestie z 9.5.1960. Dok. č. 668/60. Některé poznatky z provedení amnestie prezidenta republiky z 9.5.1960 a z práce oddělení milosti ministerstva spravedlnosti. Praha, 26.11.1960.

13 *SNA*, fond ÚV KSS-sekretariát, kartón č. 209. Zasadnutie 9.12.1960. Správa o zabezpečení amnestie prezidenta republiky. Amnestovaní boli napríklad rímskokatolícky biskup Štefan Barnáš (prikázali mu pobyt v charitnom domove v Pezinku, kde o štyri roky zomrel), spišský generálny vikár Jozef Tomanóczy, jezuita Oskár Formánek, dominikáni Pius J. Krivý a Aquinas J. Gabura, lazaristi Ľudovít Orješek a Rudolf Púchovský. Z politických prominentov boli amnestovaní napríklad Gustáv Husák, Daniel Okáli, Oto Obuch, Ján Lichner, Oskár Valášek, Izidor Koso, Eugen Löbl, Teodor Baláž, Peter Zaťko a Imrich Karvaš.

rozviedok, teroristov, sabotérov, záškodníkov a organizátorov nebezpečných protištátnych skupín, osoby súdené za trestný čin vojenskej zrady".[14] V dôsledku toho boli naďalej internovaní napríklad biskupi Ján Vojtaššák, Vasiľ Hopko a Pavol P. Gojdič (zomrel v leopoldovskej väznici 17. júla 1960). Žiadosť o amnestiu bola zamietnutá aj trnavskému svätiacemu biskupovi Michalovi Buzalkovi, ktorý žil v nútenej izolácii v charitnom domove v meste Tábor. Po amnestii boli väznené duchovné osoby sústredené do niekoľkých malo miest, muži prevažne do väznice Valdice u Jičína.

O tom, že amnestia mala slúžiť skôr k prepagačným účelom, svedčí fakt, že počas jej prípravy i po jej vyhlásení sa konali ďalšie procesy s náboženskými aktivistami. Základná represívna línia, ktorá sa začala odvíjať od roku 1957, teda ostala v platnosti. Je pozoruhodné, že represívne štátnobezpečnostné zložky sa zamerali najmä proti členom mužských reholí, ktoré vyvíjali činnosť v ilegalite. Postrehli, že rehoľníci sa po likvidačných akciách proti reholiam v roku 1950 a následnej tvrdej perzekúcii po desiatich rokoch dokázali ako-tak skonsolidovať a začali vyvíjať činnosť (prijímanie nových kandidátov, nadväzovanie zahraničných kontaktov, organizovanie tajných náboženských stretnutí, vydávanie samizdatovej náboženskej literatúry a podobne). Navyše práve predstavitelia reholí boli oporou skrytej cirkvi. Z ich radov pochádzali tajne vysvätení biskupi a kňazi. Ako zámienka na represívny zásah proti rehoľníkom slúžila ich údajná podvratná činnosť proti Československej republike a jej „ľudovodemokratickému zriadeniu".

Údery proti reholiam a kňazom

V roku 1960 došlo k rozsiahlej akcii proti členom jezuitského rádu, ktorý predstavitelia komunistického režimu považovali tradične za najnebezpečnejší. Išlo o dlhodobo pripravovaný zásah, koordinovaný jednotlivými krajskými správami ministerstva vnútra. Jeho predzvesťou bolo zatknutie jezuitu Alojza Litvu 9. decembra 1959, ktorého umiestnili v sústreďovacom kláštore v Králikách a zamestnali ako drevorubača.[15] Krajská správa ministerstva vnútra v Košiciach zatkla 20. januára 1960 ďalších dvoch jezuitov – tajne vysväteného biskupa Dominika Kaľatu (jeho svätiteľom bol tajne vysvätený biskup jezuita Ján Chryzostom Korec), ktorý pracoval ako fotolaborant na lekárskej fakulte v Košiciach, a tajne vysväteného kňaza Jána Leša, ktorý bol zamestnaný ako ošetrovateľ. Oboch obvinili z tajného štúdia „jezuitského učenia" po roku 1950, zo získavania ďalších osôb pre rád, z tajnej vysviacky a vykonávania náboženských úkonov bez štátneho súhlasu. Kaľatovi okrem toho vytýkali účasť na schôdzkach s predstavenými jezuitov v Poľsku. Hlavné súdne pojednávanie s oboma jezuitmi sa konalo pred Krajským súdom v Košiciach 13. apríla 1960.[16] Prezidentská

14 *Tamže*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 24, dok. č. I/1-70-009/60-1.

15 Litva bol odsúdený v roku 1961 na 12 rokov väzenia. Pozri: MIKLOŠKO, František: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava, Archa 1991, s. 106, 193.

16 Kaľata bol odsúdený na 4 roky odňatia slobody a 5 rokov straty čestných práv občianskych, Leša bol odsúdený na 2 roky odňatia slobody. *SNA*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón

amnestia z 9. mája 1960 sa vzťahovala i na Dominika Kaľatu. Ten v predtuche ďalšieho zatknutia vysvätil v Prahe 18. mája 1961 za nového tajného biskupa jezuitu Petra Dubovského.[17] Začiatkom roka 1963 bezpečnostné orgány opäť Kaľatu zatkli a bol postavený pred súd.[18]

Už počas vyšetrovania Dominika Kaľatu a Jána Leša zatkli orgány Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave ďalších jezuitov – tajne vysväteného biskupa Jána Chryzostoma Korca (11. marca 1960), Karola Ďurčeka, Rajmunda Ondruša, Ľudovíta Bučeka a Emila Krapku. Jezuitov obžalovali z tajného udržiavania rehole a z činnosti sledujúcej „zvrat ľudovodemokratického zriadenia". Hlavnou postavou nadchádzajúceho procesu bol Korec, ktorého obvinili z vykonávania tajných vysviacok, usmerňovania jezuitov počas ich tajného štúdia a zo šírenia „tzv. literatúry" (išlo o úvahy a meditácie určené na exercície; o negatívny posudok týchto textov sa postarali pracovníci katedry dialektického a historického materializmu Filozofickej fakulty UK v Bratislave).[19] Táto činnosť podľa obžaloby viedla k „...nepriateľstvu k ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu v ČSR. A to všetko za tým cieľom, aby prostredníctvom tejto vatikánskej siete bola na Slovensku vykonaná rozvratná činnosť smerujúca proti budovaniu socialistickej, resp. komunistickej spoločnosti, proti materialistickej ideológii a marx-leninskému učeniu."[20] Počas vyšetrovania nebolo použité fyzické násilie, no o to intenzívnejšie sa používali metódy psychického nátlaku. Ľudovít Buček aj napriek tomu počas celého vyšetrovania nepovedal ani slovo. Proces sa uskutočnil v dňoch 17.–21. mája 1960 pred senátom Krajského súdu v Bratislave. Predseda senátu Ervín Polakovič vyhlásil hlavné pojednávanie za tajné. Rozsudky svedčili o tvrdom postupe.[21] Jezuita Alojz Dlugi, zatknutý v Liberci 21. apríla 1960, bol súdený osobitne, no poznatky získané pri jeho vyšetrovaní sa využili v procese „J. Ch. Korec a spol.". Išlo najmä o dokázanie spojenia Dlugého s Ondrušom. Dlugi mal oboznámiť jezuitov cez Rajmunda Ondruša s „rozvratnými pokynmi Vatikánu podľa smerníc XXX. generálnej kongregácie jezuitov konanej v roku 1957".[22] Všetci odsúdení sa odmietli odvolať.

Na rok 1961 načasovala ŠtB zásah proti reholiam verbistov, kapucínov, tešiteľov, redemptoristov a školských bratov. Krajská správa ministerstva vnútra v Košiciach

---

č. 34, dok. č. 046/60-ZO. Prípis Krajskej prokuratúry v Košiciach námestníkovi generálneho prokurátora v Bratislave. Košice, 12.1.1961.

17 P. Dubovský bol 2.11.1962 zaistený a odsúdený na 6 rokov väzenia. HNILICA, Ján – VNUK, František: *Pavol Hnilica, biskup umlčanej cirkvi*. Trnava, Dobrá kniha 1992, 1. diel, s. 173.

18 Nový rozsudok nad Kaľatom znel 4 roky odňatia slobody. Súd mu však pripočítal aj predchádzajúci trest. Z celkovej výmery 8 rokov väzenia strávil vo väzniciach Ruzyň, Mírov, Valdice, Příbram a Leopoldov 6 rokov. Pozri: Biskup Msgr. ThDr. D. Kaľata SJ 75-ročný. In: *Viera a život*, roč. 10, č. 3 (2000), s. 325.

19 KOREC, Ján Chryzostom: *Od barbarskej noci*. Bratislava, Lúč 1992, 1. diel, s. 210.

20 KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech (ed.): *Dejiny Spoločnosti Ježišovej: Dejiny na Slovensku 1561–1988*. Cambridge, Dobrá kniha 1990, s. 406.

21 Korec bol odsúdený na 12 rokov väzenia, Ďurček a Ondruš na 3 roky, Buček na 4 roky, Krapka na 3 a pol roka. Pozri: MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, s. 66. KRAPKA, E. – MIKULA, V.: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej*, s. 406.

22 *Tamže*. Dlugi strávil vo väzení 4 roky.

zahájila v roku 1959 akciu „Fakulta", namierenú proti verbistom. „Agentúrno-operatívnym rozpracovaním" štyroch rehoľníkov ŠtB zistila, že stále žijú rehoľným spôsobom života, cez poľského provinciála Zaplatu udržiavajú kontakty s Vatikánom a poslali na štúdiá do Poľska troch klerikov. K zatknutiu verbistov sa prikročilo vo februári 1961. Najväčší dôraz pritom ŠtB kládla na osobu provinciála Vojtecha Bošanského. Podľa jej oficiálnych údajov „v roku 1949 do ČSSR bol ilegálne vyslaný z Vatikánu istý Bonetti, ktorý rehoľníkov rádu verbistov mal pripravovať pre ilegálnu činnosť, a taktiež za účelom vysvätenia verbistu Bošanského za tajného biskupa. Vysvätenie menovaného sa uskutočnilo v dome verbistov v Nitre, kde sa Bonetti dostavil ilegálne cez Mödling – Rakúsko na územie ČSSR... Bonetti na územie ČSSR došiel ilegálne z podnetu kongregácie a pápeža Pia XII."[23] V skutočnosti bol prípad s tajnou biskupskou vysviackou Vojtecha Bošanského dosť nejasný. Vyskytol sa i názor, že tu išlo pravdepodobne o dôkladne pripravenú provokáciu.[24] Proces so slovenskými verbistami „V. Bošanský a spol." sa konal ešte v roku 1961.[25]

V roku 1961 boli pozatýkaní a následne odsúdení členovia rehole tešiteľov, ktorí sa usilovali o výchovu nového rehoľného dorastu. V procese boli odsúdení štyria tešitelia.[26] V tomže roku boli postihnutí aj školskí bratia. Orgány ŠtB zaistili postupne šiestich príslušníkov tejto rehole. Proces sa konal po niekoľkomesačnej vyšetrovacej väzbe v júli 1961 pred Krajským súdom v Banskej Bystrici.[27] Proti redemptoristom bol nasmerovaný vykonštruovaný proces „Peter Konkoľ a spol.". Príslušníci tohto rádu sa usilovali žiť rehoľným spôsobom života a schádzali sa v Ružomberku a v okolí. Proces s nimi sa konal 7. decembra 1961 pred Krajským súdom v Banskej Bystrici. Podľa obžaloby a rozsudku boli redemptoristi „fanatickí prívrženci katolíckej cirkvi a Vatikánu a zjavní odporcovia socializmu a marxisticko-leninskej vedeckej teórie".[28]

---

23 *AMV SR*, fond B 10, inv. jedn. 98, dok. č. Sv-0025/01-1961. Správa pplk. Benčeka I. námestníkovi ministra vnútra J. Kudrnovi, 17.3.1961.

24 Podľa jednej verzie bol Bonetti komunistický agent: „Páter Bošanský aj vo väzení, aj po roku 1968 vždy popieral, že by bol biskupom. Odmietal o celej záležitosti hovoriť. Je možné, že komunisti vyrobili dokonalý falzifikát listu Pia XII. i ďalších listov a páter Bošanský uveril Bonettimu, ktorý bol pravdepodobne komunistickým agentom." MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, s. 104 n.

25 Vojtech Bošanský bol odsúdený na 14 rokov väzenia, Jozef Škoda na 11 rokov, Aladár Janega na 11 rokov, Peter Lajcha na 6 rokov, Vincent Babin na 9 rokov, František Majerník na 7 rokov, Ondrej Slavkovský na 7 rokov, Štefan Lapšanský na 5 rokov, Alojz Dúbravický na 4 roky, Štefan Bošanský na 4 roky, Peter Bórik na 1 rok, Jozef Šabo na 4 a pol roka, Štefan Horváth na pol roka, Ľudovít Schmidt na 4 roky. Pozri: *Tamže*, s. 210.

26 Tomáš Rudolf Ivák bol odsúdený na 5 a pol roka väzenia, Ján Evanjelista Michal Kurucár na 3 a pol roka, Bernard Viktor Kurucár na 3 a pol roka a Albert Florián Michal na 3 a pol roka. Pozri: *Tamže*, s. 208.

27 V procese bolo odsúdených celkovo šesť osôb na tresty od 3 a pol do 8 rokov väzenia. *Tamže*, s. 206.

28 Peter Konkoľ a Jozef Čverčko boli odsúdení na 4 roky väzenia, Andrej Prokopovič, Václav Vávra a Anton Okálek na 3 roky. Pozri: BABJAK, Ján: *Zostali verní*. Košice, Slovo 2000, s. 89 n. V roku 1961 bol zatknutý a uväznený aj redemptorista František Chochula, ktorý vychovával ďalej rehoľný dorast. Podľa spomienky jeho sestry, vincentky Nikodémy Jozefy Chochulovej „bol v roku 1961 zatvorený a odsúdený na 6 rokov. Pri vyšetrovaní bol zbitý, následkom čoho mal

Krajská správa ministerstva vnútra v Bratislave realizovala v roku 1961 akciu „Vojtech", zameranú proti reholi kapucínov, ktorí žili podľa rehoľných pravidiel. Hlavnou postavou procesu, ktorý sa konal v Bratislave v roku 1961, bol predstavený rehole páter Vojtech Rudolf Rajner. Pri jeho osobe komunistická justícia využila naplno svoju osvedčenú ekvilibristiku: „Obžalovaný R. Rajner bol neobmedzenou autoritou v ilegálnej organizácii kapucínov ... určujúci podiel má potom na orientácii členov tejto ilegálnej organizácie, ktorá pod jeho priamym vplyvom sa dostáva na takú platformu, že im nepostačuje ani agresívnosť amerických imperialistov a svoje nádeje upínajú predovšetkým v Konráda Adenauera, ktorého vychvaľujú ako nekompromisného bojovníka za zvrhnutie socialistického poriadku, a schvaľujú pre vlastné posilnenie myšlienku atomového vyzbrojenia Západného Nemecka."[29] Kapucínom sa usilovali za každú cenu dokázať politickú činnosť, napojenie na agentov vo Viedni a hospodárske delikty. Hlavné súdne pojednávanie s členmi rehole kapucínov sa konalo pred Krajským súdom v Bratislave 3. augusta 1961.[30]

Štátna bezpečnosť na základe výpovedí získaných počas vyšetrovania zistila, že slovenskí kapucíni udržiavali styk s kapucínmi v Maďarsku prostredníctvom pátra Bélu Barezucha (pôvodom z Bratislavy). Páter Béla v roku 1957 navštívil v Bratislave pátrov kapucínov Rajnera a Janovského, pričom sa vzájomne informovali o stave kapucínskej rehole v Československu a v Maďarsku. Preto ŠtB zosnovala ďalšiu akciu pod názvom „Klarissa". V júni 1961 vyslalo maďarské ministerstvo vnútra vo veci kontaktov maďarských a slovenských kapucínov svojho zástupcu do Bratislavy. Zástupca ministra vnútra Maďarskej ľudovej republiky József Galambos o tom informoval námestníka československého ministra vnútra Josefa Kudrnu a navrhol stretnutie maďarských a československých orgánov ministerstva vnútra v blízkej budúcnosti

---

ťažko poškodené ľadviny. Zomrel 3.5.1967 na rakovinu ľadvín v Kňazskom domove v Pezinku, kam ho len veľmi ťažko prijali po prepustení z väzenia." JUDÁK, Viliam – DANKOVÁ, Stella: *Exodus: Oslavujeme Ťa, Bože*. Nitra, Kňazský seminár sv. Gorazda 1997, s. 186.

29 *SNA*, fond Kancelária SNR-tajné, kartón č. 10, dok. č. To 030/61. Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe, 22.9.1961.

30 Vojtech R. Rajner bol odsúdený na 14 rokov väzenia, Metod Ján Janovský na 9 rokov, Karol Vaněk na 7 rokov, Ján Mihál na 5 a pol roka, Štefan Vladimír Pavlík na 6 a pol roka, Štefan Rajner (brat V. R. Rajnera) na 2 a pol roka, Michal Matiašovský na 7 rokov. Popri rôznych vedľajších trestoch bol vyslovený zákaz pobytu v Západoslovenskom kraji u V. R. Rajnera na dobu 10 rokov, Janovského a Mihála na dobu 5 rokov. Najvyšší súd v Prahe rozsudkom z 22.9.1961 revidoval výšku trestu iba v dvoch prípadoch: Janovskému na 7 a pol roka väzenia, Š. Rajnerovi na 2 roky podmienečne na skúšobnú dobu 5 rokov. Výška trestov u ostatných odsúdených ostala nezmenená. *Tamže*. – V prípade Š. Rajnera bolo rozhodnutie Najvyššieho súdu zmierniť rozsudok motivované zámerom „pokúsiť sa urobiť prielom do jeho doterajších vzťahov a dostať ho – veľmi trpezlivou prácou – do radov statočne pracujúcich občanov ... aby pri individuálnej starostlivosti o tohoto odsúdeného zo strany krajského súdu a pri zapojení uvedomelých súdruhov v prostredí, kde odsúdený bude pracovať, bolo možno tohoto ešte mladého človeka vymaniť z doterajších vplyvov". *Tamže*. Stanovisko Najvyššieho súdu. Praha, 7.10.1961. V súvislosti so zásahom proti kapucínom bol 11.7.1961 zaistený Jozef Horvát, správca fary v Sučanoch (okres Martin).

v Bratislave alebo v Rajke.[31] Informácie o stykoch medzi slovenskými a maďarskými kapucínmi poslala Krajská správa ministerstva vnútra v Bratislave zahraničnému oddeleniu vnútornej správy ministerstva vnútra, aby ich dalo k dispozícii maďarským rezortným kolegom. Súčasne navrhla osobné stretnutie medzi orgánmi maďarského a československého ministerstva vnútra.[32]

Koncom roka 1961 Krajská správa ministerstva vnútra v Bratislave „rozpracovala" členov rádu benediktínov na čele s predstaveným rádu Luciánom Bírom. Pritom vyšli na javo kontakty týchto rehoľníkov na Slovensku s benediktínmi v Maďarsku, ktoré sa udržiavali cez Norberta Bélu Legányiho, arciopáta benediktínskeho kláštora v maďarskej Pannonhalme. Predstavovalo to ďalší dôvod na koordináciu činnosti orgánov maďarského a československého ministerstva vnútra. Dlho pripravovaná porada medzi pracovníkmi maďarského ministerstva vnútra a Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave sa uskutočnila 17. januára 1962 v Bratislave. „Cieľom porady bolo prejednanie spoločných opatrení v agentúrno-operatívnom rozpracovaní ilegálnych náboženských rádov, ktorých činnosť zasahuje jak do ČSSR, tak i do MĽR. (...) Na záver porady bolo dohodnuté spoločné opatrenie za účelom ďalšieho postupu pri rozpracovávaní ilegálnych rádov."[33]

Po represívnych zásahoch proti jezuitom, verbistom, tešiteľom, redemptoristom a kapucínom prišiel rad na lazaristov a vincentky. Po väčšom procese s lazaristami „Ján Huryra a spol." v roku 1958 a následnej sérii menších procesov to bol druhý významnejší úder proti týmto dvom rehoľným komunitám. Tretí odbor Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave, do kompetencie ktorého patrili náboženské záležitosti, už v roku 1960 viedol skupinový zväzok pod názvom „Tajná rehoľa", zameraný na vedenie vincentiek na čele s provinciálkou Petrou Dovičovou, ktorá sa nachádzala v charitnom domove v Rúbani (okres Nové Zámky). Podľa správy tretího odboru Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave „agentúrnou cestou bolo zistené, že ilegálne vedenie rádu prevádza tajný apoštolát medzi civilnými osobami a nábor mladých dievčat do rádu, ktoré tajne školí a pripravuje na oficiálny vstup do rádu po zvrate štátneho zriadenia. Bolo tiež zistené, že P. Dovičová hľadá možnosť spojenia na zahraničie s cieľom odoslania správ o činnosti rehole."[34] Nespokojnosť v komunistickom vedení vyvolala informácia, že volieb v roku 1960 sa z 650 vincentiek, ktoré boli umiestnené na Slovensku, zúčastnili iba tri.[35]

---

31 *AMV SR*, fond A 11, inv. jedn. 6, dok. č. 41-Cs-4792/61. List J. Galambosa J. Kudrnovi. Budapešť, 7.7.1961. List je písaný po rusky.

32 *Tamže*, dok. č. A/3-00243/331-1961. List náčelníka KS MV Bratislava plk. Housku vnútornej správe ministerstva vnútra – zahr. oddelenie. Bratislava, 3.11.1961.

33 *Tamže*, dok. č. A/3-0033/3-1962. List náčelníka KS MV Bratislava pplk. Mĺkveho pplk. S. Zadrobílkovi, náčelníkovi zahraničného odd. sekretariátu ministerstva vnútra. Bratislava, 21.2.1962. Ministerstvo vnútra Maďarskej ľudovej republiky zastupovali pracovníci 5. oddelenia mjr. István Berényi a mjr. József Pfeibert. KS MV Bratislava zastupovali zástupca náčelníka kpt. Valter, kpt. Bakoš a kpt. Ferko.

34 *Tamže*, fond A 9, inv. jedn. 21. Vyhodnotenie práce KS MV Bratislava za rok 1960. Bratislava, 29.11.1960.

35 Z celkového počtu 1756 rehoľníčok na Slovensku odvolilo iba 337. *SNA*, fond Kancelária SNR-prísne tajné, kartón č. 3, dok. č. ŠaK 0090/60-PT. Informatívna správa o cirkevnopolitickej

V priebehu roka 1961 Krajská správa ministerstva vnútra v Košiciach „rozpracovala" prípad „Kongregácia", v ktorom sa pripravovalo zatknutie lazaristov a vincentiek. Po zozbieraní materiálu o ich činnosti došlo k rozsiahlemu zatýkaniu. Hlavnou postavou medzi zatknutými bol páter František Mihina, ktorý sa staral o duchovnú formáciu vincentiek a zásoboval ich podľa obžaloby „trestuhodnými knihami" *Kniha exercícií* a *Skúšky musia byť*. Ľudovít Orješek po prepustení z väzenia navštevoval vincentky a mal na starosti formáciu ich tajných kandidátiek. František Kosnáč rozširoval knihu *Katolicizmus*, rozmnožil fotografie z francúzskej knihy *Pán Vincent ešte žije* a prednášky o pripravovanom koncile. Obžalovaných vinili z udržovania tajných kontaktov s pátrom lazaristom Augustínom Mikulom, ktorý žil vo Viedni. Podľa obžaloby išlo o podvracanie republiky. Proces s lazaristami a vincentkami sa konal 12.–16. júla 1962 pred Krajským súdom v Bratislave, jeho senátu predsedal Ervín Polakovič.[36] Na tento bratislavský proces nadviazal proces s vincentkami Antóniou Annou Adamovou a Viktóriou Margitou Plančíkovou 22. júla 1962 pred Krajským súdom v Košiciach. Obidve boli v obžalobe označené ako „horlivé vykonávateľky príkazov reakčnej cirkevnej hierarchie". Hlavnou vinou Antónie A. Adamovej bolo, že prekladala rôzne náboženské publikácie ilegálne dovezené zo zahraničia z francúzštiny do slovenčiny (napríklad dielo *Pán Vincent ešte žije*).[37] Štátnej bezpečnosti sa podarilo zistiť mená štyridsiatich troch tajných rehoľníc a kandidátok vincentiek. Tretí odbor Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave ihneď vypracoval „Správu o nepriateľskej činnosti rehole Dcér kresťanskej lásky a lazaristov", ktorá hodnotila aktivity reholí ako protištátne a poukazovala na to, že sa mohli rozvíjať vďaka benevolencii správcov charitných domovov. Jej súčasťou bol návrh, aby všetky zistené tajne prijaté rehoľnice a kandidátky vylúčili z práce v zdravotníctve a aby sa im neumožnilo spoločne bývať. Správa sa po prerokovaní kompetentných činiteľov dostala na sekretariát ÚV KSS.[38]

Okrem rehoľníkov sa pod najrôznejšími zámienkami útočilo na kňazov v pastorácii. Od zastrašovania a vyhrážania sa pomerne často siahalo k trestným postihom.

---

situácii za 1. polrok 1960. Bratislava, 5.8.1960. Podľa správy sa rehoľníčky „chovali až drzo, vyhlasovali, že majú svojho 'vyvoleného', poukazovali na 'neslobodu a obmedzenosť' života v charitných domovoch, ba spomínali aj 'scudzenie rehoľných majetkov štátom'".

36 František Mihina bol odsúdený na 6 rokov väzenia, Ľudovít Orješek na 7 a pol roka, František Kosnáč na 5 a pol roka, Pavlína Dovičová na 9 rokov, Helena Šelleyová na 9 rokov a Anna Siváčková na 3 a pol roka. SLANINKA, Augustín – DANKOVÁ, Stella: *Budete mi svedkami*. Bratislava, Oto Németh 1998, s. 242–244.

37 Adamová bola odsúdená na 3 roky a Plančíková na 1 a pol roka väzenia. Pozri: JUDÁK, V. – DANKOVÁ, S.: *Exodus*, s. 193 n.

38 *SNA*, fond Kancelária SNR-tajné, kartón č. 12, dok. č. A/3-0239/331-1962. Správa náčelníka KS MV Bratislava adresovaná SNR – odboru školstva a kultúry a V. Biľakovi. Bratislava, 18.7.1962. *Tamže*, fond ÚV KSS-sekretariát, kartón č. 232. Správa o nepriateľskej činnosti rehole Dcér kresťanskej lásky a lazaristov. Bratislava, 24.8.1962. Predkladá s. Poruben. Za benevolentný prístup k rehoľníčkam bol zo služby prepustený správca charitného domova v Sládečkovciach (teraz Mučeníkoch) Jozef Lesák. A. Belánsky prerokoval situáciu v charitných domovoch s pplk. Ferkom z KS MV Bratislava. Zaviedol sa tu prísnejší režim a nárazové kontroly, dbalo sa na stálu prítomnosť správcov.

Napríklad rímskokatolícky farár v Zlatej Idke (okres Košice-vidiek) Ladislav Pástor bol obvinený, že pri výuke náboženstva rozbíja pionierskú organizáciu, odhovára pionierov od účasti na schôdzkach a hanobí červenú šatku pionierov. Jeho kázne boli údajne zamerané „proti ľudovodemokratickému poriadku, proti socialistickej kultúre a proti existencii pokrokového štátu vôbec".[39] Štefan Bulka, rímskokatolícky farár v Nemčiňanoch (okres Nitra), bol obvinený z toho, že zakazuje nosiť deťom pionierske červené šatky, ako aj mládeži účasť na zábave v deň československej armády, a v nedeľu umelo predlžuje bohoslužby.[40] Za odmietanie socialistickej výchovy mládeže a podporu samizdatu *Iskra* bol odsúdený rímskokatolícky farár v Kežmarku Jozef Kožár.[41] Krajský súd v Banskej Bystrici v decembri 1960 odsúdil dvoch rímskokatolíckych kňazov: Viliama Praženca, farára vo Fačkove (okres Žilina), a Juraja Ďuraja, farára v Žaškove (okres Dolný Kubín). Oboch obvinili z podvracania republiky, zo zneužitia náboženskej funkcie a náboženského cítenia veriacich. Ďuraja navyše obvinili z ohrozenia štátneho tajomstva, ohrozenia záujmov republiky v cudzine a rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve.[42] V septembri 1962 realizovala ŠtB akciu „Regula", ktorá viedla k zatknutí a uväznení piatich rímskokatolíckich kňazov z okresu Bardejov: Jána Hudáka, kaplána v Bardejove, Františka Tuleja, farára v Gaboltove, Jozefa Mikloša, farára v Mokroluhu, Štefana Okošiho, farára v Hrabovci, a Jána Demetera, farára v Hažlíne. Všetkých obvinili z „vedenia boja proti socializácii dediny, kultúrnej revolúcii a pokroku vôbec".[43] Štátna bezpečnosť vytvorila účelovú konštrukciu, podľa ktorej bol Ján Hudák tajný biskup, ustanovený košickým biskupom Jozefom Čárskym podľa pokynov nového pápeža

---

39 Krajský súd v Košiciach na základe týchto obvinení odsúdil Pástora 6.4.1960 na 4 roky väzenia. *Tamže*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 34, dok. č. 046/60-ZO. Prípis Krajskej prokuratúry v Košiciach námestníkovi generálneho prokurátora v Bratislave. Košice, 12.1.1961.

40 Bulka bol zatknutý 9.9.1959. Dňa 20.1.1960 ho Krajský súd v Nitre, ktorý mu nič konkrétne nevedel dokázať, odsúdil na 3 roky väzenia. Pozri: MÁJEK, Stanislav: Štefan Bulka. In: *Svedectvo*, roč. 9, č. 3 (2000), s. 20.

41 Krajský súd v Košiciach ho na základe týchto obvinení odsúdil 10.2.1960 na 3 roky väzenia. Najvyšší súd v Prahe 12.4.1960 mu znížil trest na 6 mesiacov. *SNA*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 34, dok. č. 046/60-ZO. Prípis Krajskej prokuratúry v Košiciach námestníkovi generálneho prokurátora v Bratislave. Košice, 12.1.1961.

42 Obaja odsúdení kňazi mali už predchádzajúcu skúsenosť s komunistickou justíciou. Praženec bol roku 1949 odsúdený Okresným súdom v Žiline za zneužitie úradu duchovného, v roku 1950 Štátnym súdom v Bratislave na 3 roky väzenia. Krajský súd v Banskej Bystrici ho 13.12.1960 opäť odsúdil na 3 roky väzenia. Ďuraj bol rozhodnutím KNV v Prešove v roku 1949 poslaný na 2 roky do pracovného tábora. Okresný súd v Giraltovciach ho odsúdil v roku 1950 na 2 mesiace väzenia a štátny súd v tom istom roku na 4 roky väzenia. Krajský súd v Banskej Bystrici nad ním v roku 1960 vyniesol rozsudok 6 a pol roka väzenia, pričom jeho predseda dr. Kapusňák žiadal osobitným listom cirkevné oddelenie odboru školstva a kultúry SNR, aby sa obom kňazom v budúcnosti znemožnila pastorácia. *Tamže*. Záznam podnetov; fond Kancelária SNR-tajné, kartón č. 6, dok. č. 09/61. Žiadosť Krajského súdu v Banskej Bystrici odboru školstva a kultúry SNR. Banská Bystrica, 31.1.1961.

43 *AMV SR*, fond B 10, inv. jedn. 98, dok. č. Sv-036/01-1963. List náčelníka krajskej správy ministerstva vnútra pplk. Benčeka ministrovi vnútra Lubomíru Štrougalovi. Košice, 5.2.1963.

Jána XXIII.[44] Na základe tejto konštrukcie bol biskup Čársky označený za hlavnú osobu „ilegálnej nepriateľskej činnosti na Slovensku v prospech Vatikánu a vybudovaní kanálu na Vatikán".[45] Bolo to celkom nepodložené, vykonštruované tvrdenie. Ďalšie pramene i svedectvá tých, čo prichádzali do styku s Jozefom Čárskym, potvrdzujú jeho mimoriadne zlý zdravotný stav, pochopiteľný i vzhľadom na jeho vek. Biskup Čársky nakoniec zomrel už 11. marca 1962. V súvislosti s prípadom „J. Hudák a spol." vyšla najavo korupčná aféra na cirkevnom oddelení východoslovenského KNV a niektorých okresných národných výborov.[46] Z katolíckych laikov bol 6. januára 1961 v Trebišove zaistený J. Štefanec, horlivý propagátor tretího rádu sv. Františka, známy návštevami rodín. Bývalý bohoslovec Ján Koreň bol uväznený 8. októbra 1960 za náboženské aktivity medzi študentami lekárskej fakulty v Košiciach. V rokoch 1953–1960 organizoval menšie modlitebné skupiny zo študentov.[47]

Ateizačný tlak na spoločnosť

Na riadenie štátnej cirkevnej politiky malo určitý vplyv výrazné obmedzenie právomocí slovenských národných orgánov. Zrušenie zboru poverenníkov sa týkalo aj rezortu školstva – povereníctvo školstva a kultúry, do kompetencie ktorého patrila aj cirkevná politika, zaniklo. Cirkevné veci sa presunuli pod právomoc Odboru pre školstvo a kultúru Slovenskej národnej rady, ktorý fungoval od 1. júla 1960. V jeho rámci vyvíjalo činnosť oddelenie pre veci cirkevné. Reorganizácia krajov, zavedená zákonom z 9. apríla 1960, viedla k centralizácii správy. Na Slovensku sa vytvorili tri kraje, čím sa zmenšil počet krajských národných výborov a krajských cirkevných tajomníkov.

Kontrolu cirkví znútra, „odhaľovanie nepriateľov" režimu v jej radoch vykonávala s pomocou rôznych foriem vydierania a nátlaku ŠtB. V čase zostrenia politickej situácie prežívala obdobie konjunktúry. Svoju pozornosť zameriavala na takzvaných bývalých ľudí. Za týmto označením sa skrývali skutoční i potenciálni nepriatelia

---

44 Hudák bol po 14 mesiacoch vyšetrovacej väzby odsúdený na 5 rokov väzenia. Pozri: MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*, s. 57; PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 89.

45 PEŠEK, Jan: *Nástroj perzekúcie a politickej kontroly*. Bratislava, Veda 2000, s. 53.

46 Kňazi zaistení v skupine „J. Hudák a spol." podplácali niektorých funkcionárov a pracovníkov cirkevného oddelenia Odboru školstva KNV v Košiciach a cirkevných tajomníkov ONV. Bola to jediná cesta, ako sa dalo dosiahnuť zaradenie Kuchára a Demetera, dvoch kňazov po amnestii (predtým odsúdených za „protištátnu činnosť"), späť do pastorácie. Okrem toho za určitý úplatok funkcionári KNV a ONV prižmúrili oči nad opravami kostolov a fár. V prípade figurovali pracovník cirkevného oddelenia KNV v Košiciach František Veselovský, krajský cirkevný tajomník v Košiciach Onufer, okresný cirkevný tajomník v Prešove Kohlmajer a vládny zmocnenec na biskupskom úrade v Košiciach Ján Kollár. Veselovský bol vzatý do väzby, ostatní boli odvolaní z funkcií. *AMV SR*, fond B 10, inv. jedn. 98, dok. č. Sv-36/01-1963. List náčelníka KS MV pplk. Benčeka ministrovi vnútra L. Štrougalovi. Košice, 5.2.1963.

47 Krajský súd v Košiciach odsúdil Koreňa v roku 1960 na 2 roky väzenia. *SNA*, fond Námestník generálneho prokurátora, kartón č. 34, dok. č. 046/60-ZO. Prípis Krajskej prokuratúry v Košiciach námestníkovi generálneho prokurátora v Bratislave. Košice, 12.1.1961.

režimu, vytipovaní a rozdelení do kategórií z triedneho a stranického hľadiska, ako napríklad kulaci, veľkoburžoázia, cirkevná reakcia, Hlinková slovenská ľudová strana a Hlinková garda, predstavitelia spolkov a podobne. Na Slovensku ŠtB evidovala k 1. októbru 1960 celkovo 18 217 „bývalých ľudí", rozdelených do šestnástich kategórií. V skupine „bývalí ľudia – cirkevná reakcia" bolo zaevidovaných 1164 osôb, 247 osôb mala ŠtB „rozpracovaných" a 84 získala ako spolupracovníkov. (V celoštátnom meradle to bolo 3998 osôb, 621 „rozpracovaných" a 214 spolupracovníkov). Na všetkých slovenských krajských správach ministerstva vnútra bolo k 1. októbru 1960 vo vzťahu k rímskokatolíckej cirkvi „rozpracovaných" 314 osôb a 338 figurovalo ako spolupracovníci ŠtB. V súvislosti so sledovaním nekatolíckych cirkví a sekt rozpracovala 107 osôb a využívala 180 spolupracovníkov.[48]

Štátna bezpečnosť upozorňovala komunistické vedenie v tomto období na údajnú aktivizáciu všetkých cirkví. Malo to slúžiť na odôvodnenie represívnych zásahov a zvýšenej agresivity ateistickej propagandy. Za najnebezpečnejšiu ŠtB stále vzhľadom na početnosť a väzby s Vatikánom považovala katolícku cirkev. Preto sa pokúšala sústavne prenikať do ich štruktúr, získavať nesprostredkované informácie a vytvoriť si tu bázu pre svoje rozvratné pôsobenie. Jednotlivé krajské správy ministerstva vnútra si v plánoch práce dávali záväzky získať určitý počet spolupracovníkov najmä z radov kňazov, bohoslovcov, ale aj laikov, ktorí sa pohybovali v cirkevnom prostredí. Sústreďovali a vyhodnocovali informácie o pôsobení kňazov zo zahraničia, ktorí navštívili Slovensko, i o činnosti slovenských kňazov, ktorí pobývali po roku 1948 v zahraničí a prípadne aj predtým študovali vo Vatikáne. Osobitnú pozornosť venovali návštevám slovenských kňazov v Poľsku a v Maďarsku. Štátna bezpečnosť sa tiež zaväzovala „prevádzať kompromitáciu duchovných".[49]

Z radov hierarchie v rímskokatolíckej cirkvi považovali predstavitelia komunistickej moci za najaktívnejšieho a najnebezpečnejšieho rožňavského biskupa Róberta Pobožného, ktorý ako jediný z českých a slovenských biskupov na slobode žiadal ďalej prepustenie väznených biskupov, uvoľnenie Josefa Berana z izolácie, otvorenie aspoň niekoľkých cirkevných škôl, nadviazanie diplomatických stykov s Vatikánom, väčšiu slobodu pre náboženskú tlač a zastavenie agresívnej ateistickej propagandy. Pobožný vytrvalo pokračoval v nastoľovaní požiadaviek aj po roku 1958. Robil to napriek opakovaným napomenutiam a otvoreným vyhrážkam zo strany ministerstva školstva v Prahe a poverenictva školstva a kultúry v Bratislave. Ako málo účinné sa ukazovali aj osobné rozhovory s Pobožným na tomto úrade, kde bol „dôrazne napomenutý", aby prestal aktívne vystupovať. V biskupskom zbore sa postupne vytváralo ďalšie slabé miesto, ktorým sa stále zreteľnejšie stával košický sídelný biskup Jozef Čársky. Na Čárskom (narodený v roku 1886), seniorovi biskupského zboru v Československu, sa

---

48 *AMV SR*, fond A 2/1, inv. jedn. 187, dok. č. 7/9-0081/01-60. Praha, 18.11.1960. Bezpečnostní situace v agenturním a operativním rozpracování u krajských správ min. vnitra na Slovensku z hlediska I. zvláštního odboru MV. Správa náčelníka I. zvláštneho odboru MV pplk. Zdenka Kupca náčelníkovi vnútornej správy MV pplk. K. Komárkovi.

49 *Tamže*, fond A 9, inv. jedn. 12. Prípis KS MV Nitra MV Praha. Plán práce na rok 1959. Nitra, 27.11.1958.

začínala negatívne prejavovať staroba. Ján Kollár, zmocnenec poverenictva školstva a kultúry, ktorý bol pridelený na biskupský úrad v Košiciach, v jednej zo správ konštatoval: „Rozpráva ako malé dieťa... Jedna vec je s ním dobrá, že urobí všetko, čo od neho žiadame, pokiaľ to neodporuje cirkevným zákonom."[50] Predstavitelia štátnej cirkevnej politiky túto skutočnosť zneužívali. Zapájali ho do rôznych kompromitujúcich akcií vo svoj prospech a tlačili k útlmu náboženských aktivít v jeho diecéze, ktorú potom ostatným biskupom dávali za vzor.

Systematická proticirkevná politika komunistického režimu sa odzrkadlila na klesajúcom počte duchovných v pastorácii, na narastaní ich vekového priemeru, ako aj na prijímaní nízkeho počtu adeptov kňazstva na Cyrilometodskú bohosloveckú fakultu v Bratislave. Novokňazi, absolventi fakulty, nedokázali nahradiť chronický nedostatok kňazov v pastorácii, zavinený ich úmrtím alebo väznením. Kým úbytok kňazov v pastorácii predstavoval v roku 1957 šesť osôb, v roku 1958 26 osôb, v roku 1959 42 osôb a v roku 1960 28 osôb, v školskom roku 1960–1961 študovalo na bohosloveckej fakulte v piatich ročníkoch celkovo 82 poslucháčov (ročne bolo priemerne vysvätených 16 kňazov). Neobsadených zostalo 71 farárskych a 277 kaplánskych miest.[51]

Otvorene sa aj ďalej obmedzovali verejné náboženské prejavy. Do polovice šesťdesiatych rokov došlo postupne k preneseniu sprievodov na sviatok Božieho tela spred kostolov do ich interiérov. Štátna správa tiež docielila, aby sa tento sviatok svätil vo všedné dni neskoro večer. V roku 1961 sa vo viac ako šesťdesiatich percentách farností Slovenska konala procesia na Božie telo v kostole. V roku 1960 sa uskutočnila najrozsiahlejšia administratívna akcia, výsledkom ktorej bolo odstránenie adjektívu svätý (svätá) z názvov obcí. Celkovo bolo takto zmenených a tým aj znehodnotených šestnásť historických názvov obcí.[52]

Dvadsiateho deviateho januára 1959 prijalo politické byro ÚV KSČ v Prahe uznesenie o niektorých naliehavých otázkach rozvíjania vedeckoateistickej výchovy. Bojový ateizmus a útoky na náboženstvo sa mali ospravedlniť tézou, že náboženstvo vytvára vhodnú základňu pre imperializmus ako úhlavného nepriateľa socializmu. „Snahy imperialismu pomocí vlivu Vatikánu, hlavy katolické církve, i reakčních činitelů ostatních církví politicky ovlivňovat věřící občany nelze podceňovat. Náboženský světový názor dává těmto snahám široké možnosti, aby se maskovaly zdánlivou obhajobou zájmu věřících budujících socialismus. Imperialismus využívá náboženství jako jednoho z nástrojů studené války."[53] Podľa uznesenia štát nemôže byť ľahostajný k rozširovaniu „náboženského tmárstva". Boj proti náboženstvu sa mal

---

50 *SNA*, fond Kancelária SNR-tajné, kartón č. 1. Správa zmocnenca J. Kollára poverenictvu školstva a kultúry za mesiac jún 1960. Košice, 30.6.1960.

51 *Tamže*, fond ÚV KSS-predsedníctvo, kartón č. 1062. Návrh na stanovenie smerných čísiel pre prijímanie uchádzačov o štúdium bohoslovia do 1. ročníka bohosloveckých fakúlt na Slovensku. Zasadnutie 7.7.1961.

52 Pozri: MAJTÁN, Milan: *Názvy obcí Slovenskej republiky*. Bratislava, Veda 1998.

53 *SNA*, fond ÚV KSS-predsedníctvo, kartón č. 1003. Usnesení ÚV KSČ o některých naléhavých otázkách rozvíjení vědeckoateistické výchovy. Praha, 27.1.1959.

stať vecou každého straníka. Osobitný dôraz sa kládol na činnosť Československej spoločnosti pre šírenie politických a vedeckých poznatkov, využitie televízie, rozhlasu, tlače a výstav na ateistickú propagandu. Uznesenie súčasne konštatovalo, že chýba pracovisko, ktoré by sa „vedecky" zaoberalo náboženskými otázkami. Dokument prerokovalo byro ÚV KSS 6. marca 1959 ako súčasť správy o stave a úlohách ateistickej propagandy na Slovensku. Medzi členmi byra ÚV KSS sa rozprúdila zaujímavá diskusia.[54] Z prijatého uznesenia byra ÚV KSS vyplýva, že ateistická výchova a propaganda sa mali zamerať predovšetkým na Slovensko, kde bola vyššia religiozita ako v Česku. Predpokladalo sa intenzívnejšie rozvinutie ateistickej výchovy a propagandy medzi mládežou v školách i mimo školy a prostredníctvom médií aj vo verejnosti, na čo mali slúžiť novozakladané zbory pre občianske záležitosti. Dôkladne svetonázorovo vyškoliť sa mali kandidáti a členovia komunistickej strany, pedagogický dorast a pedagógovia.[55] Súčasne sa počítalo so zriadením špeciálneho vedeckého pracoviska k problematike vedeckoateistickej výchovy v rámci Slovenskej akadémie vied (SAV).

V zmysle uvedených uznesení politického byra ÚV KSČ a byra ÚV KSS predsedníctva Československej akadémie vied (ČSAV) a SAV schválili vytvorenie dvoch ateistických pracovísk pri filozofických ústavoch v Brne a v Bratislave. Zámer bol jasný – činnosť sa mala zamerať na religióznejšie Slovensko a Moravu. Návrh na vytvorenie oddelenia pre vedecký ateizmus v rámci Filozofického ústavu SAV vypracoval riaditeľ tohto ústavu Ladislav Szántó a dňa 8. decembra 1959 ho zaslal výboru predsedníctva SAV.[56] Začiatkom roka 1960 tak nič nestálo v ceste realizácii dlhodobejšieho systematického plánu na vybudovanie pracoviska, ktoré by „vedecky" sledovalo náboženský život, hľadalo metódy jeho paralyzovania a koordinovalo a usmerňovalo stranou podporované ateistické aktivity. K 1. máju 1960 bol z kabinetu právnych vied Slovenskej akadémie vied do oddelenia vedeckého ateizmu SAV prevedený Félix Vašečka, ktorý sa stal prvým pracovníkom tohoto novovytvoreného oddelenia. Od 1. septembra 1960 boli prijatí ďalší dvaja pracovníci – Jaroslav Čelko, ktorý sa stal vedúcim oddelenia, a Ján Poliach. Neskôr boli prijatí Bohumil Kvasnička, Peter

54 Krátky záznam z diskusie: „s. Jeleň: V cirkevnej literatúre ohromné nedostatky; s. Bacílek: Kľúč je vo výchove členov strany k ateizmu. Nie voľnomyšlienkárstvo, ale vedecký ateizmus. Zapracovať do uznesenia... Aktívy pre občianske záležitosti. Vyjasniť otázku pohrebov členov strany a príslušníkov ich rodín... s. Dubček: Vážna je otázka práce učiteľov na školách. Na pedagogické školy schvaľovať poslucháčov; s. Dvorský: V plénach OV KSS máme veriacich. Mnohí sú takí, čo neveria, ale nevedia iným vysvetliť, prečo komunista musí byť ateistom... s. Strechaj: Základný predpoklad úspechu je dobre vyzbrojený aktív. V NDR dosiahli dobré výsledky. Materiál argumentačný vydávať vo väčších nákladoch. Nie však urážať city... s. Chudík: Biskupov zatiahnuť do konkrétnej roboty. Treba materiál ateistický; s. Bacílek: Máme i pozitívne výsledky. Hl[avná] ot[ázka:] vyriešiť ateizmus vo vnútri strany. Viac využívať nové vedecké poznatky; s. Biľak: inf[ormuje] o opatreniach. Biskup má priemerný príjem 220 000,– Kčs ročne; s. Lenárt: Záver, opatrenia." *Tamže.* Správa o súčasnej cirkevnopolitickej situácii na Slovensku. Predkladá J. Lenárt. Zasadanie 6.3.1959.

55 *Tamže.* Uznesenie byra ÚV KSS. Bratislava, 6.3.1959.

56 *Ústredný archív Slovenskej akadémie vied*, Bratislava, fond Ústav filozofie a sociológie SAV, kartón č. 1. List L. Szántóa výboru predsedníctva SAV. Bratislava, 8.12.1959.

Prusák, Jozef Lamoš, Michal Kolárik a ďalší. V roku 1963 pracovalo v oddelení vedeckého ateizmu deväť interných zamestnancov a oddelenie koordinovalo činnosť šestnástich externých spolupracovníkov z celého Slovenska. Požiadavka na transformáciu oddelenia vedeckého ateizmu na kabinet vedeckého ateizmu od roku 1964 sa nerealizovala.

Oddelenie vedeckého ateizmu pri Filozofickom ústave SAV sa na rozdiel od obdobného pracoviska pri Filozofickom ústave ČSAV zaoberalo aj dejinami cirkví na Slovensku. Jeho činnosť sa sústreďovala na históriu náboženstva a kritiku úlohy cirkví hlavne v nových a najnovších dejinách, na ateistické a antiklerikálne tradície na Slovensku, na tamojšie podmienky existencie náboženstva a ich prekonávanie po takzvanej socialistickej revolúcii.[57] Toto pracovisko nemalo nič spoločné s objektívnym vedeckým výskumom religiozity a cirkevných dejín, lebo slúžilo len ako ideologický nástroj, súčasť súkolia ateistickej propagandy. Svedčia o tom tendenčné a netolerantné výstupy jeho zamestnancov a spolupracovníkov. Členovia ústavu sa okrem perspektívnych mladých „kádrov" skadali z „osvedčených odborníkov" v oblasti cirkevnej politiky, ktorí boli platení za podobnú robotu už od začiatku päťdesiatych rokov. Oddelenie vedeckého ateizmu pripravovalo okrem článkov do dennej tlače rôzne semináre, školenia, rozhlasové a televízne relácie, podkladové materiály ideologického charakteru pre ÚV KSS, vydávalo rôzne ateistické publikácie domácej i zahraničnej proveniencie. Jeho pracovníci poskytovali „znalecké" posudky na osoby zatknuté Štátnou bezpečnosťou za náboženské aktivity, čím prispievali k ich diskriminácii. Súčasne boli ako pozorovatelia vysielaní na púte a do kostolov, uskutočňovali účelové prieskumy religiozity obyvateľstva a podobne.

Ateizácia spoločnosti dostala svoje zákonné opodstatnenie v novej československej ústave, ktorú prijalo Národné zhromaždenie v Prahe 11. júla 1960 ako zákon číslo 100 a ktorá pretrvala až do pádu komunistického režimu v roku 1989. Návrh ústavy si predstavitelia režimu dali odobriť od katolíckych a evanjelických „pokrokových" kňazov. Piateho mája 1960 prijal minister školstva František Kahuda katolíckych ordinárov a zástupcov celoštátneho Mierového výboru katolíckeho duchovenstva. S prejavom tu vystúpil povereník Alexander Horák, ktorý rozobral články návrhu ústavy, pričom tvrdil, že zabezpečujú slobodu náboženského vyznania. Z iniciatívy biskupa Róberta Pobožného sa prítomní slovenskí ordinári (R. Pobožný, Ambróz Lazík, Eduard Nécsey a Ján Dechet) ešte v ten istý deň po schôdzi dohodli na spoločnom postupe. Malo dôjsť k novému stretnutiu s ministrom školstva, kde by sa prerokovala otázka ochrany práv veriacich. Táto iniciatíva však stroskotala a návrh ústavy bol prijatý v nezmenenej podobe. Článok 16 ústavy bol programom ideologického zglajchšaltovania spoločnosti: „Celá kultúrna politika v Československu, rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa vedú v duchu vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu, a v úzkom spojení so životom a prácou ľudu. (...) Štát a spoločenské organizácie sa sústavne usilujú odstrániť prežitky vykorisťovateľskej

57 *Tamže*. List J. Čelku riaditeľovi Filozofického ústavu SAV L. Szántóovi. Návrh na utvorenie Kabinetu vedeckého ateizmu. Bratislava, 1963.

spoločnosti vo vedomí ľudí."[58] Slobodu vyznania formálne deklaroval článok 32: „Sloboda vyznania je zaručená. Každý môže vyznávať akúkoľvek náboženskú vieru, alebo byť bez vyznania, aj vykonávať náboženské úkony, pokiaľ to nie je v rozpore so zákonom."[59] Biskup Pobožný sa v rozhovore s predstaviteľmi štátnej cirkevnej politiky Karlom Hrůzom a Andrejom Belánskym neubránil trpkosti, keď porovnával starú ústavu z roku 1948 s novou ústavou: „V starej ústave bola zakotvená zásada rovnosti občanov pred zákonom bez ohľadu na to, či je občan veriaci, alebo bez vyznania, ako aj zásada, že sa nikomu pre jeho náboženské presvedčenie nesmie diať újma. (...) Aj za platnosti starej ústavy, ktorá predsa poskytovala veriacim ochranu, diali sa im rozličné krivdy, a čo možno očakávať v budúcnosti, keď nová ústava nechráni veriacich ani toľko ako doterajšia?"[60]

Obdobie ohraničené rokmi 1959–1963 je pomerne krátke, no z hľadiska témy perzekúcie rímskokatolíckej cirkvi mimoriadne dôležité. Čiastočný návrat k prísnejším formám postihov sa začal rokom 1957 a kulminoval v rokoch 1959–1961. V roku 1960 sa komunistický režim pokúsil o kodifikáciu stavu dosiahnutého na základe predchádzajúcich represívnych zásahov. Spoločnosť po ich novej masovej vlne aj ďalej ovládala atmosféra strachu a stáleho ohrozenia. Kontinuita so stalinským režimom zo začiatku päťdesiatych rokov sa potvrdila. V takejto situácii sa komunistické vedenie mohlo zamerať na uprednostnenie dlhodobých ideologických foriem boja proti cirkvi a náboženstvu vôbec. Tvrdé perzekúcie (zaistenie, väznenie, súd, strata pôvodného zamestnania) síce ustúpili do úzadia, no v niektorých prípadoch sa ďalej uplatňovali. Plnili funkciu stále prítomnej preventívnej hrozby, strážcu pomyselnej hranice, za prekročenie ktorej sa muselo platiť. Zatiaľčo represívne opatrenia v rokoch 1957–1959 zasahovali najmä laických aktivistov a až po nich kňazov z pastorácie a rehoľníkov, v rokoch 1960–1962 sa zamerali najmä na predstaviteľov mužských i ženských reholí. Vedenie komunistickej strany a Štátna bezpečnosť ich považovali za významnú silu s aktivizačným účinkom na katolícku časť obyvateľstva a za hlavnú oporu aktivít skrytej cirkvi, ktorá sa vymykala štátnej kontrole.

---

58 CHOVANEC, Jaroslav – TRELLA, Rudolf: *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava, Pravda 1982, s. 114. Totožná formulácia je aj v článku 24 ústavy.

59 *Tamže*, s. 120.

60 *SNA*, fond ÚV KSS-predsedníctvo, kartón č. 1037. Úradný záznam o rozhovore s biskupom dr. Pobožným na poverenníctve školstva a kultúry. Bratislava, 9.6.1960.

Štát a cirkvi v období pokusu o spoločenskú reformu (1968–1969)

Jan Pešek

Vývoj po januári 1968 prijímali cirkvi s nádejou a očakávaním pozitívnych zmien v zameraní štátnej cirkevnej politiky a vo vytvorení väčšieho priestoru na svoje pôsobenie. Pozornosť duchovných i veriacich sa najprv sústreďovala na správy o diskusii vnútri komunistickej strany a na otázku, či a ako sa ohlasovaná demokratizácia prejaví vo sfére cirkevnej politiky štátu. Spočiatku, v januári 1968, sa zdalo, že všetko zostáva v dovtedajších koľajach. Sedemnásteho januára, takmer dva týždne po zvolení Alexandra Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ, sa konala spoločná porada sekretariátov pre veci cirkevné ministerstva kultúry a informácií a povereníctva Slovenskej národnej rady pre kultúru a informácie. Prerokúval sa na nej plán činnosti na rok 1968 a nič nenaznačovalo podstatnejšie zmeny cirkevnej politiky; v platnosti zostávala politická línia trinásteho zjazdu KSČ z roku 1966 a orientácia na „prekonávanie náboženského myslenia".[1] Situácia vnútri vládnucej strany a spoločnosti sa však dala do pohybu, nastupovala taká vlna zmien, ktorú zrejme nikto alebo takmer nikto neočakával.

Požiadavky cirkví voči štátu

Vedenie katolíckej cirkvi, v predchádzajúcom období najviac prenasledovanej a decimovanej, prejavilo záujem stretnúť sa s novozvoleným prvým tajomníkom ÚV KSČ. Prvý impulz v tomto zmysle dal nitriansky biskup Eduard Nécsey; po kuriérovi poslal list pražskému biskupovi Františkovi Tomáškovi, v ktorom ho vyzval, aby sa ujal

1 *Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky* (ďalej len *A ÚSD AV ČR*), Sbírka komise vlády ČSFR pro analýzu historických událostí let 1967–1970 (ďalej len Sb. KV ČSFR), dok. F 23. Plán hlavních úkolů Sekretariátu pro věci církevní ministerstva kultury a informací na rok 1968 (17.1.1968).

iniciatívy.[2] Biskup Tomášek bezprostredne nato (25. januára) navštívil Sekretariát pre veci cirkevné MKI a informoval jeho pracovníkov o úmysle navštíviť Alexandra Dubčeka. Siedmeho februára 1968 poslal v mene niektorých biskupov a ordinárov[3] ministrovi kultúry a informácií Karlovi Hoffmanovi list, ktorý chceli odovzdať pri prijatí u Dubčeka. Opatrnými formuláciami sa v ňom vyjadrovala túžba po dialógu a „plodnej rozprave", záujem cirkvi podieľať sa na demokratizácii spoločnosti, súčasne však aj potreba „staré bolestné problémy z obdobia kultu u nás otvorene prerokovať s predstaviteľmi cirkvi, t.j. s biskupmi a ordinármi".[4]

V tom istom čase zaznel aj hlas Českobratskej cirkvi evanjelickej. Výbor Zväzu českobratského evanjelického duchovenstva odoslal 8. februára 1968 predsedníctvu Národného zhromaždenia list so stanoviskom, že „v oznámených změnách vidíme pouze první krok k důsledné demokratizaci našeho veřejného života", pričom sa v ňom vyjadroval záujem cirkvi „odpovědně se podílet na utváření naší společnosti jako občané svého státu".[5] V liste sa okrem toho uvádzalo: „Záleží nám především na překonání lhostejnosti, která u mnohých lidí vyrostla z minulých zkušeností s deformovanými politickými programy a z nedostatku možnosti uplatňovat veřejně vlastní názory."[6]

Cirkvi sa aktivizovali, narastalo úsilie o rozvoj vnútrocirkevného života a plnšieho uplatňovania poslania cirkví. Začali dávať otvorenejšie najavo svoje požiadavky; niekedy to boli prejavy živelného charakteru, motivované zoslabnutím mocenského tlaku a postupujúcou demokratizáciou, stále častejšie však mali organizovanú podobu. Zjavné to bolo predovšetkým pri katolíckej cirkvi, ktorej biskupi a ich spolupracovníci vplývali na duchovných v úsilí o čo najjednotnejší postup. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že požiadavky z okresných a krajských zhromaždení duchovných v prvej

---

2 List Eduarda Nécseya Františkovi Tomáškovi obsahoval pomerne radikálne návrhy, pochopiteľne „radikálne" z hľadiska pomerov, ktoré dovtedy existovali vo vzťahu štátu a katolíckej cirkvi. Nécsey navrhoval, aby v liste pre Alexandra Dubčeka bola vyslovená požiadavka zaradiť do duchovnej služby tých kňazov, ktorí nemali štátny súhlas k jej výkonu a boli „vo výrobe", ďalej vydávať viac náboženskej literatúry a rozšíriť náklad cirkevných časopisov, umožniť väčší duchovný vplyv na mládež a povoliť činnosť laikov; v liste Dubčekovi odoslanom 7.2.1968 sa takéto formulácie neobjavili. *Státní ústřední archiv*, Praha (ďalej len *SÚA*), fond Ministerstvo kultury ČSR, Sekretariát pro věci církevní (ďalej len MK ČSR, SPVC), karton 129, nezpracovaný materiál. List E. Nécseya biskupovi F. Tomáškovi.

3 List pre Dubčeka mali podpísať biskupi Eduard Nécsey (Nitra), Ambróz Lazík (Trnava) a František Tomášek (Praha), z kapitulných vikárov Eduard Oliva (Litoměřice) a Štefan Onderko (Košice). Výber týchto signatárov svedčil o premyslenom postupe biskupov. Na jednej strane „vyradili" priveľmi skompromitovaných „prorežimných" kapitulných vikárov Jána Decheta (Spišská Kapitula) a Andreja Scheffera (Banská Bystrica), na druhej strane však nerátali ani s biskupom Róbertom Pobožným (Rožňava), ktorý bol dovtedy zo všetkých oficiálne pôsobiacich biskupov predstaviteľom režimu najviac „tŕňom v oku" a ktorému nemohli „prísť na meno". *Tamže*, Návrh dopisu biskupů a ordinářů pro A. Dubčeka.

4 *Tamže*. Zdôrazňovanie potreby rokovať „s biskupmi a ordinármi" jednoznačne smerovalo proti prorežimnému Mierovému hnutiu katolíckeho duchovenstva, ktoré štátna moc pretláčala za akéhosi hovorcu katolíckej cirkvi.

5 SLÁMA, Vlastimil: Do nové práce Svazu českobratrského evangelického duchovenstva. In: *Český bratr*, roč. 44, č. 4 (1968), s. 68.

6 *Tamže*.

polovici marca 1968 korešpondovali s obsahom listu pražského biskupa Františka Tomáška poslaného 25. marca 1968 v mene všetkých biskupov československej vláde. Požadovalo sa v ňom pokračovať v rokovaní vlády s Vatikánom (bolo prerušené v roku 1967), obnoviť normálne vnútrocirkevné pomery, narušené v predchádzajúcom období zásahmi štátu, povoliť činnosť rádov a kongregácií, ako aj gréckokatolíckej cirkvi, napraviť dôsledky protináboženskej perzekúcie, rešpektovať slobodnú výučbu náboženstva v škole i mimo nej, umožniť prístup cirkvi k masovokomunikačným prostriedkom, obnoviť pastoračnú činnosť v nemocniciach, sociálnych zariadeniach a väzniciach.[7]

Podobné požiadavky formulovali aj ďalšie cirkvi. Vyhlásenie Českobratskej cirkvi evanjelickej k demokratizácii socialistickej spoločnosti odoslané 14. marca 1968 rôznym straníckym a štátnym inštitúciám požadovalo, aby KSČ zapracovala do svojho Akčného programu aj nový vzťah spoločnosti k cirkvám.[8] Na toto vyhlásenie nadväzovalo nové „Memorandum Českobratrské církve evangelické" z 24. apríla 1968, ktoré sa v podkladových materiáloch pre vedenie KSČ hodnotilo ako dokument najvýraznejšie formulujúci požiadavky nekatolíckych cirkví. Požadovalo zmeny cirkevnej politiky voči nekatolíckym cirkvám, prehĺbenie náboženskej slobody, neobmedzené rozvíjanie náboženského života, bohoslužby v rozhlase a televízii, možnosť cirkvi pôsobiť vo väzniciach a úpravy vzťahu medzi štátom a cirkvou. Konkrétne napríklad vyzývalo riešiť problém bohosloveckých fakúlt a ich presun pod ministerstvo školstva, ale i také otázky zásadného významu, ako boli zmeny v ústave, pripomienky cirkví k zákonom a podobne.[9] Ozvala sa aj druhá najpočetnejšia cirkev na Slovensku (po katolíckej cirkvi), Slovenská evanjelická cirkev augspurského vyznania (luteráni). V jej vyhlásení z 27. marca 1968 sa poukazovalo na krivdy spôsobené štátnou mocou po roku 1948 na cirkvi, jej duchovných i veriacich a formulovalo sa množstvo požiadaviek, od zákonných úprav (tie vyžadovali dlhší čas) až po neodkladné opatrenia, realizovateľné ihneď; patrilo k nim nediskriminovanie občanov za to, že sa hlásia k cirkvi, zamedzenie zneužívaniu moci zo strany cirkevných tajomníkov, nezasahovanie do slobodných zborových volieb farárov, umožnenie slobodnej vyúčby náboženstva atď.[10]

---

7 PECKA, Jindřich – BELDA, Josef – HOPPE, Jiří (ed.): *Občanská společnost 1967–1970: Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970.* (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. II/2.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 202–204.

8 Prohlášení českobratrské církve evangelické k demokratizaci socialistické společnosti. In: *Český bratr*, roč. 44, č. 4 (1968), s. 62–64.

9 *SÚA*, fond 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), 1966–1970, sv. 76, arch. jedn. 106. Zasedání 16.7.1968. Některé aktuální otázky vztahu strany k náboženství.

10 Vyhlásenie Generálnej rady Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v ČSSR, predsedníctva Ústredia slovenských evanj. a. v. kňazov a profesorského zboru Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty k demokratizácii našej socialistickej spoločnosti. In: *Evanjelický posol spod Tatier*, roč. 58, č. 7 (2.4.1968), s. 1.

Názorové štepenie vnútri cirkví

Formulovanie požiadaviek cirkví voči štátu bolo len jedným z aspektov ich aktivizácie. Ďalším bol vnútorný pohyb a diferenciácia v radoch cirkví ako výsledok spätného pohľadu na predchádzajúce takmer dvadsaťročné obdobie, v priebehu ktorého bolo pôsobenie cirkví zásadne determinované komunistickým monopolom moci, a súčasne aj pohľadu do budúcnosti, predstav o tom, akú úlohu by mali cirkvi v nových podmienkach zaujímať. Cirkvi sa jednoducho museli vyrovnať s faktorom koexistencie s komunistickým režimom a s jeho dôsledkami. Diferenciácia vnútri cirkví nadobúdala často až podobu ostrej konfrontácie, čo súviselo nielen s intenzitou predchádzajúcej „spolupráce" konkrétnych cirkevných štruktúr s komunistickým režimom, ale aj s radikalizmom tých, ktorí s ich postupom nesúhlasili a jednoznačne ho negovali.

Najdramatickejšiu podobu nadobudlo názorové štiepenie vnútri katolíckej cirkvi. Ovplyvňovala to aj skutočnosť, že v novo sa vytvárajúcich podmienkach začínala vystupovať z úkrytu aj časť tajnej cirkvi ako legálna súčasť celej cirkvi, a práve mnohí jej príslušníci patrili k tým najradikálnejším. Aktivity vnútri cirkvi smerovali predovšetkým proti Mierovému hnutiu katolíckeho duchovenstva (MHKD). Jeho vedúci predstaviteľ Josef Plojhar sa domáhal (24. januára 1968 pri návšteve SPVC MKI), aby Alexander Dubček prijal predsedníctvo MHKD, a sekretariát pre veci cirkevné jeho iniciatívu podporoval s tým, že toto prijatie by zvýšilo autoritu hnutia.[11] Ešte vo februári 1968 sa MHKD zdalo byť pevné a jeho vedenie hodnotilo dvadsaťročné obdobie činnosti hnutia ako úspešné a prínosné.[12] Vzápätí však nastal ostrý zlom a MHKD sa zo dňa na deň doslova zrútilo.

Pod tlakom delegátov z diecéznych mierových konferencií bola na 21. marca 1968 zvolaná do Prahy mimoriadna schôdza rozšíreného predsedníctva MHKD. Pozvanie dostal aj biskup Tomášek, odmietol sa jej však zúčastniť. V liste žiadal, aby ešte pred otvorením rokovania rezignoval Josef Plojhar na funkciu predsedu MHKD a s ním aj ďalší vedúci funkcionári a aby rokovanie sa prihlásilo k rezolúcii kňazov pražskej diecézy, ktorí okrem iného žiadali urýchlené zvolanie celoštátnej konferencie MHKD, vypracovanie nového akčného programu i nové pomenovanie kňazskej organizácie. Po búrlivej diskusii celé predsedníctvo MHKD odstúpilo, aj keď niektorí členovia (najmä zo Slovenska) sa tomu tvrdo bránili.[13] Na konferencii 21. marca 1968 bol

---

11 *SÚA*, MK ČSR, SPVC, karton 129, nezpracovaný materiál. Zápis z návštěvy J. Plojhara na SPVC MKI, 24.1.1968.

12 15.2.1968 sa v Prahe uskutočnilo (pri príležitosti 20. výročia „Víťazného februára") zhromaždenie vedenia MHKD. Prijalo Pamätný list, v ktorom uvádzalo: „Naše Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva vo svojej činnosti usilovalo sa poctivo o nové vzťahy, ktoré vznikali zo skúseností jednoduchého kňazstva, žijúceho v tesnom spojení s ľudom, a tak sa pričinilo o príkladný súlad medzi Cirkvou a štátom na základe nových skutočností, ktoré so sebou Február 1948 priniesol a ktoré sa nakoniec realizovali v cirkevných zákonoch, ktorými sa novoupravil pomer Cirkvi a štátu v Československu. Dnes po dvadsiatich rokoch môžeme povedať, že cesta, na ktorú nastúpilo Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva ČSSR, bolo cestou správnou." Pamätný list Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva ČSSR k 20. výročiu Víťazného februára. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 8 (25.2.1968), s. 1.

13 Slovenskí členovia predsedníctva MHKD (Alexander Horák, Štefan Záreczky) odmietali výzvu

zvolený Akčný výbor katolíckeho duchovenstva na čele s biskupom Františkom Tomáškom. Základnou úlohou budúceho akčného programu (pod vplyvom záverov Druhého vatikánskeho koncilu v rokoch 1962–1965) bolo určenie náplne hnutia, ktorá signalizovala zásadnú zmenu jeho postavenia: „Náplňou hnutia je podporovať činnosť biskupov v pastoračných otázkach a rozvíjať svoju činnosť pod vedením biskupa, ktorý bude na čele hnutia."[14]

Akčný výbor katolíckeho duchovenstva pripravil návrh akčného programu, v ktorom sa uvádzalo, že „MHKD se nyní ze svých vnitřních potřeb stává Hnutím koncilové obnovy, jehož celá činnost má podporovat biskupy v jejich úkolech, sloužit potřebám věřících i společným potřebám celé naší společnosti".[15] Názov novej organizácie bol neskôr upravený (aby ani tým nepripomínal MHKD) na Dielo koncilovej obnovy (DKO). Jej celoštátny zjazd bol zvolaný, pri príležitosti celoštátnej púte, na polovicu mája 1968 na Velehrad. V predvečer zjazdu vystúpil v Československej televízii nitriansky biskup Eduard Nécsey (5. mája 1968 ho pápež Pavol VI. vymenoval za titulárneho arcibiskupa), čo bolo už samo o sebe významnou, doslova prevratnou udalosťou. Ešte závažnejšie však boli jeho úvahy o skutočnej a nie len fiktívnej podobe náboženskej slobody. Konštatoval, že podľa ústavy z roku 1960 síce „sloboda vyznania je zaručená", náboženská sloboda je však širší pojem: „Ona popri úplnej slobode kultu vyžaduje pre cirkev aj slobodu riadiť si svoje veci podľa ústavy a zákonov cirkvi, právo cirkvi na výchovu kňazského dorastu, na rehole, na vyučovanie náboženstva atď. K tomu je potrebná aj primeraná tlač a aj právo používať rozhlas a televíziu, veď tieto zariadenia sú majetkom všetkých občanov, teda aj občanov veriacich. Preto sa dožadujeme, aby nová ústava, ústava socialisticko-demokratickej republiky jasne vyslovila právo cirkvi na úplnú náboženskú slobodu, a nielen na slobodu vyznania."[16]

Celoštátne ustanovujúce zhromaždenie Diela koncilovej obnovy sa uskutočnilo na Velehrade 13. a 14. mája 1968 za účasti 577 zvolených delegátov za duchovných i laikov (DKO sa od MHKD líšilo aj tým, že združovalo nielen duchovných, ale aj laikov) a pomerne veľkého počtu katolíckych biskupov. Okrem dovtedajších oficiálne pôsobiacich biskupov boli medzi nimi nielen tí, ktorí dostali v polovici mája 1968 štátny súhlas k výkonu funkcie, ale aj tí, ktorí ešte súhlas nemali, a tiež niektorí tajne vysvätení biskupi.[17] Medzi biskupmi nebol jednotný názor na vytvorenie DKO

F. Tomáška s tým, že: „'Nemá nám co poroučet!' – a prohlásili, že když Češi nemají o kněžské hnutí zájem, že v něm budou pokračovat na Slovensku." Vývoj situácie ich však rýchlo presvedčil, že to nemá nijakú perspektívu. Pozri: VAŠKO, Václav: *Ne vším jsem byl rád: Vlastní životopis*. Kostelní Vydří, Karmelitánské vydavatelství 1999, s. 284.

14 Utvoril sa Akčný výbor katolíckeho duchovenstva. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 13 (31.3.1968), s. 3.

15 *SÚA*, fond MK ČSR, SPVC, karton 1, nezpracovaný materiál. Návrh akčního programu.

16 Televízny príhovor J. E. ... dr. Eduarda Nécseyho. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 20 (19.5.1968), s. 1.

17 Údaje o počte biskupov prítomných na Velehrade nie sú celkom jednoznačné. V žiadosti o schválenie organizačného poriadku DKO z 14.6.1968, podpísanej okrem iných aj biskupom Tomáškom a zmocnencom DKO pre rokovanie s ministerstvom vnútra Václavom Vaškom, je obsiahnutý údaj o účasti 16 katolíckych biskupov, nie však menovite. (*A ÚSD AV ČR*, Sb. KV ČSFR, dok.

(otázka stála tak, či má vzniknúť nová organizácia alebo stačí len existujúca cirkevná štruktúra) a odmietavý postoj zastávali aj niektorí duchovní a laici. Biskupi mu nakoniec vyjadrili podporu a rozhodli sa stať jeho členmi.[18] Konštituovali sa dva samostatné národné celky DKO s vlastnou právnou subjektivitou, pre české krajiny na čele s Františkom Tomáškom a pre Slovensko na čele s biskupom Ambrózom Lazíkom. Na čelo celoštátneho DKO bol zvolený Tomášek, jeho podpredsedom sa stal Lazík.[19] Okrem preberania podnetov Druhého vatikánskeho koncilu (cestou prípravy koncilovej literatúry, propagovaním niektorých podnetov v kurzoch pre duchovných i laikov, v prednáškach a podobne) zohrávali v pôsobení DKO od samého začiatku závažnú úlohu aj personálne otázky. Aktivisti DKO, či už duchovní alebo laici, vyvíjali ostrý tlak najmä proti tým, ktorí v minulosti zosobňovali úlohu akéhosi „trojského koňa" komunistov vnútri cirkvi.[20]

F 38. Dílo koncilové obnovy v Praze. Žádost o schválení organizačního řádu.) Prítomnosť len 12 biskupov napr. spomína František Vnuk v práci *Popustené putá: Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967–1971)*. Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. 76 n. V dobovej tlači sa objavovali aj údaje o prítomnosti 13 biskupov. Pokus o rekonštrukciu vyzerá takto: zo štyroch legálne pôsobiacich biskupov (Tomášek, Nécsey, Lazík, Pobožný) sa zúčastnili len dvaja, pretože Nécsey bol chorý a Pobožný sa ospravedlnil. Zhromaždenia sa zúčastnili ďalší traja, u ktorých už bolo rozhodnuté o udelení štátneho súhlasu, hoci formálne ho vláda udelila až 15.5.1968 (Kajetán Matoušek, Josef Hlouch a Karel Skoupý). Prítomní boli tiež Štěpán Trochta a Stanislav Zela (tí ešte súhlas nezískali, ale počítalo sa s tým) a gréckokatolícky biskup Vasiľ Hopko. Z tajných biskupov tu boli zo Slovenska Ján Chryzostom Korec, Peter Dubovský (Dominik Kaľata bol chorý), z českých krajín Karel Otčenášek a Ladislav Hlad. Nejasná je účasť ďalších tajných biskupov, konkrétne Felixa M. Davídka a Jana Blahu; javí sa to (aj na základe neskoršieho prístupu katolíckej cirkvi k nim) ako dosť nepravdepodobné. Uvádzaný počet 16 biskupov možno chápať aj tak, že išlo o všetkých biskupov katolíckej cirkvi pôsobiacich v tom čase v Československu, či už legálne alebo nelegálne.

18 Václav Vaško spomína na konferenciu českých a slovenských biskupov (prvú od roku 1949) 13.5.1968 na Velehrade: „Jednala hlavně o tom, jaké stanovisko má zaujmout k DKO. K. V. totiž nelenil a od svého příjezdu na Velehrad přesvědčoval biskupy, jaké nebezpečí by hrozilo církvi, kdyby dali hnutí, které mělo být zítra založeno, svůj placet. Na večer plánované setkání biskupů s organizačním výborem sjezdu se pořád oddalovalo. Do refektáře, kde jsme biskupy se zvyšující se netrpělivostí očekávali, proskočila zpráva, že zítřejší založení DKO je nejisté. Pak přišel z konference vzkaz, aby se na ni dostavil můj otec. Uplynula další hodina, než se táta znovu objevil a s ním biskup Štěpán Trochta. Ten řekl, že biskupové po prostudování akčního programu, stanov a organizačního řádu DKO a vyslechnutí doplňujících vysvětlení, která podal můj otec, rozhodli dílo podpořit a stát se jeho členy." VAŠKO, V.: *Ne vším jsem byl rád*, s. 292.

19 Dobré dielo sa začalo. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 21 (26.5.1968), s. 1.

20 Napríklad na Slovensku smeroval tlak predovšetkým na kapitulných vikárov Jána Decheta (Banská Bystrica) a Andreja Scheffera (Spišské Podhradie) a kapitulného vikára Zoltána Beláka (Rožňava). Atmosféra sa najviac vyhrotila v Banskej Bystrici a Dechet bol nútený diecézu opustiť (zomrel 10.6.1968 v Bratislave). Scheffer už bol natoľko starý a zoslabnutý, že prakticky nebol schopný diecézu riadiť (zomrel 3.11.1968 v Spišskom Podhradí). Proti Belákovi sa organizovali demonštrácie a rozširovali rôzne výhražné materiály, napr. leták s jeho fotografiou a textom „Zradca Judáš, bude z neho guláš". Nešlo však len o tieto osoby, ale aj o odstránenie tých duchovných, ktorí sa v minulosti angažovali v MHKD. Bola to veľmi ostrá a dlhodobá kampaň, najskôr vedená viac-menej otvorene a neskôr utajene. Podrobnejšie PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal: *Pod kuratelou moci: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava, Veda 1999, s. 177–179, 185–186.

Pri protestantských cirkvách bola situácia rôzna. Na rozdiel od katolíckej cirkvi nepôsobili v celoštátnom meradle, ale oddelene v rámci českých krajín alebo Slovenska; v českých krajinách pôsobila z väčších cirkví Cirkev československá (neskôr Cirkev československá husitská) a Českobratská cirkev evanjelická, na Slovensku Slovenská evanjelická a. v. cirkev (luteráni) a Reformovaná kresťanská cirkev (kalvíni). Cirkev československá, najpočetnejšia protestantská cirkev, zostávala v podstate pasívna a diferenciácia v jej radoch sa odohrala len čiastočne. V niektorých menších protestantských cirkvách došlo v dôsledku názorových sporov k výmene vedení. Reformovaná kresťanská cirkev na Slovensku sa síce vnútorne diferencovala, ale len z hľadiska národnostného; spory sa vyhrocovali medzi väčšinou maďarských duchovných a veriacich a slovenskou menšinou a túto rovinu neprekračovali. Najväčší vnútorný pohyb prebiehal v českých krajinách v Českobratskej cirkvi evanjelickej a na Slovensku v Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi.

Českobratská cirkev evanjelická vyvinovala aktivitu ešte pred januárom 1968 a potom ju ďalej výrazne stupňovala, a to najmä v tých oblastiach pôsobenia, kde to dovtedy robiť nemohla (práca s mládežou atď.) V jej rámci koexistovali veľmi rozdielne názory na úlohu cirkvi v predchádzajúcom období; najkoncentrovanejšie sa to prejavovalo kritikou tej teologicko-politickej orientácie, ktorú reprezentoval popredný predstaviteľ cirkvi Josef Lukl Hromádka a jeho spolupracovníci. Tí sa angažovali v mierovom hnutí a v medzinárodnej Kresťanskej mierovej konferencii, voči čomu súčasné vedenie (synodný senior Viktor Hájek zomrel v marci a jeho nástupca ešte nebol zvolený) i časť duchovenstva mali veľké výhrady. Objavovali sa návrhy na spoluprácu cirkvi s Československou stranou ľudovou v politickom živote. Vedenie KSČ pokladalo Hromádku za „politicky pozitívneho integrujúceho činiteľa vnútri cirkvi" a snažilo sa podporiť jeho autoritu; preto sa uskutočnilo jeho prijatie u prezidenta republiky Ludvíka Svobodu, „čímž se naznačilo, že progresivní vedení společnosti si váží práce a osobnosti prof. Hromádky a počítá s jeho spoluprací".[21] Táto „podpora" však skončila po Hromádkovom ostrom odsúdení okupácie Československa v auguste 1968 a jeho neochote na tomto svojom vystúpení niečo zmeniť.[22]

Názorová diferenciácia sa veľmi výrazne prejavila v Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi, kde skupina v minulosti perzekvovaných duchovných (v neskoršej „normalizačnej" terminológii označovaná ako takzvaná čertovická skupina podľa schôdzky svojich členov 17. apríla 1968 na Čertovici) požadovala odchod celého dovtedajšieho vedenia cirkvi na čele s generálnym biskupom Jánom Chabadom a generálnym dozorcom Andrejom Žiakom. Mala pritom podporu väčšiny duchovných i veriacich

---

21 Ministr kultury a informací ČSSR Miroslav Galuška předsednictvu ÚV KSČ: Zpráva o církevněpolitické situaci v českých zemích. PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, s. 220–221.

22 Hromádka ako prezident Kresťanskej mierovej konferencie a zrejme najznámejší predstaviteľ evanjelických cirkví sa 22.8.1968 obrátil listom na veľvyslanca ZSSR Stepana V. Červoněnka, v ktorom protestoval proti tejto tragédii, vraj najväčšej v jeho živote. Napriek silnému nátlaku zotrval profesor Hromádka na takomto postoji k okupácii až do svojej smrti koncom roka 1969. CUHRA, Jaroslav: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 32.) Praha 1999, s. 23.

cirkvi, jej vedenie sa však bránilo a požiadavky v tomto zmysle odmietalo. O celej situácii sa búrlivo diskutovalo na všeobecnej pastorálnej konferencii v Turčianskych Tepliciach začiatkom mája 1968. Pod tlakom štátnych orgánov a časti duchovných však konferencia svoje pôvodne zamýšľané poslanie, t.j. odvolať vedenie cirkvi, nesplnila. Znepriatelené skupiny si totiž boli vedomé nebezpečenstva rozkolu vnútri cirkvi a nechceli celú situáciu „hnať na ostrie noža". Zoskupenie okolo Chabadu „hralo o čas" a verilo, že postupne sa vnútrocirkevné pomery upokoja, ich oponenti boli naopak presvedčení, že zmena nakoniec nastane; neskorší nástup „normalizácie" ich nádeje definitívne zmaril.[23]

V špecifickej situácii sa ocitla pravoslávna cirkev; jej korene boli do Československa umelo zanesené ešte roku 1950, a to násilnou likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi a prevodom (zjednotením) časti gréckokatolíckych duchovných a veriacich do pravoslávnej cirkvi. Požiadavky na rehabilitáciu gréckokatolíckej cirkvi zo strany nezjednotených gréckokatolíckych duchovných i Vatikánu sa objavovali už dávno pred januárom 1968 a po ňom toto úsilie nadobudlo masovú podobu. Až na výnimky sa k nim pridávali aj tí duchovní a veriaci, ktorí sa po roku 1950 zapojili do pravoslávnej cirkvi, ako aj tí, ktorí radšej zostali oficiálne bez vyznania, akoby sa prihlásili k pravoslávnej cirkvi. Úsilie obnoviť gréckokatolícku cirkev podporila aj rímskokatolícka cirkev v liste, ktorý poslal vláde ČSSR biskup František Tomášek 25. marca 1968. Vedenie pravoslávnej cirkvi nebolo na takýto vývoj pripravené a jej reakcia bola preto rozpačitá a defenzívna. Pred útokmi, ktoré sa na ňu valili, hľadala oporu v štátnych orgánoch, tie však v novej situácii, na rozdiel od predjanuárového obdobia, akoby dávali „ruky preč". Pravoslávna cirkev sa ocitla v nezávideniahodnej situácii. Mnohí veriaci ju opúšťali, veľa kňazov sa vracalo (prechádzalo) ku gréckokatolíckej cirkvi, stratila značnú časť majetku, na rozdiel od gréckych katolíkov, ktorých podporovala rímskokatolícka cirkev, Vatikán i cirkevná emigrácia, sa nemala o koho oprieť. Situácia najmä na východnom Slovensku sa vyhrocovala, narastali medzikonfesionálne konflikty, gréckokatolíci sa zmocňovali pravoslávnych kostolov, vyháňali pravoslávnych kňazov a podobne.[24]

Sľubné kroky štátu k náprave pomerov

Na celkový vývoj vzťahov medzi štátom a cirkvami i vnútri cirkví a na ich požiadavky, ktoré by ešte pred niekoľkými mesiacmi boli len utópiou a neuskutočniteľným želaním, nemohlo stranícke a štátne vedenie nereagovať; vnútropolitické pomery sa veľmi rýchlo a podstatne zmenili a pootvoril sa priestor na emancipáciu cirkví. Predsedníctvo ÚV KSČ 21. marca 1968 prerokovalo materiál pod názvom

---

23 K vývoji vnútri Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi pozri PEŠEK, Jan: Vnútorné spory namiesto vzopätia: Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1968–1970 – diametrálny protiklad postojov ich „českých bratov". In: *Česko-Slovenská historická ročenka 1999*. Brno 1999, s. 127–141.

24 O vývoji vzťahov medzi pravoslávnou a gréckokatolíckou cirkvou na Slovensku po januári 1968 pozri BARNOVSKÝ, Michal: Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1968. In: *Historický časopis*, roč. 47, č. 3 (1999), s. 447–451.

„Pripomienky ku koncepcii cirkevnopolitickej práce a vzťahu spoločnosti k veriacim a návrhy na najbližší postup", ktorý uvádzal aj motívy nevyhnutnej korekcie cirkevnej politiky: „Bylo by neúnosné, aby politický kapitál z iniciativy komunistů si přisvojilo duchovenstvo nebo lidová strana."[25] Vedenie KSČ sa evidentne obávalo straty politickej iniciatívy a tým aj „vedúcej úlohy v spoločnosti"; takýto argument by v iných súvislostiach nemohol obstáť, no vo vlastných radoch bol dostatočne presvedčivý. Dovtedajšie administratívno-byrokratické metódy v riadení a kontrole cirkví sa v dokumente označili za neúnosné a nepoužiteľné. Navrhovalo sa prijať sériu krátkodobých opatrení, ktoré by riešili najpálčivejšie problémy: do pripravovaného „Akčného programu KSČ" sa mala zapracovať formulácia, že spoločnosť ráta s veriacimi a očakáva ich spoluúčasť na riešení problémov, mali sa prešetriť všetky prípady väznenia osôb pre činnosť motivovanú náboženským presvedčením, odstrániť prekážky normálneho náboženského života, Alexander Dubček mal prijať predstaviteľov jednotlivých cirkví a ubezpečiť ich, že demokratizácia sa bude týkať aj pôsobení cirkví, štátne orgány riadiace cirkevnú politiku sa mali personálne zmeniť a rovnako sa mali zrušiť tie vykonávacie nariadenia, ktoré deformovali „cirkevné zákony" a umožňovali neopodstatnené zásahy proti cirkvám a veriacim.[26]

Predsedníctvo ÚV KSČ predložené návrhy schválilo s výnimkou bodu, v ktorom sa žiadalo, aby Dubček v priebehu týždňa prijal predstaviteľov cirkví a objasnil im nový prístup. Namiesto toho rozhodlo, aby sa rokovania viedli len po štátnej línii, cez ministra kultúry a informácií; tento dostal za úlohu prerokovať s biskupom Tomáškom otázky vzájomných vzťahov medzi štátom a katolíckou cirkvou.[27] Krátko nato sa uskutočnili personálne zmeny vo vedení Sekretariátu pre veci cirkevné na ministerstve kultúry a informácií. Jeho vedúci Karel Hrůza odstúpil a vystriedala ho Erika Kadlecová zo Sociologického ústavu ČSAV spoločne so svojími reformne orientovanými spolupracovníkmi v ďalších funkciách.[28] Po ustanovení novej vlády na čele s Oldřichom Černíkom 8. apríla 1968 vystriedal na mieste ministra kultúry a informácií Karla Hoffmana konciliantný Miroslav Galuška. Aj v dôsledku týchto zmien cirkevná politika štátu postupne nadobúdala novú tvár.

Prvé rokovanie zástupcov štátu a predstaviteľov katolíckej cirkvi, ktoré malo prioritu vzhľadom na jej postavenie v spoločnosti a počet veriacich, sa uskutočnilo 16. apríla 1968. Za štát sa ho zúčastnili podpredseda vlády ČSSR Gustáv Husák, minister kultúry a informácií Miroslav Galuška, poverenik pre kultúru a informácie Štefan Brenčič a riaditeľka SPVC MKI Erika Kadlecová. Cirkev zastupovali štyria štátom oficiálne uznávaní biskupi. Z českých krajín bol jediným takýmto biskupom pražský apoštolský administrátor František Tomášek, zo Slovenska traja, apoštolskí administrátori z Trnavy Ambróz Lazík a z Nitry Eduard Nécsey a biskup Róbert Pobožný z Rožňavy; jeho menovanie apoštolským administrátorom začiatkom šesťdesiatych rokov síce štát neuznal, ale ako biskupa ho neochotne, no predsa len

25 PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, s. 197. Podobne ako lidová strana v českých krajinách bola na Slovensku hodnotená Strana slobody.

26 *Tamže*, s. 200.

27 *Tamže*, s. 201.

28 CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*, s. 17.

akceptoval. Už táto skutočnosť naznačovala hĺbku problémov, ktoré bolo potrebné riešiť. Zástupcovia vlády deklarovali ochotu rokovať s predstaviteľmi cirkví s cieľom „řešit nahromaděné problémy v tom duchu, aby byly vytvořeny předpoklady vztahů vzájemné důvěry a porozumění". Predstavitelia katolíckej cirkvi zaujali podobný prístup; Nécsey ako funkčne najstarší biskup v odpovedi na stanovisko vlády vyhlásil, že vláda „může počítat s loajálním postojem církve, která chce pracovat ve prospěch naší společné socialistické vlasti".[29]

Biskupi stretnutie využili k tomu, aby nastolili množstvo aktuálnych problémov súvisiacich s činnosťou cirkvi. Zrejme najvýznamnejšia bola otázka udelenia štátneho súhlasu biskupom, ktorí doposiaľ nemohli vykonávať svoju funkciu; týkalo sa to biskupov Štěpána Trochtu, Karla Skoupého a Josefa Hloucha, pričom biskup Lazík spomenul aj tajne vysväteného biskupa Jána Chryzostoma Korca. Ďalej išlo o zrušenie a zmiernenie rôznych administratívnych opatrení, od obmedzovania výučby náboženstva na školách, zasahovania do vnútorných záležitostí cirkví, rozdielneho výkladu zákonov upravujúcich postavenie cirkví prostredníctvom vykonávacích predpisov až po udelovania štátneho súhlasu duchovným na výkon funkcie; slovenskí biskupi nespochybňovali samotný princíp udeľovania súhlasu, ale jeho uskutočňovanie v praxi, zatiaľ čo biskup Tomášek označil tento systém za prejav nedôvery voči cirkvi a duchovným. Biskupi pochopiteľne pripomenuli aj otázku legalizácie cirkevných rádov a reholí, neudržiteľnosť situácie štátom zrušenej gréckokatolíckej cirkvi a mnoho ďalších parciálnych problémov. Na záver rokovania zástupcovia vlády ubezpečili biskupov o záujme štátnych orgánov na korektných vzťahoch s cirkvou a prisľúbili zaoberať sa spomínanými problémami, pochopiteľne s tým, že nie všetko, čo sa nahromadilo v minulosti, je možné vyriešiť okamžite.[30]

Niektoré z týchto problémov vyriešila sama demokratizácia bez zákrokov v oblasti cirkevnej politiky. Uvoľnila sa napríklad cenzúra cirkevnej tlače, zrušil sa „kádrový strop" pre veriacich, uplatnilo sa zhromažďovacie právo (prestalo obmedzovanie účasti veriacich na púťach a procesiách a podobne), umožnil sa styk katolíckych ordinárov so Svätou stolicou, štátne orgány prestali zasahovať do vnútorných vecí cirkví a náboženského života a podobne. Rozuzlenie iných konfliktov s cirkvami a veriacimi si vyžiadalo osobitné rozhodnutie na úseku štátnej cirkevnej politiky. Niektoré sa uskutočnili okamžite; napríklad ešte v deň konania rokovania predstaviteľov vlády s biskupmi boli s okamžitou účinnosťou odvolaní takzvaní vládni zmocnenci z pražskej konzistore a z biskupských úradov v Trnave, Nitre a v Rožňave. Táto inštitúcia bola celkom zrušená, ako aj funkcia civilných správcov v charitných domovoch.[31] Do kategórie osobitných rozhodnutí možno zaradiť zrušenie

---

29 *SÚA*, fond MK ČSR, SPVC, karton 129, nezpracovaný materiál. Záznam z rozhovoru s představiteli biskupského sboru, konaného dne 16.4.1968.

30 *Tamže.*

31 *Politologický kabinet SAV*, Zbierka Komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970 (ďalej len *PK SAV*, Zb. KV SR), C II. Informatívna správa o situácii v cirkvách od 4.–18.4.1968. V rámci úsilia o posilnení autority „spoľahlivých" kapitulných vikárov (v diecézach, ktoré neboli obsadené biskupmi) zrušili úrady tzv. vládnych zmocnencov už koncom roka 1966, u biskupov však naďalej zostali.

smerných čísiel pre prijímanie poslucháčov na bohoslovecké fakulty, požiadanie Najvyššieho súdu ČSSR o preskúmanie procesov s katolíckou hierarchiou, predstaviteľmi rádov a s gréckokatolíckymi biskupmi, prebiehajúce rehabilitácie osôb postihnutých za cirkevnopolitickú činnosť atď. Niektoré problémy sa teda vyriešili, iné na riešenie len čakali, respektíve vznikali aj problémy nové.

Veľmi pálčivou a súčasne aj mimoriadne zložitou otázkou bolo požadované povolenie činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Od začiatku marca 1968 narastalo na východnom Slovensku hnutie gréckokatolíkov s týmto cieľom, ktoré nadobúdalo masový charakter. Podporovala ho rímskokatolícka cirkev a vyslovila sa zaň aj Slovenská evanjelická a. v. cirkev. Činnosť gréckokatolíckej cirkvi vláda ČSSR oficiálne povolila svojím uznesením z 13. júla 1968, faktická činnosť cirkvi sa však obnovila už viac ako mesiac predtým. Povereník kultúry a informácií Štefan Brenčič dal totiž v máji 1968 biskupovi Vasiľovi Hopkovi súhlas k verejnému slúženiu bohoslužieb v deň výročia jeho konsekrácie (11. 5. 1968) a potom aj súhlas k obsadeniu niektorých pravoslávnych farností gréckokatolíckymi kňazmi. Chcel tým upokojiť situáciu, výsledok bol však opačný; stupňovali sa konflikty medzi gréckokatolíckymi a pravoslávnymi veriacimi a ani vzpomenuté vládne uznesenie pomery nestabilizovalo. Gréckokatolícka cirkev sa pritom neobnovovala ani nerehabilitovala, t.j. neobnovoval sa stav, ktorý existoval pred zmanipulovaným prešovským „soborom" v apríli 1950 (ako to požadovala gréckokatolícka cirkev); vláda iba legalizovala jej činnosť. Vzťahy medzi gréckokatolíckou a pravoslávnou cirkvou boli a ešte dlhý čas zostali mimoriadne napäté.[32]

Ďalšou aktuálnou otázkou v tomto období bolo pôsobenie mužských a ženských rehoľných spoločností. V uvoľňujúcej sa atmosfére po januári 1968 ich predstavitelia žiadali, aby štát odstránil administratívne opatrenia proti reholiam z roku 1950 a ďalších rokov (faktická likvidácia reholí), ako aj ich majetkové dôsledky. Tento pohyb bol najskôr živelný, neskôr – najmä po tom, keď si v apríli 1968 zástupcovia reholí vytvorili Výbor rehoľných spoločností v ČSSR, ktorý stanovil program a poradie cieľov pre mužské a ženské rehoľné spoločnosti – nadobudol organizovanejšiu podobu. Výbor rehoľných spoločností sa so svojimi požiadavkami obracal na rôzne inštitúcie, vrátane generálnej prokuratúry v Prahe. V listoch z 23. mája 1968 a 16. augusta 1968 ju žiadal, aby rozhodla o nezákonnosti postupu proti reholiam roku 1950. Predsedníctvo ÚV KSČ 16. júla 1968 uložilo „rozpustit řeholnice po řeholních farách v počtu 1–4 osoby a umožnit návrat do komunity sestrám, které byly v noviciátě před rokem 1950".[33] Generálna prokuratúra prijala rozhodnutie o možnosti pôsobenia rádov a reholí v takom rozsahu ako do prijatia zákona č. 218/1949 Zb., t.j. do októbra 1949, a 29. novembra 1968 to listom oznámila Sekretariátu rehoľných spoločností. Podľa výkladu generálnej prokuratúry mužské a ženské rehoľné spoločnosti formálne nikdy neprestali v Československu existovať a nebol nijaký zákonný podklad, podľa

32 K povoleniu činnosti gréckokatolíckej cirkvi v polovici roka 1968 pozri BARNOVSKÝ, M.: Legalizácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1968, s. 452–458.

33 *SÚA*, fond 02/1, ÚV KSČ (1966–1970), sv. 76, arch. jedn. 106. Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 16. června 1968.

ktorého by im bolo možné brániť v obnove rehoľného života, v prijímaní dorastu (noviciátu) a vo vracaniu rehoľného majetku.[34] Dovtedajšie obmedzujúce bariéry pre rády a rehole padli a najmä rehoľníčky začali vyvíjať veľmi aktívnu činnosť.

Pozvoľný regres po augustovej okupácii

Do tohto celkovo pozitívne sa vyvíjajúceho procesu dramaticky zasiahla okupácia Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Všetky cirkvi ju jednoznačne odmietli, vyjadrili podporu legálnym štátnym predstaviteľom a vyzvali veriacich na jednotu a podporu pojanuárového vývoja.[35] Okupácia však bola realitou, ktorá sa rýchlo premietla aj do cirkevnopolitickej sféry. Odzrkadlilo sa to napríklad v zamietnutiu organizačných stanov Diela koncilovej obnovy. Ich neschválenie navrhol v polovici septembra 1968 Sekretariát pre veci cirkevné MKI; tento reformne orientovaný orgán tak reagoval celkom evidentne pod tlakom zmenenej politickej situácie. Argumentoval údajne nedemokratickou organizačnou štruktúrou DKO (založenej na hierarchickej zásade výstavby katolíckej cirkvi) a tiež tým, že úlohy, ktoré si vytýčil prípravný výbor, „mohou být se zdarem plněny na půdě institucí římskokatolické církve samé".[36] Tieto argumenty, predovšetkým formulácie o „nedemokratickosti organizačnej štruktúry", prevzalo ministerstvo vnútra a 18. októbra 1968 definitívne rozhodlo stanovy DKO neschváliť. Podľa konkrétneho vyhlásenia ministerstva vnútra týmto rozhodnutím zaniklo aj oprávnenie prípravného výboru DKO i jeho pobočiek v krajoch, okresoch a miestach na akúkoľvek ďalšiu činnosť; to isté platilo aj pre národné a diecézne zložky DKO.[37] Úradné ukončenie činnosti DKO oficiálna cirkevná vrchnosť a časť aktivistov rešpektovali, ďalšia časť, vrátane tajných cirkevných štruktúr, však v činnosti naďalej pokračovala, no už nie otvorene, ale neverejne a niekedy priamo utajene.[38]

---

34 Informatívna správa o rehoľných spoločnostiach na Slovensku a návrh zásad pre riešenie ich ďalšej činnosti. In: ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.): *Slovensko v rokoch 1967–1970: Výber dokumentov*. Bratislava 1992, s. 503–512.

35 Na výzvy jednotlivých cirkví a náboženských spoločností nadviazalo spoločné vyhlásenie všetkých kresťanských cirkví v Československu z 2.9.1968. Hovorilo o „dňoch ťažkej skúšky", podporilo legálnych predstaviteľov štátu a vyzývalo veriacich: „Buďme strážnými svých bližních před každým mravním pokušením a politickým scestím. Zkoušky, to jsou situace, které ukáží hrdiny nebo zbabělce." PECKA, J. – BELDA, J. – HOPPE, J. (ed.): *Občanská společnost 1967–1970*, s. 232–234.

36 *SÚA*, fond MK ČSR, SPVC, karton 129, nezpracovaný materiál. Odpověď ministerstva kultury a informací, SPVC, z 16.9.1968 na žádost ministerstva vnitra z 16.7.1968 o zaujetí stanoviska k žádosti o schválení organizačního řádu DKO.

37 VAŠKO, Václav: Informácia. In: *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 45, (10.11.1968), s. 4. Medzi dôvodmi neschválenia organizačného poriadku DKO bola pôvodne obsiahnutá aj pasáž v konečnom texte vypustená: „Rovněž uplatňování zásad vatikánského koncilu, jak to předpokládá § 4 předloženého organizačního řádu, není v souladu s platným československým právním řádem vzhledem k tomu, že jde o mezinárodní organizaci." *A ÚSD AV ČR*, Sb. KV ČSFR, dok. F 38. Dôvody neschválení organizačního řádu DKO ministerstvem vnitra.

38 Napr. na Slovensku vyvíjali tieto škruktúry a aktivisti DKO morálny tlak na vysokých cirkevných

Bezprostredný vývoj po auguste 1968, napriek určitým náznakom, ktoré sa mohli interpretovať ako modifikácia postupu štátu voči cirkvám, ešte zásadnejšie zmeny nepriniesol. Viac-menej zostal zachovaný dovtedajší trend a predstavitelia štátu dávali na javo, že chcú pokračovať v dovtedajšej orientácii a korektných vzťahoch s cirkvami. Zamietnutie stanov DKO bolo skôr výnimkou, ktorá „potvrdzuje pravidlo". Od začiatku školského roka 1968–1969 vstúpil do platnosti nový spôsob výučby náboženstva na školách; prihlášky prijímali príslušné farské úrady (t.j. nie ako dovtedy riaditelia škôl, ktorí ich potom odovzdávali farským úradom), bola možnosť účastniť sa na výučbe nielen od druhého do siedmeho ročníka ZDŠ, ale až do deviateho ročníka, vyučovanie organizovali cirkvi zásadne v svojich priestoroch (len ak také nemali, mohli využívať školské priestory), štátne orgány mali zakázané zasahovať do organizácie výučby atď.[39] Cirkvi tak získali možnosti, ktoré ďaleko prekračovali úroveň predjanuárového obdobia.

Začiatkom roka 1969 sa na základe federalizácie československého štátu konštituovali republikové orgány pre cirkevné otázky, čím sa realizovalo uznesenie predsednictva ÚV KSČ zo 16. júla 1968, ktorým bol poverený Gustáv Husák. Súčasťou novokonštituovaných národných ministerstiev kultúry (minister kultúry ČSR Miroslav Galuška, minister kultúry SSR Miroslav Válek) sa stali sekretariáty pre veci cirkevné; to znamená, že nie celkom sa naplnila pôvodná predstava o osobitných cirkevných úradoch na úrovni ministerstva.[40] Na čele týchto sekretariátov, ktoré spadali pod priame riadenie ministra, zostali dovtedajší funkcionári, v ČSR Erika Kadlecová a v SSR Andrej Belánsky. Obidva suverénne národné sekretariáty mali svoju činnosť koordinovať, v praxi sa to však ukázalo ako nedostatočné, a preto sa neskôr vybudovala akási federálna „nadstavba".[41] Plány činnosti národných sekre-

---

hodnostárov, aby neustupovali štátnej moci a trvali na požiadavkách cirkvi, predovšetkým na zrušení štátneho dozoru, v otázkach výučby náboženstva, povoľovaní výstavby nových kostolov atď. Naďalej pokračovali v kampani proti kňazom skompromitovaným predchádzajúcou spoluprácou s orgánmi režimu a usilovali sa odstrániť ich z významných funkcií. Typickými formami ich pôsobenia bolo vytváranie tzv. farských rád (kostolných výborov) pri jednotlivých farských úradoch za účasti laikov predovšetkým z radov inteligencie, ďalej organizovanie rôznych krúžkov (najmä medzi vysokoškolskou mládežou), aktivity kňazov v spoločenskom živote, najmä na dedinách, i pri výučbe náboženstva. PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 185–186.

39 V českých krajinách platil pre výučbu náboženstva výnos z 20.8.1968 (v mnohom mal charakter provizória, navyše vzhľadom na následnú okupáciu Československa boli problémy s jeho distribúciou), nahradený bol 22.10.1968 novým výnosom, ktorý definitívne stanovil zásady výučby (pozri CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*, s. 82). Na Slovensku vydalo poverenníctvo SNR smernice pre výučbu náboženstva, ktoré publikovali v článku „Smernice poverenníctva vnútra SNR o vyučovaní náboženstva" aj *Katolícke noviny*, roč. 83, č. 36 (8.9.1968), s. 2.

40 Predsedníctvo ÚV KSČ 16.7.1968 uložilo podpredsedovi vlády Gustávu Husákovi, aby v súvislosti s prípravou federatívneho usporiadania vypracoval návrh na zriadenie samostatných orgánov štátnej správy pre veci cirkevné v českých krajinách a na Slovensku na čele s predsedami ako členmi národných vlád a pripravil príslušný návrh zákona. *SÚA*, fond 02/1, ÚV KSČ 1966–1970, sv. 76, arch. jedn. 106. Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze 16.7.1968, k bodu 6a.

41 Začiatkom roku 1971 sa vytvoril Sekretariát pre veci cirkevné Úradu predsedníctva vlády ČSSR, ktorého úlohou bolo zabezpečovať koordináciu cirkevnej politiky štátu, predovšetkým v oblasti medzinárodných vzťahov.

tariátov pre veci cirkevné na rok 1969 nenaznačovali nijaké zmeny v dovtedajšom uskutočňovaní „pojanuárovej" cirkevnej politiky.

V apríli a máji 1969 sa však uskutočnili zásadné zmeny vo vedúcich straníckych a štátnych funkciách, personifikované predovšetkým odchodom Alexandra Dubčeka z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ a jeho nahradením Gustávom Husákom. Nástup „normalizácie" mal podobný personálny efekt aj v cirkevnopolitických štrukturách, a to predovšetkým v ČSR. V júli 1969 odišiel z funkcie ministra kultúry Miroslav Galuška (nahradil ho Miroslav Brůžek) a krátko nato aj riaditeľka SPVC Erika Kadlecová a jej reformne orientovaní spolupracovníci. Na jej miesto sa opäť vrátil Karel Hrůza, ktorý z funkcie odstúpil koncom marca 1968; takáto personálna rošáda veľmi pregnantne vyjadrovala začínajúci návrat k predjanuárovým pomerom.[42] Na Slovensku bol od začiatku roka 1969 ministrom kultúry Miroslav Válek a nový muž nastúpil aj do funkcie riaditeľa SPVC, keď dovtedajšieho vedúceho na povereníctve kultúry a informácií Andreja Belánskeho nahradil na novozriadenom ministerstve kultúry Karol Homola. Jeho ďalší postup v cirkevnopolitických otázkach bol obdobný ako u Karla Hrůzu na českom SPVC.[43]

Personálne zmeny predovšetkým na českom ministerstve kultúry mali širšie ako len národné súvislosti a dôsledky, konkrétne s ohľadom na československo-vatikánske rokovania. Táto problematika sa pochopiteľne koncentrovala v pražskom centre, a keďže ešte neexistoval orgán federálneho charakteru so zameraním na oblasť medzinárodných vzťahov (vznikol až začiatkom roka 1971), veľmi dôležitú úlohu tu zohrával Sekretariát pre veci cirkevné MK ČSR. Československo-vatikánske rokovania, prerušené roku 1967, mali vo vhodnej situácii pokračovať; takáto situácia nastala v dôsledku pojanuárových zmien v Československu. Diplomatickou cestou (prostredníctvom veľvyslanectva ČSSR v Ríme) sa dohodlo, že k obnoveniu vzájomných kontaktov dôjde v októbri 1968; prišla však augustová okupácia a pomery sa zmenili. Hoci SPVC (ešte pod vedením Kadlecovej) navrhoval uskutočniť rokovania na prelome novembra a decembra 1968, informatívno-konzultačné rozhovory medzi zástupcami vlády a Vatikánu začali až koncom apríla 1969. Vtedy pricestoval do Československa na pohreb biskupa Lazíka (zomrel 20. apríla 1969) pracovník Rady pre verejné záležitosti cirkvi Giovanni Cheli a návštevu využil aj na neoficiálne rozhovory; tie ukázali, že obe strany zostávajú na pozíciach z roku 1967.[44]

Vedúce stranícke a štátne orgány sa po týchto rozhovoroch stotožnili so stanoviskom ministerstva zahraničných vecí, že Vatikán má záujem na urýchlenom obnovení rokovania. Interpretovali to tak, že „vatikánská politika by ráda, ještě než bude uskutečněna úplná konsolidace poměrů v ČSSR, dosáhla určité dohody, která by

---

42 CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*, s. 26.

43 Belánskeho odchod z funkcie predsedu SPVC nebol motivovaný tým, že by bol ako predstaviteľ alebo nositeľ určitého reformného prúdu „nežiaduci". Súviselo to s federalizáciou štátu a Belánsky nastúpil ako pracovník sekretariátu podpredsedu federálnej vlády Mateja Lúčana. Podstatne dôležitejší však bol nástup Karla Homolu, ktorý v nasledujúcom období pôsobil v cirkevnopolitickej sfére ako tvrdý „normalizátor".

44 *Slovenský národný archív*, Bratislava, fond Ministerstvo kultúry SSR, karton 6a. Sekretariát pre veci cirkevné 1969. Správa o informatívnych rozhovoroch so zástupcami Vatikánu.

byla pro Vatikán výhodná".[45] Návrhy zo strany Vatikánu, predovšetkým na obsadenie funkcií biskupov v jednotlivých diecézach, sa už prerokovali po personálnych zmenách na MK ČSR a SPVC. Predovšetkým odtiaľ sa opäť začali šíriť útoky na politiku Vatikánu ako „nepriateľskú voči socialistickým štátom" a „zneužívajúcu veriacich pre antikomunistické ciele". Najmä od jesene 1969 bolo celkom zjavné, že československá strana pristupuje k rokovaniam (naďalej neoficiálnym) viac ako zdržanlivo, navonok aj s istým nezáujmom. V najvyššom straníckom a štátnom vedení sa presadilo stanovisko, že treba odložiť rokovania na „vhodnejší čas".[46] Oficiálne rozhovory s Vatikánom sa obnovili až na jeseň 1970, keď ich priebeh už ovplyvňovala atmosféra tvrdej „normalizácie".

Už od polovice roka 1969 v najvyšších straníckych a štátnych orgánoch i v nižších mocenských štruktúrach silnelo presvedčenie, že v období „pražskej jari" sa cirkvi, najmä katolícka, vymkli spod kontroly štátnej moci, priveľmi sa im ustúpilo a tento stav je potrebné zmeniť. Plnenie tých požiadaviek cirkví, ktoré sa ešte pred krátkym časom zdali byť takmer samozrejmé, sa stávalo neprijateľné; začalo prevládať odhodlanie neplniť už nijaké požiadavky, ba práve naopak, pokúsiť sa zatlačiť cirkvi do takých podmienok, v ktorých sa nachádzali pred januárom 1968. Boli ukončené rokovania o uznaní legality rehoľných rádov a kongregácií, o vstupe cirkví do masovokomunikačných prostriedkov, o ďalšej úprave udeľovania štátneho súhlasu a podobne, štátne orgány však až na výnimky nezasahovali do aktivít cirkví. Zatiaľ čo iné oblasti už naplno zasáhlo „obnovenie poriadku", cirkvi ešte akoby zostávali bokom. Vedenie Husákovho režimu sa potýkalo s množstvom iných problémov, a preto malo záujem, pochopiteľne len dočasný, udržať v cirkvách pokoj, nezatláčať ich momentálne do ostrej opozície proti nastupujúcim pomerom. Príprava koncepcie „normalizačnej" cirkevnej politiky tiež vyžadovala určitý čas a definitívne sa ukončila až na jar 1970; vtedy aj vo vzťahoch štátu a cirkví naplno odštartovala vlastná „normalizácia".[47] „Znormalizované vzťahy" štátu a cirkví v podstate pretrvávali (k určitým zmenám dochádzalo najmä od polovice osemdesiatych rokov) až do pádu komunistického režimu v Československu koncom roka 1989.

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu Historického ústavu SAV v Bratislave „Slovensko v rokoch 1948–1989. Dejiny a osobnosti politického života", r. č. 2/1120/21.

---

45 *A ÚSD AV ČR*, Sb. KV ČSFR, dok. F 5. Návrh na další postup v jednání se Svatou stolicí.

46 Pre takéto stanovisko bolo charakteristické vyjadrenie predsedu vlády SSR Petra Colotku v liste predsedovi vlády ČSSR Oldřichu Černíkovi z januára 1970: „V súčasnom období, vzhľadom na prebiehajúci proces konsolidácie nášho politického systému, vnútornú cirkevnopolitickú situáciu, nepriateľskú činnosť katolíckej emigrácie a nedostatočne rozpracovanú koncepciu postupu voči Vatikánu, netreba sa ponáhľať s obnovením rokovania s Vatikánom. Neodmietnuť možnosť rokovania, ale nevyjadrovať sa k termínu ich obnovenia." *PK SAV*, Zb. KV SR, C II. List predsedu vlády SSR Petra Colotku predsedovi vlády ČSSR Oldřichu Černíkovi z 15.1.1970.

47 K nástupu „normalizácie", politike štátnych orgánov voči cirkvám i vývoju vnútrocirkevných pomerov porov. CUHRA, J.: *Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972*, s. 27–87; PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: *Pod kuratelou moci*, s. 225–255.

Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech

Jaroslav Šebek

Období třicátých let bylo v katolickém prostředí charakteristické dynamickým rozvojem teologického myšlení, uplatněním nových forem pastoračního působení a současně i novými impulzy v katolické sociální nauce. Zásadně se měnil pohled na úlohu laiků v životě církve, kteří v podobě takzvané Katolické akce měli získat mnohem větší vliv.[1] V Německu se objevily nové teologické prvky v práci s mládeží, která se zaměřila zejména na zvláštní pastoraci vysokoškoláků. Hlavním nositelem nových pastoračních podnětů se stal mnichovský teolog Romano Guardini, jeden z průkopníků liturgické reformy, realizované později na Druhém vatikánském koncilu.[2] Jejím cílem bylo přiblížení bohoslužeb lidu. Současně se začalo prohlubovat biblické studium. Pracemi Henrie de Lubaca[3] o charakteru církve jako společenství věřících mizel zároveň apologetický ráz katolické teologie a připravovala se tak cesta k ekumenické spolupráci s protestantskými církvemi.

Katolická církev se pokoušela aktivněji vstupovat také do řešení sociálních problémů, protože církevní představitelé si byli vědomi, že ztratili vinou zanedbání této otázky řadu možných sympatizantů z dělnických vrstev. Objevily se rovněž teologické reflexe této problematiky. V polovině třicátých let začaly vycházet práce dominikán-

---

1 Katolická akce byla vyhlášena encyklikou papeže Pia XI. *Ubi arcano* v prosinci 1922.

2 Romano Guardini (1885–1968) v letech 1923–1939 působil jako profesor náboženské filozofie na univerzitě v Berlíně, po druhé světové válce v Tübingenu a v letech 1948–1963 v Mnichově. Stal se vůdčí osobností katolických mládežnických spolků.

3 Henri de Lubac (1896–1991) vstoupil do jezuitského řádu. Studoval filozofii a humanitní vědy na univerzitách v Paříži a v Lyonu, kde působil od poloviny 30. let jako profesor dogmatiky a fundamentální teologie. Po skončení 2. vatikánského koncilu se angažoval v dialogu katolické církve s protestantskými církvemi a současně i nekřesťanskými náboženstvími. V roce 1983 byl jmenován kardinálem.

ského kněze Yvesa Congara, který v nich vyzýval k návratu k evangelijním základům chudoby a prosazoval církevní reformy v tomto duchu.[4] Ve Francii a Belgii se začalo pod vedením belgického kanovníka Josepha Cardijna rozvíjet takzvané jocistické hnutí (hnutí dělnických kněží), jehož členové se věnovali pastoraci velkých průmyslových obvodů.[5] Členové jocistického hnutí působili zejména mezi dělnickou mládeží s cílem získávat ji pro apoštolské působení. V reakci na světovou hospodářskou krizi tyto snahy o řešení sociální problematiky zesílily. Charakteristickým rysem byl růst radikálních antiliberálních a antidemokratických tendencí, které připravovaly půdu pro nástup autoritativních a totalitních systémů v Evropě. Politická radikalizace zasáhla rovněž katolíky, především mladou generaci. Jako příklad slouží rexistické hnutí v Belgii pod vedením katolického nakladatele Léona Degrella, inspirované italským fašismem, které kombinovalo ve své ideologii autoritativní a nacionální prvky.[6] Společenská situace v souvislosti s razantním nástupem ekonomické krize přinášela další impulzy pro sociální církevní učení. Vzhledem k rozsahu krize selhávaly pouhé charitativní akce a řešení měl představovat alternativní systém uspořádání společenských vztahů. V tomto kontextu je také třeba chápat rozhodnutí tehdejšího papeže Pia XI.[7] vydat dokument, v němž hledal odpovědi na palčivé sociální problémy doby a vytvořil evangelijní alternativu ke všem násilným receptům na řešení krize.

---

4 Francouzský teolog Yves Congar (1904–1995) byl za druhé světové války uvězněn za odbojovou činnost. V 50. letech se v důsledku své sociální angažovanosti dostal do sporu s římskou kurií, která ho podezřívala ze sympatií k levici. Po nástupu papeže Jana XXIII. a svolání 2. vatikánského koncilu byl však Congar, stejně jako většina reformně naladěných teologů, rehabilitován a v roce 1959 povolán do teologické komise, která připravovala koncilní materiály. Současně se stal také poradcem francouzských biskupů. V roce 1994 byl jmenován kardinálem.

5 Joseph Cardijn (1882–1967) se již krátce po svém kněžském svěcení v roce 1906 věnoval sociální činnosti mezi dělnickou mládeží. V roce 1925 založil organizaci Katolická dělnická mládež (*Jeunesse Ouvrière Catholique* – JOC), která se záhy po svém vzniku rozšířila nejen v Belgii, ale také ve Francii a po roce 1945 v dalších zemích západní Evropy. V roce 1965 byl jmenován kardinálem.

6 V první polovině 30. let se podařilo rexistům získat na svou stranu velkou část belgického obyvatelstva a ve volbách v květnu 1936 získali 34 parlamentních křesel. Degrella tento úspěch povzbudil. V roce 1937 kandidoval v doplňovacích volbách v Bruselu proti tehdejšímu předsedovi vlády Van Zeelandovi z Katolické strany. Tomu se však podařilo sjednotit hlasy demokratických stran a proti Degrellovi se postavil i belgický primas. Nástup tohoto autoritativního hnutí se tím dočasně zastavil. Po nacistické okupaci Belgie zorganizoval Degrelle kolaborantskou Valonskou legii, která bojovala na východní frontě. V roce 1945 uprchl do Španělska, v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti.

7 Pius XI. (1857–1939), vlastním jménem Achille Ratti, po studiích byl zaměstnán jako knihovník ve vatikánské knihovně, po první světové válce působil nejprve jako papežský nuncius v Polsku a od roku 1921 jako milánský arcibiskup. Po smrti papeže Benedikta XIV. byl v únoru 1922 zvolen jeho nástupcem. Během pontifikátu usiloval o podporu křesťanské rodiny a velkou pozornost věnoval rozvoji laických aktivit, mimo jiné také vyhlášením Katolické akce encyklikou *Ubi arcano* v prosinci 1922. Lateránskými dohodami dosáhl v roce 1929 uznání Vatikánského městského státu. Zároveň se dostal do konfliktu s fašistickou vládou, která se snažila omezit prostor pro činnost katolických organizací. Ve 30. letech vystupoval proti totalitním ideologiím nacismu a komunismu.

Ideovou oporou se pak stala encyklika *Quadragesimo anno*, navazující na první sociální encykliku *Rerum novarum* papeže Lva XIII., vydanou v květnu 1891.

Encyklika Quadragesimo anno a katolická sociální reforma

V květnu 1931 papež Pius XI. vydal u příležitosti čtyřicátého výročí prvního oficiálního církevního dokumentu k sociální otázce encykliku *Quadragesimo anno* (*Čtyřicátého roku*). Papežský dokument rozváděl zásady sociální politiky papeže Lva XIII. a konkretizoval je na měnící se společenské podmínky. Na konečné podobě encykliky se podílel především německý jezuita a přední teoretik katolického sociálního učení Oswald Nell-Breuning, který působil od poloviny dvacátých let na katolické univerzitě St. Georgen ve Frankfurtu nad Mohanem. Ten se ve svých pracích zabýval otázkami sociálního jednání z hlediska mravních aspektů a zároveň usiloval o zavedení nového společenského pořádku na křesťanských základech a razil tezi o propojenosti mezi kvalitou demokracie a kvalitou sociální politiky státu.[8] Mezi jeho blízké spolupracovníky patřil další jezuita, profesor na papežské univerzitě Gregoriana v Římě Gustav Gundlach.[9] Gundlach se hlásil k novotomismu, a z tohoto důvodu encyklika rovněž připomínala roli svatého Tomáše Akvinského a jeho učení o dělení společnosti.

Jako cestu k realizaci sociální spravedlnosti předpokládal papežský dokument především morální obnovu. V jednom ze svých projevů před kolegiem kardinálů papež Pius XI. zdůraznil, že jediný lék na zažehnání krize představuje návrat ke křesťanským mravním zásadám.[10] Neopomněl ovšem zdůraznit sociální odpovědnost vlastníka. V duchu křesťanských zásad měly být všechny materiální statky distribuovány tak, aby zabezpečily obecný prospěch všech lidí. Papež tak varoval při této příležitosti před sobeckým individualismem, kterým se vyznačoval kapitalistický ekonomický řád.[11] Katolická sociální nauka nahlížela na kapitalismus jako na ekonomický systém spjatý s novověkem, kdy postupně nahrazoval „křesťansky říze-

---

8 Německý teolog Oswald Nell-Breuning (1890–1991) pocházel ze šlechtické rodiny. Během studií se zabýval otázkami praktické pastorace a zajímal se intenzivně také o sociální otázky, zejména o etický rozměr pojmu „spravedlnost". Po vysvěcení na kněze v roce 1921 vstoupil do jezuitského řádu. Jako uznávaný odborník v oblasti katolické sociální nauky byl pověřen vypracováním základních tezí papežské encykliky. Po druhé světové válce se věnoval v SRN otázkám sociální politiky. V letech 1948–1965 působil jako poradce spolkového ministerstva hospodářství a podílel se také na programovém sbližování mezi CDU a SPD v sociální oblasti. Jeho názory však byly kritizovány německou biskupskou konferencí pro přílišnou levicovost.

9 Gustav Gundlach (1892–1963) patřil k dlouholetým poradcům papežů Pia XI. a Pia XII. v sociálních otázkách. V létě 1938 vypracoval společně s americkým jezuitou Johnem La Fargem návrh encykliky *Societatis unio*, která měla odsoudit rasismus a antisemitismus. Vydání tohoto papežského dokumentu se však nikdy nerealizovalo. V pozdějších letech se Gundlach zabýval vztahem církve a socialismu.

10 KRLÍN, Josef: Mravní hodnoty a nynější krize. In: *Lidové listy*, (14.10.1932), s. 1.

11 FUCHS, Alfred: *Demokracie a encykliky*. Praha 1936, s. 92.

né" hospodářství. Encyklika tak obsahovala i antikapitalistické teze, odrážející duch tradičních konzervativních výhrad vůči sociálním důsledkům expandující liberální ekonomiky.[12] Výhrady vůči ekonomickému liberalismu papež postuloval především z morálních pozic, protože římská kurie jej vnímala jako systém, který vidí prvotní cíl v rovině pozemské, nikoli metafyzické, a který odmítl sepětí obecné morálky s hospodářstvím.[13] Ještě razantněji zároveň však encyklika odsoudila každou formu socialismu. Papež hájil právo na soukromé vlastnictví a odmítl socialistické a kolektivistické experimenty. Cestu k překonání nespravedlností plynoucích z liberální ekonomiky spatřoval v „odproletarizování proletariátu". Obsah papežových záměrů shrnul mnichovský arcibiskup Michael Faulhaber, jeden z předních propagátorů encykliky, následujícími slovy: „Komunismus by chtěl za pomoci vyvlastnění ze všech učinit proletáře, hospodářské uspořádání ve smyslu papeže chce všechny vyvést z bídy proletariátu."[14]

V encyklice jsou proto rozsáhlé pasáže věnovány problému takzvané spravedlivé mzdy. Ta měla být stanovena podle několika obecných kritérií: měla postačovat k pokrytí životních potřeb (takzvaná rodinná mzda), její výše se měla odvozovat i od stavu podniku a v souladu s cenami zboží.[15] Mezi činitele stanovící mzdu patřil i obecný hospodářský zájem.[16] Z poněkud vágních formulací vyplývalo, že mzda měla poskytnout přiměřenou životní úroveň, která měla zaručit lidskou důstojnost a kulturní výši dělníka a zároveň přispívat k rozvoji jeho morálních ctností.

V encyklice byl také poprvé definován princip subsidiarity, který dodnes patří k důležitým bodům katolické sociální nauky.[17] Princip subsidiarity sice předpokládal důležitou roli státu, ten měl ale zároveň ponechat prostor pro kreativitu malých společenství. Nell-Breuning předpokládal sociální fungování pomoci v hierarchické řadě, od pomoci v rámci rodiny přes sousedskou výpomoc až po podporu větších společenství, případně státu. Státní moc tedy měla část pravomocí delegovat na nižší články a umožnit tak stupňovité řízení společnosti.[18] V souvislosti s požadavkem intenzivnější spoluúčasti dělníků na hospodářském životě věnovala encyklika značnou pozornost křesťanskému odborovému hnutí, jehož představitelé se měli angažovat ve

---

12 BARŠA, Pavel: Křesťanský personalismus. In: FIALA, Petr (ed.): *Křesťanské alternativy v politice*. Brno, CDK 1997, s. 26.

13 FUCHS, A.: *Demokracie a encykliky*, s. 62.

14 FAULHABER, Michael: Am Brückenbau der neuen Wirtschaftsordnung. In: *Der Führer*, roč. 11, č. 2 (1932), s. 63.

15 Encyklika Quadragesimo anno. In: *Sociální encykliky (1891–1991)*. Praha 1996, s. 85.

16 Papež tím reagoval zvláště na sociální důsledky nezaměstnanosti, která „uvrhá dělníky do bídy a do pokušení, podťala blahobyt státní, rozvrátila veřejný pořádek, pokoj a mír celého světa". Tamtéž, s. 86.

17 Princip subsidiarity definovala encyklika takto: „To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z ruky a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší." Tamtéž, s. 88.

18 Zásady subsidiarity byly rozpracovány dalšími dokumenty katolické sociální nauky (např. v 60. letech Janem XXIII. a Pavlem VI.) a jsou významnou součástí katolické sociální nauky až do současnosti.

smírném řešení sociálních konfliktů.[19] Papež dokonce v rámci toho nevylučoval kooperaci křesťanských dělníků i s jinými odborovými organizacemi, ovšem za předpokladu, že „tyto organizace budou vždy uznávat spravedlnost a ponechají katolickým členům plnou svobodu, aby se mohli řídit svým svědomím a poslouchat příkazy církve".[20] Představitelé odborů tedy chápali encykliku jako výzvu k aktivnějšímu prosazování katolických sociálních zásad mezi dělnictvem, které v konkrétní rovině spočívaly v eliminaci stávkového hnutí a ve snaze urovnávat sociální střety dohodou.[21] Narozdíl od syndikalismu, který chtěl hájit dělnické zájmy cestou přímých akcí, především stávek a masových demonstrací, tedy encyklika nepředpokládala výraznější politickou funkci odborů. Křesťanské odbory se však kromě angažovanosti v obhajobě sociálních práv dělníků měly současně stát nástrojem k jejich formaci v duchu myšlenek křesťanského solidarismu a významnou oporou stavovského uspořádání. Myšlenka stavovského řádu byla totiž nejdůležitějším poselstvím encykliky v oblasti reformy společenského systému.[22]

Idea stavovského řádu v encyklice Quadragesimo anno

Kromě změny morálního klimatu předpokládala encyklika *Quadragesimo anno*, narozdíl od *Rerum novarum*, i reformu institucionální, která by směřovala k novému společenskému uspořádání na stavovské bázi.[23] Jak jsem již naznačil, papeži se jednalo o vytvoření sociálně spravedlivého řádu, který nebude obsahovat ani prvky liberalismu, ani socialismu. Stavovský stát se měl v představách jeho propagátorů stát „poslem sociálního smíru proti bratrovražedným hrůzám socialistické revolučnosti a proti vyžilé nemorálnosti liberálního podnikání".[24] Za vzor uspořádání společenských poměrů mu sloužil model středověkého sociálního systému, který se zakládal na univerzalismu, službě a vzájemném ekonomickém propojení všech členů společnosti.[25] Stavovská společnost chtěla ve své ideální představě maximálně otupit sociální antagonismy a plánovala kooperaci všech stavů. Místo třídního boje hlásala vytvoření „sociálního organismu", do něhož by se lidé včlenili ne podle toho, ke které

---

19 Zmíněný Oswald Nell-Breuning se již ve 20. letech také zabýval problematikou odborového hnutí a jeho zkušenosti v tomto směru se odrazily i při koncipování těchto pasáží encykliky.

20 Tamtéž. Takto formulované požadavky však v praxi podstatně komplikovaly možnou spolupráci křesťanských a levicově orientovaných dělnických organizací. Negativní dopad měla tato skutečnost především v Rakousku, kde vedoucí činitelé křesťanského odborového hnutí účelově používali znění encykliky jako argumentaci v rámci polemik se socialisty.

21 „Quadragesimo anno" und die christlichen Gewerkschaften. In: *Sudetendeutsche Arbeit*, roč. 7, č. 5 (1931), s. 280.

22 BRAUER, Theodor: Gewerkschaft und berufständische Ordnung. In: *Tamtéž*, roč. 8, č. 4 (1932), s. 217.

23 Nell-Breuning rozpracoval zásady stavovského uspořádání v teoretickém článku, který vyšel v německém jezuitském časopise *Stimmen der Zeit* (Um den berufsständischen Gedanken: Zur Enzyklika „Quadragesimo anno". In: *Stimmen der Zeit*, č. 122 (1931/1932), s. 36–52).

24 SCHEINOST, Jan: 1. máj křesťanského solidarismu. In: *Lidové listy*, (1.5.1935), s. 3.

25 FUCHS, A.: *Demokracie a encykliky*, s. 48.

třídě patří, nýbrž podle různých společenských úkolů, které kdo zastává.[26] V praxi tedy mělo jít o to, aby „občané byli rozvrstveni nikoli podle toho, zda jsou zaměstnanci či zaměstnavatelé, ale podle jejich povolání".[27]

Do ideje stavovského řádu se promítla velmi silně i myšlenka křesťanské sociální solidarity, která byla teologicky pojímána jako „odlesk evangelijní lásky k bližnímu v hospodářství".[28] Vídeňský arcibiskup, kardinál Theodor Innitzer, jeden z hlavních zastánců stavovské myšlenky v duchu papežských záměrů, například napsal: „Mír v závodech, mír v dílnách, mír mezi všemi, kteří pracují ... to byl hlavní náboženský smysl stavovského uspořádání."[29]

V konkrétní rovině však byla realizace mnohem těžší. Papež si uvědomoval, že lze jen těžko do moderní industriální společnosti implantovat feudální společenské poměry. Encyklika ani explicitně nedefinovala, jaké stavy a podle jakého principu mají vznikat. Papež se pouze odvolával na středověké učení Tomáše Akvinského, v té době nejvyšší teologickou autoritu uvnitř katolické církve. Svatý Tomáš totiž tvrdil, že má existovat „jednota v mnohosti".[30] Předpokládalo se přitom, že tyto myšlenky budou dále rozpracovány v diskusích katolických intelektuálních kruhů.[31]

Tyto principy se staly poté jedním ze základních pilířů katolické sociální nauky, která byla později rozvíjena i v dalších sociálních dokumentech. Katoličtí sociální teoretici, ale i představitelé hierarchie, považovali období hospodářské krize za příležitost k dosažení zásadních změn ve společenském uspořádání a pro přechod k novému systému hospodářství.[32] Nejasných formulací encykliky se však chopili jak zastánci demokratických principů, tak přívrženci autoritativních politických systémů. Již v dobovém tisku se totiž objevovala tvrzení, že papež se v pasážích o stavovském zřízení nechal inspirovat idejemi fašistického korporativismu, který byl v té době jediným známým funkčním modelem společnosti, kde hrály významnou roli stavy.[33] V reakci na taková tvrzení zastánci katolicky pojímaného stavovství argumentovali omezením autonomie jednotlivých korporativních organizací. Chtěl bych proto na tomto místě alespoň ve stručnosti charakterizovat podstatné znaky stavovského uspořádání a ukázat jeho rozdíl či případné shody s fašistickým (antidemokratickým) pojetím.

---

26 Encyklika Quadragesimo anno, s. 89.

27 STAŠEK, Bohumil: *Nový hospodářský řád křesťanský: Zásady a obsah nového křesťanského hospodářského řádu*. Praha 1937, s. 13.

28 SCHEINOST, J.: 1. máj křesťanského solidarismu.

29 LIEBMANN, Michael: Der 12. Februar 1934: Das Ziel der Revolte und die Katholische Kirche. In: *Christliche Demokratie*, roč. 7, č. 3 (1989), s. 322.

30 Encyklika Quadragesimo anno, s. 89.

31 BOISSARD, A.: Encyklika „Quadragesimo anno" a hospodářská diktatura. In: *3. generace*, roč. 2, č. 6 (1931), s. 1 n.

32 Tuto příležitost ke změně společenského uspořádání například akcentoval mnichovský arcibiskup Faulhaber ve svém projevu na Katolickém sjezdu v Berlíně v roce 1932. FAULHABER, M.: Am Brückenbau der neuen Wirtschaftsordnung, s. 61.

33 Viz KAPRAS, Jan: *Fašismus*. Praha 1939, s. 61. Fašistická Itálie prosadila prvky korporativismu do tzv. Charty práce (*Charta di Lavoro*), přijaté v roce 1926.

Ideu stavovského státu lze vystopovat jako programovou součást politického katolicismu již v první polovině 19. století. Odrážel se v ní negativní vztah konzervativních kruhů k osvícenství a liberalismu. Stavovská idea reagovala i na nedostatky liberálního kapitalismu, zejména v morální oblasti, které přinesly vykořisťování a růst egoismu, vyvolávajícího sociální napětí.[34] Odpovědí na tento vývoj měl být podle představ konzervativních katolických kruhů odklon od myšlenek Velké francouzské revoluce a liberálního dědictví a návrat k původním přirozeným vztahům ve společnosti, a to na základě spolupráce, vedoucí ku prospěchu všech. Stavovské myšlenky se rozvíjely zejména v Rakousku, kde se v druhé polovině 19. století objevila řada konceptů sociálního romantismu. Mezi jejich zastánce patřil například Karl von Vogelsang, který prosazoval uskutečnění radikálních sociálních reforem v podobě stavovské výstavby hospodářství, které by bylo pod přísnou státní kontrolou.[35] Nejpřirozenější kritérium pro dělení společnosti představovaly jednotlivé pracovní činnosti, a to tím způsobem, že „lidé spojení společnou prací v určitém povolání ... tvoří jeden stav".[36] Domnívám se, že do požadavku restaurace původních vztahů se výrazně promítly problémy industriální epochy, v níž došlo k prudké diferenciaci socioekonomických zájmů a prohloubení protikladů mezi městem a venkovem. Venkovské sociální prostředí podporovalo konzervativní strany, ve městech nacházely naopak podporu strany liberální.[37] Orientace na korporativní zřízení souvisela i s členskou základnou katolických stran, kterou tvořili z velké části drobní živnostníci a obchodníci, jimž myšlenky existenční ochrany, jakou měly stavy zaručovat, nepochybně konvenovaly. Koncept stavovského státu je ale výrazně spojen především s učením rakouského filozofa Othmara Spanna, který propagoval stát elit.[38] Právě Spannovy koncepce však katoličtí teoretici spíše odmítali kvůli tomu, že elitářsky vyzdvihovaly roli úzké skupiny vzdělanců.[39]

Praktické aplikace na příkladu Rakouska

Typickou ambivalenci v přijímání zásad encykliky nabízí Rakousko na přelomu dvacátých a třicátých let. Vůdčí představitel Rakouské křesťanskosociální strany a několikanásobný kancléř, katolický kněz Ignaz Seipel například prosazoval odlišné akcenty než křesťanské odbory nebo další katolický sociální teoretik Johannes

---

34 FUCHS, A.: *Demokracie a encykliky*, s. 25.

35 Kromě něho propagoval na konci 19. století stavovský model také známý vůdce katolické mládeže v Rakousku Anton Orel.

36 STAŠEK, B.: *Nový hospoddářský řád...*, s. 14.

37 WEICHELN, Siegfried: *Sozialmilieus und politische Kultur in der Weimarer Republik*. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, č. 115.) Göttingen 1996, s. 12.

38 Othmar Spann (1878–1950), rakouský filozof, ekonom a sociolog. Zastával tezi, že nejdokonalejším společenským uspořádáním je stavovská společnost, a obhajoval centralizaci státu. Jeho myšlenky byly využity i ve formujících se autoritativních režimech.

39 HELSING, A.: Othmar Spann „organische" Staatslehre. In: *Der christliche Ständestaat*, roč. 1, č. 11 (1934), s. 4.

Messner (1891–1984). Seipel ve svých pracích akcentoval především ony pasáže v encyklice, v nichž papež vyzýval k překonání dosavadního třídního uspořádání. Pro něj byl třídní boj spojený s existencí politických stran a odborových organizací, a proto mohl využít ideje encykliky ve snaze o likvidaci systému politického stranictví. Tuto představu vtělil také do ústavních reforem v roce 1929, které rozšířily pravomoci prezidenta na úkor politických stran.[40] Pod vlivem hospodářské krize na přelomu dvacátých a třicátých let se dostala alternativa stavovského státu k demokratickému parlamentarismu do centra debat o nové podobě politického a hospodářského uspořádání státu. Papežská encyklika tak v Rakousku posílila politické kruhy, které vystupovaly pro zavedení autoritativních prvků do politického systému, včetně paramilitaristických formací, jako byl například Heimwehr.[41] Ponévadž politické strany nebyly v encyklice explicitně zmíněny, mohli odpůrci politického stranictví argumentovat jejich nepotřebností v organizačním členění společnosti. Před touto účelovou dezinterpretací encykliky varovali zejména někteří představitelé politického katolicismu, kteří chtěli zachovat možnost, aby katolíci vytvářeli politické formace.[42] Odpůrci autoritativní linie se našli také v křesťanských odborových sdruženích, která chtěla uhájit svůj podíl mezi dělnictvem.[43] Rakouský episkopát, zejména vídeňský arcibiskup Theodor Innitzer,[44] ovšem vycházel vstříc spíše pojetí společnosti bez většího vlivu politických stran a postavil se za Engelberta Dollfusse a jeho návrh stavovského státu. Důvodem byla nepochybně i Dollfussova iniciativa, která přispěla k dosažení konkordátu mezi Rakouskem a Vatikánem v roce 1933. V prosinci 1933 také rakouští biskupové ve zvláštním pastýřském listu rozhodli o omezení politických aktivit katolických věřících. Konkrétní stavovská opatření se prosadila v Rakousku v letech 1933–1934, po krvavé porážce dělnické revolty ve Vídni. Encyklika se stala tedy výchozí inspirací pro přípravu takzvané květnové ústavy Rakouské republiky, která v této zemi zaváděla stavovský stát a posilovala pravomoci katolické církve.[45] Praktické provádění ústavních zákonů však naráželo na značné problémy a až do zániku Rakouska v roce 1938 nebylo plně realizováno. Stavovské organizace, které se měly stát pilíři nového režimu, zůstaly rovněž bez většího významu.[46]

---

40 KLUGE, Ulrich: *Österreichischer Ständestaat 1934–38*. Wien 1984, s. 28.

41 Jeho role stoupla zejména po nepokojích v červenci 1927, kdy došlo ve Vídni ke krvavým střetům mezi protestujícími dělníky a státní mocí.

42 Mezi zastánce této cesty patřil například předseda poslaneckého klubu Rakouské křesťansko-sociální strany Josef Pfeneberg.

43 PELINKA, Anton: *Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung Österreichs 1933 bis 1938*. Wien 1972.

44 Theodor Innitzer (1875–1955) byl v letech 1929–1930 ministrem sociálních věcí. Od roku 1932 byl vídeňským arcibiskupem.

45 BERGER, Peter: Die christlichen Gedanken in der Mai-Verfassung. In: *Der christliche Ständestaat*, roč. 1, č. 5 (1934), s. 1.

46 TÁLOS, Emmerich: Zum Herrschaftssystem des Austrofaschismus Österreichs 1934–38. In: OBERLÄNDER, Erwin (ed.): *Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919–1944*. Paderborn – München – Wien – Zürich 2001, s. 156.

Katolické prostředí v Československu na počátku třicátých let

Katolické prostředí prochází v Československu třicátých let podstatnou změnou. Po první světové válce se katolická církev nacházela ve výrazné defenzivě, která byla způsobena úzkou vazbou církve na státní moc v době rakouské monarchie, a musela se v první řadě vyrovnat se silnou antikatolickou vlnou, která zasáhla většinu společnosti. České katolické prostředí se zároveň muselo vyvázat ze sterilního myšlenkového ovzduší rakouského katolicismu. V tomto směru existovala značná diference mezi českým a německým katolickým prostředím. Němečtí katolíci měli totiž s protickrkevními útoky zkušenosti již z doby na přelomu století, kdy byli nuceni reagovat na nacionálně laděné antiklerikální hnutí *Los von Rom*, spojené s rozsáhlým hnutím vystupování z katolické církve. Podle jejich názoru bylo třeba více než na účast v praktických politických zápasech koncentrovat pozornost na vnitřní obnovu křesťanského života. Duchovní i laičtí intelektuálové hledali nové formy a způsoby pastorace a navazovali čilé kontakty s moderními liturgickými a teologickými směry, především v Německu. Tento trend, který začal uvnitř českého katolicismu oproti sudetoněmeckým katolíkům s určitým zpožděním, se pokoušela dohnat nově nastupující generace duchovních, která studovala na univerzitách v Itálii nebo v Rakousku, kde se seznamovala s nejnovějšími myšlenkovými trendy uvnitř evropského katolicismu. Centrem duchovní renesance českého katolicismu byla především řeholní společenství – dominikáni, benediktini, premonstráti a františkáni.[47] Povzbuzení v organizační rovině pak znamenaly mimořádně úspěšné oslavy svatováclavského milenia na podzim roku 1929 v Praze, kterých se vedle statisíců věřících účastnili také nejvyšší státní představitelé. Průběh oslav byl dokladem vstřícnějšího pohledu české společnosti na katolickou církev a tento fakt významně přispěl k postupné integraci katolicismu do národního života, odkud byl v minulém deceniu existence první republiky vytlačován. Katolické prostředí v Československu však současně charakterizuje budování bariér mezi jednotlivými národními komunitami, k jejichž odstranění nepřispěla ani obrana před antikatolickou averzí.

Na přelomu dvacátých a třicátých let vstoupila na katolickou scénu nová generace elit, která byla mnohem sebevědomější v prosazování katolických zájmů a odpovídala mnohem rozhodněji na všechny útoky, například v oblasti kultury a výchovy.[48]

---

47 Významné duchovní centrum tvořili zejména benediktini z emauzského kláštera v Praze, kteří se výrazně podíleli na rozvoji liturgického hnutí v českých zemích. Od roku 1925 vydávali liturgický časopis *Pax* a od podzimu 1933 pořádali pravidelně liturgické týdny, na nichž přednášely přední osobnosti české i evropské teologie. Klášter v Emauzích udržoval kontakty například s benediktiny, kteří působili na teologické fakultě v belgické Lovani, kde před 1. světovou válkou studoval i opat emauzského kláštera Arnošt Vykoukal (1879–1942, opatem 1925–1941). Ve františkánském prostředí byl zase výraznou osobností J. E. Urban (1901–1991), z jehož iniciativy vzniklo Studium catholicum, které bylo určeno pro vzdělávání katolických laiků. V jeho rámci probíhaly především přednášky z teologie.

48 Většina hierarchie, duchovních a laických věřících vystoupila v lednu 1933 razantně proti návrhu školského zákona ministra Ivana Dérera, jmenovaného do vlády za sociální demokracii, který chtěl omezit církevní pravomoci ve školství. Dérer byl pak nucen svůj návrh stáhnout.

Vyznačovala se však také kritičností k liberálnímu myšlení a k institucím parlamentní demokracie. Antidemokratické naladění lze v tomto období nejvíce pozorovat u mladé generace, narozené v prvním desetiletí nového století, která strávila velkou část dětství v době první světové války, přičemž tak byla „již v počátcích své výchovy zbavena přímého vlivu svých otců, viděla či lépe cítila nesmyslnost války, podnikané 'rozumnými' lidmi, a zároveň přestávala věřit tomu, že 'liberalismus', demokracie a všechny ... myšlenky, které byly drahé 19. století, jsou skutečně základními podmínkami pokroku".[49] Nastupující generace chtěla dokázat věrnost katolickým idejím a bránit je před vlivem sekularizovaného světa, přičemž liberální hodnotový systém představoval v jejích očích destrukci osvědčených mravních ideálů. Novinář Jan Scheinost,[50] který patřil k hlavním mluvčím mladé katolické generace, například poněkud pateticky tvrdil, že proti změti polopravd, které „válka roztavila ve svém divokém žáru, je třeba postavit neotřesitelnou víru katolickou a řád světa, postavené na svých věčných a závazných pravdách".[51] I pro české prostředí platí názor německého historika Kurta Sontheimera, podle něhož poválečná mladá generace odmítla liberalismus jako „politický řád rozumu a účelový politický systém" a směřovala k nastolení vlády, v níž se dostanou ke slovu věčně platné hodnoty.[52] Vývoj mezi mladou generací katolíků v českých zemí byl rovněž charakteristický radikalizací politických postojů, stejně jako tomu ovšem bylo i v dalších evropských státech. Tato generace vyjadřovala protest proti dosavadnímu stavu společnosti a směřovala k radikální změně celého systému. Proto to byli právě mladí, kdo se intenzivně věnovali propagaci stavovského státu, jenž byl odpovědí na problémy hospodářské krize, která byla částí katolické elity chápána jako fatální důsledek liberalismu a modernity vůbec.

Čeští Němci a encyklika

První reakce se v Československu objevily vzápětí po zveřejnění encykliky. Velký ohlas vyvolaly její myšlenky zejména mezi německými katolíky. Větší zájem byl nepochybně motivován tíživými dopady hospodářské krize, která postihla převážně německé pohraničí, v důsledku jeho jednostranně orientované průmyslové struktury, v mnohem větší míře než ryze české oblasti. Známý organizátor spolkového života Emanuel Reichenberger, přední činitel katolické organizace Volksbund der deutschen Katholiken, tak musel na počátku roku 1932 konstatovat, že katastrofální hospodářský vývoj

---

49 Nový duch mladé generace. In: *3. generace*, roč. 1, č. 5 (1930), s. 3.

50 Jan Scheinost (1896–1964) patřil ve 20. letech k okruhu katolických intelektuálů kriticky naladěných vůči Šrámkově politice lidové strany, kteří působili v revue *Rozmach*. V této době se stal zároveň blízkým spolupracovníkem Radoly Gajdy a jeho Národní obce fašistické a pokoušel se neúspěšně zprostředkovat kontakt mezi vysokou církevní hierarchií a fašistickými kruhy. Od počátku 30. let se angažoval v lidové straně a v jejích tiskových orgánech. V době nacistické okupace byl šéfredaktorem *Národní politiky*.

51 SCHEINOST, Jan: Proč třetí? In: *Tamtéž*, roč. 1, č. 1 (1930), s. 1.

52 SONTHEIMER, Kurt: *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. München 1994, s. 119.

zavinil hladovění tisíců německých křesťanských rodin.[53] Příčinu ekonomických problémů však viděl i v mravních nedostatcích, zejména v prohloubení egoismu, rozpadu tradičních hodnotových schémat a krizi rodiny a postupující společenské sekularizaci. Emanuel Reichenberger vyzýval právě s ohledem na hospodářskou krizi k nadnárodní spolupráci mezi českými a německými katolíky, ovšem bezúspěšně.[54] Od počátku propagoval zásady encykliky především Národní svaz německých katolíků (*Volksbund der deutschen Katholiken*), jehož činitelé organizovali rozsáhlou přednáškovou činnost. V německém katolickém prostředí byla teoretické reflexi církevní sociální nauky věnována velká pozornost, protože i představitelé akademické obce požadovali, aby se kněží seznámili s novými tendencemi katolického učení a aby došlo k propojení mezi sociální angažovaností a hlubším spirituálním obsahem.[55] Na teologické fakultě německé univerzity v Praze vyučoval křesťanskou společenskou nauku Eduard Winter.[56] Jeho prostřednictvím byli seznámeni s myšlenkami církevního sociálního učení také příslušníci spolku Staffelstein, sdružujícího německé křesťanské vysokoškoláky.[57] Závěry encykliky však interpretovaly tyto kruhy jako pokus o zeslabení vlivu politických stran na mládežnické organizace, o což usilovaly již od poloviny dvacátých let. Ohlas mezi mladou německou katolickou generací našly spíše ideje Othmara Spanna, přestože Winter sám se stavěl ke spannismu skepticky.[58] Podle názoru jednoho z funkcionářů katolické mládeže Huga Rokyty v jejích kruzích zapůsobil přitažlivě zejména Spannův antiliberalismus, důraz na romantizující ideály

53 REICHENBERGER, Emanuel: An der Jahreswende. In: *Der Führer*, roč. 11, č. 1 (1932), s. 1. Reichenberger (1888–1966) v letech 1908–1912 studoval teologii v Řezně a v Litoměřicích. Po roce 1918 se plně věnoval spolkovým aktivitám, byl předsedou Volksbund der deutschen Katholiken, z nějž byl nucen v srpnu 1938 odstoupit. Ve 30. letech vystupoval jako aktivní odpůrce nacistického režimu, a proto odešel po mnichovské dohodě do britského a posléze amerického exilu. Během druhé světové války navázal kontakty s Wenzelem Jakschem. Po roce 1945 se věnoval pastoraci německých vysídlenců a vystupoval z nacionálních pozic.

54 Během poutě do Říma v květnu 1931 Reichenberger připomněl: „Musíme společně vnést do naší vlasti ducha vzájemnosti, nacionální spravedlnosti a porozumění... Když socialisté a komunisté k sobě mohou najít cestu, proč bychom nemohli my katolíci." Tamtéž.

55 *Státní ústřední archiv*, Praha (*SÚA*), fond Ministerstvo školství a národní osvěty, karton 1078, č. 4 II, žádost akademického senátu teologické fakulty německé univerzity v Praze, zaslaná na ministerstvo školství, o zřízení katedry pro sociální učení, 21.6.1937.

56 Eduard Winter (1896–1982) v letech 1914–1918 studoval teologii v Innsbrucku a později v Praze. Od počátku 20. let byl činný v katolickém mládežnickém hnutí a stal se vůdčí osobností studentského spolku Staffelstein. Na počátku 30. let se stal současně předsedou mládežnické sekce Katolické akce. V roce 1922 byl jmenován docentem společenských věd a v letech 1934–1940 působil jako profesor církevních dějin na teologické fakultě německé univerzity v Praze. V letech 1935–1940 současně přednášel dějiny a filozofii na filozofické fakultě téže univerzity. Winter patřil k hlavním stoupencům nacionální linie činnosti katolických spolků a ve 30. letech aktivně podporoval Henleinovu politiku. Za druhé světové války vystoupil z církve. Po odsunu z Československa působil v NDR a mimo jiné přednášel východoevropské dějiny na Humboldtově univerzitě v Berlíně.

57 Dějiny tohoto spolku jsou podrobně zpracovány in: NITTNER, Ernst – SCHMIDD-EGER, Hermann: *Staffelstein: Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Großen Kriegen*. München 1983.

58 WINTER, Eduard: *Mein Leben im Dienst des Volkerverständnisses*. Berlin 1982, s. 87.

života v pospolitosti a obdiv k ideji pořádku.[59] Proto ve třicátých letech značná část německých katolických akademiků se sympatiemi pohlížela na programové zásady Henleinova hnutí, které ve svých počátcích odkazovalo také na Spannův stavovský koncept.[60]

Z dalších křesťanských organizací se idejemi *Quadragesimo anno* zabývalo rovněž Sdružení křesťanských odborů (*Verband der christlichen Gewerkschaften*) pod vedením Hanse Schütze.[61] Předseda křesťanských odborů zdůrazňoval, že encyklika odpovídá programovým tradicím křesťanského odborového hnutí. Odbory se také hlavní měrou podílely na vypracování konkrétních požadavků, které měly krizi řešit. Za hlavní problém, prohlubující nepříznivé dopady krize, označili vůdcové křesťanských odborů neúměrně velký vliv sociálně reakčních stran, zejména agrárníků a živnostníků, které hájily pouze omezené stavovské zájmy.[62] Kritizovali úspornou politiku vlády, která zatížila nejširší vrstvy, zejména zvyšování cen a daní. Řešení krize spatřovali v radikální přestavbě hospodářského života, vedoucí k posílení spolupráce zaměstnanců a zaměstnavatelů v jednotlivých výrobních odvětvích, tedy v zavedení stavovských elementů do hospodářského života. Současně považovali za nutné zavést do hospodářství novou morálku, která měla přinést vědomí solidarity, tedy snahu dbát na prospěch celku, nikoli pouze jednotlivce.[63] Proto dostala sociální tematika velký prostor i na sjezdu německých křesťanských odborů v Praze ve dnech 30. října až 1. listopadu 1932. V závěrečné rezoluci požadovali představitelé devíti odborových svazů, které sdružoval Verband der christlichen Gewerkschaften, v duchu stavovské ideje encykliky *Quadragesimo anno* spolupráci zaměstnavatelů se zaměstnanci při řešení následků krize. Odbory se zároveň měly stát základem zaměstnaneckých korporací, které by kandidovaly své zástupce do senátu. Německé křesťanské odbory neměly však ve srovnání s odborovými sdruženími ostatních stran výraznější vliv.[64]

---

59 ROKYTA, Hugo: Politische Generation. In: *Die junge Front*, roč. 6, č. 4 (1935), s. 105.

60 KUČERA, Jaroslav – BOYER, Christoph.: Alte Argumente im neuen Licht: Die Sudetendeutsche Heimatsfront (Partei) 1933–38. Zur Bestimmung ihres politisch-ideologischen Standortes. In: *Bohemia*, č. 38 (1997), s. 363.

61 Hans Schütz (1901–1982) se již od mládí významně angažoval v křesťanských odborech. V roce 1924 patřil k autorům tzv. frývaldovského programu německého křesťanského odborového hnutí. V dubnu 1936 se Schütz podílel na propagaci novoaktivismu, který měl přispět k vzájemnému česko-německému dorozumění. V březnu 1938 přešel do poslaneckého klubu SdP a v říjnu 1938 vstoupil do NSDAP. Po druhé světové válce působil v sudetoněmeckém katolickém spolku Ackermann Gemeinde a v 60. letech zastával funkci ministra sociálních věcí bavorské vlády.

62 III. Kongreß des Verbandes christlichen Gewerkschaften in Prag 1932. In: *Sudetendeutsche Arbeit*, roč. 9, č. 2 (1933), s. 160.

63 Tamtéž, s. 159.

64 Podle statistických údajů se pohyboval počet členů německých křesťanských odborů v době jejich největšího rozmachu pouze kolem 40 tisíc osob, zatímco odbory německé sociální demokracie sdružovaly více než 200 tisíc členů a odbory nacionálněsocialistické strany (zrušené v roce 1933) měly 50 tisíc členů. OBERSCHALL, Albin: *Die Gewerkschaften bis zur Errichtung des Protektorats*. Prag b. m., s. 177.

Ohlas našly myšlenky stavovského uspořádání také v politické reprezentaci sudetoněmeckých katolíků, mezi německými křesťanskými sociály. Německá křesťansko-sociální lidová strana (*Deutsche Christlichsoziale Volkspartei* – DCV) sdružovala od svého vzniku v roce 1919 především katolické vrstvy německého obyvatelstva. Po parlamentních volbách v roce 1929 zůstala v opozici a převahu v ní tehdy získalo nacionální křídlo pod vedením profesora morální teologie na teologické fakultě německé univerzity Karla Hilgenreinera.[65] Na sjezdu DCV v říjnu 1931 vystoupil Hilgenreiner s projevem, v němž na základě stavovské ideje podrobil kritice československou hospodářskou politiku, která si nedokázala poradit s rostoucími problémy ekonomické krize.

Sociální složení DCV bylo zhruba stejné jako v případě další německé strany Svaz zemědělců (*Bund der Landwirte*).[66] Obě strany se proto střetávaly v boji o vesnického voliče. Karl Hilgenreiner v souboji s agrárníky vyrukoval s tezí, že ryze stavovská strana je přežitkem, protože se soustředí na hospodářské úkoly a nedokáže důsledně hájit univerzální zájmy. Podle jeho názoru byli právě němečtí agrárníci příkladem strany, která preferovala pouze úzké stavovské zájmy a stavěla rolníky proti ostatním stavům. Křesťanské sociály uváděl jako příklad optimálního sloučení stavovských a obecných principů.[67]

V květnu 1934 se konal sjezd DCV, který se zabýval rovněž programovými otázkami. Projev, v němž se pokoušel vysvětlit postoj DCV k ideji stavovství, přednesl odborový vůdce Hans Schütz. Vysvětlil, že se nejedná o ústavní změnu nebo politický zvrat, ale o snahu ozdravit hospodářskou sféru. Definice pojmu „stav" měla podle křesťanskosociálních předáků zahrnovat nejširší okruh lidí identifikujících se s daným prostředím. Proto křesťanští sociálové napadli v duchu předchozích kontroverzí se Svazem zemědělců agrární pojetí stavovství, podle nějž byli z venkovského stavu (*Landstand*) vyloučeni námezdně pracující, ale naopak do něj byla například zahrnuta vesnická inteligence i živnostníci, kteří podle názoru křesťanských sociálů nepatřili organicky do vesnické komunity. Stav byl současně definován kooperací různých služeb a měli v něm spolupracovat jak zaměstnanci, tak zaměstnavatelé.[68] Německá křesťanskosociální lidová strana navrhla rozčlenění společnosti do čtyř stavů – rolnického, dělnického, řemeslnického a stavu inteligence. Křesťanští sociálové se na sjezdu také jednoznačně distancovali od Henleinovy Sudetoněmecké

---

65 Karl Hilgenreiner (1867–1948) byl významný představitel katolického spolkového hnutí v německém prostředí. Založil několik teoretických časopisů, v nichž se zabýval teologickými aspekty společenských procesů. V roce 1938 přispěl podstatně ke sblížení DCV s Henleinovým hnutím. V roce 1939 ale odmítl okupaci zbytku Československa a kritizoval nacistické represe vůči církvím. Proto byl prakticky po celou válku pod policejním dohledem a od června 1944 byl internován v klášteře v Zásmukách, kde gestapo soustřeďovalo nepohodlné kněze. Krátce po osvobození byl znovu zatčen, tentokrát českými úřady, a internován do roku 1946 v Praze. Po propuštění odešel do Vídně, kde v květnu 1948 zemřel.

66 Podle stranických materiálů činili rolníci ve 30. letech 45 procent členské základny. Viz Ein Parteitag der Entschlossenheit und Kraft. In: *Volksbote*, roč. 31, č. 37 (1937).

67 HILGENREINER, Karl: Politik ist die Volkskammer, Wirtschaft ist die Ständekammer. In: *Deutsche Presse*, (6.2.1934).

68 TÝŽ: *Grundsätze der Deutschen Christlichsozialen Volkspartei*. Praha 1935, s. 22.

vlastenecké fronty (*Sudetendeutsche Heimatsfront* – SHF) a potvrdili svou podporu státu i jeho demokratické formě.[69] Inkorporace stavovských myšlenek do stranického programu měla stranu dále zatraktivnit a zvýšit její šance v boji o voličskou přízeň s Henleinem. Vliv strany v sudetoněmeckém politickém spektru byl však postupně marginalizován. Od druhé poloviny roku 1934 bylo možné v řadách německých křesťanských sociálů zaznamenat sílící ideový vliv Henleinova hnutí. Platformu pro možné sblížení tvořily zejména tři body, s nimiž se dokázali katolíci bez problémů identifikovat: deklarované křesťanské zásady SHF, požadavek stavovského rozdělení společnosti a obhajoba německých národních zájmů. V září 1934 také SHF začala podnikat sondáže do jednotlivých organizací DCV s cílem přesvědčit členskou základnu o správnosti své politické linie.[70] Tehdy došlo ke zřetelné infiltraci místních skupin DCV Henleinovými přívrženci, která pokračovala i v příštích měsících.[71]

Recepce v českém prostředí

V českém prostředí se v teoretické rovině otázkami katolického sociálního učení zabýval především Bedřich Vašek, který působil na teologické fakultě v Olomouci.[72] Sepsal řadu spisů k této problematice a jeho zásluhou také vycházely texty sociálních církevních dokumentů v češtině. Vašek považoval encykliku za odpověď na hospodářské problémy doby, za něž přisuzoval zodpovědnost liberálnímu hospodářství. S mnohými dalšími katolickými intelektuály se shodoval v diagnóze, že duchovní a mravní krizi zavinil „bankrot liberalismu a kapitalismu, který byl ve svém jádru nevěrou boháčů, jako revolta socialismu byla nevěrou chudých".[73] Přestože se Vašek zabýval teoretickou stránkou stavovského uspořádání, neměl v úmyslu jeho zásady převádět do konkrétních podmínek politického systému. Cestu k řešení viděl především v duchovní a morální obnově společnosti a v důrazu na sociální solidaritu, „vyrovnávající přílišné protivy majetkové", což považoval za hlavní předpoklady upevnění demokracie.[74]

---

69 Parteitag der Deutschen Christlichsozialen: Bekenntnis zu Staat und Demokratie. In: *Prager Tagblatt*, (29.5.1934). Několik dní před sjezdem však předseda DCV Hilgenreiner ocenil rozvoj německého národního života, který nastal po příchodu SHF na politickou scénu. Viz DCSVP–SHF: Eine Unterredung mit Sen. Dr. Hilgenreiner. In: *Volksbote*, (23.5.1934).

70 *SÚA*, fond SdP, karton 68, DCHRS (Deutsche Christlichsozialen) 1934–38, arch. jedn. 32-1-9, dopis Franze Simona Walteru Brandovi z 19.9.1934.

71 Podle zprávy policejního ředitelství v Opavě DCV ztratila například přímo v Opavě, kde měla své nejsilnější organizace, během podzimu 1934 skoro 700 členů. Viz *Tamtéž*, fond Prezidium ministerstva vnitra, arch. jedn. 225-1169-2, situační zpráva Prezidia zemského úřadu v Brně Prezidiu ministerstva vnitra v Praze z 8.1.1935.

72 Bedřich Vašek (1882–1973), od roku 1922 profesor křesťanské sociologie na bohoslovecké fakultě v Olomouci.

73 DOLEŽAL, Josef: Katolický sjezd obnovuje uvědomění náboženské většiny národa a státu. In: *Polední Lidové listy*, (26.6.1935).

74 VAŠEK, Bedřich: Cesty k sociální spravedlnosti. Praha 1939, s. 30.

Lidová strana jako politický reprezentant českých katolíků se postavila ve svém celku k propagaci stavovské myšlenky rezervovaně. V prvních letech hospodářské krize vycházeli lidovci při tvorbě sociální politiky z myšlenek křesťanského solidarismu, a proto vyzývali především k uskutečňování charitativních a výpomocných akcí.[75] Ovšem lidová strana nebyla v tomto stanovisku jednotná. V české zemské organizaci, v jejímž čele stál vyšehradský kanovník Bohumil Stašek,[76] byla patrná větší afinita k programu stavovství. Čeští lidovci přišli také s návrhem na organizační změny ve struktuře lidoveckého hnutí, aby získali větší prostor pro realizaci vlastní politické linie.[77] Významně se v propagaci stavovských idejí angažoval zejména již zmíněný Jan Scheinost, který byl od dvacátých let ovlivněn myšlenkami italského korporativismu. Scheinost také aktivně působil na mladou generaci katolických elit a patřil k zakladatelům časopisu *3. generace*. Ten poprvé vyšel v lednu 1930 a záhy po svém vzniku vytvářel jednu z platforem kritiky liberální demokracie v Československu z katolických pozic. Časopis vyjadřoval postoje příslušníků Mladé generace lidové strany, mládežnické organizace její české zemské organizace, vzniklé v roce 1929 s cílem zajistit generační kontinuitu lidoveckého hnutí. Podle představ zakladatelů měla tato organizace vychovávat mladé katolické aktivisty, kteří „přinesou zásady přísného a nekompromisního katolicismu do veřejného života".[78] Tato skupina vytvářela podporu pro Staška také při jeho diskusích o stavovském státě.

Významným impulzem pro další šíření stavovské myšlenky mezi českými katolíky byl projev rakouského kancléře Engelberta Dollfusse během katolického sjezdu ve Vídni v září 1933, kde nastínil hlavní zásady stavovského státu v Rakousku. Obě křídla sice podporovala snahy Dollfussovy vlády oslabit pozice rakouské sociální demokracie a tamního nacistického hnutí, současně však panovala nejednota v otázkách praktické aplikace stavovských myšlenek do politické praxe, kterou prosazovali především lidovci v Čechách.[79] O dva měsíce později, v listopadu 1933, navrhlo vedení Mladé generace (zemským náčelníkem byl významný lidovecký politik Jan Jiří Rückl) přebudování státu na základě stavovského zřízení, protože „jeho budoucnost nezaručí žádná otevřená ani zastřená diktatura, ani liberální nebo socialistické

75 TRAPL, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918–1938*. Praha 1990, s. 111.

76 Bohumil Stašek (1886–1948) byl od roku 1919 hlavním představitelem české zemské organizace lidové strany. Vybudoval moderní tiskové podniky strany a nakladatelství. V letech 1925–1939 zastupoval lidovou stranu v poslanecké sněmovně. Na podzim 1938 patřil k rozhodným odpůrcům přijetí mnichovské dohody, poté českou zemskou organizaci integroval do Strany národní jednoty. Po 15. březnu 1939 se stavěl proti německé okupaci, za své kázání během národní pouti ke sv. Vavřinečku u Domažlic byl v srpnu 1939 zatčen a do konce války vězněn v koncentračním táboře Dachau.

77 TRAPL, M.: Krize českého politického katolicismu v první polovině třicátých let 20. století. In: *Acta Universitatis Palackiensis Olomucensis*. (Historica, č. 21.) Olomouc 1981, s. 72.

78 STAŠEK, Bohumil: Před nástupem „3. generace" na veřejnost. In: *3. generace*, roč. 1, č. 1 (1930), s. 1.

79 FUCHS, Alfred: Berufsständischer Gedanke in der Tschechoslowakei. In: *Der christliche Ständestaat*, roč. 1, č. 10 (1934), s. 3.

ústavní zřízení".[80] Hlásilo se k principu rozdělení společnosti na stavy podle závěrů encykliky *Quadragesimo anno*, která předpokládala existenci autonomních, na státě nezávislých a demokraticky ustavených stavovských organizací, přičemž činnost těchto stavů měla zaručit integrující spolupráci zaměstnavatelů a zaměstnanců i výrobců a spotřebitelů. Od ofenzivního prosazování stavovských idejí si jejich zastánci slibovali zvýšení váhy katolicismu ve společnosti. O několik měsíců později, v dubnu 1934, bylo v časopise *3. generace* uveřejněno „Memorandum Mladé generace", které znovu analyzovalo neutěšenou politickou i ekonomickou situaci ve státě jako důsledek chyb liberální politiky. Jako jedno z řešení navrhovali představitelé Mladé generace odbourání instituce senátu z politického systému a jeho nahrazení takzvanou hospodářskou komorou, jejíž členové měli být zčásti jmenováni vládou a zčásti voleni na základě příslušnosti k jednotlivým stavovským organizacím.[81] Politickými záležitostmi se měla zabývat takzvaná Politická komora, která by kopírovala složení poslanecké sněmovny, avšak v očích mnohých zastánců stavovského státu byla chápána jako přechodný subjekt. V řadách katolické mládeže totiž také rostla nedůvěra k politickému stranictví, které podle jejich názoru směřovalo k názorové partikulaci v národě, zatímco stavovství naproti tomu poskytovalo záruku národní jednoty. Namísto politických stran měly proto získat postupně ve společnosti hlavní vliv „svobodné hospodářské a sociální stavy".[82]

V souvislosti s kritikou liberalismu a marxismu, jak je předestřela encyklika, vystoupil do popředí křesťansky laděný antisemitismus. Dokonce Stašek v jednom z projevů ke čtyřicátému výročí encykliky *Rerum novarum* prohlásil na adresu socialismu: „Dělnictvo ... šlo za socialismem jako hvězdou jitřenkou, která mu přinese šťastnější život... Bláhoví byli ... jak si mohli myslet, že socialismus zúčtuje s kapitalismem, když zakladatelé a první nejhorlivější propagátoři socialismu byli Židé ... a nejpřednější největší kapitalisté rovněž Židé. ...copak jste někdy viděli, že byl Žid proti Židu."[83]

Před zjednodušujícími výklady encykliky ale zazněly varovné hlasy. K oponentům konzervativních katolických kruhů patřil například novinář Josef Doležal, dlouholetý šéfredaktor *Lidových listů*, který několikrát vystoupil proti paušálnímu odsuzování liberalismu i marxismu, protože zastával názor, že „s liberalismem je nutno zachovat samozřejmá práva občanů v demokracii, s marxismem samozřejmé právo dělnictva a nejnižších sociálních vrstev na vyšší život duchovní i hmotný".[84] Demokratické pozice zastával v diskusi kolem *Quadragesimo anno* také další významný katolický novinář, židovský konvertita Alfred Fuchs, považovaný za zastánce prohradního křídla v lidové straně. V roce 1936 Fuchs vydal práci *Demokracie a encykliky*, v níž se

80 Žalujeme, prosíme a voláme po nápravě! Poselství ze zasedání Zemské náčelnické rady Mladé generace čsl. strany lidové mladým lidovcům. In: *3. generace*, roč. 4, č. 11 (1933), s. 1.

81 Memorandum Mladé generace československé strany lidové Zemskému výkonnému výboru čsl. strany lidové v Čechách. In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 5 (1934), s. 1 n.

82 Správná myšlenka přece zvítězí! In: *Tamtéž*, roč. 5, č. 9 (1934), s. 1.

83 Dělníci, chcete vědět, kdo z vás udělal otroky. In: *Tamtéž*, roč. 2, č. 5 (1931), s. 2.

84 DOLEŽAL, Josef: O novou organizaci národních politických sil. In: *Život*, roč. 16, č. 5 (1934), s. 1.

snažil nastínit demokratické využití stavovských prvků pouze k zajištění hospodářského rozvoje (a nikoli k institucionálním změnám v rovině politického systému) a kritizoval korporativní modely fašismu a nacismu. Na možná rizika, která plynula z oslabení role politických stran v politickém systému, a na následné ohrožení parlamentní demokracie poukazoval i předseda lidové strany Jan Šrámek.[85] Stašek se ale snažil rovněž vzbudit dojem loajality k demokratickým principům, a proto vyzdvihoval rozdíl mezi fašismem a stavovstvím.[86]

Nešlo pouze o intelektuální diskusi, vedení lidové strany chtělo využít sporů kolem myšlenky stavovského státu také ve vnitrostranickém boji. Vrchol diskusí o encyklice *Quadragesimo anno* spadá do let 1933–1934, kdy došlo ke konkurenčnímu boji mezi Šrámkem a Staškem o vedení strany. Staškovi se sice podařilo získat příslušníky nastupující stranické generace, ale Šrámek měl mnohem mocnější zastánce. Za stávajícího předsedu se totiž postavilo celé moravské křídlo strany a Říšská organizace křesťanských odborů. Je třeba vzít také v úvahu podporu, kterou Šrámkovi poskytoval olomoucký arcibiskup Leopold Prečan, reprezentující největší diecézi v Československu.[87] Šrámek se také aktivně podílel na uklidnění vztahů československé vlády s Vatikánem po aféře na pribinovských oslavách v Nitře a následném odchodu papežského nuncia Ciriaciho ze země.[88] Tyto všechny skutečnosti přispěly ke konsolidaci Šrámkovy vnitrostranické pozice. Ve druhé polovině roku 1934 také intenzita diskusí o stavovském uspořádání společnosti v lidové straně výrazně zeslábla. Přestože česká zemská organizace prosadila do rezoluce svého sjezdu v listopadu 1934 požadavek „založení hospodářského řádu na encyklice *Quadragesimo anno*", základní program lidové strany zůstal nakonec nezměněn.[89] V kampani před parlamentními volbami roku 1935 se sice objevila v lidoveckém tisku hesla, která hlásala stavovskou přeměnu hospodářství jako „jedinou záruku vyváznutí z chaosu, do něhož hospodářský život přivedl liberalismus a socialismus",[90] praktický vliv na politiku lidové strany však již neměla. Spíše manifestačním gestem pak bylo rozdělení účastníků jednání prvního celostátního katolického sjezdu v Praze na přelomu června a července 1935, kteří byli v duchu inspirací encykliky rozmístěni do skupin podle stavovské příslušnosti.

Neúspěch experimentování českého křídla lidovců se stavovským státem ovlivnilo nepochybně několik faktorů. Lidová strana dosáhla za Šrámka obratu ve vnímání

---

85 FUCHS, A.: Berufsständischer Gedanke in der Tschechoslowakei. In: *Der christliche Ständestaat*, roč. 1, č. 10 (1934), s. 3.

86 Stašek tvrdil, že „vnitřní relace mezi stavovstvím a fašismem neexistuje, ale pouze fašismus využil kladů, které stavovství chová, ke svým účelům". STAŠEK, B.: Pro vzkříšení stavovství. In: *3. generace*, roč. 4, č. 12 (1933), s. 2.

87 Šrámkovo spojenectví s arcibiskupem Prečanem nepochybně vyvažovalo podporu, kterou na druhé straně Staškovi poskytoval pražský arcibiskup a pozdější kardinál Karel Kašpar.

88 V Nitře využili v srpnu 1933 stoupenci Hlinkovy slovenské ľudové strany oslavy milenia vysvěcení prvního kostela na území Slovenska, k němuž došlo za vlády knížete Pribiny, k protistátní demonstraci.

89 Katolíci, buďte ukazovateli cest. In: *Lidové listy*, (13.11.1934).

90 Řád křesťanský nebo státní socialismus? Volby rozhodnou o novém hospodářském řádě. In: *Polední Lidové listy*, (17.5.1935).

politického katolicismu a z činitele na okraji politického spektra se stala trvalou součástí vládní koalice (a to až do rozpadu prvorepublikové státnosti po podpisu mnichovské dohody v roce 1938). Z tohoto důvodu mohl Šrámek relativně snadno odrazit útoky, které na něj ze strany českého křídla směřovaly. V této době se také sblížily postoje mezi sociální demokracií, která se dívala na stavovské recepty řešení hospodářské krize spíše odmítavě, a lidovci; vytvářela se tak protiváha vůči narušujícímu vlivu agrární strany, která patřila k oponentům obou těchto stran.[91] Vodou na mlýn Staškovým odpůrcům byly problémy, s nimiž se potýkala stavovská koncepce v Rakousku, kde ztrácela stále více sympatizantů na úkor nacionálních socialistů.[92]

Po vítězství Henleinovy Sudetoněmecké strany v parlamentních volbách v roce 1935 se pak hlavní prioritou katolické politiky stává zejména obrana národní samostatnosti a demokracie před vnějším nebezpečím v podobě nastupujícího nacismu. V čele tohoto boje stála především československá strana lidová, která se stala jednou z hlavních opor demokratického parlamentního systému.[93]

Přes porážku Staškova křídla v lidové straně však debaty o stavovství neustaly úplně. Tyto názory korespondovaly také s míněním radikální části katolické publicistiky, soustředěné zejména okolo nově vzniklých časopisů jako *Obnova* nebo *TAK*, v nichž přetrvávala prakticky až do okupace českých zemí nacistickou armádou v březnu 1939 tendence otevírat stavovskou problematiku. V duchu předchozích antiliberálních útoků se zaměřovaly na kritiku duchovních zásad liberalismu, protože „jsou otcem hospodářského zlořádu".[94] Velký prostor dostávala stavovská problematika také v revue *Řád* (vznikla v roce 1933), jejíž vydavatelé a autoři se hlásili k myšlenkám Othmara Spanna a nacházeli zde shodu také se sudetoněmeckými katolickými intelektuály.[95] Mimo jiné požadovali nahrazení dosavadního stranického systému modelem korporativním, v němž by „pravé zájmy všeho lidu byly hájeny beze všech ideologických masek ve jménu jednoty celku a solidarity všech".[96]

Stavovské ideje byly reflektovány také v jiných politických stranách pravicové orientace, například mezi nacionální pravicí. Stejně jako Mladá generace lidové strany se také mladí národní demokraté postavili za oddělení politických a hospodářských záležitostí a v souladu s tím chtěli parlament rozdělit na sněmovnu lidu a sněmovnu práce. Ve svém programu vyhlašovali nezbytnost posílení národního cítění a autoritativního řízení státu. Přestože hovořili o zachování vymožeností liberální demokracie, zdůrazňovali zároveň potřebu „vynutit vřadění do národního celku", a to třeba i za cenu násilí.[97] Ve svém provolání požadovali dále silnou, autoritativní vládu, která

---

91 *Staatsarchiv Wien* (Archiv der Republik), vyslanecké zprávy vyslance Marka, Zl. 52/Pol., 4.2.1937. Zpráva rakouského vyslance Ferdinanda Marka o průběhu shromáždění lidové strany.

92 HANISCH, Ernst: *Die Ideologie des Politischen Katholizismus in Österreich 1918–1938*. Wien – Salzburg 1976, s. 37.

93 KVAČEK, Robert: Lidová strana před Mnichovem. In: HLEDÍKOVÁ, Zdenka (ed.): *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 231.

94 *Obnova*, roč. 1, č. 5 (3.4.1937).

95 WINTER, Eduard: *Mein Leben im Dienst des Volkerverständnisses*, s. 92.

96 VOŘÍŠEK, Rudolf: Kapitalismus, socialismus a stavovství. In: *Řád*, roč. 3, č. 1 (1936), s. 38.

97 Pro stát národní síly a práce. In: *Modrá revue*, roč. 3, č. 6 (1934), s. 1.

bude odpovědná pouze prezidentovi, nikoli parlamentu.[98] Lidovecký i národnědemokratický návrh měly totožný cíl – oslabit význam politických stran. Myšlenkami na zakomponování stavovských prvků do československého státního zřízení se zabýval rovněž právník a národnědemokratický politik Josef Kliment.[99]

Tyto snahy ale zůstaly po celou dobu existence první republiky neoslyšeny. Otázky stavovského státu se znovu aktualizovaly zejména v souvislosti s politickými změnami po Mnichovu 1938. Tehdy se stavovský systém, reflektovaný však spíše v modelové podobě fašistického korporativismu, nikoli katolického stavovství, stal základem nově budovaného politického i hospodářského systému druhé republiky. V únoru 1939 byl publikován v časopisu *TAK* návrh stavovské ústavy pomnichovské republiky, který připravil ekonom Ladislav Švejcar, který již v druhé polovině dvacátých let navrhl stavovské uspořádání státu pro potřeby Národní obce fašistické.[100]

Odborné diskuse a konkrétní recepce encykliky *Quadragesimo anno*, které se nevyhnuly ani prvorepublikovému Československu, zřetelně ukazovaly renesanci katolického myšlení také v sociální oblasti. Snahy o prosazení nového ekonomického pořádku na křesťanských základech však byly pouze jednou stranou mince, v pozadí se skrývaly rovněž pokusy o omezení role politických stran a jejich nahrazení vlivem lobistických korporací, o nastolení autoritativního politického systému a likvidaci parlamentní demokracie.

98 Tamtéž.

99 Návrh předpokládající vedle posílení pravomocí stavovských institucí také zvýšení vlivu prezidenta uveřejnil právní historik Josef Kliment ve třech číslech revue *Demokratický střed* na jaře 1934.

100 K tomuto tématu zejména: RATAJ, Jan: *O autoritativní národní stát*. Praha 1997, s. 71–75.

Kardinál Beran a jeho zápas s totalitou

Portrét osobnosti

Václav Vaško

Povolání

Josef Beran se narodil 29. prosince 1888 v Plzni. Vyrostl v učitelské, hluboce věřící katolické rodině. V mládí ničím zvlášť nevynikal, i gymnaziálním studentem byl spíše průměrným. Zato rád sportoval, dobře tancoval, chodil do Sokola, hezky zpíval. Jako správný kluk a český vlastenec chtěl být vojákem, před maturitou uvažoval o studiu medicíny, nakonec, povzbuzen svým katechetou, že na to má, se rozhodl pro kněžství. Celý život ho deprimovala jeho malá postava. Citovost a paličatost („Jsem holt beran!") patřily k jeho povahovým vlastnostem.

Do semináře vstoupil v říjnu 1907, studoval v Římě na papežské Lateránské univerzitě. Studijními výsledky, ukázněností a zbožností upozornil na sebe své představené. Ve čtvrtém ročníku, o rok dříve než jeho kolegové, byl 10. června 1911 vysvěcen na kněze a jmenován prefektem bohoslovců. Studia dovršil doktorátem teologie v roce 1912.

Po návratu do Čech nastoupil na své první kaplanské místo v Chýši na Žluticku. V převážně německém městečku získával praxi v dvojjazyčné pastoraci. Od ledna 1914 působil v Praze, do vypuknutí války na Proseku a pak v Michli. Zde přibyla k jeho kaplanským povinnostem péče o hluchoněmé v Útulku sv. Josefa v Krči. Spravovaly jej školské sestry sv. Františka. Útulek se mu stal můstkem, po němž přešel v září 1917 do učitelského ústavu sv. Anny v Ječné ulici, který patřil sestrám téže kongregace. Působil zde dvanáct let jako katecheta, profesor pedagogiky a nakonec ředitel.

V roce 1929 se habilitoval na Bohoslovecké fakultě Karlovy univerzity z oboru pastorálky.[1] Řádným profesorem tohoto oboru byl jmenován v roce 1945, a to s účinností od 1. května 1939.

---

1 Pastorálka či pastýřské bohosloví je obor, který pojednává o metodách evangelizace, způsobu

Beran se nikdy nestal jen katedrovým profesorem, byl především knězem. Vypomáhal ve svatomatějské farnosti v Dejvicích, do níž patřil i seminární kostel sv. Vojtěcha, jehož administrátorem se stal, poté co byl v roce 1932 jmenován rektorem zdejšího kněžského semináře. Byl vyhledávaným zpovědníkem, vedl besídky mládeže, založil Mariánskou družinu, stal se duchovním otcem celonárodního hnutí ministrantů Legio angelika, s příštím biskupem Kajetánem Matouškem založil v Dejvicích odbočku Katolické charity.

Jeho bývalí bohoslovci, dnes kněží v důchodovém věku, říkají, že byl přes svou přísnost oblíbeným a váženým „šéfem". Za zásluhy o církev mu papež Pius XI. udělil titul monsignora – „tajného papežského komoří".[2] Beran byl činný i publicisticky a literárně, vydal několik děl z oboru pastorálky.[3]

Nacistický vězeň

Zhoršující se vztahy česko-německé koncem třicátých let zasáhly i dejvický seminář, kde se pod jednou střechou připravovali na kněžství jak čeští, tak němečtí bohoslovci. Aby se předešlo hlubším konfliktům, prosadil Beran v září 1938 přemístění německých bohoslovců z Prahy do Litoměřic.

Uzavření českých vysokých škol znamenalo i konec teologických fakult. Příprava kněžského dorostu však mohla pokračovat v diecézních bohosloveckých učilištích. V napjaté atmosféře represí následujících po Opletalově pohřbu nalézali pražští seminaristé u svého rektora morální oporu. Zatčena a na nucené práce do Německa byla odvlečena řada bohoslovců. Také o rektora Berana se začalo zajímat gestapo, byl předvoláván k výslechům. Zatčen byl 6. června 1942, deset dnů po atentátu na Heydricha. Ve výměru, jímž byl propuštěn ze služebního poměru vysokoškolského profesora, je uvedeno, že důvodem jeho zatčení byla „činnost nepřátelská Říši".[4] Represe poté postihly i seminář. Musel se přestěhovat z Prahy do Dolních Břežan a jeho dejvickou budovu s výjimkou kostela zabralo protektorátní ministerstvo pošt.[5]

Beranovo putování věznicemi začalo v proslulé „Pečkárně" a pokračovalo přes Pankrác a Terezín do Dachau, kam byl přemístěn koncem července 1942. Na Pankráci, kde pobyl měsíc, okusil fyzické násilí. V Terezíně rozbíjel štěrk při úpravě železniční tratě. Později o tom vyprávěl: „Byl jsem vysláblý, a tak jsem palici sotva pozdvihl. Po každém úderu jsem myslil, že spadnu z náspu dolů a zabiji se. Vše jsem

---

vysluhování svátostí, vedení duchovní správy. Patří k ní disciplíny: liturgika, zpovědnice, psychologie, homiletika.

2 Monsignore – čestný titul náležející biskupům, udělovaný také zvlášť zasloužilým kněžím.

3 *Psychologie a zpovědnice*. Praha, Cyrilo-Metodějské knihkupectví Gustav Francl 1929; *Mešní liturgie*. Vlastním nákladem 1931; *Gabriel Schneider: Život a dílo zakladatele Kongregace chudých školských sester de Notre Dame v Čechách*. Horažďovice, Kongregace chudých školských sester de Notre Dame 1931; *Kněžský celibát*. Praha, Kropáč a Kucharský 1941.

4 Přípis ministerstva školství, č. 30.962/43-V/2 z 1.10.1943. Kopie v archivu Pastoračního střediska sv. Vojtěcha při Arcibiskupství pražském.

5 Když v 50. letech zabírala seminář Státní bezpečnost, nevynechala ani kostel.

obětoval za ty, kteří ten den byli odvlečeni do plynových komor a už se mezi nás večer nevrátili."[6] Naštěstí byl i zde krátce. V Dachau začínal jako metař, pak se díky solidaritě vězňů dostal do výrobny vitaminových prášků. Začátkem roku 1943 onemocněl tyfem, zhubl na devětačtyřicet kilogramů. Ne zcela vyléčen spravoval punčochy v táborové punčochárně, pak dělal písaře v táborové kanceláři, dokud ho odtud nevyhodili. A opět ho vězeňská solidarita nasměrovala na místo, kde mohl vydatně pomáhat druhým – na „zeleninovou plantáž", do skladu brambor.[7]

Arcibiskup

Dachau osvobodili Američané 29. dubna 1945. Když se Beran 26. května vrátil do Prahy, zamířil nejprve k pražskému Jezulátku, aby poděkoval Bohu za dar svobody. Na konzistoři mu kapitulní vikář Bohumil Opatrný doporučil, aby si napřed odpočinul, než se pustí do práce. Beran však odpověděl: „Vaše Milosti, vždyť už vlastně odpočívám tři roky! Což neračte chápat, že toho musíme mnoho dohnat, a prohrajeme-li to teď, prohrajeme to na dlouho!"[8] Z Hradu spěchal do Dolních Břežan k svým bohoslovcům.

V Dejvicích mu jeho věrní připravili uvítání hodné národního hrdiny. Do naplněného seminárního kostela vešel špalírem setniny Svobodovy armády, rukou mu potřásali zástupci úřadů, pražské univerzity, škol, přátelé z koncentráků. Oblečen byl přitom kuriózně do esesácké uniformy, kterou dostal od Američanů, na hlavě měl rádiovku s trikolorou.[9] Jiný oděv v těch dnech totiž ještě neměl.

Úkol, který musel bezodkladně řešit, byl návrat semináře z Dolních Břežan do Dejvic, do budovy zabrané protektorátním ministerstvem pošt. A tu došlo k paradoxní situaci – prvním poválečným ministrem pošt se stal kněz a lidovecký politik František Hála. Dalo by se předpokládat, že to urychlí navrácení budovy církvi, ale nestalo se tak. I když ze sporu vyšel nakonec vítězně Beran,[10] poznamenalo to jeho vztah nejen k Hálovi, ale i ke straně, kterou reprezentoval. Beran kritizoval lidovce – přitom až do února 1948 byl sám členem lidové strany –, že mají tendenci stavět se do role mluvčích církve, že nemají dost jasno v tom, kde leží hranice mezi politikou a oblastí, do níž jejich kompetence nesahá. Tak to alespoň viděli pamětníci, kteří v tom jasno měli. Napětí mezi ČSL a Beranem vyústilo v otevřený konflikt po únoru

---

6 *Velká mše*. Řím, Křesťanská akademie 1970, s. 168. Autorka Marie Luňáčková, žijící v ČSSR, zůstala z bezpečnostních důvodů v anonymitě.

7 Srv. *Tamtéž*, s. 169–172; KÁŠEK, K.: Od heftlingské čepice k arcibiskupské mitře. In: *Svobodné slovo*, (19.9.1946), s. 15; ŠTVERÁK, František: Několik vzpomínek na J. E. J. Berana. In: *Lidová demokracie*, (14.11.1946), s. 2.

8 *Velká mše*, s. 182.

9 Svědčí o tom fotografie v denním tisku, též na s. 4 a 5 obrazové přílohy *Velké mše*.

10 Seminář se do Prahy stěhoval postupně v průběhu akademického roku 1945–1946. K tomu anekdotické svědectví pamětníka: Hála tehdy po ostré výměně názorů řekl Beranovi: „Jen počkejte, až bude jmenován nový arcibiskup, budu si na Vás stěžovat!"

1948, kdy se strany zmocnila v ní působící komunistická pátá kolona vedená páterem Josefem Plojharem.

Přestože Beran rád zdůrazňoval, že je člověk nepolitický, ponořil se do politiky hlouběji, než si to snad sám uvědomoval. Už v červnu 1945 spolupodepsal manifest kněží z řad osvobozených politických vězňů, jenž byl zcela politický: vyslovoval se pro „pronikavou reformu sociální", vítal, „že nositelem rozvoje bude pracující člověk", a s odvoláním na národní tradici cyrilometodějskou doporučoval „vytvoření nového společenství s bratrským Východem".[11]

Patnáctého listopadu 1945 předsedal Beran v pražském Obecním domě první poválečné pracovní poradě českého katolického duchovenstva. Čestným hostem porady byl ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý, který na ní pronesl památná, od komunisty nečekaná slova: „Prosím, abyste přijali ode mne veřejné prohlášení, že katolické kněžstvo v těchto letech [v době německé okupace, pozn. V.V.] obstálo z hlediska národního opravdu skvěle. (...) Je zde velmi mnoho toho, co nás spojuje a co nás může spojit, jen když budeme mít dobrou vůli se dohodnout."[12]

O rok později, 7. listopadu 1946 vatikánský list *Osservatore Romano* oznámil, že papež Pius XII. jmenoval novým pražským arcibiskupem profesora Bohoslovecké fakulty Karlovy univerzity a ředitele kněžského semináře v Praze monsignora Josefa Berana.

Rozhodnutí o tom, kdo se stane pražským arcibiskupem a tím i českým primasem, se očekávalo s netrpělivostí. Bylo veřejným tajemstvím, že v seznamu kandidátů, který Svatý stolec předložil podle dosud platného „Modu vivendi"[13] československé vládě k vyjádření, figurovali kromě Josefa Berana také strahovský opat, premonstrát Bohuslav Jarolímek a významný teolog, františkán Jan Evangelista Urban. Vláda proti žádnému z nich nevznesla námitky. K tomu, že se papež Pius XII. rozhodl právě pro Berana, přispěla podle tehdejšího obecného mínění jeho gloriola národního hrdiny. Podle želivského opata, premonstráta Víta Tajovského byl „horkým kandidátem" na pražského arcibiskupa opat Jarolímek, kterého, jako svého člena, podporovala lidová strana. V lidoveckém tisku se dokonce tvrdilo, že také Svatý stolec je nakloněn strahovskému opatovi. Vatikánské kruhy to považovaly za nemístný nátlak, a to prý rozhodlo.[14]

Úřadu pražského arcibiskupa se Beran ujal 11. listopadu 1946 na slavnostní schůzi svatovítské kapituly, kde se shromážděným kanovníkům prokázal papežskou jmenovací bulou datovanou 4. listopadu 1946. O deset dnů později vykonal první oficiální návštěvu u prezidenta republiky Edvarda Beneše, který ho při této příležitosti dekoroval Československým válečným křížem 1939 a medailí Za zásluhy 1. stupně. Čtvr-

---

11 Srv. LUDVÍK, František: *České katolické kněžstvo s národem a lidem v boji, utrpení a práci pro lepší zítřek*. Praha, Arcibiskupské pastorační ústředí (APÚ) 1946, s. 44–46.

12 *Tamtéž*, s. 50–54.

13 Státní smlouva uzavřená mezi Československem a Vatikánem 17.2.1927. Vstoupila v platnost 2.2.1928.

14 Srv. TAJOVSKÝ, Bohumil Vít: *Člověk musí hořeti: Rozhovor Aleše Palána a Jana Paulase s opatem želivského kláštera*. Praha, Torst 2001, s. 196.

tého prosince 1946 složil nový arcibiskup, v souladu s „Modem vivendi", slib věrnosti republice do rukou ministerského předsedy Klementa Gottwalda. Vysvěcen na biskupa byl 8. prosince 1946 v katedrále sv. Víta. Jeho světiteli byli papežský nuncius arcibiskup Xaverius Ritter, královehradecký biskup Mořic Pícha a pražský světící biskup Antonín Eltschkner. Slavnosti se v hojném počtu zúčastnili členové vlády v čele s Gottwaldem.

Na jmenování Josefa Berana arcibiskupem reagoval jeho spoluvězeň z Dachau, jezuita Adolf Kajpr, který působil jako šéfredaktor čtrnáctideníku (později týdeníku) *Katolík*: „Děkujeme sv. Otci za to, že nám dal ... tohoto arcibiskupa. Při jeho volbě rozhodovaly zajisté vlastní důvody duchovního dobra diecéze. A přece při tom můžeme právem vidět v této volbě dlouholetého terezínského a dachovského vězně nacistů uznání spravedlnosti našeho boje, uznání a posvěcení všech jeho obětí Hlavou křesťanstva. (...) Msgr. Beran není a nikdy nebyl vlažným Čechem. Dovedl však své češství uvést na vyšší syntézu lidství a křesťanství a vynutit si tím úctu všech, i Němců. (...) Vídal jsem německé kněze, jak tam, na podlaze té táborové kaple, přiklekali k českému knězi Beranovi, přepodivně vymóděnému, a pokorně se mu zpovídali, ačkoliv tam měli dost svých význačných duchovních vůdců."[15]

Nadšení, že právě Beran se stal arcibiskupem, nesdíleli zdaleka všichni zainteresovaní. Někteří, i z církevních kruhů, se obávali, že příliš zdůrazňuje své češství, slovanofilství a „levičáctví". Vadilo jim, že se při různých příležitostech bratří s komunisty – svými kamarády z koncentráku. Bude umět čelit agresivitě komunistů? ptali se. Beran se hájil tím, že i komunisté ho přijímají jako arcibiskupa katolické církve. A pokud ho respektují v této roli, nemůže je odmítnout, zvláště když jsou mezi nimi i věřící.

Největší pochybnosti vzbuzovala jeho levicová rétorika. Ve svém prvním pastýřském listě z 8. prosince 1946 vyzývá své spoluvěrce: „Zařaďme se tedy, každý na svém místě a svým způsobem, do pracovního dvouletého plánu naší vlády a vzývejme Boha o pomoc a požehnání. Žalm 126, verš 1. nám připomíná: 'Nestaví-li dům Hospodin, marně se lopotí, kdo ho stavějí.' A tu několik upřímných slov. Naši bratří a sestry, kteří o sobě říkají, že nevěří v Boha, považují za nesmysl světit neděle a svátky. Okrádá se prý tím stát o cenné pracovní hodiny. (...) Tvrdíte, že bez pracovních směn v neděle a svátky by nebylo možno uskutečnit dvouletku. Nechte nás světiti neděle a svátky, jak nám to naše víra ukládá. Nenuťte k práci ty, kdož se cítí ve svědomí zavázáni světit neděle a svátky. Zvýšíme pracovní tempo i výkonnost ve dny pracovní a předstihneme ostatní výsledky. Kde Bůh žehná, tam se všechno daří."[16] V listě věřícím z 11. prosince 1946 pak nalezli Beranovi kritici další důvod ke znepokojení. Beran v něm totiž mluví s uznáním o probíhajících sociálních reformách, neboť přispívají „ke zmírnění bídy a k umenšení žebroty".[17]

---

15 ak.: Co týden přinesl. In: *Katolík*, roč. 9, č. 26 (1946), s. 1.

16 *Acta Archiepiscopalis Curiae Pragensis* (*AACP* – vnitrocírkevní věstník), 2. příloha k č. 11/1946.

17 Srv. LUDVÍK, František: *Požehnaný, jenž přichází ve jménu Páně!* Praha, APÚ 1946, s. 26; Josef, arcibiskup: První pozdrav nového arcipastýře. In: *Katolík*, roč. 9, č. 26 (1946), s. 1.

Jenže v prvním případě připomíná Beran jedno důležité biblické „ale" (...nestaví-li dům Hospodin...) a v druhém případě zpochybňuje způsob, jak se reformy provádějí: „Nebudou-li odstraněny morální příčiny sociální bídy, nepomohou ani sociální reformy sebelépe míněné a plánované."[18]

Když se Beran ujal správy pražské arcidiecéze, musel najednou řešit mnoho problémů politického dosahu. Nejhorší byla náboženská a morální situace v bývalých Sudetech, které tvořily její značnou část. Přestože arcibiskup – jak tvrdí ti, kdo ho blíže znali, a Němci mu to dosud vyčítají – považoval rozhodnutí velmocí o odsunu Němců za historicky spravedlivé, musel autoritou svého úřadu napravovat, pokud to vůbec ještě šlo, následky přehmatů i zločinů, kterých se naše národní společenství dopouštělo na svých bývalých spoluobčanech uplatňováním principu kolektivní viny. Těžko řešitelný problém vyvolávali i přistěhovalci, kteří se do vyprázdněného pohraničí nahrnuli buď s rabovacími úmysly, nebo sem byli, vytrženi ze svých kořenů, svezeni často proti své vůli. Katastrofální byl po válce a po odsunu Němců nedostatek kněží, zejména v pohraničí, kde zůstaly celé okresy zcela nebo převážně bez duchovních správců. V pražské arcidiecézi chybělo po válce asi 700 kněží z přibližně 1350 potřebných.

Střety před „únorem"

Církev ještě nezacelila rány, které jí způsobili nacisté, a už musela čelit novým problémům. Týkaly se zejména školství, svěcení svátků, církevního majetku. Upozorňovalo na ně memorandum adresované vládě, které biskupové vypracovali na své konferenci 12. prosince 1946. Jménem všech biskupů je podepsali arcibiskupové Josef Beran, Leopold Prečan (Olomouc) a Karol Kmeťko (Nitra). Pravilo se v něm, že katolická církev vítá snahu státu poskytnout „co největší vzdělání všem dětem, chudým i bohatým ... avšak zcela rozhodně se staví proti úmyslu, aby škola svým ideologickým zaměřením vyhovovala pouze nepatrnému procentu občanů bez vyznání a opomíjela nábožensko-mravní výchovu většiny rodin. (...) Státní školský monopol, jímž jsou rušeny všechny církevní školy a také právo je zřizovat, je přímo popřením náboženské svobody." Biskupové dále vytýkali vládě praxi vedoucí ke znesvěcování svátků. Viděli v tom „akt vzpoury proti Bohu, jemuž pod záminkou zvýšeného pracovního výkonu odpírá lidstvo povinnou daň úcty. (...) Pracovní morálka v našem lidu nebude zlepšena přidáním pracovních dnů, nýbrž tím, že lid se naučí lásce k práci a k plnění svých povinností." Konečně biskupové namítali, že nelze na církevní majetek uplatňovat prezidentské dekrety o konfiskaci zemědělského majetku Němcům, Maďarům a zrádcům jen proto, že některé tyto majetky spravovaly osoby, na které by se dekrety mohly vztahovat, kdyby jim majetky opravdu patřily.[19]

V únoru 1947 protestoval Beran jménem episkopátu proti metodám, jimiž „státní policejní orgány zacházejí s osobami obviněnými z protistátní činnosti. Mnohé lidi

18 Tamtéž.

19 Viz *Acta curiae episcopalis Brunensis (ACEB)*, č. 1/1947, s. 1 nn.

zajišťují na různá, v častých případech celkem bezdůvodná udání a podezření. (...) Přes úřední dementi udržuje se všeobecné přesvědčení, že mnohé krutě týrají."[20]

V březnu 1947, kdy dozrávala školní reforma, žádal Beran vládu, aby uvážila, zda je z hlediska státu nutné, aby se právě teď řešila tak delikátní otázka. A pokud by někdo vydával zestátnění konfesijního školství na Slovensku za precedens, varoval, byla by to státnická chyba.[21] Naopak, pokračoval, bylo by jen spravedlivé obnovit toto školství i na Slovensku.[22]

Nejostřeji se arcibiskup Beran vyjádřil ke školské otázce na celostátním manifestačním shromáždění za svobodnou školu 13. května 1947 v pražské Lucerně. Řekl, že v zájmu demokracie a svobody musí být každý zodpovědný činitel „proti násilně zaváděnému zglajchšaltování našeho školství. Celý národ je v tom zajedno, že není možné u nás zavádět něco, co by bylo i jen napodobováním nacismu a fašismu. Jde-li o zavedení jednotné školy z důvodů sociálních, aby všem bez rozdílu, mají-li potřebného nadání, bylo sociálně umožněno jakékoliv studium, pak i my katolíci tuto snahu budeme svorně podporovat." Zároveň připomněl, že v době okupace se církevní školy osvědčily, což se všeobecně uznává. „Je to dokladem," řekl, „že právě tyto školy výchovou náboženskou vychovávají též k vědomí zodpovědnosti i v povinnostech občanských, národních a státních a že se nedají terorizovat nikým, běží-li o přirozená práva a práva Boží."[23] Podle pamětníků se školská otázka stala dalším předmětem sporu mezi arcibiskupem a předsedou ČSL Janem Šrámkem.

Houstnoucí politickou atmosférou se zabývali biskupové na konferenci konané za Beranova předsednictví v Praze 19. listopadu 1947. Přijali na ní pastýřský list, v němž neskrývali své znepokojení: „Přibývá demagogické troufalosti a smělosti úměrné s ubýváním statečnosti opravdových charakterů, a přece nebylo nikdy třeba tolik pevnosti povahové jako v našich dobách. Jsou do nebe volající křivdy páchané pod rouškou práva a spravedlnosti na majetku a osobním právu. Je zneužíváno a znehodnocováno i jméno národní očisty k provádění vrcholných nespravedlností. A je věru smutné, že neupřímnost, nečestnost a lživé překrucování zaplavuje i vrstvy udávající tón v kultuře. Běda národu, který by byl veden po těchto nebezpečných cestách."[24]

O měsíc později psal Beran v podobném duchu v *Katolíku*: „I v době naší tma se šíří, dílo satanovo, království lží, podvodu a klamu hledí zakotvit. Kdo by to popíral, buď by lhal, anebo by byl slepý, zaslepený. Snad se leccos satanovi i podaří. Ale lež nikdy nezvítězila konečně. Nezvítězí ani tentokráte. (...) Není přítelem lidu, kdož lichotí davu výhodami a dary, a přitom podkopává mravnost tím, že prodává za pravdu to, co pravdou není. Nepřinese lidstvu mír a pokoj, co nosí v sobě zárodek zášti a vzájemné nesvornosti."[25]

---

20 *Archiv Ministerstva zahraničí ČR*, Praha, církevní oddělení. Přehled agendy, únor 1947.

21 Na Slovensku bylo konfesijní školství zestátněno zákonem č. 34/45 Sb. z 16.5.1945.

22 Srv. *Rozsévač: Náboženský týdeník pro katolický lid*, č. 13 (1947).

23 Srv. Josef, arcibiskup: Projev o svobodné škole. In: *Katolík*, roč. 10, č. 20 (1947), s. 1. – Zákon o jednotné škole přijalo Ústavodárné národní shromáždění až 21.4.1948.

24 Přílohy k *Acta curiae episcopalis* jednotlivých biskupství, listopad 1947.

25 Josef, arcibiskup: „A světlo ve tmě svítí... a tma je nepojala..." In: *Katolík*, roč. 10, č. 52 (1947), s. 1.

Zatímco komunisté chtěli rozdělovat, aby panovali, shromáždili se 2. února 1948 v Praze na Slovanském ostrově představitelé všech křesťanských církví v Československu, aby poprvé od husitských válek společně vyjádřili svou touhu po míru, své přesvědčení, že k míru v národním společenství i mezi národy lze dojít jen důsledným uplatňováním zásad spravedlnosti a lásky. Shromáždění, které bylo svoláno z iniciativy evangelického teologa Františka Bednáře, předsedal arcibiskup Beran. V úvodním projevu vyzval křesťany ke smíření a solidaritě slovy, že „již nesmějí pohoršovat svět neláskou a nenávistí, nesmějí pohoršovat ani hříchem, jenž je nenávistí k Bohu, křesťané musí žít v lásce."[26] Byl si dobře vědom hrozícího nebezpečí, proto nepřestával varovat: „Kdo rozdmychuje bratrovražedné boje u nás, je největším nepřítelem národa! A jsou, kteří je rozdmychují! Neskrývejte se za lid! Lid, ten dobrý náš lid, si nepřeje toho, co mu přičítáte! Je bratrovražedný boj i vedený jazykem: pomluvou, osočováním, udáváním, jež není oprávněné." A kněze vyzýval: „Milí bratři! Na kazatelně, ve zpovědnici a kde jen můžete, hleďte působit na své svěřené, aby prohlédli a poznali, kdo jsou jeho nepřátelé."[27]

Právě v den vyvrcholení vládní krize, 25. února 1948, uveřejnily některé noviny pod titulkem „Nemlč arcibiskupe! Nesmíš mlčet!" tento Beranův výkřik: „Vzpamatujte se! Vím, že nechcete rozdmychávat bratrovražedné boje, ale takto se jim nevyhnete. Zamyslete se nad svou odpovědností! Udržujte právní řád! Všichni schválili zásadní program socializace. Všichni k němu pracovali a chtějí pracovat. Právní cestou se dosáhne trvalejších reforem, i těch nejradikálnějších."[28]

Střety po „únoru"

Hned v prvních „poúnorových" dnech navštívil nový ministr spravedlnosti a předseda právě vzniklého Ústředního akčního výboru Národní fronty (ÚAV NF) Alexej Čepička arcibiskupa Berana a požádal ho jménem vlády, aby se církev kladně vyjádřila k novému režimu. Biskupové k tomu zaujali stanovisko v pastýřském listě ze 4. března 1948: „Nepovažovali jsme a nepovažujeme za nutné vydávat zvláštní prohlášení nebo zvláštní pastýřský list k současným politickým událostem, neboť církev katolická se neváže na žádnou formu politickou nebo státní, poněvadž při svém zvláštním poslání chce sloužit nejvyšším zájmům svého lidu. (...) Budeme pečlivě střežit nadstranickost a nadpolitičnost, budeme se plně věnovat činnosti náboženské, budeme upevňovat a hájit křesťanskou mravnost a lásku k bližnímu..."[29]

Beran zároveň vyzval kněze prostřednictvím Katolické informační služby, aby si uvědomili, že jejich prvořadým úkolem v současnosti je „věnovat se svědomitě plnění stavovských, kněžských a náboženských povinností, přesně odlišovat činnost náboženskou od činnosti politické, jíž nechť se věnují výlučně laici".[30]

---

26 R.: Křesťané v Československu napravují svou vinu. In: *Neděle*, roč. 19, č. 7 (1948), s. 53.
27 *AACP*, č. 2/1948, příloha: Pastýřský list z 2.2.1948.
28 *Tamtéž*, č. 4/1948, příloha: Zprávy APÚ, č. 14/1948.
29 *Tamtéž*, příloha: Pastýřský list ze 4.3.1948.
30 Prohlášení arcibiskupa dr. Berana. In: *Lidová demokracie*, (18.3.1948), s. 2.

Osmnáctého března 1948 vydal ÚAV NF prohlášení o náboženské svobodě, v němž mimo jiné sděloval, že pro stálé spojení s církvemi a náboženskými organizacemi se zřizuje při ÚAV NF komise pro náboženské a církevní otázky.[31] Předsednictví komise se ujal Čepička, který si k jednání o církevněpolitických otázkách přibral jako poradce své přátele z koncentráku, ministra zdravotnictví Josefa Plojhara a profesora náboženství Josefa Beneše, kněze, kteří navzdory církevnímu zákazu se rozhodli pro politickou kariéru. Teprve po zákroku arcibiskupa Berana a ostatních biskupů přistoupil Čepička na to, že římskokatolická církev sama určí, kdo ji na jednáních bude zastupovat. Vedoucím církevní delegace se tak stal litoměřický biskup (také koncentráčník) Štěpán Trochta.

V jednáních šlo církvi hlavně o to, aby stát respektoval její vnitřní autonomii a zachoval, respektive na Slovensku obnovil, církevní školství. Stát naproti tomu trval na tom, aby církev uznala legitimitu poúnorového režimu a zrušila církevní tresty kněžím, kteří neuposlechli církevního zákazu a vstoupili do vysoké politiky. A právě tento zákaz se stal příčinou prudkých střetů mezi Beranem a představiteli režimu. I když zákaz politické činnosti kněží vyhlásili společně všichni biskupové, vědělo se, že na jeho důsledném dodržování nejvíce trval Beran.[32]

Jednání v komisi byla svízelná. Vládní delegace stupňovala své požadavky, jako by zkoušela, kam až může církev dotlačit. Arcibiskup Beran se jednání přímo nezúčastnil. Nevěřil v jejich úspěch, byl přesvědčen, že komunisté by jakoukoli dohodu zneužili ve svůj prospěch. Naproti tomu biskup Trochta se nevzdával naděje, že trpělivým jednáním je možné za cenu přijatelných kompromisů dospět k dohodě. Kněží Plojhar a Beneš se jako „znalci" církevních poměrů ujali role Čepičkových poradců. Podle mínění některých pamětníků mohl jeden z důvodů odlišného názoru Berana a Trochty na jednání s Čepičkovou komisí spočívat v tom, že zatímco Beran, bytostný optimista, byl přesvědčen, že nový režim nevydrží déle než dva tři roky, Trochta, politický skeptik, v to nevěřil.

Po několikerém přerušení jednání, kdy se už zdálo, že k žádné dohodě nedospěje, nabídl Čepička Trochtovi – bylo to po abdikaci prezidenta Beneše 2. června 1948 – dílčí dohodu: Zúčastní-li se církev slavnostním způsobem zvolení Klementa Gottwal-

31 *Rudé právo*, (20.3.1948).

32 Zákaz opírající se o *Kodex církevního práva* platil sice už za první republiky, ale výjimky z něj udělovali tehdejší biskupové benevolentně (Šrámek, Hlinka, Tiso atd.). Podobně tomu bylo i po válce. Ale zkušenost s přílišnou klerikalizací slovenského státu a poválečná komunistická demagogie, proti níž nebyli imunní ani někteří kněží, přiměla biskupy zákaz obnovit. Poprvé tak učinili 18.11.1947 (výjimky ze zákazu obdrželi např. Šrámek a Hála) a důrazněji 3.5.1948. S odvoláním na kánon 139, § 4 *Kodexu kanonického práva* biskupové upozornili, že žádnému knězi neposkytnou dovolení kandidovat do parlamentu a přijímat funkce v akčních a národních výborech všech stupňů. Připomněli také, že přijmout funkci ministra či (na Slovensku) pověřence může kněz pouze na základě povolení Svatého stolce. Kněží, kteří přes dřívější zákazy a bez souhlasu příslušného biskupa politickou kandidaturu již přijali – stálo dále v biskupských směrnicích – „jsou bez výjimky suspendováni, tj. zbaveni pravomoci sloužit mši sv. a vykonávati kněžské funkce. Tato suspenze se tedy týká i kněze budějovické diecéze Josefa Plojhara. Není ani možné, aby tito suspendovaní kněží řečnili na kněžských poradách a schůzích. – Budiž vyvěšeno u dveří chrámových!" *AACP*, č. 6/1948, s. 35; č. 7, příloha: Zprávy APÚ, č. 17/1948.

da do úřadu prezidenta republiky, povolí stát pro nastávající školní rok zápis do církevních škol a je ochoten jednat i o dalších požadavcích církve. Trochta nabídku uvítal, Beran nikoli. Teprve po delším přemlouvání, když uvážil, že odmítnutí by bylo chápáno jako urážka hlavy státu, souhlasil. A tak 14. června 1948, po státním aktu ve Vladislavském sále, uvítal Beran na prahu katedrálního chrámu sv. Víta nového prezidenta a sloužil slavné *Te Deum*.

Den poté uvedl Beran ke Gottwaldovi zástupce biskupského sboru, olomouckého arcibiskupa Josefa Matochu a banskobystrického biskupa Andreje Škrábika. Ve své pozdravné řeči při této příležitosti dal najevo, že církev se nehodlá vzdát své nezávislosti: „Podle slov Kristových: 'Dávejte císaři, co je císařovo', máme závažné povinnosti k státu, jehož prezidentem jste byl včera zvolen. Ujišťujeme vás, že tyto povinnosti splníme věrně tak, jak nám je ukládá víra a svědomí. Nezapomínáme však zároveň, že onen výrok Kristův má i druhou část: 'Dávejte Bohu, co je Božího!' A i tento příkaz nám ukládá povinnosti, jež věrně a nesmlouvavě musíme plniti."[33]

Tušil, že ještě téhož dne bude muset svou nesmlouvavost osvědčit? Způsob účasti církve na prezidentské volbě totiž vyvolal v jejích kruzích vlnu kritiky. Ve Vatikánu zděšení, že církev tak brzy kapitulovala před komunistickým režimem, doma pohoršení, že arcibiskup asistoval blasfemii. Kritizován svými soudruhy však byl také Gottwald, jakže mohl on, komunista, vejít do katolického chrámu a zúčastnit se církevního obřadu? Gottwald však věděl dobře, co a proč dělá: Církev prý, tak to alespoň objasňovaly sdělovací prostředky, liturgickou formou naznačila, že uznává legitimitu „poúnorového" režimu.

Rozzlobený Beran se ohradil následujícím prohlášením: „V okamžiku, kdy tento stát dostal novou hlavu, cítím ve svědomí povinnost vysloviti jasně tyto zásady: 1. Církev není institucí, která má organizovat politický souhlas nebo politický odpor. 2. Církev nemůže nikomu bránit, chce-li si vyžádat pro své činy Boží pomoc. 3. Se vší vážností však připomínám, že liturgickým úkonem tím církev nepřijímá světový názor směrů a hnutí, které odporují jejímu názoru."[34]

O komunistické licoměrnosti svědčí, že téměř ve stejné chvíli, kdy Čepička sliboval církvi vstřícnost za vstřícnost, vyhlašoval Gottwald na schůzi ÚV KSČ program boje proti církvi: „Myslím, že bychom měli vzít kurz na to, odpoutat katolickou církev od Vatikánu. Dostat je tak daleko, aby se s Vatikánem rozešli a stali se národní církví. Žádné nové spory rituální vést nechceme, ale pryč od Říma a směrem k národní církvi. Je nutné církev neutralizovat a dostat ji do svých rukou tak, aby sloužila režimu."[35]

Sdělovací prostředky nebylo třeba přemlouvat, aby zesílily útoky na Vatikán, na papeže, na arcibiskupa. Mnoho kněží a řeholníků bylo zatčeno a nespravedlivě odsouzeno podle zákona č. 231/48 Sb. na ochranu lidovědemokratické republiky, desítky jiných byly bez soudu, jen na podkladě jakéhosi administrativního rozhodnutí, poslány do táborů nucených prací, zřízených pro lidi nepohodlné režimu. Na

---

33 *AACP*, č. 8–9/1948, příloha: Zprávy APÚ, č. 18/1948.

34 *Tamtéž*, č. 7/1948, příloha: Zprávy APÚ, č. 17/1948; Prohlášení po slavnostním „Te Deum" vykonaném na žádost nově zvoleného prezidenta Klementa Gottwalda. In: *Velká mše*, s. 383 n.

35 *Státní ústřední archiv*, Praha (*SÚA*), Archiv ÚV KSČ, fond 01 (ÚV KSČ), schůze 9.6.1948.

mrtvém bodě uvízla také církevněpolitická jednání. Za těchto okolností převážil mezi biskupy názor – ačkoli Beran byl proti – že je třeba usilovat o obnovu jednání v církevní komisi ÚAV NF.

Biskupské delegaci, vedené tentokrát olomouckým arcibiskupem Matochou, poskytl Gottwald audienci 19. ledna 1949. Tvářil se přitom uraženě, že v delegaci chybí Beran, a zaútočil na církev, že stíhá tresty kněze (ministra Plojhara), kteří se účastní budování státu, zatímco protistátní aktivita jiných kněží jí nevadí. Tvrdil, že komunisté nechtějí vést boj proti církvi, že mají dost svých starostí, ale že „Vatikán je Vatikán. To je na jedné straně věc duchovní, na druhé straně věc světská. Politiku Vatikánu známe, jeho poměr k nám také známe!" Obnovu jednání v náboženské komisi však přislíbil.[36]

Měsíc nato se církevní komise Ústředního akčního výboru Národní fronty sešla na dosud nejvyšší úrovni: šest ministrů, tři biskupové a další významné osobnosti z obou stran. Jednání přineslo církevní delegaci zklamání, neboť předsedající Čepička nezařadil na pořad dne biskupské memorandum o palčivých církevněpolitických otázkách, které bylo předloženo prezidentovi 31. ledna 1949 a na jehož projednání církevní delegaci především záleželo.[37] Místo toho Čepička ultimativně žádal, aby církev konečně vyhlásila loajalitu vládě, přestala diskriminovat kněze spolupracující s režimem a postihla církevními tresty kněze odsouzené pro údajnou protistátní činnost.[38]

K požadavkům vlády chtěli biskupové zaujmout stanovisko na své konferenci konané 22. března 1949 v Dolném Smokovci. Tu však přerušili, když v konferenční místnosti odhalili odposlouchávací zařízení. Jménem biskupů protestoval proti tomu u ministra vnitra pražský arcibiskup. Vnitro odpovědělo, že takové metody nepoužívá, a pokud bylo v Tatrách skutečně odhaleno nějaké odposlouchávací zařízení, tak je tam musel nainstalovat někdo jiný.[39]

Teror

Incident s odposlouchávacím zařízením znamenal nejen konec jednání mezi církví a státem, ale i oboustranné vyostření vztahů. Na Beranův návrh biskupové odňali

---

36 Srv. KAPLAN, Karel: *Stát a církev v Československu 1948–1953*. Brno, Doplněk 1933, s. 266–282, cit. s. 274; Kolektiv autorů: *Spiknutí proti republice*. Praha, Melantrich 1949, s. 190 nn.

37 V desetibodovém memorandu žádali biskupové přestat s protináboženskou propagandou a s protictrkevními diskriminačními opatřeními ve školství, tisku, spolkovém životě. Protestovali proti neopodstatněnému obviňování kněží, řeholníků a řeholnic z nepřátelské činnosti a proti tomu, že jsou zbavováni občanských práv, vylučováni z národa a zatlačováni do pozic, „které by se daly pak snadno prohlásiti za nepřátelské vládě, státu a národu". – Srv. BULÍNOVÁ, Marie – JANIŠOVÁ, Milena – KAPLAN, Karel (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ, 1949–1951: Edice dokumentů*, sv. 1: *Církevní komise ÚV KSČ („Církevní šestka"), duben 1949 – březen 1950*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1994, s. 42–45, cit. s. 44.

38 Srv. KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu*, s. 289–348, kde přetištěn záznam z jednání církevní komise ÚAV NF 17.2.1949.

39 *Tamtéž*, s. 64 nn.; KMEŤ, Norbert: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*. Bratislava, SAV 2000.

Trochtovi, pro jeho přílišnou ústupnost, plnou moc k jednání s vládou. A předsednictvo ÚV KSČ se usneslo, že je třeba zbavit církev vlivu na společnost, zatlačit ji do kostelů, dále vyvolávat rozmíšky v jejích řadách a organizovat pomocí povolných kněží „obrodné církevní hnutí" s konečným cílem odtrhnout katolíky od Říma a ustavit národní církev.[40]

Před spoluprací s připravovaným hnutím „pokrokových katolíků" biskupové varovali: „Každá akce podnikaná mimo nebo proti vůli biskupů porušuje základní strukturu církve, rozbíjí její jednotu a směřuje k jejímu zničení. (...) Dějí se všemožné pokusy vyřadit nás z pastýřského úřadu a řízení církve si osobují lidé nevěřící, lidé od církve odpadlí. Nepřejeme si, aby se církev stala pouhou služkou státu, čili nositelkou jiného světového názoru pod křesťanskou rouškou. Přejeme si dohodu, nikoliv diktát!"[41]

Takzvané obrodné katolické hnutí s matoucím názvem „Katolická akce" (KA)[42] se režimu podařilo založit s pomocí nevelké skupiny zaprodaných kněží a laiků 10. června 1949.[43] Pět dnů nato schválili biskupové, kteří se sešli v pražském arcibiskupském paláci, pastýřský list s názvem „Hlas biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky".[44] Biskupové v něm jednak informovali o průběhu a důvodech ztroskotání jednání se státem, jednak označili státem prosazovanou „Katolickou akci" za lživou, nekatolickou, a tudíž zakázanou. List, který se měl číst v neděli 19. června 1949 na přenesený svátek Božího těla, roznášeli po farách členové kroužků pravé Katolické akce. Vzápětí zareagovala Státní bezpečnost, která kněžím pohrozila trestním stíháním, budou-li pastýřský list číst.[45]

Jménem všech biskupů a ordinářů vydal Beran zároveň oběžník určený kněžím. Hodnostáři v něm vyvraceli denunciační pomluvy proticírkevní propagandy a ujišťovali kněze, že navzdory pomluvám dodržují důsledně slib věrnosti republice a že byli a jsou pro dohodu se státem a chtějí s ním spolupracovat – ovšem za předpokladu, že stát nebude zasahovat do náboženských záležitostí. Církev se přece nemůže smířit s tím, aby do biskupských konzistoří, kněžských seminářů a jiných církevních institucí byli dosazováni vládní komisaři a na kněze a prosté věřící byl činěn nátlak, aby se angažovali v rozkolnické „Katolické akci". Státu nejde o dohodu s církví, stálo v oběžníku dále, ale o její podřízení „ideologii, která je protikřesťanská, jež hlásá nahražení náboženství marxismem a osobuje pro stát práva i ve věcech svědomí, víry a mravů, což žádný křesťan nemůže uznati".[46]

Zmíněný pastýřský list měl v neděli 19. června 1949 v úmyslu přečíst sám arcibiskup. Situace byla však už tak napjatá, že si nebyl jist, zda mu to bude umožněno.

---

40 *Tamtéž*, s. 67–72.

41 *AACP*, č. 6/1949, příloha: Pastýřský list čs. biskupů vydaný v Trnavě 17.5.1949.

42 Katolická akce je organická součást katolické církve a znamená účast laiků na apoštolátu církve. Inicioval ji v roce 1922 papež Pius XI.

43 Srv. VAŠKO, Václav: *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce*, 2. díl. Praha, Zvon 1990, s. 68–74.

44 BULÍNOVÁ, M.– JANIŠOVÁ M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ*, s. 171–177.

45 Srv. VAŠKO, V.: *Neumlčená*, s. 74–78.

46 BULÍNOVÁ, M.– JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ*, s. 169–171, cit. s. 170.

Proto, a v předtuše, že má poslední příležitost promluvit svobodně, oslovil Pražany shromážděné v chrámu strahovského kláštera už vpředvečer svátku: „Nevím, kolikrát ještě budu moci k vám promlouvat, ale nyní prohlašuji veřejně jako biskup: Nikdy, nikdy, nikdy nesvolím k dohodě, která směřuje proti zákonům Božím a církvi svaté. (...) Velice mě bolí, že kvůli mně bude pronásledován můj dobrý český lid. Ale nemohu jednat jinak."[47]

Následujícího rána zablokovala policie většinu přístupů do katedrály, naplněné dávno před zahájením bohoslužeb stovkami najatých provokatérů. Aby se mezi sebou poznávali, připíchli si na oděv špendlíky s barevnými hlavičkami. Mše, celebrovaná arcibiskupem, probíhala za velkého napětí. Provokatéři se mezi sebou bavili, hlučeli. Když se pak arcibiskup chystal přečíst pastýřský list, stačil jen do vřavy zvolat, že takzvaná Katolická akce není Katolickou akcí a takzvané *Katolické noviny*, které se rozdávají, nejsou pravými *Katolickými novinami*. S pískotem a křikem se klaka hnula ke kněžišti. Beran, silně vzrušen, volal: „Snad ještě platí zákon zakazující rušit bohoslužby!" Pak se slovy: „Mějte ohled aspoň na tyto holčičky!" vyvedl vyděšené družičky shromážděné pod schody kněžiště k oltáři. Situaci zachránil varhaník, který začal hrát státní hymnu. Klaka zmlkla a v pozoru ji vyslechla. Pak, zřejmě na pokyn někoho v pozadí, se poněkud zklidnila, takže mše mohla být dokončena.[48]

V domácím vězení

Do arcibiskupského paláce se Beran vrátil obklopen kněžími a bohoslovci odhodlanými poskytnout mu ochranu, kdyby byl napaden. Palác mezitím obsadila Státní bezpečnost, aby ho ochránila – jak to interpretovaly sdělovací prostředky – před věřícími, kteří jsou prý rozhořčeni jeho protistátním postojem a neochotou dohodnout se s vládou. Tak začala Beranova patnáct a půl roku trvající internace. Po Beranovi byli postupně internováni i ostatní biskupové.[49]

Dvaadvacátého června 1949 odeslal arcibiskup Beran dva dopisy, jeden vládě, druhý ministerstvu vnitra. V prvním vyjádřil naději, že se vláda „postará o to, aby porušování občanských svobod nebylo trpěno". V druhém zopakoval mnohokrát řečené stanovisko, že takzvaná Katolická akce, „vytvořená bez souhlasu a proti svolení biskupů, je z hlediska církve římskokatolické nezákonná a nebude od biskupů nikdy za legální uznána".[50]

Nazítří instruoval generální tajemník KSČ Rudolf Slánský krajské stranické tajemníky: „Úkol strany spočívá v získávání kněží a věřících proti hierarchii, hlavně Bera-

47 Z kázání ve strahovském chrámu. In: *Velká mše*, s. 394.

48 Sestaveno podle výpovědí očitých svědků. – Srv. VAŠKO, V.: *Neumlčená*, s. 79 nn.

49 Srv. *Velká mše*, s. 247–250; KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu*, s. 85 n.; VAŠKO, V.: *Neumlčená*, s. 79–81.

50 *SÚA*, fond 100/1 (Ústřední výbor Národní fronty), OC 1949, karton 60. Dopis arcibiskupa Berana vládě a ministerstvu vnitra z 22.6.1949.

novi a Vatikánu. (...) Opatření, která jsme dosud učinili kolem biskupů, byla nevyhnutná. Připravujeme se na exkomunikaci, kterou zamýšlí Vatikán vyhlásit."[51]

Exkomunikace na sebe vskutku nenechala čekat. Režimní akci, „podvodně nazvanou Katolická akce", odsoudil Svatý stolec „jakožto schizmatickou" dekretem z 20. června 1949. Stálo v něm, že „všichni a každý jednotlivě, ať osoby duchovní či laické, kteří k ní dobrovolně a vědomě přistoupili nebo k ní v budoucnu přistoupí, a jmenovitě její původci a šiřitelé, jako rozkolníci (schizmatikové) a odpadlíci (apostaté) od katolické Církve, samým činem upadli nebo upadnou do exkomunikace".[52]

Státní moc jednala okamžitě. Na schůzi ÚV KSČ vyložil Gottwald její konfrontační záměry: „Až do 10. 6.[53] byl v ofenzivě Beran, který organizoval ilegální instituce (pastorační ústředí), aktivizoval Katolickou akci a mobilizoval laickou veřejnost proti nám. 10. června jsme zahájili protiofenzivu. V samém počátku jsme se orientovali na diferenciaci uvnitř církve. Prvního úspěchu jsme dosáhli tím, že jsme vnesli zmatek do jejich útoku. Druhý úspěch spočívá v tom, že se vyjasnily fronty. Vatikán a biskupové se nechtějí dohodnout a přebírají roli kontrarevoluce domácí i cizí. Proto i my musíme změnit taktiku. Dosud jsme volali po dohodě. Oni naše volání odmítli, a proto musíme jít dál, odhalovat tyto jejich záměry, izolovat je, a tak připravit další únor, kdy jim budeme moci zasadit poslední zdrcující ránu."[54] O tři měsíce později řekl Slánský krajským stranickým tajemníkům: „Vzali jsme církvi všechen tisk, všude do konzistoří jsme dosadili komisaře, zavřeli jsme církevní školy... postupně jim bereme kláštery. (...) Bylo by dobré, kdybyste měli připravené takové černé listiny těch největších štváčů v krajích a okresech."[55]

Arcibiskup Beran na pohnuté události reagoval vyrovnaně. V listu odeslaném 20. srpna 1949 Piu XII. napsal: „...co mě nejvíc bolí, to nejsou moje osobní těžkosti, ale spíše lži, pomluvy a nespravedlnosti, jimiž urážejí Vaši Svatost, Svatou stolici, svatou Matku církev a zraňují Boží velebnost. (...) Velkou útěchu mi působí vědomí, že naprostá většina kněží i věřících zůstává věrna Svaté stolici."[56]

Do konce roku 1949 mohl Berana navštěvovat vatikánský *chargé d'affaires* Ottavio de Liva. Ten však musel 16. března 1950, po pověstných událostech, které následovaly po „čihošťském zázraku", opustit republiku. Tím byl arcibiskup připraven nejen o možnost styku se Svatým stolcem, ale vůbec se světem mimo arcibiskupský palác.

V době „pražského jara" vzpomínal Beran na začátky své internace takto: „Během internace jsem byl úplně izolován od světa. Jedenapůl roku jsem byl v pražské rezidenci. Všichni zaměstnanci byli z ní odstraněni a nahrazeni novými. Ani kapitul-

---

51 *Tamtéž*, fond 018 (Porady krajských tajemníků KSČ), porada 23.6.1949. Část záznamu projevu Slánského publikována in: KAPLAN, K.: *Stát a církev v Československu*, s. 366–369.

52 BULÍNOVÁ, M.– JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ*, s. 179 n.; Kolektiv autorů: *Spiknutí proti republice*, s. 239.

53 Do založení proticírkevní „Katolické akce".

54 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ*, s. 201–203, cit s. 201.

55 KAPLAN, Karel: Komunisté a církev: Konflikt v polovině 1949. In: *Studie* (Řím), č. 62 (1979), s. 101 n.

56 Kard. Beran a římský stolec. In: *Nový život* (Řím), č. 12 (1969), s. 237.

ní vikář ke mně nesměl. Podle kodexu církevního práva musel biskup, dokud byl v rezidenci, vyřizovat akta sám. Kapitulní vikář k tomu neměl právo. Akta mně tedy byla posílána, abych je vyřizoval. Jinak i v kapli jsem si musel vše připravovat sám a mši svatou jsem také musel sloužit bez ministranta."[57]

Začátkem března 1951 postavil Státní úřad pro věci církevní arcibiskupa před hotovou věc: Měl podepsat jmenovací listiny nových svatovítských kanovníků těšících se přízni režimu. Beran vyhověl, neboť si byl vědom, že kdyby nepodepsal, nastal by v arcidiecézi ještě větší zmatek a komunističtí mocipáni by tak jako tak prosadili svou vůli. Takto se „legálně" ujal vlády nad pražskou arcidiecézí kapitulní vikář Antonín Stehlík,[58] a arcibiskup Beran se stal v paláci přebytečným.

V internaci

Sedmého března 1951 brzy ráno, po mši naposled sloužené v domácí kapli, dostal arcibiskup příkaz, aby se okamžitě připravil k odjezdu. Tak začala, po téměř dvouletém domácím vězení, jeho téměř čtrnáctiletá pouť „fešáckými kriminály", jak se kdysi o internaci Berana a ostatních biskupů vyjádřil Josef Plojhar. Přivezli ho do arcibiskupského zámečku v Roželově u Rožmitálu. Dům byl obehnán vysokou dřevěnou ohradou, z okna a ze dvora mohl vězeň vidět výsek oblohy. Občas dostával od příslušníka bezpečnosti *Rudé právo*, někdy též kolaborantské *Katolické noviny* či církevně zakázaný *Věstník katolického duchovenstva*. Domácnost mu vedly sestry dominikánky z kongregace blahoslavené Zdislavy.

Nepobyl zde ani tři neděle a už se (24. března 1951) i se sestrami stěhoval do Růžodolu u Liberce. Internaci s ním sdílel českobudějovický biskup Josef Hlouch. Dny biskupů naplňovala modlitba, duševní i fyzická práce. Řezali a štípali dříví, nosili vodu, uhlí, pomáhali v domácnosti. Ke zpříjemnění zdejšího Beranova pobytu přispělo, že mu z Prahy přivezli část jeho soukromé knihovny. Toto dva roky trvající a poměrně klidné období internace skončilo 17. dubna 1953 stěhováním do Myštěvsi u Nového Bydžova. Beranovým novým společníkem se zde stal brněnský biskup Karel Skoupý. V Myštěvsi pobyli biskupové téměř pět let, snad nejtěžších z celé internace. Příčinou byla jedna ze dvou sester kongregace Nejsvětější svátosti, které v péči o biskupy vystřídaly sestry dominikánky. Zatímco první sloužila příkladně a s láskou, druhá podlehla nátlaku StB, vystoupila z řehole a působila biskupům všemožné schválnosti. Marně se pokoušeli jí domluvit.[59]

K dalšímu, v pořadí už čtvrtému stěhování došlo vpředvečer Vánoc, 20. prosince 1957. Cílovou stanicí byly Paběnice u Čáslavi, kde biskupy uvítaly dominikánky z kongregace blahoslavené Zdislavy. Později vyprávěly, že při převozu v autě byly

57 VONDŘICHOVÁ, Hana: Z Vatikánu odpovídá kardinál Beran. In: *Student*, roč. 4, č. 19 (1968), s. 1 a 5.

58 Dosud farář u sv. Antonína v Praze-Holešovicích, pověstný životním stylem „renesančního" preláta.

59 Srv. *Velká mše*, s. 257–260.

zahaleny dekami, aby je nikdo neviděl a aby samy nevěděly, kam je vezou. Dozvěděly se to až z hlášení místního rozhlasu. V paběnické internaci, kde se opět shledal se Skoupým a Hlouchem, pobyl Beran bezmála šest let. Nikdo, ani biskupové, ani sestry, nesměl vyjít z budovy, nákupy a vše potřebné opatřovala ochranka. Korespondence podléhala cenzuře. Domácí kaple, jak vzpomínají sestry, byla předělána z koupelny, zašalovaná okna ještě zakrývaly červené houně. Klekátka pro biskupy, klekátka pro sestry. Větrání přes záchod nebo halu, v níž se usadila ostraha. V této bezvzdušné místnosti trávili biskupové i sestry celé hodiny. Arcibiskup Beran mohl psát na adresu své rodné sestry jednou za šest neděl. K setkání s ní a bratrem ho jednou za čtvrt roku přiváželi do budovy ministerstva vnitra v Praze. V roce 1959 Beranovi operovali v pankrácké vězeňské nemocnici uskřinutou kýlu, kterou si způsobil zřejmě během předchozí internace v Myštěvsi, o dva roky později mu vyoperovali slepé střevo. Jednou v noci ho vezli k zubaři do Hradce Králové.

Podle svědectví řeholnic arcibiskup nejenže vše obdivuhodně dobře snášel, ale svou trpělivostí a nakažlivým optimismem byl oporou jim i ostatním biskupům. Od konce padesátých let ho sužovaly různé neduhy, takže často bolestí nespal, ani jíst nemohl všechno, ale dobrou mysl si uchoval.[60]

Arcibiskupa však vytrvale trápila myšlenka, že kvůli němu jsou nebo budou pronásledováni, zavíráni, možná mučeni nevinní lidé. Snad si i přál, aby byl postaven před soud. Režim se však k tomu nedovedl odhodlat. Ruzyňskému vězni Mečislavu Razikovi řekl vyšetřovatel: „Berana si nemůžeme dovolit zavřít, neboť je světoznámou osobností, vás však nikdo nezná a podle toho dopadnete."[61]

Beranova prodlužující se internace se pro režim z důvodů vnitřních i zahraničněpolitických stávala stále neúnosnější. V listopadu 1962 mu proto byla naznačena možnost ukončení internace, ovšem za určitých, oboustranně přijatelných podmínek. Sám měl předložit k úvaze několik variant. Beran navrhl tři alternativy: buď složí slib věrnosti republice a ujme se vedení arcidiecéze, nebo odjede do Říma, případně zůstane ve vlasti někde v ústraní. V únoru 1963 mu sdělili, že vládě by vyhovovala třetí varianta, ale s podmínkou, že se vzdá úřadu arcibiskupa. Beran namítl, že k tomu by musel mít souhlas hlavy katolické církve.[62]

Papeže Jana XXIII. informoval o své situaci v dopisu, v němž uvedl: „Bylo mně naznačeno zástupci státní správy, abych odešel do ústraní. Byla by mi zabezpečena plná svoboda a zajištěn nutný důchod. Ovšem musel bych se vyvarovat jakéhokoliv vměšování do záležitostí arcidiecéze pražské. (...) Prosím Vaši Svatost co nejpokorněji: nechť Svatý otec svým úsudkem rozhodne mou záležitost a zbaví mne funkce pražského arcibiskupa, uzná-li to za vhodné."[63]

---

60 Srv. *Tamtéž*, s. 260–263. Výpovědi sester zapracovala režisérka Angelika Hanauerová do scénáře dokumentárního filmu *Josef kardinál Beran*, který měl premiéru 29.5.1992 na ČT 1.

61 Osobní svědectví JUDr. Razika, odsouzeného v srpnu 1951 v inscenovaném procesu s bývalým Ústředím katolického studentstva k patnácti letům vězení.

62 Srv. KAPLAN, Karel: *Těžká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963–1973*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2001, s. 15 n.

63 *Tamtéž*.

Papež si dopis vyložil jako další ze znamení, že se ve vztazích se zeměmi sovětského bloku blýská na lepší časy.[64] Vatikánský diplomat Agostino Casaroli vysvětluje vstřícná gesta Moskvy změnami, které nastaly v samotném Vatikánu, když po přísném a nekompromisním Piu XII. se stal papežem (1958) Angelo Roncalli – Jan XXIII., jehož mírnost, laskavost a snaha přizpůsobit církev požadavkům doby ovlivnily vatikánskou diplomacii. Nejnápadněji se to projevilo ve vztahu ke státům východního bloku; vžil se pro to dokonce termín „Ostpolitik Vatikánu". Svým diplomatům papež doporučoval, aby vytvářeli prostředí důvěry, říkali pravdu tak, aby to nikoho neurazilo, a hlavně aby neztráceli trpělivost.[65]

Diplomatická jednání

Zmíněný Beranův dopis dostal papež do rukou právě ve chvíli, kdy se monsignor Casaroli, hlavní vykonavatel vatikánské východní politiky, připravoval na cestu do Maďarska, svou první diplomatickou misi v komunistické zemi. Měl tam řešit „kauzu Mindszenty".[66] Nyní, na základě Beranova dopisu, mu z rozhodnutí papeže přibyl další úkol – navštívit po ukončení maďarské mise arcibiskupa Berana.

Předsednictvo ÚV KSČ k tomu poskytlo souhlas pod podmínkou, že dříve než se Casaroli sejde s Beranem, setká se s vládními úředníky a sdělí jim účel své cesty. Došlo k tomu 12. května 1963 na zbraslavském zámku. Jednáním s Casarolim pověřila vláda vedoucího odboru pro věci církevní ministerstva školství a kultury Karla Hrůzu a (příznačně) náčelníka 3. správy (politické kontrarozvědky) ministerstva vnitra, podplukovníka Miloslava Košnara.

Casaroli o svém prvním setkání s nimi píše ve svých výše zmíněných memoárech. Přijat byl zdvořile, ale navštívit arcibiskupa „v místě jeho nuceného pobytu", jak si přál, mu umožněno nebylo. „Monsignora Berana přivezli na Zbraslav v pondělí ráno 13. května. Postava pokorná a důstojná, za jejímž téměř mladistvým úsměvem a ušlechtilým chováním se skrývala neúnavná energie, charakter, až nadpřirozená oduševnělost a láska k církvi. Bylo to opravdu povznášející. Nic z hrdosti církevního

64 Povzbuzujících znamení bylo několik: V roce 1961 blahopřál Nikita Chruščov Janu XXIII. k osmdesátinám; jednání 2. vatikánského koncilu (1962–1965) se mohli zúčastnit někteří biskupové z Polska, Maďarska, Československa, a dokonce, jako pozorovatelé, dva představitelé ruské pravoslavné církve ze SSSR; v únoru 1963 byl propuštěn ze sovětského gulagu lvovský řeckokatolický metropolita Josif Slipyj a mohl odjet do Říma; v témže roce navštívil papeže šéfredaktor *Izvestijí* Alexej Adžubejev s manželkou, Chruščovovou dcerou.

65 Srv. CASAROLI, Agostino: *Il martirio della pazienza: La Santa Sede e i paesi communisti (1963–1989)*. Torino, Giulio Einaudi Editore 2000. Zde citováno z rukopisu českého překladu *Trýzeň trpělivosti: Svatý stolec a komunistické země 1963–1989*, který připravuje k vydání Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří. V poznámkách se proto neodkazuje na konkrétní strany rukopisu překladu.

66 József kardinál Mindszenty se v době maďarského povstání v roce 1956 politicky exponoval. Po sovětské okupaci Maďarska nalezl azyl na americkém velvyslanectví v Budapešti. Úkolem Casaroliho bylo přemluvit kardinála, aby souhlasil s odchodem do exilu, a jednat s maďarskou vládou, aby mu to umožnila.

knížete ... tak zřejmé u ostřihomského arcibiskupa. Monsignor Beran však byl, o nic méně než kardinál Mindszenty, odhodlán neustupovat v ničem, co jako katolický biskup považoval za svou povinnost hájit. (...) Vlastně nechtěně jsem pociťoval ještě větší obdiv k monsignoru Beranovi než k samotnému kardinálu Mindszentymu. Pražský arcibiskup nebyl nikdy souzen a nikdy nebyl odsouzen, přesto ale zůstal po čtrnáct let v naprosté izolaci, aniž se mohl stýkat s někým zvenčí kromě těch, kteří ho věznili. Byl bez rádia, bez novin! Kardinál Mindszenty přinejmenším věděl, že světová veřejnost zná jeho situaci, obdivuje a podporuje ho; monsignor Beran nevěděl nic. Mindszenty byl ve stálém styku s personálem americké legace, četl noviny a poslouchal rádio; monsignor Beran měl tak málo zpráv ze světa, že si mohl myslit, že na něho zcela zapomněli. Pevný duchem však odolával nyní jako v prvním roce své izolace.

Během rozhovoru jsem si mohl udělat představu o tom, co monsignor Beran zkusil pro svou neochvějnou věrnost Svatému stolci. Několikrát se mohl dostat na svobodu, kdyby neodmítal přijmout určité vládní návrhy. Režim mu dvakrát nabízel, aby se ujal vedení pražské arcidiecéze, ale pod podmínkou, že složí přísahu věrnosti státu. (...) První nabídku dostal v roce 1956, druhou v roce 1962. Řekl mi: 'V obou případech jsem odpověděl, že neříkám ne, ale že nejdříve musím k tomu žádat zplnomocnění od papeže.' V prvním případě státní představitelé odmítli navázat styk se Svatým stolcem. (...) V roce 1962 neodpověděli. Neodpověděli ani na jeho žádost, aby se mohl zúčastnit Druhého vatikánského koncilu na podzim téhož roku."[67]

V jednání s vládními vyjednavači vycházel Casaroli v podstatě ze tří alternativ navržených Beranem: zůstane doma a slíbí, že nebude zasahovat do církevních záležitostí, nebo odjede do Vatikánu a ponechá si titul arcibiskupa, nebo – zde Casaroli Beranův návrh pozměnil – „zůstane pražským arcibiskupem, složí slib republice, ale vzápětí se sám vzdá funkce a jako kardinál odjede do Říma".[68]

Je pozoruhodné, že zatímco československá strana dávala až dosud přednost tomu, aby Beran zůstal někde v ústraní v republice, začala najednou prosazovat jeho odchod do Vatikánu a chtěla, aby papež jmenoval pro Prahu apoštolského administrátora (dočasného správce arcidiecéze). Na tom, kdo by to konkrétně mohl být, se s Casarolim neshodla. Casaroli navrhoval biskupa Františka Tomáška, Hrůza někoho z „mírových kněží, kteří po léta byli našemu zřízení loajální a nepodlehli nátlaku reakčních vatikánských záměrů".[69]

Když Casaroli po návratu z Prahy referoval těžce nemocnému, ale napjatě naslouchajícímu Janu XXIII. o svých budapešťských a pražských jednáních, zbývaly papeži jen dva týdny života. Zemřel 3. června 1963 a jeho nástupcem se stal Pavel VI., zkušený diplomat, milánský arcibiskup Giovanni Battista Montini. Po svém předchůdci zdědil dvě priority: dokončit koncil a pokračovat v započatých jednáních se zeměmi sovětského bloku. První považoval za samozřejmou, u druhé si nebyl jist. Nevěřil v úspěch jednání s komunisty, říkal, že pokud jsou dnes ochotni navazovat dialog, tak

---

67 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti.*
68 *Tamtéž.*
69 KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 16 n.

jistě ne k dobru církve. Casaroli uvažoval podobně: „Udělali by vše pro to, aby dosáhli jmenování biskupů jim nakloněných nebo slabých či ustrašených, a přitom by ujišťovali, že náhradou dají církvi svobodu, která by nebyla nic než prázdné slovo."[70] Přesto papež – v obavě, aby neztížil beztak svízelnou situaci církve v komunistických zemích – se rozhodl v jednáních pokračovat, nicméně s opatrností.

V roce 1963 se uskutečnila ještě dvě kola vatikánských rozhovorů s Prahou – od 6. do 12. září v Římě a od 16. do 28. listopadu opět v Praze. Podle zprávy, kterou o zářijovém jednání podal Hrůza vrcholným stranickým a vládním orgánům, Vatikán – ve srovnání s květnovým jednáním v Praze, zřejmě pod vlivem nového papeže – přitvrdil. Už na začátku rozhovorů prý Casaroli prohlásil, že Svatý stolec nemůže souhlasit se situací, v níž se církev v Československu ocitla po únoru 1948, a naprosto odmítá takzvané církevní zákony z října 1949,[71] jež uvrhly církve a náboženské společnosti do úplné závislosti na státu. Českoslovenští vyjednavači s nelibostí přijali také záměr Vatikánu podmínit vyřešení Beranova případu obsazením šesti dalších uprázdněných biskupských stolců.[72]

Tvůrci či vykonavatelé stranické „církevní politiky" se však nechtěli nechat zatlačit do defenzivy. Téměř bezprostředně po zářijových jednáních v Římě namluvili Beranovi a Skoupému, že se jejich internace prodlužuje vinou Vatikánu. Zároveň je přemluvili, aby složili slib věrnosti republice a vzdali se svých biskupských funkcí. To se stalo 5. října 1963. Téhož dne byla „zrušena" internace všech biskupů a z vězení byli propuštěni dosud žalářovaní biskupové Ján Vojtaššák, Stanislav Zela a Ladislav Hlad.[73]

To, co mělo vypadat jako vstřícný krok režimu vůči vatikánské straně, byl ve skutečnosti jen pokrytecký komunistický manévr. Nikdo z „propuštěných" se totiž nestal skutečně svobodným občanem, všichni byli jen přemístěni z věznic či internací do poněkud volnější internace domova České katolické charity v Mukařově.[74] Proti dřívějšku mohli sice domácí vězni vycházet do nejbližšího okolí, procházet se v parku i přijímat návštěvy, ale jen pod trvalým dohledem Státní bezpečnosti. Nikoho také neudivilo, když řeholní sestry, které se o biskupy staraly, objevily v dřevěném stropě jídelny odposlouchávací zařízení.[75]

Třetí kolo jednání uskutečněné v Praze 16. až 28. listopadu 1963 začalo dramaticky. Casaroli prohlásil, že Svatý stolec v souladu s církevním právem nebere na vědomí rezignaci Berana a Skoupého na jejich biskupské funkce, protože k tomu neměli předchozí souhlas papeže. Hrůza s Košnarem však trvali na tom, že Beranův

---

70 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*.

71 Míněn soubor zákonných opatření – zákony č. 217/49 Sb. a 218/49 Sb. o zřízení Státního úřadu pro věci církevní a o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, spolu s prováděcími vládními nařízeními č. 219/49 Sb. až 223/49 Sb.

72 Srv. KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 19–22.

73 Ve vězení zůstal z biskupů už jen prešovský řeckokatolický světící biskup Vasiľ Hopko a tajně vysvěcení biskupové Ján Ch. Korec, Peter Dubovský a Dominik Kaľata.

74 Do vilky v komplexu domů vybudovaných ve 30. letech pro mrzáčky růžencové výrobny.

75 Zaznamenala Angelika Hanauerová ve scénáři dokumentárního filmu *Josef kardinál Beran*.

případ je vyřešen a nyní je na Vatikánu, aby navrhl pro Prahu apoštolského administrátora. Casaroli na to odpověděl, na diplomata jeho ražení až nezvykle důrazně: „Je třeba, abychom si uvědomili [čs. delegace], že Svatá stolice prokázala hodně dobré vůle – arcibiskup, který nebyl papežem sesazen, je znám celému katolickému i nekatolickému světu jako hrdina. Celý katolický svět očekává, že Svatá stolice ho vrátí znovu do arcibiskupského úřadu, a Vatikán bude katolickým světem kritizován, že se Berana, který se ničím proti církvi neprovinil, plně nezastává. Je třeba, aby toto (míněn souhlas s Beranovým římským exilem, pozn. V.V.) bylo posuzováno jako sebezapření Svaté stolice."[76]

O Casaroliho nespokojenosti s přístupem československé strany svědčí i citát z jeho memoárů: „Mezitím (mezi zářijovým a listopadovým kolem jednání, pozn. V.V.) si vláda usmyslela (a postavila nás před hotovou věc), že monsignor Beran si ponechá titul pražského arcibiskupa, ale že bude dán do penze. Přesvědčovali ho, že se Svatým stolcem to tak bylo dohodnuto a že chybí jen, aby svým podpisem potvrdil, že se vzdává funkce pražského arcibiskupa."[77]

Předstírané „velkorysé" propuštění-nepropuštění Berana, Hloucha a Skoupého z internace a jejich přemístění do Mukařova se režimu moc nevyvedly. Dosud neznámá obec, vzdálená od Prahy necelých třicet kilometrů, se stala poutním místem. Zejména za Beranem putovali přátelé, známí i neznámí toužící vyjádřit mu svou úctu. Také světové sdělovací prostředky zvýšily svůj zájem o „pražského mučedníka". O Vánocích 1963 přijel Beranovi zazpívat chrámový sbor z hradčanského kostela Panny Marie Andělské. Totéž společenství adresovalo ministerskému předsedovi Jozefu Lenártovi petici žádající arcibiskupův návrat do Prahy. Výsledkem bylo přemístění (2. května 1964) Berana a ostatních biskupů do charitního domova v Radvanově u Mladé Vožice, kam už nebylo tak snadné z Prahy přijíždět.

Radvanovskou domácnost vedly biskupům a dalším církevním hodnostářům, kteří sem byli také postupně umísťováni, sestry premonstrátky, jež zde pečovaly o své starší a nemocné spolusestry. Sestra Terezie vzpomíná: „Pan arcibiskup nic ze sebe nedělal, byl to velice prostinký pán. Přece arcibiskup, to už je nějaká hodnost, ale on, jako kdyby byl jen obyčejný kněz. Mši svatou míval od půl osmé ráno, ale už od pěti čekal před kaplí, až ji otevřu. V pokojích vedle kaple bylo ubytováno deset sester, stařenek přes 80 let. Když šel pan arcibiskup kolem, vždy u nich zaklepal a aspoň ode dveří jim požehnal. Na stařenky to působilo velmi dobře."[78]

Kardinál

Ke čtvrtému kolu jednání došlo po určitém váhání československé strany až po roce, a to v Římě od 11. do 18. listopadu 1964. Ani ono nedospělo ke konkrétním výsledkům. Přesto Casaroli učinil důležitý krok, když předal Hrůzovi seznam kandi-

76 KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 23–26.
77 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*.
78 Zaznamenala Angelika Hanauerová ve scénáři filmu *Josef kardinál Beran*.

dátů, kteří podle názoru Svatého stolce mohli být československé vládě přijatelní na místa uprázdněných biskupství. Byli mezi nimi tři dosavadní biskupové, Tomášek, Trochta a Hlouch, a z kapitulních vikářů, prosazovaných československou stranou, jediný Václav Javůrek z Hradce Králové.[79]

Důvod, proč československá strana oddalovala čtvrté kolo rozhovorů, spočíval podle Karla Kaplana hlavně v názoru na údajnou rozporuplnost politiky Pavla VI. Kladně komunisté hodnotili jeho „mírové" aktivity, nepřijatelný byl pro ně jeho „zjevný antikomunismus a ideologická nesmiřitelnost vůči socialistickým systémům". Na předsednictvu ÚV KSČ, které o tom jednalo 6. října 1964, převládl nakonec názor, aby se v rozhovorech pokračovalo, ale nepospíchalo, aby se jednalo s cílem dospět „k určitým pozitivním výsledkům", ne však za cenu jednostranných výhod Vatikánu.[80]

Českoslovenští vyjednavači slíbili, že na vatikánské návrhy na obsazení biskupských stolců odpoví ještě v prosinci 1964. Termín však uplynul a odpověď nikde. Zdá se, že Pavlu VI. došla tehdy trpělivost, a tak, bez ohledu na „těžkopádnou a zakomplexovanou československou byrokracii", se rozhodl jmenovat monsignora Berana kardinálem. Mělo se tak stát na kardinálské konzistoři,[81] svolané do Říma na 22. únor 1965.[82]

Jména příštích kardinálů zveřejnil Vatikán 25. ledna 1965, a probuzená Praha začala jednat. Už 27. ledna navštívil Hrůza arcibiskupa Berana a vyčítal mu, že o svém jmenování kardinálem neinformoval vládu. Beran se hájil, že ačkoli byl o jmenování informován osobním dopisem Pavla VI. 21. ledna, až do zveřejnění jmen nových kardinálů byl vázán mlčením. Podle zprávy, kterou o setkání s Beranem pak podal Hrůza nejvyššímu stranickému vedení, arcibiskup řekl, že „se nechce stát překážkou pro určitou dohodu, protože mu leží na srdci zájem římskokatolické církve v Československu, že bude dělat všechno pro to, aby k urovnání poměrů se brzy dospělo".[83]

Z Hrůzovy zprávy vyplývá, že s Beranem mluvil i o širším okruhu otázek než o jeho jmenování kardinálem. Například na otázku, zda „má být liturgická komise jedna celostátní nebo dvě národní", Beran odpověděl, že je zásadně pro jednu celostátní.[84] Beran prý zároveň poznamenal, že se slovenskými biskupy bude těžká dohoda, protože „jsou především Slováci, kteří nemají Čechy rádi".[85] I když Hrůza není důvěryhodnou osobou, zde nelze vyloučit, že Beranův výrok je autentický. Přestože novopečený kardinál měl citové sympatie ke Slovensku, podle svědectví těch, kteří ho blíže znali, byl velmi kritický k přepolitizovanosti slovenského kléru za slovenského státu a obával se slovenského separatismu.

---

79 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*.

80 KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 27–31.

81 „Konzistoř" znamená v tomto případě shromáždění kardinálů, při něm bývají slavnostně uváděni do funkce noví kardinálové.

82 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*.

83 KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 30.

84 Otázka byla aktuální, neboť právě začínala liturgická reforma, k níž patřilo zavedení příslušného národního jazyka do liturgie namísto dosud používané latiny.

85 *Tamtéž*, s. 30 a 95.

Druhého února 1965 rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ, že Beranovi sice umožní zúčastnit se v Římě slavnostního ceremoniálu jmenování nových kardinálů, ale nedovolí mu návrat do vlasti. „Ať si Berana vezmou, doma je nebezpečný," řekl hlavní ideolog KSČ Jiří Hendrych.[86]

V časové tísni asi pěti týdnů, které zbývaly do kardinálské konzistoře, se uskutečnilo v Římě ve dnech 5. až 12. února 1965 už páté setkání Casaroliho s Hrůzou. Toho tentokrát nedoprovázel pracovník ministerstva vnitra Košnar, ale vedoucí oddělení pro církevní záležitosti ÚV KSČ Luboš Valchař. Jednání bylo opět dramatické, neboť československá strana se cítila být zaskočena a žádala vysvětlení, proč nebyla o papežově úmyslu jmenovat Berana kardinálem předem informována. Casaroli odpověděl, že Svatý stolec nesděluje nikomu předem, koho hodlá papež přizvat do kardinálského sboru. V tomto případě nešlo o nic jiného, řekl, než „o poctu velké osobnosti, muži církve, uznávanému a ctěnému celým katolickým světem, proti kterému ostatně ani samotné státní soudní tribunály nevznesly ani rozsudek, ani formální obvinění".[87]

Po týdenním jednání dospěly obě strany ke kompromisní dohodě, podle níž by si Beran nadále podržel svůj titul, ale nebyl by už ve smyslu kanonického práva odpovědný za vedení své arcidiecéze jako arcipastýř. Mohl by, pokud bude chtít, mít svou rezidenci v Římě nebo někde jinde mimo Československo. Za apoštolského administrátora by byl vybrán monsignor Tomášek. To všechno bude přirozeně záviset na tom, zda to přijmou oba zainteresovaní.[88]

Casaroli nato přijel do Prahy. S Beranem a Tomáškem jednal 16. února 1965 v hotelu Družba, z obavy před odposlechem komunikovali písemně. Casaroli o tom v pamětech píše: „Ze strany monsignora Tomáška nebylo námitek. Pro monsignora Berana se přijetí návrhů ve chvíli rozhodování stalo mnohem těžším. Zejména proto, že znamenalo závazek (o němž dříve nevěděl), že zůstane natrvalo mimo Československo, jak žádala vláda, která s námi tuto podmínku dojednala. Obava, že přijetím jistého a čestného exilu vzbudí dojem, že opouští své lidi a nechává je osamocené v tvrdém komunistickém útisku, monsignora Berana hluboce skličovala." Ale naděje, že po kolaborujícím kapitulním vikáři Stehlíkovi dostane Praha věrohodného biskupa a že to bude k dobru církve, rozhodla – i Beran dal souhlas k navrhovanému řešení.[89]

Před odletem do Říma napsal Beran ministru školství a kultury Čestmíru Císařovi: „Promiňte mi však, jestliže upřímně doznávám, že odlet mi ztrpčuje vědomí, že jsem vlastně vypovězen z vlasti, kterou tolik miluji a pro jejíhož lidu blaho jsem vždy zamýšlel co nejúčinněji pracovat."[90]

---

86 *Tamtéž.*

87 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti.*

88 *Tamtéž*; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 32 n.

89 CASAROLI, A.: *Trýzeň trpělivosti*; KAPLAN, K.: *Těžká cesta*, s. 32–37.

90 Informační zpráva vlády ČSR o návrhu na pokračování jednání s Vatikánem; srv. CUHRA, Jaroslav: *Vatikánská východní politika a Československo* (rukopis).

Ve vyhnanství

V době „pražského jara" poskytl Beran, jak jsem se už zmínil, interview redaktorce časopisu *Student*. Na otázku, jak to bylo s jeho odchodem do Říma, odpověděl: „Dne 15.1.1965 jsem dostal doporučený dopis z vatikánského státního sekretariátu, že v nejbližší konzistoři, která měla být 22.2.1965, budu jmenován kardinálem. (...) Skoro měsíc jsem nevěděl, zda do Říma pojedu či nikoliv. Konečně mě 17. února zavolali do Prahy a řekli mi, že za tři dny pojedu do Říma. Odpověděl jsem, že nemám nic připraveno, ani cestovní pas. Řekli, abych si nedělal starosti, že je vše dobře připraveno. Pak se mne zeptali: 'A jak dlouho byste chtěl zůstat v Římě?' Odpověděl jsem výslovně: 'Pouhé tři týdny.' Páni to vzali na vědomí, ale když jsem v pátek 19. odletěl do Říma, hlásilo večer naše rádio, že jsem odletěl a že na vlastní přání a na přání Vatikánu zůstanu už trvale v Římě. V dopisech, které jsem potom z Prahy dostal, mně psali, že v Praze lidé neověřili, že by to bylo mé přání."[91]

Beran odletěl do Říma dopoledne 19. února 1965 v doprovodu monsignora Casaroliho. Tři dny nato mu papež při udělování kardinálské hodnosti věnoval zcela mimořádnou pozornost. Také světové sdělovací prostředky ho prezentovaly jako nejzajímavějšího ze všech nově jmenovaných kardinálů. Všeobecně byl v Římě považován za mučedníka a těšil se neobyčejné vážnosti.

Beran na svém nuceném exilu pozitivně vnímal skutečnost, že se mohl zúčastnit alespoň posledního zasedání Druhého vatikánského koncilu. Zasáhl do něho významně svým projevem v rozpravě o náboženské svobodě: „Od chvíle, kdy byla v mé vlasti radikálně omezena svoboda svědomí, byl jsem svědkem těžkých pokušení, která tento stav pro mnohé přinášel. U celého svého stádce, dokonce i mezi kněžími, jsem pozoroval nejen vážné ohrožení víry, ale také velmi těžká pokušení ke lži, k přetvářce a k jiným mravním neřestem, která snadno kazí lid, nemá-li pravou svobodu svědomí. (...) Tak se zdá, že i v mé vlasti katolická Církev stále trpí pro to, co bylo v minulosti jejím jménem vykonáno proti svobodě svědomí, jako bylo v patnáctém století upálení kněze Jana Husa nebo v sedumnáctém století vnější donucení velké části českého národa, aby zase přijal katolickou víru... Světská moc, i když chce sloužit katolické Církvi, nebo to aspoň předstírá, ve skutečnosti takovými činy způsobuje trvalou skrytou ránu v srdci národa."[92]

Za jednu z nejvýznamnějších osobností novodobých českých dějin považovala kardinála Berana, s výjimkou komunistů a jiných nepřátel církve, snad celá česká veřejnost. Profesor Václav Černý píše ve svých pamětech: „P. Josef Beran byl nesmírně prostý a skromný muž z mravní ocele, pastýř svého lidu v starožitně nejkrásnějším smyslu našich národních kněžských buditelů: národ miloval až po jeho husitské omyly a hříchy, v nichž cítil jen kypění mravní charakternosti; Bohu byl oddán vášnivou a spolu pokornou nepochybující vírou, která se u něho navenek projevovala neschopností mlčet ke lži a klidnou ochotou k mučednictví."[93]

---

91 VONDŘICHOVÁ, H.: Z Vatikánu odpovídá kardinál Beran.

92 Publikováno in: *II. vatikánský sněm: Příprava a průběh*. Řím, Křesťanská akademie 1966, s. 287 n.

93 ČERNÝ, Václav: *Paměti 1945–1972*. Brno, Atlantis 1992, s. 181 n.

S velkou úctou se při různých příležitostech o kardinálovi Beranovi vyjadřuje jeho tehdejší sekretář, nynější pražský pomocný biskup Jaroslav Škarvada. Obdivuje, co všechno navzdory svému vysokému věku a zdravotním potížím (rakovině střev) v exilu zastal. Navštívil krajany skoro ve všech zemích Evropy, v roce 1967 vedl nemocné poutníky do Lurd, v témže roce zajel za krajany do USA a Kanady. V Římě založil české náboženské středisko Velehrad a z darů, získaných zejména od českých exulantů, zakoupil a dal přestavět dům známý nyní jako Poutní dům kardinála Berana Velehrad.

Profesor papežské Gregoriánské univerzity Tomáš Špidlík zmínil při jedné ze svých návštěv Prahy, že jistá sochařka, která modelovala Beranovu hlavu, se vyjádřila, že neviděla dosud tvář, ve které bolest a radost splývaly v jedno.

Když přišlo „pražské jaro", Beran doufal, že mu nová garnitura komunistů s „lidskou tváří" umožní návrat domů, Dubčekovo vedení se k tomu však neodhodlalo. Zaujalo postoj, že Beranův případ se bude řešit komplexně s jinými dosud nevyřešenými církevněpolitickými otázkami. Že to nebyla jen prázdná slova, dokazují konkrétní činy, které za rok svého působení vykonala v oblasti státní „církevní" politiky ředitelka Sekretariátu pro věci církevní Ministerstva kultury ČSR Erika Kadlecová se svými spolupracovníky.[94]

V létě 1968 navštívil Beran Německo, aby se v jedné venkovské farnosti zúčastnil znovuvysvěcení kostela obnoveného tam působícím českým knězem. Udělalo se mu tam natolik špatně, že musel být převezen do nemocnice. Ve Stuttgartu mu zjistili velký rakovinový nádor na obnovené kýle a další zhoubné nádory na střevech. Po operaci, které se podrobil 5. srpna, se subjektivně cítil dobře, jenže ve skutečnosti, což mu zatajili, byl už jeho zdravotní stav beznadějný.

O sovětské okupaci Československa ho hned 21. srpna informoval nešetrný návštěvník. Naléhal na něho, aby učinil provolání k Organizaci spojených národů. Beran však k tomu necítil oprávnění. Kromě toho se mu rázem přitížilo, dostal vysokou horečku. Když se pak dozvěděl, že Pavel VI. vyzval v rozhlase k modlitbám za Československo, řekl: „Co mohu já dělat víc? Modlit se se všemi!" [95]

Starost kardinála Berana o osud vlasti zaznívá také z jeho poslední vůle: „Těšil jsem se na návrat do své vlasti. Dle vůle Boží ať se stane! Do poslední chvíle v modlitbách pamatuji na spolubratry biskupy, kněžstvo, řeholníky a řeholnice, na svůj lid a národ, a prosím, aby láska Božského Srdce Páně a Neposkvrněného Srdce Panny Marie provázela stále církevní i státní představené k příznivému vyřízení vzájemných vztahů, jak to bude jen k blahu církve, lidu a státu."[96]

---

94 Za „pražského jara" nahradila dr. Kadlecová v úřadě už neúnosného Karla Hrůzu. K trvalým výsledkům „jara" v církevní oblasti patřil například návrat biskupů Skoupého, Hloucha a Trochty do čela jejich diecézí, obnova řeckokatolické církve, udělení státního souhlasu kněžím, kterým byl dříve odebrán, atd. „Normalizace", znamenající návrat jestřábů do jejich dřívějších pozic, mnohé ukončila, mnohé zvrátila, ne však všechno.

95 Srv. *Velká mše*, s. 320–325.

96 Z poslední vůle. In: *Tamtéž*, s. 403.

Josef kardinál Beran zemřel 17. května 1969. Podle vyprávění očitých svědků vypadal jeho poslední den takto: Ráno vstal jako obvykle a už v pět hodin byl v kapli Nepomucena. V půl osmé koncelebroval s kněžími svou poslední mši. Po mši se ještě modlil. „Vždyť on umírá," šeptal arcibiskupův sekretář pohlédnuv na něho, „a ještě nepřijal pomazání nemocných!" Pak se naklání k Beranovi a říká: „Eminence, dám Vám odpoledne pomazání." Nato přítomný lékař: „Co to říkáte, vždyť on umírá už teď!" Rektor Nepomucena sezval kněze a bohoslovce přítomné v koleji k modlitbám k loži umírajícího a sám mu udělil pomazání nemocných (lidově řečeno „poslední pomazání"). Beran, ještě při vědomí, všem požehnal.

Papež, vyrozuměný telefonicky o situaci, odjíždí do Nepomucena, ale přecpané římské ulice ho zdrží natolik, že přichází několik minut poté, co kardinál Beran vydechl naposled (v 10.48). Naklání se nad zesnulým, žehná mu a líbá ho na čelo.

Beranovým přáním bylo, aby byl pohřben buď v Praze, nebo v Plzni, svém rodišti. Erika Kadlecová, stojící tehdy ještě v čele sekretariátu pro věci církevní, doporučila vyhovět jeho přání, ale už to neprosadila. Pavel VI. proto rozhodl, aby kardinál Beran byl pohřben v kryptě chrámu sv. Petra v Římě, což je zcela mimořádná pocta, protože tam jsou pochováváni jen papežové a z kardinálů jen několik nejvýznamnějších. Stalo se tak 22. května 1969.

Smuteční obřady se konaly v bazilice sv. Petra, poblíž oltáře sv. Václava. Beranova tělesná schránka byla uložena do prosté dubové rakve, u ní svítila jedna velikonoční svíce, jako symbol vzkříšení. Zádušní mše, kterou sloužil biskup Tomášek, se zúčastnily desítky kardinálů, arcibiskupů a biskupů, diplomatický sbor, příbuzní, přátelé z Dachau, krajané. Po rekviem přistoupil k rakvi papež Pavel VI. a vykonal její výkrop. Na závěr zazpívali krajané československou hymnu, svatováclavský chorál a Beranovu oblíbenou píseň *Čechy krásné, Čechy mé.*[97] Tak skončila životní pouť pravého křesťana a ryzího Čecha.

97 Srv. Pohřeb Josefa kardinála Berana, arcibiskupa pražského. In: *Katolické noviny*, roč. 21, č. 22 (1969), s. 1.

Promeškaná příležitost

Bedřich Loewenstein

PASÁK, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Vydala Jana Pasáková. Praha, Práh 1999, 486 stran. S předmluvou Roberta Kvačka a statí Milana Nakonečného „K psychologii a perspektivám českého fašismu".

Nerad píšu tyto řádky. Raději uznávám výkony druhých a cítím se obohacen novými myšlenkami a obzory. A pak hlavně: Tomáš Pasák se už nemůže bránit. Třebaže se v srpnu 1969 zúčastnil našeho mezinárodního sympózia „Fašismus a Evropa" a je ve dvousvazkovém interním tisku Historického ústavu zastoupen statí o českém fašismu,[1] nikdy jsme se, pokud vím, osobně nesetkali a nečetl jsem ani další Pasákovy práce. Byl jsem proto velmi zvědavý na to, co z tématu udělal po tolika letech vlastního bádání i světových debat. Bohužel musím říci, že vcelku zahodil velkou šanci. Nevím, kdy Pasákův text vznikl. Metodologií, dikcí, ale i „problémovým vědomím" ukazují nejen první čtyři kapitoly hodně zpátky do časů nekritické režimní historiografie. Protože měl autor možnost v dobách „normalizace" aspoň částečně publikovat, je nasnadě vysvětlení, že svůj text přizpůsobil tehdejším ideologickým normám a vlastní příspěvek omezil na „objevnou heuristiku", jak Robert Kvaček ve své předmluvě značně diplomaticky opisuje nedostatek kritického přístupu a nedotčenost světovými debatami. Je možné, že Pasák měl po roce 1989 v úmyslu svůj rukopis přepracovat, a skutečně pozdější kapitoly působí místy svěžeji a méně jednostranně. Nicméně kniha vyšla v roce 1999, nikoli 1979, a nemá-li být považována za pouhý dokument své doby, musí být vystavena přísnějším kritériím, než zpravidla nabízí provinciální sebespokojenost, popřípadě omluvné poukazy na nepříznivé časy.

Pasák svému výkladu o českém fašismu předesílá úvahy o fenoménu fašismu v Evropě v rozmezí let 1918–1945. Nehovoří však o otřesu evropských civilizačních

---

1 PASÁK, Tomáš: Der tschechische Faschismus. In: LOEWENSTEIN, Bedřich (ed.): *Fašismus a Evropa. Fascism and Europe: Mezinárodní symposium v Praze, 28.–29. srpna 1969*, sv. 1. Praha, Historický ústav ČSAV 1969–1970, s. 92–112.

i hospodářských struktur ani o ztrátě mezinárodní rovnováhy v důsledku první světové války, revolucí a občanských válek. Bez tohoto podhoubí však nepochopíme extremismy dvacátých let včetně fašistických. Pravdaže ideologické prvky, kterými se nacistická, fašistická a další hnutí inspirovala, byly staršího data: integrální nacionalismus, sociální darwinismus, rasismus, imperialismus, militarismus, antiparlamentarismus, antisemitismus, elitářské pohrdání méněcennými masami stejně jako strach z revoluce. Všechny měly pevné místo v myšlenkovém světě Evropy i Ameriky před první světovou válkou, a právě v zemích se starou parlamentní tradicí. Ale až válečná mobilizace, zhroucení státních a sociálních struktur, ztráta jistot a civilizačních zábran z nich, do jisté míry obdobně jako z tradičního marxismu, udělaly militantní masová politická hnutí, svým způsobem pokračující ve světové válce.

Recenzovaná kniha se sice snaží o kompletní obraz evropských fašistických hnutí a režimů, ale podobné otázky si neklade ani v náznaku; otázka příčin a souvislostí (například mezi pravicovým a levicovým extremismem) jako by do historiografie ani nepatřila. Není v tom jen český ateoretický pozitivismus, pro který je alfou a omegou citát z dobového pramene; spíše se tu vynořuje známé, uzoučké vyschlé koryto pouhého kronikářství, do kterého marxisticky impregnovaný režim strkal historiky jako do písečku hlídaného dětského hřiště.

Bohužel není spolehnutí ani na prosté informace, jakmile Pasák opouští užší pole důvěrně mu známých českých pravicových kraválistů a kolaborantů. Je ovšem chybou vydavatelů, když mlčky neopravili bezpočet chyb u nečeských výrazů, jmen a dalších údajů, za všechny například *Charta del Lavoro* (správně *di*), *Giovanni* (místo Giambattista) *Vico* nebo *Volkspersöhnlichkeit* a *Fall Grünn*; *Combattimento* neznamená *spolubojovník*, nýbrž *boj*; Hitlerovi v roce 1921 nebylo dvaadvacet (!) a německé občanství nezískal roku 1923, nýbrž 1932; Tocqueville, pokud vím, s Gobineauovým *Esejem o nerovnosti lidských ras* měl společné jen to, že jeho autorovi 17. listopadu 1853 napsal: rasistické pojetí dějin je „pravděpodobně chybné a pro nás určitě zhoubné". Mrzutá jsou i klišé, jako ztotožňování Nietzscheova „nadčlověka" s nacistickým biologickým rasismem, „vyhubení" (ve skutečnosti: *odstranění*) Židů v programu nacistické strany nebo příliš prosté tvrzení „za Hitlerem stál finanční kapitál". Výklad trpí nehistorickým mísením fází, čímž například zcela vypadla legalitní taktika jako pozadí vzestupu NSDAP na počátku třicátých let a ovšem předpoklad předání moci pravicové koalici v lednu 1933. Co si nacističtí pohlaváři sdělovali v užším kruhu (Rauschningovy *Rozhovory s Hitlerem* však nejsou spolehlivým svědectvím!), nebylo totéž, co vyhlašovali navenek. Na rozpoutání nové světové války a na pobití šesti milionů Židů by Hitler sotva dostal mandát, ba ani hlasy dobré třetiny německých voličů.

Zajisté, nacismus a evropský fašismus nejsou vlastním předmětem Pasákovy knihy. Ale mohl se poučit z metodologie nejméně šedesáti let bádání a uvažování. V roce 1969 jsme byli dál. – Jedním aspektem, který stojí za úvahu, je „noltovská" teze, že fašismus je svým způsobem „stylem epochy" a vtiskuje svůj ráz nejen hnutím blízkým, nýbrž i subjektivně nepřátelským. Fašistoidní prvky, jako kult vůdce strany, nedůvěru k liberálnímu pluralismu a stranám, militantní a militaristické pojetí politiky, etnicky vystupňovaný nacionalismus a stálé volání po „očistě", proto často nacházíme i u pun-

covaných „antifašistů". Tyto prvky přitom většinou nebylo třeba importovat, například po roce 1922 z Mussoliniho Itálie. Jsou v té či oné podobě všude součástí domácího dědictví a najdeme je bezesporu i v české ideologii a politické kultuře, jakmile odložíme masarykovskou interpretaci „české otázky" (fašistickým jazykem: humanitní nákazu). Filozof bude vždy nebezpečím pro stát, který je jeho řízení svěřen, poznamenal na podzim 1938 za mnoho jiných historik Zdeněk Kalista.

Kronikářský přístup ani nepřipadne na otázku, odkud se fašisté vzali, z kterých představ a hodnot, z kterých zážitků, strachů a resentimentů se fašismus, konkrétně český, rodí. Fašisté jsou vždy „ti druzí" – což je pochopitelné vůči jejich pokleslé, odpudivě denunciantské variantě, ale skutečnému pochopení ovšem překáží (pochopit neznamená odpustit). Komunisté svého času nešetřili fašistickou nálepkou vůči každému, kdo s nimi soupeřil o přízeň „mas": být nekomunistou stačilo na toto voluntaristické, ryze účelové označení; naopak se „antifašismus" stal poněkud matoucí vývěskou komunisty instrumentalizované politiky. Zbytnělé negativní označení ve skutečnosti signalizovalo zmatek a bezradnost komunistů, ale i sociálních demokratů, z vývoje situace, která se vymykala marxistickému očekávání třídně orientované revoluce. „Antifašismus" se měl naopak stát prostředkem, jak znovu zajistit ztracený kontakt mezi programem (popřípadě marxistickou prognózou) a politickou realitou.

Zklamání z poválečného vývoje bylo východiskem i jiného radikalismu, který byl o to silnější, čím větší byl rozpor mezi válkou vybičovanými nacionálními ambicemi a poválečnou skutečností. České národní ambice sice byly vznikem ČSR nad všechno očekávání saturovány a dosažení mocenského maxima bylo možno udržet pouze opatrnou a vstřícnou konsolidační politikou. To věděl Masaryk („hradní křídlo" u Pasáka), ne však kramářovská či dykovská nacionální pravice. Z jejích nereálných snů vycházely republice neadaptované výbojné skupiny, o jejichž domácích inspirátorech a vůdcích – od Josefa Holečka a profesora Františka Mareše až po Rudolfa Gajdu – se bohužel prakticky nic nedovídáme. Dilematem frustrovaných nacionálů bylo, že sice chtěli co nejsilnější – a to znamenalo: co největší – český stát, ale zároveň stát „národní" ve smyslu etnicky a politicky homogenním (slovy Viktora Dyka: „Vím, úkol nás je Čechy počeštiti / Anebo zahynouti"). Kromě etnických menšin vadila roztříštěnost politického života, v neposlední řadě vliv internacionalisticky orientovaných stran, a ovšem „lžihumanistická pakáž" (František Hlaváček) v čele státu.

Fašisté, koncem roku 1925 s dvaceti tisíci, o rok či dva později snad dokonce s dvěma sty tisíci členy, nechtěli být stranou, nýbrž „očistným hnutím", které přejde od slov k činům a metodou tvrdého klacku skoncuje s rozvratnými živly, zejména Němci a levicí. Pasák místo rozboru a pokusu o charakteristiku protagonistů pouze stručně skicuje politickou konstelaci dvacátých let, s těžištěm v Gajdově a Stříbrného aférách, přičemž poněkud zjednodušeně připisuje Masarykovi a Benešovi úlohu zákulisních manipulátorů předoucích intriky, „načasujících kampaně" atd. Sympatie národní demokracie, která fašisty pokládala za státotvorné spojence, styky s „bělogvardějci" a Mussoliním přitom nestačily dopomoci Gajdově Národní obci fašistické k významnější roli. O vlastních příčinách ztroskotání českého fašismu (a koncentračních snah národní demokracie) ve dvacátých letech se však v Pasákově knize mnoho nedovídáme – nepočítáme-li nedůvěru Itálie a mnichovské nacistické centrály vůči

slovanské orientaci radikální české pravice; fašisté dokonce požadovali deportace Němců nespokojených s poměry v republice, a ovšem federaci s Polskem (s. 111).

Nastolení nacistické diktatury v Německu český fašismus snad do určité míry „vzpružilo", pokud šlo o úspěšné zúčtování s levicí a demokracií, muselo však otřást jeho dosavadním radikálně protiněmeckým zaměřením. Být současně obdivovatelem Hitlerovým a odsuzovat slabošské „mazlení se" s českými Němci, to muselo působit nevěrohodně, ne-li schizofrenně; prezentovat se jako strana „malých českých lidí" a požadovat nucený výkup velkých průmyslových podniků nepůsobilo už vzhledem k tomu, že téma bylo obsazeno levicí. „Rozehnat strany a obrátit jejich vůdcům kapsy" bylo asi populární, leč jen u lidí politicky negramotných; mohlo to navíc ohrozit finanční podporu ze strany agrárníků a dalších příznivců.

Zde by byla bývala namístě úvaha o charakteru české pravice, v evropském měřítku atypické, protože jí (jako dnešní ODS) chyběl autentický konzervativní charakter: špičky státu, armády a také česká buržoazie byly bez tradic, šlechta a katolická církev do značné míry svou ražbou rakouské. Co chtěla pravice *konzervovat*, co nebránily i demokratické elity? Pasák suše líčí, ale neanalyzuje historii Stříbrného Národní ligy a Národního sjednocení, takže není jasná příčina nečekaného neúspěchu spojené pravice v květnových volbách roku 1935 – přes všechnu nacionální, sociální a politickou demagogii (za novou pozemkovou reformu, zrušení vázaných kandidátek); místo toho se vrací k boji o insignie z podzimu 1934, slavenému místy jako „nový Dekret kutnohorský" a „boj novodobého národovectví proti realistickému poraženectví" (s. 150). Těžko potlačit otázku, jak se tato akce snášela s novou politickou konstelací a zahraniční strategií pravice, avšak autor se spokojuje prostým převypravováním. Nekriticky vypočítává i akce „kulturní fronty" (!) proti fašismu; komunistické motivy zůstávají nekomentované asi už vzhledem k době vzniku Pasákových textů. Role jsou jednou provždy rozdány a komunistická „obrana demokracie" stejně jako taktické kotrmelce nacionální pravice tváří v tvář „zázračnému úspěchu" Adolfa Hitlera (Karel Kramář) jako by ani nepřekvapovaly. Vyčíslování konferencí, jmen a akcí na důkaz „prohlubující se antifašistické jednoty" působí časem únavně, chybí-li nejmenší náznak vlastní úvahy nebo i jen pokus o charakteristiku situace a protagonistů.

Nikde se neuvažuje o tom, proč se roku 1935 neuskutečnila koalice sjednocené pravice, která teoreticky mohla pohodlně vládnout – za předpokladu, že by uspokojila slovenské autonomisty; ani vyhlídky jednání s Henleinovou *Sudetendeutsche Partei* nemusely být předem ztracené, byť jen s cílem hnutí rozštěpit. To přirozeně nebyla záruka, že by republika (třeba pomocí uvažované osy Varšava–Praha–Řím) lépe přečkala přicházející katastrofy, ale Pasák o podobných možnostech vůbec neuvažuje; jeho text se místo toho znovu ztrácí v detailech intrik uvnitř Národního sjednocení, jeho rozpadu, registrace jednotlivých fašistických směrů a jejich postojů ve dnech zářijové krize 1938. Vypravování se drží tradiční linie, končící nereflektovaným emotivním pojmem *zrada*. Je nesporné, že západní mocnosti v Mnichově podlehly sebeklamu, pokud šlo o „záchranu míru" a odhad Hitlerových dalších cílů: jak známo, draze za něj zaplatily. Na druhé straně se sluší dodat, že se o revizi některých těžko udržitelných bodů versailleského pořádku stejně jako o ústupcích

sudetským Němcům mělo jednat už dávno s německými demokraty, a ne až s nacisty, kterým nešlo o revizi, nýbrž o totální zvrat *statu quo*. Tento poněkud nepříjemný poznatek neubírá hlubší význam Rašínovu výroku z roku 1938: „...jiní zradili nás, ale my zrazujeme sami sebe" – třebaže tím nemyslel humanitní dědictví (s. 211).

Pátá a šestá kapitola, aspoň částečně nově napsané či zredigované, toto „vzdávání se sebe sama" ilustrují spoustou poučného materiálu, neomezujícího se na Akci národní obrody, Vlajku a Gajdu. V očích některých bývalých supervlastenců redukce státu představovala nejen možnost „odbenešit" veřejný život; národ jako by se po dvaceti letech služby mezinárodním zájmům „vracel k sobě samému", tj. k tradiční obrozenské introverzi. Zbývalo ovšem dokonat dílo *očisty*, což bylo jistě vynuceno situací absolutní závislosti na nacistickém Německu, ale rezonovalo i v myslích integrálních vlastenců, dělajících „z nouze ctnost". Ideový zmatek KSČ je teď aspoň tematizován (třebaže nechápu, jak mohl být Molotovův projev z 31. října 1939 pronesen „deset dní před pádem Varšavy"). Těžištěm výkladu je i v další kapitole drobnomalba: výčet rozmanitých akcí českých fašistů, soutěžících o přízeň protektorátních instancí rabiátskými protižidovskými útoky, ale i denunciacemi Národního souručenství a nabídkami nasazení fašistických gard na frontě (proti slovanským Polákům!). Autorův pointilismus má bezesporu svou cenu už tím, že ožívají rozmanitá polozapomenutá obskurní hnutí, od strany Zeleného hákového kříže Františka Mikuláše Mlčocha, Národopisné Moravy, která usilovala o připojení ke Slovensku, až po protimoderní a antisemitskou Národní arijskou kulturní jednotu, Svatoplukovy gardy a denunciantskou Českou pracovní frontu, ale marně hledáme v tkanině vyprávění vzorec či červenou nit.

Tou by mohlo být zkoumání, co aktivističtí protektorátní novináři typu Lažnovského, Krychtálka či Scheinosta ještě měli společného s tradičním českým fašismem; gajdovec Roman Procházka vskutku roku 1944 konstatoval, že autentická myšlenka fašismu byla Berlínem diskreditována. Bojová politická epiteta („politická spodina", „cizopasný hmyz") měla dobový význam a možná vystihují lidskou nicotnost aktérů kolaborace, ale s odstupem půlstoletí nepřispívají příliš ke zmapování tehdejší situace. Že v Pasákových silách bylo víc, to ukazuje jeho profil Emanuela Moravce (s. 334–341), opírající se příznačně o starší jeho studii z roku 1969, doby, kdy se začala rýsovat nová, „normalizační" kolaborace. Paranoidní osobnost vlajkaře Rysa-Rozsévače, který denuncoval nejen Moravce, ale i Vajtauera, Mlčocha a další své souputníky, zříkal se švejkujícího národa, ale skončil nejprve v Dachau a posléze roku 1946 na popravišti, by obdobně zasluhovala víc než suchý kádrový výpis, totiž podrobnou a psychologicky poučenou analýzu.

Za úvahu by dále stálo, co přimělo určitou část českých důstojníků, nejen generály Bláhu a Rychtrmoce, k pronacistickému aktivismu. Byla to jen osobní ctižádost či Moravcova snaha zajistit českému národu „místo u okna v německém rychlíku" na cestě do Hitlerovy Nové Evropy, nebo spíše jejich prostým vojáckým myslím imponovala ráznost režimu nezatíženého „parlamentní žvanírnou" a „zkorumpovaným stranictvím"? Židenický pučista z roku 1922 a velitel Svatoplukových gard Ladislav Kobsinek se raději přímo přihlásil do německé armády a Rychtrmoc, jehož Český svaz náčelníků měl přes sedm tisíc sedm set členů, ještě v roce 1944 blouznil o české

armádě o šesti stech tisících mužích, kterou chtěl postavit proti bolševické záplavě. Etnické češství nebylo pojistkou proti identifikaci s nepřítelem.

Podobné projekty byly nejspíš jen fantazie, založené na iluzi o ideologickém bratrství s „německými kamarády". Fašistická ideologie jistě nebyla zanedbatelná, ale primární bylo všude hledisko nacionální a mocenské. Nejsem si však jist, zda je možno s Pasákem tvrdit, že všechny kolaborantské akce za protektorátu se minuly cílem, „nenacházely pozitivní odezvu". To jistě platí o propagované říšské myšlence, méně však o sugerovaném komplexu malosti a pocitu, že „se nedá nic dělat". Těžko ignorovat, že v Čechách druhé poloviny 20. století zdomácněl – kromě obecné redukce hodnot, konformistické *identifikace s agresorem* a špiclování bližního – styl veřejných podrobovacích rituálů, například v podobě nakomandovaných masových shromáždění, odsuzujících „samozvance a zrádce" v cizině i jejich domácí „nohsledy".

Fašistické otcovství by genetická zkouška nejspíš rozpoznala u dalšího rituálu: permanentní *čistky*, která nezačala až dekretem prezidenta republiky o národní očistě, ironií dějin mající za cíl, aby „nacistické a fašistické zlo bylo vyvráceno z kořene" (s. 379). Nastoupená cesta samopohybem vedla přes poválečné etnické vyčištění Československa a stále nové formy vylučování, vyhánění a diskriminace k redukované, jaksi úbytkové podobě národa: česky mluvící, morálně a politicky dezorientované populaci konzumentů. Fašistický původ vykazuje i další, schmittovská redukce politiky na militantní vztah *přítel–nepřítel* (leninsky: *kto–kogo*), v mírnější podobě jako fetiš národní jednoty, proti níž je jednotlivec *a priori* v bezpráví, popřípadě předmětem ideologické převýchovy. Styl epochy nabýval rozmanitých forem a nejednou s úlekem zjišťujeme, že se tomu, proti čemu bojujeme, podobáme jako vejce vejci.

Pasákův závěr, psaný už v devadesátých letech, dokazuje, že si byl vědom některých otázek, které vlastní text bolestně postrádá a jež by do něj pravděpodobně dodatečně zapracoval, kdyby mu bylo dovoleno žít déle. Nadhazuje například otázku viny a trestu, spolu se skutečností, že se historikovi musí klást jinak než dobovým aktérům. Dále upozorňuje na rozklad českého pravicového tábora v důsledku okupace; přitom jeví značné pochopení pro národní obranářství první fáze háchovské politiky (viz také jeho samostatná, posmrtně vydaná monografie o Emilu Háchovi).[2] Pasák se teď distancuje od prostých emocionálních formulek současníků: je si vědom morálních dichotomií každého jednání v totalitní společnosti, nevyhnutelné spjatosti sebeušlechtilejí míněného činu se zlem, a ovšem rozkladu a demoralizace české společnosti v důsledku okupace. Problémy jsou však jen dodatečně načrtnuty a nemohou odvrátit celkový neuspokojivý dojem ze spisu, ba dokonce otázku, zda vydavatelé na mrtvém autorovi nevykonali cosi jako medvědí službu.

Z této výtky nutno výslovně vyjmout připojenou studii Milana Nakonečného, která přichází s řadou deziderát a podnětných hledisek vůči analytické výzbroji historika fašismu a dalších totalitarismů. Nakonečný sice zná jen část příslušné literatury, ale vyvodil z ní několik důležitých poznatků, zejména k psychologii fašismu. Vychází ze

2 PASÁK, T.: *Emil Hácha: 1938–1945*. Praha, Horizont 1997.

zásadní paralelnosti dvou podob snu o jednotné a čisté společnosti, z obdobné mentality lidí znejistěných, a proto přístupných zjednodušeným řešením, dílčí pravdě, potom vnucované celé společnosti; oběma hnutím je společný také obraz zákeřného nepřítele, proti němuž je dovoleno, ba přikázáno použít každého prostředku. U základů fašismu i komunismu shledává *mýtus*, od něhož jsou odvozovány absolutizované hodnoty a perspektivy; za nositele je pokládán obdobný lidský charakter, jejž stále znovu plodila ztráta jistot v krizovém dvacátém století. Východiskem je nespokojenost s liberalismem, dekadencí a prostředností, touha po splynutí s charismatickým ideálem, popřípadě kolektivem národa či třídy; vůdce dá vnitřnímu neklidu směr a uniforma posvěcuje fyzické násilí, kterým se hnutí realizuje.

Potud lze víceméně s Nakonečného tezemi souhlasit; problémy začínají při jejich aplikaci na český fašismus, zvláště Radolu Gajdu. Bylo by stálo za to rekonstruovat jeho psychiku a ověřit, co k němu přivedlo průměrného příslušníka NOF; o to se autor nepokusil. Místo toho tvrdí, že jeho soudní proces byl výsledkem hanebného komplotu, jehož režisérem byl sám prezident, ať z důvodů konkurenčních, ať z obav, že se Gajda stane československým Piłsudským. Metody jeho zhanobení Nakonečnému v každém případě připomínají služebné dějepisectví doby totality.

Další výhrady musím ohlásit vůči způsobu, jak autor traktuje dnešní neofašismus. Je-li „postojový extremismus" a politickými mýty sycený bojový aktivismus antropologickou konstantou s živnou půdou v nefungující, rozvrácené společnosti, pak je dnešní postmoderní společnost shledána přesně takovou líhní; extrémní liberalismus se zde projevil jako „plíživě destruktivní činitel společenského řádu a integrity společnosti", a tím dává „divokému idealismu" novou příležitost (s. 413). Neofašismus se dále živí rozšířeným strachem z přistěhovalectví a představuje do určité míry oprávněný obranný reflex proti hrozbě „nepřátelských subkultur" tureckých, arabských, v Čechách zejména romských. Nechci bagatelizovat sociální a kulturní problematiku spojenou s multietnicitou, zvláště v dobách hospodářské recese a vysoké nezaměstnanosti. Ze západní Evropy, popřípadě východního Německa však víme, že tolerance vůči přistěhovalcům je o to menší, čím méně zkušeností má většinová společnost s cizí populací. Xenofobie není přirozená reakce na přítomnost cizího etnika ve vlastním prostředí, nýbrž výsledek agitace, která – jak víme i z Balkánu – vtiskuje sousedům takřka přes noc ďábelský cejch hrozivého nebezpečí. Nikoli liberalismus, spíše nedostatek liberální politické kultury dělá lidi přístupnými hlasu nenávisti, popřípadě zkratovým řešením typu: bez čtyř milionů Arabů máme čtyři miliony pracovních příležitostí. Problému mentální ražby z dob uzavřené, vrchnostensky spravované společnosti si, jak se zdá, je vědom i Milan Nakonečný, když poukazuje na návaznost české polistopadové společnosti na předlistopadovou (a na pravděpodobný původ antisionistických a antiamerických pamfletů v dílnách bývalé KGB). S tradicemi českého fašismu to možná, navzdory vlajkařským „mentálním exkrementům" (s. 418) v písních skinů, přímo nesouvisí. Ale to příliš neuklidňuje; kdo by se po všem odvážil tvrdit, že fašistická mentalita „je české povaze hluboce cizí"?

Recenze

Proměny „divokého idealismu"

Dějiny Vlajky v pojetí Milana Nakonečného

Vlastimil Hála

NAKONEČNÝ, Milan: *Vlajka: K historii a ideologii českého fašismu*. Praha, Chvojkovo nakladatelství 2001, 332 stran.

Atraktivní téma fašismu, zvláště pak českého, se dočkalo dalšího pozoruhodného zpracování, tentokrát z pera známého psychologa Milana Nakonečného, který své pojetí tohoto problému ve stručném nárysu prezentoval již v doslovu ke klíčové práci historika Tomáše Pasáka *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945* (Praha 1999). Autor sám charakterizuje svou práci jako „literaturu faktu" (s. 326); kromě bohaté faktografické dokumentace a využití archivních materiálů je však kniha zajímavá především subjektivním pojetím fakt, tedy hodnocením a interpretací zvolené látky. Právě tento aspekt recenzované publikace mě zaujal nejvíce. Autor rozčlenil svou práci do několika kapitol, které sledují vývoj vlajkařského hnutí. Ať už se v nich věnuje především faktům nebo stránce ideologické, své vývody často aktualizačně vztahuje k přítomnosti, zpravidla s poznámkou, že její poměry jsou ještě mnohem horší, než byly ty, jež vyvolaly v život vlajkařské hnutí.

Prvorepublikovou Vlajku charakterizuje autor v úvodu jako hnutí „divokých idealistů", které bořilo zásadově, ač nezřídka hrubě a primitivně. Terčem jeho útoků byly politické poměry plné politikaření a „partajnictví". Svým „idealismem" prý toto hnutí tvořilo protiklad ke komunistickému materialismu, říká také autor, zaměňující zde idealismus filozofický, týkající se vztahu ducha a hmoty, s idealismem ve smyslu životního názoru a postoje, stavícího ideální projekt do protikladu ke stávající realitě. V tomto výměru je idealismus ovšem protikladem k „realistickému" či pragmatickému postoji, a komunisté z tohoto hlediska byli jistě neméně „idealisty" než fašisté (s. 9–11).

V kapitole „Historické začátky" se autor věnuje kromě vylíčení vlastních historických událostí, jako je samo založení Vlajky 7. března 1930 a jeho okolnosti, zdůvodnění ideových základů tohoto hnutí. Obecnějším dějinným předpokladem vlajkařské

ideologie byla podle jeho zdůraznění tradice obranného nacionalismu vycházející z českého obrození, kterou hnutí aktualizovalo v boji proti „defétismu", údajně reprezentovanému Masarykovým „realismem" a jeho filozofií dějin. Filozoficky konkrétnější podnět pak představovala vitalistická filozofie Františka Mareše, chápajícího národ jako organickou jednotku (s. 14–18). Spolu s tím zde působila řada dobových faktorů: antisemitismus Vlajky silně podněcoval příliv židovských studentů z Polska, Maďarska a Rumunska do Prahy na konci dvacátých let. Již zde uplatňuje autor svou později rozvíjenou averzi k T. G. Masarykovi, když populisticky dovozuje, že „Masaryk se sice postaral, aby bylo zrušeno užívání šlechtických titulů (což Nakonečný nerespektuje, pozn. VH), ale nikoli, aby byla nastolena žádoucí sociální spravedlnost" (s. 19). S těmi, kdo utvářeli ideový profil prvorepublikové Vlajky, jako byl zvláště Jan Vrzalík, v zásadě Milan Nakonečný souhlasí i v kritice koncepcí a postojů s Masarykem spojovaných, jako je antikatolicismus a čechoslovakismus, i podpora „bezbřehého pokrokářství", vedoucího mimo jiné k uvolnění sexuální morálky a hlásání „volné lásky" (přičemž autorovi nevadí, že privilegované vrstvy tradiční stavovské společnosti měly „volnou lásku" pro sebe vždy, i bez přispění surrealistických Brouků).

Další dvě kapitoly, ač pojaty v názvech rozdílně – „Vývoj do konce období první republiky" a „Ideologie prvorepublikové Vlajky" (s. 25–88) – tvoří organický celek, v němž se deskriptivní stránky prolínají s ideově hodnotícími. Snad nejvýraznějším i nejdiskutabilnějším příspěvkem Nakonečného k hodnocení nejen pravicového radikalismu, ale i ideového profilu první republiky, je pojetí „insigniády" v roce 1934, událostí spjatých s bojem o naplnění zákona zvaného „lex Mareš" z roku 1920 o předání insignií Univerzity Karlovy z německých do českých rukou z rozhodnutí ministerstva školství. Autor se ve věci staví zcela jednoznačně na stranu radikálně pravicových (zvláště vlajkařských) studentů, konflikt chápe vyhroceně jako střetnutí „divokých idealistů" s „traviči národního sebevědomí" (s. 38) a následující bouře, při nichž byly demolovány německé a židovské obchody i redakce levicových listů a kavárny, vcelku s pochopením vysvětluje mimo jiné pověsti o zásobování německých studentů zabarikádovaných v Karolinu „židovským obchodníkem Goldsteinem" (s. 41). Bylo by možno pochopit autorovo stanovisko (jež je implicitní polemikou s hodnocením této kauzy v dosavadních pracích věnovaných tématu fašimu, zvláště z pera Tomáše Pasáka), pokud se v něm zdůrazňuje, že zde šlo ze strany českých studentů o prosazení práva za situace, kdy liknavost a nemohoucnost příslušných státních institucí toho nebyla schopna. Co však vyloženě zarazí, je výpad proti stanovisku Obce československých spisovatelů odsuzujícímu násilí, páchané jaksi „globálně" vůči lidem jiných národů a náboženství. Autor zde klesá až k žurnalistickému slovníku, označuje-li toto a podobná prohlášení jako výplod „marxismem a pokrokářstvím nasáklých mluvčích internacionály a kosmopolitismu", kteří „buší pěstičkami", „okřikují", a jinak také projevují „stupidní zaslepenost" (míněn je zde zvláště Karel Čapek) vůči komunistickému nebezpečí (s. 38–42). V tomto posledním bodě nelze ovšem autorovi upřít pravdivost postřehu, s tím ale, že zmínění „levičáci" a „hradní" liberálové zastávali taková stanoviska na základě iluzí, zatímco renomovaní katoličtí spisovatelé jako Jaroslav Durych, Karel Schulz a další bojovali v období „druhé republiky" proti demokracii a parlamentarismu a za nastolení autoritativního

režimu vědomě; Karel Čapek také narozdíl od některých z nich neposílal – byť slovně – své protivníky do kriminálů a nevylučoval je z národa.

Podrobnou pozornost Nakonečný věnuje programu Vlajky z roku 1934, v jehož deseti bodech je rozvedeno to, co autor v následující kapitole shrnul do dvou protikladů: „proti" zde představuje „demoliberalismus" (tj. parlamentní demokratický systém, pozn. VH.), partajnictví a pokrokářství; „pro" zahrnuje nacionalismus, stavovské zřízení a křesťanskou morálku (s. 69, srov. s. 46–47). Korporativismus, respektive stavovské zřízení odvozuje autor především z teorie rakouského myslitele Othmara Spanna a praxe portugalského diktátora Antonia O. Salazara, přičemž neakcentuje původ této koncepce v Mussoliniho fašismu (s. 80–81). Přestože podle autora v uvedeném programu „nebylo všechno v pořádku" (s. 48) – týká se to antisemitismu; skeptický je autor i k možnosti uskutečnit spravedlivé stavovské zřízení, třebaže by zřejmě bylo pro daňové poplatníky méně nákladné než náš poklesly „partajnický systém" (s. 80) – prvorepubliková Vlajka je mu celkově stále ještě idealismem prodchnutým hnutím, jehož nevraživost vůči „demoliberalismu" do značné míry sdílí.

Zajímavé je v autorových analýzách vlajkařské ideologie oddělování „zednářství" a „židovství". V druhém případě není podle autora, který se k tomuto tématu vrací ještě v kapitole „Antisemitismus novodobého národovectví" (s. 242–250), ani skutečnost, že Židé se na jedné straně velice významně podíleli na rozvoji mezinárodního komunistického hnutí a na straně druhé ovládali do značné míry bankovnictví a tisk, důvodem k předpokladu o nějakém „sionistickém" spiknutí (s. 70, 84–85 aj.). Naproti tomu vůči zednářství svou averzi autor neskrývá, zvláště týká-li se profilových osobností oficiálního ideového světa první republiky: T. G. Masaryka (zednáře „bez zástěry"), a zejména Edvarda Beneše (prý zednáře 33. stupně zasvěcení a exponenta francouzské lóže „Velkého orientu"), který mu je krajně nesympatický. Zednářství neopomene autor vypíchnout snad při žádné příležitosti: tak například po „Mnichovu" psal Beneš svému „zednářskému bratru" Franklinu D. Rooseveltovi a podobně (s. 60–61, 82).

K Masarykovi se autor vyslovuje i z širšího filozofického hlediska, ovšem tak, že jednostrannost i mylnost jeho pohledu je až zarážející. Souhlasně cituje názor sociologa Emanuela Chalupného, podle něhož je Masaryk především „kvasivým bacilem", „slepou silou bez ušlechtilé kázně" a podobně (s. 59), a dodává k tomu vlastní charakteristiku Masarykova humanismu v tom smyslu, že v něm jde o lásku k člověku *in abstracto* či k člověku bez rozdílu (s. 74–75). Masarykův humanismus znamenal ovšem něco podstatně jiného: opíral se o Herdrem inspirovanou Palackého ideu „božnosti", jež vyjadřovala procesuální uskutečňování právě toho, co člověka přesahuje, totiž „božství", v člověku a lidských dějinách. Nesouhlasím proto také s autorovým vývodem, že by snad byl Masaryk ideově zodpovědný za intelektuálský pseudohumanismus, uplatňující se ve vztahu ke zločinu; spíše bych viděl jeho příčinu v dnešní nadvládě psychologů freudovské ražby, vysvětlujících i sebezločinnější jednání jako substitut něčeho jiného, nemožnost seberealizace a podobně.

V kapitole „Vlajka-Maffie" (s. 88–99) vyjadřuje autor především své základní stanovisko k problematice vývoje Vlajky: totiž přesvědčení o faktické diskontinuitě Vlajky druhorepublikové a protektorátní s prvorepublikovou, když dovozuje, že se

po zákazu Vlajky v listopadu 1938 dostává do jejího vedení nelegitimním způsobem Jan Rys-Rozsévač a skupina jeho sympatizantů (například Jindřich Thun-Hohenstein), kteří pokračují svévolně v činnosti v ilegalitě. Právě pod tímto vedením získává Vlajka postupně punc nejen agresivně antisemitské, ale brzy i kolaborantské organizace, přistupující již tehdy k teroristickým akcím zvláště vůči židovským občanům i objektům, což se pak vystupňovalo v období protektorátu. Autor považuje dosavadní hodnocení Vlajky historiky v tomto období za neobjektivní ve smyslu přecenění její nebezpečnosti (s. 99) a dále sleduje neúspěšnou snahu Vlajky o proniknutí do Národního souručenství a o větší podíl na moci (angažmá Jan Rysa-Rozsévače, Stanislava Sousedíka a jiných v Českém národním výboru 15. března 1939, s. 101–103). Při výkladu těchto událostí je zarážející, že autor vyzdvihuje kladné ocenění Českého národního výboru velitelem okupačních vojsk generálem Blaskowitzem za výzvy ke „klidu" v den okupace jako „plně akceptabilní" (s. 102).

V kapitole „Rysova protektorátní Vlajka" (s. 107–125) se autorův pohled v souladu s ideovým vývojem hnutí stává ostřeji kritickým; autor souhlasně cituje stanoviska kritiků z řad prvorepublikové Vlajky, kteří, jako například František Mareš a Jan Vrzalík, popírali její kontinuitu i legitimitu Rysova vedení (s. 116–119), a odsuzuje teroristický antisemitismus, jakož i schvalování nacistického teroru po událostech 28. října a 17. listopadu 1938, vzrůstající denunciantství a podobně (s. 114–115). Přesto ještě ke konci kapitoly konstatuje u Rysa nejen kolaborantství a zrádcovskou činnost, ale také stále ještě politickou naivitu a – zase – i „divoký idealismus" (s. 124).

V kapitole „Vlajka se slučuje a rozlučuje" (s. 126–154) autor zaznamenává rozpornou historii pokusů o sjednocení různých fašistických organizací v jednu, což se částečně podařilo na podzim 1939 sjednocením Vlajky s údernými Svatoplukovými gardami a Národní arijskou kulturní jednotou v organizaci nazvanou Český národně-socialistický tábor – Vlajka (s. 129–130), a sleduje vzestupnou tendenci vlajkařské činnosti i nárůst jejího členstva až do podzimu následujícího roku. Zajímavě líčí i peripetie vlajkařské snahy o podíl na moci, ať už zastoupením v Národním souručenství nebo samostatně. Připomíná i „Pamětní spis" určený Adolfu Hitlerovi, kde si Vlajka vedle kolaborantských frází stěžuje i na diskriminaci českého živlu a na to, že „arizace" v pojetí nacistů má charakter germanizace (s. 148–149).

Jádrem následující kapitoly „Vlajka útočí" (s. 155–177) je akce vlajkařů proti sídlu pražského ústředí Národního souručenství 8. srpna 1940. Tato násilná akce, jež měla dokázat bojovou vitalitu Vlajky a spekulovala s podporou okupantů, které se jí nakonec díky zásahu K. H. Franka nedostalo, znamenala počátek vnitřního štěpení a úpadku celého hnutí. V souladu s obecným hodnocením i autor recenzované knihy spatřuje v dvojaké hře nacistů s Vlajkou, jejíž činnost nebyla ani legalizována, ani kriminalizována, prostředek nátlaku na protektorátní vládu a prezidenta Háchu (s. 175–177).

Další kapitola „Úpadek" (s. 178–203) líčí rozdělení vedení Vlajky do dvou skupin, z nichž jednu vedl sám Rys, druhou Alois Kříž, dále konflikt s moravskými fašisty, vylučování některých členů (například pozdějšího šéfa Kuratoria pro výchovu mládeže Františka Teunera) a podobně (s. 186–191). Zajímavé je vylíčení rivality mezi Rysem a kolaborantským novinářem Karlem Lažnovským (který byl denuncován

mimo jiné jako autor vůči SSSR vstřícné publikace z období německo-sovětského paktu), jež byla jakýmsi preludiem ke konfliktu Rys–Moravec (s. 192–193). Autor dále sleduje i kolaborantskou a denunciantskou činnost Vlajky, jež zesílila po napadení SSSR Německem zejména v průmyslových závodech, a tragikomickou snahu vedení Vlajky o vytvoření českých dobrovolnických jednotek, jež byly bezvýsledně nabízeny okupačním úřadům k podpoře wehrmachtu (s. 189–203).

Kapitola „Rys kontra Moravec – začátek konce" (s. 204–228) sleduje peripetie vztahu obou protagonistů kolaborantské protektorátní politiky. V zásadě shodně s dalšími autory (i Tomášem Pasákem) Nakonečný zdůrazňuje nezájem německých nacistů na samostatné české, byť nacistické politické aktivitě, kvůli němuž selhaly i Rysovy denunciace Emanuela Moravce jako bezpáteřného oportunisty a bývalého zednáře, jež naopak vedly k Rysovu uvěznění v koncentračním táboře Dachau v prosinci 1942 (s. 204, 222); nacisté se totiž po atentátu na Heydricha jednoznačně orientovali na Moravcovu formu kolaborace, v jejich očích nezatíženou „českým šovinismem". To vedlo logicky i k oslabení vlivu Vlajky, neboť i její funkcionáři hledali konjunkturalisticky pole uplatnění v organizacích sledujících Moravcovu linii, zvláště v Kuratoriu pro výchovu mládeže (s. 214–215). To znamenalo fakticky i konec Vlajky jako organizace, byť si její funkcionáři v korespondenci udržovali jakousi formu struktury.

Katolicismus a „národovectví" jsou pro autora vždy pozitivními fenomény, nebo aspoň polehčujícími okolnostmi. To se promítá i v jeho hodnocení vztahu Rys–Moravec; při odsouzení kolaborantství konstatuje u Rysa alespoň jakési úsilí o svébytně českou formu nacionálního socialismu, opírající se – narozdíl od Moravcova drsně pragmatického postoje – o osobní přesvědčení. Právě v tom spatřuje hlavní důvod negativního vztahu nacistů k Vlajce, což dokládá Heydrichovým – historiky dosud opomenutým – memorandem z května 1942 Martinu Bormannovi, v němž zastupující říšský protektor uvádí český nacionalismus jako hlavní důvod zákazu vlajkařské činnosti a Rysovu kampaň proti Moravcovi pouze jako záminku (s. 227). Proto také i v celkovém negativním hodnocení Rysovy činnosti v závěrečném medailonku je vedle politické naivity opět konstatován „divoký idealismus".

Organizační struktuře se věnuje stručná kapitola „Kmenové organizace Vlajky" (s. 227–236). Následující kapitola „Vlajka končí a pokračuje" (s. 237–241) přináší zajímavé informace o činnosti vlajkařského funkcionáře Jana Pecháčka v Mnichově a jeho spolupráci s představitelem protibenešovské londýnské emigrace Lvem Prchalou (s. 238–239). Ve vztahu k současnosti autor varuje, že vinou pokleslého partajnictví, jež ovládá náš politický život, by situace mohla nazrát pro vystoupení hnutí typu předválečné Vlajky (s. 240).

V závěrečné kapitole vlastního textu nazvané „Soud" (s. 251–276) odmítá autor princip „retrográdnosti", který byl uplatněn při procesu s vedoucími představiteli Vlajky v květnu 1946. Aniž popírá vážnou vinu souzených, hodnotí poválečný soud celkově jako politicky podjatý, v některých případech rozhodující i bez náležitých důkazů, jako u člena vedení Vlajky Jaroslava Čermáka, odsouzeného mimo jiné za udání unitaristického kazatele Norberta Čapka, jehož se podle autora nedopustil, přičemž odsouzenému prý přitížilo, že byl továrníkem (s. 225–226, 306). Zde lze

dodat, že politické souvislosti poválečného procesu nepopírá ani Pasák. Procesy s politickým podtextem ostatně nikdy neprobíhají v politickém vzduchoprázdnu; jistě tomu není jinak ani u současného haagského tribunálu.

Po stručné bibliografii, jež s výjimkou dvou Pasákových prací zahrnuje pouze primární literaturu vlajkařské provenience (s. 286), následuje oddíl dokumentů – „Pamětní spis" z 13. listopadu 1939 a „Memorandum o stavu a situaci hnutí 'Vlajka'" (s. 287–303) – a konečně pozoruhodné medailonky hlavních představitelů Vlajky „Divocí idealisté, konjunkturalisté a desperáti" (což odpovídá autorově charakterologii vůdčích představitelů hnutí; s. 304–320), kde autor shromáždil s velkou důkladností údaje o jednotlivých vůdčích osobnostech a sledoval jejich osudy až do současnosti.

Nakonečného kniha o Vlajce je pozoruhodná především nezvyklostí zorného úhlu a diferencovaným pojetím, zdůrazňujícím především přeryv mezi Vlajkou předválečnou na jedné straně a druhorepublikovou a protektorátní na straně druhé. Souvisí to nejen s autorovým souhlasem s mnoha aspekty radikální vlajkařské kritiky „partajnictví" parlamentní demokracie, ale i s jeho neskrývanou sympatií pro ideu korporativního, respektive stavovského státu, jíž nevytýká to, že neumožňuje individuální politické sebeurčení člověka a omezuje či neuznává jeho politická, odborová a jiná práva, preferujíc určitou (konkrétně konzervativně katolickou, viz Portugalsko, Španělsko, Rakousko) koncepci světa a smyslu života, nýbrž to, že ani ona nezaručuje odstranění negativních jevů, jimiž trpí parlamentní demokracie, a nevede k ustavení vlády „moudrých". Idea stavovského státu je autorovi něčím obdobným jako idea „demokratického socialismu" z roku 1968 z historického odstupu: krásná, ale neuskutečnitelná. Tímto zásadně odlišným ideovým východiskem se Milan Nakonečný liší od jiných historiků, kteří se problematikou českého fašismu nějak zabývali (kromě Tomáše Pasáka například Miroslav Gregorovič nebo Miloslav Moulis). Ač je autorem doslovu k Pasákově knize o českém fašismu, *in concreto* s jeho vývody nepolemizuje, leda implicitně. Nevyrovnává se ani s další domácí literaturou k danému tématu. Sympatii k fenoménu „národovectví" (provázenou vášnivým odporem ke všemu „levičáckému" i „hradně" liberálnímu) i ve formě, jíž představovala předválečná Vlajka, spojuje autor u nás naprosto ojediněle – narozdíl od Polska a Maďarska – s konzervativním postojem; většina forem domácího konzervativního myšlení je totiž vůči všem podobám českého nacionalismu i vlastenectví lhostejná, ironicky přezíravá, či přímo nepřátelská. Jedinečností svého východiska je tak autorova práce svěžím a provokujícím zčeřením ustálené interpretační hladiny české literatury věnované fašismu, často však velmi diskutabilním.

S autorem by bylo možno polemizovat i v jednotlivostech. Ve sporu o pravost „Rukopisů" například neuvádí to, co by bylo žádoucí: že totiž moderní výzkum prokázal správnost Masarykova stanoviska, nikoli vývodů vášnivého obhájce jejich pravosti Jana Vrzalíka. „Antonín Šverma" z úvodu publikace mi není znám, ledaže by se jednalo o komunistického politika Jana Švermu, jehož jméno si dosud lze přečíst (alespoň k 26. 7. 2001) na podstavci odstraněného pomníku.

Recenze

Dva životy jednoho germanisty

Petr Šafařík

V roce 1995 tým nizozemských filmových žurnalistů zveřejnil odhalení dvojí identity cášského germanisty Hanse Schwerteho – renomovaný profesor, považovaný za levicového liberála a kritika „německé ideologie", byl ve skutečnosti Hansem Schneiderem, který se v období druhé světové války výrazně exponoval v organizaci nacistického bádání *SS – Ahnenerbe* a německé okupační správě v západní Evropě.

Vzrušení veřejnosti, živené mimo jiné otázkou po Schneiderově podílu na přípravě nacistických medicínských pokusů na lidech, odpovídala intenzita, s níž se historici a germanisté pustili do rozkrytí Schneiderova prvního i druhého života a souvisící problematiky. Tou je především aklimatizace nacistických elit po roce 1945. V oboru dějin germanistiky s důrazem na výzkum její ideologizace, politické instrumentalizace a reliktů tohoto vývoje v poválečném období práce o Schneiderově případu navázaly na knihy Eberharda Lämmerta, Ernsta Loewyho a Karla O. Conradyho.[1]

Mezi nejzávažnější otázky Schneiderova případu patřily následující: Jak bylo možné, že ke Schneiderově odhalení došlo až po padesáti letech? Kolika podobným „potápkám" (v němčině slangově „ponorkám", *U-Boote*) se změna identity podařila? Umožnila ji dokonalá konspirační síť „starých struktur", nebo spíše náhoda? Setrvávali tito lidé beze změny na někdejších světonázorových pozicích a své pravé smýšlení po desetiletí úspěšně skrývali, nebo se změnili v demokraty? Ve Schneiderově případě je studium možností této proměny obzvláště lákavé, jelikož ve svém prvním i druhém životě publikoval práce o umění i obecném duchovním a kulturním vývoji své doby. Díky Schneiderově dvojí identitě vyvstaly i zajímavé otázky psychologické.

---

1 CONRADY, Karl O.: *Völkisch-nationale Germanistik in Köln: Eine unfestliche Erinnerung*. Schernfeld, SH-Verlag 1990; LOEWY, Ernst: *Literatur unter Hakenkreuz*. Frankfurt/M., Eur. Verlag Anst. 1966; LÄMMERT, Eberhard: *Germanistik – eine deutsche Wissenschaft*. Frankfurt/M., Suhrkamp 1967.

V průběhu pěti let, které uplynuly od Schneiderova odhalení, se k tématu objevila celá řada prací. V této souhrnné recenzi po úvodním přiblížení Schneiderovy osobnosti představím tři z nich.

Hans Schneider se narodil v roce 1909 v Královci, studoval literaturu a několik dalších humanitních oborů tamtéž, ve Vídni a v Berlíně. Již za studií se zapojil do nacistických organizací, byl členem SA, NSDAP a posléze SS. Po promoci se stal referentem Rasového a osídlovacího úřadu (RUSHA) a v roce 1938 úředníkem *Ahnenerbe*. Zde byl od roku 1942 vedoucím oddělení *Germanisches Wissenschaftseinsatz*, řídil nacistickou vědu v Nizozemí, Belgii a angažoval se i v dalších zemích. Byl rovněž cenzorem Bezpečnostní služby (SD) a publicistou.

Po německé kapitulaci se Schneider nechal prohlásit za mrtvého a se jménem Hans Schwerte si opatřil novou identitu (podle vlastních slov byl tím, koho nadřízení určili k pálení kompromitujících materiálů!). Dokonce se oženil se svou „vdovou". Znovu vystudoval svůj obor, napsal disertaci a stal se asistentem germanistiky v Erlangenu. Odtud byl v roce 1965 jmenován profesorem v Cáchách. V letech 1970–1973 zde dokonce zastával úřad rektora. Byl aktivní v německo-nizozemské univerzitní spolupráci a obdržel řadu čestných titulů a vyznamenání. V roce 1978 odešel do penze.

Platil, zvláště v katolických Cáchách, za levicového liberála; byl oblíbený mezi studenty i spolupracovníky. Proslavil se svou habilitací *Faust und das Faustische: Ein Kapitel deutscher Ideologie* z roku 1958,[2] která byla (a mnohými stále je) považována za jednu z prvních prací odhalujících ideologemata, jimiž germanistika dlouho sloužila německému nacionalismu a nacismu.

Den před svým odhalením v televizi, 27. dubna 1995, se Schneider/Schwerte[3] přiznal ke své pravé identitě. Vláda Severního Porýní-Vestfálska svolala k prošetření Schneiderova případu pětičlennou historickou komisi. Zpráva komise, označená za „dílčí bilanci",[4] kterou zpracoval düsseldorfský historik Bernd A. Rusinek, se stala východiskem všech dalších prací o Schneiderovi.

Nepřináší jen základní fakta o Schneiderově životě, kontaktech a kariéře, ale na konkrétních textech dokládá Schneiderův přerod od nacismu ke konzervatismu a posléze „levicově liberálním" postojům. Rusinek ukazuje, jak rigidní byl zpočátku Schneiderův myšlenkový svět – spolu s ostatními nacistickými germanisty po roce 1945 například namísto ideologematu říše dosazoval ideologema Evropy, ale stará ideologická schémata zůstávala zachována. V pracích z padesátých let ještě hájil *völkisch* umění, vyzdvihoval spisovatele dříve protežované nacisty a nápadně pomíjel umělce židovského původu. Rusinek zde správně nehodnotí Schneidera izolovaně – srovnává jej s jeho tehdejšími spoluautory a spolupracovníky, často zjevně „nepo-

---

2 SCHWERTE, Hans: *Faust und das Faustische: Ein Kapitel deutscher Ideologie*. Stuttgart, Klett 1962.

3 Dále užívám původního jména Schneider.

4 RUSINEK, Bernd A.: *Zwischenbilanz der Historischen Kommission zur Untersuchung des Falles Schneider/Schwerte und seiner zeitgeschichtlichen Umstände*. Düsseldorf, Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv 1996, 184 s. Jelikož jsem měl k dispozici rukopis knihy, neuvádím odkazy na jednotlivé stránky.

učenými" nacisty (například Hansem Zehrerem a Karlem H. Pfefferem). Obrat Schneidera k pokrokovým pozicím se ohlásil v habilitační práci *Faust und das Faustische* z roku 1958, která zůstala jeho nejvýznamnější prací. Rusinek sice uvádí pozoruhodné informace například o tom, kde a kdy se Schneider poprvé setkal s Dürerovým obrazem *Ritter, Tod und Teufel*, který má v jeho habilitaci velký význam, tak zásadní kniha však přece jen měla být podrobena bystřejšímu literárněhistorickému a kritickému pohledu, který by se pokusil hlouběji analyzovat autorův myšlenkový svět a případně, jak to uvidíme u další recenzované knihy, též ideologický rozměr práce.

Velice důvtipně Rusinek vyzdvihl Schneiderovo téma nejosobnější, které je v jeho pracích dobře patrné – motivy masek, přetvářky, hry. Sám Schneider je v rozhovorech po svém odhalení reflektoval – jeho výroky paradoxně stvrzují význam současných „jazykových her": „Prostě jsem se musel ... takříkajíc naučit jazyk. Musel jsem se tedy takříkajíc naučit jazyk jako slovní masky [*Wortmasken*] ... Museli jsme znát určité části jazyka, jazykové normy, určité způsoby řeči, řečové masky, abychom se v těch organizacích dorozuměli a mohli se v nich udržet."[5] Ačkoli jde o vzpomínku na *Ahnenerbe*, dařilo se Schneiderovi s takovým chováním dobře i po válce. U těchto pasáží a tam, kde se zamýšlí nad Schneiderovým psychickým profilem, se Rusinek dostává k hranicím historiografie. Je si toho vědom a také s ohledem na stávající prameny, dosavadní literaturu a současnost tématu zdrženlivě označuje práci historické komise za „hledání stop".

V závěrečném shrnutí se Rusinek skepticky staví k možnosti jakéhosi „spiknutí", které by Schneiderův druhý život umožnilo. Důkaz, že bylo v poválečném Německu pro umístění „starých struktur" na univerzitách zapotřebí komplotu, by podle něho znamenal, že byla tehdejší vědecká scéna demokracii přístupnější, než se dosud předpokládalo. Konkrétně Rusinek v souvislosti se Schneiderovým případem doložil existenci sítě „starých struktur" s tím, že Schneiderovu pravou identitu s největší pravděpodobností mnozí univerzitní činitelé znali (šuškalo se o ní prý již v osmdesátých letech), proti absolutizaci těchto poznatků však staví několik zjištění. Tak například Benno von Wiese, jeden z nacismem diskreditovaných germanistických mandarínů, v padesátých letech stále aktivních, při obsazování míst doporučil před Schneiderem moderního, s minulostí nijak nesvázaného Petera Szondiho.

Přínosný je výčet deziderát, z nichž zdůrazním potřebu rozkrytí „komunikačního klimatu" starých struktur po roce 1945 – úkol jistě obtížný ve všech zemích majících zkušenosti se společenskými zvraty.

Germanista Ludwig Jäger ve své knize o případu Schneider/Schwerte[6] z deziderát vytyčených Rusinkem významně zapracoval na objasnění Schneiderových aktivit v Rakousku a Nizozemí a hlubším poznání poměrů v aparátech SS a SD, v nichž se Schneider pohyboval.

---

5 Citát je ze čtvrté hlavy rukopisu. Tento i další citát přeložil autor recenze.

6 JÄGER, Ludwig: *Seitenwechsel: Der Fall Schneider/Schwerte und die Diskretion der Germanistik*. München, Fink 1998, 360 s.

Jäger se pokusil zdvihnout rukavici hozenou Rusinkem jeho zjevně přespříliš skeptickým tvrzením: „Neexistuje žádná metoda interpretace pramenů, která by nám dovolila rozhodnout, zda je nějaká levicově liberální pozice – formulovaná v šedesátých letech – pravá a přichází 'zvnitřku', či zda je to maškaráda."[7] Jäger u této problematiky prameny interpretuje mnohem radikálněji, především proto, že ve své práci uplatňuje apriorní hodnotové hledisko – Schneidera pro jeho nacismus a „falešné" jednání hodnotí celkově negativně.

V některých ohledech, tam, kde svá tvrzení důkladně argumentuje, Jägerův přístup tolik nevadí – například když radikalizuje Rusinkovu domněnku, že Schneider věděl, že přístroje, které pro pracoviště *Ahnenerbe* shánět v Nizozemí, budou použity k medicínským pokusům na vězních koncentračních táborů (s. 135 n.). Podobně Jäger posílil tvrzení o existenci „kliky" nacismem kompromitovaných akademiků, která Schneiderovi pomáhala v budování kariéry.

Velmi sporný je Jägerův apriorismus při hodnocení Schneiderovy osobnosti a jeho poválečných prací. Jejich interpretace u Jägera probíhá v úzkém rámci přesvědčení, že u Schneidera nedošlo k vnitřní proměně, že byl jeho „druhý život" jen maskováním v jádru neměnného smýšlení, že jak návraty na místa, kde působil jako nacista, tak zaměřením svých prací, jež z velké části pojednávaly o stejných tématech jako za války, jen „přepisoval" a tak maskoval svůj „první život". Škoda, že Jäger pro tuto v jádru dušezpytnou hypotézu (narozdíl od Rusinka) neuvádí žádnou oporu z psychologické literatury – takto se zdá, že komplex, který postuluje pro Schneidera, škodí jemu samotnému. Nepříjemná prudkost Jägerových soudů se promítá i do hodnocení Rusinkovy práce. Ačkoli je na ní v mnohém závislý, vyčítá uvážlivému Rusinkovi bez ohledu na průkopnickou povahu jeho práce malou odvahu a pronikavost závěrů, především u otázky Schneiderových znalostí o účelu obstaraných medicínských přístrojů (s. 134 n., 138, 148, 150).

Kladem Jägerovy práce je oproti tomu její úvodní část, v níž čte Schneiderův opus magnum *Faust und das Faustische* spolu s jeho prvními pracemi. Přestože také zde Jäger interpretuje Schneidera důsledně v rámci své představy přepisu („kontrafaktury"), novátorsky odhaluje jednotlivé vrstvy práce a místy uvádí brilantní postřehy, především o Schneiderově znovu a znovu se vynořující averzi vůči moderně (s. 23), ironii a satiře. Jäger v knize *Faust und das Faustische* vidí projevy Schneiderova odporu vůči osvícenství, mladoněmectví i katolicismu (s. 27), založeného v jeho mládí. Provokativní je teze, že Schneiderova kniha, která, jak uvedeno, nechyběla v žádné germanistické knihovně a platila za jednu z prvních prací bořících neblahé německé mýty, ideologii „faustovství" spíše obhajuje než vyvrací (s. 28).

Velkou Jägerovou zásluhou je, že si všímá dosavadního života Schneiderových prací, například jejich recenzí (s. 25 a n.). Fakt, že si pozůstatků někdejších temných ideologemat (s výjimkou Waltera Jense a jeho recenzí Schneiderových raných prací) nikdo nepovšiml, je pro německou germanistiku jako celek špatným vysvědčením.[8]

---

7 Citát je ze sedmé hlavy rukopisu.

8 U všech autorů spatřujících dnes ve Schneiderových pracích povážlivá místa je samozřejmě škoda, že svá zjištění neučinili před Schneiderovým odhalením. Jejich práce by stála v mnohem

Vehemencí, s níž Jäger odsuzuje Schneidera a další učence s temnou minulostí, patří autor k těm, kteří německé společnosti chtějí připomínat, s jak pochybnými elitami se ustavovala po roce 1945. Dosvědčuje to „emblematický epilog" jeho knihy – fotografie manželů Mitscherlichových, autorů slavného díla o problematickém vyrovnávání se s minulostí *Neschopnost truchlit*,[9] v družném hovoru s jejich vydavatelem Hansem Rössnerem, který si co do pochybnosti své minulosti s Hansem Schneiderem v ničem nezadal.

Nejmladší prací, kterou zde představím, je studie germanisty Petera Tepeho,[10] vedoucího düsseldorfského univerzitního programu pro výzkum mýtu (*Studienweg Mythosforschung*). Tepe v opozici k Jägerově představě Schneiderovy duchovní a ideologické strnulosti postuluje čtyři fáze Schneiderova vývoje (nazývá je pozicemi). Ačkoli pilně pracuje se Schneiderovými texty, svou analýzou jen vyostřuje to, co o jeho vývoji již naznačoval Rusinek – proměnu z nacisty v konzervativce a dále v „osvícenského" kritika ideologií. Tepe se úporně snaží o metodologickou a pojmovou sofistikovanost; vysoká očekávání, která vzbuzuje až byzantinským zacházením s pojmy jako „pozice", „varianta", „reorganizace", „přeorientování" atd., však nenaplňuje. Rovněž jeho opakované ujišťování (spíše sebeujišťování), že provádí textovou analýzu, vzbuzuje dojem trapné nabubřelosti a banality.

Svou polemiku s Jägerem, jemuž ostře vyčítá černobílé vidění („dělení na antifašistické hrdiny a nacisty", s. 88), uzavírá nepříliš přesvědčivě – bezvýhradným přitakáním práci Clause Leggewieho *Od Schneidera k Schwertemu*,[11] čerpající hodně z rozhovorů se samotným Schneiderem.[12] Leggewie a Tepe oceňují Schneiderovu proměnu a jeho pozdní práce i učitelské působení označují za úspěšnou a očistnou kritiku sebe sama.

Nad Jägerovou a Tepeho pracemi je patrné, jak obtížný je úkol, před nímž stojí badatelé hodnotící osobnosti, které v bouřlivých dějinách uplynulého století měnili svá světonázorová a politická stanoviska. Co je ryzím vnitřním přerodem a co oportunismem a odsouzeníhodným prospěchářstvím? Hodnocení zde nadobyčej silně ovlivňují mravní kvality i psychologická invence jednoho každého. Pro české moderní a soudobé dějiny a jejich aktéry i autory je to jistě palčivý problém.

---

lepším světle. Jak opakovaně zdůrazňuje Rusinek, k poznání pravé Schneiderovy identity došlo ze zcela jiných důvodů.

9 MITSCHERLICH, Alexander – MITSCHERLICH, Margarete: *Die Unfähigkeit zu trauern*. Mannheim, Piper 1967.

10 TEPE, Peter: Mehr zum Fall Schneider/Schwerte. In: TEPE, P. – THÖRNER, A. (ed.): *Arbeiten aus dem Schwerpunkt Mythos, Ideologie*, 1. díl. Essen, Die Blaue Eule 1999, s. 15–88.

11 LEGGEWIE, Claus: *Von Schneider zu Schwerte: Das ungewöhnliche Leben eines Mannes, der aus der Geschichte lernen wollte*. München, Hanser 1998.

12 Zajímavé je Leggewieho tvrzení, že Schneider pokus o upřímnou rekonstrukci svého života „ničil cílenou manipulací". Ještě zajímavější pro nás je, že Tepe, ač se jinak k Leggewieho práci celé hlásí, tomuto autorovu tvrzení nechce věřit – ani Tepemu tedy není apriorismus cizí (s. 82, parafráze Leggewieho tamtéž).

Recenze

Bartoškova analýza represe na základě fenoménu politického vězně

Françoise Mayerová

BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň: Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha – Litomyšl, Paseka 2001, 317 stran. Výběrová bibliografie, filmografie, jmenný rejstřík.

„Vězeňský svět Československa je mým světem," tvrdí Karel Bartošek.[1] Odkdy? „Možná od roku 1960, kdy vyšla má knížka o Pražském povstání roku 1945 a kdy jsem začal naslouchat jeho vězněným protagonistům. Možná od roku 1964, kdy jsem se stal blízkým přítelem Josefy Slánské a jejích dětí. (...) Pravděpodobně od 31. ledna 1972, kdy jsem zažil otřes kontaktu s proslulými zdmi ruzyňské věznice," uvádí v doslovu ke svému knižnímu rozhovoru s Bedřichem Fučíkem.[2] Jedná se tedy o výsledek více než čtvrtstoletí práce historika, „historika vězeňství".[3] Se samotným zpovídáním politických vězňů začal počátkem srpna 1975, po šesti měsících strávených ve vyšetřovací vazbě, a ukončil je v roce 1985. Je tedy, jako historik i jako vězeň, plně kvalifikován.

---

1 Fenoménu českého politického vězně se Bartošek věnuje ve více pracích. Jak sám uvádí, sepsal více studií, které většinou nevyšly česky, ale bohužel o nich neposkytuje další údaje. Z dostupných publikací (kromě recenzované knihy) to jsou: FUČÍK, Bedřich – BARTOŠEK, Karel: *Zpovídání*. Toronto, Sixty-eight Publishers 1989; HOLDOŠ, Ladislav – BARTOŠEK, Karel: *Svědek Husákova procesu vypovídá*. Praha, Naše vojsko 1991; BARTOŠEK, Karel: *Zpráva o putování v komunistických archivech: Praha – Paříž (1948–1968)*. Praha – Litomyšl, Paseka 2000 (modifikovaná verze francouzského originálu vydaného v r. 1996 v Paříži). Vydání *Českého vězně* Bartošek anoncoval v knize *Svědek Husákova procesu vypovídá*, s. 9. Srovnej rovněž: BARTOŠEK, Karel: Střední a jihovýchodní Evropa. In: COURTOIS, Stéphane ad.: *Černá kniha komunismu: Zločiny, teror, represe*, 1. Praha – Litomyšl, Paseka 1999, s. 450–500.

2 *Zpovídání*, s. 148.

3 Tak se Bartošek sám charakterizuje (viz *tamtéž*, s. 16).

Bartošek hodlal problematiku českých politických vězňů studovat na základě podrobných a řízených rozmluv (některé z nich trvaly léta) v celé jejich šíři. Hovořil celkem se třinácti bývalými vězni.[4] Jak sám uvádí, přesto se nejedná o „objektivní vzorek". Skutečně, ve srovnání s některými obdobnými pracemi, zvláště s knihou Ivana Gaďourka a Jiřího Nehněvajsy,[5] která pojednává o stovkách politických vězňů, se to zdá poněkud málo. Bartošek však za svůj cíl neprohlašuje sociografii, ale pokus o srovnání politických vězňů různých kategorií a z různých údobí. Záznamy rozhovorů mají velmi rozdílnou formu a rozsah. Každý z nich sice doprovází krátký úvod, jakýsi medailonek, ani ty nás ovšem neseznamují s metodami, které autor použil. Opačný přístup volí například Milan Otáhal a Miroslav Vaněk v knize o výpovědích studentů, když uvádějí nejen všechny okolnosti jejich výzkumu, ale i celkový teoretický přehled.[6] Jestliže nezformulujeme a nedodržujeme heuristické zásady, ocitneme se spíše na poli žurnalistiky s jí vlastními kritérii, což jistě není výtka.[7]

Bartošek jistě nechce jenom připomínat osudy vězňů, které by jinak upadly do zapomenutí. Vyhlašuje navíc cíl teoretický – nalézt smysl represí v komunistickém systému a odhalit tak jeho podstatu. Výsledky shrnuje v úvodech či doslovech zmíněných publikací.[8] Jak sám píše, především lámeme mýtus o tom, že na prvém místě byli pronásledováni důležití komunističtí činitelé a komunisté-Židé. Dále odmítá vysvětlení represí výlučně podle principu „obětního beránka" a na základě boje uvnitř mocenských elit – to jsou podle něj vysvětlení částečná a ideologická, která se navíc týkají jen členů strany. Bartošek proklamuje nutnost nahlížet na represe nikoli jako na nahodilé, ale jako na funkční, a to v mezinárodním kontextu studené války, zvláště v postavení, které zaujímaly tehdy satelitní státy v sovětském bloku (hypotéza Karla Kaplana a Josefa Beldy z roku 1969). V tom všem se shoduje s obdobnými současnými zahraničními studiemi. Bohužel však opakuje starý a již vyvrácený mýtus o tom, že represe v Československu byly ze všech „lidových demo-

---

4 V knize *Český vězeň* to jsou Bedřich Fučík, Miroslav Hnátek, Milan Hübl, Karel Pecka, Josefa Slánská, Jaroslav Šabata, Marie Švermová, R... a dále Vilém Kahan. Předtím psal o Arturu Londonovi (*Zpráva o putování v komunistických archivech*) a Ladislavu Holdošovi (*Svědek Husákova procesu vypovídá*), rozhovory s Jarmilou Taussigovou-Potůčkovou a Otou Hromádkem nebyly dosud publikovány. Hromádkův osobní archiv Bartošek zpracovává dvacet let, a proto ještě nebyl navrácen rodině.

5 GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Žalářovaní, pronásledovaní a zneuznaní: Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Brno, Masarykova univerzita 1997.

6 OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*. Praha, Nakladatelství Lidových novin 1999.

7 Viz dosavadní vesměs kladné žurnalistické recenze: ZÍDEK, Petr: Hovory o nesdělitelném. In: *Lidové noviny*, (7.7.2001), s. 23; ŠIŠKA, Miroslav: Cenná svědectví politických vězňů. In: *Právo*, (21.7.2001), s. 17. Jinak ovšem Bartoškovu knihu hodnotí Martin Nodl, který autorovi vytýká zejména pozdější dopracovávání a upravování vzpomínek a nedostatečné komentování výpovědí v poznámkovém aparátu. Viz NODL, Martin: Zasuté vzpomínky na živou minulost. In: *Nové knihy*, (13.6.2001).

8 Jedná se vždy asi o deset stránek ve všech zmíněných publikacích. Jejich obsah je přibližně shodný. To mi umožňuje pojednat o nich souhrnně.

kracií" nejrozsáhlejší.[9] Dalším Bartoškovým přínosem je pokus oběti represe specifikovat. Podává jakousi typologii politických vězňů padesátých let (dělník-odborář, nekomunistický socialista, mladý bouřlivák, rolník a majitel dílničky či krámku).[10] Bohužel z celkového počtu třinácti jeho respondentů bylo devět členy komunistické strany. Z pěti jím stanovených typů politických vězňů je zastoupen jen jeden, zato převažují politické a kulturní osobnosti.

Počet, výběr, rozsah a způsob kladení otázek v rozhovorech Bartošek zřejmě podřizuje ještě dalšímu cíli. Zajímá ho totiž především chování vězňů vystavených takovým formám násilí, jejichž působením byli – a to i nejčestnější z nich – lámáni a zlomeni, přinuceni k doznání. Tuto citlivost získal nepochybně při svém osobním pobytu ve vězení. Přiznání, a zvláště doznání neexistujícího, tvrzení falešná, jejich příčiny a smysl tvoří osu všech rozhovorů. Tento motiv se objevuje už v titulech Bartoškových knih – *Doznání archivů* (*Les aveux des archives*), *Zpovídání, Svědek vypovídá, Svědectví*. Historik jako on neregistruje výpovědi, ale *zpovídá* své svědky s předem stanoveným cílem, snaží se dosáhnout jejich nikoli bezprostředních výpovědí o věcech, které oni považují za soukromé – fakt a způsob jejich doznání, hodnocení spoluvězňů či sexuální život ve vězení. V tom spočívá hlavní rozdíl mezi Bartoškovými přístupy a „spontánními" typy výpovědí, jako jsou paměti a rozhovory s vězni zaznamenané jinými badateli, zejména v rámci sdružení bývalých vězňů či projektů orální historie.[11]

Nedivme se potom jisté neochotě a rozmrzelosti vyslýchaných ani tomu, pokud odmítají autorizaci. Jistě v tom hrály roli i tehdejší vnější podmínky. Bývalí vězni, třebaže propuštění, se měli věru čeho obávat – jejich zdrženlivost či nedůvěra byla oprávněná. V každém případě porušovali vynucený slib mlčenlivosti, podepsaný při propuštění. Bartošek čekal jedenáct let, než mu Marie Švermová dovolila nahrávat její výpověď, u R... to trvalo léta, rovněž Milan Hübl vytrvale odmítal. Josefa Slánská požadovala zničení pásků a svolení k publikování přišlo až po její smrti od jejího syna. Ladislav Holdoš souhlasil se zveřejněním po své smrti, Bedřich Fučík nesouhlasil s první transkripcí a dožadoval se práva autorizace (marně). Otázky směřovaly totiž k tématům narušujícím vnitřní integritu vyslýchaných. A to i přesto, že Bartošek sám zdůrazňuje svou roli přítele (viz četné osobní fotografie) a intelektuálního partnera.[12]

---

9 BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001. Autorka v jedné kapitole také kriticky rozebírá Bartoškovo zacházení s prameny v knize *Zpráva o putování v komunistických archivech*.

10 Viz *Zpovídání*, s. 152.

11 Jako spontánní se ve francouzské odborné literatuře označují ty výpovědi, které vznikly vlastní prací pamětníka, a ty, kdy tazatel nevstupuje aktivně do rozhovoru a výpovědi nehodnotí.

12 Krásně to charakterizuje Bartošek sám. Básník Jiří Kolář se podivoval jeho rozhovoru s Bedřichem Fučíkem slovy: „Proč se vám zpovídal? Jste snad kněz?" – „Je snad možné ji [odpověď] nalézt v krásném tajemství a hájemství lidských vztahů. Vztahu dvou mužských, kteří v něco ušlechtilého věřili a věří." (*Zpovídání*, s. 19.) Jinde zase píše o vztahu ke Karlu Peckovi: „Náš vztah zřejmě patří ke krásám tajemství, které obestírá lidské osudy." (*Český vězeň*, s. 18.)

Dalším problémem je, že svědectví si žádá vzájemnou výměnu a důvěru, nejen mezi tím, kdo otázky klade a kdo mu odpovídá, ale i mezi autorem a čtenářem. „Spolehlivost svědectví nespočívá jen v pravdivostní hodnotě toho, co bylo řečeno. Podezření se projevuje v posloupnosti od vnímání prožité scény po podržení vzpomínky, pak od vyvolání v paměti po vyprávění obnovených rysů události," uvádí Paul Ricoeur.[13] To vše musí historik brát v úvahu. Zmínila jsem již způsob kladení Bartoškových otázek a jejich zaměření (udání, zrada, násilí, sex), způsob, který může nejen odkrývat, ale naopak i zkreslovat a zakrývat prožitou zkušenost tázaných (stejně je tomu ostatně u policejních výslechů). Navíc nikdy nelze vyloučit třeba i jen dílčí legendu – osobní účelovou konstrukci vlastní minulosti respondenta. Kdyby Julius Fučík přežil, tvrdil by v rozhovoru něco jiného, než napsal v *Reportáži*? Svědkové-politikové (jako Milan Hübl, Jaroslav Šabata) musí zase i své vzpomínky formulovat politicky. Švermová sděluje, že Milada Horáková se u ní v roce 1945 ucházela o přijetí do komunistické strany. Skutečně? Bartošek je si toho dobře vědom. „Jakým právem člověk-historik může zamlčovat ostatním, že ten či onen je mystifikuje, lže jim a že je ve službách toho či onoho manipulátora?"[14] Takovouto analýzu uplatnil ale jen v případě R... a dříve Artura Londona a Ladislava Holdoše. Ovšem takovéto ověřování se může týkat jedině snad obsahu výpovědí ve vyšetřování a u soudu, nikoli třeba podmínek a důvodů těchto výpovědí. Proto také hodnocení role osob B., J., Š. u výslechů (jak je Bartošek provádí) je pro vlastní obsah práce bez významu.

Vtírají se další pochybnosti. Jestliže cílem knihy bylo ukázat, že fenomén politického vězně nemůže být redukován na klišovité představy, proč potom hovořit o sexu, polucích a masturbaci? Domnívám se, že to nejsou specifika ani politických vězňů, ani vězňů vůbec. Dokonce nejen mužů, ale i žen ve vězení. Ty však na tuto problematiku Bartoškem tázány nejsou, jsme mu za to vděčni.

Abychom pochopili smysl těchto rozhovorů, způsob, jakým jsou kladeny otázky a jak jsou pak znovu evokovány, musíme se do knihy začíst od konce a připomenout si, co nám Bartošek prozrazuje o sobě samém, ve svědectví sestaveném z úryvků dopisů, vězeňských zápisků, zaznamenaných útržků snů. „Ruzyňská věznice byla místem, kde jsem – po dlouhém půstu – hodně psal a mohl zase svobodně dělat, jak jsem si říkal, 'politickohistorickou publicistiku'," praví nám Bartošek, jenž ze svých textů „vybral jen malou část".[15] Čím se výběr řídil, zůstává nejasné: závažností svědectví v rovině sociologické, literárními kvalitami? Čtenář se to může leda dohadovat. Bartošek už v roce 1974 dal svému svědectví úplnější podobu „knížky-dokumentu", rozhodl se však, že je nezveřejní v samizdatu. „Spíš proto, že jsem s vlastní bolístkou nechtěl chodit na trh, než z lenosti či z obav před následky," vysvětluje nyní.[16] Nenabízí tato poněkud zvláštní konstrukce v samotném závěru

13 RICOEUR, Paul: *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*. Paris, Le Seuil 2000, s. 202.

14 BARTOSEK, Karel: *Les aveux des archives: Prague – Paris – Prague, 1948–1968*. Paris, Seuil 1996, s. 267.

15 *Český vězeň*, s. 277.

16 *Tamtéž*, s. 277–278.

Českého vězně klíč k četbě ostatních rozhovorů, souřadnice autorova vědeckého pátrání, bartoškovskou vizi žalářní minulosti a historie této minulosti?[17] Jelikož v knize schází teoretický a metodologický úvod, nejsme nuceni vidět v tom, co autor, svědek a historik v jedné osobě vypovídá o sobě, právě znaky jeho koncepce dějin – v její explikativní funkci? Ve všech těchto „dokumentech" opravdu nacházíme Bartoškova témata z jeho pobytu ve vězení: vinu, zradu, opuštěnost, sebeospravedlnění, vykoupení. Pro každého, kdo chce porozumět fenoménu komunistické represe, jsou to jistě témata vzrušující, jimž se nelze vyhnout. Zůstává však Bartošek historikem, jestliže své základní otázky spojuje s nejasnými narážkami a nařčeními? „A navíc bych v ní tehdy musel cenzurovat," vrací se ke své 'knížce-dokumentu', „například v dokumentaci o svědcích, lidech malých až zbabělých, z nichž někteří se káli a omlouvali po mém návratu, či v dokumentaci o podivné neopatrnosti jiných..."[18] Z takových příkladů sestává kniha, která se v tomto smyslu, ve svém celku stává spíše svědectvím o Bartoškovi než o jeho partnerech v rozhovoru – přestože to není on, kdo je dotazován. Úryvky z jeho vězeňského deníku ostatně krásně ilustrují tuto podvojnost „vězně-historika" a těžkosti, které má Bartošek s popisem průběhu represe, jež se nedá vtěsnat do schémat policejního násilí.[19] Jeho kniha zajisté přispívá k pochopení fenoménu politického vězně, ne však jako studie, nýbrž jako doplňující – a velmi osobní – svědectví o něm.

Nesdílím postoje těch historiků a sociologů, jako například Zdeňka Konopáska, kteří se domnívají, že je nutno zavřít *Černou knihu komunismu*, abychom komunismus pochopili.[20] Naopak. Represe byl jev, který doprovázel komunismus od samého jeho začátku, a i kdybychom je nepovažovali za jeho integrální součást, nelze od nich odhlížet stejně jako je studovat odděleně. Je jistě nejen záslužné, ale i nutné sledovat především historicky a sociologicky osudy vězňů. Nesdílím také mínění těch, kteří systematicky zpochybňují dějiny koncipované *na základě* svědectví nebo *prostřednictvím* svědků samotných, s podezřením, že svědectví obětí může sloužit jen „kolektivní martyrologii" a „černobílým dějinám".[21] Je jasné, že dějiny politické represe se nemohou neopírat o řeč obětí, pokud ji lze zaznamenat, a že úlohou historika represe je přispívat k jejímu zaznamenání, je-li to v jeho silách, a potom ji analyzovat, existuje-li. Přistupujeme-li k Bartoškově knize z této perspektivy, nepřináší nám tolik, kolik se její autor zdál slibovat, hlavně ve srovnání s existujícími prameny a několika pracemi o tomto tématu vydanými v posledních letech.

---

17 „'Msta dějin', o které jsem často v posledních letech mluvil: je nutné, abych zaplatil za všechno špatné, co jsem hlavně v 50. letech svým politickým postojem způsobil." In: *Tamtéž*, s. 296.

18 *Tamtéž*, s. 278.

19 Viz např. s. 297, kde se Bartošek s pomocí vypůjčených postupů snaží porozumět mechanismům moci a represe, přičemž uvádí několik obecných otázek o povaze režimu, a potom uvažuje: „...nová prověrka (probírka) přátel a známých. Slabošství některých už jasné..."

20 KONOPÁSEK, Zdeněk: Od Černé knihy k černé skříňce – komunismus relativizujícíma očima. In: *Biograf*, č. 18–19 (1999).

21 Srv. LAIGNEL-LAVASTINE, Alexandra: Fascisme et communisme en Roumanie. In: ROUSSO, Henry (ed.): *Stalinisme et nazisme: Histoire et mémoire comparées*. Bruxelles, Editions Complexe 1999.

Je to především dnes už v českých zemích rozsáhlá vzpomínková literatura, vzniklá spontánně (i když třeba částečně podnícená zvnějšku). Ta představuje zdroj informací přibližně stejného významu a se stejnými problémy co do autenticity a věrohodnosti jako výsledky vedených a řízených individuálních rozhovorů. Už dávno přešla od atraktivních svědectví k těm zásadnějším. Zasloužila by si ale rozhodně podrobnější srovnávací studium. Beletristická ztvárnění vězňů padesátých let jsou souhrnně velmi dobře zpracována.[22] Zajímáme-li se o psychologické problémy, o vnitřní život vězňů (a tedy i podmínky doznání), pak právě tato literatura má primární význam.

Zvláště zajímavé jsou studie bývalých vězňů a současně kvalifikovaných historiků či sociologů (Vladimír Pacl, Ivan Gaďourek, Jiří Nehněvajsa). Všechny uvedené práce nalezneme u Bartoška v bibliografii (sestavené Slavěnou Rohlíkovou), citovány ale nejsou a nezdá se, že by jeho práci ovlivnily. Autenticita, dokumentárnost, reprezentativnost a spolehlivost vzpomínek, rozhovorů, osobních svědectví a beletrizovaných výpovědí jsou rovněž zásadním problémem historikovy interpretace, byť zde nediskutovaným (připomeňme práci Vlastimila Válka).[23] Podotýkám, že Bartošek, pracující v pařížském vědeckém historickém ústavu, neuvádí ani žádnou z velmi početných prací svých kolegů o problematice vězňů a interpretaci svědectví. Nezapomeňme ovšem, že se nejedná v tomto případě o historiografickou práci. Každopádně bych doporučovala historikům, kteří se zajímají o tato témata, knihu věnovanou koncentráčnické zkušenosti od Michaela Pollacka,[24] která se zabývá vztahem sociologa a historika ke svědkům, zejména v případě, kdy svědkové jsou zároveň oběťmi.

22 PYNSENT, Robert: Biti a bytí: Česká vězeňská literatura. In: *Tvar*, roč. 3, č. 47 (1992), s. 8–9; LUKEŠ, Jan: *Stalinské spiritudly: Zkušenost politických vězňů 50. let v české próze*. Praha, Český spisovatel 1995.

23 VÁLEK, Vlastimil: *K specifičnosti memoárové literatury*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1984.

24 POLLAK, Michael: *L'Expérience concentrationnaire: Essai sur le mantien de l'identité sociale*. Paris, Métailié 1990.

Recenze

História ŠtB na Slovensku v druhom pokračovaní

Stanislav Sikora

PEŠEK, Jan: *Nástroj represie a politickej kontroly: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava, Veda 2000, 248 strán.

Po publikácii *Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953* (Bratislava 1996, 1. vydanie; roku 1999 2., doplnené a rozšírené vydanie) vydal Jan Pešek ďalšiu prácu o problematike pôsobenia ŠtB na Slovensku, tentokrát v rokoch 1953–1970. Obsahovo i metodikou spracovania (kombinácia problémového a chronologického prístupu) v nej nadväzuje na predošlé práce. I keď tento „meč strany", respektíve „meč robotníckej triedy" si aj v tomto období ponecháva charakter represívneho orgánu, hoci už nie v takej brutálnej podobe ako v zakladateľskej fáze komunistického režimu, nanovo sa formuje jeho poslanie ako nástroja plošnej a cielenej kontroly spoločnosti. Skutočnosť, že po roku 1954 už nedochádzalo k takým „infernálnostiam" ako v spomínanom zakladateľskom období režimu, do určitej miery poznamenala charakter recenzovanej práce: nejde tu už o dramatický opis brutálnych akcií komunistickej tajnej polície a utrpenia odporcov režimu a mnohokrát aj úplne nevinných ľudí. Autor skôr poctivo a presne zaznamenáva udalosti a tendencie, pričom kvalita práce tým vôbec netrpí.

Prvá kapitola recenzovanej práce je stručnou rekapituláciou pôsobenia ŠtB v rokoch 1948–1953, respektíve i v roku 1954, teda obsahu prvej monografie autora o tejto problematike. Pravda, už tu načrtáva novú oblasť jej pôsobenia, ku ktorej sa ŠtB uchýlila po strate svojej dovtedajšej hlavnej náplne, t.j. výroby politických procesov. Touto oblasťou je dohľad nad spoločnosťou a v rámci neho informačná a preventívna alebo „profylaktická" činnosť ŠtB. Pri získavaní informácií sa Štátna bezpečnosť prirodzene sústreďovala predovšetkým na oblasť vedy, kultúry, vysokých škôl a cirkví, teda dobovo povedané na oblasť „nadstavby", lebo odtiaľ, podľa presvedčenia predstaviteľov režimu, mohlo hroziť najväčšie nebezpečenstvo. Neskôr, v šesťdesia-

tych rokoch, sa zameriavala najmä proti takzvanej ideologickej diverzii. Preventívna, alebo „profylaktická" činnosť bola orientovaná najmä na tie vrstvy spoločnosti, o ktorých KSČ vyhlasovala, že sú jej sociálnou oporou, t.j. na robotníkov a „pracujúcich roľníkov", a hlavne na „zblúdené ovečky" z tohto košiara, ktoré sa dopustili trestnej činnosti menšej spoločenskej nebezpečnosti na základe svojej politickej zaostalosti a triednej nevedomosti.

V druhej kapitole sa autor zaoberá vývojom organizačnej štruktúry ŠtB v rokoch 1953–1970. Vedenie KSČ prikročilo k zmenám už v roku 1953 vo vlastnom záujme, takpovediac z pudu sebazáchovy. Cítilo sa totiž celkom oprávnene ohrozené, pretože štruktúry ŠtB mu počas predchádzajúceho vývoja „prerástli cez hlavu". Keď perzekvovali len „triednych nepriateľov a zradcov", bolo to v poriadku, neskôr však mali strach všetci, mocní i bezmocní. Najvážnejšou organizačnou zmenou bolo v tomto zmysle zrušenie ministerstva národnej bezpečnosti v roku 1953 a podriadenie štátnobezpečnostných zložiek ministerstvu vnútra, do čela ktorého bol postavený Rudolf Barák, nezviazaný s dovtedajšími vrcholnými stranícky mi, ale najmä bezpečnostnými štruktúrami. Napriek tomu, v súlade s dobovým chápaním „diktatúry proletariátu", bezpečnostná agenda ministerstva vnútra výrazne prevyšovala agendu všeobecnej vnútornej správy. Snaha zabudnúť na činnosť ŠtB v zakladateľskom období komunistického režimu bola taká veľká, že až do polovice šesťdesiatych rokov sa názov „Štátna bezpečnosť" takmer nepoužíval, zvyčajne ho nahradzoval termín „operatívne orgány ministerstva vnútra".

Organizačná štruktúra štátnobezpečnostných zložiek z konca roku 1953 vydržala, s menšími korektúrami v rokoch 1955 a 1956, pomerne dlhú dobu, takmer až do polovice šesťdesiatych rokov. Vtedy sa situácia vnútri ŠtB natoľko skomplikovala, že tu opäť (v rokoch 1963–1964) vznikol takmer krízový stav. Jej postavením začiatkom šesťdesiatych rokov otriasli tri udalosti: uväznenie ministra vnútra Baráka, ktorý bol medzi príslušníkmi ŠtB obľúbený; rehabilitácia niektorých odsúdených v politických procesoch v roku 1963 a s tým spojený odchod (za trest) okolo sto päťdesiatich funkcionárov ŠtB; zmeny oficiálnej politiky režimu, najmä proklamácie o všeľudovom štáte a novej podobe triedneho boja, v dôsledku ktorých sa najaktuálnejším stal ideologický boj a „ideologická diverzia". K najdôležitejším zmenám preto patrilo vytvorenie takzvanej jednotnej kontrarozviedky (k 1. januáru 1964). Štruktúra štátnobezpečnostných orgánov bola vtedy prísne jednotná v celej ČSSR, v Bratislave existoval navyše len odbor ochrany „straníckych a vládnych činiteľov". V tejto podobe vstupovala ŠtB do dramatického roku 1968.

Tretia kapitola recenzovanej práce je venovaná pracovníkom a spolupracovníkom ŠtB, ako aj rôznym vývojovým tendenciám (kvantitatívneho i kvalitatívneho charakteru), ktoré sa v tejto oblasti odvíjali v skúmanom období. Napríklad od začiatku sledovaného obdobia až do roku 1963 viac ako tri štvrtiny pracovníkov operatívnych súčastí ŠtB pôsobili proti „vnútornému nepriateľovi" a podieľali sa na plošnej kontrole spoločnosti. Po zriadení takzvanej jednotnej kontrarozviedky sa tento pomer začal meniť a začiatkom roka 1968 sa už približne polovica operatívnych pracovníkov kontrarozviedky formálne zameriavala proti „vonkajšiemu" protivníkovi. Čo sa týka siete tajných spolupracovníkov ŠtB (agenti, informátori, rezidenti,

majitelia-držitelia konšpiračného bytu, kandidáti spolupráce, dôverníci), ich počet sa v šesťdesiatych rokoch neustále znižoval a v roku 1968 došlo dokonca k prudkému poklesu. To všetko spôsobovala určitá „liberalizácia" režimu v rokoch 1963–1967 a nástup „obrodného" a demokratizačného procesu v roku 1968. V súlade s tým sa neustále zmenšoval aj počet „rozpracovávaných" osôb.

Ťažisko publikácie je vo štvrtej kapitole, ktorú autor chápe ako náčrt praktickej činnosti Štátnej bezpečnosti v tej-ktorej sfére pôsobenia alebo okruhu „záujmu"; poskytuje akýsi obraz ŠtB v akcii, hoci len stručný a zďaleka nie vyčerpávajúci. Azda by bolo bývalo vhodnejšie prehĺbiť a rozšíriť ho na úkor pomerne veľkej dokumentačnej prílohy. V tejto kapitole sa môžeme oboznámiť s akciami ŠtB proti takzvaným bývalým ľuďom, buržoáznym nacionalistom, trockistom, cirkvám a náboženským spoločnostiam, kulakom a rôznym „nepriateľom" na dedine, domácim spolupracovníkom zahraničných rozviedok. Opísané a zhodnotené sú metódy informačnej činnosti ŠtB a jej boja proti „ideologickej diverzii". V tejto súvislosti sa však nazdávam, že autor mal hlbšie objasniť politické a iné súvislosti medzi skutočnosťou, že na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov bol počet „bývalých ľudí" evidovaných Štátnou bezpečnosťou na Slovensku výrazne nižší ako v Čechách, a skutočnosťou, že podľa materiálov Študijného ústavu ministerstva vnútra z roku 1960 venovaných bezpečnostnej situácii na Slovensku vyzerali tunajšie pomery priam katastroficky (išlo doslova o „katastrofickú víziu"), pričom najväčšiu aktivitu vraj vyvíjali exponenti ľudáckeho režimu a kulaci. Príčiny tejto nezrovnalosti sú zrejme hlbšie ako obligátna existencia pražského centra, stupeň politického a ekonomického vývoja v minulosti a známe klišé, že Slovensko je slabým článkom republiky. Spočívajú skôr v peripetiách česko-slovenských vzťahov v tomto období. Taktiež nemožno koncom šesťdesiatych rokov hovoriť o „doznievaní" studenej vojny: azda došlo k jej prechodnému zmierneniu – veď len na začiatku osemdesiatych rokov sa zostrila natoľko, že temer prerástla v „horúcu" vojnu. Trochu únavne a nefunkčne tiež pôsobí výpočet rôznych štruktúr, ktoré sa v rámci ŠtB zaoberali bojom proti „ideologickej diverzii" (s. 82–85).

Posledná, piata kapitola práce sa zameriava na obdobie pokusu o spoločenskú reformu po januári 1968 a jeho likvidáciu, vrátane organizačných zmien v súvislosti s federalizáciou československého štátu. Reformní komunisti pripravovali rad reforiem ŠtB, v rámci ktorých sa mala orientovať na ochranu štátu proti činnosti nepriateľských centier zo zahraničia, pričom každý občan, ktorý sa v tomto smere neprevinil, mal mať istotu, že jeho politické presvedčenie, názory, náboženské vyznanie a podobne nemôžu byť predmetom pozornosti bezpečnostných orgánov. Úlohy ŠtB teda mali byť podobné ako v demokratických západných štátoch. Žiaľ, zostalo len pri plánoch, pretože ich realizáciu znemožnila okupácia ČSSR vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy v auguste 1968. Je charakteristické, že takzvaná normalizácia, t.j. návrat hlboko pred január 1968, sa najskôr začala v ŠtB – už 31. augusta 1968 po nástupe Jana Pelnáža do funkcie ministra vnútra.

Po prijatí zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii došlo najprv k organizačnému rozdeleniu ŠtB, i keď z obsahového hľadiska i naďalej zostávala jednotnou mocenskou oporou z „demokratických deformácií" sa „zotavujúceho" komunistického režimu. Súčasťou postupujúcej „normalizácie" bola však aj silne-

júca centralizácia československého štátu, lebo komunistickemu režimu jednoducho federalizácia poslúžila ako fasáda. V tomto zmysle vôbec nie je paradoxné, že na čele spomínanej centralizácie stál Slovák Gustáv Husák, niekdajší neohrozený bojovník za federáciu... V súvislosti s tým boli aj útvary štátnobezpečnostného charakteru v pôsobnosti republikových ministerstiev vnútra začiatkom roku 1970 zrušené a ich právomoci boli prevedené na Federálnu správu spravodajských služieb. ŠtB tak svoju smutnú činnosť vykonávala v období „normalizačného" režimu už opäť ako z jedného centra riadený monolit.

Okrem obligátnych súčastí každej monografie (pramene a literatúra, použité skratky, resumé a menný register) obsahuje Pešková práca aj prílohu dokumentov, ktoré tvoria temer polovicu celej publikácie. Nájdeme tu trinásť významných dokumentov ŠtB z rokov 1954–1970, ktoré vhodne dopĺňajú a ilustrujú predchádzajúci odborný text. Rovnakú funkciu v knihe majú aj organizačné schémy dokumentujúce rôzne etapy organizačného vývoja ŠtB v sledovanom období.

Recenzovaná práca Jana Peška – napriek niektorým drobným pripomienkam – má tradične vysokú úroveň, a to z odborného i štylistického hľadiska, a významným spôsobom dopĺňa literatúru českej proveniencie o vývoji ŠtB v Československu. Platí to o to viac, že ide o prvú publikáciu, ktorá sa dotýka vývoja tohto fenoménu v sledovanom období na Slovensku. Tým je pohľad na činnosť ŠtB z celočeskoslovenského hľadiska kompletnejší. Vrelo ju odporúčam všetkým tým, ktorí sa z odborného, ale aj iného záujmu zaoberajú najnovšími českými alebo slovenskými dejinami, dejinami komunistického politického systému alebo špeciálne štátnobezpečnostnou problematikou.

Recenze

Od kapitulace ke sjednocení

Šárka Daňková

KIELMANSEGG, Peter Graf: *Nach der Katastrophe: Die Deutschen und ihre Nation. Eine Geschichte des geteilten Deutschland.* Berlin, Siedler Verlag 2000, 734 stran.

Po skončení druhé světové války prošlo Německo pozoruhodným vývojem: země se rozdělila na dva státy, z nichž každý spadal do sféry vlivu jedné ze dvou znepřátelených velmocí, aby se o čtyři desetiletí později obě Německa opět slavnostně sjednotila pod společnou vlajkou. K tomuto období byly dosud publikovány práce zabývající se vždy dějinami pouze jednoho z německých států, případně určitým časovým úsekem či problematikou. Německé historiografii chyběly dějiny, které by v jedné syntéze zachycovaly čtyřicetiletý vývoj obou zemí. A právě tohoto nelehkého úkolu se ujal mannheimský politolog Peter Graf Kielmansegg.

Svou rozsáhlou práci, která čítá téměř sedm set stran textu, ohraničil dvěma daty: 8. květnem 1945 a 3. říjnem 1990, kterým věnoval úvodní a závěrečnou pasáž. Kniha sama je rozdělena do čtyř velkých celků. V prvním je řeč o období bezprostředně po válce. Jde tu především o roli vítěze a poraženého a vývoj do vzniku dvou samostatných německých států. Druhý blok pojednává o začleňování nově vzniklé Německé spolkové republiky do společenství západních demokracií a vztahu k východnímu sousedovi jako exponentu sovětského vlivu. Ve třetí části je vylíčen problém vytváření vnitřního řádu mladé bonnské republiky: vznik demokratické politické kultury a systému, v němž narozdíl od tradic výmarské republiky formovaly vládu dva bloky silných občanských politických stran. Kromě striktně politického vývoje si zde autor všímá také společenských proměn. Ať už to byla bouřlivá šedesátá léta, vznik ženského hnutí či později protesty proti „atomové smrti", významným faktorem ovlivňujícím politiku se stále více stává občan se svým vlastním názorem a potřebami. V poslední části jsou analýze podrobeny vztahy obou německých států a vývoj v komunistické NDR, pojednává se o otázce legitimity východoněmeckého režimu. V závěrečné kapitole této části je prostor věnován také literatuře, roli intelektuálů, vyrovnávání se s minulostí a obavám ze sjednocení.

Názvem knihy *Po katastrofě* měl Kielmansegg na mysli černou kapitolu novodobých německých dějin: nacismus a Hitlerovu třetí říši. Tímto označením však nechtěl své téma vymezit pouze časově. Jeho hlavní teze totiž zní: Období třetí říše determinovalo poválečný vývoj německého státu. To, co se na území Německa odehrávalo po 8. květnu 1945, přímo vychází z oné hnědé katastrofy. Toto své tvrzení dokládá autor množstvím příkladů. Jedním z nich je studentské hnutí z druhé poloviny šedesátých let, jehož tématem byl také protest proti přítomnosti bývalých funkcionářů NSDAP na akademických postech, v soudnictví a politice. Podle Kielmansegga souvisely společensko-politické konflikty v Německé spolkové republice, jejich průběh a diskuse, které je provázely, vždy s reakcí na minulost.

Znamenal 8. květen 1945 konec Německa?, ptá se Kielmansegg hned v úvodu práce. Po podepsání kapitulace totiž nešlo pouze o to, přežije-li Německo jako stát. Otázkou bylo, existuje-li ještě vůbec budoucnost pro Němce jako národ. Ano, 8. květen byl koncem, nikoli však *finis Germaniae*, odpovídá si vzápětí sám autor. Toto datum bylo zároveň počátkem budování něčeho nového. Tedy konec i začátek v jednom. „Byla to katastrofa, která umožnila Německu stát se demokracií ... která ho donutila nově se definovat." (s. 10) Je jisté, že vznik demokratického západoněmeckého státu by nebyl možný bez studené války a příznivé hospodářské situace, „hospodářského zázraku". SRN z rozdělení země rozhodně profitovala. Neznamená to ale, že cenu za její rozmach zaplatili východní Němci?, provokuje autor k zamyšlení.

Již od prvních let svého trvání byla bonnská republika fungující parlamentní demokracií a ústavním státem. Za tento vývoj jistě vděčí svému prvnímu kancléři Konradu Adenauerovi, ačkoliv šlo v tomto případě o politika „bez politických skrupulí" a ohledů na své protivníky. Politický systém lze podle Kielmansegga označit od šedesátých let jako „neuvěřitelně stabilní". Opravdová síla západoněmecké demokracie se ale měla ukázat teprve v konfliktech a sporech, které od padesátých let hýbaly společností. „Aféra *Spiegel*" z roku 1962, kterou odstartoval spolkový ministr obrany Franz Josef Strauss příkazem k policejní razii v redakci známého hamburského časopisu a k zatčení jeho vydavatele a jednoho z redaktorů, vyvolala vlnu pobouření, protestů a demonstrací. To už je možno považovat za známku jisté politické zralosti mladé republiky, neboť „demokracie je konflikt", tvrdí autor. Konflikty, které zažívala Spolková republika, lze podle něj rozdělit do dvou základních kategorií: studenoválečný konflikt mezi Východem a Západem a po roce 1968 modernizační a generační konflikty. Do první skupiny lze zařadit spor o znovuvyzbrojení německé armády a protesty v padesátých letech proti jejímu vybavení atomovými zbraněmi. Tehdejší německá společnost však na podobné konflikty ještě nebyla připravena. Chyběla jí otevřenost a přístupnost jiným názorům a většina Němců dávala po válce a v atmosféře studené války přednost klidu a bezpečí.

V následujícím desetiletí se situace změnila. Nesouhlas s přípravou takzvané *Notstandsverfassung*, tedy ústavních dodatků, které garantovaly spolkové vládě jisté výjimečné pravomoci pro případ nouze a ohrožení státu, zasáhl odbory stejně jako studenty. Kielmansegg ale upozorňuje, že spíš než o reakci na současnost se také v tomto konfliktu jednalo o reakci na minulost. V sedmdesátých letech se zvedla vlna odporu proti prověřování kandidátů na úřednické posty s ohledem na členství

v protiústavních organizacích (*Radikalenerlaß*). V této době ale veřejnost nejvíc znepokojovala činnost levicových teroristů z nechvalně proslulé Frakce Rudé armády (RAF). Do dějin Spolkové republiky se zapsala především diskusí, kterou její aktivity vyvolávaly. I v západoněmeckém terorismu jsou podle Kielmansegga patrné stopy německé minulosti. Od sedmdesátých let se ve Spolkové republice rodil nový fenomén: takzvaná nová sociální hnutí. Z původně lokálně zaměřených občanských iniciativ (například proti plánované stavbě místní silnice) se postupem času etablovalo ekologické a mírové hnutí a hnutí proti atomové energii. Jejich protagonisty spojovaly obavy z průmyslové civilizace, jejíž dynamický vývoj již lidstvo nemá plně pod kontrolou.

Západoněmecká společnost se v sedmdesátých a osmdesátých letech stala sebevědomější, kritičtější a bdělejší. To považuje Kielmansegg rozhodně za výhru demokracie. Stabilní ústavní systém Spolkové republiky stál na třech hlavních pilířích: dvou blocích silných politických stran, principu federalismu a výsostném postavení ústavního soudu. Úspěchy bonnské republiky byly do značné míry podmíněny také příznivým ekonomickým vývojem. Zahraniční politika se po roce 1949 ubírala rozumnou cestou zajištění bezpečnosti a stability. V německém státu ležícím na východ od železné opony byla situace zcela jiná. Hlavním problémem nově vzniklého státního útvaru byla otázka jeho legitimity. Německá demokratická republika byla částí rozdělené země a současně „provincií impéria", tedy Sovětského svazu. Neustále se cítila ohrožena existencí západního souseda, který naopak v této konfrontaci svou vlastní legitimitu posiloval. Žádný jiný stát se v období studené války nedefinoval proti jiné zemi tak silně, jak to činila NDR, tvrdí Kielmansegg. Byla však východoněmecká republika opravdu pouze provincií Moskvy? Byl režim SED nejvěrnějším členem sovětského bloku, nebo naopak nejvlivnějším partnerem moskevského vedení? Odpověď není jednoznačná. Podle Brežněva by NDR bez Sovětského svazu nikdy nemohla existovat. Na druhé straně ale vzájemná hospodářská propojenost činila také sovětské impérium do značné míry závislé na východoněmeckých dodávkách. Východoněmecký stát byl z pohledu Moskvy jejím „nejexponovanějším vazalem", z jistého úhlu pohledu pro ni byl zároveň tím nejnebezpečnějším i nejdůležitějším spojencem. Zůstává proto také otázkou, do jaké míry nesou bývalí funkcionáři SED zodpovědnost za svá rozhodnutí a kdy pouze plnili příkazy z Moskvy. Kielmansegg je přesvědčen, že například vinu na úmrtí uprchlíků, kteří se snažili překonat ostře hlídanou hranici mezi oběma státy, nesou společně východoberlínští i moskevští politici.

Po pádu Berlínské zdi nebylo v žádném případě ihned jasné, jak se vyvine budoucí uspořádání NDR. To, že ke sjednocení došlo tak rychle a ve shodě se všemi vítěznými velmocemi, aniž by tento proces jakkoliv destabilizoval Evropu nebo izoloval Německo, podle autora rozhodně nebylo samozřejmostí. Patrně jedním z nejvýznamnějších činitelů v tomto procesu byly Spojené státy, bez jejichž aktivní úlohy by ke sjednocení tak rychle nedošlo. Přesto je možno označit za pravé centrum tohoto procesu Německou demokratickou republiku, jejíž obyvatelé sjednocení spontánně podpořili.

Kielmanseggova rozsáhlá práce představuje první souhrnnou studii dějin rozděleného Německa a již proto si rozhodně zaslouží pozornost. Lze ji doporučit všem těm,

kteří již mají základní znalosti německé poválečné historie a chtějí si své poznatky utřídit nebo své názory zkonfrontovat s jiným pohledem. Kniha vznikala deset let po evidentně velmi pečlivém studiu. Autor využívá také publikací z devadesátých let a jeho kniha je tedy mimo jiné cenným zdrojem informací o nejnovější literatuře k německým poválečným dějinám. Kielmansegg nenapsal přehlednou příručku, spíš předestřel své úvahy nad předpoklady a důsledky historických událostí, přičemž jsou neustále pokládány provokující otázky typu: Jaké byly příčiny této události? Jaké byly další možné varianty vývoje? Události jsou v jednotlivých kapitolách řazeny chronologicky, ne však v rámci celé knihy. Hledá-li čtenář informace například k vývoji ve Spolkové republice v sedmdesátých letech, musí projít hned několik kapitol, které jsou zaměřeny tematicky. Názvy jako „Konflikty", „Rozhodnutí", či „Zatěžkávací roky" napoví obsah jen částečně. K lepší orientaci v textu slouží stručná osnova a jmenný rejstřík, které jsou umístěny na konci knihy. Publikaci by však prospěl také věcný rejstřík a alespoň základní chronologické přehledy jednotlivých vlád, volebních výsledků a ekonomických ukazatelů. Pouze okrajově je v textu zastoupena oblast kultury a takzvané *Alltagsgeschichte*. Není také možno si nevšimnout, že ve srovnání se zájmem o vývoj v NDR je větší část knihy věnována událostem ve Spolkové republice. To ale nic nemění na faktu, že se v případě Kielmanseggovy knihy jedná o dílo, které představuje první a velmi zdařilou syntézu německé poválečné historie, a jako takové by nemělo uniknout pozornosti všech, kdo mají hlubší zájem o dějiny našich západních sousedů.

Recenze

Stranicky zabarvený obraz Margaret Thatcherové a thatcherismu

Jiří Ellinger

FAJMON, Hynek: *Margaret Thatcherová a její politika*. Brno, Barrister & Principal 1999, 392 stran.

Politický životopis Margaret Thatcherové od mladého historika, diplomata, publicisty a nejnověji i politika (poslance za ODS) Hynka Fajmona je rozpornou knihou. Na první pohled jí autorova faktografická pečlivost a systematičnost dodává zdání objektivní vědecké práce. Zároveň však Fajmonovy politické názory a také způsob, jakými metodami (a s jakým materiálem) pracuje, snižují studii na mnoha místech na stranický elaborát.

Základem knihy byla diplomová práce „Volební programy Konzervativní strany v letech 1979–1987", kterou Fajmon obhájil na Filozofické fakultě UK v roce 1992. Během studií na London School of Economics and Social Sciences (LSE) v Londýně vznikala rozšířená verze, která se pokusila o souhrnný politický portrét Margaret Thatcherové. Autor ji později z angličtiny přeložil do češtiny a následně vydal.

Původní diplomová práce prosvítá třetí kapitolou, „Margaret Thatcherová a volby", která tvoří pětinu knihy. Fajmon pečlivě vypisuje politický program konzervativců v jednotlivých volbách, mnohdy všechny jednotlivé podkapitoly volebních manifestů, aniž by je jakkoli komentoval z kritického odstupu či poměřoval s realitou za zdmi stranického sekretariátu. Navíc už zde se projevuje autorova základní slabost, kterou je překvapivě malá znalost britských dějin za časovými i tematickými hranicemi zpracovávané látky. Tak velká volební reforma z roku 1832 je mylně připsána Robertu Peelovi (s. 81), Tamworthský manifest (dle Fajmona opakovaně mylně *Tamwortský*!) nepochází z roku 1832, ale 1834, a rozhodně nemůže být označen přímo za volební program (s. 87). Krom nudného předkládání konzervativních volebních východisek právě tato kapitola obsahuje snad nejživější část knihy, totiž popis konkrétní volební kampaně ve volebním okrsku Finchley v roce 1964, kde Thatcherová kandidovala.

Jinak je autorův styl v celé kapitole zcela nakažen tónem stranických pouček, a je proto podobně čtivý, jak jen může být čtivým volební program.

V kapitole „Vznik a vývoj thatcherismu" se Fajmon pokouší postihnout fenomén zrodu této personifikované politické filozofie. Opět je zdaleka nejjistější tam, kde se pohybuje na půdě let 1975–1990 a v blízkosti osoby první britské premiérky. Konstitutivní thatcheristické fenomény monetarismu a takzvané Nové pravice vystihuje informovaně, pokud si odmyslíme nesmyslné a neustálé označování jednoho z tvůrců thatcherismu, sira Keitha Josepha, jako Keith-Josepha. Horší už je to opět mimo hlavní téma – severní část Irska je dle Fajmona součástí Velké Británie (s. 25), a nikoli Spojeného království, na straně 325 pak znovu tvrdí, že Británii tvoří čtyři národy, totiž Angličané, Velšané, Skotové a Severní Irové. Při nástinu britského politického vývoje začíná tradičně rokem 1945 a zcela opomíjí klíčové období válečné vlády velké koalice (1940–1945), bez jehož znalosti je vznik takzvaného sociálního státu (*welfare state*) jen těžko vysvětlitelný. O labouristech tvrdí, že v roce 1967 se „ze stoupenců vstupu přes noc stali zásadní odpůrci britského členství v EHS" (s. 20), čímž zamlčuje trvalý a tvrdý odpor Labour party k britské účasti na evropském politickém integračním procesu v padesátých a šedesátých letech. Enoch Powell nebyl ministrem financí, jak autor tvrdí na straně 45, ale pouze náměstkem, do Severního Irska nepřišli první britští vojáci po zrušení stormontského parlamentu v roce 1972 (s. 26), ale už v roce 1969, a termín „Gang čtyř" je běžně v britské politické hantýrce vyhrazen pro skupinu pravicových labouristů kolem Roye Jenkinse na počátku osmdesátých let, a nikoli pro okruh poradců Margaret Thatcherové. Shrnutí předchozí tradice konzervatismu (podle autora takzvaná Stará pravice) je zcela povrchní a banální výčet jmen od Burka, Peela, Disraeliho až k Churchillovi navozuje dojem, že opravdový konzervatismus začíná dle Fajmona až thatcherismem. Zařadit fundovaně tuto ideologii do širšího kontextu britského konzervativního politického myšlení se proto Fajmonovi nedaří.

Nejkvalitnější je hlavní pasáž knihy, kapitola „Margaret Thatcherová a její vlády". V ní autor chronologicky, podrobně a v naprosté většině spolehlivě sleduje události let 1979–1990. Mimo jiné zcela správně konstatuje, že mnohé důležité reformy provedla Thatcherová až po svém třetím volebním vítězství v roce 1987. Souvisí to s nebývale ostrým frakčním sporem ve straně, který radikální politika Thatcherové vyvolala. Spor mezi takzvanými suchými (thatcheristé) a mokrými (konzervativní odpůrci premiérky) však Fajmon bagatelizuje. Jeho idealizace politiky „železné lady" je dobře patrná, když tvrdí, že už v roce 1980 – kdy byla Británie na dně ekonomické recese – „evropské noviny přestaly psát o nemocném muži Evropy" (s. 166).

Závěrečný pokus o shrnutí politické filozofie thatcherismu, který se v mnohém kryje s úvodní kapitolou, pak opět dokumentuje Fajmonovu slabou znalost všeho, co bylo před či po Thatcherové. Tvrdí například, že i po její demisi „britská vláda pokračovala víceméně ve stejné politice až do roku 1997", aniž by reflektoval zásadní revizi thatcherovské evropské politiky za Johna Majora a další prohloubení frakčních sporů ve straně. Autorovu ideologickou předpojatost dovádí ke směšnému vrcholu tvrzení, že „tržní kritéria byla uplatněna rovněž v zahraniční a obranné politice" (s. 268), připomínající úporné hledání „třídně založené zahraniční politiky SSSR", kterému se museli věnovat marxističtí historici.

Naprostá většina neduhů této práce vychází především z hrubě omezeného zdroje autorových informací. Z pramenů využívá pouze oficiální stranické příručky z dílny Conservative Central Office. Vůbec však nevyužil dobový tisk, a dokonce ani dokumenty z jednání Dolní sněmovny. Z dostupných pamětí používá v drtivé většině jen práce oddaných stoupenců Thatcherové – proto chybějí „mokré" paměti Iana Gilmoura, Francise Pyma či Jamese Priora. Nebyly použity ani vzpomínky sira Geoffreyho Howa, v nichž jeden z tvůrců thatcherismu líčí svůj poslední konflikt s premiérkou, který fakticky vedl na podzim 1990 k její vynucené rezignaci. Závěrečný výčet třiačtyřiceti knih jako použité sekundární literatury (více než pětkrát Fajmon citoval asi třetinu z nich) je podivuhodně hubený v konfrontaci s autorovým tvrzením, že během studií na LSE „většinu času strávil ve školní knihovně".

Hynek Fajmon sice vystudoval historii a vnějšková úprava jeho knihy budí zdání přísné serióznosti a vědeckých postupů dbalé práce, o kritickou nestrannost se však autor v nejmenším nepokouší. Proto se nenechme mýlit – tu knihu nepsal historik či politolog, ale politik. Jen jemu nemusí stranickost při práci překážet.

Materiály

Zápas farára Novomestského o udržanie zborového domu v Uhrovci

Norbert Kmeť

V obnovenej Československej republike po roku 1945 sa deklarovaný záujem podporovať náboženstvo a slobodu vierovyznania zo strany predstaviteľov štátu v skutočnosti nerealizoval. Cirkvi zaznamenávali pokles vplyvu na spoločnosť. Všetkých cirkví na Slovensku sa po druhej svetovej vojne citeľne dotkli právne opatrenia, v dôsledku ktorých napríklad stratili svoje školstvo, spolky, časti majetku.

Vzťah medzi evanjelickou cirkvou augšpurského vyznania na Slovensku a štátom charakterizoval jej biskup východného dištriktu (neoficiálne vo funkcii generálneho biskupa) Vladimír P. Čobrda na generálnom konvente 5. decembra 1946 ako navonok „normálny, daný oficiálnym stanoviskom najväčšej politickej strany v štáte, strany komunistickej".[1] Činitelia cirkvi však predpokladali zhoršenie vzájomných vzťahov, na čo usudzovali najmä z obmedzovania cirkevnej činnosti. Andrej Devečka, dištriktuálny dozorca cirkvi, na spomenutom konvente uviedol, že „dnes je len prímerie".[2] Evanjelický a. v. duchovný Jozef Juráš v práci *Duchovné a mravné sily evanjelickej mládeže v odboji* varoval, že „mier sme ešte nevyhrali", keďže zlo nebolo odstránené.[3] Vychádzal zo slov generálneho biskupa Čobrdu, že mier vyhrali tí, proti ktorým cirkev stála v opozícii a aj otvorenom boji.

Týmto obavám dal za pravdu komunistický prevrat vo februári 1948. Napriek snahe vedenia evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku udržiavať aspoň neutrálne, respektíve korektné vzťahy s novým režimom nebolo možné dosiahnuť tento stav, keď sa nechcela vzdať svojej nezávislosti. Rokovania medzi oboma stranami prebie-

---

1 *Archív generálneho biskupského úradu evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku* (ďalej *AGBÚ ev. a. v. c.*), Zápisnica generálneho konventu Ev. a. v. cirkvi na Slovensku, ktorý bol v Bratislave dňa 5. decembra 1946 pod predsedníctvom generálneho biskupa Dr. Vladimíra P. Čobrdu a zástupca generálneho dozoru Dr. Michala Slávika, s. 17.

2 *Tamže.*

3 JURÁŠ, Jozef: *Duchovné a mravné sily evanjelickej mládeže v odboji.* Liptovský Sv. Mikuláš 1946.

hali dosť sporadicky, lebo táto cirkev nebola v popredí záujmu komunistického režimu, avšak všetky opatrenia, ktoré režim prijímal najmä s cieľom oslabiť katolícku cirkev, sa premietli aj v jej vlastnej činnosti.

Nový režim spočiatku nebral príliš na vedomie existenciu evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. Jej zástupcovia napríklad neboli pozvaní na stretnutie s novým prezidentom ČSR Klementom Gottwaldom 22. júna 1948. Dodatočne ich prijal až 28. júna 1948, pričom ho informovali o problémoch, s ktorými cirkev zápasí. Konkrétne uviedli napríklad majetkové otázky, zákaz vykonávať služby Božie v maďarskom jazyku, platnosť cirkevnej ústavy v rámci celej ČSR, keďže veľa repatriovaných Slovákov evanjelického vierovyznania žilo v českých krajinách.

Najvážnejším problémom však bolo to, že režim oficiálne neinformoval a nepozval cirkev na rokovania o navrhovanom zákone o úprave vzťahu medzi štátom a cirkvami. Zástupcovia cirkvi a režimu diskutovali o tejto veci až po uvedenom stretnutí s prezidentom. Tento stav vyplýval aj z toho, že režim nemal dostatočné informácie o evanjelických cirkvách, o čom svedčí napríklad „Návrh cirkevného oddelenia ÚAV NF na riešenie náboženských otázok v ČSR, schválený 30. augusta 1948 na porade J. Hendrycha, A. Čepičku, J. Taussigovej a zástupcov cirkevnej komisie ÚAV NF".[4]

Do polovice roka 1949 už mali predstavitelia cirkvi dosť dôkazov o tom, ako štát plánuje usporiadať svoje vzťahy s cirkvami. Naďalej však akoby s evanjelickou a. v. cirkvou na Slovensku nepočítal, keďže ich vzájomné kontakty boli minimálne. Za tejto situácie vydal Spolok evanjelických kňazov 29. septembra 1949 „Piešťanský manifest", ktorý sa stal zámienkou na jeho likvidáciu roku 1950. Duchovní v ňom odmietli návrh zákona upravujúceho vzťah štátu a cirkví, pričom osnovateľom vyčítali nezáujem rokovať s predstaviteľmi cirkvi. Na základe „Piešťanského manifestu" sa 7. októbra 1949 uskutočnilo stretnutie vedenia cirkvi s ministrom spravodlivosti a ministrom-predsedom Štátneho úradu pre veci cirkevné Alexejom Čepičkom, ktorého sa zúčastnil aj profesor Josef Lukl Hromádka. Cirkevný hodnostári si od Čepičku nevypočuli nič pozitívne. Po tom, čo poslanec Národného zhromaždenia a generálny presbyter Andrej Žiak reprodukoval Čepičkovi vyjadrenie komunistického poslanca Čaploviča k pripravovanému zákonu, že cirkev skape tak či tak, bez ohľadu na to či sa tento zákon prijme, „rokovanie" sa skončilo bez výsledku.[5]

Cirkevné zákony boli prijaté v októbri 1949 v takej podobe, aká vyhovovala komunistickému režimu. Koncom tohto roka sa v evanjelickej a. v. cirkvi začala formovať skupina osôb, ktorá za pomoci podpredsedu vlády Viliama Širokého napokon roku 1951 ovládla jej vedenie. Na tento účel vytvorila oficiálny úrad generálneho biskupa, za ktorého bol roku 1951 zvolený Ján Chabada, generálnym dozorcom cirkvi sa stal Andrej Žiak. Týmto spôsobom sa režimu a jeho exponentom vnútri cirkvi podarilo

---

4 Citovaný dokument bližšie pozri in: BULÍNOVÁ, Marie – JANIŠOVÁ, Milena – KAPLAN, Karel (ed.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951: Edice dokumentů*, 1. sv. *Církevní „šestka" (duben 1949 – březen 1950)*. Praha – Brno, ÚSD AV ČR – Doplněk 1994, s. 20–24.

5 K spomínanému stretnutiu 7.10.1949 bližšie pozri: UHORSKAI, P.: *Ako to bolo*. Liptovský Mikuláš, Tranoscius 1992.

postupne eliminovať vplyv biskupa východného dištriktu cirkvi Vladimíra P. Čobrdu, generálneho dozorcu Petra Zaťka, biskupa západného dištriktu Fedora Ruppeldta a ďalších neposlušných hodnostárov.

Evanjelická a. v. cirkev na Slovensku sa v období 1948–1951 snažila ubrániť si vlastnú autonómiu.[6] Do tohto zápasu patrí aj úsilie o udržanie si cirkevných zborových domov.

Zborový dom Ľudovíta Štúra v Uhrovci bol postavený evanjelickými veriacimi uhroveckej doliny. Otvorili ho 8. júna 1941 a stal sa centrom spolkového života v okolí.[7] Jeho zabratie nebolo pre miestnych predstaviteľov režimu také jednoduché, ako si to na začiatku predstavovali. Predpokladali, že mocenským a direktívnym rozhodnutím bezproblémovo získajú zborový dom na svoje ciele, čím sa eliminuje aj vplyv evanjelickej a. v. cirkvi v Uhrovci a v jeho okolí. S tým sa nechcel zmieriť uhrovecký cirkevný zbor, ktorý žiadal dodržiavať platné zákony. Zabratie zborového domu v Uhrovci sa realizovalo násilným spôsobom a slúži ako jeden z mnohých príkladov konania a správania sa osôb zastupujúcich komunistickú moc.

Miestni funkcionári považovali za hlavnú prekážku, ktorá im bránila v získaní zborového domu, osobu uhroveckého evanjelického farára Karola Novomestského (1912–1994), účastníka druhého odboja. V Uhrovci pôsobil od 15. decembra 1943.[8] Prvého februára 1944 ho biskupský úrad menoval z funkcie trenčianskeho zborového kaplána do Uhrovca za námestného kňaza.[9] Uhrovecký celozborový konvent si ho zvolil za svojho riadneho „Božieho kazateľa" 25. marca 1945.[10] Štátna prokuratúra v Bratislave roku 1950 obvinila Karla Novomestského z údajného znemožnenia prevzatia zborového domu, pretože mal „v úmysle vyvolávať u veriacich vo svojej farnosti nepriateľský postoj a nenávisť voči ľudovodemokratickému poriadku".[11]

Príčinou vzniku a stupňovania konfliktu medzi evanjelickým farárom Karlom Novomestským a miestnymi predstaviteľmi štátu sa stalo kino. Napriek tomu, že v Uhrovci boli aj iné miestnosti vhodné na prevádzku kina, miestni funkcionári ho chceli prevádzkovať len v zborovom dome.

---

6 Vzťah evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku a štátu v období 1945–1951 bližšie rozoberám v práci *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*. Bratislava, Veda 2000.

7 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 73. Zápisnica trenčianskeho ev. a. v. sen. konventu, vydržiavaného pod predsedníctvom Jána Zemana, seniora, a Dr. Vojtecha Okruckého, sen. dozorcu, v Trenčíne dňa 2. júla 1942, s. 51. Obec Uhrovec sa nachádza na okraji Strážovských hôr, približne 35 km juhozápadne od Trenčína.

8 *Štátny okresný archív Topoľčany*, kartón 89, osobný dotazník K. Novomestského.

9 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 73. Zápisnica trenčianskeho ev. a. v. sen. konventu, vydržiavaného v Trenčíne dňa 8. júna 1944 pod predsedníctvom Jána Zemana, seniora, a Dr. Vojtecha Okruckého, sen. dozorcu, s. 30.

10 *Tamže*, kartón 73. Zápisnica trenčianskeho ev. a. v. sen. konventu, vydržiavaného v Trenčíne dňa 20. septembra 1945 pod predsedníctvom Jána Zemana, seniora, a Dr. Vojtecha Okruckého, sen. dozorcu, s. 14.

11 *Štátny oblastný archív Bratislava*, fond Štátny súd, odd. Bratislava, sign. Ts III 19/50, Karol Novomestský (ďalej *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský). Obžaloba Štátnej prokuratúry Karola Novomestského, 21.9.1950, s. 003.

Spory o fungovanie kina v zborovom dome sa tiahli už dlhší čas. S majiteľmi kinoprístroja Štefanom Trančíkom a Štefanom Habáňom uzavreli 31. januára 1943 zmluvu o trojmesačnom prenájme[12] miestnosti kaplán Miloslav Moťovský, Ján Chlpoš a dvaja overovatelia. Proti zriadeniu kina už v tom čase vystupovala technická komisia, ktorá premietaciu miestnosť nepovažovala za vhodnú. Kino napriek tomu prevádzkovali v zborovom dome až do Slovenského národného povstania.[13]

K dohode o tejto záležitosti sa nedospelo ani po roku 1945. Trančík a Habáň ústne požiadali o predĺženie nájomnej zmluvy, čo však cirkevný zbor neodsúhlasil.[14] V septembri 1945 prevzal premietací prístroj do svojho vlastníctva štát. Snaha vyriešiť otázku premietania filmov v zborovom dome sa skomplikovala, pretože Trančík tvrdil, že už nie je majiteľom kinoprístroja, ale cirkevný zbor ho vyzýval, aby ho odniesol zo zborového domu. Dočasným správcom kina sa stal Michal Chuťka, ktorý požiadal o prenájom miestnosti v zborovom dome v januári 1946. Konvent sa touto žiadosťou zaoberal 21. januára 1946 a akceptoval odporúčanie seniorského úradu, aby predmetnú žiadosť odmietli. Zborový dom mal byť využívaný len na cirkevné účely.

V prípisoch adresovaných Miestnemu národnému výboru (MNV) v Uhrovci pisatelia viackrát uviedli, že „predstavenstvo cirkevného zboru uhrovského, ako i mnohí cirkevníci prisľúbili ústne" pomoc pri stavbe kinosály. Novomestský s Michalom Čabrákom a Jozefom Kušnierom žiadali o subvenciu na stavbu kinosály Československú filmovú spoločnosť v Bratislave.[15]

Po februári 1948 miestni politickí predstavitelia zvýšili úsilie o dosiahnutie premietania filmov v zborovom dome, ale uhroveckému zboru sa ešte podarilo tomu zabrániť. Na seniorálnom konvente v Trenčíne 24. júna 1948 jeho zástupcovia skonštatovali, že ľudia, ktorí nie sú naklonení evanjelickej a. v. cirkvi, sa „chceli nasilu zmôcť zborovej siene pre ciele kina". Zborový konvent si však „obhájil svoje práva, a tak i v budúcnosti bude si ich hájiť pred každým násilím a nesvedomitým útokom".[16] Spor vyostrila požiadavka Zväzu slovenskej mládeže (ZSM) na pridelenie kancelárskych priestorov v dome.

Osemnásteho mája 1949 sa na MNV v Uhrovci uskutočnilo rokovanie o zabratí budovy zborového domu. Jeho iniciátorom bolo predsedníctvo Miestnej osvetovej rady (MOR) v Uhrovci a zúčastnili sa na ňom zástupca Štátneho stavebného úradu (ŠSU) v Partizánskom Jozef Ševčík, Viktor Staško z ONV v Bánovciach nad Bebravou, predseda MNV v Uhrovci Jozef Jamrich a Anton Barančík z obvodného úradu

---

12 Vo výpovedi Karola Novomestského z 3.2.1950 sa uvádza, že zmluva bola uzavretá na päť mesiacov. *Tamže*, K. Novomestský. Stanica SNB Uhrovec, okres Bánovce n. Bebr. V Uhrovci 3.2.1950. Zápis o výpovedi. Karol Novomestský, s. 047.

13 *Tamže*. Dodatok k zápisu zo dňa 3. februára 1950. Štefan Trančík. Stanica SNB Uhrovec, 9. februára 1950. Zápis o výpovedi.

14 *Tamže*. Zápis o výpovedi K. Novomestského. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950, s. 047.

15 *Tamže*, s. 048.

16 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 73. Zápisnica trenčianskeho ev. a. v. seniorálneho konventu, konaného v Trenčíne dňa 24. júna 1948 pod predsedníctvom Jána Zemana, seniora, a Dr. Vojtecha Okruckého, sen. dozorcu, s. 17.

MNV v Uhrovci. Za zástupcu MOR bol vymenovaný Jozef Jamrich, obecnú stavebnú komisiu zastupoval Ján Slaninka, Štefan Tuchyňa a Michal Škultéty, evanjelickú a. v. cirkev na Slovensku reprezentovali presbyteri.

Miestni predstavitelia štátu argumentovali tým, že sa v obci nenachádza iná vhodná budova na prevádzkovanie kina. V zborovom dome bolo hľadisko, javisko i šatňa. Preto predsedníctvo MOR dospelo k záveru, že budova vyhovuje ich „kultúrnym a osvetovým požiadavkám", ako aj „Zväzu slov. mládeže a iným masovým organizáciám". Evanjelická a. v. cirkev však odmietla dať do nájmu časť svojho zborového domu, a tak predseda MNV Jamrich požiadal ŠSU v Partizánskom, aby „vydal výmer, ktorým by sa zasadacia miestnosť (divadelná sála) zabrala a dala do núteného prenájmu ob. osvetovej rade".[17] Podľa predsedu MNV by týmto zabratím budova slúžila celej uhrovsko-radišskej doline.

Zástupcovia cirkvi oponovali, že v Uhrovci je dostatok iných vhodných priestorov, ktoré by po malých rekonštrukciách boli vhodné na kultúrne účely, avšak ani jedna z týchto miestností komisii nevyhovovala. Farár Novomestský ju požiadal, aby vypočula cirkevného inšpektora z Uhrovca Gustáva Trančíka, ktorý argumentoval zákonom č. 112/46. Tvrdil, že podľa tohto zákona nemožno zabrať majetok cirkvi, pretože existuje dostatok iných budov v obci a zborový dom by neslúžil pre účely obytné ani verejné, nakoľko kino je zárobkový podnik a ZSM nereprezentuje verejnosť.

V zborovom dome sa nachádzal byt pre cirkevného učiteľa a cirkev využívala túto budovu na cirkevné úkony, konventy, presbyteriálne zasadnutia, vyučovanie, nešporné služby Božie, biblické hodiny, misijné schôdzky, vyučovanie katechizmu, atď. Miestní cirkevní predstavitelia nesúhlasili so zriadením kina aj preto, že bolo vzdialené od kostola len asi päť metrov. Argumentovali aj tým, že už roku 1944 sa uhrovecký cirkevní predstavitelia zhodli na tom, že miestnosti v zborovom dome sa nemôžu využívať na verejné zábavy a premietanie kina. Navrhli, aby sa kino zriadilo v bývalej synagóge, čo však bolo zamietnuté z dôvodu majetkovej nevysporiadanosti. Proti vyvlastneniu zborového domu sa dovolávali aj zákona č. 128/45, podľa ktorého „možno zaberať, resp. vyvlastňovať len nezastavené nehnuteľnosti". Presbytérium sa ohradilo aj proti vyjadreniu predsedu MNV, že na stavbu zborového domu bolo použitých sto tisíc korún štátnej subvencie. Podľa presbyterov „takejto subvencie nebolo, vyjmúc subvencie, ktorú dostala ev. a. v. cirkev a vyčerpala ju do Kčs 16 000".[18]

Námietky, ktoré Gustáv Trančík vzniesol na rokovaní o zabratí zborového domu 18. mája 1949, uviedol neskôr spolu s Karolom Novomestským písomne v liste z 19. júna adresovanom ŠSU v Partizánskom. Reagovali na výmer ŠSU z 11. júna o zabratí prízemia budovy evanjelickej a. v. cirkvi – zborového domu. S odvolaním proti uzneseniu ŠSU oboznámili aj KNV v Nitre. Argumentovali aj svojou účasťou

17 *Tamže*, kartón 234. Odpis zápisnice rokovania vo veci Zborového domu v Uhrovci napísanej dňa 18. mája 1949 na MNV v Uhrovci, s. 1–3.

18 *Tamže*.

v SNP a žiadali výmer zrušiť. Uvedené odvolanie poslal Novomestský na vedomie biskupskému úradu západného dištriktu a seniorálnemu úradu v Trenčíne.[19]

O situácii, ktorá sa v súvislosti so zborovým domom neriešila, ale skôr sa vyhrocovala, informoval farár Novomestský biskupa Ruppeldta 20. mája 1949. Vyslovil názor, že nevie, ako to celé skončí. V liste okrem iného uviedol, že „naši filialisti, ktorých je vyše dvoch tretín z celého zboru, o prenájme nechcú ani počuť. A sú z väčšej čiastky do ľava orientovaní, ale dobrí a tvrdí luteráni, obetaví, ktorí vlastne svojou prácou, povozmi a obeťami hmotnými zväčša zborový dom stavali." Presbyteri odmietli „prenájom a prehlásili, že keď im zborový dom zoberú, všetky partizánske vyznamenania pošlú vláde a zlikvidujú odbočku strany, keď im zborový dom vezmú". Niektorí presbyteri navrhovali, aby svoju požiadavku zachovať zborový dom predniesli „pred prezidenta republiky so svojimi arcipastiermi".[20]

Uhroveckému zborovému domu sa venoval aj trenčiansky seniorálny konvent 25. mája 1949. Účastníci skonštatovali, že „neprajníci a niektorí ľahostajní evanjelici sa chcú zmocniť zborového domu, zaviesť si kino a iné politické ustanovizne". Zároveň požiadali biskupský úrad, aby intervenoval v prospech zborového domu na ústredných orgánoch. Uhroveckým cirkevným predstaviteľom „seniorát vo svojej kompetencii uložil zborový dom nevydávať a kinoprístroje vyviesť z budovy".[21]

Keďže pôvodní vlastníci kinoprístroja nereagovali na výzvy uhroveckého zboru evanjelickej a. v. cirkvi, Novomestský napísal 28. mája 1949 list Československému štátnemu filmu, v ktorom adresátov vyzval na „oddisponovanie kinoprístroja z tamojšieho ev. a. v. zborového domu". Úradníci ČSF odpovedali 10. júna 1949 prísľubom, že to zariadia v „najbližšom čase".[22]

Využitím zborového domu sa zaoberal aj celocirkevný konvent v Uhrovci v septembri 1949. Prijal rozhodnutie premenovať zborový dom na „ev. a. v. modlitebne" a vymedzil, aká duchovno-náboženská činnosť sa v ňom môže vykonávať, čo schválil aj Seniorský úrad v Trenčíne.[23] Ten 3. januára 1950 oznámil ev. a. v. farskému úradu v Uhrovci uznesenie seniorálneho konventu, ktorý dospel k záveru, že zborový dom nemajú vydať pre potreby miestneho kina, alebo iných zábavných podnikov. Pri prijímaní tohto rozhodnutia vychádzali z nasledujúcich šiestich dôvodov: po prvé, „zborový dom bol vybudovaný výlučne pre potreby náboženskej výchovy". Po druhé, uskutočňujú sa v ňom konventy a zborové zhromaždenia. Po tretie, „má slúžiť náboženským večierkom, modlitebným krúžkom a počas zimy, keď v kostole je neznesi-

19 Bližšie pozri *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský. Zaberanie prízemia budovy ev. a. v. Zborového domu v Uhrovci, s. 054–055; *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 234.

20 *Tamže*, Karol Novomestský, Uhrovec 20. máj 1949.

21 *Tamže*, kartón 73. Zápisnica trenčianskeho ev. a. v. seniorálneho konventu konaného v Trenčíne dňa 25. mája 1949 pod predsedníctvom Jána Zemana, seniora, a Dr. Vojtecha Okruckého, sen. dozorcu, s. 9–10.

22 *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský. Československý štátny film, slovenská filmová distribúcia, technická správa Bratislava, 10.6.1949, adresované ev. a. v. farskému úradu v Uhrovci, okr. Bánovce n. Bebr., s. 056.

23 *Tamže*. Zápis o výpovedi K. Novomestského. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950, s. 049.

teľná zima, aby sa i riadne služby Božie vybavovaly". Po štvrté, „počas vyučovania školského odbavujú sa tam žiakovské služby Božie každé ráno". Po piate, „počas vyučovania konfirmačného v advente a v pôste vydržiavajú sa tam vyučovanie a každú nedeľu o 6 hodine večerne služby Božie". Ďalšou príčinou nesúhlasu seniorálneho konventu s prevádzkovaním kina bolo to, že „zborový dom je vybavený bohoslužobným zariadením, [t.j.] harmónium, oltár a stôl oltárny". Záver seniorálneho konventu bol jednoznačný: nevydať zborový dom kvôli zriadeniu kina a vyniesť z neho kinoprístroj.[24]

Štátny stavebný úrad v Partizánskom datoval 27. januára 1950 upovedomenie o konaní vo veci „zabrania prízemia budovy ev. a. v. Zborového domu v Uhrovci". Na tomto rokovaní, stanovenom na 2. februára 1950 o 13. hodine v Uhrovci, sa mali zúčastniť predsedníctvo MOR, správa ev. a. v. cirkevného sboru a zástupcovia MNV v Uhrovci, ďalej činitelia ONV a Okresná osvetová rada z Bánoviec nad Bebravou.[25]

Toto oznámenie bolo farárovi Novomestskému doručené 1. februára 1950 odpoludnie. Na druhý deň sa konalo pojednávanie. Z tohto dôvodu Novomestský napísal presbyterom list, ktorý podpísal aj cirkevný dozorca Gustáv Trančík, a oznámil im, kedy sa bude rokovať o predmete uvedenom v oznámení. O tomto konaní štátnych úradov upovedomil tiež seniorálny úrad v Trenčíne. Uhroveckých presbyterov vyzval, aby sa zúčastnili tohto zasadnutia, alebo prípadne vyslali svojho zástupcu. V liste vyjadril presvedčenie, „že dobrotivý Boh nás v našej spravodlivej obrane mozoľov pracujúceho evanjelického ľudu podrokošského neopustí". Pripomenul slová Martina Luthera: „Hrad přepevný jest Pán Bůh náš, / zbroj výborná i síla. / On nás chrání, když satanáš / proti nám své vysílá", a vyzval presbyterov k modlitbe „k Bohu za ochranu toho, čo ste toľkými obetiami vybudovali".[26] Na druhý deň napísal presbyterom ďalší list, ktorý opäť podpísal aj cirkevný dozorca. Oznámili im, že 2. februára 1950 „o 12.45 hod. bude schôdzka presbyteria vo vážnej veci modlitebne ev. a. v. zboru (zbor. domu). (...) Kto sa ani nedostaví, ani pre vážnu príčinu písomne neomluví, nie je hoden niesť meno ev. a. v. presbytera."[27]

Druhého februára prišli presbyteri na dohodnutú hodinu do zborového domu. Ešte pred stretnutím dal Novomestský príkaz stolárskemu majstrovi Štefanovi Trančíkovi odmontovať kinoprístroj,[28] ktorý bol potom odvezený do garáže Štefana Trančíka mladšieho[29] O odstránení kinoprístroja zo zborového domu sa v ten deň dozvedel aj jeho bývalý majiteľ Štefan Trančík. Vo výpovedi do policajného protokola uviedol,

---

24 *Archív Ministerstva vnútra SR*, Levoča (ďalej *A MV SR*), fond R-10, inv. jedn. 361. Trestné oznámenie. Novomestský Karol. Odpis ev. a. v. seniorálneho úradu v Trenčíne, 3. januára 1950. Zborový dom. Velebnému ev. a. v. farskému úradu Uhrovec; *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský, s. 057.

25 *A MV SR*, Štátny stavebný úrad v Partizánskom, Partizánske 27.1.1950. Zabranie prízemia budovy ev. a. v. Zborového domu v Uhrovci; *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský, s. 037.

26 *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský, č. 86/1950. Zabranie modlitebne (ev. a. v. zborového domu) – svolanie schôdzky presbyteria.

27 *Tamže*, K. Novomestský, č. 86/1950, schôdzka presbyteria.

28 *Tamže*, K. Novomestský. Stanica SNB Uhrovec, 9. februára 1950. Zápis o výpovedi, Štefan Trančík, s. 044.

29 *Tamže*. Obžaloba K. Novomestského, s. 2.

že kinoprístroj nebol v jeho vlastníctve od septembra 1945, kedy ho prevzal štát. Na výzvy cirkevného zboru nereagoval, pretože „nemal na to príkaz od SLOFISu, prístroj som po porade s predsedom MNV neodmontoval".[30] Napriek tejto skutočnosti sa na fare 2. februára „rozčuľoval, že mu bol odnesený kinoprístroj zo zborového domu".[31]

O udalosti informoval Novomestský listom zo 4. februára 1950 technické oddelenie Československého štátneho filmu v Bratislave. Svoj postup zdôvodnil tým, že „miestnosť, v ktorej sa kinoprístroj nachádzal, má byť použitá na umiestnenie okurovacieho zariadenia ústredného kúrenia. Tiež vleklý a nechutný spor ev. a. v. cirk. zboru zapríčinil, že sme boli nútení kinoprístroj oddisponovať."[32]

Štefan Trančík počas návštevy farára Novomestského 2. februára vyslovil žiadosť o náhradu škody, ktorá vznikla oddisponovaním kinoprístroja. Novomestský mu v liste zo 4. februára odpovedal, že si má podať „písomnú žiadosť o náhradu škody na tunajší ev. a. v. farský úrad". Pripomenul mu aj výzvy, aby si kinoprístroj odniesol, ako aj neuhradený prenájom za dobu od januára do augusta 1944.[33]

Kurátori a presbyteri uhroveckého cirkevného zboru sa stretli v zborovom dome 2. februára. Novomestský sa ich spýtal, „či súhlasia s tým, aby si cirkevný zbor ochraňoval zborový dom pred zabraním". Po ich kladnej odpovedi im oznámil, „že sme pozvaní na schôdzku na MNV v Uhrovci",[34] kam sa potom všetci spoločne odobrali.

S príchodom presbyterov neboli spokojní prítomní predstavitelia štátu. Vznikol problém, pretože všetci sa nezmestili do miestnosti, v ktorej sa konalo pojednávanie. Predseda MNV Jozef Jamrich to označil za demonštráciu, s čím však nesúhlasili členovia cirkevného zboru. Keď prišiel farár Novomestský, Jamrich ho privítal slovami: „Už pri minulom pokračovaní som Vás upozornil, aby ste ľudí manifestačne nesvádzali, a teraz ste ich znova povolali, čo pokladám za manifestáciu, a za to si budete niesť následky." Novomestský mu odpovedal, že si je toho vedomý a bude za to niesť zodpovednosť.[35] Ohradil sa proti snahe predsedu Jamricha vykázať z rokovacej miestnosti prítomných evanjelických veriacich a prehlásil, „že sú to členovia presbytéria a bez nich ja pojednávať nebudem, a preto som i povedal, aby tam boli ponechaní, lebo sú členmi presbytéria, a teda správy cirkvi, na čo majú právo". K obvineniu z organizovania demonštrácie Novomestský vo výpovedi 3. februára uviedol, že sa to stalo raz a bolo prítomných asi šesťdesiat ľudí. Na porovnanie spomenul stretnutia organizované Jamrichom, ktorých sa zúčastnilo vyše dvesto osôb, Jamrich „štval verejne proti evanjelickému cirkevnému zboru v Uhrovci a vyhrážal sa viackrát, kto sa nepodvolí, jeho príkazom dá ho do koncentračných táborov".[36]

---

30 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Štefan Trančík, s. 045.
31 *Tamže*. Zápis o výpovedi, Karol Novomestský, s. 050.
32 *Tamže*. Oddisponovanie kinoprístroja zo Zbor. domu v Uhrovci. Uhrovec 4.2.1950, s. 058.
33 *Tamže*, č. 89/1950. Štefan Trančík, žiadosť o náhradu škody. Uhrovec 4.2.1950.
34 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 9. februára 1950. Dodatok k zápisu o výpovedi zo dňa 3. februára 1950, Karol Novomestský, s. 052.
35 *Tamže*, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Jozef Jamrich, s. 041.
36 *Tamže*, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Karol Novomestský, s. 050.

Stretnutie na MNV 2. februára sa skončilo bez akéhokoľvek výsledku, pretože komisia[37] podľa zápisnice konštatovala, že nemohla vykonať svoju prácu. Ako dôvod uviedla, že „ev. a. v. cirkevníci nepripustili komisiu do budovy zborového domu, ani sa nevyjadrili, koľko času zaberá výkon náboženských úkonov". Vzhľadom na prítomných zástupcov cirkvi komisia nechcela postupovať násilne, a preto bola nútená prerušiť rokovanie.[38]

Táto konfrontácia poslúžila ako zámienka pre vyšetrovanie a obvinenie farára Novomestského z prečinu poburovania podľa zákona č. 231/1948. Podľa výpovede Michala Chuťku na MNV sa začali schádzať „nepovolaní občania" a Novomestský odmietol rešpektovať výzvu, aby odišli. Jozef Ševčík podľa neho na MNV prehlásil, „že nejde o zaberanie domu, ale o zameranie miestnosti a vyhotovenie náčrtku"[39] – aj keď v pozvánke sa uvádzalo zabratie miestnosti. Avšak miestni predstavitelia štátu už zrejme pokladali zborový dom za zabratý, keďže Chuťka ďalej vypovedal o rozhodnutí ŠSU v Partizánskom, „že zborový dom prechádza do núteného nájmu MOR v Uhrovci, pre účely osvety a kultúry". Podľa výpovede osvetového inšpektora OOR v Bánovciach nad Bebravou Rudolfa Jánoša Ševčík prečítal žiadosť KNV, v ktorej sa požadovalo „zamerať veľkosť sály a zistiť, na aký čas denne alebo týždenne túto sálu ev. a. v. cirkev potrebuje k náboženským úkonom".[40] Novomestskému však v oznámení od ŠSU bol „nápadný výraz o likvidácii zaberacieho výmeru". Pochopil to tak, že 2. februára 1950 sa má zabrať zborový dom štátnymi orgánmi.[41] Týmto spôsobom ŠSU znejasnil dôvod stretnutia. Na túto okolnosť poukázal aj Štátny súd v Bratislave, keď v rozsudku uviedol, že Novomestský „bol k činu svedený nejasným znením upovedomenia o predmete komisionálneho konania pred MNV".[42]

Atmosféra na rokovaní 2. februára 1950 bola dosť napätá a politickí funkcionári si neboli istý svojím víťazstvom. Zazneli tam tiež výroky, ktoré ich pobúrili. Napríklad Jozef Zajac vyhlásil: „Súdruh Chuťka, ešte nemáme komunismus, aby sa všetko bralo."[43] Zajac, odborný učiteľ v Beladiciach, bol v tom čase na školskej dovolenke u rodičov v Horných Našticiach. Druhého februára sa chcel dať v Uhrovci ostrihať u holiča a neplánovane sa zúčastnil pojednávania na MNV. Na spomínanom stretnutí uviedol, „že nežijeme ešte v dobe komunizmu, kedy súkromné vlastníctvo už niet, a zakiaľ žijeme v ľudovodemokratickej republike, súkromné vlastníctvo ešte jestvuje, a preto si ho chránime. Tiež som povedal, že keď dospejeme ku komunismu, bez

37 Členmi boli za ŠSU Jozef Ševčík, za ONV Bánovce nad Bebravou Ján Dubec a Michal Chuťka, za OOR Rudolf Jánoš, za MOR Jozef Minár, za MNV J. Jamrich, Ján Slaninka, M. Škultéty, M. Čabrák a Š. Kuchyňa.

38 *A MV SR*, Zápisnica napísaná dňa 2. februára 1950 v OÚ NV v Uhrovci; *ŠOBA-ŠS*, K. Novomestský, s. 038.

39 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Michal Chuťka, s. 039–040.

40 *Tamže*, K. Novomestský. Stanica SNB Uhrovec, v Bánovciach n. Bebr. dňa 6. februára 1950. Zápis o výpovedi, Rudolf Jánoš, s. 043.

41 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Karol Novomestský, s. 049.

42 *Tamže*, rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 25. októbra 1950, s. 4.

43 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Michal Chuťka, s. 040.

akýchkoľvek ťažkostí im zborový dom vydáme."[44] Podľa Chuťkovej výpovede roľník Jozef Čabrák „priamo vykríkol: Nenecháme si kabáty brať... Keď zoberiete zborový dom, to by ste mi mohli aj kabát vziať, keď ho mám."[45] Prítomných predstaviteľov režimu pravdepodobne pobúrili aj slová Jozefa Zajaca adresované predsedovi Jamrichovi: „Teraz žijeme v ľudovodemokratickom zriadení, v ktorom rozhoduje vôľa ľudu, a cirkevníci ako takí si žiadajú, aby v ich dome kino nebolo, nakoľko je to ich vlastný majetok a tento dom sa nachádza v blízkosti kostola."[46]

Chuťka nezabudol vo svojej výpovedi uviesť, „že farár Karol Novomestský je reakčného razenia, bol členom DS a je zásadne západnej orientácie". Žiadal jeho čo najprísnejšie potrestanie, pretože „zapríčinil zhluknutie" väčšieho počtu občanov, čím maril úradný výkon, a naliehal, „aby menovaný bol z obce Uhrovec čo najskôr odstránený".[47] Jamrich obvinil Novomestského taktiež z marenia úradného rokovania. Z pozície verejného funkcionára obce a KSS žiadal, „aby ev. a. v. farár a ostatné zainteresované osoby boli braté na zodpovednosť a podľa zákona čo najprísnejšie potrestané, pretože považujem celú akciu prevedenú zámerne za politickú a proti terajšiemu ľudovodemokratickému zriadeniu".[48] Podobný názor zastával aj Rudolf Jánoš, ktorý uviedol, „že farár Novomestský vyvolal týchto ľudí za tým účelom, aby verejní a politickí činitelia vyslaní na jednanie nemohli toto s výsledkom previesť, tým viac, že toto sa im už týmto istým spôsobom jedenkrát podarilo".[49]

Stanica SNB v Uhrovci podala 8. februára 1950 trestné oznámenie proti 56 osobám z dôvodu trestného činu vzbury. Hlavným obvineným bol Karol Novomestský. Základom obvinenia sa stali dve výzvy, ktoré adresoval predstaviteľom uhroveckého cirkevného zboru, a príkaz na odmontovanie kinoprístroja. V trestnom oznámení je uvedené okrem udalostí súvisiacich s incidentom z 2. februára v Uhrovci aj to, že „farár Novomestský bol organizovaný za býv[alej] ČSR v agrárnej strane, po oslobodení bol členom DS a ako taký sa za uvedené strany dosť exponoval".[50] Novomestský podľa vlastného vyjadrenia v období prvej republiky nebol členom žiadnej politickej strany. Do Demokratickej strany vstúpil roku 1946 a v tom istom roku z nej vystúpil, pretože nesúhlasil s jej politikou.[51]

Podľa trestného oznámenia príčinou vyvolania „vzbury" bolo „kapitalistické zmýšľanie" Karola Novomestského, na čo poukázali miestni politickí a verejní činitelia.

---

44 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, Horné Naštice 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Jozef Zajac, s. 060.

45 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, 4. februára 1950. Zápis o výpovedi, doplnenie Jozef Čabrák, s. 062.

46 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, Horné Naštice 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Jozef Zajac, s. 060.

47 *Tamže*, K. Novomestský. Stanica SNB Uhrovec, okres Bánovce n. Bebr. Uhrovec 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Michal Chuťka, s. 039–040.

48 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Jozef Jamrich, s. 042.

49 *Tamže*, Stanica SNB Uhrovec, v Bánovciach n. Bebr., 6. februára 1950. Zápis o výpovedi, Rudolf Jánoš, s. 043.

50 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 8. februára 1950. Trestné oznámenie, s. 030–032.

51 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 9. februára 1950. Dodatok k zápisu o výpovedi zo dňa 3. februára 1950, osobné, s. 051.

Podľa ich referencií proti zabratiu zborového domu vystupoval preto, aby „mohol mládež vychovávať podľa jeho osobného presvedčenia, čo je aj na mládeži ním vychovávanej pozorovateľné". Pod uvedeným trestným oznámením bol podpísaný veliteľ stanice SNB v Uhrovci, vrchný strážmajster Kardoš. Na záver trestného oznámenia je poznámka, že „všetci svedení Novomestským zúčastnení na vzbure sú strední a malí roľníci a aj traja robotníci, žijú v dosť slabých sociálnych pomeroch vzhľadom na hornatý, neúrodný kraj". Okresná prokuratúra v Bánovciach nad Bebravou zaregistrovala toto trestné oznámenie 18. februára 1950[52] a v ten istý deň odstúpila spis Štátnej prokuratúre v Bratislave, ktorá ho zaregistrovala 20. februára.

Okresný súd v Bánovciach nad Bebravou uvalil na Novomestského predbežnú väzbu 21. februára. V tento deň bol eskortovaný do súdnej väznice Krajského súdu v Bratislave. Dvadsiateho druhého februára bol aj Jozef Zajac „dopravený a odovzdaný do väznice Štátnej prokuratúry v Bratislave".[53] V jeho prospech sa vyslovila „závodná organizácia KSS pri štátnej roľníckej škole v Beladiciach", ako aj osvetový referent a profesor tejto roľníckej školy Jozef Krásny, ktorý uviedol, že Zajac je „človek politicky uvedomelý a v každej stránke úplne spoľahlivý". Za závodní organizáciu KSS spomínané vyhlásenie podpísal jej predseda Jozef Minár.[54]

Trenčiansky senior Ján Zeman sa o zatknutí farára Novomestského dozvedel 21. februára v telegrame od jeho manželky. Okamžite oznámil túto záležitosť biskupovi Fedorovi Ruppeldtovi na biskupský úrad v Bratislave, pretože „jeho cirkevníci sa už po dvakrát postavili proti vydaniu zborového domu na ciele kina", a odporučil „zakročiť na pov[ereníctve] vnútra v tejto záležitosti, aby sa N[ovomestský] mohol vrátiť k rodine" (manželka Novomestského bola vo vysokom stupni tehotenstva).[55]

Dvadsiateho prvého februára zborové presbytérium malo na základe požiadaviek KNV v Nitre vypracovať časový harmonogram využívania zborového domu ev. a. v. cirkvou, ale z dôvodu zatknutia farára Novomestského práve v tento deň požadované informácie neodoslalo. Nitranský KNV 14. marca urgoval zaslanie údajov „o časovom trvaní jednotlivých úkonov, ktoré sa v zborovom dome konajú". Zborové presbytérium sa v počte 47 členov zaoberalo touto požiadavkou 10. apríla za prítomnosti Vojtecha Adamoviča, kaplána z Moravského Lieskového. Presbyteri konštatovali, že sa stále nedospelo k jednotnému výkladu, na aký účel potrebuje štát zborový dom. Vo výmere KNV sa hovorilo o zabratí budovy, na rozdiel od miestnych činiteľov MOR, obce a ONV, ktorí dovtedy „žiadali len o prepožičanie jednej miestnosti, dolnej zasadacej siene na premietanie kina, kdežto teraz sa jasne a jednoznačne hovorí o zabraní budovy". Uhrovecké presbytérium potvrdilo svoje predchádzajúce stanovisko, že sa svojho zborového domu nevzdá. Štátnym úradom aj v tomto zmysle odpovedalo, že „trvá na uznesení celocirkevného konventu zo dňa 14. 3. 1948 a vyslovuje to stanovisko, že je po vzájomnej dohode cirkev ochotná z času na čas miestnosť v zborovom

52 *Tamže*. Stanica SNB Uhrovec, 8. februára 1950. Trestné oznámenie, s. 030–033.

53 *Tamže*, s. 127.

54 *Tamže*. Závodná organizácia KSS v Beladiciach – Štátna roľnícka škola, s. 142.

55 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 234. Spis Karol Novomestský. Ev. a. v. seniorský úrad v Trenčíne. Trenčín 21. februára 1950. Dôstojný ev. a. v. biskupský úrad Bratislava.

dome prepožičať, ak sa nebude rušiť a prekážať našim cirkevno-náboženským výkonom, ktoré si tu odbavujeme, ale nemôže dať súhlas k zabraniu, resp. odňatiu celej budovy, lebo by sa to priečilo jak platným cirkevným, tak aj štátnym zákonom, ktoré zaisťujú cirkvi slobodu a možnosť udržovania takých budov cirkevných, ktoré slúžia na cirkevno-náboženské ciele".[56]

O vyriešenie situácie Karola Novomestského, ako aj o zabezpečenie intenzívnejšej duchovnej starostlivosti v období, keď uhrovecký cirkevný zbor nemal farára, sa pokúsil aj biskup Ruppeldt. Seniorskému úradu v Trenčíne 9. marca 1950 oznámil, že ho 3. marca navštívila „deputácia cirkevného zboru v Uhrovci vedená bratom administrátorom Baricom".[57] Ruppeldt mal informácie aj o tom, že „uhrovecká deputácia pripravuje zákroky" v prospech Novomestského. Podľa biskupa sa toho mali ujať „stranícke organizácie".[58]

Štátna prokuratúra v Bratislave navrhla 20. marca 1950 nariadiť prípravné vyšetrovanie proti Novomestskému a Zajacovi „pre zločin velezrady podľa § 1 ods. 1 písm. c) zák. č. 231/48 Zb".[59] Pokračovanie trestného konania proti Novomestskému oznámila Slovenskému úradu pre veci cirkevné[60] (SlovÚC) 12. apríla 1950. Toho istého dňa uvedomila aj poverenictvo školstva, že pokračuje vyšetrovanie proti Zajacovi.[61]

Uznesenie bratislavskej prokuratúry z 10. augusta 1950 vylúčilo z trestnej veci proti Novomestskému ostatných obvinených, t. j. 55 ľudí, vrátane Zajaca, pretože „trestná činnosť obvinených 1–55 nepatrí do obligátornej príslušnosti štátneho prokurátora podľa § 13 ods. 1 Trp. a podľa ods. 2 cit. paragrafu proti obv[ineným] 1–55 nemienim zaviesť trestné konanie pre uvedenú trestnú činnosť pred štátnym súdom".[62]

Štátna prokuratúra podala obžalobu na Novomestského 22. augusta 1950. Ako dôvod obvinenia v nej figurovali spomínané výzvy Novomestského z 1. a 2. februára 1950 adresované presbyterom, odmontovanie kinoprístroja a povolanie presbyterov

---

56 *ŠOBA-ŠS*. Zápisnica z presbyteriálneho zasadnutia konaného dňa 10. apríla 1950 v sále ev. a. v. zborového domu cirkvi uhroveckej..., s. 143–146.

57 Alexander Barica (1911), ev. a. v. duchovný v Horných Ozorovciach. Dňa 8. decembra 1959 ho zatkla ŠtB z Nitry. Barica k tomu uvádza: „Vyšetrovali ma tvrdo a nemilosrdne telesne aj duševne a potom 22. a 23. marca súdili a odsúdili..." Krajský súd v Nitre ho odsúdil na dva a pol roku väzenia a na päť rokov straty občianskych práv „za rozvracanie republiky". *AGBU ev. a. v. c.*, Pozostalosť Alexandra Baricu; BARICA, Alexander: *Horlieť a trpieť za pravdu Kristovu*. Kežmarok, Lipták Mikuláš 1994; KVAS, A.: *Pravda a legenda o nitrianskom senioráte*. Nové Sady 1994, s. 112.

58 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 234, spis K. Novomestský. 1816/50, 9. marca 1950, ev. a. v. seniorský úrad Trenčín.

59 *ŠOBA-ŠS*. Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, Pst III 97/50, v Bratislave 20. marca 1950, s. 147.

60 Poverenictvo vnútra oznámilo SlovÚC 23. februára 1950 zatknutie Novomestského. Ako dôvod uviedlo, že „bol iniciátorom obyvateľstva v Uhrovci pri príležitosti preberania ev. a. v. zborového domu štátnym stavebným úradom dňa 2. februára 1950". *Slovenský národný archív*, Bratislava, fond Slovenský úrad pre veci cirkevné, kartón 201. 776/50 dôverné, poverenictvo vnútra 23. februára 1950.

61 *ŠOBA-ŠS*. Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave, v Bratislave 20. marca 1950, s. 147.

62 *Tamže*. V Bratislave 10. augusta 1950. Uznesenie, s. 153.

na MNV, čo bolo kvalifikované ako úmyselné navedenie na spáchanie zločinu vzbúrenia. Preto sa mal dopustiť „jednak prečinu poburovania proti republike" a jednak „účastenstva na zločine vzbúrenia".[63]

Štátny súd v Bratislave vyniesol rozsudok 25. októbra 1950. Farára Novomestského uznal vinným z toho, že v Uhrovci poburoval skupinu ľudí proti ľudovodemokratickému zriadeniu, čím spáchal prečin poburovania podľa § 3 ods. 1 zák. č. 231/48 Zb., zároveň ho však oslobodil od obžaloby z účasti na zločine vzbúrenia. Za to mu vymeril trest odňatie slobody na jeden rok. Na súdnom pojednávaní ako svedkovia vystúpili Jozef Jamrich, Michal Chuťka a Rudolf Jánoš.[64] Proti rozsudku sa 26. októbra odvolal námestník štátneho prokurátora.[65]

Štátny súd o rozsudku vôbec neinformoval vedenie cirkvi. Predseda Ústredia slovenských evanjelických kňazov (ÚSEK) Ivan Kolesár sa o ňom dozvedel 13. novembra 1950, keď bol na návšteve u štátneho prokurátora Ujhelyho, ktorého informoval o vzniku ÚSEK, a súčasne sa zaujímal o zaistených duchovných Petra Škodáčka a Karola Novomestkého.[66] Ešte koncom novembra 1950 biskupský úrad západného dištriktu nedostal oznam o odsúdení Novomestského, ako to uviedol Fedor Ruppeldt v liste adresovanom Seniorskému úradu v Trenčíne. Zároveň Jánovi Zemanovi tlmočil návrh Ivana Kolesára, aby do Uhrovca za námestného kňaza ustanovili mladého a slobodného duchovného Ivana Predanóciho.[67] S takýmto riešením vyslovil súhlas Seniorský úrad v Trenčíne aj Predanóci 8. decembra 1950 na kňazskej schôdzke v Malých Stankovciach. Týmto spôsobom vedenie cirkvi vyriešilo obsadenie postu duchovného v Uhrovci do prepustenia Novomestského z väzenia.[68]

Po návrate z väzenia Novomestský pôsobil do roku 1958 v Uhrovci. Od 8. novembra 1958 bol farárom v Kokave nad Rimavicou a od 1. marca 1963 do roku 1972 v Sládkovičove, potom odišiel do penzie.

Zborový dom Ľudovíta Štúra v Uhrovci, za ktorý sa farár Novomestský s takou obetavosťou boril, nakoniec neušiel svojmu osudu. Bol poštátnený 10. februára 1961, „a to bez náhrady, avšak štátna vrchnosť používala zborový dom pre svoje účely už od roku 1950".[69]

---

63 *Tamže*. Obžaloba proti K. Novomestskému, s. 003–005.

64 *Tamže*, rozsudok Štátneho súdu v Bratislave z 25. októbra 1950, s. 006–008.

65 *Tamže*. Štátna prokuratúra, oddelenie v Bratislave. V Bratislave 26. októbra 1950, s. 203. – Rozsudok Štátneho súdu v Bratislave zrušil Krajský súd v Bratislave v novom procese 15. augusta 1969. Novomestský bol oslobodený „spod obžaloby pre prečin poburovania proti republike podľa § 3 ods. 1 zák. č. 231/48 Zb., ktorý mal spáchať tak, že v Uhrovci dňa 1. februára 1950 poburoval viacej ľudí proti ľudovodemokratickému zriadeniu". *Tamže*. Krajský súd v Bratislave, 15.8.1969. Rozsudok v mene republiky, s. 011.

66 *AGBU ev. a. v. c.*, kartón 234, spis K. Novomestský. Zpráva o návšteve predsedu ÚSEKu I. Kolesára u št. prokurátora Ujhelyho dňa 13. novembra 1950.

67 *Tamže*, č. 6041/50, 28. november 1950. Ev. a. v. seniorskému úradu, Trenčín.

68 *Tamže*, č.j. 243. XII. 1950. Ev. a. v. Seniorský úrad v Trenčíne, Trenčín dňa 9. 12. 1950. Dôstojnému ev. a. v. biskupskému úradu v Bratislave.

69 Cit. podľa *Kroniky evanjelického zboru v Uhrovci*. Za uvedenú informáciu ďakujem zborovému farárovi v Uhrovci Martinovi Šipkovi. Detailnejšie informácie v tejto veci sa autorovi článku bohužiaľ nepodarilo získať.

Zaberanie zborových domov evanjelickej a. v. cirkvi v období 1949–1950 tvorilo súčasť cirkevnej politiky komunistického režimu. Cieľom týchto opatrení bolo eliminovať vplyv cirkvi na veriacich mimo kostola. Pre veriacich evanjelickej a. v. cirkvi v Uhrovci bola nepochopiteľná najmä razantnosť, s akou sa miestni predstavitelia štátu, medzi ktorými boli aj evanjelici, snažili zabrať zborový dom a využiť ho na svoje potreby a ciele. Na oboch stranách konfliktu boli bývalí spojenci z čias boja proti nacizmu. Na túto skutočnosť poukazovali nielen veriaci evanjelickej a. v. cirkvi, ale aj Karol Novomestský, ktorý napríklad koncom januára 1945 išiel vyslobodiť z väzenia v Trenčíne Jozefa Jamricha, Jozefa Slaninku a iných občanov Uhrovca. Za svoju odbojársku činnosť počas slovenského štátu bol vyznamenaný diplomom brigády Jána Žižku a Válečným krížom 1939.[70]

70 *ŠOBA-ŠS*. Stanica SNB Uhrovec, 3. februára 1950. Zápis o výpovedi, Karol Novomestský, s. 049.

Kronika

Paměť století

Zpráva z konference

Andrew Bove, Michal Kopeček

„Paměť století" byla tématem konference, kterou ve dnech 9.–11. března tohoto roku ve vídeňském paláci Ferstel uspořádal tamní Ústav pro vědy o člověku (*Institut für die Wissenschaften vom Menschen*). Vědci, politici, novináři i umělci, každý svou vlastní optikou a současně ve snaze o široce pojaté srovnání, diskutovali o dějinné paměti, která se v posledních letech stala významnou součástí veřejné diskuse v mnoha zemích světa.

Akci zahájil francouzský filozof Paul Ricoeur, který se ve své páteční podvečerní přednášce věnoval vztahu paměti a historie. Stejně jako ve svém stěžejním díle *Temps et récit*[1] i zde hlavní osu jeho úvah tvořila otázka přítomnosti „nepřítomného" v naší představivosti, jež je podle něj hlavním problémem naší epistemologické a chronologické reflexe, a tedy filozofie a historie vůbec. Protínající se linie „aktuální prezentace" a „reprezentace minulosti" jsou hádankou vyjevující se na pozadí problematického vztahu paměti k pravdě. Ricoeur ve třech částech analyzoval paměť jako současně matečnou půdu, externí objekt i vytříbený produkt historie a poukázal na paradoxy vyplývající z kombinace těchto rozdílných funkcí. Jako živná hmota historie je paměť podmínkou pro reprezentaci minulosti a závisí na vypravěči. Proto se také například pravda a objektivita historie vztahují k důvěryhodnosti svědka. Zároveň stojí však svědek proti epistemologii dokumentu a archivu. Ricoeur uvedl jako příklady pojmy „mentalita" škol Annales a Nouvelle Histoire či „konjekturální paradigma stopy" Carlo Ginzburga, aby dokázal, že se paměť coby základní stavební látka historie nestala objektem „vědecké" historie, protože paměť samotná je objektem historika jako humanitního vědce. Proto paměť jako produkt zůstala mimo

---

1 První díl tohoto zásadního díla vyšel minulý rok v překladu Miroslava Petříčka jr. a V. Dvořákové česky: RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění*, 1: *Zápletka a historické vyprávění*. Praha, Oikoymenh 2000.

pozornost do té doby, než se s novou naléhavostí vynořily otázky narace a rétoriky v historii. Psychoanalyticky laděným závěrem byla Ricoeurova připomínka, že nelze oddělovat účinnost paměti od účinnosti smutku.

Historik a redaktor edičního projektu *Les lieux de mémoire*[2] Pierre Nora se jako první řečník sobotního dopoledne zamyslel nad příčinami a důsledky nebývalého vzestupu reflexe paměti v současném světě. Byla to podle něj právě Francie, kde začal onen vášnivý až „fetišistický memorialismus", který se později přelil do Latinské Ameriky, jižní Afriky a po pádu sovětského bloku i do východní Evropy.

Vzestup zájmu o paměť v protikladu k historii měl podle něj ve Francii tři hlavní důvody. Ekonomická krize v roce 1974 neúprosně obnažila skutečnost, že poválečný vývoj spjatý s mohutnou industrializací a urbanizací v podstatě zcela odstranil tradiční způsob života francouzského venkova. Konec tohoto legoffovského „dlouhého středověku" vedl zároveň k nebývalému zájmu o něj v řadách veřejnosti. Druhým důvodem byl proces reinterpretace národních dějin, který začal spolu s podegaullovskou érou. Třetím pak intelektuální kolaps marxismu a s ním i fakticky celé myšlenky revoluce. „Koncepce historického času vystavěného na revoluci a formovaného pojmem změny byla nahrazena jinou koncepcí opírající se o znovuobjevený termín tradice," soudí Nora.

Dva historické fenomény umožnily náhlý vzestup „věku vzpomínek". První je takzvané zrychlení dějin. Kvůli základní nejistotě ohledně naší budoucnosti nejsme s to smysluplně konstituovat a zachovat naši minulost. Konec všech podob historické teleologie nás zavazuje k „povinnosti pamatovat si" a vede k nadměrnému hromadění pozůstatků dějin. Druhý fenomén je „demokratizace" historie. Každá skupina, každá minorita v jakémkoliv smyslu se dnes snaží rehabilitovat svou minulost jako součást a potvrzení své identity. Proto také vzhledem k recepci dějin přestává platit rozdíl mezi historií jako sférou kolektivního a pamětí jako sférou individuálního.

Nora také zmínil dva základní výsledky, jež současný vzestup paměti přivodil. Prvním z nich je dramatický nárůst používání minulosti pro politické, komerční a turistické účely. Druhý se projevuje ve změně role historika. Pokud měli historici doposud monopol při interpretaci dějin, nyní se o něj musí dělit se soudci, médii a politiky. Závěrem zdvihl Nora varovný prst: „Nárokovat si právo na paměť je ve své podstatě voláním po spravedlnosti. Výsledkem tohoto postupu se však často stalo volání po vraždě."

Deduktivní přístup zvolil německý historik Reinhart Koselleck, který na základě srovnání řady válečných pomníků z 19. a 20. století sledoval transformaci jejich symbolické funkce a způsobu reprezentace válečné události. Pomocí obrazového materiálu názorně ukázal změnu zobrazení vojáka od postavy se silně monarchickými rysy v 19. a počátku 20. století až po „demokratizovanou" tvář obyčejného muže ve druhé polovině 20. věku.

Význam válečných památníků prodělal ještě podstatnější změnu. V 19. století, konstatoval Koselleck, sledujeme patrnou snahu dát smysl smrti na válečném poli,

---

2 *Les lieux de mémoire* (Místa paměti), 1. díl *La République*, 2. díl *La Nation*, 3. díl *La France*. Paris, Gallimard 1984–1992.

který by zajistil, že vojáci neumírali zbytečně. Toto „založení smyslu" (*Sinnstiftung*) však bylo po první světové válce nahrazeno „hledáním smyslu" (*Sinnsuche*) či dokonce „požadavkem po smyslu" (*Sinnforderung*), aby bylo nakonec po druhé světové válce nahrazeno „odmítnutím smyslu" (*Sinnverweigerung*). Namísto snahy nalézt odpověď na otázku „proč?" se dnešní památníky snaží demonstrovat imperativ „nikdy více!". Zároveň s tím soudobé pomníky přestaly podle německého historika zobrazovat samotného vojáka a do centra svého sdělení postavily ty, jež přežili. V případě holocaustu figurativní motiv zmizel docela.

Odpoledne prvního dne konference sice pokračovalo v intencích hlavního tématu, zásadně se však změnil charakter vystoupení. Po víceméně akademických přednáškách Ricoeura, Nory a Kosellecka byli posluchači svědky živé politické debaty o paměti komunismu v Polsku mezi historikem a šéfredaktorem *Gazety Wyborzcej* Adamem Michnikem a politologem a ředitelem varšavské Bátoryho nadace Aleksandrem Smolarem. Problém dědictví komunismu se projevuje jako problém dějin celých padesáti poválečných let, konstatoval Michnik, který se pokusil o historizaci obrazu komunismu v Polsku. Komunismus prodělal zásadní evoluci a přístup lidí k němu se během doby podstatně měnil. Trval mnohem déle než nacismus a většina Poláků byla tak či onak s komunistickou mocí svázána, a tím jí pomáhala přetrvat. Proto je podle Michnika nereálné požadovat obdobu poválečné denacifikace v dnešním v Polsku. Navíc snahu o konfrontaci s komunistickou minulostí ztěžuje v Polsku absence jasného předělu, protože změna moci a politického řádu zde byla dojednána „u kulatého stolu". Nejlepším způsobem, jak se vypořádat s minulostí, by tedy bylo odhalení celé pravdy. Co je však pravda, ptal se Michnik, aby vzápětí vyjádřil své hluboké pochyby, že by mohla být ukrytá v dokumentech tajné policie. Podle jeho názoru vede otevření archivů tajných služeb k demagogickým bojům, které následně ohrožují samotné základy demokracie. K tomu se vzápětí ozvaly nesouhlasné názory z pléna, argumentující právě naopak: zapečetění archivů poškozuje demokracii, neboť umožňuje některým z malého počtu lidí s přístupem k tajným dokumentům tohoto privilegia zneužívat v politickém boji.

Michnikův přítel a dlouholetý politický oponent Smolar se ve svém příspěvku věnoval méně minulosti samotné a spíše se zamýšlel nad rolí „paměti" komunismu v současném politickém životě. Podle něj lze v Polsku rozlišit tři skupiny s osobitým přístupem k dějinám. První, radikálové, považují komunistický režim za čirou okupaci, proto také vždy požadovali jasný rozchod s komunistickým dědictvím a byli rozčarováni způsobem, jakým byl přechod k demokracii uskutečněn. Druhou skupinu, umírněné, tvoří často ti, kteří před rokem 1989 bojovali proti komunismu a používali tehdy jazyk teorie totalitarismu. Po pádu *ancien régime* si však rychle osvojili pragmatický jazyk v úsilí usnadnit komunikaci s bývalými komunisty a přispět tak k národnímu smíření. V narážce na Ralpha W. Emersona Smolar řekl, že existuje říše vzpomínek a říše naděje. Zatímco radikálové se pohybují v první z nich, když se snaží analyzovat minulost, umírnění preferují druhou ve svém zaměření na budoucnost. Kdo si za svůj hlavní úkol stanoví rozvíjení vize demokratické společnosti, ten se musí podle Smolara obejít bez opravdového vyúčtování s minulostí. Navíc, mezi umírněnými byla rozšířená obava z dynamiky revoluce (lze-li, ptal se

Smolar, vůbec hovořit o revoluci), obava, že radikálové jsou jakobíni soudobého Polska. Třetí skupinou jsou samotní bývalí komunisté, kteří nevidí zásadní diskontinuitu mezi politikou před a po roce 1989 a namísto toho hovoří o postupné demokratizaci a liberalizaci komunistického režimu.

Dnes nehrají podle Smolara historiozofické úvahy takovou roli jako na začátku devadesátých let. Avšak od návratu pravicové koalice v roce 1997 je minulost opět součástí politiky ve formě lustrací a „dekomunizace". Narozdíl od Michnika Smolar považuje umírněnou formu očisty veřejného života za oprávněnou, neboť podle jeho názoru zabraňuje neoficiální, a tedy i nebezpečnější formě lustrace, která se prováděla dříve. Úředně prováděné lustrace také dávají mnoha lidem možnost očistit své jméno od nepravdivých pomluv.

Zatímco v Polsku probíhá živá až vzrušená diskuse o paměti komunismu a roli nedávné minulosti v současném politickém životě, což „v malém" Michnik se Smolarem předvedli přímo na konferenci, podle účastníků dalšího panelu, historiků Jurije Afanasjeva z Ruské státní univerzity pro humanitní vědy a Richarda Pipese z Harvardovy univerzity, se v Rusku o něčem podobném hovořit nedá. Racionální a kritický přístup k dějinám uplynulého století se podle Afanasjeva omezuje na několik málo vědeckých institucí. Politici, a především sám prezident Putin, jdou opačným směrem a snaží se oživit tradiční mýtus ruských dějin, takzvanou ruskou ideu. Tento druh myšlení, pokračoval ruský historik, který má své počátky v 19. století a je spjat se jmény slavných spisovatelů jako Puškin, Tolstoj či Dostojevskij, se opět vynořil v posledním desetiletí Sovětského svazu. Na to podle Afanajseva navazuje dnes Putin, když podporuje rozvoj „vlastenecké historie", zdůrazňující jedinečný charakter Ruska a ruských dějin a jejich „velikost". S tímto názorem se ztotožnil i Pipes, podle něhož se Rusko sice formálně oddělilo od své komunistické minulosti, ale ve skutečnosti ještě nenastal „skutečný rozchod" ve veřejném životě. Problematické „usilování o status velmoci" se mísí s osobním cítěním „kompromitovaných" občanů. Téměř všichni tím či oním způsobem s minulým režimem spolupracovali a dnes se cítí vinni. Proto také chybí vážně míněný požadavek vypořádat se s historií posledních sta let a bude třeba vyčkat až další generace, která po příchodu k moci začne s přehodnocováním minulosti, uzavřel Pipes.

„Paměť a identita v Rakousku" byly tématem veřejné pódiové diskuse v sobotu večer. Pět řečníků (tři Rakušané a dva Američané) nejdříve předneslo svá úvodní slova k problematice role paměti při vzniku Rakouské republiky a v současné rakouské politice. Historik Rudolf Burger poukázal na paradox, že zatímco současnost je výsledkem historie, tak také historie je v jistém smyslu výsledkem současnosti. „Minulost je vždy současný fenomén, a je tedy skrz naskrz prostoupena zájmy, a především politickými zájmy současnosti." Proces konstrukce rakouské národní identity zaznamenal v posledním půlstoletí řadu úspěchů, zároveň však podle Burgera „patetizace" historické perspektivy, v níž se odehrávají často druhořadé politické konflikty, prozrazuje, že tento proces ještě zdaleka není u konce.

Tuat's net politisieren! – „Přestaňte politikařit!", asi tak lze přibližně přeložit název projevu rakouského spisovatele Josefa Haslingera. Váhavost Rakušanů při konstrukci národní identity popsal ve vztahu k pocitu zvanému *Wienhaß* – nechuti a pohrdání

hlavním městem na venkově – pocitu, který je často, byť s menší intenzitou, Vídeňany opětován. Haslinger se domnívá, že Rakušané mají sklon přehlížet tradiční politické dělení a namísto toho do centra svého uvažování stavějí jakýsi „imaginární středobod" idylického života v Rakousku či „náhražkového císaře" (*Ersatzkaiser*) národní ceremonie. Snaha poválečného politického života vyhnout se pravo-levému schizmatu vedla podle něj k nezájmu o politiku a falešnému očekávání, že všechno může být k obecnému prospěchu zařízeno „shora".

Gerald Stourzh, emeritní profesor soudobých dějin na vídeňské univerzitě, upozornil na protichůdné tendence na jedné straně uznat podíl Rakouska na nacionálním socialismu a na druhé straně snažit se o tlustou čáru za minulostí (mentalita *Schlußstrichu)*. Vznik tohoto dualismu historického sebeporozumění přitom umožnil už ambivalentní postoj Spojenců, kteří také chápali Rakousko jednak jako komplice nacistického režimu, jednak jako první oběť Hitlerovy agrese.

Profesor Charles Maier z Harvardovy univerzity vyjádřil své pochyby o vhodnosti samotného termínu „národní identita", který se podle něj nehodí do postmoderní doby, v níž si občané přivlastňují různé identity a často je mění. Politické debaty dnešního Rakouska jsou přitom podle jeho mínění srozumitelnější jako výraz základních problémů Evropy po skončení studené války, jako jsou imigrace, globalizace či národní suverenita, spíše než prizmatem boje o národní identitu. Existence pravicového populismu se silným nacionalistickým nábojem v Rakousku není přitom ani překvapivá, ani ojedinělá. Maier také velmi umírněně kritizoval diplomatické sankce Evropské unie vůči Rakousku z minulého roku, které byly v zemi pochopeny jako „vystoupení proti nové vládě" namísto zamýšlené „výzvy k zachování základních hodnot nové Evropy". Maier hovořil o potřebě širší debaty o nejzávažnějších evropských záležitostech, přičemž „nám sotva postačí používat slova s předponou 'neo'".

Fritz Stern, historik z Kolumbijské univerzity v New Yorku, navázal na Norovu koncepci demokratizace historie a nabádal k větší kontextualizaci studia historie. Kritizoval jak naprosté ignorování tragických událostí v dějinách – typickým příkladem je podle Sterna Japonsko – tak také „zvláštní zálibu pro negativní" v současné historiografii, zvláště té, jež pochybuje o samotné možnosti alespoň se přiblížit historické pravdě.

Diskuse o paměti a identitě v postkomunistickém světě pokračovala v neděli ráno přednáškou Timothyho Gartona Ashe, který v návaznosti na Norovu úvodní přednášku a zjevné aluzi na diskuse ve Spolkové republice mluvil o *Vergangenheitsbewältigung* (zpracování, zvládnutí minulosti) jako o „zvláštním druhu globálního průmyslu". Probíral řadu cílů – jako pravda, spravedlnost či demokratizace – a řadu prostředků – například soudy, veřejné omluvy či kriminalizaci popírání jistých historických skutečností –, jež jsou v centru tohoto dnes široce uplatňovaného přístupu k účtování s minulostí (*past-beating*).

Do roku 1945, opakoval Ash svou známou tezi, bylo standardním přístupem politických vůdců k minulosti nikoliv pamatovat si, nýbrž zapomínat. Poukázal na historickou souvislost mezi zapomněním a odpuštěním, což implikuje i jazyková blízkost mezi amnestií a amnézií. Churchill mohl ještě mluvit o „požehnaném aktu

zapomínání", od té doby se však postoj politiků změnil na rozhodné „pamatovat si". Historie nás podle Ashe konfrontuje s dichotomií, v níž se jeden prvek může zdát morálně výše než jiný, avšak hlavně ukazuje komplexní charakter problému střetání paměti a dějin. Britský historik připomněl Nietzscheho úvahy o plasticitě paměti a poukázal na politické zneužívání paměti. Jako příklad mu posloužil způsob legitimizace masakru ve Srebrenici, který srbské jednotky odůvodňovaly potřebou pomstít turecké masakry na Srbech v 19. století. Ash proto navrhl střední cestu „subtilní směsice pamatování a zapomnění" a vyslovil se proti požadavkům rychlého smíření za každou cenu. Dialog s minulostí je pro něj „cestou mezi Scyllou amnézie a Charybdou hypamnézie do klidnějších, i když problematických vod mezoamnézie".

Jako první komentátor Ashovy přednášky vystoupil Joachim Gauck, bývalý spolkový zmocněnec pro archivy Státní bezpečnosti NDR. Hlavním politickým cílem v souvislosti se svazky Stasi podle něj bylo „politické, právní a historické vyrovnání s minulostí". V pomyslné debatě s Michnikem, který na konferenci nejzřetelněji formuloval otázku zneužití archivů tajných služeb, Gauck tvrdil, že nešlo ani tak o endemický politický problém jako spíše o jednotlivé zneužití jistých, jasně definovaných práv k získání informace. Stejně jako v ostatních případech porušení práva také u politického zneužití svazků může být použito běžných odstrašujících, případně sankčních prostředků práva, uvedl Gauck. Jak připustil, bezprostředním cílem zpřístupnění svazků nebylo smíření, nýbrž spíše „snaha zabránit bývalým utlačovatelům udržet si vysoké postavení ve společnosti a úsilí nadřadit lidská a občanská práva obětí nad zájmy bývalých vládnoucích elit". Gauck zakončil svůj projev lakonicky: „Jsem proti levné milosti."

Poté vystoupil Alex Boraine, který v Jihoafrické republice zastával pozici obdobnou Gauckově. Jako bývalý místopředseda Výboru pro pravdu a smíření naopak varoval před opomíjením úsilí o usmíření. „Pokud chcete získat alespoň nějakou reálnou záruku stability a míru v hluboce rozdělené společnosti a chcete zabránit návratu starých nenávistí, musíte mít velké odhodlání ke smíření jak mezi jednotlivci, tak v rámci komunit." Boraine zároveň zdůraznil, že usmíření je děj, který nemůže být nikdy zcela dokončen. V Jižní Africe šlo v zásadě o proces vyjednávání a kompromisů, i když také zde docházelo k užití nátlakových prostředků, třeba když bezpečnostní síly trvaly na omezení amnestie, předtím než převezmou odpovědnost za ochranu prvních voleb po pádu apartheidu. Avšak samotný výbor postupoval podle jeho mínění od základů demokraticky, což se stalo „každodenní zkušeností celého národa". Boraine souhlasil s Ashem, že mezi pamatováním a zapomněním existuje tenze a prolínání, tento poznatek však doplnil: „Povinností paměti je odpustit, to však vyžaduje uchování událostí v paměti, a nikoliv jejich ignorování." V Jižní Africe bylo podle něj „důležité pracovat s minulostí. Nikoliv v ní zůstávat, nikoliv se jí opájet, nýbrž přejít ji tak, že si ji budeme pamatovat. Můžeme obrátit stránku, předtím ji však musíme přečíst," uzavřel Boraine.

V neděli odpoledne, v části věnované paměti komunismu a fašismu, vystoupil jako první na téma „komunistické lži" polský filozof Leszek Kołakowski. Připomněl zásadní úlohu, kterou hrála v komunistických režimech vládnoucí strana, takže marxistická poučka o odumírání státu se často jevila jako v jistém smyslu případná.

Poté se obrátil k základní charakteristice komunistické lži, která je podle něj ojedinělým jevem v politické historii vzhledem k její „imunitě vůči faktům". Dialektika komunistické ideologie dovolovala straně „přetvořit jakákoliv fakta v jejich protiklad", což podle Kołakowského vytvořilo „mentalitu upřímné lži".

V dalším referátu nazvaném „Horká paměť, chladná paměť" se již zmiňovaný Charles Maier zamyslel nad otázkou, „proč zůstává černá kniha nacismu ve vědomí mnoha z těch, kteří se zabývají historií 20. století, černější než černá kniha komunismu, proč paměť zločinů nacismu, a zejména holocaustu, zůstává stále živá, zatímco paměť zločinů komunismu vybledla". Maier polemizoval s tezí, kterou naposledy zopakoval ve své knize *The Holocaust Industry* Norman Finkelstein. Trvanlivost paměti holocaustu lze podle Finkelsteina vysvětlit politikou finančně motivovaných zájmových skupin. Maier naproti tomu navrhl vysvětlení, které však sám označil za „velmi spekulativní hypotézu". Zaprvé zde byl rozdíl mezi nacistickým „cíleným terorem" a stalinistickým „stochastickým terorem". První z nich „nám odkazuje horkou paměť", neboť před tímto terorem nebylo úniku. A zatímco náhodnost stalinistického teroru znamená, že jednotlivec mohl sotva co učinit, aby krutostem zabránil, specifičnost nacistického teroru otevírá otázku spoluviny či „přihlížení" těch, kteří věděli, kdo jsou pravděpodobné oběti, avšak nedokázali udělat ani to, co bylo v jejich silách, aby je zachránili. „Narozdíl od komunismu paměť fašismu po nás vyžaduje ptát se nikoliv, zda bychom byli fašisty, nýbrž zda bychom byli antifašisty, a odpověď je často znepokojující 'ne'." Spjatost nacismu s „téměř univerzální otázkou" odvahy tváří v tvář zlu nám pomáhá pochopit, proč jeho paměť zůstává stále tak horká, míní Maier.

V posledním panelu, věnovaném „židovské paměti, židovským tradicím a evropské identitě", se oba řečníci, profesor Jehuda Bauer a Aviezer Ravitzky, zamysleli nad dopadem holocaustu na život Židů, Bauer z hlediska politiky a společnosti, Ravitzky pak prizmatem teologie.

Ravitzky si položil otázku, jaký dopad měla paměť holocaustu na tři základní židovské teologické pojmy – spasení, zjevení a stvoření. Mesianistická hnutí v rámci současného judaismu mohou být podle něj chápána jako odpověď na náhlý vpád historie do tradičního ahistorického vědomí ultraortodoxního panteistického hnutí, jako byl třeba lubavičský chasidismus. Paměť holocaustu podle Ravitzkého vnesla mesianistickou dimenzi do hlavních židovských soteriologických hnutí, takže historický a politický úspěch Izraele – jakkoliv eticky parciální – byl mnohými Židy nadán přímočarým mesianistickým významem.

Zatímco paměť holocaustu na jedné straně zintenzivnila myšlení o spáse, vnesla na druhé straně hluboký pesimismus do židovské teologie zjevení a stvoření. Úsilí nalézt náboženský význam holocaustu vedlo k „implicitní transformaci" tradičního pohledu, podle něhož se Bůh zjevuje vykoupením a světlem. Ravitzky v této souvislosti poukázal na mohutný návrat židovského mysticismu, který zdůrazňuje skutečnou existenci zla a v rámci židovské teologie spatřuje lidský úděl v temných a pesimistických barvách. To také podle Ravitzkého vysvětluje zvýšenou přísnost při uplatňování židovského tradičního práva v řadách mnoha ortodoxních komunit po druhé světové válce.

Bauer se zabýval napětím mezi politikou a historiografií v souvislosti s pamětí holocaustu. Stejně jako dříve Maier také Bauer odmítl tvrzení, která za pamětí holocaustu vidí dobře organizované akce určitých politických sil, jež tak deformují historické vědomí. Zároveň však bránil jistou míru instrumentalizace paměti jako normální a přijatelnou součást demokratické politiky. „Co se jeví jako instrumentalizace, a zčásti tomu tak skutečně je, je především reakcí na trauma holocaustu." Kořeny této reakce však jsou podle Bauera méně svévolnou manipulací a více „stále širším uznáním faktu, že genocidou Židů se stalo něco bezpříkladného, něco abnormálního, a současně příznačného pro celkovou lidskou existenci, že vzniká jakýsi vágní pocit, že každá generace by o tom měla něco vědět".

Pořadatelům konference se podařilo dostát svým ambiciózním záměrům. Tematická různorodost panelů byla zastřešena jedním nosným tématem a nepůsobila tak rušivě. Konference si nečinila nárok zmapovat „paměť 20. století" vyčerpávajícím způsobem, avšak soustředila se na témata, která patří mezi nejzávažnější a která budou toto století už provždy charakterizovat. Nikoliv náhodou se úhly pohledů nejrůznějších disciplín střetávaly na křižovatce vymezené směrovkami „komunismus", „fašismus" a „holocaust". Vídeňská konference tak také připomněla, že tyto „globální" fenomény uplynulého století, jakkoliv se v lokálních kontextech mohly projevovat různě, vyžadují skutečný interdisciplinární a komparativní přístup stejně jako neustálou, hranice států přesahující intelektuální výměnu.

Anotace

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Konec českého tisku?* Šenov u Ostravy, Tilia 2001, 86 s.

Zatím poslední publikace Bořivoje (Borise) Čelovského vyšla v rychlém sledu za jeho pozoruhodným bibelotem *Nejlepší z nás* (na paměť padlých chlapců z gymnázií v Ostravě-Přívoze a v Křemencově ulici v Praze). Tento pamětní tisk přibližuje osudy tří mladých lidí za druhé světové války – a v Čelovského bibliografii není zdaleka náhodnou vzpomínkou, ale představuje logické vyústění autorova zájmu. Historik Čelovský vychází často z osobního prožitku, ať již z exilu nebo druhé světové války, přičemž právě německá okupace pro něj zůstává traumatizujícím a do budoucna varujícím zážitkem. Celá Čelovského literární produkce je těmito pocity poznamenaná. Vzpomeňme dnes již pověstnou *Mnichovskou dohodu 1938*, nedávné *Politiky bez moci* o exilové Radě svobodného Československa, kde si všímá námluv mezi exilem a sudetskými Němci, nebo do jisté míry skandální *Mnichovský syndrom*.

Odtud byl už jen krůček k zamyšlení, či spíše vykřičníku, kterým jeho nejnovější kniha je, nad osudem a postavením českého tisku, v němž vidí pokračování německých tendencí k ovládnutí České republiky. Je to publikace kontroverzní, tak jako celé Čelovského dílo vybízí možná i k rozhořčené polemice. S naléhavostí pro autora tak typickou předkládá v ní českému čtenáři chmurný obraz přechodu takřka celého českého tisku do německých („pasovských") rukou. Bořivoj Čelovský průběh této monopolizace dokládá i vstupy přímých účastníků jednání, neutěšený stav ilustruje svou korespondencí s ústavními činiteli, uvádí paralely se zákony a společenskými aktivitami proti zahraničnímu tisku ve Francii a v Kanadě a z celku mu vychází pochmurný obraz soumraku demokracie v naší republice. A tím se dostáváme k samému východisku Čelovského protestu, který není samoúčelný, neboť „bez opozice nemůže být demokracie, jako bez svobody tisku nemůže být opozice". Své varování podtrhuje neblahou zkušeností se Springerovým „tiskovým impériem" při vydání životopisu mezinárodní podvodnice Stephanie von Hohenlohe (česky *Ta ženská von Hohenlohe*), na jejímž příběhu dokládá osudový význam tiskových magnátů ve 30. letech 20. století pro osudy střední Evropy, a především Československa.

Čelovský se tímto tématem zabývá od doby, kdy se trvale vrátil do vlasti. Častokrát v rozhovorech s přáteli zdůrazňoval, že je to téma, které musí zpracovat, a to bez ohledu na konkrétní dopad. Nicméně svému dílu připravil impozantní prezentaci. Na své vlastní náklady zaslal tuto knihu všem poslancům a senátorům Parlamentu ČR a 1500 exemplářů osobám veřejného,

politického, a především kulturního života, neboť právě od kulturní a vědecké obce očekává apel na politiky.

Můžeme si položit otázku, mají-li dnes, ve světě kabelové televize, satelitního vysílání a internetu, noviny takový význam jako dříve. Možná, že je Čelovský příliš zakořeněný v principech a souřadnicích 19. století a opět vede svůj donkichotský boj (jak ostatně zaznělo v „laudatiu" na jeho nedávných, těžko uvěřitelných 78. narozeninách), ale to bývá úděl historiků.

Dalibor Státník

KMEŤ, Norbert: *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951*. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 2000, 328 s.

Studie mladého slovenského historika (původně disertační práce) se zabývá tématem, kterému se v posledním desetiletí věnovalo na různé úrovni několik badatelů (Karel Kaplan, Václav Vaško, Jan Pešek, Michal Barnovský). Konflikt mezi církvemi (zvláště církví katolickou) a státem (respektive komunistickou stranou) tak již byl detailně zachycen a Kmeťova monografie publikovanou literaturu důsledně využívá, včetně pečlivě prostudované české literatury (v obsáhlém seznamu užitých pramenů a literatury tvoří téměř třetinu). Toto konstatování však neznamená, že jeho práce je pouhou kompilací dosavadních výsledků výzkumu.

Autor své téma omezil prostorově – úspěšně se mu podařilo zvládnout nutné přesahy z čistě slovenského dění do událostí týkajících se dějin československých – i časově, kde narozdíl od některých autorů zkrátil první konfliktní období tohoto vztahu na pouhé tři roky. Již tento krok naznačuje, že se opírá o vlastní podrobný výzkum, na jehož základě dospěl k přesvědčení, že intenzita zájmu režimu o církve a „boj" o jejich ovládnutí zeslábly již v roce 1951 – z prostého důvodu, že režim dosáhl většiny předpokládaných cílů (případně se dosud nesplněných vzdal). Autor dokázal svoji erudici i připomenutím některých faktografických nepřesností přebíraných v dosavadní literatuře, které mohl opravit na základě archivního výzkumu. Upřímně řečeno jeho publikace by však nepřinášela mnoho nového, pokud by zůstala omezena jen na tuto heuristickou pečlivost. Jejím zásadním přínosem je dosud nejširší překročení zvyku věnovat hlavní pozornost konfliktu mezi režimem a katolickou církví. Kmeťova práce tak přináší řadu informací o konfliktech mezi nekatolickými církvemi a státem a analyzuje proces jejich „ovládnutí" prostřednictvím režimem podporovaných jednotlivců. Alespoň pro slovenské prostředí se tak čtenář dovídá, že záměrům komunistické moci nekladla odpor pouze katolická církev, ale i některé minoritní církve (zvláště evangelická církev augšpurského vyznání). Podobný výzkum v českém prostředí by nepochybně také opravil řadu tradovaných zjednodušení.

Základní otázkou, která se v souvislosti s touto knihou nabízí, je však další směřování podobného výzkumu. Přestože archivy nepochybně ukrývají dosud nevyužité dokumenty, zdá se mi, že díky dosavadní literatuře (včetně této studie) jsme již dostatečně informováni o církevní politice režimu v daných letech i o konfliktech, které vyvolala, zvláště na „nejvyšší" úrovni. Jiné je to však s poznáním vývoje situace na místní úrovni, a hlavně sebeobranné reakce církví, zvláště církve katolické. Právě takový výzkum, který by osvětlil některé nejasnosti například kolem „tajných fakult" a tajných biskupských svěcení, činnosti takzvané tajné církve a postupu vatikánské internunciatury do března 1950 a který by vycházel z širší pramenné základny, včetně církevních zdrojů, by byl dnes více než potřebný. Bohužel nezbývá než konstatovat, že Kmeťova zkušenost s odmítnutím ze strany církve (s. 10) není ojedinělá. Archivy snad historikům nakonec přístupné budou, ztrátu generace, která konflikt „angažovaně" prožila, však nahradit nepůjde. O to více budou takové práce (zaměřené na konfrontaci archivních a osobních svědectví) zapotřebí, rozhodně v českém (ale jistě i ve slovenském) prostředí.

Jaroslav Cuhra

LORENC, Alojz – JANÍK, Pavol: *Generál Alojz Lorenc: Dešifrovaný svet. Exkluzívne rozhovory*. Banská Bystrica, Forza a.s. 2000, 270 s., fotografie.

Tato publikace se liší od Lorencovy knihy *Ministerstvo strachu?* v několika směrech. Předně formou: zatímco anotovaná kniha jsou rozhovory, které s Lorencem vedl Pavol Janík, první dílo napsal sám. Také tematika je odlišná. Předmětem zájmu posledního šéfa Státní bezpečnosti v *Ministerstvu strachu?* byla činnost kontrarozvědky proti „vnitřnímu nepříteli", v druhé knize se zabývá rozvědkou. Nejpodstatnější rozdíl pak spočívá v tom, že v první publikaci se soustředil na oblast, v níž sám působil, v *Dešifrovaném svetě* tomu tak není, neboť si všímá i událostí, které nemohl znát ze svých zkušeností a o nichž měl informace „z druhé ruky". Závažnou otázkou je také v tomto případě, co chtěl říci. Neřídil se i zde zásadou, kterou vyslovil v jednom z rozhovorů se západními novináři, kdy řekl: „Jen hlupák hovoří, čo vie. Múdrejší vie, čo hovorí"? Zřejmě i z tohoto hlediska je třeba k jeho knize přistupovat.

V první kapitole se zabývá Alojz Lorenc studenou válkou a všímá si úlohy zpravodajských služeb v ní. Dále popisuje některé případy elektronické špionáže a zmiňuje se o tom, jak se vyvíjela organizace technické správy SNB. V druhé části, nazvané „Fatamorgány, ilúzie, zrkadlá a hmla" nás seznamuje s některými špionážními příběhy a zkoumá motivy, proč se jednotliví aktéři rozhodli pro toto povolání. Pozornost věnuje také průmyslové špionáži. Zajímavé jsou také pasáže, v nichž charakterizuje rozdíl mezi psychologickou a ideologickou „diverzí". V jiném rozhovoru se vyjadřuje také k takzvanému Mitrochinovu archivu, k lustrační kauze Jana Kavana a stručně se vrací k akci Delta (zadržení kamionu s „podvratnou" literaturou na československých hranicích v roce 1981).

Přínosné jsou dále autorovy úvahy o postavení StB v politickém systému Československa a o náplni její práce. V té souvislosti podává také svou definici bezpečnostní politiky a hodnotí postavení CIA v americkém politickém systému i úlohu francouzských, britských a německých zpravodajských služeb.

O vnitřní československé problematice hovořili oba autoři ve čtvrté části, nazvané „Uctievaný nepriateľ". Lorenc zde seznamuje čtenáře se svými názory na příčiny pádu komunismu, na úlohu StB v „perestrojce" a vzpomíná na spolupráci s vedoucím bezpečnostního oddělení ÚV KSČ Rudolfem Hegenbartem. Vysvětluje dále svůj postoj k použití násilí v listopadových dnech roku 1989 a zdůrazňuje, že problémem nebyla změna, ale způsob, jak ji prosadit. Odpovídá také na otázku, proč nedošlo 19. listopadu při zakládání Občanského fóra k zatčení jeho členů. Jistou pozornost věnuje autor i postojům velmocí k vývoji v Československu. Odkazuje přitom na názory zástupce předsedy KGB F. D. Bobkova a západních diplomatů, s nimiž se sešel v létě 1989. V závěru této části hodnotí popřevratovou dobu, vyslovuje se ke svému soudnímu procesu a publikuje svou závěrečnou řeč před Nejvyšším vojenským soudem.

Milan Otáhal

ŠIMULČÍK, Ján: *Čas svitania*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška 1998, 275 s., přílohy, rejstřík, fotografie.

Takzvaná svíčková demonstrace či „bratislavský velký pátek" patří mezi nejvýznamnější události na Slovensku v letech „normalizace", což dokumentuje i skutečnost, že zákonem č. 88 z roku 1993 byl 25. březen vyhlášen památným dnem Slovenské republiky. Náboženská manifestace na Hviezdoslavově náměstí v Bratislavě 25. března 1988, která měla za účel vyjádřit touhu po náboženské, ale i občanské svobodě byla do té doby ojedinělým počinem. Brutální reakce komunistického režimu, který nechal pokojné shromáždění rozehnat vodními děly, obušky a najížděním policejních automobilů, z ní bezprostředně učinila „mezinárodní" událost (včetně protestů západních politiků) a opět přitáhla pozornost západních sdělo-

vacích prostředků k míře dodržování lidských práv v Československu.

Přestože již brzy po událostech se slovenské „tajné" církvi podařilo vydat v zahraničí publikaci s názvem *Bratislavský veľký piatok*, která shrnovala zmiňované události, včetně výpovědí svědků, a také někteří z organizátorů publikovali již své vzpomínky, teprve Šimulčíkova kniha představuje komplexní dílo s širším přesahem. Autor využil nejrůznějších materiálů, od literatury přes vzpomínky účastníků až po dosud nezveřejněné archivní materiály shromážděné Komisí Slovenské národní rady, která měla okolnosti policejního zásahu přešetřit, a spisů obvodní vojenské prokuratury v Bratislavě (včetně výslechových protokolů), která zkoumala trestněprávní odpovědnost některých policejních důstojníků. Před čtenářem tak po krátkém úvodu shrnujícím činnost „tajné" církve do poloviny 80. let vyvstává postupně plastický obraz dění, zkoumaný z více rovin. Na jedné straně se líčí příprava manifestace, probíhající pochopitelně v utajení, až do odeslání oznámení Obvodnímu národnímu výboru v Bratislavě 1, na straně druhé aktivity StB, která byla informována prostřednictvím vlastní agentury již v předstihu. Následuje popis operačních plánů policie, vyhlášení mimořádných bezpečnostních opatření a samotného zásahu, který v tomto případě vychází nejen ze svědectví postižených, ale například i z přepisu radiových povelů policii. V závěru se autor věnuje i osudu desítek zadržených, kteří většinou byli odsouzeni k několikatisícovým pokutám. Přetištěné dokumenty, včetně plánu bezpečnostních opatření Sboru národní bezpečnosti z 16. března 1988 a také seznamu osob zadržených v souvislosti s manifestací, vhodně doplňují tuto čtivou a pečlivě připravenou knihu.

Jaroslav Cuhra

ŠIMULČÍK, Ján: *Zápas o nádej: Z kroniky tajných kňazov 1969–1989*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška 2000, 207 s., fotografie.

Zatím předposlední publikace Jána Šimulčíka není odbornou prací ve vlastním slova smyslu, přesto však podle mého soudu představuje jednu z jeho nejlepších. Autor zaměřil svou pozornost na specifickou složku slovenské „tajné" církve, Společenství Fatima, a prostřednictvím příběhu šesti tajně vysvěcených duchovních z tohoto okruhu otevřel před čtenářem „normalizační" realitu způsobem, který se vymyká obvyklé interpretaci. Namísto „času bez dějin" se v každém příběhu zrcadlí zkušenost lidí, kteří se bez ohledu na vnější tlak a desítky důvodů, proč se vyhnout nebezpečí a námaze, rozhodli pro život, který směřoval ke službě druhým v podmínkách naprosto nepříznivých k takovému závazku.

V krátkém úvodu nejprve autor shrnuje úlohu Společenství Fatima v kontextu slovenské „tajné" církve – od založení v roce 1974 se věnovalo hlavně koordinaci a zakládání menších katolických společenstev (dospělých i mládeže), přípravě samizdatu, organizování setkání věřících a zajišťování kontaktu se svobodným světem –, připomíná, že působilo pod přímým vlivem tajného biskupa Jána Korce, a stručně popisuje jeho další osudy po roce 1989. Po tomto úvodu dostává prostor šest duchovních, kteří byli vysvěceni postupně od roku 1971 (Vladimír Jukl ještě před formálním založením společenství) do roku 1988. Příběhy, vyprávěné v „ich" formě, jsou nejenom svědectvím o osobním životě, cestě ke kněžství a jeho naplňování, ale i důležitým svědectvím o nejrůznějších aktivitách slovenského církevního „podzemí" v podstatě od února 1948 (v příběhu Vladimíra Jukla, vězněného v letech 1951–1965), s těžištěm v době „normalizace". Právě Vladimír Jukl společně se Silvestrem Krčmérym, jednou z hlavních postav moderních slovenských církevních dějin, vzpomíná ve svém vyprávění na řadu událostí, o nichž jsme byli dosud jen málo informováni. V příběhu Ladislava Stromčeka (vysvěcen 1988) se čtenář dozví množství podrobností o napjaté atmosféře konce 80. let i o širokém spektru činnosti, na níž se „tajná" církev podílela, a tak by se dalo pokračovat. Specifikum služby, ke které se

členové Společenství Fatima zavázali, dokumentuje skromně zmíněný příběh Františka Kapusňáka, který dobrovolně emigroval začátkem 80. let (a v roce 1989 byl v Římě vysvěcen na kněze): „Na začiatku osemdesiatych rokov sa zastavili dodávky kníh zo Západu, k informáciám, ktoré sme tam posielali, neprichádzala spätná väzba. Usúdili sme, že niekto z blízkych by mal emigrovať a pomáhať odtiaľ. Oslovený bol František Kapusňák, člen nášho spoločenstva." (s. 83)

Šimulčíkova kniha je první prací o činnosti tajně svěcených duchovních na Slovensku. Snad se dočkáme dalších; projekt zmapování jejich osudů podporuje i kardinál Korec. Nezbývá než doufat, že inspirace ze Slovenska podnítí podobnou činnost i v České republice.

Jaroslav Cuhra

Ve službách společné věci: Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989. Uspořádali Vilém Prečan a Milan Uhde za spolupráce Ludgera Udolpha. Brno, Atlantis 2001, 336 s.

„Přestože jsme mu vděčili za tolik věcí, znalo ho jenom málo lidí." Tieto slová sociologičky, niekdajšej disidentky Jiřiny Šiklovej najvýstižnejšie charakterizujú horeuvedenú knihu, ktorú v dvojjazyčnej českej a nemeckej verzii vydalo nakladateľstvo Atlantis v Brne v spolupráci s Československým dokumentačným strediskom v Dobřichovicích.

Zborník vydaný k osemdesiatinám Wolfganga Scheura, niekdajšieho kultúrneho referenta na veľvyslanectve Spolkovej republiky Nemecko v Prahe v rokoch 1981–1986, pripomína málo známu stránku minulosti českého a slovenského disentu. Tento nemecký diplomat sa dobrovoľne zapojil do „kyvadlovej dopravy" v reťazi doručovateľov diskrétnych správ a samizdatov, kde na jednom konci bola Jiřina Šiklová v Prahe a na druhom Vilém Prečan v Hannoveri. Zborník je uvedený gratulačným pozdravom českého prezidenta Václava Havla jubilantovi a myšlienkou z často citovaného prejavu bývalého nemeckého prezidenta Richarda von Weizsäckera predneseného k štyridsiatemu výročiu konca druhej svetovej vojny v Spolkovom sneme: „Minulost nelze dodatečně změnit ani odestát. Kdo však před ní zavírá oči, stává se slepým vůči přítomnosti."

Wolfgang Scheur svojim životným osudom sa líši od väčšiny nemeckých vrstovníkov a ako by bol priamo predurčený k činnosti, do ktorej sa pustil v záverečnej etape svojej profesnej dráhy. Už od polovice tridsiatych rokov patrí k neveľkej skupine odporcov nacistického režimu. Spolupracuje s nimi už ako skaut, odchádza do exilu a do vlasti sa vracia ilegálne a s konšpiratívnym poverením. Potom je vypovedaný zo Švajčiarska a transportovaný do Nemecka, avšak našťastie sa mu podarí ujsť do Juhoslávie. Keď nacistické úrady žiadajú o jeho vydanie, získava od britského úradníka vízum a vojnové roky strávi na územiach pod britskou správou v Palestíne a v Afrike. Po návrate do vlasti v roku 1947 pracuje v nakladateľstvách, lieči sa a v roku 1949 obdrží naspäť nemecké občianstvo, ktorého ho zbavili nacisti. Vstupuje do štátnych služieb a od roku 1954 pôsobí na rôznych miestach v zahraničnej diplomacii.

V roku 1981 prichádza vo funkcii kultúrneho referenta na západonemecké veľvyslanectvo do Prahy, kde je v tom čase stabilne angažovaný jeden pracovník, ktorého úlohou je okrem iného udržiavať kontakt s obhajcami ľudských práv. Scheur sa toho zhostil spôsobom mimoriadne intenzívnym a obratným. Ani po svojom odchode do penzie neprestal udržiavať kontakty s Prahou, s československými disidentami a exulantami. Ako ocenenie svojich zásluh o českú a slovenskú literatúru obdržal od československých nezávislých spisovateľov v apríli 1986 Rad českej knihy – *Ordo libri bohemici*. Aj Spolková republika Nemecko už v septembri 1986 ocenila Scheurovu prácu v Prahe Záslužným krížom a v roku 1995 bol mu udelený Rad T. G. Masaryka druhého stupňa za „vynikající zásluhy o demokracii a lidská práva".

Oslávenec si do zborníku tiež sám prispel, a to spomienkami na svoje pôsobenie v Prahe v rokoch 1981–1986, ktorým dal názov „Cestou". Opisuje v nich svoju kaž-

dodennú prácu diplomata, atmosféru, ktorá ho obklopovala, stretávanie s českými priateľmi, ku ktorým patrili napríklad Sergej Machonin s manželkou, Dezider Galský z Rady židovských náboženských obcí, manželia Klimentoví, Ivan Klíma, Ludvík Vaculík, Jan Trefulka, Milan Uhde a tiež umelci venujúci sa grafike. Jeho utajená činnosť posla vo výmene informácií a kultúrnych hodnôt medzi disentom a exilom sa dátuje od apríla 1983 a Šiklová s Prečanom mu v nej boli najbližšími spolupracovníkmi, zďaleka však nie jedinými. Wolfgang Scheur prevážal zo zahraničia i náboženskú literatúru pre kardinála Františka Tomáška; v tejto súvislosti poznamenáva, aký význam pre postavenie kardinála voči štátnym orgánom mali zahraničné štátne návštevy, ktoré do svojho programu zaraďovali stretnutie v pražskom arcibiskupskom paláci. V Scheurových spomienkach nechýba opisovanie diplomatických úspechov i nezdarov v rokovaní s československými úradmi, či už išlo o hroby nemeckých vojakov na československom území, alebo prezentáciu kultúry Spolkovej republiky Nemecko v Prahe. S vďačnosťou zaznamenáva pomoc v tomto smere od svojich kolegov, rakúskych diplomatov akreditovaných v Prahe.

Nasledujú spomienky Scheurových priateľov a zároveň spolupracovníkov. Markéta Goetzová-Stankiewiczová vo svojom príspevku oceňuje i činnosť diplomatovej manželky Brigitty a Wolfganga Scheura charakterizuje ako „člověka s odvahou, vytrvalostí a moudrostí i v těch nejtěžších podmínkách ve všech životních situacích a v každé době". Ivan Klíma upozorňuje, že „Wolfgang Scheur pro česko-německé vztahy vykonal tolik jako málokdo jiný". Petr Pithart pripomína, že „příběh systematické, riskantní konspirace pro věc svobody a lidských práv přítele Scheura nebyl jediným, byl však klíčovým, nebyl totiž jen epizodou jako většina jiných, vyžadoval dlouhodobé osobní nasazení a přitom maximální skromnost".

Jiřina Šiklová, jedna z hlavných postáv tohoto príbehu, humorne popisuje konšpiratívnu komunikáciu medzi jej mamičkou a Scheurom. „Vždy mu něco vykládala, ale protože si nechtěla přiznat, že špatně slyší, nikdy nepoznala, že jí Wolfgang nerozumí." Ďalšími medailónmi v zborníku sú zastúpení Eda Kriseová, Alexander Kliment, Ludvík Vaculík. Vilém Prečan vo svojom príspevku „Léta velkého zázraku" rozpráva o Scheurových osudoch nielen z hľadiska účastníka príbehu, ale najmä s nadhľadom historika. Na jednej strane upozorňuje, že Scheurova misia a z nej sa odvíjajúce aktivity by nemohli fungovať v takom rozsahu, keby neboli posvätené z najvyšších miest, totiž autoritou západonemeckého ministra zahraničných vecí. Tomu napomohol svojim vplyvom Jiří Pelikán ako poslanec Európskeho parlamentu. Na druhej strane by to nebolo možné, „kdyby nebyla osobnost Wolfganga Scheura, který v sobě nesl zkušenost politického uprchlíka zažitou v mladosti na vlastní kůži, jehož přežití záviselo na solidaritě a pomoci slušných lidí". Sám Scheur v jednom liste napísal: „Co jsem dělal, dělal jsem z vlastního popudu a potřeby." Vilém Prečan nezamlčuje, že nemecká strana touto pomocou sledovala tiež svoj záujem. Za spoľahlivé, necenzurované informácie o vnútornej situácii v krajine boli nemeckí diplomati ochotní sprostredkovať spojenie medzi disentom a politickou emigráciou. Prečan vypočítava, že len v roku 1984 sa stretol s Scheurom deväťkrát, rovnako ako v roku 1985. Tento príspevok dopĺňajú ukázky z ich vzájomnej korešpondencie vedenej medzi Prahou a Hannoverom v roku 1983.

Zborník *Ve službách společné věci*, ktorý usporiadali Vilém Prečan a Milan Uhde za spolupráce Ludgera Udolpha, je veľmi cenným príspevkom k dejinám československého disentu a exilu pred rokom 1989.

Vojtech Čelko

ŽÁČEK, Pavel: *Přísně tajné: Státní bezpečnost za normalizace. Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989*. Praha, Votobia 2001, 269 s.

Autor pracoval několik let v Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, kde se zabýval činností Státní

bezpečnosti. Již v té době publikoval nebo se podílel na vydávání dokumentů vztahujících se k danému tématu, v současné době patří k jeho předním znalcům. V této publikaci zveřejnil Pavel Žáček pět nejdůležitějších směrnic, které „zásadním způsobem vymezovaly operativní činnost kontrarozvědných součástí Státní bezpečnosti" (s. 10). V jednotlivých kapitolách pak podrobně rozebírá ty směrnice, které se týkaly činnosti pracovníků kontrarozvědky, práce se spolupracovníky, vyhledávání osob ohrožujících pořádek a bezpečnost a preventivní činnosti. Poslední část je věnována novelizaci předpisů kontrarozvědky. Autor postupuje tak, že rozebírá jednotlivé směrnice a rozsáhle cituje jejich nejdůležitější části. Neoddělitelnou součástí jeho publikace je obsáhlý poznámkový aparát (celkem 49 stran), v němž upozornil na některé další předpisy, a tím dokreslil obraz Státní bezpečnosti v této oblasti. Více než polovinu knihy tvoří pak dvanáct příloh, které se zabývají převážně organizačními řády jednotlivých složek Státní bezpečnosti.

Státní bezpečnost patřila k nejdůležitějším oporám komunistického režimu, jejím úkolem bylo bojovat proti vnějšímu a vnitřnímu nepříteli. Nepředstavovala však samostatnou, nezávislou složku, ale podléhala vedení Komunistické strany Československa, i když jejich vzájemné vztahy byly v různých obdobích odlišné. V polovině 80. let, jimiž se tato publikace zabývá, byla prosazena a uznána „vedoucí úloha strany", kterou vrcholné orgány KSČ zajišťovaly zejména prostřednictvím „kádrové politiky". Proto také historik, aby pochopil funkci StB a mohl zhodnotit materiály, které produkovala, jako historický pramen, se musí seznámit s jejím fungováním, vnitřní strukturou; a tomu Žáčkova publikace podstatně napomáhá. Naléhavým úkolem však zůstává i nadále kritika pramenů této provenience. Jinou záležitostí je, jak bezpečnost své úkoly plnila. Autor v této souvislosti upozorňuje, že jak „normalizační" vedení, tak všechny složky bezpečnostního aparátu podceniły stav československé společnosti (s. 11), což se nutně projevilo i při řešení krize režimu. Tato otázka však již nebyla předmětem anotované práce.

Publikováním směrnic přispívá Pavel Žáček k zveřejňování pramenů, které bývají relativně nepřístupné, a jak sám píše, nabourává tak nebezpečnou zásadu „neotvírat archivy, a to i v případě materiálů, u nichž nehrozí žádný střet s ochranou osobnosti" (s. 8). To je také přínosné.

Na obálce je uveden podtitul *Utajená fakta o činnosti StB*. Je to možná obchodně atraktivní, avšak matoucí, neboť obsahem knihy není činnost, nýbrž směrnice.

Milan Otáhal

ARBOGAST, Christine: *Herrschaftsinstanzen der württembergischen NSDAP: Funktion, Sozialprofil und Lebenswege einer regionalen NS-Elite 1920–1960*. München, Oldenbourg 1998, 295 s.

Anotovaná práce, původně disertace tübingenské univerzity, je studií o nižších funkcionářích württemberské NSDAP: okresních stranických vedoucích (*Kreisleiter*), jim podřízených vedoucích místních skupin (*Ortsgruppenleiter*) a o vedoucích okresních ženských organizací (*Kreisfrauenschaftsleiterinnen*). Autorka se zabývá jejich sociálním profilem (kolektivní biografií), činností a osudy v období 1920–1960. Práce však přináší i něco navíc – rozkrývá stranický aparát na okresní úrovni včetně každodenních mocenských střetů a soupeřících skupin, sleduje politizaci všedního života a zapojení žen do nacistické politiky a zajímavé jsou její pohledy na poválečnou denacifikaci a vyrovnávání s nacistickou minulostí v Německu 50. let.

Použitými prameny byla akta osmi württemberských okresů (z celkem 62, respektive 37 po správní reformě z roku 1937) a svazky denacifikačních komisí (*Spruchkammer*). Za upozornění stojí autorčina stížnost v úvodu její práce: jmenuje dalších devět württemberských okresů, jejichž příslušná akta leží v ludwigsburském zemském archivu nezpracovaná,

a tudíž nepřístupná, a stěžuje si na restriktivnost při zpřístupňování pramenů a pomalost jejich archivního zpracování. Autorka jako by mezi řádky naznačovala, že takové ztěžování práce historiků nemusí mít jen technické příčiny (s. 17). Sama Arbogastová přitom ve věci ochrany osobních dat postupuje značně neobvyklým způsobem – pravá jména uvádí jen u okresních stranických vedoucích a vedoucích místních skupin, zatímco u vedoucích ženských organizací NSDAP a ostatních osob, které „nebyly důležitými funkcionáři veřejného života" (sic!) (s. 18), používá pseudonymy. Autorčino zdůvodnění tohoto postupu, že jde o osoby dosud v jejich působišti známé, vyznívá nepřesvědčivě. Použití pseudonymů snižuje relevantnost knihy – ostatní badatelé, novináři a jiní zájemci, ať již se o tu či onu osobu budou zajímat z jakéhokoli důvodu, budou znovu sami muset jít do pramenů. Zvolený přístup navíc připravuje historiografii (nejen uvedeného období) o důležitý aspekt nepředpojatého zhodnocení jednotlivých aktérů: konkrétnost mimo jiné vždy poskytuje jisté zadostiučinění přinejmenším obětem a je i etickým apelem k současníkům – naše skutky jednou budou spravedlivě zváženy.

Použití pseudonymů se týká především nacistek. Zmíněnou „diskrétnost" lze proto chápat též jako projev autorčina „ženského pohledu", patrného v pasážích o nacistických funkcionářkách, kde Arbogastová citlivě odhaluje specifika jejich postavení a činnosti.

Z jejích zjištění o sociálním profilu funkcionářů shrňme: zatímco funkcionářky obvykle pocházely z vyšších a středních vrstev, mužští okresní nacističtí funkcionáři byli většinou ze střední a nižší střední vrstvy – z jedné třetiny šlo o zaměstnance, z druhé o úředníky veřejné správy. Z profesí zde bylo zastoupeno nejvíce učitelů obecných škol. Pro vyšší úřednictvo a příslušníky svobodných zaměstnání nebyla regionální stranická kariéra nijak přitažlivá.

Na konci války würtemberští nacističtí okresní funkcionáři vydali ohnivé výzvy k posílení bojového nadšení obyvatelstva, poté však všichni bez výjimky před Spojenci uprchli. Byli ovšem v drtivé většině případů snadno rozpoznáni a zadrženi. Ve spojeneckých internačních táborech strávili průměrně tři roky. Smutná jsou zjištění, jak snadno docházelo v 50. letech k jejich návratům za katedry. Podporu přitom bývalé kádry NSDAP nenacházely jen u ostatních „starých struktur" na radnicích, školských úřadech a ministerstvech, ale rovněž u obyvatel obcí, kde předtím působily v politických funkcích. Arbogastová uvádí jako nejkřiklavější ukázku poměrů v 50. letech případ bývalého okresního stranického vedoucího, který byl v roce 1947 odsouzen do vězení za rozkaz k popravě dvou mužů, po čtyřech letech byl však omilostněn a po dalších čtyřech již opět vyučoval – tam, kde byl dříve nacistickým funkcionářem. Učitelského místa byl zbaven až po iniciativě jednoho sociálnědemokratického poslance zemského sněmu, a to teprve po vleklých průtazích – místním lidem jeho učitelské působení nijak nevadilo. Tento a podobné případy, které jsou popsány v hutných zkratkách, Arbogastovou vedou k polemice s některými autory (Barbara Faitová, Hermann Graml), kteří tvrdí, že po porážce nacismu německé obyvatelstvo nacistické pohlaváry neformálně bojkotovalo a odsuzovalo do izolace (s. 249 nn.).

Autorka se důkladně zabývá prací denacifikačních komisí. Zajímavá jsou její zjištění, že asi největší důraz kladly komise na chování funkcionářů při listopadovém protižidovském pogromu roku 1938 (takzvané Říšské křišťálové noci) a na motivy jejich vystoupení z církve. Je zajímavé, že denacifikační komise nacistické funkcionářky silně tlačily do tradiční ženské role. Přeceňovaly jejich závislost na manželích a přejímaly často bez dalšího vysvětlení jejich (zjevně alibistická) tvrzení, že vstoupily do stranických funkcí na manželovo přání (s. 236). Na druhou stranu však byly nacistky v důsledku zmíněného konzervatismu komisí ve srovnání se svými nadřízenými funkcionáři (s ohledem k provinění obou skupin, s. 261) postihovány citelněji.

Autorka například nalezla jen jednu jedinou funkcionářku – taktéž někdejší učitelku – jíž se v 50. letech podařil návrat do školy. Narozdíl od mužských funkcionářů jí ale zůstaly odepřeny další funkce (školní rada atd.) a definitiva.

Je škoda, že Arbogastová nedávala své poznatky častěji do souvislostí s dosavadní literaturou. Například u jejího oblíbeného tématu postavení funkcionářek v režimním aparátu, jejich vztahu k ideologii nacismu a s tím souvisejících společenských změn je zjevné, že její poznatky o reálné emancipaci nacisticky angažovaných žen (jde o jev ve vztahu k nacistické ideologii a propagandě ovšem paradoxní) posilují obecně spíše neochotně přijímané argumenty těch badatelů (Ralf Dahrendorf, Detlef Peukert, David Schoenbaum), kteří v nacistické epoše rozeznávají prvky sociální revoluce a modernizace v řadě (i každodenních) aspektů. Arbogastová však svá zjištění takřka nezobecňuje a někdy zbytečně zůstává v „ulitě" regionální studie.

Anotovaná monografie je originální svým neobvyklým časovým záběrem, přesahujícím tradičně vymezované dějinné etapy. Dává tak možnost vidět řadu skutečností v širších souvislostech a lépe jim porozumět – to platí jak o mentalitě funkcionářů a vztahu obyvatelstva k nim, tak o některých aspektech fungování německých úřadů před rokem 1945 i po něm. Práce by se svým zaměřením i metodou mohla stát inspirací též pro budoucí práce české historiografie – například o sociálním profilu, činnosti a osudech komunistických funkcionářů od roku 1969 do současnosti.

Petr Šafařík

BECKER, Thomas P. – SCHRÖDER, Ute: *Die Studentenproteste der 60er Jahre: Archivführer – Chronik – Bibliographie*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2000, 381 s.

Rok 1968 a s ním spojené studentské protesty druhé poloviny 60. let představují v dnešním Německu stále žhavé a kontroverzní téma. Svědčí o tom i vášnivá a velmi politizovaná diskuse nad minulostí spolkového ministra zahraničí Joschky Fischera, která se u našich sousedů rozpoutala v lednu 2001. Na pozadí sporu, do jaké míry tento politik v minulosti udržoval kontakty se členy obávané Frakce rudé armády (RAF) či zda sympatizoval s palestinskými teroristy, vyvstala otázka po smyslu a odkazu roku 1968, který je synonymem pro celou jednu generaci západních Němců. Mnozí z těch, kteří před třemi desítkami let protestovali proti válce ve Vietnamu, vládě takzvané velké koalice, neutěšenému stavu na německých univerzitách a požadovali odchod bývalých protagonistů nacistického režimu z veřejných funkcí, zastávají dnes významné politické posty, jsou součástí kulturní a akademické elity.

Není tedy divu, že téma osmašedesátníků zaměstnává jak novináře a politiky, tak historiky a politology. Významnými příspěvky do této diskuse jsou nedávno vydané knihy (KOENEN, Gerd: *Das rote Jahrzehnt: Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967–1977*. Köln/R., Kiepenheuer & Witsch 2001; KRAUSHAAR, Wolfgang: *1968 als Mythus, Chiffre und Zäsur*. Hamburg, Hamburger Edition 2000). Ke zkoumání fenoménu roku 1968 je navíc příhodná doba: po uplynutí třiceti let se otevírají odborné veřejnosti archivy, které obsahují dokumenty nejrůznější povahy vztahující se ke studentskému hnutí. V minulém roce vydalo nakladatelství Böhlau publikaci Thomase P. Beckera a Ute Schröderové s názvem *Die Studentenproteste der 60er Jahre*, která všem historikům a sociálním vědcům zkoumajícím toto období jejich práci velmi usnadňuje.

Jedná se o průvodce archivy, kroniku událostí let 1965–1970 a bibliografii v jednom svazku. První část obsahuje seznam německých i některých zahraničních archivů, v nichž jsou k dispozici materiály ke studentskému hnutí. Vedle archivů sociálních hnutí (jako je např. Archiv des Hamburger Instituts für Sozialforschung), vědeckých spolků a institucí, politických stran a médií jsou zde zastoupeny také archivy státní, městské, univerzitní a sou-

kromě. Uvedena je vždy adresa, telefonní i faxové spojení a popis uchovávaných materiálů. Užitečnými badatelé jistě shledají také informace o otevíracích dobách či eventuálních poplatcích.

Kronika událostí začíná prosincem roku 1964, kdy členové berlínského Socialistického studentského svazu Německa (SDS) důrazně vystoupili proti návštěvě konžského prezidenta Tschombého ve Spolkové republice. Organizátorem celé akce, která skončila několika hozenými rajčaty, byl tehdy Rudi Dutschke. Jelikož je podle autorů publikace německé studentské hnutí 60. let bezprostředně spojeno s dějinami SDS, končí také jimi sestavená kronika v roce 1970, kdy byla tato organizace rozpuštěna. Důraz při chronologickém řazení událostí přitom nekladou pouze na vývoj na velkých německých univerzitách, ale věnují pozornost také menším vysokým školám, a vše sledují v kontextu dění v USA, Vietnamu, Francii i Československu.

Bibliografie je řazena tematicky, přičemž v centru pozornosti stojí studentské hnutí ve Spolkové republice v druhé polovině 60. let. Pozdější vývoj (např. terorismus 70. let) je pouze nastíněn, totéž platí pro literaturu k událostem v zahraničí. Autoři při sestavování bibliografie důrazně rozlišovali mezi „literaturou", která má dění komentovat a dokumentovat, a „prameny", které obsahují výpovědi přímých účastníků a jejich osobní stanoviska. Bibliografický seznam navíc obsahuje část věnovanou literatuře a pramenům k feministickému hnutí, výčet dostupných audiovizuálních nahrávek a dosud publikovaných bibliografií a pramenů k událostem v jednotlivých německých městech. Ačkoliv Becker a Schröderová v předmluvě upozorňují na nemožnost sestavit naprosto vyčerpávající bibliografii k tématu tak obsáhlému, jako je studentské hnutí 60. let, je výsledek jejich úsilí pozoruhodný. Práci s jejich publikací navíc velmi usnadňuje rejstřík na konci knihy, který je rozdělen do části věnované institucím, organizacím a skupinám (zde najde čtenář mimo jiné odkazy na pojmy jako „sit-in", „numerus clausus" nebo „obsazení rektorátu"), jmenného rejstříku a konečně seznamu měst.

Studentské protesty druhé poloviny 60. let do značné míry změnily tvář západoněmecké společnosti. Nyní, po více než třech desetiletích, mají odborníci možnost nahlédnout do německých archivů a podrobit v nich uchovávané materiály kritickému zkoumání. Chtějí-li ale ušetřit co nejvíce času a energie a bádání si v mnohém usnadnit, měli by nejdřív nahlédnout do publikace Thomase P. Beckera a Ute Schröderové.

Šárka Daňková

FRANK, Mario: *Walter Ulbricht: Eine deutsche Biographie*. Berlin, Siedler Verlag 2001, 537 s.

Svou monumentální biografii zakladatele východoněmeckého státu uvádí autor prostým popisem událostí od dubna do září 1953 ve stylu filmového scénáře. První krize režimu, dělnický protest namířený proti komunistickému vedení, a především proti generálnímu tajemníkovi, proti němuž se obrátila i větší část politbyra, je klíčovou zkouškou vůle k moci a hvězdnou hodinou taktické ekvilibristiky Waltra Ulbrichta. Hned zpočátku jsme tak díky této ouvertuře, umocněné užitím prézentního času, vtaženi za šedivou, neosobní fasádu diktatury SED do oblasti nejistoty lidského jednání tváří v tvář nepřehlednosti přítomného dění.

Po téměř čtyřiceti letech od vydání Ulbrichtovy politické biografie z pera Caroly Sternové přichází německý publicista a historik střední generace s kritickým, syntetickým zpracováním životopisu nejvýznamnějšího východoněmeckého komunistického vůdce a jednoho z předních činitelů, který zasahoval do dějů mezinárodního komunistického hnutí dobré půlstoletí.

Jak sám autor přiznává, Sternová mu byla zdrojem inspirace i přesto, že napsala svou práci dlouho před Ulbrichtovou smrtí a neměla přístup k archivním dokumentům. Ovlivnila ho mimo jiné i svou zá-

kladní myšlenkou, „že Waltra Ulbrichta je třeba brát vážně". Této zásady, která by ostatně mohla sloužit jako motto pro současný výzkum komunistických režimů vůbec, se Frank na čtyřech stech padesáti stranách čistého textu věrně drží.

Po zmíněné předehře následuje v podstatě chronologicky vylíčený životní příběh, který začíná dětstvím Waltra Ulbrichta v dělnickém prostředí vilémovského Lipska a končí jeho smrtí ve východním Berlíně 1. srpna 1973. Frank sleduje Ulbrichtovu celoživotní angažovanost pro myšlenku komunismu, která začala roku 1919 spoluprací s nově založenou Komunistickou stranou Německa v Lipsku a přes práci v Kominterně, poslaneckou funkci v zemském i Říšském sněmu, pařížský exil po roce 1933, účast ve španělské občanské válce a práci v Moskvě vyvrcholila dlouholetým vykonáváním nejvyšší stranické a později i státní funkce ve východním Německu. Autor hojně využívá archivních materiálů zpřístupněných po pádu komunismu v Evropě a nové poznatky ke svému tématu těží zejména z fondů Komunistické internacionály, Státní rady NDR a protokolů jednání saského zemského sněmu za výmarské republiky. Své badatelské nálezy však příliš nezdůrazňuje a místo toho je zasazuje do kontextu dosavadní literatury i dobových svědectví těch, kteří měli s Ulbrichtem v průběhu jeho dlouhého života co do činění (Becher, Dahlem, Herrnstadt, Honecker, Pieck aj.). Výsledkem je nejen faktograficky bohatý, ale i velmi barvitý životopis německého komunisty, orámovaný zasvěcenými výklady fungování německého komunistického hnutí za doby Výmaru, ilegální činnosti i práce Kominterny v podmínkách třetí říše a budování „proletářské" diktatury „prvního německého dělnického státu". Frank má smysl pro dynamiku vyprávění a dokáže svůj text oživit nejen zmiňovanými dobovými postřehy, ale i hagiografickými „ulbrichtovskými" motivy z 50. let, jež přes svou nedůvěryhodnost dodnes zanechávají své stopy. Dokladem je třeba případ legendy o Ulbrichtově účasti v lipském spartakovském hnutí, již Frank věcně a rychle vyvrací. Pojednává i o Ulbrichtových cestách do Prahy v polovině 30. let, zdejším prostředím se však nezabývá a tato epizoda jej zajímá pouze z hlediska vývoje vztahu komunistického a sociálnědemokratického exilu vpředvečer prosazení strategie lidové fronty. O něco zajímavější je pro českého čtenáře popis prvních zahraničněpolitických úspěchů východního Berlína a ekonomických reforem („rudý hospodářský zázrak") v polovině 60. let, jež byly zároveň doprovázeny zesílením ideologického konzervativismu ve vedení SED. To vyústilo v Ulbrichtovo aktivní prosazování tvrdého zásahu proti „pražskému jaru". Ani zde však kniha nepřináší nové poznatky a opírá se o již známé práce německých historiků.

Frank dosáhl ve svém díle velmi vyváženého obrazu „vážně braného života Waltra Ulbrichta". I při líčení soukromého života prvního muže strany se drží pramenů a dobových svědectví, charakterizuje Ulbrichta jeho činy a citací jeho vlastních slov a nepouští se na tenký led nadbytečného psychologizování. Nesnaží se také řešit základní sporné otázky historiografie komunistického hnutí a NDR, a tak například ponechává stranou řadu desetiletí diskutovaný problém charakteru komunistického režimu ve východním Německu. Díky tomu se mu daří držet sevřenou dějovou linii, což přispívá ke čtivosti a srozumitelnosti knihy, kterou lze každému zájemci o dějiny NDR či meziválečného komunistického hnutí jen doporučit.

Michal Kopeček

SMOLAR, Aleksander: 1989 – Geschichte und Gedächtnis. In: *Transit: Europäische Revue*, č. 20 (zima 2000/2001), s. 15–43.

Autor je politolog a těžiště jeho stati leží v analýze otázky, jak a proč se deset let po revolučních událostech ve východní Evropě v roce 1989 změnily názory na jejich charakter a význam. Symbolicky tuto změnu podle jeho názorů potvrzují i oslavy, které se u příležitosti desetiletého výročí konaly v Berlíně a Praze, především složení čest-

ných hostů, kterými byli zástupci států, jež podstatně ovlivnily tehdejší situaci. I to ilustruje, že se již nezdůrazňuje pád diktatur, úloha masových demonstrací, mírové předání moci, ale za rozhodující se považují změny, které byly ovlivněny mocnými tohoto světa, především radikální geopolitické posuny spojené s pádem sovětského impéria, s koncem bipolárního světového pořádku a s „rovnováhou strachu". Že tyto události jsou pokládány za geopolitickou revoluci, potvrzuje podle Smolara i skutečnost, že symbolem se stal pád Berlínské zdi. Autor proti této tezi vyzdvihuje úlohu lidu, národa a občanské společnosti, jak byla ztělesněna Solidaritou, a za hrdiny revoluce pokládá antihrdinské intelektuály, kteří bojovali za pravdu, morálku a lidská práva. V té souvislosti poukazuje na to, že ke změně obrazu revoluce a vyhasínání vzpomínek na ni přispěla debata o povaze přeměn, která proběhla na Západě. Autor pak stručně charakterizuje názory a závěry některých badatelů. Zájem západních vědců se zaměřil také na otázku, jaký význam mají tyto události pro světové a evropské dějiny. I v této oblasti došlo k jisté relativizaci výsledků roku 1989, jak o tom svědčí teorie, že pád komunismu byl nevyhnutelný, že jej způsobily historické mechanismy, a nikoli občanská hnutí. Rok 1989, který patří nepochybně mezi velké okamžiky dějin, inspiroval i k některým obecným závěrům. Pro jedny znamenal „konec dějin" ve filozofickém smyslu – tedy zánik alternativ k liberálnědemokratickému zřízení –, pro druhé naopak otevření cesty k dějinám. Země, národy i kontinenty dostaly šanci utvářet samy svůj osud, ale objevily se i problémy: chaos, anarchie, etnické konflikty.

V další části se autor zabývá otázkou, jak uplynulé události ovlivnily situaci na Západě, NATO a jeho identitu, proces evropské integrace, ale i tím, jaké jsou prameny legitimity západních demokracií. Do popředí se pod jejich vlivem dostaly etické otázky, například se zdá, že mezinárodní společenství je stále citlivější na porušování lidských práv. Podle Smolara existovaly tři ideologické orientace, které přikládaly roku 1989 a jeho předhistorii všeobecný význam, a to určité kruhy levicově orientovaných intelektuálů, část západní nové, neokonzervativní pravice a konečně vlivné kruhy křesťanského světa. Současně ukazuje, co si z nich jednotlivé proudy vzaly.

Neméně důležitý je vztah obyvatelstva východní Evropy ke komunismu, což souvisí i s hodnocením roku 1989. Autor jej charakterizuje jako ambivalentní, neboť byl ovlivněn nepříznivými důsledky transformace. Právě nespokojenost a strach před budoucností brání odpovídajícímu ocenění výsledků roku 1989, ba dokonce vedou často i k jejich odmítnutí. Autor si dále klade otázku, co zůstalo ze snů, které byly spojeny s rokem 1989. Za jeden z mýtů považuje „návrat do Evropy". Dokládá, že se pod ním neskrývá spojení dvou rovnoprávných partnerů, nýbrž že jde o rozšíření Evropské unie na východ, o splnění podmínek stanovených touto organizací. Připomíná to tudíž sjednocení Německa, tj. pohlcení východního státu západním. V závěru Smolar charakterizuje polskou Solidaritu a její význam a dospívá k názoru, že v současné době je již mrtvá.

Milan Otáhal

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje vybrané články z odborných časopisů a sborníků zahraniční provenience vydaných v letech 1998–2001.

Do oddílu I. a III. jsou zařazeny jmenné záznamy, které do jednotlivých pododdílů věcně příslušejí. Do I.E jsou zařazeny jen tituly týkající se světových dějin ve vztahu ke střední/východní Evropě. Chronologické hledisko je uplatňováno především v oddíle IV., ale i všude tam, kde tematika souvisí s určitým kratším časovým obdobím. To se týká i společenskovědní problematiky a kratších historických úseků Slovenska; v oddílu V.C jsou zařazeny jen historické práce přesahující dvě časová období. Práce k českým/československým dějinám delšího časového rozpětí jsou zařazeny do pododdílu IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy, které propojují chronologické a tematické skupiny, ale také informují o relevantních titulech.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie
I.A Obecné problémy historiografie, historici
I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
I.C Bibliografie
I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika
II.A Ekonomie
II.B Filozofie, politologie, publicistika
II.C Sociologie, demografie, urbanismus
II.D Právo
II.E Ekologie

III. Prameny
III.A Projevy, stati
III.B Dokumenty, fotografie
III.C Memoáry, deníky, svědectví
III.D Rozhovory
III.E Korespondence

IV. Chronologická část
IV.A 1918–1939
IV.B 1939–1945
IV.C 1945–1948
IV.D 1948–1967
IV.E 1967–1970
IV.F 1970–1989
IV.G 1990–2000
IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část
V.A Střední / východní Evropa
V.B České / československé vztahy se zahraničím
(mimo tituly uvedené pod V.C a D)
V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
V.D Česko / československo-německé vztahy
V.E Židé v Československu
V.F Osobnosti, biografie
V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie

BLAHO, František 1
Neznalosť alebo zámer pri písaní dejín? - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 480-483. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

CSÉFALVAY, František 2
Slovenská republika (1939-1945) v historiografii posledného desaťročia. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 58-74. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

HALAJ, Dušan 3
Medzinárodný rozmer SNP : Súčasný stav, možnosti a perspektívy výskumu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 248-253. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

HALAJ, Dušan - 4
KOVÁČIKOVÁ, Katarína - KOVÁČOVÁ, Viera
Objektívny výklad histórie protifašistického odboja a SNP : Základ argumentácie pri potláčaní prejavov neofašizmu na Slovensku. - In: Prejavy neofašizmu v Európe / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 135 s. - S. 79-95. - Akce: Prejavy neofašizmu v Európe [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 2.12.1998-3.12.1998.

HUČKO jr., Ján 5
Problematika národnoobranného boja v dielach významných slovenských historikov v rokoch 1895-1918. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 233-243. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenice. 14.11.1995-16.11.1995.

KAMENEC, Ivan - BYSTRICKÝ, Valerián 6
Historik v čase a priestore [Ľubomír Lipták]. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 7-10.

KAMENEC, Ivan 7
Niekoľko osobných reflexií na Hertu Tkadlečkovú. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 9-15.

KAMENEC, Ivan 8
Stereotypy v slovenských dejinách a v slovenskej historiografii. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 339-344. - Akce: Demokracia a Európa [Pracovní zasedání]. Nitra. 4.5.1999.

KORIM, Vojtech 9
Zámery a ciele výučby dejín o Slovensku v rokoch 1938-1945 a historické vedomie mladej generácie. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 445-452. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KOVÁČIKOVÁ, Katarína 10
Ľudské straty a obete obyvateľov Slovenska v rokoch 2. svetovej vojny : Projekt a súčasný stav výskumu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 417-419. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KRATOCHVÍL, Viliam 11
Problémy tvorby programového projektu výučby dejepisu v transformujúcej sa spoločnosti. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 65-73.

PICHOJA, Rudolf Germanovič 12
O nekotorych aspektach „istoriografičeskogo krizisa", ili o „nepredskazujemosti prošlogo". - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 4 (2000), s. 15-28.

SCHNEIDER, Ulrich 13
Boj o spomienku : K historickopolitickému sporu o vedecké spracovanie nemeckého antifašistického odboja. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 290-303. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

STARK, Joachim 14
Einige grundsätzliche Überlegungen zum Heimatbegriff. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 1-13. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

TOŠČENKO, Žan Terent'jevič 15
Istoričeskoje soznanije i istoričeskaja pamjať : Analiz sovremennogo sostojanija. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 4 (2000), s. 3-14.

VITÉZ, Gabriel 16
[K úrovni přípravy učitelů dějepisu na Pedagogické fakultě VŠP v Hradci Králové]. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 365. - Rec. na : K úrovni přípravy učitelů dějepisu na Pedagogické fakultě VŠP v Hradci Králové / František Nesejt, Vladimír Wolf. - Hradec Králové : Pedagogická fakulta VŠP, 1998. - 92 s.

Viz též 33, 34, 36, 49, 50, 53, 81, 360

I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce

BARNOVSKÝ, Michal 17
[Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 2, 1949-1953 gg.]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 552-555. - Rec. na : Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944-1953 gg. Tom 2, 1949-1953 gg. / Red. kol. T. V. Volokitina aj. - Moskva ; Novosibirsk : Sibirskij chronograf, 1998. - 1004 s.

BUREŠOVÁ, Jana 18
Mezinárodní vědecká konference o politickém a stavovském zemědělském hnutí ve 20. století. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 710-712. - Akce: Politické a stavovské zemědělské hnutí ve 20. století [Mezinárodní vědecká konference]. Uherské Hradiště. 17.5.2000-18.5.2000.

DEÁK, Ladislav 19
Zasadnutie Komisie historikov Slovenska a Poľska v Bratislave 9.-10.11.1999 : Záverečné zhodnotenie. - In: Historické štúdie. - Roč. 41, (2000), s. 163-164. - Akce: 2. vedecké zasadnutie Komisie historikov Slovenska a Poľska . Bratislava. 9.11.1999-10.11.1999.

FEIBER, Albert A. 20
Die archivalischen Bestände der deutschen Vertriebenengruppen und anderer „nichtöffentlicher" Institutionen. - In: Vetriebene in Deutschland / Hrsg. Dierk Hoffmann. - München, 2000. - 474 s. - S. 427-436.

FRUTH, Magret 21
Die Bestände des Bundesarchivs Berlin und der Stiftung Archiv des Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv (SAPMO) zur Integration von Flüchtlingen und Vertriebenen nach 1945. - In: Vetriebene in Deutschland / Hrsg. Dierk Hoffmann. - München, 2000. - 474 s. - S. 409-416.

HALLON, Ľudovít 22
27. sympózium Medzinárodného komitétu pre dejiny techniky (ICOHTEC) v Prahe. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 709-710. - Akce: 27. sympozium Mezinárodního komitétu ICOHTEC . Praha. 21.8.2000-26.8.2000.

HETZER, Gerhard 23
Die Bestände der bayerischen Landesflüchtlingsverwaltung im Bayerischen Hauptstaatsarchiv. - In: Vetriebene in Deutschland / Hrsg. Dierk Hoffmann. - München, 2000. - 474 s. - S. 417-420.

HILDE, Paal Sigurd 24
Pramene na World Wide Web o druhej svetovej vojne a povojnovom období. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 378-384. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

KOVÁČOVÁ, Viera 25
Nové výskumy v archívoch Ruskej federácie. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 473-479. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KOZLOV, Vladimir Petrovič 26
Reformirovanije archivnogo dela v Rossii i publikacii dokumentov po istorii XX v. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 5 (1999), s. 5-9. - Akce: Problemy publikacii dokumentov po istorii Rossii XX v. [Vserossijskaja naučno-praktičeskaja konferencija archivistov i istorikov]. Moskva. 1.6.1999-2.6.1999.

KRAJČOVIČ, Milan 27
Medzinárodná vedecká konferencia : Európa medzi vojnou a mierom. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 577-579. - Akce: Európa medzi vojnou a mierom [Mezinárodní vědecká konference]. Otzenhausen. 19.5.2000-21.5.2000.

KULIKOVA, N. V. 28
Demokratičeskije revoljucii v Central'noj i Vostočnoj Jevrope : Desjať let spustja / Material podgotov. ... - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 2 (2000), s. 90-105. - Akce: Demokratičeskije revoljucii v Central'noj i Vostočnoj Jevrope : Desjať let spustja [Kruglyj stol]. Moskva. 10.1999.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 29
Revoljucií 1989 g. v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy : Vzgljad čerez desjatiletije. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 6 (1999), 204-207. - Akce: Revoljucii 1989 g. v stranach Central'noj i Vostočnoj Jevropy : Vzgljad čerez desjatiletije [Mezinárodní vědecká konference]. Moskva. 20.4.1999-21.4.1999.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 30
Správa o konferencii „Židia medzi tradíciou a súčasnosťou". - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 369-370. - Akce: Židia medzi tradíciou a súčasnosťou [Konference]. Zvolen. 27.8.1998.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 31
Správa o medzinárodnej konferencii „Židovská komunita na Slovensku v období autonómie v porovnaní s vtedajšími udalosťami v Rakúsku". - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 372-373. - Akce: Židovská komunita na Slovensku v období autonómie v porovnaní s vtedajšími udalosťami v Rakúsku [Mezinárodní konference]. Bratislava. 5.10.1998.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 32
Správa o medzinárodnej vedeckej konferencii „Československo 1918-1968 : Osudy demokracie ve střední Evropě" a zasadnutie Slovensko-českej komisie historikov 5.-8.10.1998. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 371-372. - Akce: Československo 1918-1938 [Mezinárodní vědecká konference]. Praha. 5.10.1998-8.10.1998 ; Zasedání Česko-slovenské komise historiků. Praha. 8.10.1998.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 33
Správa o zasadnutí Česko-slovenskej komisie historikov. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 369. - Akce: 8. zasedání Česko-slovenské komise historiků. Banská Bystrica. 11.3.1998-13.3.1998.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 34
Správa o zasadnutí Česko-slovenskej komisie historikov. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 381. - Akce: 10. zasedání Česko-slovenské komise historiků. Trnava. 10.3.1999-12.3.1999.

ORLIK, Igor' Ivanovič 35
Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov, 1944-1953 gg. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 5 (1999), s. 183-199.

PELČÁKOVÁ, Dagmar 36
Rozvíjanie česko-slovenskej spolupráce na poli historickej vedy. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 579. - Akce: 12. zasedání Česko-slovenské komise historiků. Bratislava. 11.4.2000-13.4.2000.

PODOLEC, Ondrej 37
Slovensko a druhá svetová vojna. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 575-576. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní konference]. Bratislava. 29.5.2000-30.5.2000.

RUSNÁK, Dárius 38
Slovenská republika 1939-1945 vo fondoch Slovenského národného archívu v Bratislave. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 212-221. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

SEŤ 39
Seť federal'nych gosudarstvennych archivov Rossii. - In: Istoričeskij archiv. - Č. 4 (1999), s. 220.

SUCHOŃSKI, Adam 40
Slovenské národné povstanie v zahraničných učebniciach dejepisu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 428-433. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

TICHVINSKIJ, Sergej Leonidovič 41
Itogi XIX Meždunarodnogo kongressa istoričeskich nauk v Oslo. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 1 (2001), s. 3-28. - Akce: 19th International Congress of Historical Sciences. Oslo. 6.8.2000-13.8.2000.

VALACH, Július 42
Činnosť Matice slovenskej v rokoch 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 167-173. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

VIMMER, Pavel 43
Dokumenty o Slovenskom národnom povstaní v archívoch Kyjeva. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 420-427. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

VORONCOV, V. L. 44
Odraz partizánskeho hnutia a ilegálneho odboja na okupovanom území ZSSSR v rokoch 1941-1945 v expozícii ÚM VVV [Ústredné muzeum Velké vlastenecké vojny]. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 229-233. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ZELINOVÁ, Hana 45
Dokumentačné centrum českej kultúry na Slovensku. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 17-31. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

I.C Bibliografie

NOVÉ 46
Nové diplomové práce z odboru história [1998-1999]. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 384-385.

RYDLO, Jozef M. 47
Prvá Slovenská republika (1939-1945) v domácej a zahraničnej historiografii : Výberová bibliografia. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 222-270. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 48
Slovenská historiografia 1998 : Výberová bibliografia. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 714-767.

SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 49
Výberová bibliografia PhDr. Ľubomíra Liptáka, DrSc. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 303-319.

VÝBEROVÁ 50
Výberová bibliografia Doc.PhDr. Herty Tkadlečkovej, CSc. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 193-196.

I.E Světové / evropské dějiny

EIDE, Asbjørn 51
Racial and Ethnic Discrimination in Europe : Past, Present and Future. - In: Scapegoats and Social Actors / Ed. Danièle Joly. - Houndmills, 1998. - 241 s. - S. 13-34.

GRONSKY, Karol 52
Zločinný spôsob vedenia vojny nacistického Nemecka. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 50-63. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

LOEWENSTEIN, Bedřich 53
Německý „Sonderweg"? : Poznámky k zvláštnostem německé historie a k poválečným debatám. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 75-83.

POŽAROV, Aleksej Ivanovič 54
KGB v 1950-1960-je gody : Problemy istoriografii. - In: Otečestvennaja istorija. - Č. 3 (2001), s. 141-148.

SMIRNOV, V. P. 55
[Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Časť 2, Posle 22 ijunja 194] goda]. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 3 (2000), s. 235-237. - Rec. na : Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Časť 2, Posle 22 ijunja 1941 goda. - Moskva : Pamjatniki istoričeskoj mysli, 1998. - 595 s.

Viz též 67

II. Společenské vědy, publicistika

II.A Ekonomie

Viz 72, 92, 98, 100, 141, 147, 175, 176, 207, 284, 287, 288, 300, 306, 307, 346, 350

II.B Filozofie, politologie, publicistika

KREJČÍ, Oskar 56
Geopolitika na přelomu století. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 305-319. - Res. angl., něm., franc.

ORT, Alexandr 57
Geopolitika. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 23-36. - Res. angl., něm., franc.

PATOČKA, Jan 58
Der Versuch einer tschechischen Nationalphilosophie und sein Scheitern. - In: Politik und Moral im neuen Europa / Ed. Tadeusz Mazowiecki. - Wien, 1999. - 80 s. - S. 37-80.

TKADLEČKOVÁ, Herta 59
O metamorfózach demokracie medzi dvoma vojnami. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 345-349. - Akce: Demokracia a Európa [Pracovní zasedání]. Nitra. 4.5.1999.

II.C Sociologie, demografie, urbanismus

BOŘUTOVÁ, Dana 60
Trvanie pamäti : Prehodnotenie tradičných motívov v architektonickom diele Dušana Jurkoviča. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 177-194.

BOTÍK, Ján 61
Etnicita v podmienkach minoritného života. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 32-37. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

ČEŠI 62
Češi na Slovensku : Výzkumy v minulosti a současnost. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 38-53. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

Viz též 301, 330, 332, 336

II.D Právo

Viz 178

III. Prameny

III.B Dokumenty, fotografie

KÖNÖZSYOVÁ, Lucia 63
Deportácie Židov z Nitry za autonómie Slovenska 4.-5.11.1938 v dokumentoch. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 241-298. - Res. angl., něm.

KOVÁČ, Dušan 64
Štefánikovo talianske memorandum z apríla 1916. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 517-533. - Res. angl.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 65
Deportácie Židov v novembri 1938 zo Slovenska v hláseniach styčných dôstojníkov. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 259-285. - Res. angl., něm.

NIŽŇANSKÝ, Eduard - 66
JAMES-JAMRICHOVÁ, Andrea
Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45 : Niekoľko dokumentov. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 299-310. - Res. angl., něm.

SIMONOVA, T. M. 67
[Russkaja vojennaja emigracija 20-40-ch godov]. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 5 (1999), s. 222-226. - Rec. na : Russkaja vojennaja emigracija 20-40-ch godov : Dokumenty i materialy. T. 1, Tak načinalos' izgnan'je, 1920-1922 gg. : Kniga 1, Ischod; Kniga 2, Na čužbine. - Moskva : Geja, 1998. - 426 s. ; 751 s.

VASILJEVA, N. V. 68
[Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevropе, 1944-1953 gg.]. - In: Otečestvennaja istorija. - Č. 3 (2001), s. 184-186. - Rec. na : Sovetskij faktor v Vostočnoj Jevrope, 1944-1953 gg. : Dokumenty. T. 1, 1944-1948 / Otv. red. T. V. Volokitina. - Moskva : ROSSPEN, 1999. - 687 s.

III.C Memoáry, deníky, svědectví

ČOMAJ, Ján 69
Môj dotyk s Kultúrnym životom. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 117-118.

DRORI-ERNSTOVÁ, Edith 70
V službách 6. partizánskeho oddielu Za slobodu Slovanov. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 219-222. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KALINOVÁ, Agneša 71
Z redakčného zákulisia Kultúrneho života čiže príbeh o desiati malých černoškoch. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 104-116.

KOVÁČIKOVÁ, Katarína 72
Stav a plány hospodárenia na Slovensku v rokoch 2. svetovej vojny v spomienkach národohospodára Dr.Ing.Petra Zaťku. - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 71-77. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminár]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

MINÁČOVÁ, Libuša 73
Spomienky sú len spomienky. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 99-101. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

VIEST, Ivan M. 74
Rozpomienky na strýka Ruda [Rudolf Viest] a SNP. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 122-128. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

VRZGULOVÁ, Monika 75
Mesto a jeho pamäť : Trenčín 1939-1945 v diverzifikovaných spomienkach. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 63-78.

IV. Chronologická část

IV.A 1918–1939

BARTLOVÁ, Alena 76
Aktivita slovenskej spoločnosti v období prvej svetovej vojny ako súčasť prípravy na politický život na pôde ČSR. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 342-352. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

BARTLOVÁ, Alena 77
Samostatnosť slovenského národa v protiklade s ideou jednotného politického národa československého. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 584-600. - Res. angl., něm., franc.

BOHATOVÁ, Irena 78
Odraz českej literatúry a jej predstaviteľov v slovenských periodikách za r. 1918-1928. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 82-89. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

BROUČEK, Stanislav 79
Heimat und Zuhause in den Vorstellungen von Tschechen und Slowaken in Frankreich während des ersten Weltkrieges. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 15-22. - Akce: Heimat und Exil. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

BUREŠOVÁ, Jana 80
Úloha ženských katolických organizací při Československé straně lidové v Československu v letech 1918-1938. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 65-88. - Res. angl., něm.

BYSTRICKÁ, Barbara 81
Homolov puč v českej a slovenskej historiografii. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 117-121. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

BYSTRICKÝ, Valerián 82
Der Abschub der tschechischen Staatsangestellten aus der Slowakei 1938-1939. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 111-131. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

BYSTRICKÝ, Valerián 83
Českí zamestnanci na Slovensku v rokoch 1938-1939. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 17-31. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

BYSTRICKÝ, Valerián 84
Rozbitie ČSR a jeho odraz v informáciach diplomatov a spravodajcov. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 16-57. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

CRANE, Richard Francis 85
Stricken Field : Martha Gellhorn and Louis Eugène Faucher in Prague, 1938. - In: East European Quarterly. - Roč. 33, č. 4 (1999), s. 427-441.

ČAPLOVIČ, Miloslav 86
Čs. dôstojníci - Slováci v službách Hlinkovej gardy (november 1938 - marec 1939). - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 105-116. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

DANIŠ, Vladimír 87
Štátotvorná aktivita Andreja Hlinku a Ferdiša Jurigu pri vzniku Československej republiky. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 89-96. - Res. angl., něm.

DEÁK, Ladislav 88
Geopolitické postavenie Slovenska medzi dvoma svetovými vojnami. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 145-168. - Res. angl., něm., franc.

DEÁK, Ladislav 89
Slovensko v strednej Európe : Od autonómie po vyhlásenie štátnej samostatnosti (1938-1939). - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 9-18. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

DULEBA, Alexander 90
Podkarpatská Rus a Slovensko : Geopolitické aspekty vzájomných vzťahov so zreteľom na medzivojnové obdobie (1918-1939). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 228-243. - Res. angl., něm., franc.

ELIÁŠ, Michal 91
Zápas o oživotvorenie Matice slovenskej (1875-1919). - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 223-232. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

FABRICIUS, Miroslav 92
Postavenie Slovenska v hospodárstve predmníchovského Československa. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 169-186. - Res. angl., něm., franc.

FERENČUHOVÁ, Bohumila 93
Informovanosť slovenskej verejnosti o zahraničnom odboji. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 404-414. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

FERENČUHOVÁ, Bohumila 94
Slovensko a Malá dohoda z hľadiska geopolitiky. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 134-144. - Res. angl., něm., franc.

FERENČUHOVÁ, Bohumila 95
Tardieuov plán : Pokus o hospodársku spoluprácu strednej Európy. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 25-45.

GALANDAUER, Jan 96
Přeměna českého „čechoslovakismu" v období Velké války. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 538-551. - Res. angl., něm., franc.

GRUSKOVÁ, Anna 97
„Duša zostala židovská" : O Bratislavskom medzivojnovom divadle, Arthurovi Schnitzlerovi a reflexii židovskej identity. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 101-114.

HALLON, Ľudovít 98
Podnikatelské aktivity slovenského finančného kapitálu v priemysle v rokoch 1918-1938. - In: Historické štúdie. - Roč. 41, (2000), s. 199-211. - Res. angl. - Akce: Podnikatelia a podnikanie na Slovensku v 19. a 20. storočí [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

HARBUĽOVÁ, Ľubica 99
Pôsobenie ruskej porevolučnej emigrácie na Slovensku v rokoch 1920-1939. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 435-461. - Res. angl., něm.

HOLEC, Roman 100
Slovenské banky a úverné družstvá počas 1. svetovej vojny. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 436-454. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

HRONSKÝ, Marián 101
Čechoslovakizmus - za a proti (1914-1918). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 552-562. - Res. angl., něm., franc.

HRONSKÝ, Marián 102
Vznik a krátka činnosť druhej Slovenskej národnej rady (1918-1919). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 353-365. - Res. angl., něm., franc.

HRONSKÝ, Marián 103
Vznik Česko-Slovenska : Vojenské obsadzovanie územia Slovenska a utváranie jeho hraníc (1918-1920). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 112-133. - Res. angl., něm., franc.

KISS, Jozef 104
Úlohy a miesto Slovenska v geopolitických predstavách Milana Hodžu v medzivojnovom období. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 244-274.

KOHÁROVÁ, Marta 105
Výroba výbušnin na Slovensku v letech 1918-1938. - In: Historické štúdie. - Roč. 41, (2000), s. 213-218. - Res. angl. - Akce: Podnikatelia a podnikanie na Slovensku v 19. a 20. storočí [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

KRAJČOVIČ, Milan 106
Heimat Slowakei : Die slowakische Remigration aus Jugoslawien, Rumänien und Ungarn nach 1918. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 73-84. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

KRAJČOVIČ, Milan 107
Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1914-1918 : Podnety z nového výskumu. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 291-315. - Akce: Slovenská spoločnosť z prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

KRAJČOVIČOVÁ, Natália 108
Pôsobenie čechoslovakizmu v politickej praxi v prvých rokoch po vzniku ČSR. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 569-583. - Res. angl., něm., franc.

KRAJNIAKOVÁ, Emília 109
Podmienky a vývoj ropnospracujúceho priemyslu Československa v medzivojnovom období. - In: Historické štúdie. - Roč. 41, (2000), s. 219-230. - Res. angl. - Akce: Podnikatelia a podnikanie na Slovensku v 19. a 20. storočí [Seminář]. Bratislava. 9.12.1998.

KRIVÁ, Anna 110
Zákon na obranu štátu a jeho vojensko-politické zretele. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 187-198. - Res. angl., něm., franc.

KVAČEK, Robert 111
Česká společnost a Slovensko ve 30. letech : České československenství. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 601-610. - Res. angl., něm., franc.

LUTHER, Daniel 112
Česká komunita v Bratislave v medzivojnovom období. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 54-65. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

MACHO, Peter 113
Podbradlanský kraj ako topograficko-historický konštrukt v popularizačných dielach o Štefánikovi (1919-1929). - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 111-119.

MANNOVÁ, Elena 114
„Ale teraz je dobrý Slovák" : Vplyv novej štátnej hranice na etnické vzťahy v Lučenci a Komárne (1918-1938). - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 53-62.

MANNOVÁ, Elena 115
Zmeny vo vedomí slovenskej spoločnosti za prvej svetovej vojny. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 353-363. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

MATULA, Pavol 116
Českí stredoškolskí profesori na Slovensku 1918-1938 : Náboženská otázka. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 113-121. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 117
Intencionalisti, funkcionalisti, začiatky holokaustu a Adolf Eichmann. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 107-138. - Res. angl., něm.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 118
Voľby do snemu slovenskej krajiny v roku 1938. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 163-203. - Res. angl., něm.

PEKNÍK, Miroslav 119
Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny a počiatky smerovania slovenskej politiky k vzniku Česko-Slovenska. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 81-111. - Res. angl., něm., franc.

PETELIN, B. V. 120
[Sudeto-nemeckaja social-demokratija]. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 6 (1999), s. 189-190. - Rec. na : Sudeto-nemeckaja social-demokratija : Stranicy političeskoj istorii, 1918-1939 gg. / S. V. Kretinin. - Voronež : Izd. VGU, 1998. - 204 s.

PODOLEC, Ondrej 121
Genéza a úlohy Snemu Slovenskej krajiny v rokoch 1938-1939. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 85-95. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ROGUĽOVÁ, Jaroslava 122
Likvidácia Slovenskej národnej strany. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 96-104. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

RYCHLÍK, Jan 123
Češi na Slovensku v letech 1918-1938. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 5-16. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

RYCHLÍK, Jan 124
T. G. Masaryk a občanská válka v Rusku. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 187-204.

ŠEDIVÝ, Ivan 125
„Idea státu československého" a otázky čechoslovakismu. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 563-568. - Res. angl., něm., franc.

ŠUCHOVÁ, Xénia 126
Česko-slovenské štátne občianstvo a „Lex Dérer" z roku 1926. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 159-182.

ŠUCHOVÁ, Xénia 127
Memorandá a decentralizačné návrhy Ivana Dérera z r. 1936-1938. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 287-305. - Res. angl., něm.

ŠUCHOVÁ, Xénia 128
Podiel Slovákov v ústredných štátnych orgánoch v čase Hodžovho premiérstva. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 621-635. - Res. angl.,něm.

TAJTÁK, Ladislav 129
Regionálne osobitosti slovenskej spoločnosti za 1. svetovej vojny (1914-1918). - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 364-381. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

TOMASZEWSKI, Jerzy 130
Židovská otázka na Slovensku v roku 1919. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 173-186.

ZELENÁK, Peter 131
Maďarská menšina v geopolitických reláciách Slovenska. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 199-227. - Res. angl., něm., franc.

ZEMKO, Milan 132
[Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 678-682. - Rec. na : Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938 / Eva Broklová. - Praha : Universita Karlova, 1999. - 144 + 53 s.

Viz též 32, 59, 63, 64, 65, 67, 302, 309

IV.B 1939–1945

BARANOVÁ, Daniela 133
Evanjelická cirkev a.v. v protifašistickom odboji na Slovensku. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 145-154. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

BÍLEK, Jiří 134
Československo mezi Východem a Západem : Devět zamyšlení a námětů do diskuze. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 334-342. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

BOBÁK, Ján 135
Slovenská otázka v politike českej emigrácie v rokoch 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 67-93. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

BOBRÍK, Miroslav 136
Činnosť nemeckého telocvičného a športového zväzu v období Slovenského štátu (1939-1945). - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 505-516. - Res. angl., něm.

BRÁZDA, Andrej 137
Pohľady na duchovnú tvorbu z obdobia prvej Slovenskej republiky. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 155-160. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

BYSTRICKÁ, Barbara 138
Česko-slovenské vzťahy na stránkach tlače Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Slovenskej národnej strany v období autonómie Slovenskej krajiny. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 90-102. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

BYSTRICKÝ, Jozef 139
K otázke vojenskej pomoci západných spojencov Slovenskému národnému povstaniu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 64-80. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

BYSTRICKÝ, Jozef 140
Pozemné vojská slovenskej armády na východnom fronte 1941-1945. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 191-216. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

CAMBEL, Samuel 141
Národná banka na povstaleckom území a podiel Karola Markoviča na jej činnosti. - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 47-57. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminář]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

CAMBEL, Samuel 142
Povstalecký agrárny program a spory o jeho koncepciu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 99-108. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

CSÉFALVAY, František 143
O takzvanom druhom období SNP. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 212-218. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ĎURICA, Milan S. 144
Vznik a trvanie prvého Slovenského štátu : Slovenská republika v rokoch 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 19-36. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

FABIAN, Juraj 145
Slovensko v strednej Európe : Slovensko-maďarské vzťahy za druhej svetovej vojny. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 284-290. - Res. angl., něm., franc.

FABRICIUS, Miroslav 146
Hospodárstvo vojnovej Slovenskej republiky a Slovenské národné povstanie. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 92-98. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

FABRICIUS, Miroslav 147
Slovenské hospodárstvo v „európskom veľkopriestore". - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 18-30. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminář]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

FREMAL, Karol 148
Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v rokoch 1938-1945 v súčasných učebniciach dejepisu okolitých štátov. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 434-444. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

GAJDOŠ, Milan 149
Z mozaiky spojeneckej pomoci Povstaniu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 484-495. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

GEBHART, Jan 150
Český pohled na čechoslovakismus ve druhém odboji. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 611-618. - Res. angl., něm., franc.

HOENSCH, Jörg K. 151
Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred „Salzburgom" (marec 1939-júl 1940). - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 225-252.

HRADSKÁ, Katarína 152
Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 133-139. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

HRNKO, Anton 153
Slovensko a Nemecko : Vývin satelitného vzťahu 1939-1943. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 37-49. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

HRNKO, Anton 154
Zaraďovanie Slovenskej republiky do systému medzinárodných vzťahov (1939-1940). - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 47-55. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

ISTVÁN, Janek 155
Účasť Maďarov v Slovenskom národnom povstaní a v partizánskych bojoch. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 275-289. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

IVANIČKOVÁ, Edita 156
De facto uznanie Slovenskej republiky Veľkou Britániou a Francúzskom. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 140-150. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

IVANIČKOVÁ, Edita 157
Veľká Británia a slovenský odboj. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 81-91. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

JABLONICKÝ, Jozef 158
Príprava a vznik Slovenskej národnej rady. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 366-396. - Res. angl., něm., franc.

JANEK, Jozef 159
Školský zákon z roku 1940. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 161-166. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

KAMENEC, Ivan 160
Civilný sektor a každodenný občiansky život na povstaleckom Slovensku. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 129-144. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KAMENEC, Ivan 161
Problematika slovenskej armády na pôde Štátnej rady v rokoch 1941-1943. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 217-225. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

KATREBA, Zoltán 162
Poznámky k vojenským opatreniam Slovenskej republiky pred vypuknutím vojny so Sovietskym zväzom. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 226-233. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

KLUBERT, Tomáš 163
Obrnené jednotky slovenskej armády 1939-1945. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 247-265. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

KOLLÁR, Pavol 164
Koniec slovenskej armády. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 313-325. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

KONEČNÝ, Stanislav 165
Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 174-181. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

KORČEK, Ján 166
Čechoslovakizmus a ľudáci 1939-1945. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 619-657. - Res. angl., něm., franc.

KORČEK, Ján 167
K dezinterpretáciám charakteristiky politického systému a režimu prvej Slovenskej republiky 1939-1945. - In: Prejavy neofašizmu v Európe / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 159 s. - S. 56-78. - Akce: Prejavy neofašizmu v Európe [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 2.12.1998-3.12.1998.

KRASNOVSKÝ, Branislav 168
Ozbrojené zložky Slovenského štátu v období august 1944-máj 1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 190-201. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

KVAČEK, Robert 169
Dva těžké dny : Mikrostudie. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 205-212.

LETZ, Róbert 170
Pokus o nastolenie moci ľudovej demokracie na Slovensku v roku 1944 a otázka právnej kontinuity prvej Slovenskej republiky. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 202-211. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

LIPTÁK, Ľubomír 171
Geopolitické postavenie Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 275-283. - Res. angl., něm., franc.

MAGDOLENOVÁ, Anna 172
Slovenská kultúra v rokoch 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 142-154. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 173
Slovakija v politike SSSR i Germanii. - In: Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym 1939-1941 gg. / Otvest. red. V. K. Volkov. - Moskva, 1999. - 524 s. - S. 198-240.

MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 174
Čechoslovacko-sovetskije otnošenija v diplomatičeskich peregovorach 1939-1945 gg. - In: Novaja i novejšaja istorija. - Č. 4 (2000), s. 144-151.

MAZÚR, Miloš 175
Činnosť Slovenskej národnej banky v rokoch 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 126-141. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

MAZÚR, Miloš 176
Činnosť Slovenskej národnej banky v rokoch 1939-1945. - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 31-46. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminář]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

MEŠŤAN, Pavol 177
Odhalená logika našich dejín : k vzťahu 14. marec 1939 a SNP. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 31-36. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

MICHELKO, Roman 178
Ústavný systém prvej Slovenskej republiky. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 94-100. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

MULÍK, Peter 179
Katolícka cirkev a politika Slovenskej republiky 1939-1945. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 101-113. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

NĚMEČEK, Jan 180
K formování zahraniční služby Slovenského státu. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 122-132. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

NĚMEČEK, Jan 181
Sovětský svaz a osvobození Československa 1944-1945. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 234-247. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

NIR, Akiva 182
Slovenskí židia v odboji a v Slovenskom národnom povstaní. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 265-274. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

NIŽŇANSKÝ, Eduard 183
Akcia Nisko a židovský tábor vo Vyhniach. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 101-112.

NOWAK, Edmund 184
Slovenskí povstalci v táboroch Wehrmachtu pre vojnových zajatcov na území dnešného Poľska (1944-1945). - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 304-314. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

PAPOUŠEK, Vladimír 185
Panslavism in the Work of Czech Writers in Wartime Exile. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 270-278.

PEJS, Oldřich 186
Problematika válečných zajatců ve světle slovenského přístupu za ozbrojených konfliktů s Polskem a SSSR : Několik poznámek. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 234-246. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

PETRUF, Pavol 187
Zahraničná politika Slovenského štátu : Sonda do problematiky. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 37-46. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

RAVASZ, István 188
Konföderation oder Okkupation : Ungarn und die Erste Slowakische Republik. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 75-84. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

RJABČUK, V. D. 189
Osudy priamych účastníkov SNP a ruských vojakov, ktorí sa zúčastnili Karpatsko-duklianskej operácie spoločne s 1. čs. armádnym zborom. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 223-228. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

RUSKO, Milan 190
Vo väznici po potlačení SNP. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 469-472. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

SCHÖNHERR, Klaus 191
Potlačenie SNP Nemeckou ríšou na jeseň 1944. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 191-202. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

SCHÖNHERR, Klaus 192
Die Slowakei im militärischen Kalkül des Deutschen Reiches, 1939-1945. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 151-170. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

SLNEKOVÁ, Veronika 193
Arizácia židovského hnuteľného majetku ako súčasť „riešenia" židovskej otázky v hospodárskej oblasti : Modelové mesto Trnava v rokoch 1939-1945. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 205-237. - Res. angl., něm.

STANISLAV, Ján 194
Sovietsky vzdušný most a SNP. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 155-184. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

SUŠKO, Ladislav 195
Nacistický pohľad na Slovensko v lete a na jeseň 1944. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 185-190. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

SZABÓ, József János 196
Die Rückzugskämpfe der ungarischen Truppen auf dem Territorium der Slowakei 1944/45. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 300-303. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠIMKO, Juraj 197
Slovenské jednotky nasadené na výstavbu opevnení v Taliansku. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 304-312. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠIMUNIČ, Pavel 198
Povstalecká Slovenská národná rada. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 397-417. - Res. angl., něm., franc.

ŠIMUNIČ, Pavel 199
Slovenská armáda a spoločnosť (1939-1944). - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 181-190. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠIMUNIČ, Pavel 200
Slovensko v druhej svetovej vojne : Vojenské predpoklady Slovenského národného povstania. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 109-121. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ŠMIHULA, Vladimír 201
Postoj evanjelickej a.v. cirkvi k vojnovému Slovenskému štátu. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 463-467. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 202
O niektorých aspektoch zahraničného obchodu Slovenskej republiky v období rokov 1939-1945. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 462-477. - Res. angl., něm.

ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 203
Územná orientácia zahraničnoobchodných vzťahov Slovenskej republiky v období druhej svetovej vojny. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 171-179. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠTEFANSKÝ, Václav 204
Slovenská armáda v rokoch 1939-1944. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 182-189. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

ŠUMICHRAST, Peter 205
Bojové nasadenie 1. frontovej garnitúry letky 13 v poli v rokoch 1942-1943. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 266-275. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠVANDA, Petr 206
Miesto 1. čs. samostatného stíhacieho leteckého pluku v Slovenskom národnom povstaní. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 455-462. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

TKÁČ, Marián 207
Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939-1945 : Hospodárske východiská vzniku Slovenského štátu roku 1939. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 114-125. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

TÓTH, Dezider 208
Hospodárske zabezpečenie protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1940-1945. - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 58-66. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminář]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

VAŇEK, Oldřich 209
K prechodu 1. československej armády na Slovensku na partizánsky spôsob boja. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 203-211. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

VAŇEK, Oldřich 210
Osud jednotiek pešieho pluku 20 na Kryme. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 276-295. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

VILHAN, Miroslav 211
Postoje katolíckej cirkvi na Slovensku k politickým režimom v rokoch 1939-1951. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 384-405. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

VNUK, František 212
Slovenská štátnosť v politike SNR v Londýne a v koncepcii Milana Hodžu. - In: Slovenská republika (1939-1945) / Zost. Ján Bobák. - Martin, 2000. - 290 s. - S. 56-66. - Res. angl. - Akce: Slovenská republika (1939-1945) [Vědecká konference]. Bratislava. 11.3.1999-12.3.1999.

VOLOKITINA, Tat'jana Viktorovna 213
The Polish-Czechoslovak Conflict over Teschen : The Problem of Resettling Poles and the Position of the USSR. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 1/2, zvl. seš.: Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 (2000), s. 46-63. Akce: Population Transfers, Deportations and Resettlements in Central and Eastern Europe [Konference]. Budapest. 9.1996.

ZAVACKÁ, Katarína 214
Význam SNP pre zahraničnú politiku Slovenskej republiky v súčasnosti. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 20-24. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference k 55. výročí SNP]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ZAVACKÁ, Marína 215
„Ľudové spravodajstvo" ako reakcia na informačnú politiku slovenského štátu. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 296-299. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica 216
Česi a Slovenské národné povstanie. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 254-264. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica 217
Odboj a Povstanie : Glosy k dedičstvu. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csefalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 326-332. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ZVRŠKOVEC, Bohuš 218
Slovenské národné povstanie - záruka demokratickej štátnosti na Slovensku. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 25-30. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

Viz též 2, 3, 4, 9, 10, 13, 25, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 47, 52, 55, 66, 67, 70, 72, 75, 85, 299, 316, 318

IV.C 1945–1948

BARNOVSKÝ, Michal 219
K otázke vnútropolitického vývoja Slovenska v rokoch 1945-1948. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 343-352. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Medzinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

BARNOVSKÝ, Michal 220
Politické zmeny v slovenských národných orgánoch od jesene 1947 do mája 1948 a ich súvislosti. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 433-448. - Res. angl., něm., franc.

BARNOVSKÝ, Michal 221
Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 253-268.

BAUER, Michal 222
1948 : From Socialism to Socialism : Czech Literature and the Party. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 477-484.

BEASLEY-MURRAY, Tim 223
The Path towards Socialist Realism in Czechoslovakia, 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 465-476.

BECKMANN, Andreas 224
Between State and Nation : The Central Czech Amateur Theatre Association, 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 443-454.

BOMBÍKOVÁ, Petra 225
'National Revival' : The Programme of a Newspaper. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 263-269.

GLASSHEIM, Eagle 226
National or Social Revolution? : Liquidating the Latifundia in Czechoslovakia, 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 171-181.

GLEASON, Abbott 227
The Communist Coup in Czechoslovakia : Western Policy and Response. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 182-193.

GROSSER, Thomas 228
Die Aufnahme der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden und die regionalen Rahmenbedingungen ihrer Integration 1946-1956. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 223-263. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

HRABOVEC, Emilia 229
The Catholic Church and Deportations of Ethnic Germans from the Czech Lands. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 1/2, zvl. seš.: Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 (2000), s. 64-82. - Akce: Population Transfers, Deportations and Resettlements in Central and Eastern Europe [Konference]. Budapest. 9.1996.

HRABOVEC, Emilia 230
Politisches Dogma kontra wirtschaftliches Kalkül : Einige Aspekte der wirtschafts- und sozialgeschichtlichen Entwicklung in den Sudetengebieten 1945-1946. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 163-185. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

CHEW, Geoffrey 231
Jan Racek, Zdeněk Nejedlý and the Construction of Czech Music History after the Second World War. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 346-358.

KAMENEC, Ivan 232
Protižidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 85-99. - Res. angl., něm.

MACURA, Vladimír 233
Chiliastic Factors in Post-war Czech Literature and the World of Jan Karafiát's Little Beetles. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 200-206.

MICHÁLEK, Slavomír 234
Compensation for Nationalized American Property in Czechoslovakia, 1945-49. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 162-170.

MICHÁLEK, Slavomír 235
Činnosť československej delegácie na konferencii v San Franciscu v roku 1945 pri založení Organizácie Spojených Národov. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 367-377. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

MILJEVIČ, Radojka 236
Days of Judgement : Egon Hostovský and the Period 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 317-327.

MÜLLER-HANDL, Utta 237
Ein neues Zuhause in einer Art „heimatlichem Netz" : Über das Einleben sudetendeutscher Frauen in einem hessischen Dorf. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 187-197. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

MURAŠKO, Galina Pavlovna 238
The Fate of Hungarian Minorities in Slovakia after the Second World War : Resettlement and Re-Slovakization : Moscow's Position / G. P. Murashko. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 1/2, zvl. seš.: Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 (2000), s. 83-95.

PATON, Derek 239
The Politicization of Mass Murder : Immediate Czech Reactions to the Shoah, 1945-49. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 71-86.

PEŠEK, Jan 240
Účastníci Slovenského národného povstania v povojnovom (1945) a pofebruárovom (1948) bezpečnostnom aparáte. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 341-349. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

PŘIBÁŇOVÁ, Alena 241
Transition in the Work of Václav Řezáč. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 306-309.

PSCHEIDT, Edgar 242
Zur Integration der Sudetendeutschen in Bayern. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 199-222. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

PÚČIK, Miloslav 243
Počiatky činnosti Únie slovenských kombatantov v exile. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 401-408. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

PYNSENT, Robert B. 244
Czech Women Writers in Transition. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 485-505.

RADVANOVSKÝ, Zdeněk 245
Integrationsprobleme bei der Wiederbesiedlung der deutschen Siedlungsgebiete in den böhmischen Ländern nach 1945. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 143-161. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993- 21.11.1993.

RICHTER, Ludwig 246
Surrealism, and the Catholic Moderna in Slovakia, 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 257-262.

SHORT, David 247
Horses for Courses, or: Hitching Czech to the Soviet Bandwagon. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 385-396.

SUPPAN, Arnold 248
Austria and the Bohemian Lands, 1945-49 : The Two Paths of Two Neighbours. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 194-199.

ŠTAIGL, Jan 249
Geopolitické a vojenskostrategické súvislosti vývoja Slovenska po roku 1945. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 291-304. - Res. angl., něm., franc.

ŠTAIGL, Jan 250
Základné determinanty a problémy vojenskej bezpečnosti Slovenska po skončení druhej svetovej vojny. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 353-366. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

ŠTEFANSKÝ, Václav 251
Slovenská národná rada (1945-1947). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 418-432. - Res. angl., něm., franc.

VACULÍK, Jaroslav 252
Die Remigration in die Tschechoslowakei 1945-1948. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 99-109. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

VONDRÁŠEK, Václav 253
Konstituování exilových center v poválečném období. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Cséfalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 385-400. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

VONDRÁŠEK, Václav 254
Mladá ľudácká generace a její aktivity v letech 1945-1949. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 315-335. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

Viz též 20, 21, 23, 68, 211, 213, 313, 348

IV.D 1948–1967

BAUER, Stefan 255
Das Bild der Heimat in der sudetendeutschen Trivialliteratur nach 1948. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 37-58. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

BOB, Jozef 256
Časové a nadčasové impulzy Kultúrneho života. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 54-57. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

FERKO, Milan 257
V atmosfére duchovného súručenstva. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 66-68. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

CHOMA, Branislav 258
O šesťdesiatych rokoch. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 77-80. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

JABLONICKÝ, Jozef 259
Povojnové osudy povstalcov. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 336-340. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

JURČO, Milan 260
Oneskorená rekriminácia alebo volanie na zodpovednosť. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 81-85. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

KALISKÝ, Roman 261
Sklonení nad spoločným dielom. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 60-65. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

KMEŤ, Norbert 262
Perzekúcie niektorých predstaviteľov evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku po r. 1948. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 406-416. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

KRUŽLIAK, Imrich 263
Kultúrny život a slovenský zahraničný svet. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 91-93. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

MACHALA, Drahoslav 264
Vidieť za roh alebo ísť so svetom a do sveta. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 38-42. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

MARUŠIAK, Juraj 265
Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov. - In: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 499 s. - S. 350-383. - Akce: SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 8.6.1999-10.6.1999.

MICHÁLEK, Slavomír 266
Obrana v Paríži : Činnosť Jána Papánka na pôde OSN v jeseni 1948. - In: V premenách stáročí / Ed. Eduard Nižňanský. - Zvolen, 2001. - 199 s. - S. 93-99.

ROSENBAUM, Karol 267
V progresívnom pohybe. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 94-95. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

ŠTEFANSKÝ, Michal 268
Postavenie SNR v rokoch 1948-1967. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 449-458. - Res. angl., něm., franc.

ŠTEVČEK, Pavol 269
Fenomén Kultúrneho života v moderných slovenských dejinách. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 49-53. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

ŠTÍTNICKÝ, Ctibor 270
Zo spomienok na predjarie Kultúrneho života (1960-1963). - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 69-74. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

TIMURA, Viktor 271
Duch Kultúrneho života aj v armáde. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 103. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

USLER, Alexander 272
Das Geschichtsbild in sudetendeutschen Heimatbüchern nach 1948. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 23-35. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

VEĽAS, Štefan 273
Žánre v Kultúrnom živote. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 86-90. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

VILHAN, Miroslav 274
Postoje časti predstaviteľov skupiny Biela légia k povojnovému postaveniu Slovenska. - In: Slovensko a druhá svetová vojna / Zost. František Csékalvay. - Bratislava, 2000. - 427 s. - S. 409-421. - Akce: Slovensko a druhá svetová vojna [Mezinárodní vědecká konference]. Bratislava. 29.5.2000-31.5.2000.

VOJTEK, Juraj 275
Etické rozmery redakčnej práce Kultúrneho života. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 43-48. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

Viz též 17, 54, 71, 73, 211, 240, 243, 305, 317

IV.E 1967–1970

HOJNÝ, Ivan 276
...a nikdy viac! - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 119-120.

KAPLAN, Karel 277
Die Verhandlungen zwischen der Tschechoslowakei und dem Vatikan 1968-1974. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 4, č. 2 (2000), s. 139-188.

PEŠEK, Jan 278
Štátna bezpečnosť na Slovensku v období pokusu o spoločenskú reformu a jeho likvidácie (1968-1970). - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 478-494. - Res. angl., něm.

UHER, Ján 279
Slovenská národná rada v roku 1968. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 459-475. - Res. angl., něm., franc.

Viz též 317

IV.F 1970–1989

Viz 277, 305

IV.G 1990–2000

ČERVENÝ, Ondrej - KMEŤ, Norbert 280
SNR a jej snahy o riešenie štátoprávnych otázok (jún 1992-január 1993). - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 476-484. - Res. angl., něm., franc.

KOPECKÝ, Petr - MUDDE, Cas 281
Explaining Different Paths of Democratization : The Czech and Slovak Republics. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 3 (2000), s. 63-84.

MEŠŤAN, Pavol 282
Obhajoba „starého" a hlásanie nového fašizmu a antisemitizmu na stránkách slovenskej tlače (1990-1998). - In: Prejavy neofašizmu v Európe / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 135 s. - S. 103-129. - Akce: Prejavy neofašizmu v Európe [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 2.12.1998-3.12.1998.

MIŠKUFOVÁ, Helena 283
Česká národnostní menšina : Vznik Českého spolku na Slovensku. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 153-159. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

MYANT, Martin 284
Employers' Interest Representation in the Czech Republic. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 3 (2000), s. 1-20.

VALÁŠKOVÁ, Naďa 285
Die tschechischen Umsiedler aus dem Gebiet von Tschernobyl nach 1990 und ihr Bezug zu ihrem Lebensraum. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 265-272. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

ZIPFEL, Tomas 286
The Politics and Finance of Civil-Military Reform in the Czech Republic. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 17, č. 1, zvl. seš.: Army and State in Postcommunist Europe (2001), s. 97-112.

ZUZOWSKI, Robert 287
Are the Czechs Prague-Matic? - In: East European Quarterly. - Roč. 33, č. 4 (1999), s. 475-490.

Viz též 312, 320, 335

IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A–G)

BARTLOVÁ, Alena 288
[Od úvěrních družstev k bankovním koncernům]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 682-684. - Rec. na : Od úvěrních družstev k bankovním koncernům / J. Hájek, Vlastislav Lacina. - Praha : Historický ústav AV ČR, 1999. - 222 s.

DICKINS, Tom 289
Reflections of Ideological Values in the Standard Concise Dictionary of Czech (1937-52). - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 359-384.

JARABOVÁ, Zdenka 290
The Romany minority in the Czech Lands. - In: Scapegoats and Social Actors / Ed. Danièle Joly. - Houndmills, 1998. - 241 s. - S. 87-100.

MAYER, Vera 291
Tschechen in Wien : Alte und neue Migration am Beispiel des tschechischen Vereinswesens. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 59-72. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

BEBLER, Anton 292
Corruption Ammong Security Personnel in Central and Eastern Europe. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 17, č. 1, zvl. seš.: Army and State in Postcommunist Europe (2001), s. 129-145.

BRYANT, Christopher 293
Civil Society and Ethnic Difference in East-Central Europe and the Baltic Countries. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 16-40.

BULL, Martin J. - INGHAM, Mike 294
Difficult Democracies : Central and Eastern Europe in Transition. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 1-15.

DMITRÓW, Edmund 295
Niemieckie plany integracyjne w Europie w pierwszej połowie XX wieku. - In: Rola Niemiec w procesie integracji Polski z Europą / Pod red. Jerzy Holzer. - Warszawa, 2001. - 344 s. - S. 13-44.

ECKSTAEDT, Anita 296
Vertriebenenschicksale - psychoanalytisch gesehen. - In: Vetriebene in Deutschland / Hrsg. Dierk Hoffmann. - München, 2000. - 474 s. - S. 359-370.

FISZER, Józef 297
Polityka integracyjna RFN przed i po zjednoczeniu Niemiec. - In: Rola Niemiec w procesie integracji Polski z Europą / Pod red. Jerzy Holzer. - Warszawa, 2001. - 344 s. - S. 71-115.

GEORGADZE, Nodar 298
Narastanie neofašizmu a rasizmu v strednej a východnej Európe. - In: Prejavy neofašizmu v Európe / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 159 s. - S. 19-22. - Akce: Prejavy neofašizmu v Európe [Mezinárodní konference]. Banská Bystrica. 2.12.1998-3.12.1998.

GINCBERG, Lev Izrailevič 299
[Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym, 1939-1941 gg.]. - In: Otečestvennaja istorija. - Č. 3 (2001), s. 181-183. - Rec. na : Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym, 1939-1941 gg. / Otvest. red. L. Ja. Volkov. - Moskva : Ondrik, 1999. - 526 s.

HARE, Paul 300
Transition to the Market : Recent Developments and Current Problems. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 41-59.

HROCH, Miroslav 301
„Nový nacionalismus" ve střední a východní Evropě aneb: Můžeme srovnávat starú a nová národní hnutí? - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 7, (1998), s. 127-134. - Res. angl., něm.

JÍLEK, Lubor 302
Paneurope en pays de démocratie libérale, 1922-1934 : Les chois du militantisme. - In: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle / Textes rassemblés par Alain Larcan. - Paris, 1999. - 279 s. - S. 63-77. - Akce: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle [Kolokvium]. Nancy. 14.11.1998.

KARASIMEONOV, Georgi 303
Conceptions and Misconceptions of Political Change in East-Central Europe. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 60-76.

KILIÁNOVÁ, Gabriela 304
Kolektívna pamäť a konštrukcia identity : Pohrebné rituály ve strednej Európe medzi tradíciou a modernou. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 61-81.

KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 305
Region „dogonjajuščej" modernizacii : Kommunističeskij i liberal'no-demokratičeskij opyt / N. V. Korovicyna. - In: Central'naja Jevropa v poiskach novoj regional'noj identičnosti / Otvest. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva, 2000. - 162 s. - S. 36-59.

KOVÁCS, János Mátyás 306
Frustration With Liberalism? : 'Sound' Interventionism in East European Economics. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 77-91.

KOWALSKI, Jan 307
Privatization Processes in the Transformation from Plan to Market. - In: Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe / Eds. Martin J. Bull aj. - Houndmills, 1998. - 174 s. - S. 92-114.

LEMBERG, Hans 308
Boundaries and Identities of Central Europe : Changing Concepts. - In: Proceedings/Actes. - Oslo, 2000. - 464 s. - S. 348-349. - Akce: 19th International Congress of Historical Sciences . Oslo. 6.8.2000-13.8.2000.

LEMBERG, Hans 309
Východná Európa medzi dvoma svetovými vojnami : Predpoklady pre povojnové obdobie? - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 285-302.

MELICH, Jiří S. 310
The Relationship between the Political and the Economic in the Transformations in Eastern Europe : Continuity and Discontinuity and the Problem of Models. - In: East European Quarterly. - Roč. 34, č. 2 (2000), s. 131-157.

NOSKOVA, A. F. 311
Migration of the Germans after the Second World War : Political and Psychological Aspects. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 1/2, zvl. seš.: Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 (2000), s. 96-114. - Akce: Population Transfers, Deportations and Resettlements in Central and Eastern Europe [Konference]. Budapest. 9.1996.

NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 312
Novaja regional'naja identičnosť central'nojevropejskich stran : Vmesto vvedenija. - In: Central'naja Jevropa v poiskach novoj regional'noj identičnosti / Otvest. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva, 2000. - 162 s. - S. 6-35.

PÉTER, László 313
'East of the Elbe' : The Communist Take-over and the Past. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 17-38.

PICHLER, Tibor 314
Hľadanie stratenej pamäti : K politike spomínania v strednej Európe. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 51-58.

RIEBER, Alfred J. 315
Repressive Population Transfers in Central, Eastern and South-eastern Europe : A Historical Overview. - In: The Journal of Communist Studies and Transition Politics. - Roč. 16, č. 1/2, zvl. seš.: Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 (2000), s. 46-63. - Akce: Population Transfers, Deportations and Resettlements in Central and Eastern Europe [Konference]. Budapest. 9.1996.

RYCHLÍK, Jan 316
Perzekúcia a záchrana bulharských Židov v rokoch 1940-1944. - In: Studia Historica Nitriensia. - Roč. 8, (1999 vyd. 2000), s. 179-204. - Res. angl., něm.

VAISSE, Maurice 317
L'Europe centrale et orientale dans la politique du général de Gaulle de 1958 à 1969. - In: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle / Textes rassemblés par Alain Larcan. - Paris, 1999. - 279 s. - S. 129-133. - Akce: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle [Kolokvium]. Nancy. 14.11.1998.

VOLKOV, Vladimir Konstantinovič 318
Strany Vostočnoj Jevropy v vodovorote sobytij nakanune vtoroj mirovoj vojny. - In: Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom i Stalinym 1939-1941 gg. / Otvest. red. V. K. Volkov. - Moskva, 1999. - 524 s. - S. 13-76.

WERNER, Andrzej 319
Europejskie Niemcy : Korzenie i uwarunkowania polityki integracyjnej RFN. - In: Rola Niemiec w procesie integracji Polski z Europą / Pod red. Jerzy Holzer. - Warszawa, 2001. - 344 s. - S. 45-70.

ZADOROŽNJUK, Ella Grigor'jevna 320
Političeskije processy v central'noj Jevrope i stanovlenije novoj regional'noj identičnosti. - In: Central'naja Jevropa v poiskach novoj regional'noj identičnosti / Otvest. red. Ju. S. Novopašin. - Moskva, 2000. - 162 s. - S. 140-162.

Viz též 17, 20, 21, 23, 27, 28, 29, 35, 68

V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a V.D)

VALENTA, Jaroslav 321
[Od poznania do zrozumienia]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 547-552. - Rec. na : Od poznania do zrozumienia : Polacy, Czesi, Słowacy w 20 wieku / Ed. E. Orlof. - Rzeszów : Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1999. - 264 s.

Viz též 95, 156, 174, 188, 213, 248, 277

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

GOTOVSKÁ, Teodorička 322
Slovenští přistěhovalci do Bulharska koncem 19. a začátkem 20. století. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 201-204. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

HARNA, Josef 323
Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovakofilství z přelomu 19. a 20. století. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471s. - S. 152-167. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

HOLEC, Roman 324
Liptovské nádeje a prehry na prahu 20. storočia. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 9-26. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

HÚSKA, Augustín Marián 325
Zachovať identitu národa. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 58-59. - Akce: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov [Konference]. Bratislava. 6.3.1997.

KLEIN, Bohuš 326
Náčrt geopolitického vývoja Slovenska do začiatku 20. storočia. - In: Pohľady na slovenskú politiku / Ved. red. Miroslav Pekník. - Bratislava, 2000. - 759 s. - S. 37-60. - Res. angl., něm., franc.

KOVÁČ, Dušan 327
„Slavianofili" a „západníci" v slovenskom politickom myslení : Krátky historický náčrt. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 121-128.

KOVÁČ, Dušan 328
Zahraničnopolitické koncepcie a alternatívy riešenia slovenskej otázky na prelome storočí. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 17-24. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

KRIVÝ, Vladimír 329
Súčasné vnímanie historicky významných politických osobností. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 139-148.

KULTÚRNY 330
Kultúrny život : Šéfredaktori, zloženie redakčných rád. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 126-131.

LIPTÁK, Ľubomír 331
Kolektívne identity a verejné priestory. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 117-131.

LIPTÁK, Ľubomír 332
Slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 11-16. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

LONDÁKOVÁ, Elena 333
O kľúčových obdobiach slovenského kultúrneho vývoja po roku 1945. - In: Historické štúdie. - Roč. 41, (2000), s. 231-256. - Res. angl.

LUKÁČ, Pavol - 334
SAMSON, Ivo - DULEBA, Alexander
Visegrádska spolupráca, regionálne iniciatívy a vzťahy SR so susednými štátmi. - In: Slovensko 2000 / Ed. Miroslav Kollár. - Bratislava, 2000. - 872 s. - S. 367-393.

MANNOVÁ, Elena 335
Dobročinné spolky a konštruovanie kolektívnych identít. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 195-212.

MÉSÁROŠ, Július 336
Maďarizácia a asimilácia. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 36-47. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

PARENIČKA, Pavol 337
České osobnosti vo vzťahu k Slovensku zastúpené v Slovenskom biografickom slovníku. - In: Česi na Slovensku. - Martin, 2000. - 160 s. - S. 73-81. - Akce: Česi na Slovensku [Mezinárodní konference]. Martin. 19.10.2000.

PICHLER, Tibor 338
„Jánošíčenie" : O kariére jedného pojmu. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 129-137.

PODRIMAVSKÝ, Milan 339
Slováci a uhorský štát na prelome 19. a 20. storočia. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 25-35. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

SUŠKO, Ladislav 340
[Češi a Slováci ve 20. století. 1]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 540-547. - Rec. na : Češi a Slováci ve 20. století : Československé vztahy 1914-1945 / Jan Rychlík. - Bratislava ; Praha : AEP ; Ústav T.G.Masaryka, 1997. - 360 s.

ŠUTAJ, Štefan 341
[Češi a Slováci ve 20. století. 2]. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 673-678. - Rec. na : Češi a Slováci ve 20. století : Česko-slovenské vztahy 1945-1992 / Jan Rychlík. - Bratislava ; Praha : AEP ; Ústav T.G.Masaryka, 1998. - 554 s.

TAJTÁK, Ladislav 342
Aktivity provládnej orientácie v slovenskom prostredí v kontexte slovenských emancipačných úsilí. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 117-126. - Akce: Slovensko na prelome 19. a 20. storočia : Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby : Zborník štúdií [Vědecká konference]. Smolenica. 14.11.1995-16.11.1995.

TIMURA, Viktor 343
Intelektuálne a národné dimenze Kultúrneho života. - In: Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov. - Bratislava, 1998. - 131 s. - S. 5-32.

ZAJAC, Peter 344
Pamäť, zabúdanie a pripamätúvanie ako problém utvárania kolektívnej identity slovenského národa. - In: Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny / Zost. Moritz Csáky. - Bratislava, 1999. - 214 s. - S. 45-50.

Viz též 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 19, 25, 31, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 225, 232, 238, 240, 243, 249, 251, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361

V.D Česko / československo-německé vztahy

Viz 69, 120, 228, 229, 230, 237, 242, 255, 272

V.E Židé v Československu

ZWETTLER, Otto 345
Zwangsmigration, Deportation, Emigration : Umsiedlungen und „Endlösung der Judenfrage" in der Slowakei, im Protektorat Böhmen und Mähren und in Karpatenrußland. - In: Heimat und Exil / Hrsg. Peter Heumos. - München, 2001. - 278 s. - S. 133-141. - Akce: Heimat und Exil [Tagungen]. Bad Wiessee. 19.11.1993-21.11.1993.

Viz též 30, 31, 63, 65, 66, 97, 117, 130, 152, 182, 183, 193, 232, 239

V.F Osobnosti, biografie

BARANOVÁ, Daniela 346
Univerzitný prof.JUDr. Imrich Karvaš - erudovaný vedec, národohospodár a finančník európskej úrovne. - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 67-70. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminár]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

BARTLOVÁ, Alena 347
Andrej Hlinka a Liptov. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 56-66. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.06.2000.

BUGGE, Peter 348
Václav Černý, 1945-48. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 230-240.

FABRICIUS, Miroslav 349
Hospodárstvo Slovenska očami Petra Zaťku. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 67-80. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

HALAJ, Dušan 350
Viliam Paulíny - slovenský bankár a povstalec (1877-1945). - In: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP / Zost. Dezider Tóth. - Banská Bystrica, 1999. - 99 s. - S. 78-83. - Akce: Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP [Odborný historický seminár]. Banská Bystrica. 18.6.1999.

HAYES, Kathleen 351
Anxiety in the Early Works of Dominik Tatarka. - In: The Phoney Peace / Ed. Robert B. Pynsent. - London, 2000. - 536 s. - S. 455-464.

CHYTKA, Stanislav V. 352
Ferdinand Čatloš do roku 1939 : nerozhodný národovec. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 81-90. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov 2000]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

JÍLEK, Lubor 353
Esquisse biographique de Richard N. Coudenhove-Kalergi : l'homme et le mouvement. - In: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle / Textes rassemblés par Alain Larcan. - Paris, 1999. - 279 s. - S. 205-209. - Akce: Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle [Kolokvium]. Nancy. 14.11.1998.

KAMENEC, Ivan 354
Počiatky verejnopolitickej činnosti Jozefa Lettricha. - In: Historik v čase a priestore / Zost. Ivan Kamenec. - Bratislava, 2000. - 323 s. - S. 213-224.

KATUNINEC, Milan 355
Dilemy Karola Sidora (1938-1939). - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 4 (2000), s. 636-649. - Res. angl., něm.

KÁZMEROVÁ, Ľubica - 356
KATUNINEC, Milan
Karol Sidor - žurnalista a politik. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 91-100. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

KODAJOVÁ, Daniela 357
Jur Janoška a slovenská spoločnosť. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 37-45. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

KRAJČOVIČOVÁ, Nataša 358
Vavro Šrobár - prvý slovenský minister. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 46-55. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

MICHÁLEK, Slavomír 359
Talianske légie a Ján Papánek. - In: Slovensko na začiatku 20. storočia / Ed. Milan Podrimavský. - Bratislava, 1999. - 471 s. - S. 400-403. - Akce: Slovenská spoločnosť za prvej svetovej vojny (1914-1918) [Vědecká konference]. Smolenica. 19.11.1996-21.11.1996.

MUŠINKA, Mikuláš 360
Ivan Kraskovskij - priekopník bieloruskoukrajinských vzťahov a Slovensko. - In: Historický časopis. - Roč. 48, č. 3 (2000), s. 495-504. - Res. angl.

PEŠEK, Jan 361
Vladimír Pavol Čobrda : Mravná autorita luteránov a odporca totality. - In: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť / Zost. Karol Dzuriak. - Liptovský Mikuláš, 2000. - 135 s. - S. 101-108. - Akce: Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť [Vedecký seminár pri príležitosti Svetového stretnutia Liptákov]. Liptovský Hrádok. 21.6.2000.

Viz též 61, 129, 236

V.G Kultura, umění, literatura

Viz 69, 71, 73, 78, 97, 137, 172, 185, 222, 223, 224, 231, 233, 236, 241, 244, 246, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 267, 269, 270, 273, 275, 276, 331, 334, 343, 351

JMENNÝ REJSTŘÍK

BARANOVÁ, Daniela 133, 346
BARNOVSKÝ, Michal 17, 219, 220, 221
BARTLOVÁ, Alena 76, 77, 288, 347
BAUER, Michal 222
BAUER, Stefan 255
BEASLEY-MURRAY, Tim 223
BEBLER, Anton 292
BECKMANN, Andreas 224
BENEŠ, Edvard 169
BÍLEK, Jiří 134
BLAHO, František 1
BOB, Jozef 256
BOBÁK, Ján 135
BOBRÍK, Miroslav 136
BOHATOVÁ, Irena 78
BOMBÍKOVÁ, Petra 225
BOŘUTOVÁ, Dana 60
BOTÍK, Ján 61
BRÁZDA, Andrej 137
BROUČEK, Stanislav 79
BRYANT, Christopher 293
BUGGE, Peter 348
BULL, Martin J. 294
BUREŠOVÁ, Jana 18, 80
BYSTRICKÁ, Barbara 81, 138
BYSTRICKÝ, Jozef 139, 140
BYSTRICKÝ, Valerián 6, 82, 83, 84
CAMBEL, Samuel 141, 142
COUDENHOVE-KALERGI, Richard N. 353
CRANE, Richard Francis 85
CSÉFALVAY, František 2, 143
ČAPLOVIČ, Miloslav 86
ČATLOŠ, Ferdinand 352
ČERNÝ, Václav 348
ČERVENÝ, Ondrej 280
ČOBRDA, Vladimír Pavol 361

ČOMAJ, Ján 69
DANIŠ, Vladimír 87
DEÁK, Ladislav 19, 88, 89
DÉRER, Ivan 126, 127
DICKINS, Tom 289
DMITRÓW, Edmund 295
DRORI-ERNSTOVÁ, Edith 70
DULEBA, Alexander 90, 335
ĎURICA, Milan S. 1, 144
ECKSTAEDT, Anita 296
EICHMANN, Adolf 117
EIDE, Asbjørn 51
ELIÁŠ, Michal 91
FABIAN, Juraj 145
FABRICIUS, Miroslav 92, 146, 147, 349
FAUCHER, Louis Eugène 85
FEIBER, Albert A. 20
FERENČUHOVÁ, Bohumila 93, 94, 95
FERKO, Milan 257
FISZER, Józef 297
FREMAL, Karol 148
FRUTH, Magret 21
GAJDOŠ, Milan 149
GALANDAUER, Jan 96
GAULLE, Charles de 317
GEBHART, Jan 150
GELLHORN, Martha 85
GEORGADZE, Nodar 298
GINCBERG, L. I. 299
GLASSHEIM, Eagle 226
GLEASON, Abbott 227
GOTOVSKÁ, Teodorička 322
GRONSKY, Karol 52
GROSSER, Thomas 228
GRUSKOVÁ, Anna 97
HALAJ, Dušan 3, 4, 350
HALLON, Ľudovít 22, 98
HARBUĽOVÁ, Ľubica 99
HARE, Paul 300
HARNA, Josef 323
HAYES, Kathleen 351
HETZER, Gerhard 23
HILDE, Paal Sigurd 24
HITLER, Adolf 299
HLINKA, Andrej 87, 347
HODŽA, Milan 104, 128, 212
HOENSCH, Jörg K. 151
HOJNÝ, Ivan 276
HOLEC, Roman 100, 324
HOSTOVSKÝ, Egon 236
HRABOVEC, Emília 229, 230
HRADSKÁ, Katarína 152
HRNKO, Anton 153, 154
HROCH, Miroslav 301
HRONSKÝ, Marián 101, 102, 103
HUČKO jr., Ján 5
HÚSKA, Augustín Marián 325
CHEW, Geoffrey 231
CHOMA, Branislav 258
CHYTKA, Stanislav V. 352
INGHAM, Mike 294
ISTVÁN, Janek 155
IVANIČKOVÁ, Edita 156, 157
JABLONICKÝ, Jozef 158, 259
JAMES-JAMRICHOVÁ, Andrea 66
JANEK, Jozef 159
JANOŠKA, Jur 357
JARABOVÁ, Zdenka 290
JÍLEK, Lubor 302, 353
JURČO, Milan 260
JURIGA, Ferdiš 87
JURKOVIČ, Dušan 61
KALINOVÁ, Agneša 71
KALISKÝ, Roman 261
KAMENEC, Ivan 6, 7, 8, 160, 161, 232, 354
KAPLAN, Karel 277
KARAFIÁT, Jan 233
KARASIMEONOV, Georgi 303
KARVAŠ, Imrich 346
KATREBA, Zoltán 162
KATUNINEC, Milan 355, 356
KÁZMEROVÁ, Ľubica 356
KILIÁNOVÁ, Gabriela 304
KISS, Jozef 104
KLEIN, Bohuš 326
KLUBERT, Tomáš 163
KMEŤ, Norbert 262, 280
KODAJOVÁ, Daniela 357
KOHÁROVÁ, Marta 105
KOLLÁR, Pavol 164
KONEČNÝ, Stanislav 165
KÖNÖZSYOVÁ, Lucia 63
KOPECKÝ, Petr 281
KORČEK, Ján 166, 167

KORIM, Vojtech 9
KOROVICYNA, Natal'ja Vasil'jevna 305
KOVÁCS, János Mátyás 306
KOVÁČ, Dušan 64, 327, 328
KOVÁČIKOVÁ, Katarína 4, 10, 72
KOVÁČOVÁ, Viera 4, 25
KOWALSKI, Jan 307
KOZLOV, Vladimir Petrovič 26
KRAJČOVIČ, Milan 27, 106, 107
KRAJČOVIČOVÁ, Natália 108
KRAJČOVIČOVÁ, Nataša 358
KRAJNIAKOVÁ, Emília 109
KRASKOVSKIJ, Ivan 360
KRASNOVSKÝ, Branislav 168
KRATOCHVÍL, Viliam 11
KREJČÍ, Oskar 56
KRIVÁ, Anna 110
KRIVÝ, Vladimír 329
KRUŽLIAK, Imrich 263
KULIKOVA, N. V. 28
KVAČEK, Robert 111, 169
LEMBERG, Hans 308, 309
LETTRICH, Jozef 354
LETZ, Róbert 170
LIPTÁK, Ľubomír 6, 49, 171, 331, 332
LOEWENSTEIN, Bedřich 53
LONDÁKOVÁ, Elena 333
LUKÁČ, Pavol 334
LUTHER, Daniel 112
MACURA, Vladimír 233
MAGDOLENOVÁ, Anna 172
MACHALA, Drahoslav 264
MACHO, Peter 113
MANNOVÁ, Elena 114, 115, 335
MAR'JINA, Valentina Vladimirovna 29, 173, 174
MARKOVIČ, Karol 141
MARUŠIAK, Juraj 265
MASARYK, Tomáš Garrigue 124
MATULA, Pavol 116
MAYER, Vera 291
MAZÚR, Miloš 175, 176
MELICH, Jiří S. 310
MÉSÁROŠ, Július 336
MEŠŤAN, Pavol 177, 282
MICHÁLEK, Slavomír 234, 235, 266, 359
MICHELKO, Roman 178
MILJEVIČ, Radojka 236
MINÁČOVÁ, Libuša 73
MIŠKUFOVÁ, Helena 283
MUDDE, Cas 281
MULÍK, Peter 179
MÜLLER-HANDL, Utta 237
MURAŠKO, Galina Pavlovna 238
MUŠINKA, Mikuláš 360
MYANT, Martin 284
NEJEDLÝ, Zdeněk 231
NĚMEČEK, Jan 180, 181
NIR, Akiva 182
NIŽŇANSKÝ, Eduard 30, 31, 32, 33, 34, 65, 66, 117, 118, 183
NOSKOVA, A. F. 311
NOVOPAŠIN, Jurij Stepanovič 312
NOWAK, Edmund 184
ORLIK, Igor' Ivanovič 35
ORT, Alexandr 57
PAPÁNEK, Ján 266, 359
PAPOUŠEK, Vladimír 185
PARENIČKA, Pavol 337
PATOČKA, Jan 58
PATON, Derek 239
PAULÍNY, Viliam 350
PEJS, Oldřich 186
PEKNÍK, Miroslav 119
PELČÁKOVÁ, Dagmar 36
PEŠEK, Jan 240, 278, 361
PETELIN, B. V. 120
PÉTER, László 313
PETRUF, Pavol 187
PICHLER, Tibor 314, 338
PICHOJA, Rudoľf Germanovič 12
PODOLEC, Ondrej 37, 121
PODRIMAVSKÝ, Milan 339
POŽAROV, Aleksej Ivanovič 54
PŘIBÁŇOVÁ, Alena 241
PSCHEIDT, Edgar 242
PÚČIK, Miloslav 243
PYNSENT, Robert B. 244
RACEK, Jan 231
RADVANOVSKÝ, Zdeněk 245
RAVASZ, István 188
RIEBER, Alfred J. 315
RICHTER, Ludwig 246
RJABČUK, V. D. 189

ROGUĽOVÁ, Jaroslava 122
ROSENBAUM, Karol 267
RUSKO, Milan 190
RUSNÁK, Dárius 38
RYDLO, Jozef M. 47
RYCHLÍK, Jan 123, 124, 316
ŘEZÁČ, Václav 241
SAMSON, Ivo 335
SCHNITZLER, Arthur 97
SEDLIAKOVÁ, Alžbeta 48, 49
SHORT, David 247
SCHNEIDER, Ulrich 13
SCHÖNHERR, Klaus 191, 192
SIDOR, Karol 355, 356
SIMONOVA, T. M. 67
SLNEKOVÁ, Veronika 193
SMIRNOV, V. P. 55
STALIN, Josif Vissarionovič 299
STANISLAV, Ján 194
STARK, Joachim 14
SUCHOŃSKI, Adam 40
SUPPAN, Arnold 248
SUŠKO, Ladislav 195, 340
SZABÓ, József János 196
ŠEDIVÝ, Ivan 125
ŠIMKO, Juraj 197
ŠIMUNIČ, Pavel 198, 199, 200
ŠMIHULA, Vladimír 201
ŠROBÁR, Vavro 358
ŠTAIGL, Jan 249, 250
ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 64, 113
ŠTEFÁNIKOVÁ, Antónia 202, 203
ŠTEFANSKÝ, Michal 268
ŠTEFANSKÝ, Václav 204, 251
ŠTEVČEK, Pavol 269
ŠTÍTNICKÝ, Ctibor 270
ŠUCHOVÁ, Xénia 126, 127, 128
ŠUMICHRAST, Peter 205
ŠUTAJ, Štefan 341
ŠVANDA, Petr 206
TAJTÁK, Ladislav 129, 342
TARDIEU, André 95
TATARKA, Dominik 351
TICHVINSKIJ, Sergej Leonidovič 41
TIMURA, Viktor 271, 343
TKÁČ, Marián 207
TKADLEČKOVÁ, Herta 7, 50, 59
TOMASZEWSKI, Jerzy 130
TOŠČENKO, Žan Terent'jevič 15
TÓTH, Dezider 208
UHER, Ján 279
USLER, Alexander 272
VACULÍK, Jaroslav 252
VAÏSSE, Maurice 317
VALACH, Július 42
VALÁŠKOVÁ, Naďa 285
VALENTA, Jaroslav 321
VAŇEK, Oldřich 209, 210
VASIĽJEVA, N. V. 68
VEĽAS, Štefan 273
VIEST, Ivan M. 74
VIEST, Rudolf 74
VILHAN, Miroslav 211, 274
VIMMER, Pavel 43
VITÉZ, Gabriel 16
VNUK, František 212
VOJTEK, Juraj 275
VOLKOV, Vladimir Konstantinovič 318
VOLOKITINA, Tat'jana Viktorovna 213
VONDRÁŠEK, Václav 253, 254
VORONCOV, V. L. 44
VRZGULOVÁ, Monika 75
WERNER, Andrzej 319
ZADOROŽNJUK, Ella Grigor'jevna 320
ZAJAC, Peter 344
ZAŤKO, Peter 72, 349
ZAVACKÁ, Katarína 214
ZAVACKÁ, Marína 215
ZELENÁK, Peter 131
ZELINOVÁ, Hana 45
ZEMKO, Milan 132
ZIPFEL, Tomas 286
ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica 216, 217
ZUZOWSKI, Robert 287
ZVRŠKOVEC, Bohuš 218
ZWETTLER, Otto 345

NÁZVOVÝ REJSTŘÍK

...a nikdy viac! 276
Der Abschub der tschechischen... 82
Akcia Nisko a židovský tábor... 183
Aktivita slovenskej spoločnosti... 76
Aktivity provládnej orientácie... 342
„Ale teraz je dobrý Slovák" 114
Andrej Hlinka a Liptov 347
Anxiety in the Early Works... 351
Are the Czechs Prague-Matic? 287
Die archivalischen Bestände der... 20
Arizácia židovského hnuteľného... 193
Die Aufnahme der... 228
Austria and the Bohemian Lands,... 248
Die Bestände der bayerischen... 23
Die Bestände des Bundesarchivs... 21
Between State and Nation 224
Das Bild der Heimat in der... 255
Boj o spomienku 13
Bojové nasadenie 1. frontovej... 205
Boundaries and Identities... 308
The Catholic Church and... 229
Civil Society and Ethnic... 293
Civilný sektor a každodenný... 160
The Communist Coup in Czechoslovakia 227
Compensation for Nationalized... 234
Conceptions and Misconceptions... 303
Corruption Ammong Security... 292
Czech Women Writers in Transition 244
Časové a nadčasové impulzy... 256
Čechoslovacko-sovetskije... 174
Čechoslovakizmus - za a proti... 101
Čechoslovakizmus a ľudáci 1939-1945 166
Česi a Slovenské národné povstanie 216
Česká komunita v Bratislave... 112
Česká národnostní menšina 283
Česká společnost a Slovensko... 111
České osobnosti vo vzťahu... 337
Čeští stredoškolskí profesori... 116
Českí zamestnanci na Slovensku... 83
Česko-slovenské štátne občianstvo... 126
Česko-slovenské vzťahy... 138
Československo mezi Východem... 134
Český pohled na čechoslovakismus... 150
Češi a Slováci ve 20. století 340, 341
Češi na Slovensku 62, 123
Činnosť československej delegácie... 235
Činnosť Matice slovenskej... 42
Činnosť nemeckého telocvičného... 136
Činnosť Slovenskej národnej banky... 175, 176
Čs. dôstojníci - Slováci... 86
Days of Judgement 236
De facto uznanie Slovenskej... 156
Demokratičeskije revoljucii... 28
Deportácie Židov v novembri 1938... 65
Deportácie Židov z Nitry... 63
Deportácie Židov zo Slovenska... 66
Difficult Democracies 294
Dilemy Karola Sidora 355
Dobročinné spolky a konštruovanie... 335
Dokumentačné centrum českej... 45
Dokumenty o Slovenskom národnom... 43
Duch Kultúrneho života aj v armáde 271
„Duša zostala židovská" 97
Dva těžké dny 169
27. sympózium Medzinárodného... 22
'East of the Elbe' 313
Einige grundsätzliche... 14
Employers' Interest... 284
Esquisse biographique de R.N.Coudenhove-Kalergi 353
Etické rozmery redakčnej práce... 275
Etnicita v podmienkach... 61
L'Europe centrale et orientale... 317
Europejskie Niemcy 319
Evanjelická cirkev a.v. ... 133
Explaining Different Paths... 281
The Fate of Hungarian Minorities... 238
Fenomén Kultúrneho života... 269
Ferdinand Čatloš do roku 1939 352
Frustration With Liberalism? 306
Genéza a úlohy Snemu Slovenskej... 121
Geopolitické a vojenskostrategické... 249
Geopolitické postavenie Slovenska... 88, 171
Geopolitika 57
Geopolitika na přelomu století 56
Das Geschichtsbild... 272
Heimat Slowakei 106
Heimat und Zuhause in den... 79
Historik v čase a priestore... 6
Hľadanie stratenej pamäti 314

Homolov puč v českej a slovenskej... 81
Horses for Courses, or: Hitching... 247
Hospodárske zabezpečenie... 208
Hospodárstvo Slovenska očami... 349
Hospodárstvo vojnovej Slovenskej... 146
Chiliastic Factors in Post-war... 233
„Idea státu československého"... 125
Informovanosť slovenskej... 93
Integrationsprobleme bei der... 245
Intelektuálne a národné dimenze... 343
Intencionalisti, funkcionalisti,... 117
Istoričeskoje soznanije... 15
Itogi XIX Meždunarodnogo... 41
Ivan Kraskovskij - priekopník... 360
Jan Racek, Zdeněk Nejedlý and the... 231
„Jánošíčenie" 338
Jur Janoška a slovenská spoločnosť 357
K dezinterpretáciám... 167
K formování zahraniční služby... 180
K otázke vnútropolitického vývoja... 219
K otázke vojenskej pomoci... 139
K prechodu 1. československej... 209
K úrovni přípravy učitelů... 16
Karol Sidor - žurnalista a politik 356
Katolícka cirkev a politika... 179
KGB v 1950-1960-je gody 54
Kolektívna pamäť a konštrukcia... 304
Kolektívne identity a verejné... 331
Komintern i vtoraja mirovaja... 55
Konföderation oder Okkupation 188
Koniec slovenskej armády 164
Konstituování exilových center... 253
Kultúrny život 330
Kultúrny život a slovenský... 263
Likvidácia Slovenskej národnej... 122
Liptovské nádeje a prehry... 324
„Ľudové spravodajstvo" ako... 215
Ľudské straty a obete obyvateľov... 10
Maďarizácia a asimilácia 336
Maďarská menšina v geopolitických... 131
Medzinárodná vedecká konferencia 27
Medzinárodné súvislosti... 107
Medzinárodný rozmer SNP 3
Memorandá a decentralizačné... 127
Mesto a jeho pamäť 75
Mezinárodní vědecká konference... 18
Miesto 1. čs. samostatného... 206
Migration of the Germans after... 311
Mladá ľudácka generace a její... 254
Môj dotyk s Kultúrnym životom 69
Nacistický pohľad na Slovensko... 195
Náčrt geopolitického vývoja... 326
Narastanie neofašizmu a rasizmu... 298
Národná banka na povstaleckom... 141
National or Social Revolution? 226
'National Revival' 225
Názory na riešenie slovenskej... 119
Německý „Sonderweg"? 53
Ein neues Zuhause in einer Art... 237
Neznalosť alebo zámer pri písaní... 1
Niekoľko osobných reflexií... 7
Niektoré prípady politických... 265
Niemieckie plany integracyjne... 295
1948 : From Socialism... 222
Novaja regionaľnaja identičnosť... 312
Nové diplomové práce z odboru... 46
Nové výskumy v archívoch Ruskej... 25
„Nový nacionalismus" ve střední... 301
O kľúčových obdobiach slovenského... 333
O metamorfózach demokracie medzi... 59
O nekotorych aspektach... 12
O niektorých aspektoch... 202
O šesťdesiatych rokoch 258
O takzvanom druhom období SNP 143
Obhajoba „starého" a hlásanie... 282
Objektívny výklad histórie... 4
Obrana v Paríži 266
Obraz Slovákov a dejiny Slovenska... 148
Obrnené jednotky slovenskej... 163
Od poznania do zrozumienia 321
Od úvěrních družstev k bankovním... 288
Odboj a Povstanie 217
Odhalená logika našich dejín 177
Odraz českej literatúry a jej... 78
Odraz partizánskeho hnutia... 44
Oneskorená rekriminácia alebo... 260
Osud jednotiek pešieho pluku... 210
Osudy priamych účastníkov SNP... 189
Ozbrojené zložky Slovenského... 168
Pamäť, zabúdanie a pripamätúvanie... 344
Paneurope en pays de démocratie... 302
Panslavism in the Work of Czech... 185
The Path towards Socialist... 223
Perzekúcia a záchrana bulharských... 316

Perzekúcie niektorých... 262
Počiatky činnosti Únie... 243
Počiatky verejnopolitickej... 354
Podbradlanský kraj ako... 113
Podiel Slovákov v ústredných... 128
Podkarpatská Rus a Slovensko 90
Podmienky a vývoj... 109
Podnikatelské aktivity... 98
Pohľady na duchovnú tvorbu... 137
Pokus o nastolenie moci ľudovej... 170
The Polish-Czechoslovak Conflict... 213
The Politicization of Mass Murder 239
Politická kultura německých... 132
Politické zmeny v slovenských... 220
The Politics and Finance... 286
Političeskije processy... 320
Politisches Dogma kontra... 230
Polityka integracyjna RFN przed... 297
Pôsobenie čechoslovakizmu... 108
Pôsobenie ruskej porevolučnej... 99
Postavenie Slovenska... 92
Postavenie SNR v rokoch 1948-1967 268
Postoj evanjelickej a.v. cirkvi... 201
Postoje časti predstaviteľov... 274
Postoje katolíckej církvi... 211
Potlačenie SNP Nemeckou ríšou... 191
Povojnové osudy povstalcov 259
Povstalecká Slovenská národná rada 198
Povstalecký agrárny program... 142
Pozemné vojská slovenskej armády... 140
Poznámky k vojenským opatreniam... 162
Pramene na World Wide Web... 24
Príprava a vznik Slovenskej... 158
Privatization Processes in the... 307
Problematika národnoobranného... 5
Problematika slovenskej armády... 161
Problematika válečných zajatců... 186
Problémy tvorby programového... 11
Protižidovský pogrom... 232
Prvá Slovenská republika... 47
Přeměna českého „čechoslovakismu"... 96
Racial and Ethnic Discrimination... 51
Reflections of Ideological Values... 289
Reformirovanije archivnogo dela... 26
Region „dogonjajuščej" modernizacii 305
Regionálne osobitosti slovenskej... 129
The Relationship between the... 310
Die Remigration in die Tschechoslowakei 252
Repressive Population Transfers... 315
Revoljucii 1989 g. v stranach... 29
The Romany minority in the Czech... 290
Rozbitie ČSR a jeho odraz... 84
Rozpomienky na strýka Ruda [Viest]... 74
Rozvíjanie česko-slovenskej... 36
Die Rückzugskämpfe der... 196
Rusínska otázka v období prvej... 165
Russkaja vojennaja emigracija... 67
Samostatnosť slovenského národa... 77
Seť federalnych gosudarstvennych... 39
Sklonení nad spoločným dielom 261
„Slavianofili" a „západníci"... 327
Slováci a uhorský štát na prelome... 339
Slovakija v politike SSSR i Germanii 173
Slovenská armáda a spoločnosť... 199
Slovenská armáda v rokoch 1939-1944 204
Slovenská historiografia 1998 48
Slovenská kultúra v rokoch 1939-1945 172
Slovenská národná rada (1945-1947) 251
Slovenská národná rada v roku 1968 279
Slovenská otázka a cesta... 221
Slovenská otázka na prelome 19. a... 332
Slovenská otázka v politike... 135
Slovenská republika 1939-1945... 2, 38
Slovenská štátnosť v politike SNR... 212
Slovenské banky a úverné družstvá... 100
Slovenské hospodárstvo... 147, 207
Slovenské jednotky nasadené... 197
Slovenské národné povstanie... 40, 218
Slovenskí povstalci v táboroch... 184
Slovenskí židia v odboji... 182
Slovensko a druhá svetová vojna 37
Slovensko a Malá dohoda... 94
Slovensko a Nemecko 153
Slovensko v druhej svetovej vojne 200
Slovensko v strednej Európe 89, 145
Slovenští přistěhovalci... 322
Die Slowakei im militärischen... 192
SNR a jej snahy o riešenie... 280
Sovetskij faktor v Vostočnoj... 68
Sovětský svaz a osvobození... 181
Sovietsky vzdušný most a SNP 194
Spomienky sú len spomienky 73
Správa o konferencii „Židia medzi..." 30
Správa o medzinárodnej... 31, 32

Správa o zasadnutí... 33, 34
Stav a plány hospodárenia... 72
Stereotypy v slovenských dejinách... 8
Strany Vostočnoj Jevropy... 318
Stricken Field 85
Súčasné vnímanie historicky... 329
Sudeto-nemeckaja social-demokratija 120
Surrealism, and the Catholic... 246
Školský zákon z roku 1940 159
Štátna bezpečnosť na Slovensku... 278
Štátotvorná aktivita A. Hlinku... 87
Štefánikovo talianske memorandum... 64
T. G. Masaryk a občanská válka... 124
Talianske légie a Ján Papánek 359
Tardieuov plán 95
Transition in the Work of V. Řezáč 241
Transition to the Market 300
Trvanie pamäti 60
Tschechen in Wien 291
Die tschechischen Umsiedler aus... 285
Účasť Maďarov v Slovenskom... 155
Účastníci Slovenského národného... 240
Úloha ženských katolických... 80
Úlohy a miesto Slovenska... 104
Univerzitný prof.JUDr. I. Karvaš 346
Ústavný systém prvej Slovenskej... 178
Úvahy nad charakterem a smyslem... 323
Územná orientácia... 203
V atmosfére duchovného súručenstva 257
V progresívnom pohybe 267
V službách 6. partizánskeho... 70
Václav Černý, 1945-48 348
Vavro Šrobár - prvý slovenský... 358
Veľká Británia a slovenský odboj 157
Die Verhandlungen zwischen der... 277
Der Versuch einer tschechischen... 58
Vertriebenenschicksale... 296
Vidieť za roh alebo ísť so svetom... 264
Viliam Paulíny - slovenský bankár... 350
Visegrádska spolupráca,... 334
Vladimír Pavol Čobrda 361
Vo väznici po potlačení SNP 190
Voľby do snemu slovenskej krajiny... 118
Vostočnaja Jevropa meždu Gitlerom... 299
Vostočnaja Jevropa v dokumentach... 17, 35
Vplyv Nemecka na riešenie... 152
Výberová bibliografia H.Tkadlečkovej... 50
Výberová bibliografia Ľ. Liptáka 49
Východná Európa medzi dvoma... 309
Výroba výbušnin na Slovensku... 105
Význam SNP pre zahraničnú... 214
Vznik a krátka činnosť druhej... 102
Vznik a trvanie prvého... 144
Vznik Česko-Slovenska 103
Z mozaiky spojeneckej pomoci... 149
Z redakčného zákulisia Kultúrneho... 71
Zahraničná politika Slovenského... 187
Zahraničnopolitické koncepcie... 328
Zachovať identitu národa 325
Základné črty ríšskonemeckej... 151
Základné determinanty a problémy... 250
Zákon na obranu štátu a jeho... 110
Zámery a ciele výučby dejín... 9
Zápas o oživotvorenie Matice... 91
Zaraďovanie Slovenskej republiky... 154
Zasadnutie Komisie historikov... 19
Zločinný spôsob vedenia vojny... 52
Zmeny vo vedomí slovenskej... 115
Zo spomienok na predjarie... 270
Zur Integration der... 242
Zwangsmigration, Deportation,... 345
Žánre v Kultúrnom živote 273
Židovská otázka na Slovensku... 130

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

Army and State in Postcommunist Europe viz The Journal of Communist Studies and Transition Politics, 17, č. 1, zvl. seš. (2001)

Aschkenas (DE) - 10, č. 2 (2000)

Centraľnaja Jevropa v poiskach novoj regionaľnoj identičnosti (Moskva 2000)

Česi na Slovensku (Martin 2000)

Diplomatic History (US) - 24, č. 1-3 (2000), 25, č. 1-2 (2001)

East European Quarterly (US) - 33, č. 3-4 (1999), 34, č. 1-4 (2000)

Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950 viz The Journal of Communist Studies and Transition Politics, 16, č. 1/2, zvl. seš. (2000)

Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte (DE) - 4, č. 2 (2000)

Heimat und Exil (München 2001)

Historické štúdie (SK) - 41 (2000)

Historický časopis (SK) - 48, č. 3-4 (2000)

Historik v čase a priestore (Bratislava 2000)

Istoričeskij archiv (RU) - Č. 2-6 (1999), 1-6 (2000), 1-2 (2001)

The Journal of Communist Studies and Transition Politics (GB) - 15, č. 1-4 (1999), 16, č. 1/2-4 (2000), 17, č. 1-2 (2001)

Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny (Bratislava 1999)

Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov (Bratislava 1998)

Novaja i novejšaja istorija (RU) - Č. 3-6 (1999), 1-6 (2000), 1 (2001)

Otečestvennaja istorija (RU) - Č. 3-6 (1999), 1-6 (2000), 1-3 (2001)

The Phoney Peace (London 2000)

Podiel slovenských národohospodárov na príprave SNP (Banská Bystrica 1999)

Pohľady na slovenskú politiku (Bratislava 2000)

Politik und Moral im neuen Europa (Wien 1999)

Prejavy neofašizmu v Európe (Banská Bystrica 1999)

Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť (Liptovský Mikuláš 2000)

Proceedings/Actes (Oslo 2000)

Reform of the Socialist System in Central and Eastern Europe (Houndmills 1998)

Richard Coudenhove-Kalergi - Charles de Gaulle (Paris 1999)

Rola Niemiec w procesie integracji Polski z Europą (Warszawa 2001)

Scapegoats and Social Actors (Houndmills 1998)

Slovenská republika (1939-1945) (Martin 2000)

Slovensko 2000 (Bratislava 2000)

Slovensko a druhá svetová vojna (Bratislava 2000)

Slovensko na začiatku 20. storočia (Bratislava 1999)

SNP 1944 - vstup Slovenska do demokratickej Európy (Banská Bystrica 1999)

Studia Historica Nitriensia (SK) - 7 (1998), 8 (1999 vyd. 2000)

V premenách stáročí (Zvolen 2001)

Vetriebene in Deutschland (München 2000)

Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (DE) - 49, č. 1-2 (2001)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (DE) - 49, č. 4 (2000)

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR vydal:

The Prague Yearbook of Contemporary History 1998

Compiled by
Vilém Prečan and Robert Kvaček

Edited by
Derek Paton

Institute of Contemporary History
Academy of Sciences of the Czech Republic
1999

ARCHIV
SOUDOBÝCH DĚJIN

SOUDOBÉ DĚJINY VIII / 2-3 – PŘÍLOHA

Několik poznámek k historickým souvislostem

Edice, kterou tentokrát přináší rubrika „Archiv soudobých dějin", obsahuje svým způsobem ojedinělý soubor dokumentů k historii Českobratrské církve evangelické v padesátých a šedesátých letech. Průvodní komentář z pera Miroslava Pfanna, syna jednoho z aktérů připomenutých událostí, přibližuje jejich bezprostřední okolnosti z hlediska vnitrocírkevního, a především jejich psychologické pozadí a morální význam pro jednotlivé aktéry. Několik následujících odstavců nemůže nahradit skutečný historický úvod, jejich účelem je alespoň upozornit na některá důležitá fakta a širší souvislosti.

Českobratrská církev evangelická se narozdíl od katolické církve nestala po únoru 1948 terčem přímé a otevřené perzekuce, ani ona se však nevyhnula konfrontacím s komunistickou mocí. Důvodem byla jak stále otevřenější protináboženská politika režimu,[1] tak i některé charakteristické znaky této církve, v mnohém spjaté s demokratickou tradicí první republiky.[2] Postavení Českobratrské církve evangelické a vývoj postojů vůči ní zásadním způsobem ovlivňovala i představa komunistů o využití nekatolických církví v prvním střetu s církví katolickou. Volili proto v tomto případě většinou méně výrazné formy perzekuce (odebírání státních souhlasů k vykonávání duchovenské služby a podobně), v případné soudní represi se spíše potlačoval její náboženský prvek.

---

1 *Nejblíže skutečnému konfliktu se církev ocitla v souvislosti s tlakem státní správy na „eliminaci" některých členů církve z jejího vedení a se zásahy do redakcí časopisů, rušením spolků a zabavováním majetku. Vedení církve se také pokusilo zasáhnout po podoby „církevních zákonů" z října 1949, ovšem bez úspěchu.*

2 *K ČCE se při posledním poúnorovém sčítání obyvatel, ve kterém se uvádělo náboženské vyznání, přihlásilo 400 tisíc občanů Československa, respektive českých zemí (1736 občanů Slovenska, z nich však jen 167 slovenské národnosti). Církev, vzniklá sjednocením více proudů českého evangelictví v prosinci 1918, byla tradičně prodemokratická a „masarykovská", mezi jejími členy bylo značné procento „sedláků, živnostníků, prosperujících podnikatelů a inteligence". Řada represivních opatření nové moci – zestátňování, zabavování majetku, kolektivizace – tak církev postihovala nepřímo. Otevřené obrany a protestu nebyla ovšem ve větší míře schopna. Srv. Cesta církve [kol. autorů]. In:* Protestant, *roč. 4, č. 9 (1993), s. 12–15.*

Samotná církev byla ve svém postoji k socialismu diferencovaná, protináboženský tlak však k identifikaci s nastoleným modelem socialismu rozhodně nepřispíval. V tomto názorovém hledání sehrával významnou roli českobratrský teolog Josef Lukl Hromádka, který veřejně zastával tezi o účasti křesťanů na „budování socialismu" a únorový převrat přijal jako v podstatě nevyhnutelný krok na cestě k lepší společnosti (přičemž nepřehlížel konkrétní problémy dobového dění). Ve zkratce lze charakterizovat jeho postoj jako očekávání prohlubující se humanizace, pod jejímž vlivem se marxismus zbaví svého militantního ateismu a v souladu s tím se živým jazykem hlásané evangelium může stát jedním z pilířů nové společnosti. Jako uznávaný teolog ovlivnil celé generace českobratrských duchovních i laiků, přestože mnohdy nebyla jeho koncepce přijímána v úplnosti, případně viditelně selhávala v bezprostřední konfrontaci se skutečným vývojem.[3] *Tato osobní angažovanost, účelově podporovaná aparátem státní církevní politiky, jejíž součástí bylo i zapojení do režimních mírových akcí (za tuto činnost Hromádka obdržel v roce 1958 dokonce Leninovu cenu za mezinárodní přátelství a mír), vyvrcholila při založení Křesťanské mírové konference v roce 1958 a následném zvolení Hromádky jejím prezidentem.*[4] *Specifickým důsledkem tohoto dodnes diskutovaného postupu byla však také širší míra svobody pro vnitřní činnost této církve.*[5]

V druhé polovině padesátých let se tak postupně vytvořilo (z různorodého zázemí, včetně Hromádkových žáků i kritiků) hnutí složené z duchovních a laiků, které mělo v budoucnosti sehrát v dějinách ČCE zásadní roli – takzvaná Nová orientace. Její „zakládací manifest" byl publikován (v mírně zkrácené verzi) v evangelickém časopise Kostnické jiskry *v roce 1962,*[6] *základní postoje však krystalizovaly již dříve. Křesťan je podle Nové orientace volán nejen k životu v církvi, ale (kromě jiného) k „zápasu o radikální nápravu všech lidských věcí": „evangelium nás vede k odpovědnosti za hospodářskou, politickou a kulturní situaci naší země i celého světa".*[7] *Lidé sdružení kolem Nové orientace se opakovaně pokusili tento závazek naplňovat adresnými vystoupeními proti panující nespravedlnosti. V první polovině šedesátých let se tak právě z prostředí této církve ozvala řada protestů proti prohlubujícímu se komunistickému protináboženskému tlaku, a Nová orientace dokonce vstoupila i do konkrétního*

---

3 *O osobnosti J. L. Hromádky a jeho vlivu na teologické myšlení viz např.:* Nepřeslechnutelná výzva: Sborník. *Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Oikoymenh 1990; FILIPI, Pavel:* Do nejhlubších hlubin. *Praha, Kalich 1990.*

4 *Idea Křesťanské mírové konference se vytvářela postupně, J. L. Hromádka zde však měl od počátku rozhodující vliv a jako její prezident formuloval řadu programových tezí. KMK byla teoreticky základnou pro mezinárodní ekumenické mírové hnutí, problematický byl však skrytý vliv komunistických mocenských orgánů, které ve skutečnosti výrazně manipulovaly jak s jejím vedením, tak i s náplní činnosti. Osudné se to stalo nakonec i Hromádkovi, který v roce 1969 rezignoval na svou funkci, když nenalezl podporu pro své odmítnutí sovětské okupace Československa v roce 1968.*

5 *Samotná ČCE jako celek nebyla ale státní správou hodnocena příliš „kladně", její nevoli vyvolávala demokratická struktura i odvaha k občasným protestům proti politice režimu.*

6 *V úplnosti dnes např. in: PFANN, Miroslav:* Nová orientace v Českobratrské církvi evangelické. *Středokluky, Zdeněk Susa 1998, s. 17–23.*

7 Tamtéž, *s. 20, 23.*

střetu mezi státní správou a duchovním Janem Dusem při pokusu místních úřadů zbavit jej státního souhlasu k výkonu duchovenské služby.[8] *Podobnou platformou k formulaci a obraně vlastních stanovisek se stal postupně i Svaz českobratrského evangelického duchovenstva (SČED), stavovská organizace duchovních, která se zabývala jak zajišťováním jejich materiální podpory, tak pořádáním vzdělávacích kurzů a podobnou činností. V rámci SČEDu si vytvořila poměrně silné postavení i Nová orientace (zvláště v mírovém odboru) a tato skutečnost se také odrazila v událostech, kterým se věnují publikované dokumenty. Zjednodušením by však bylo vnímat předložený příběh jen jako záležitost Nové orientace, neboť mezi zúčastněnými duchovními nebyli jen její příznivci a celá událost se udržovala na platformě SČEDu.*[9]

Jan Šimsa, který v létě 1966 veřejně promluvil o některých metodách práce Státní bezpečnosti, o nucení farářů ČCE ke spolupráci, o hrozbách a nátlaku, jimž byli vystaveni, otevřel tehdy téma, které zůstává aktuální dodnes. Váhu tomuto vystoupení (a oficiálnímu požadavku SČEDu, aby záležitost byla prošetřena) dodávají některé širší historické souvislosti a nevyčerpává se pouze u „osvobozujícího" efektu, které mělo pro zúčastněné evangelické faráře. O skutečnosti, že StB usiluje o získání agentů v takzvaně nepřátelském prostředí, kam byly církve bezesporu zařazovány, se samozřejmě vědělo. Soukromá reakce vedení církví (neboť tento problém se týkal všech církví) byla různá, od doporučování spolupráce (dá se tak prospět dobrým věcem) po jednoznačné odmítání.[10] *Veřejné ohrazení, a dokonce požadavek přešetření nezákonného postupu se však této reakci vymyká a v komunistickém Československu před rokem 1968 bychom podobných vystoupení asi mnoho nenalezli. Zároveň se protestující dotkli jedné z nejtabuizovanějších sfér společenského života – veřejnost měla sotva potuchu o náplni práce StB, a o její struktuře a metodách činnosti se nemluvilo už vůbec. Důvodem nebyl pochopitelně nezájem, ale důkladné utajování, charakteristické pro její činnost a postavení mezi státními institucemi. Tím více vyniká odvaha zúčastněných, kteří v této atmosféře neriskovali jen odmítnutí, ale i přímo trestní postih – nikoliv pouze náhodou se při projednávání stížnosti podobné narážky (ohrožení služebního tajemství) objevily.*[11]

---

8 *Jan Dus se jako farář v Chotiněvsi v roce 1964 zastal svých farníků, kteří byli poškozeni za veřejné přiznání se ke své víře. Okresní národní výbor mu odebral státní souhlas, po více než ročních sporech mu byl souhlas vrácen, ale pro jiný sbor (Chrást u Plzně). Členové Nové orientace se v tomto konfliktu (narozdíl od vedení církve) postavili na jeho obranu, svou roli v této při však hodnotili s kritickým odstupem (srv.* Tamtéž, *s. 49–51).*

9 *Většinu duchovních zúčastněných na událostech lze ale považovat za přívržence Nové orientace a pozdější hodnocení Jaromíra Procházky, jednoho z členů Nové orientace, bylo jednoznačné – šlo o klíčový počin v její historii.* Tamtéž, *s. 51.*

10 *Za ČCE tuto otázku vzpomněl s jistým humorem duchovní Miloš Rejchrt – viz REJCHRT, Miloš: Menšina v menšině aneb Kdo byl disident? In:* Rozpravy/Samenspraal 1996/1997: Církev jako menšina. Sborník. *Heršpice, Eman 1996, s. 45.*

11 *Nabízí se vysvětlení, zda to nebyla právě vzájemná solidarita zúčastněných a jejich způsob obrany – vzájemná informovanost o průběhu jednotlivých přešetření –, co zabránilo možnému trestnímu stíhání Jana Šimsy.*

Faktem je, že odvaha veřejně promluvit o tomto aspektu života církví i činnosti StB chybí také dnes, a i tehdy promluvili jen ti, kdo tlaku odolali. Rozpaky, které vládnou nad tím, že StB dokázala přesvědčit desítky duchovních ke spolupráci, by však neměly bránit pokusu o popsání a pochopení této skutečnosti. Zveřejňované dokumenty ukazují, v jaké atmosféře se případná selhání rodila a že za každým stojí vlastní příběh. Nedostatečná reflexe vlastní minulosti se nakonec obrací proti samotným církvím.[12]

Jaroslav Cuhra

12 *Odborně se otázce agentů StB v církvích a vůbec její činnosti v této oblasti shrnujícím způsobem dosud nikdo nevěnoval. Některé aspekty jsou popsány in: CUHRA, Jaroslav: Katolická církev přelomu 80. let v diplomových pracích příslušníků StB. In:* Securitas imperii, *č. 5, Praha 1999, s. 3–145; z hlediska obrany katolické církve např. VOJTÍNOVÁ, Františka: O údajné kolaboraci církve s komunistickým režimem. In:* Perspektivy, *č. 2 (1998), s. 5. Miloš Rejchrt ve sborníku* Rozpravy/Samenspraal 1996/1997 *uvádí údaj o přibližně deseti procentech duchovních ČCE, kteří byli zároveň agenty StB. Jde o stav z roku 1979 a tento údaj je v podstatě jediný, se kterým se dnes operuje, nakolik však odpovídá situaci 60. let, je neodhadnutelné.*

Veřejná diskuse o činnosti Státní bezpečnosti v roce 1966 na půdě Svazu českobratrského evangelického duchovenstva

Miroslav Pfann
Milena a Jan Šimsovi

Úvod

Otázku minulosti Českobratrské církve evangelické (ČCE) znovu otevřel Spolek evangelických kazatelů[1] na svém kurzu dne 24. ledna 2001 v Praze přednáškou Pavla Hlaváče „Zápas o udržení presbyterně-synodního zřízení Českobratrské církve evangelické". V diskusi k tématu prohlásil farář Svatopluk Karásek: „To, co by bylo potřeba napsat, jsou dějiny solidarity."

Soubor dokumentů, který právě zveřejňujeme, doplněný vypsáním souvislostí, má být sondou do příběhů solidarity. Veřejné vystoupení Jana Šimsy na farářském kurzu 30. srpna 1966 v Praze, v němž promluvil o nucení duchovních k nedobrovolné spolupráci s StB, odstartovalo proces, který způsobil proměnu v myslích řady členů Českobratrské církve evangelické.

O celé této neobvyklé události máme k dispozici kromě zpřístupňovaných dokumentů také dopis Jana Dusa z roku 1978, v němž se pisatel o Šimsově vystoupení zmiňuje, a vzpomínky Jana Šimsy zaznamenané autorem tohoto úvodu 5. prosince 2000 na magnetofon. Jan Dus 7. srpna 1978 napsal otevřený dopis generálnímu tajemníkovi Světové rady církví Philipu Potterovi. Žádal v něm Pottera, aby intervenoval ve prospěch uvězněného a těžce nemocného Jana Šimsy.[2] V dopise popsal také

---

1 Spolek evangelických kazatelů, který sdružuje kazatele Českobratrské církve evangelické, byl založen v roce 1990. Navázal na činnost Svazu českobratrského evangelického duchovenstva, který byl rozpuštěn v roce 1974. – Biografické informace o některých osobách zmíněných v této edici, zvláště o farářích ČCE, jsou shrnuty v abecedně řazeném přehledu na konci edice.

2 Jan Šimsa byl Státní bezpečností zadržen 30. května 1978, následujícího dne došlo při domovní

zmíněné Šimsovo vystoupení na plenární schůzi Svazu českobratrského evangelického duchovenstva (SČED) v srpnu 1966 v Praze:

„Svůj diskusní příspěvek zahájil Jan Šimsa sdělením, že chce vyrovnat starý dluh. Již dávno měl kolegům povědět, co se mu stalo před 14 lety, ještě jako studentovi Komenského evangelické [bohoslovecké] fakulty. Pracovníci Státní bezpečnosti si ho odvezli od jeho prarodičů na venkově k sobě do Prahy. V jejich úřadovně byl potom mnoho hodin nucen a lákán, aby se zavázal ke konspirativní spolupráci s nimi. Měl sledovat učitele a studenty fakulty, především děkana J. L. Hromádku, a podávat o nich důvěrné zprávy. Pro případ, že by odmítl, mu bylo vyhrožováno, že bude dlouho vězněn a potom odsouzen až na tři roky, že jeho matka ztratí důchod a že jeho sestra nebude moci studovat na vysoké škole. Pro případ, že by na spolupráci přistoupil, mu bylo slibováno, že obdrží místo stálého pracovníka na Komenského fakultě, že bude jezdit za hranice a bude mít otevřenou kariéru na fakultě i mimo ni. Jan Šimsa řekl, že měl tenkrát před 14 lety to štěstí, že setrval na odmítnutí těchto nabídek. Myslí však od té doby na ty své spoluobčany, kteří v podobné situaci v slabé chvilce podlehli a zavázali se Státní bezpečnosti podpisem. Je mu znám případ, že postižený ukončil své utrpení dobrovolným odchodem ze života. Během vzrušené diskuse, která následovala, dosvědčilo šest dalších farářů,[3] že i oni byli nuceni a lákáni ke konspirativní spolupráci se Státní bezpečností a podobně jako Jan Šimsa ji odmítli. Byla zvolena komise, která vypracovala návrh dopisu pro ministerstvo vnitra. Jejím členem byl také profesor novozákonní teologie Souček. Navržené znění dopisu bylo plénem Svazu [českobratrského evangelického] duchovenstva přijato. Ministerstvo vnitra bylo požádáno, aby občané, kteří pozvání ke konspirativní spolupráci s bezpečnostními orgány (za účelem maření skutečné trestné činnosti) nepřijmou dobrovolně, nebyli ke spolupráci nuceni hrozbami. Byla uvedena jména farářů, kteří byli ochotni dosvědčit nesprávnou praxi bezpečnostních orgánů. Ti byli v následujících měsících všichni navštíveni a podrobně vyslechnuti vysokými důstojníky Státní bezpečnosti. Nesplnily se tenkrát předpovědi, že je stihne odveta bezpečnostních orgánů.

Je nutno uvědomit si, jaká byla situaci Jana Šimsy v úřadovně Státní bezpečnosti v roce 1952. Nedlouho předtím byli odsouzeni k smrti a popraveni státníci a politikové, kteří byli známi obecně u nás a široce v zahraničí. Byli odsouzeni na základě nepravdivých obvinění, která byla v plném rozsahu odvolána již před rokem 1968. Neznámý unesený student nemohl brát v roce 1952 hrozbu uvěznění a soudního stíhání i ostatní přednesené mu hrozby (které měly dopadnout na jeho nejbližší) na lehkou váhu. Neméně důležité je uvědomit si situaci venkovského faráře v roce 1966. Tenkrát nikdo z nás neměl tušení, jak pronikavě se změní klima u nás za půldruhého

---

prohlídce ke konfliktu mezi ním a jedním z příslušníků policie, který se násilně choval k jeho manželce. Na základě tohoto incidentu byl obviněn podle paragrafu 155/1 trestního zákona o napadení veřejného činitele a byla na něj uvalena soudní vazba. 30.8.1978 byl Městským soudem v Brně odsouzen k osmi měsícům odnětí svobody nepodmíněně, odvolací soud 5.10.1978 rozsudek potvrdil. (Viz Případ Šimsa. In: *Studie*, č. 61 (1979), s. 69–82.)

3 Z otiskovaných dokumentů plyne, že se jich kromě Šimsy přihlásilo o jednoho více – sedm.

roku. Všichni jsme tenkrát myslili, cítili a jednali ještě ve stínu politických procesů padesátých let. Ti, kdo nechali projít tyto procesy kolem sebe bez povšimnutí, zůstali jimi jen zdánlivě nedotčeni. Hned prvními slovy, kterými líčil Jan Šimsa svůj únos a výslech, byli všichni přítomní ohromeni, včetně Šimsových nejbližších přátel. Šimsa se totiž nikomu nesvěřil s tím, co hodlá podniknout. Většina přítomných byla dokonce zděšena. Šimsa se mnohým jevil jako šílenec, který se slepě vrhá do záhuby, a navíc se pokouší strhnout s sebou i mnohé další. I to se jasně projevilo v diskusi k jeho příspěvku.

Je mi líto, že nejsem schopen předat pocit osvobození a radosti z právě získané svobody, který ovládl většinu z nás přítomných ke konci té schůze, když již bylo jasno, že Šimsa vyhrál a že plénum převezme jeho iniciativu schválením dopisu pro ministerstvo vnitra. Prožili jsme mravní očistu. Jako bychom do té doby žili v zajetí zlého kouzla, jehož moc spočívala v tom, že se o něm smělo mluvit leda šeptem, nikdy veřejně, neboť to znamenalo záhubu. Pro většinu z nás asi 150 přítomných bylo tenkrát to kouzlo konečně zlomeno. Ačkoliv se při schůzích Svazu [českobratrského evangelického] duchovenstva mluvilo již mnoho let předtím o různých společenských problémech mnohem otevřeněji, než bylo v té době v naší zemi obvyklé, téma Státní bezpečnosti zůstávalo jako nejnebezpečnější i zde stále ještě tabu. Teprve v roce 1966 zvedl Jan Šimsa závoru a jeden z jeho přátel mohl potom všem, kdo by se dostali do podobné situace jako Šimsa v roce 1952 a mnozí předtím a potom, posloužit touto radou: „Především odmítnout, potom však nedbat ani vnuceného a podpisem stvrzeného slibu mlčenlivosti a rychle bez zámlk říci o tajném jednání nejdříve našim nejbližším a potom mnoha dalším lidem, abychom dokonale zrušili 'kouzlo' a zachránili duši."[4]

Jan Šimsa ve svém zmíněném vzpomínání vylíčil události podobně. Potvrdil zděšení přítomných. Jeden z blízkých přátel jeho otce ve strachu prohlásil: „Já myslím, že se bratr Šimsa spletl. Já jsem něco takového ani neslyšel." Člověk, který se zachoval velmi statečně za války (například ukrýval sestřeleného anglického pilota) a po návratu z ciziny statečně odmítl spolupráci, o čemž Janu Šimsovi kdysi vyprávěl, se na valné hromadě podle Šimsy „málem podělal".

Valné hromady SČEDu se účastnili také zástupci Synodní rady ČCE i Komenského evangelické bohoslovecké fakulty. Jan Šimsa si vzpomíná, jak ho tehdejší synodní senior Viktor Hájek podpořil následujícími slovy: „Není pravda, že takové případy nejsou. Takových případů byla spousta. A já těm, co za mnou přišli, jsem řekl, že to je neslučitelné s vírou a farářským úřadem." To byl podle Šimsy „nesmrtelný vrchol seniorování Viktora Hájka, protože řekl to, co mu diktovalo svědomí".

Na základě Šimsova vystoupení a následné diskuse někoho z přítomných napadlo, aby se přihlásili duchovní, kteří mají podobnou zkušenost jako Jan Šimsa. Učinilo tak sedm farářů. Jiní o přestávce přicházeli za Šimsou, aby mu vyložili, proč nemohou svou podobnou zkušenost zveřejnit. Obávali se například, že by někoho jiného ohrozili.

---

4 Otevřený dopis Rev. Philipu Potterovi. In: *Tamtéž*, s. 77–82; cit. s. 78–80.

Pro Šimsu bylo překvapením, že někteří z těch, kdo jej mohli podepřít, mlčeli nebo takzvaně hasili, zatímco jiní, od nichž to nečekal, se za něj postavili, jako například Viktor Hájek. Zaražená byla i většina výboru SČEDu.

Citované pozdější svědectví Jana Dusa je dle Šimsy cenné tím, že zachytil subjektivní pohled účastníka schůze. Dus vylíčil pocit osvobození, když už bylo jasné, „že Šimsa vyhrál a že plénum převezme iniciativu schválením dopisu pro ministerstvo vnitra".[5] Ukázal, že to byl velmi těžký zápas.

Šimsa však zároveň upozornil, že je třeba uvědomit si meze celého tohoto zápasu. Odvahu k veřejnému vystoupení našli jen ti, kteří spolupráci s tajnou policií odmítli. Tehdy v roce 1966 se vůbec neřešilo, co s těmi, kteří nátlaku neodolali. Mimo diskusi zůstala také otázka dobrovolné spolupráce s StB.

Po přestávce plénum schválilo dopis ministerstvu vnitra, v němž vyjádřilo znepokojení nad tím, že členové SČEDu byli nuceni k nedobrovolné spolupráci s StB. Konkrétně se v něm uváděly případy osmi takto postižených farářů. Ministerstvo vnitra bylo vyzváno, aby takovéto metody nadále nepoužívalo. Šestého září 1966 předseda SČEDu Miroslav Rodr usnesení ministerstvu vnitra odeslal.[6]

Za dva měsíce (11. listopadu 1966) předseda SČEDu informoval faráře, kteří byli zmíněni v dopisu ministerstvu vnitra, že Státní bezpečnost jednotlivé případy prošetří a do lednové schůze SČEDu z nich učiní souhrnný závěr. Zároveň tyto své kolegy vyzval, aby o průběhu a výsledku jednání s pracovníky Státní bezpečnosti informovali některého z členů výboru SČEDu.[7] Následovalo předvolání jednotlivých farářů na úřadovny Státní bezpečnosti. Měli podat informace pro šetření, zda nedošlo k porušení zákona při získávání spolupracovníků StB.

Všichni předvolaní o svém jednání s pracovníky StB sepsali podrobnou zprávu, kterou poslali Janu Šimsovi. Ten zprávy předal výboru SČEDu (z výboru nikdo mezi těmito takzvanými dobrovolnými dárci krve nebyl).

Smysl a limit toho všeho charakterizoval Jan Šimsa jako „pokus chránit členy SČEDu".[8] Zvláště zajímavý byl podle něj strach Státní bezpečnosti, která udělala případ z toho, že v jednom spolku došlo k vážnému rozhovoru na téma spolupráce s ní. „Nám nešlo o to udělat z toho vnější případ a politikum," vzpomíná Šimsa. Zveřejnění, že někdo se nátlaku ubránil a odvážil se o tom promluvit, ovšem pomohlo druhým v jejich zápase. Tím, že to jeden druhému řekl, se vnitřně ochránil. „Bláža Šourek každému říkal: rozkecat, rozkecat, rozkecat."[9] Každý to dělal po svém: na pastorálce,[10] mezi přáteli či jinak.

Jan Šimsa přiznal, že důsledek, který zmiňoval Jan Dus v dopise – zlomení zlého kouzla, zrušení nejnebezpečnějšího tabu – sám neočekával ani nezamýšlel. Pro něj to byl objev. A to bylo právě příznačné a patří to k příběhům solidarity. Individuální

5 Tamtéž, s. 79.
6 Viz dokument č. 1.
7 Viz dokument č. 2.
8 Citováno podle záznamu vzpomínky J. Šimsy
9 Tamtéž.
10 Pastorální konference – pravidelná pracovní setkání farářů z příslušného obvodu (seniorátu).

vystoupení a následná diskuse, původně omezené svým tématem i místem, získaly mimovolně význam a dosah mnohem širší.

Dokumenty líčící průběh jednání s pracovníky StB, které jeden druhému předával, jeden pro druhého psal, jsou unikátním svědectvím. Skutečnost, že mám někoho, komu mohu svůj nerovný zápas s arogantní mocí sdělit, i to, co jsem přitom nezvládl, dávala „bezmocnému" sílu, o kterou ho „mocný" nemohl připravit. A pochopitelně takového „vynesení temného na světlo" se zlu oddaná moc nejvíce bála.

Zvláštnost zmíněných dokumentů je v tom, že přinášejí svědectví o dvojím stupni sebeosvobození, o „rozsvícení na druhou". Faráři vyprávěli svůj příběh dřívějšího nátlaku ze strany pracovníků StB současným pracovníkům StB a toto vylíčení spolu s dalším rozhovorem podrobně zapisovali a předávali přátelům. Je tak zaznamenáno potýkání s tajnou bezpečností ve dvou vlnách.

V následující edici předkládáme (vedle dvou výše uvedených dokumentů) sedm autentických a chronologicky řazených zápisů ze zmíněných rozhovorů farářů Československobratrské církve evangelické s pracovníky Státní bezpečnosti.[11] Farář Jiří Veber, který svůj zápis tehdy poslal někomu jinému než Janu Šimsovi, svůj text nenašel. Pro úplnost proto uvádíme jeho současné vylíčení událostí.[12] Posledním zde publikovaným dokumentem je dopis Jana Šimsy Ladislavu Hejdánkovi, v němž o těchto událostech svého přítele informoval. Z jeho autentického záznamu si lze tehdejší situaci lépe představit.

Všechny texty pocházejí z osobního archivu Mileny a Jana Šimsových, kteří soubor spolu s Miroslavem Pfannem připravili k vydání.

11 Viz dokumenty č. 3–9.
12 Viz dokument č. 10.

1

Svaz českobratrského
evangelického duchovenstva

Miroslav Rodr, předseda
Rokycany 481/II

Rokycany dne 6. 9. 1966

Ministerstvu vnitra
Praha

Sděluji vám toto usnesení plenární schůze Svazu českobratrského evangelického duchovenstva:

„Plenární schůze Svazu českobratrského evangelického duchovenstva dne 30. srpna 1966 vyjádřila hluboké znepokojení nad tím, že v minulosti, ale i v přítomnosti byli nebo jsou někteří jeho členové nuceni psychologickým nátlakem, sliby nebo pohrůžkami, aby se stali nedobrovolnými pomocníky Státní bezpečnosti. Takováto nedobrovolná spolupráce pokřivuje podle našeho mínění charakter a zatěžuje svědomí. I ti, kteří tuto spolupráci odmítnou, žijí dlouhou dobu, popřípadě po léta s obavami a v ovzduší nedůvěry, zvláště proto, že mají všechna jednání se stálými pracovníky Státní bezpečnosti udržovat v tajnosti. Jako konkrétní případy byly uvedeny případy Jana Šimsy, Jaroslava Vettra, Jana Blahoslava Šourka, Ctirada Nováka, Jiřího Vebra, Alfréda Kocába, Jiřího Kabíčka a Jaroslava Pfanna. Prosíme ministerstvo vnitra, aby naznačených metod, které mohou narušovat důvěru k naší socialistické republice a její zákonnosti, nadále nepoužívalo."

Miroslav Rodr [podpis v. r.]
předseda

Průklep
br. Janu Šimsovi
faráři v Prosetíně
na vědomí

2

Svaz českobratrského
evangelického duchovenstva

Miroslav Rodr, předseda
Rokycany 481/II

Rokycany 11. 11. 1966

č.j. 82/66-SČ

Bratřím: Janu Šimsovi, Jaroslavu Vetterovi, J. B. Šourkovi, Ctiradu Novákovi, Jiřímu Veberovi, Alfrédu Kocábovi, Jiřímu Kabíčkovi, Jaroslavu Pfannovi

Milí bratři!

Považuji za svou povinnost vás informovat, že mne dnes navštívili pracovníci ministerstva vnitra a jednali se mnou o stížnosti, kterou podal SČED tomuto ministerstvu po srpnové členské schůzi. Státní bezpečnost nyní prošetří vaše jednotlivé případy a patrně do lednové schůze SČEDu z nich učiní souhrnný závěr. O něm pak ještě bude jednat s výborem SČEDu. Prosím, abyste o výsledku tohoto jednání s pracovníky Státní bezpečnosti informovali některého člena výboru SČEDu.

Se srdečným pozdravem a přáním jistoty vedení Božím Duchem

Miroslav Rodr [podpis v. r.]
předseda

3

J. Vetter
28. října 12
Chomutov

V Chomutově 22. 12. 1966

Byl jsem pozván 8. 12. t. r. na oddělení SB [Státní bezpečnosti], kde se mnou přešetřovali necelé dvě hodiny můj případ dva pracovníci ministerstva. Hovor se točil v kruzích ne zcela pravidelných a pořádám ho tedy tematicky.

1. Můj styk. Asi v květnu 1965 ke mně přišel pracovník a žádal o nějaké informace, které jsem mu dal. Když mne po několika měsících (kolika nevím) navštívil a žádal mne o spolupráci, odmítl jsem ji. Víc se mnou onen pracovník SB nejednal a dál mne nenavštívil. Vždy se mnou jednal korektně a nedopustil se žádného nátlaku na mě. – To jsem dal do zápisu, který slouží výhradně vnitřním potřebám SB. Není to protokol a nikde nebude použit. Opravdu je jen pro vnitřní potřebu SB, která potřebuje konečně shrnout výsledky tohoto šetření. Své shrnutí potom předá SČEDu.

2. Jak je tedy možné, že se moje jméno octlo na listině, která má jmenovat ty, proti kterým se SB údajně dopustila nějakého nátlaku? Prostě proto, že jsou faráři, ale i nefaráři, členové naší církve, proti kterým byl zřejmě použit nějaký nátlak. Jinak si totiž nelze vysvětlit, že se nám ti bratři svěří, že *musí* sloužit SB, i když je to morálně ničí natolik, že časem dochází až k nervovému zhroucení. Nikdo z nás, kteří jsme jmenováni, nepotřebuje žádost SČEDu. Potřebují ji ti, kteří se bojí se ozvat, protože se cítí vázáni nebo v ohrožení. Bývá přitom zvykem, že se obecně na takové žádosti nebo stížnosti odpovídá vyhýbavě, že se nic takového neděje. Já jsem jmenován proto, že jsem byl o spolupráci žádán.

Bylo mi řečeno, že se to tedy celé dalo udělat vhodnější formou, totiž vystoupením na schůzi SČEDu a doporučením, aby se postižení nebáli a došli si třeba do Prahy na ministerstvo a požádali, aby byli svých závazků zproštěni. S tím jsem souhlasil.

Souvislost, v jaké jsem jmenován v dopise SČEDu, je ovšem taková, že se to za daných okolností dá kvalifikovat jako pomluva SB. Prohlásil jsem, že lituji, že to v dopise nebylo formulováno precizněji, ale že se to jistě napravilo tím, jak jsem to teď vyložil.

V zápise jsem tohle zvoral, když jsem nechal napsat, že mé jméno se do souvislosti nehodí.

3. Registrace. Spolupráci jsem odmítl proto, že jsem vyrozuměl, že mám spolupracovat při jakési registraci farářů naší církve – asi doslova tak je to v zápise.

Dověděl jsem se, že to nemá s registrací nic společného. Jde, podle mého, ovšem o registraci komunistů v USA,[1] proti které zásadně jsme. Jestliže má být u nás nějaká

1 V roce 1950 schválil americký Kongres McCarranův zákon o vnitřní bezpečnosti, který nutil komunistické a s nimi spřízněné organizace k registraci u generálního prokurátora.

kartotéka našich farářů, případně našich aktivních laiků, totiž kartotéka možných nepřátel naší vlasti, pak se domnívám, že je to nezákonné.

Nedá se to prý srovnávat s registrací v USA. Tam se musí registrovaní podrobit snímání otisků prstů. Ani kartotéka u nás není možná. Není myslitelné, že bychom mohli mít 14 milionů kartotečních lístků.

Řeč se rychle přesunovala od tohoto bodu, pokud se to netýkalo USA. Nenamítl jsem ani to, proč se pracovník SB hned tehdy neozval, že to tak není. Přešetřovatelé taky neřekli, že jsem to špatně pochopil, ale jen, že mi to řekl jejich pracovník špatně.

4. Akce jednotlivce. Nedá se mluvit vlastně o dopisu SČEDu, protože tento svaz byl přinucen psychologickým nátlakem k přijetí navrhovaného. Hned při návrhu se ozvaly ostré hlasy proti a ve srovnání s 80 přítomnými prvý den bylo druhý přítomno jen 40. Když se sečtou absence a hlasy proti, je zřetelné, že to není dopis SČEDu. V podstatě jde o akci Šimsovu. Druhý den chybějící chyběli proto, že se chtěli vyhnout tomu, aby museli o té věci vůbec hlasovat.

– Hovořit o psychologickém nátlaku je podle mého naprosto nemístné. Už jen proto, že z odhlasovaného nic příjemného nekouká. Šimsova věc je to stejně jako kohokoli z nás. Myslet si, že Šimsa je nějakým vedoucím atd. – to je nesmysl. Ani já jsem nebyl druhý den – to je v pátek – na zasedání SČEDu. Můj důvod byl patrně shodný s důvody ostatních. Farář se prostě těžko utrhne ze svého sboru na celý týden, a podaří-li se mu to na začátku týdne, zastihne ho v Praze telefon, že má pohřeb, nebo nemá nikoho, kdo by ho zastupoval při biblické hodině atd. Proto jsem se vrátil z Prahy před zakončením a proto bylo jistě na druhém zasedání farářů méně.

5. Není to věc SČEDu. – To je omyl. SČED je fakticky naší odborovou organizací. Kdo jiný by se měl zastat našich kolegů, ne-li náš odborový svaz. Tedy to jeho věcí je.

Zápis je velmi stručný. Byl jsem požádán, abych se v něm ještě vyjádřil k poslední větě dopisu SČEDu, kde se píše o nezákonnosti, a abych se k ní vyjádřil, jestliže přiznávám, že proti mně nebyl použit nátlak. Dal jsem napsat: Poslední větě dopisu SČEDu rozumím tak (ve svém případě), že registrace, o které jsem byl informován, je protizákonný postup SB. Pokud se věci mají tak, jak mi v rozhovoru vysvětlovali příslušníci ministerstva vnitra, je v mém případě věta bezpředmětná.

S pozdravem

Vetter [podpis v. r.]

4

Bláža Šourek
Nejdek u Karlových Varů

9. 12. 1966

Milý Honzo,

posílám Ti to, co jsem zplodil po svém rozhovoru s StB o dopise na MV. Ty budeš asi poslední případ, zatím se sbírá materiál proti Tobě. Rozuměl jsem tomu, že tendence je pokusit se Tě izolovat, aspoň tak to bylo servírováno. Kdo je ten jeden z osmi, kteří pravili, že kdyby věděli, jak dopis bude vypadat, že by ho nepodepsali, se ani nepokouším přemýšlet. Je to zbytečné, protože to může být stejně tak pravda jako bouda. Ani nevím, s kým bylo jednáno, s Fredym [Alfrédem Kocábem] byl veden hovor po mně. Jen jsme si řekli pár vět do telefonu. Marně také přemýšlím, kdo byl ten osmý, který se podepsal – nemohu na to přijít. (Už jsem na to přišel [psáno rukou].)

Mám několik průklepů, tak to pošlu. Jardovi [Pfannovi] bys to mohl dát ty, pokud již nebyl také u přešetření.

To bylo pěkné, že se jednalo o přešetření, a zvláště jeden tomu tak opravdu rozuměl. V podstatě ovšem hovor byl veden s tím druhým. Rozešli jsme se v přátelském duchu. Řekli, že až to uzavřou, že ještě si o tom se mnou pohovoří. Že to možná bude na SČEDu, ale ne teď, spíše v létě. Anebo že třeba ani nebudou o tom hovořit. Bylo by potřeba promyslit otázku, která se mi zdá nejvážnější – jak dalece mají pravdu o tom vyzvídání tajemství.[1]

Hovořili jsme dlouho a šel jsem naprosto beze strachu – ostatně co je nejlepší lék proti strachu nežli čisté svědomí? Myslím, že o tom vědí a že proto by nám někdo nejraději podložil nečisté úmysly s touto zemí.

Velkorysost Tita vůči Rankovićovi mne mile překvapila.[2] Až jsem byl nucen to zapracovat do kázání na Lk 21, 25–36: Pán blízko – zdvihněte hlavy – žádný strach, možnost velkorysosti. Mírnost je možno si dovolit ve znamení převahy. Kdo přísně trestá, jen dokazuje, že má veliký strach. Stejně máme velikou věc, že věříme v druhý advent, chudáci křesťané, kteří se toho rozpačitě zříkají. A právě ten blízký advent je důvodem mírnosti i velkorysé převahy. Pak jsem ještě hovořil o důsledcích blízkosti Páně – v[erš] 14 – brát velkoryse jídlo, pití i starost i život.

---

1 Pracovníci StB farářům SČEDu při pohovorech naznačovali, že zveřejněním informací o svých dřívějších kontaktech s StB se mohli dopustit trestného činu.

2 Ústřední výbor Strany komunistů Jugoslávie obvinil 1. července Alexandara Rankoviće, výkonného tajemníka SKJ, že kryl ilegální aktivity státní bezpečnosti (Udby), která se chtěla dostat k moci. Byl vyloučen ze strany a předčasně penzionován, zároveň se šéfem Udby Štefanovićem-Ćećo.

Nějak se mi stejně zdá, že nebojácnost má hodně co dělat s eschatologií.

Přeji dobrý vítr do plachet, slovo, které by v přicházejících dnech něco znamenalo a někoho oslovilo.

Mileně [Šimsové] také stejně jako ostatním radost: Nebojte se, radujte se, Kristus se dnes narodil.

Srdečně zdraví

Bláža [podpis v. r.]

Pokus o rekonstrukci rozhovoru o dopise, který byl zaslán na MV. Rozhovor byl veden s dvěma příslušníky TB [tajné bezpečnosti] v Karlových Varech dne 9. prosince 1966.

Jak šel rozhovor za sebou, nelze přesně vypsat. Asi polovina hovoru se týkala minulosti, druhá polovina se týkala dopisu. Rozhodující je druhá polovina rozhovoru, o které se pokusím podat obraz, jak jsem si udělal poznámky po příchodu domů.

1. Bylo nám vytýkáno, že jsme se pokusili o vyzvídání státního tajemství. Měli jsme štěstí, že se nepřihlásil nikdo, kdo zrovna ve spolupráci s StB je, protože jinak by on byl trestán za vyzrazení tajemství, my za vyzvídání tajemství.

2. Proč jste to dělali až nyní? V Jugoslávii dostala B[ezpečnost] přes ústa, říkali jste si, že u nás může dostat také. Ale ona u nás již jednou dostala.[3] Jestli jste chtěli něco řešit, pak jste měli každý jít individuálně na MV a tam to vyřešit. Tato akce nebyla správná a rozhodně nepřispěla k dobrému vztahu.

3. Jsou tady přece zákony, které se musí dodržovat.

Já: Ale zákony nejsou přece stále neměnné, mění se.

On: To není vaše věc, abyste se zajímali o zákony, na to jsou tu jiní, kteří se o to starají.

Já: Jsme přece odpovědní občané a jde nám o to, jak to v naší zemi vypadá. Je to také naše starost, jaké jsou zákony.

(Dlouhý rozhovor o odpovědnosti – uznávají, že je málo odpovědných lidí.)

Já: Tedy je dobře, že se o odpovědnost snažíme.

On: Kdo my? NO [Nová orientace] – posíláte dopisy, jednáte nepatřičně atd.

Já: O formě je možno diskutovat, možná že forma není třeba nejlepší, ale je tu odpovědnost, a to v zemi, kde tak málo lidí má odpovědnost, je rozhodně klad. Pomáháme této zemi, když kritizujeme věci, které nejsou nejlepší.

On: Zákony jsou dobré, je třeba je zachovávat.

Já: Před dvanácti lety byste mi to řekl také stejně, a přece byla u nás nezákonnost.

On: To jen jednotlivci překračovali svou kompetenci, ale zákon byl dobrý.

Já: Jde ale o kontrolu a možnost kontroly.

---

3 V únoru 1962 byl zatčen bývalý ministr vnitra Rudolf Barák a odsouzen k patnácti letům vězení. V roce 1963 došlo k rehabilitaci některých odsouzených v politických procesech a k propuštění asi 150 funkcionářů StB.

Já: Mně jde o to, co se u nás děje, není mi to lhostejné. Někdo si hraje jen na svém písečku a nestará se. Kdo se pálí? Nechává toho, protože je bit.

On: U nás se nemusí nikdo bát, strach není nutný. Když někdo kritizuje špatnosti u nižších činitelů, může se obrátit výše – aby z toho neměl nepříjemnosti.

Já: Ale stejně je má. S pravdou se vždycky proráželo těžce a něco to stálo.

Rozhovor o náboženství – to bylo mimo program, protože nebyla písařka, která by udělala protokol. Ukazoval na tom, že děti jsou v rozporu, když chodí na náboženství atd. – *Já na to:* Rozpor dětem nevadí, aspoň hledají pravdu – konečně, vždyť na každém kroku života se setkávají s rozpory, život je podstatně komplikovanější.

On: Faráři říkali, postěte se, a nedělali to sami apod., jak se uvádí.

Já: Jsou členové strany, kteří rozkrádají socialistický majetek, a děti to vidí a pak si řeknou, že socialismus není pravda. Tak to přece nejde hodnotit. I kdyby tisíc farářů nedělalo, co káží, neříká to nic o pravdě křesťanství, jako kdyby stejně komunistů dělalo zlé věci, neříká to nic o pravdivosti komunismu. Je to třeba hodnotit hlouběji než takto povrchně.

[*On:*] Kdo to organizoval? To byla akce. Domlouvali jste se mezi sebou. Kdo psal dopis atd.

Já: Nebyla to akce, jistě jsme hovořili jednotlivě s někým, kdo byl ve styku a měl konflikt svědomí. Ale nic se nepřipravovalo.

On: Hovořil jste o tom napřed s p. Šimsou?

Já: Ne.

On: Kdo byl v komisi [SČEDu]?

Já: Lidé zvolení na schůzi.

On: Kdo to připravil?

Já: Hovořili jsme o tom s přáteli.

On: Kdo tam byl u Hejdánka? (Zde si nejsem zcela jist, zda bylo vysloveno toto jméno. Ale asi jsem v té chvíli nějak špatně reagoval a domníval jsem se, že to je známo. Možná, že nebylo a že jsem udělal hloupost.)

Já: To nevím, na to se nepamatuji.

On: Máte krátkou paměť, vždyť to je něco přes dva měsíce.

Já: To je více, a kromě toho se hovořilo na SČEDu o tolika věcech a s tolika lidmi, že si to nepamatuji. Ale asi tam o tom hovořili někteří z těch osmi. Možná že nás tam bylo deset.

On: Osm, deset, nezdá se Vám v tom rozpor? Kdo to je pan Hejdánek, byl při tom?

Já: To ani nevím, myslím že ani ne. Ale zdá se mi, že Šimsa u něho spal – on k němu jezdívá, když je kurz.

On: Pozval vás tam pan Šimsa?

Já: (Nevím, co jsem řekl, nic si nepamatuji, nechal jsem to bez odpovědi.)

On: A tam se dopis udělal?

Já: Ne, tam se hovořilo jen, co by tam mělo být. Dopis sestavovala komise.

On: Kde to psali a kdo to dělal?

Já: Asi na fakultě, tam je psací stroj, a dělala to komise, to já jsem se o to nestaral, byla k tomu určena.

On: Proč bylo při schůzi o tom tak málo lidí?

Já: To byl čtvrtek, mnozí se rozjeli už domů. Já také často odjíždívám dříve z kurzu.

On: Ale mnozí s tím nesouhlasili.

Já: Ano, byla také diskuse o tom, zda se tam mají uvést jména, s tím mnozí nesouhlasili.

On: Ale i někteří z osmi, kteří se uvedli, prohlásili, že kdyby věděli, jak dopis bude vypadat, tak své jméno neuvedou. Nesouhlasí s dopisem, máme to protokolováno.

Já: Tak měli zůstat, když se o tom jednalo. Já jsem tam byl a souhlasil jsem.

On: Ale je to útok proti práci bezpečnosti?

Já: Ne, bylo to výslovně řečeno, myslím právě Šimsou, že to není podcenění práce bezpečnosti, protože uznáváme její nutnost. Šlo pouze o nedobrovolnou spolupráci.

On: Ale udělali jste hloupost, že jste to psali. Já se Vám divím, že jste tam dal své jméno – kvůli někomu.

Já: Věděl jsem, že z toho mohou být nepříjemnosti, a počítal jsem s tím. Ale dnes jsem sem jel bez strachu. V noci jsem dobře spal.

On: Dnes je to přešetření, ne výslech, nic vám neuděláme.

On: Současnost – víte o někom?

Já: Ano, vím i v současnosti.

On: Kdo to je, konkrétně, jenom pak můžeme něco dělat.

Já: Bez souhlasu dotyčného nemohu jeho jméno uvést.

On: Tedy nevíte.

Já: Vím, ale neřeknu to.

On: Svěřil se Vám s tím.

Já: Ano, hovořili jsme o tom a působí mu to konflikty svědomí.

On: Uveďte nám jeho jméno.

Já: Neuvedu, není to možné. (Nakonec se ukázalo, že to bylo jedině správné: kdybych ho uvedl, mohl bych ještě být popotahován za vyzrazení tajemství apod. – v souvislosti s tím, co bylo řečeno o tom, že je dobře, že se nikdo nepřihlásil.)

On: Bylo s ním jednáno protizákonně?

Já: To nemohu říci, já vím, že mu to jen působí konflikty svědomí a že by to rád ze sebe setřásl. K tomu mělo nakonec pomoci i veřejné jednání na SČEDu – aby ti, kteří jsou nedobrovolně ve spolupráci, našli odvahu se s tím čestně a rovně vyrovnat.

On: To se má dělat na MV.

Já: Třeba zajdou teď tam a dají to do pořádku.

On: Ale podle zákona (ukázal mi paragraf) je každý občan povinen pomáhat B[ezpečnosti]. Ovšem když odmítne, nemůžeme ho potrestat – když ovšem se něco stane a zjistí se, že on o tom věděl, pak ho můžeme trestat – za úmysl, čin apod.

Dlouhý rozhovor o svědomí, o tom, zda bych prozradil, kdybych o někom věděl, zda chce někoho zabít atd. Říkal jsem, že život je komplikovaný a nejde odpovědět. On chtěl buď ano, nebo ne. To jsem nemohl říci.

On: Pořád mluvíte o svědomí, ale jsou tu zákony.

Já: Ovšem křesťané jsou tady proto, aby ukazovali na svědomí.

On: Nechte pořád to náboženství, to do toho nepleťte.

Já: To přece nejde, patří to k tomu. Kdybych nebyl křesťanem, tak bych možná hodně zatrpkl po jednání s B[ezpečností], ale tak jsem se s tím vyrovnal právě proto, že jsem křesťan. To velmi souvisí.

Nakonec byl se mnou sepsán protokol. Chtěl jsem kopii, ale nebyla mi dána. Opsoval jsem si tedy text, ač jsem byl několikrát tázán, proč. Nemám ho doslova, ale zhruba ano. Ptali se mne, zda o tom budu s někým hovořit. Říkal jsem, že samozřejmě ano. Oni pověděli, že to není tajné jednání, ač na dopis to napsali. Neslíbil jsem nic. Doporučili mi, abych raději nepsal, protože se jedná také o můj případ. Proto o svém případu nepíši – to byla první půlka hovoru.

Ovšem o dopise považuji za nutné napsat – myslím o jednání o dopise, protože jsem cítil tendenci dovést mne k tomu, abych řekl: Udělal jsem hloupost, že jsem uvedl jméno, navedli mne. To jsem odmítl – za dopis se stavím, vysvětloval jsem. Myslím, že je opravdu dobře, že to byla spontánní věc.

Protokol: ...pokud se týká dopisu, který byl zaslán prostřednictvím SČEDu na MV, uvedl jsem tam své jméno pro nepříjemnou zkušenost, kterou jsem měl z té doby. Někteří kolegové, jak vím, prožívají podobné věci. Konkrétní případy nechci bez souhlasu dotyčných uvádět. Vím však o jednom případě, kde to působí velmi depresivně, ačkoliv vnějším způsobem mu není ubližováno. Neznám žádné případy, že by bezpečnost porušovala zákony. Dal jsem souhlas k tomu, aby mé jméno bylo uvedeno v dopise z toho důvodu, že jsem v dopise viděl pomoc pro ty, kteří jsou v podobném konfliktu svědomí. O dopise jsme hovořili s několika přáteli předem v bytě p. Hejdánka, Slovenská ulice, Praha 2, kde bydlel Šimsa. Dopis pak sestavila komise určená na schůzi SČEDu.

1. otázka: Řekl jsem o nepříjemné zkušenosti i korektním jednání – jak tím míním psychický nátlak?

2. ot[ázka]: Jak narušuje bezpečnost zákonnost (citát z konce dopisu)? Člověk, který se stane nedobrovolným spolupracovníkem, zatrpkne. Tím je narušena jeho důvěra v naše zřízení i socialistickou zákonnost.

Rozhovor byl veden od 10 do 15 hod. Formulace zápisu byla složitá, jeden člen mi stále chtěl napovídat formulace, druhý mne upozornil, že mám plnou svobodu, ať to dělám, jak uznám za vhodné.

5

Alfréd Kocáb
Chodov u Karlových Varů

Zpráva o rozhovoru s pracovníky ministerstva vnitra týkajícím se stížnosti na nevhodné metody a praxi při pokusech o získávání konspirativních spolupracovníků z řad farářů Českobratrské církve evangelické. Stížnost byla podána na MV SČEDem, odhlasována plénem.

Dne 9. 12. jsem měl rozhovor s pracovníky MV z Prahy, a to s pány Tůmou a Petrů v budově OVB v Karlových Varech. Rozhovor trval od 15.15 h. do 18.15 h.

Úvodem jsem byl požádán, abych jim vyprávěl, kdy jsem se s pracovníky StB setkal a jakých jsem nabyl při těchto setkáních zkušeností. Vyprávěl jsem o třech setkáních.

K prvému setkání došlo [v roce] 1957, kdy jsem byl panem Novákem ve farní budově ve Zruči n[ad] S[ázavou] požádán, abych se dostavil do budovy soudu v Jihlavě k rozhovoru s pracovníky StB. Pozvání jsem přijal a tam po dobu asi 7 hodin hovořil s pracovníky StB p. Wiederlechnerem a Novákem. Pan W. mi nabídl ještě „účinnější možnost pracovat pro mír", a to tím, že bych se zavázal ke spolupráci v konspiraci s StB a získával o určitých lidech informace, sděloval je na určitých místech jejím pracovníkům, abych nebyl kompromitován, a tak určitým lidem zamezoval v konání protistátní činnosti. Bylo mi vysvětleno, že tím mohu pomoci některým lidem, aby nezabředli do bahna protizákonné činnosti do té míry, že by jim už nebylo pomoci. Zdůrazňovali, že jde o činnost humánní a že není v protikladu s posláním duchovního, ale právě naopak. Nabídku ke spolupráci jsem odmítl a zdůvodnil tím, že podléhám Ježíši Kristu a ve svém svědomí i rozhodování stojím výlučně pod jeho svrchovaností, a tedy se nemohu zavázat k trvalé spolupráci s někým jiným, a za druhé považuji referování o druhém bez jeho vědomí a porušení zpovědního charakteru, nebo alespoň důvěrného charakteru sdělení za mravně neúnosné.

Taktika při pokusu o získání do spolupráce spočívala v střídavém používání chvály na mou osobu a vyzdvihování mých kvalit a schopností s nejhrubším podezíráním, že to s mým vztahem k danému společenskému zřízení není tak, jak předstírám. Nakonec jsem byl požádán, abych podepsal prohlášení o tom, že s nikým o této věci nebudu hovořit. To jsem učinil a připojil důvody, proč nemohu spolupráci přijmout.

K druhému setkání došlo v roce 1959. Opět mne navštívil p. Novák a pozval do Jihlavy. Tohoto rozhovoru se účastnil vedle pana Nováka a Wiederlechnera také pan Růžička. Hlavní slovo vedl posledně jmenovaný a jevil se být služebně nadřízeným. Pan Růžička mi gratuloval ke zvolení tajemníkem MO [Mírového odboru] SČEDu a dal mi najevo, že by mi StB umožnila, kdybych chtěl, ještě účinnější práci pro mír. V dalším rozhovoru při jedné příležitosti naznačil, že by neměli námitek proti eventuální cestě i do USA. Po úvodním rozhovoru, ve kterém projevovali pracovníci StB zájem o otázky vnitrocírkevní a ekumenické a o jednotlivé osobnosti, přešel pan Růžička k formě diametrálně odlišné a začal klást sugestivní otázky týkající se mé duchovenské praxe. Z rozhovoru vyšlo najevo, že mi kladou za vinu, že jsem se

staršovstvem[1] organizoval sbírku na sborový motocykl i v jiných sborech seniorátu i jiných seniorátech a spojil s penězi sbírek vlastního sboru a zakoupil motocykl, a to vše bez souhlasu OŠK KNV [odboru školství a kultury Krajského národního výboru] v Jihlavě. Dále, že ve Zruči n. S. kázal bez souhlasu br[atr] laický kazatel Karel Kolman z Jednoty českobratrské z Trhového Štěpánova, a bylo mi ještě něco vytýkáno, ale na to si už přesně nevzpomínám. Pak pan Růžička vyslovil temnou výhrůžku, že by z toho mohl být i prokurátor.

Pak opět změnil formu rozhovoru a mluvil vlídně. Připomenul mi, že jsem se před dvěma léty nevyjádřil pěkně o práci StB a srovnával její praxi s praxí některých zahraničních tajných policií. Prohlásil, že je to tehdy mrzelo, ale že mi chtějí ukázat, že jsem se mýlil. Zdůraznil, že moje přestupky jsou prý vážné, ale že oni jsou rozhodnuti, že z nich nebudou vyvozovat žádné důsledky a že přejdou k dennímu pořádku. Ptali se mne, co nyní o nich smýšlím. Odpověděl jsem, že tento jejich počin, tj. nevyvozovat žádné důsledky ze správních přestupků, mohu kvalifikovat jako dobrý. Pan Růžička mi pak řekl, že se zachovali velkoryse a že nyní očekávají, že budu i já jednat podobně a že svolím ke konspirativní spolupráci. Znovu jsem odmítl a tím vyvolal hněv přítomných pracovníků, zvláště pana Růžičky. S hněvem konstatoval, že se ve mně zklamal, že to zřejmě se mnou politicky stojí docela jinak, a adresoval řadu útoků na vyšší církevní představitele a závěrem konstatoval, že ještě uváží, co s tím případem učiní. Závěrem mne požádali, abych jim předložil listiny darů na motocykl. To jsem učinil a předal je panu Wiederlechnerovi, a když jsem si pak tyto listiny vyzvedl a ptal se, jaký postoj zaujali, bylo mi sděleno, že všechen materiál předali OŠK KNV v Jihlavě. Začátkem roku 1960 jsem obdržel předvolání k úřednímu jednání na tento odbor a bylo mi sděleno, že mi bude odňat státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti a abych si sehnal do 14 dnů zaměstnání mimo církevní službu. Po delším rozhovoru nakonec souhlasil pan KCT [krajský církevní tajemník] Lepeška s tím, abych odešel z kraje na jiné duchovenské místo. 1. června 1960 jsem nastoupil na duchovenské místo v Chodově u K[arlových] V[arů].

Třetí setkání bylo v tomto roce. Zažádal jsem o cestu do Francie k soukromé návštěvě k mému bratru. V této souvislosti se mnou mluvili pracovníci StB a žádali mne, abych jim po návratu vyprávěl o tom, co jsem viděl, a že by mi popřípadě ještě před odjezdem řekli, o co mají zvláštní zájem. Řekl jsem jim, že jsem ochoten jim vyprávět, ale jen o tom, co považuji za vhodné.

Tolik vylíčení trojího setkání s pracovníky StB.

Pak došlo k rozhovoru. Nejprve mi položil pan Petrů otázku, zda vidím souvislost mezi mým potrestáním ze strany OŠK KNV v Jihlavě a StB. Řekl jsem, že jsem v tom viděl mstu za neochotu spolupracovat. Na otázku, zda na to mám doklady, odpověděl jsem, že nemám, ale že se mohu opřít o tvrzení pana Wiederlechnera, který prohlásil, že věc předají státní správě. To je právě charakter práce StB, že se vše koná tajně (je míněna ta část práce, která se týká konspirativní činnosti) a že nejsou písemné doklady.

---

1 Staršovstvo je správní orgán farního sboru Českobratrské církve evangelické. Staršovstvo se spolu s farářem stará o život sboru. Ze svého středu volí kurátora, který je spolu s farářem rovnocenným představitelem sboru.

Bylo mi pak řečeno, že si nemohu ze strany Státní bezpečnosti stěžovat na to, že by se vůči mně dopustili porušení socialistické zákonnosti. V prvém případě jim nemohu nic dokázat a zásadně nelze mít námitek proti pokusům získávat faráře do konspirativní spolupráce, jelikož to zákon dovoluje.

K tomu jsem řekl, že je nevhodný způsob morálního nátlaku. Střídají se sliby a chvály s pochlebováním, s hrozbami nebo s vyslovováním různých negativních morálních nebo politických soudů. Pracovníci na to odpověděli, že tomu říkají přesvědčování.

Dále jsem odmítl ony metody, které mají za cíl rozrušit mravní vazbu osobnosti. Mají za cíl, aby dotyčná osoba už nejednala na základě svobodného rozhodnutí v souladu se svým přesvědčením nebo vírou, po zvážení okolností a rad a názorů jiných lidí, ale na rozkaz celkem anonymní policejní organizace. Tím ztrácí svou mravní nezávislost, stává se závislou a tím vykonavatelem cizí vůle, a tím se dostává do téměř neřešitelných mravních konfliktů, vyjma případu, kdy dotyčná osoba vstoupí do spolupráce dobrovolně a je v souladu s mravním kodexem StB. U faráře, ale i u křesťanského laika, jde o důsažné porušení principu svědomí. Farář, který má být ztělesněním principu svědomí závislého jen na Bohu, suspenzí svého svědomí ve prospěch třetí osoby nebo instituce udělá dříve nebo později mravní bankrot. Křesťan je závislý na Bohu jako nejvyšší normě, a ne na člověku.

Co se týče obsahu spolupráce s StB, je toho druhu, že se vyžaduje, aby bylo referováno o druhých bez jejich vědomí a proti jejich vůli. Lidé hovoří s farářem s velikou důvěrou a téměř všecky hovory lze označit za důvěrné nebo za rázu zpovědního. Tuto jedině správnou morální bázi ve vztahu faráře a věřícího opustit znamená hrubé zneužití důvěry člověka a nemůže než způsobit rozklad mravní osobnosti faráře. Proto je nevhodné tuto spolupráci na farářích vyžadovat, neboť odporuje všem mravním zásadám, kterými stojí a padá.

Pan Tůma mi namítal, že bychom neměli mluvit abstraktně, rozhovor, který se točí kolem otázky svědomí, je rozhovorem abstraktním, měli bychom mluvit konkrétně. Namítl jsem mu, že je-li pro něho svědomí něčím abstraktním, pak je pro mne něčím velmi konkrétním. Pak mi pan Tůma vysvětloval, že bych jim bez konspirace nebyl ničím platný. Tato práce musí zůstat utajena, být zahalena rouškou tajemství, neboť jde o vysoké zájmy bezpečnosti státu. Z toho důvodu nejde o činnost nevhodnou, ale užitečnou. Konečně cizí rozvědky pracují na základě konspirativním, a tak jim nelze čelit než zase konspirací. Konečně i církev je zčásti budována na činnosti konspirativní (zpovědní tajemství atd.). Namítl jsem, že v tom je podstatný rozdíl, neboť ke zpovědi v protestantské církvi není nikdo nucen, jde o věc zcela dobrovolnou, a pokud jde o určitou důvěrnost některých církevních informací, je to jen z důvodů osobních (charakter projednávaných věcí) nebo [jde] o ochranu před infiltrací z pozic nepřátelských víře. V této souvislosti jsem pánům z StB položil otázku, zda se nedomnívají, že někteří pracovníci na úseku ateistickém chtějí pokusů StB o získání spolupracovníků z řad farářů užít k infiltraci církve. Odpověděli záporně.

Vysvětloval jsem pak, že naprosto neodmítám spolupráci s bezpečností, týká-li se ohrožení bezpečnosti našeho státu. Při rozhovoru s pracovníky StB v Sokolově před odjezdem do ciziny jsem vyjádřil přesvědčení, že bych našim úřadům ohlásil, kdyby

se cizí rozvědka pokusila mne získat do spolupráce. Zastávám však názor, že jen já sám nakonec se mohu rozhodnout pro určitou formu spolupráce v určité konkrétní situaci, a to vždy tak, aby to bylo v plném souladu s mým přesvědčením a vírou v Ježíše Krista. Znovu jsem zdůraznil, že snažit se nás získávat do spolupráce opravdu nemá žádnou cenu a nemůže přinést žádné pozitivní výsledky. Nechť StB změní svou praxi, a zvláště zastaví pokusy v přítomné době, které směřují k dosažení výše jmenovaného cíle. Ptali se mne, zda nějaký případ znám. Odpověděl jsem, že ano. Ať jim ho tedy jmenuji. Odpověděl jsem, že jsem nebyl od dotyčných osob k tomu zplnomocněn. Pan Tůma řekl, že se praxe měnit nemůže, jelikož i nás musí chránit, a proto potřebují spolupracovníky z našich řad. Odpověděl jsem jim, že to [je] jejich úkol, aby vymysleli takový způsob, aby nás chránili a nezískávali nás do spolupráce. My z vás nechceme dělat faráře a vy se nepokoušejte z nás dělat spolupracovníky policie (konspirativní), praktickými spolupracovníky vlastně jsme, jde-li nám o pokojné spolužití občanů, ovšem každý přispívá po svém. Nechť každý dělá to své dobře.

Pak se ujal slova pan Petrů a vyložil mi, jak se MV dívá na dopisy zaslané plenárkou SČEDu. Ministerstvo by nemělo námitek, kdyby ti, kteří uvedli svá jména, napsali dopis svým jménem, anebo ti, kteří nemíní konspirativně spolupracovat a nemají pracovníkům, kteří je přesvědčují, odvahu říci energické ne, přišli na ministerstvo a tam si stěžovali. Ministerstvo však nesouhlasí s veřejným projednáváním, kde prý bylo mnoho farářů, kteří o věci nevěděli a kteří vlastně o této působnosti StB slyšeli poprvé. To velmi poškodilo práci StB v církvi a mezi faráři a vlastně se rovná sabotáži. Pan Petrů konstatoval, že v tom nemusel být tento záměr, ale také být mohl. Jestliže se však někdo domnívá, že nastal okamžik zaútočit na StB, protože byla provedena čistka v aparátu tajné policie v Jugoslávii,[2] tak se velmi mýlí. Na práci StB [se] nebude nic měnit, pokud byla porušena socialistická zákonnost, pak byly věci dány do pořádku a je možno vždy žádat o nápravu, ale od církve si diktovat nedají.

Ptali se na genezi celé věci. Tak jsem jim ji vyložil. Farář J. Šimsa povstal na farářském kurzu a řekl, že jej jedna velmi vážná věc trápí už asi 15 let. Před 10 léty se jednoho váženého bratra ptal, zda by neměl tuto věc ventilovat na církevní veřejnosti. Dotyčný bratr mu řekl, že by to zhoršilo vztah církve a státu. Farář J. Šimsa k tomu řekl, že to byla chyba a že už to nemůže vydržet, a začal vyprávět, jak byl získáván do spolupráce, jak mu bylo slíbeno asistentské místo a od něj žádáno, aby referoval (jako asistent prof. Hromádky) o prof. Hromádkovi StB. Navrhl, aby jeho případ byl SČEDem předložen MV na přezkoumání. Přihlásili se i jiní a tak to vzniklo. Ptali se mne dále, kdo koncipoval dopis a kým a kde byla celá akce předem připravována. Řekl jsem, že nevím o tom, že by bylo něco předem připravováno, a kdo koncipoval dopis, také nevím, jelikož si takové detaily skoro nikdy nepamatuji. Bylo mi řečeno, že to sepsali pánové Šimsa, Balabán a Souček. Dále chtěli vědět, kde se o tom večer jednalo a kdo byl přítomen. Taktéž jsem si nemohl vzpomenouti. Řekli mi, že to bylo u Hejdánků a že jsem byl osobně přítomen. Nemohl jsem nikterak přisvědčit, jelikož si opravdu nevzpomínám. Řekli mi, že jde o milosrdnou lež.

---

2 Dne 1.7.1966 Ústřední výbor SKJ odvolal z funkce výkonného tajemníka SKJ Alexandara Rankoviće a šéfa Udby (státní bezpečnosti) Štefanoviće-Ćeća.

Co se týče veřejného projednávání celé záležitosti na plenární schůzi SČEDu, vyjádřil jsem svůj souhlas s postupem, neboť tím bylo objektivně celé věci pomoženo. Ti, kteří dali k dispozici své případy, dávají možnost věcného prozkoumání dosavadní praxe, jiní, kteří klesají pod tíhou podezření, že v této oblasti doba kultu [osobnosti] přežívá a že se v podstatě nic nezměnilo, načerpali nové naděje, a ti, kteří jsou právě nyní získáváni, snad získají sílu, aby řekli své energické „ne!". Pan Petrů ovšem namítal, že byli informováni ti, kteří nic nevědí, a to neprospívá zájmům bezpečnosti. Řekl jsem, že jich je jen velmi málo, kteří nic nevědí, jsme dosti dobře informováni, že o spolupráci bylo požádáno veliké procento farářů. Nás není tolik, aby se poměrně lehce nezjistilo přibližné procento těch, kteří se stali předmětem zájmu StB. Lze s jistotou říci, že téměř vše, co se projednává veřejně, ztrácí nejen charakter tajemství a tím i mytičnosti, ale lze to věcně zkoumat a posiluje veřejnou morálku. Vyjádřil jsem své přesvědčení, že o těchto věcech se bude jistě již v dohledné budoucnosti mluvit mnohem otevřeněji a bude to i předmětem diskusí v rozhlase, televizi i v novinách. Řekl jsem, že připouštím, že nyní práce StB v řadách farářských bude těžší, ale o to nám šlo, aby faráři nebyli získáváni do spolupráce, a ti, kteří v ní jsou, aby tuto spolupráci přerušili, a ti, kteří konspirativně nespolupracují, aby vůbec nezačínali. Jsem pevně přesvědčen, že farář a ani křesťan v současné chvíli nemůže být s dobrým svědomím konspirativním spolupracovníkem StB. Je to s jejich bezpodmínečnou poslušností vůči Ježíši Kristu neslučitelné. [Namítli,] že nemám právo mluvit jménem druhých. Mám! Kdo jiný by se měl svých spolubratří zastat než ten, kdo je z nich. To je moje samozřejmá křesťanská povinnost. Tu nám křesťanům přece nemůže nikdo upřít. Nechť StB zajišťuje bezpečnost na úseku církve jiným způsobem, nám šlo o slabší bratry.

Pak jsme hovořili o tom, zda získávací činnost StB je dle zákona legální. Pracovníci tvrdili, že ano. Žádal jsem od nich konkrétní citaci zákona. Citovali obecné ustanovení, že každý občan se má aktivně podílet na spolupráci s bezpečností. Dále pak jiné ustanovení, a to v tom smyslu, že SNB může žádat spolupráci, je-li páchána trestná činnost. Chtěl jsem ovšem konkrétní podklad pro výše jmenovanou činnost. Pracovníci StB mi sdělili, že existují příslušné podklady, ale že jsou jen pro interní potřebu pracovníků Bezpečnosti. Odpověděl jsem, že tedy pro mne nemají právní platnost. Co není publikováno nebo co se mi nepředloží, pro mne neplatí. Požádal jsem tedy přítomné pracovníky, aby mne na místě seznámili se zněním příslušných předpisů. Odmítli, jelikož by šlo o vyzrazení státního tajemství. I já jsem odmítl [uznat] takové vysvětlení za dostatečné. Musím trvat na tom, že jednání StB při pokusech o získávání do konspirativní spolupráce není dle zákona legální. Znovu přítomnými pracovníky bylo zdůrazněno, že se na stávající praxi nic nemůže měnit, jelikož je opřena o zákon. Položil jsem tedy závěrečnou otázku, kam se máme obrátit a kdo je kompetentní, aby mohl stávající praxi pozměnit. Odpověď byla neuspokojující.

Závěrem pracovníci StB řekli, že se k celé věci po přešetření vyjádří, ale ať se změnami nepočítáme.

Sepsáno dle poznámek a zpaměti.

Protokol sepisován nebyl.

Alfréd Kocáb, Chodov [podpis v. r.]

Dne 12. 12. 1966

6

Ctirad Novák
Zruč nad Sázavou

Zruč 17. prosince 1966

Milý pane,

přejeme veselé Vánoce pro školu (synagogé) i dům a doufáme, že se máte dobře, jako i my. Vybyl mi jeden nadbytečný exemplář přiložené spisby, který můžeš časem postoupit Honzovi Pokornému jako členu sčedového výboru, uznáš-li to za smysluplné (Rodrovi posílám originál.) Dávno, dávno již tomu, co jsme se neviděli – rok už málem končí, tuším, že na letošek plánovaná návštěva Zruče vám s Milenou už nevyjde?

Von guten Mächten wunderbar geborgen
– mějte se pěkně.

Tvůj Radek + 4
[podpis v. r.]

12. prosince 1966 jsem byl pozván k očekávanému rozhovoru se dvěma pracovníky ministerstva vnitra do Kutné Hory, týkajícímu se dopisu SČEDu.

Převážná část rozhovoru byla věnována mému osobnímu případu z minulosti. To zde vypouštím. K mému pokusu o rekonstrukci tehdejších událostí se jeden z pracovníků MV vyjádřil, že na základě dosavadního předběžného průzkumu se moje líčení jeví jako nesprávné, avšak i v této podobě prý neobsahuje žádný důkaz, že by tehdejší postup pracovníků StB byl nesprávný. Jednali podle zákona.

Moje námitka: Zákon stanoví, že každý občan je povinen pomáhat při zajišťování bezpečnosti republiky. Jestliže na mne bylo naléháno k závazku spolupráce s odvoláváním [se] na tento zákon, byl to nesprávný postup. Měl jsem být odstrašen, abych z obavy před trestním postihem spolupráci neodmítl. Povinnost závazku však ze zákona neplyne!

Odpověď: Zákon byl v tomto případě vykládán pracovníky StB zcela správně. Taková spolupráce je (lhostejno v jaké podobě) podle zákona povinností občana, i když odmítnutí závazku ke spolupráci není trestné. Trestné ovšem je v případě, kdy občan vědomě kryje škodlivou činnost. Váš výklad zákona a jeho údajného zneužití je subjektivní.

Moje připomínka: I když nedošlo k přímým hrozbám, sama skutečnost, že tyto akce StB probíhaly v obecné dobové atmosféře tlaku na církev, vyznívala nepřímo jako hrozba. Poněvadž se jednalo o větší množství farářů, nevidím v tom pouze

náhodné, jednotlivé, vzájemně nesouvisející akce ad hoc, nýbrž akci vůči celému bratrstvu.

Odpověď: Jde o Váš nedoložený subjektivní názor. Všechny tyto případy neměly žádný speciální vztah k Českobratrské církvi evangelické. Byly součástí všeobecného zabezpečení republiky proti třídnímu nepříteli, který se ovšem vedle jiných oblastí může pokoušet proniknout i [do] církve.

Na moji zmínku, že mne znepokojuje tendence činit z StB něco mysteriózního (nárok na téměř božskou tajemnost a nedotknutelnost), bylo odpovězeno, že jde bez jakéhokoliv nimbu o věcně odůvodněné utajení obranných opatření proti třídnímu nepříteli, který rovněž pracuje v tajnosti.

Sám fakt rozsáhlého vyhledávání a získávání spolupracovníků je podle stanoviska MV nezávadný a odpovídá praxi běžné ve všech státech. Oba úředníky zajímala pouze suchá fakta svědčící o násilí, nátlaku, hrozbách aj. protizákonných metodách. Jakákoliv jiná upozornění označili za nepřislušná, poněvadž náš dopis nebyl věnován „filozofii a akademickým otázkám", ale hovořil doslovně o porušování zákonnosti orgány StB. Neuvedl jsem žádné násilí nebo nátlak v právnickém slova smyslu – zůstalo pouze při poukazu na celkovou atmosféru těchto akcí.

Musel jsem se ohradit proti formulaci „Vy jako stěžovatel..." Upozornil jsem, že subjektem dopisu je SČED, přičemž já nabízím zkušenost ze svého případu. Odpověď: Nikoliv, stížnost je záležitostí jednotlivců, s níž SČED nemá nic společného – dodal pouze své razítko a podpis. – Zároveň jsem pokládal za potřebné zdůraznit, že se od dopisu nedistancuji a že je opravdu i mou záležitostí, stejně jako záležitostí asi stovky účastníků členské schůze, kteří o něm hlasováním rozhodli. (Otázka: Sestavila ho celá schůze? Má odpověď: Ne, nějaká komise. Otázka: Kdo byl jejím členem? Má odpověď: Nevím. Otázka: Byli to pánové Souček, Šimsa a Balabán. Otázka: Kdo ještě dopis připravoval a kde se o něm mluvilo? Odpověď: Nemám potuchy, mluvilo se o něm všude. [Otázka:] Je Vám text dopisu znám? [Odpověď:] Ano.)

Na otázku, zda je patrno, o jak konstruktivní počin na SČEDu šlo, mi byla dána rozhodná záporná odpověď: Je to narušení bezpečnostní činnosti ministerstva vnitra. Taková řeč o StB na veřejném fóru je nepřístojná. Měli jste se domluvit a přijít na MV s druhy, či ještě lépe individuálně, a zde předložit své stížnosti. Tím, že p. Šimsa vyvolal tuto diskusi, bylo zbytečně vyzrazeno mnoho věcí před lidmi, kteří s tím nemají nic společného, a vedle toho byl vyvinut nátlak na ty přítomné, kteří by jinak byli ke spolupráci ochotni. Dopis sám pak je neoprávněný zásah do kompetence ministerstva vnitra, jemuž se předpisuje, co má a nemá dělat napříště. (Ohrazuji se proti individualizaci předmětu a mj. proti pojmům „nátlak" a „předpisuje").

Celý tento záznam je nepřesný, protože jsem si nedělal poznámky. Pořadí samozřejmě neodpovídá. Forma také nebyla „otázka – odpověď", ale spíš paralelní dvojí monolog. Mým jediným programem byl protest proti získávání smluvních spolupracovníků mezi kazateli (klín mezi nás a sbory), takže jsem poměrně brzy neměl co dodat – aniž bych něco bral zpět. Na otázku, znám-li takové případy z přítomné doby, jsem odpověděl, že ne ve smyslu získávání, ale ve smyslu dalšího trvání závazků dříve vynucených. Kdykoliv jsem odmítal uvést jméno, dostal jsem odpověď, že tedy nejde o nic konkrétního.

Nakonec byl sepisován protokol, v jehož závěru jsem obdržel tyto otázky k protokolárnímu zodpovězení:

1. Vaše jméno je uvedeno v dopise hovořícím o psychickém nátlaku, hrozbách a slibech při získávání za spolupracovníky StB. Jak se tyto metody projevily ve Vašem případě?

Odpověď: Psychický nátlak spatřuji ve faktu, že mi povinnost k závazku spolupráce byla postavena jako jediná zákonná možnost. (Na doplňující dotaz:) Jednání bylo vedeno slušně, bez hrozeb a slibů.

2. Víte o jiných osobách, které byly získávány pomocí psychického násilí, hrozeb a slibů?

Odpověď: Kromě několika z osmi jmen uvedených v dopise je mi z osobních rozhovorů známo 6 dalších případů podobného psychického násilí, vesměs z minulosti. Jména nemohu uvést, poněvadž mne k tomu tito lidé neoprávnili. (Na doplňující dotaz:) Tyto případy znám pouze z osobního podání jich samých. (Poznamenáno: „Tedy zase jenom subjektivní líčení.")

3. Dopis hovoří o činnosti, jíž Státní bezpečnost narušuje důvěru občanů k socialistické republice a její zákonnosti. Uveďte konkrétní případy takového narušování.

Odpověď: (Velmi nepřesná reprodukce.) Naléhání StB na spolupráci ruší pokojnou práci sborů, odnímá důvěru v dobrý poměr státních orgánů k církvi a věřícím občanům a bylo viděno ve spojitosti s ideologickým postupem státu proti křesťanství.

Rozhovor včetně zápisu trval asi od 10 do 12.30 hodin. Na závěr mi bylo řečeno, že po prozkoumání těchto údajů budu možná ještě navštíven. Otázka dopisu MV bude ještě řešena. Výsledky se dovíme.

Napsal C. Novák
14. až 16. 12. 1966

7

Jiří Kabíček
Klášter nad Dědinou

Zápis o jednání s pracovníky bezpečnosti v Rychnově nad Kněžnou
13. prosince 1966 v budově Veřejné bezpečnosti v Rychnově

Jména obou pracovníků bezpečnosti jsem si nezapamatoval, ale jde patrně o ty pracovníky, kteří hovořili s Alfrédem Kocábem, Jaroslavem Pfannem a Blážou Šourkem. Jednání trvalo od 11 do 13.30 hod.

Nejdříve jsem byl požádán, abych pověděl, jak jsem přišel do styku s pracovníky StB. Po výpovědi jsem diktoval do protokolu. Vypověděl jsem v podstatě toto:

V únoru 1958 jsem byl pozván k p. KCT [krajskému církevnímu tajemníkovi], tuším, že se jmenoval Němec, do Jihlavy. Protože jsem v lednu 1958 nastoupil místo seniorátního vikáře v Novém Městě na Moravě, pokládal jsem tuto návštěvu jako jakési představení se. Když jsem vycházel z budovy KNV [krajského národního výboru], která byla za městem, zastavil mě jakýsi muž středních let (pozoruhodné bylo, že pracovníci bezpečnosti chtěli, abych ho přesně popsal, vypověděl jsem tedy, že byl drobnější postavy a asi černé vlasy) a požádal mě, abych s ním šel do budovy bezpečnosti v Jihlavě, že potřebuje ode mě některé informace. Ukázal mi průkaz pracovníka ministerstva vnitra, jméno jsem si nezapamatoval. V místnosti, kde jsme byli sami, mi pak položil několik otázek, které se v podstatě vztahovaly k tomu, jaký mám poměr k budování naší společnosti. Bylo mi hned od začátku divné, co po mně chce. Zpočátku jsem se domníval, že celé jednání má nějaký vztah k mé vojenské službě, kde jsem jako příslušník Civilní obrany byl také pod ministerstvem vnitra, a nikoliv pod ministerstvem národní obrany. Pak byla řeč o tom, co bych udělal, kdybych věděl o někom, kdo chce poškodit naši republiku. Řekl jsem, že bych se musel rozhodnout a že bych rozhodnutí oznámil na Veřejné bezpečnosti. Na to mi namítl přítomný pracovník bezpečnosti, že bych to mohl říci raději jemu, myslím, že řekl jim, abych se nekompromitoval u lidí ve sboru. Nevím přesně, zdali tohoto slova bylo tehdy užito. Pak mi byly učiněny jisté sliby. Např. že mě budou vozit autem z Fryšavy, kde jsem učil náboženství, protože vědí, že nemám vždycky dobré spojení. Bránil jsem se tím, že mohu použít autobus, anebo když nemám hned spojení, navštívit některé bratry a sestry. Pak si na všechno již přesně nepamatuji, ale vím, že chtěl ve mně vzbudit onen pracovník bezpečnosti v Jihlavě pocit (tak jsem to také nějak formuloval v protokolu v Rychnově), že jsem se návštěvou bezpečnosti StB již nějak zavázal, abych s nimi spolupracoval, a že když bych nechtěl s nimi spolupracovat, že to povědí ve sboru lidem a má práce bude pak ve sboru ochromena. V tom jsem viděl zřetelný pokus o nedobrovolnou spolupráci. Nakonec jsem musel slíbit, že se dostavím k další schůzce a že o tom nebudu před nikým mluvit. Podepsal jsem jakýsi list, kde jsem vyškrtal některé věty. Přiznávám se, že jsem to udělal proto, abych už měl od toho nepříjemného jednání pokoj. Tento můj podpis mi pracovníci

bezpečnosti v Rychnově ukázali. Bylo tam datum 25. února 1958. Jeden z nich chtěl něco vyvodit ze skutečnosti, že jsem toto tajemství nedodržel, ale ten druhý ho zarazil. Na schůzku jsem se nedostavil a nebyl jsem nijak za to perzekvován. To se stalo v únoru 1958.

Pracovníci StB se mě ptali, jestli byl rozhovor veden tehdy v Jihlavě nějak hrubě a jestli jsem měl později nějaké potíže proto, že jsem se nedostavil ke schůzce. Musel jsem po pravdě říci, že rozhovor nebyl veden nějak hrubě a že jsem další potíže a „obtěžování" nezažil. Ale trval jsem na tom, že skutečnost, že mi byly dávány otázky, a já jsem nevěděl proč a za jakým účelem, a že mi byly učiněny sliby (že mě budou vozit autem z Fryšavy do Nového Města), ve mně vyvolala pocity, že jsem k něčemu psychologicky nucen. Načež mi bylo řečeno, že jsou to jen mé pocity a že nemohu předložit nějaké objektivní důkazy. Přiznal jsem to, ale hájil jsem, že pocity byly reálné a že ve mně zhoršily na nějakou dobu můj vztah (ve smyslu stížnosti SČEDu) k naší lidovědemokratické republice. Pracovníci bezpečnosti mně začali pak citovat všeobecné nařízení znění zákona, že každý občan je povinen spolupracovat s bezpečností. Namítl jsem, že jde o Veřejnou bezpečnost. Oni mi odporovali a trvali na tom, že není řečeno „Veřejná", ale jen „bezpečnost", a že to zahrnuje i tu tajnou. Pak hovořili o tom, že všechny státy mají podobné orgány a že tyto orgány pracují tajně atd. Namítal jsem, že v případě farářů anebo věřících lidí jde o otázku svědomí, které křesťan musí respektovat. Na to mi řekli, že jsme smluveni, patrně myslel s jinými faráři, a že jsem předně občanem státu. Setrval jsem na své výpovědi.

Pak se rozvinul hovor o tom, jestli tehdy onen pracovník bezpečnosti v Jihlavě se dopustil přestoupení stávajících zákonů. Tvrdil jsem, že celý způsob, jak byli získáváni spolupracovníci z řad farářů, byl nesprávný a že tak byli faráři stavěni do těžkých krizí svědomí a do pokušení zneužívat svou důvěru, kterou u členů sboru mají. Mluvil jsem také o zpovědním tajemství. Nechtěli tomu rozumět. Říkali dále, patrně s cílem mě srazit, že to, co se se mnou dělo tehdy v Jihlavě, bylo jen jakési „tipování", zdali se vůbec hodím na tak jemnou práci, jakou StB potřebuje. A že se mi nic nestalo, když jsem pak nepřišel.

Dále se mě ptali, proč jsem nepřišel dříve a proč jsem si nestěžoval. Odpověděl jsem, že tehdy byly okolnosti velmi zlé a že jsem opravdu měl strach. Pak se ptali, proč jsem uvedl anebo dal k dispozici své jméno do dopisu SČEDu. Nevím, zdali jsem argumentoval nejlépe. Řekl jsem, že jsem měl velmi neblahé pocity, poněvadž mi bylo jasno, že jsem byl zpracováván pro nedobrovolnou spolupráci, a že podobné pocity měli i jiní. Uvedl jsem své jméno proto, aby případ br[atra] J. Šimsy nebyl kvalifikován jako ojedinělý, ale že těch případů mezi faráři bylo více. Pak se ptali na genezi toho všeho. Pověděl jsem, jak to bylo. Mrzí mě nyní, že jsem si nevzpomněl na to hlavní, že totiž smyslem dopisu bylo pomoci těm farářům, kteří jsou v této nedobrovolné spolupráci a jsou nešťastni. Ale vzpomínám si, že jsem jim stále říkal, že náš stát je silnější, než aby se musel uchylovat k jistému psychologickému nátlaku, a že ten nejhorší nepřítel dnes je lhostejnost, otrávenost, netečnost, tedy něco, na co nejsou paragrafy. Pak se mě ptali, zdali jsem byl na schůzi, kdy se o tom hlasovalo. Nemohl jsem si přesně vzpomenout. Pověděl jsem, že byla zvolena komise, která měla přesné znění formulovat, a že dostala plnou důvěru. Ukázali mi dopis SČEDu,

kde byl podepsán Šimsa, Balabán a Souček. Nejvíce byli rozezleni nad formulací poslední věty, kde byla řeč o narušování důvěry v naše socialistické zřízení a že se případy dějí i dnes. Chtěli hned vědět, jestli o některých vím. Řekl [jsem], že jsem slyšel, že se to děje, od jiných bratří, ale že jména nevím. Namítli mi, že když to nemohu dokázat, že asi nemluvím pravdu.

Pak mi dali 3 otázky, na které jsem musel odpovědět. Bylo to shrnutí celého šetření se mnou. Vím bezpečně, že jsem znovu opakoval, že došlo podle mého soudu k narušení našich zákonů v tom, že jsem byl nedobrovolně (aspoň se mi to zdálo) vtahován do spolupráce s StB a ke snaze zneužívat důvěru, kterou mám jako farář u lidí. Pak jsem mluvil o slibu, že mě svezou autem z Fryšavy, a že by faráři neměli být pro takovou práci získáváni, protože to odporuje jejich svědomí. Vím bezpečně, že [jsem] formulaci dopisu SČEDu neodvolal. Byl učiněn pokus, abych se od ní distancoval. Uznal [jsem], že je ostrá, ale současně jsem řekl, že odpovídá těm pocitům, které ve mně vznikly po velmi nepříjemném jednání s pracovníkem bezpečnosti v Jihlavě.

Považuji ještě za nutné sdělit, že se mnou oba pracovníci bezpečnosti hovořili ještě v autě (zmeškal jsem jejich vinou vlak do Hradce, a protože jeli na Prahu, vzali mě s sebou). Jejich tón byl „přátelský". Zdálo se mi, že se mně snažili lichotit slovy, že slyšeli, že jsem ve sboru klášterském oblíbenější než Šimsa. Ptali se mě na Šimsu a na Novou orientaci. Řekl jsem, že si Šimsy velmi vážím, že je po svém otci vždycky proti nespravedlnostem a nátlaku, ať se to děje kdekoliv. Dále jsem řekl, že Nová orientace je politicky angažována jak proti válce ve Vietnamu, tak proti tomu, co se dělá u nás špatně a co neprospívá našemu zřízení. Pak hovořili o tom, proč jsem začal studoval teologii, když jako farář nemám mnoho peněz. Ujistil jsem je, že peníze nejsou to hlavní, cítili se zaskočeni a říkali, že mysleli spíše na lepší uplatnění, které bych se svým intelektem mohl dosáhnout někde jinde lépe apod. Řekl jsem, že mám za to, že své uplatnění nalézám plně ve sborové práci. Mluvil jsem také o Albertu Schweitzerovi a ptal jsem [se], zda poslouchali o něm pásmo minulý večer v rozhlase. Řekli mi, že ne.

To je asi v podstatě vše, co jsem si zapamatoval z jednání, které bylo vedeno slušně. Snad jsem ještě zapomněl říci, že jsem se v autě snažil přesvědčit pracovníky bezpečnosti, že smyslem dopisu nebylo nějak uškodit našemu státu, ale právě naopak pomoci. Aby bylo upuštěno od metod, které se přežily a které nejsou již dnes nutné.

Omlouvám se, že jsem dopis nezaslal dříve. Byl jsem ve velikém předvánočním shonu a měl jsem několik pohřbů. Myslím si, že snad můj dopis dojde včas, dříve než bude výbor SČEDu předvolán k rozhovoru s pracovníky MV.

Srdečně

Jiří Kabíček [podpis v. r.]

8

Jaroslav Pfann
Sněžné na Moravě

Zápis o rozhovoru s pracovníky MV z Prahy, pány Tůmou a Petrů,
v budově bezpečnosti ve Žďáře nad Sáz[avou]
dne 19. 12. 1966 od 11 do 14 h.

(Odpusťte, že to bude stručné, jinak by to dnes nešlo, za dvě hodiny pro mne přijedou na pohřeb.)

Na začátku uvedli, že jistě vím, oč jde, od seniora Rodra, který nás s jejich souhlasem informoval, a od kolegů, s nimiž hovořili. Zdůraznili, že nejde o vyšetřování, ale přešetření mého případu.

Vyslechli pak nejprve můj případ, který jsem pak také musel diktovat do protokolu.

V srpnu 1959 jsem byl předvolán na KNV [Krajský národní výbor] Jihlava kvůli hospodářským věcem. Při vycházení před budovou na silnici jsem byl zastaven pánem, který se představil a legitimoval jako pracovník MV a žádal mne o rozhovor, který se pak odehrál v budově bezpečnosti v Jihlavě, kam jsem s ním odešel. Mluvilo se o mém postoji k socialismu, o práci družstva, bezpečnosti, přípravách k vatikánskému koncilu. Zeptal se mne také, kdyby potřebovali něco vědět, zda bych jim vyšel vstříc. Odpověděl jsem souhlasně, s tou interpretací otázky, kdyby šlo o nějaký obecný dotaz o družstvu, o kterém jsme právě hovořili, apod. Dotazoval se také, kdo vydává Kostnické jiskry, [na] vztahy evangelíků a katolíků. Pak náhle přešel k otázce, jak to bylo na posledním seniorátním konventu v červnu, co říkal pan senior a ostatní. Šlo o konvent, při kterém byl poslán protestní dopis, podepsaný všemi členy konventu, proti rozhodnutí KNV neobsadit sbor Daňkovice. Odpověděl jsem, že na dotaz z pléna, jak je to s obsazením Daňkovic, pan senior přečetl vyjádření KCT [krajského církevního tajemníka], kde oznamoval, že nemíní obsadit Daňkovice. Toto rozhodnutí vzbudilo nesouhlas a rozhořčení a byl potom poslán dopis na KNV a ministerstvo. O ničem dalším jsem nemluvil a dotazován nebyl. Následovalo pak naléhání, abych podepsal prohlášení o mlčenlivosti. Po delším rozhovoru a zdráhání, hlavně pokud jde o manželku, pod nátlakem, když to vypadalo, že dokud nepodepíšu, nebudu moci odejít, a večer jsem měl mít biblickou hodinu, jsem podepsal.

Na otázku pak a tvrzení, že jsem přeci nebyl nucen k nedobrovolné spolupráci a v čem tomu tak bylo, jak je řečeno v našem dopise, jsem odpověděl: Pod záminkou něčeho jiného, hospodářských věcí, ačkoli z rozhovoru na KNV bylo zřejmé, že jsem tam nemusil být, jsem byl zavolán do Jihlavy, to jest *donucen* jít na bezpečnost k rozhovoru s jejich pracovníkem. Na jejich tvrzení, že to se domnívám, že pro to nemám důkaz, když jsem na KNV s úředníky přece mluvil, odpověděl jsem, že je to přece jasné, když ten pán, který mne zastavil na ulici, jak jsem si pak uvědomil, byl ten pán, který stál přede dveřmi kanceláře KCT a prohlížel si tam plakáty a viděl mne a slyšel, jak jsem se představoval KCT. A rozhovor, má přítomnost tam kvůli hospodářským věcem byla zbytečná. – Dále jsem uvedl, že ačkoli se mi to nehodilo

vzhledem k tomu, že mi jel vlak, byl jsem nucen jít na bezpečnost a tam zpovídán o průběhu jednání s jasným úmyslem vyzvědět ode mne informace o jednání určitých osob a o tom, co řekly. A nakonec *nucen* podepsat prohlášení, že o celém jednání budu mlčet, pod tím tlakem, že to vypadalo, že nebudu moci dříve odejít, dokud to nepodepíšu. Tím vším, počínaje již tou nedobrovolnou cestou do Jihlavy, *jsem byl donucen nedobrovolně spolupracovat s TB* [tajnou bezpečností]. – To odmítali a tvrdili, že to není žádná spolupráce, že šlo jenom o informativní rozhovor. Trval jsem na mém pochopení toho všeho.

Když jsem chtěl říci, a kdykoliv jsem začal hovořit o tom, že nejsem sám, ale celá řada dalších bratří z řad farářů a laiků, kteří se účastnili konventu, byla takto vyšetřována, dotazována, někteří mnohem déle než já, ihned mne zastavovali v půli věty a ptali se, zda budu jmenovat jejich jména, a když jsem řekl, že ne, tak nechtěli mne vůbec [nechat] o tom hovořit. A zvláště ne do protokolu, který měli také snahu upravovat jiným směrem. Myslím, že ale přece jen to v protokolu je. Tvrdili, že když neuvedu jméno, abych o tom nemluvil, že oni se mohou zabývat jen konkrétními určitými osobami. Odpověděl jsem, že je to přece konkrétní člověk, který žije, o kterého jde, a i když ho nejmenuji, že přece mohou u svých lidí zjistit, o koho se jedná. Odpověděli, že to není možné, když mají na starosti oblast celého státu. Řekl jsem, že přece nás, evangelických farářů, není tak mnoho, aby to možné nebylo. Že vím o současném případu bratra, který je zatažen do této spolupráce a nemůže se vymanit.

K tomu mému případu jsem také ještě pak řekl, že celá věc tajného vyšetřování a vyptávání i se závazkem mlčenlivosti byla při mně i jiných postavena do jakéhosi ovzduší, jako by šlo o nějaký protistátní čin či přestoupení zákona tím, že jsme poslali otevřený dopis protestní na KNV a nesouhlasili s jeho rozhodnutím. Celé toto jednání StB nutně vytvářelo pak ve mně i jiných ovzduší vaší základní nedůvěry k naší církvi a zároveň působilo ovzduší bázně.

Uvedl jsem také, že vím o faráři, který byl vždy znovu a znovu vtahován do této spolupráce a nemohl se z ní vymanit, takže nakonec odešel ze sboru, který měl rád a kde by rád zůstal. Myslím, že to je v protokolu.

Hned nějak na začátku rozhovoru, když začali hovořit o dopise, chtěli se mne začít ptát na průběh na schůzi SČEDu. Hned jsem je zastavoval poznámkou, že to sem snad nepatří, přece jde o přešetření. Přestali, ale pak později znovu a energicky, že jsem ho ani nemohl zastavit. Říkal jsem, že přece nejde o tuto věc, schůzi SČEDu, byla veřejná a podali jsme dopis. Říkali, že se chtějí jenom informovat, když jsem na schůzi byl, a že na druhé schůzi bylo málo lidí, zda jsem si toho všiml. Odpověděl jsem, aby se mne na tyto věci neptali, že by to mohlo vypadat jako vyšetřování. Znovu tvrdili, že jde jenom o informace. Nakonec jsem byl nucen říci, že jestliže budou pokračovat, že budu nucen odejít. Pak již přestali.

Pak byly položeny ještě tyto otázky od nich. Myslím, že to bylo nejdůležitější, ale už v poslední fázi rozhovoru, a já, jsa již unaven, zvláště tím neustálým diktováním, což je požadavek pro mne na rychlost i bystrost nemožný, jsem odpovídal myslím dost chabě a uboze. Otázky jsem si opsal přes jejich neustálé vyjadřování znepokojení:

1. Vysvětlete, v čem spatřujete, že Vás StB za použití psychologického nátlaku, pohrůžek nebo slibů nutila ke spolupráci, a v čem spočívala tato spolupráce nebo spočívá. – Odvolal jsem se na to, co bylo dříve již řečeno.

2. Uvádíte v dopise, že psychologickým nátlakem, sliby a pohrůžkami k nedobrovolné spolupráci. Uveďte konkrétní případ takového jednání u Vás nebo u jiných osob. – Uvedl jsem, že u mne šlo o psychologický nátlak. Nucen jet do Jihlavy pod jinou záminkou, nucen hovořit s pracovníkem TB, což jsem neměl v úmyslu, jít na bezpečnost, mluvit o tom, jak to bylo na konventu, nucen podepsat prohlášení o mlčenlivosti. Celé zarámování tohoto rozhovoru bylo psychologickým nátlakem. – Zda ze strany pracovníka jednání slušné. Jak se choval? – Celkem slušně, až na to podivné zastavení na ulici, nucení k podpisu a celé zarámování rozhovoru. O jiných osobách, když jsem nechtěl jmenovat, mně nedovolili hovořit.

3. Vysvětlete, v čem se bezpečnost podle Vašeho názoru (u Vás?) dopustila narušení důvěry k socialismu a jeho zákonnosti.

Má odpověď byla mátožná. Když kteréhokoli občana či faráře nutí k jednání a ke spolupráci, která je v rozporu s jeho vírou a svědomím, nebo čím byl zneklidňován ve své práci a zbavován radostnosti v ní. Že i u mne šlo o takové narušení. Že bezpečnost má pomáhat ke klidu a jistotě. – O osobách uvedených v dopise odmítli mluvit. Písemně jsem pak ještě tuto odpověď doplnil. O pohrůžky a sliby šlo u br[atra] Kocába a Šimsy, u mne a jiných o psychologický nátlak. Když je člověk nucen pod záminkou něčeho jiného někam jet, mluvit a zavázat se k mlčení. Tam se člověk cítí v jakémsi útlaku a nesvobodě a znásilnění. A každý útlak znamená ponížení člověka v jeho lidství a vede k nedůvěře k těm, kteří jej způsobují. Jde o ponížení člověka.

Musím končit, protože už čeká auto.

Srdečně Vás zdraví Váš

Jaroslav Pfann [podpis v. r.]

9

Jan Šimsa
Prosetín

Záznam o rozhovoru s panem Tůmou a Petrů z ministerstva vnitra v kanceláři StB ve Žďáře nad Sázavou dne 20. prosince 1966

Dne 19. prosince se dostavil na faru v Prosetíně pan Pexa a tlumočil Mileně [Šimsové] pozvání na oddělení pasů a víz do Žďáru pro mne. Účel návštěvy – projednání nějaké mé stížnosti.

Dne 20. prosince v 9.30 jsem se dostavil na oddělení pasů a víz VB [Veřejné bezpečnosti] a byl jsem zaveden panem Tůmou do kanceláře StB, jak jsem usoudil podle inventarizačních tabulek na nábytku. Pan Tůma mne požádal, abych se legitimoval. Přišel ještě pan Petrů a já jsem se vyptal, zda jsou nějak pověřeni k tomu se mnou jednat. Pan Tůma mi vysvětlil, že se rozhovor týká dopisu SČEDu, že o tom jednali s panem předsedou, který nás měl písemně upozornit na možnost, že budeme voláni k rozhovorům. Tyto rozhovory nejsou ani výslechem, ani vyšetřováním, ani svědeckou výpovědí, ale budou pro další jednání zakončeny sepsáním protokolu. Zeptal jsem se, zda budu moci dostat průklep toho protokolu. Pan Tůma mi řekl, že nikoliv, že by to odporovalo pravidlům jejich práce a že by tedy to vyšetření nemohli provést. Netrval jsem na své žádosti, ale požádal jsem o to, abych mohl si dělat poznámky. Po delším rozhovoru, v němž oba pracovníci připomněli včerejší rozhovor s panem Pfannem, a po upozornění, jaké následky by mělo to, kdyby se takové poznámky třeba nedopatřením dostaly do nepovolaných rukou, mi to dovolili. Vysvětlil jsem, že ovšem mně nejde o nějaké utajení, že mi jde o to celou věc právě dostat na veřejnost. Kdyby to mělo všechno zůstat skryto, tak by celé jednání nemělo pro mne smysl. Dal jsem podnět k tomuto jednání právě veřejně, na schůzi SČEDu, a chci právě všechny tyto věci zveřejnit. Oba pracovníci mi řekli, že je to namístě právě jen mezi lidmi povolanými, kteří už o věci vědí, dále pokud se to týká mých představených a předsednictví Svazu [českobratrského evangelického] duchovenstva, jinak že trvají na tom, aby všechno jednání zůstalo utajeno, aby se o tom nedověděli členové sboru v Prosetíně. Uznal jsem, že o tom (zatím) není možno vykládat každému, ale také jsem uvedl, že hlavní „zbraní" StB je „utajenost", kdežto naší zbraní je veřejnost, oni že pracují v zastínění a my na světle. Oba pracovníci odmítli myšlenku, že by bezpečnost pracovala pouze v utajení, ale připustili, že veřejnou práci doplňují prací utajenou a že stejně pracuje nepřítel, a tak že oni plní svou povinnost. Pan Tůma mi řekl, že o naznačených otázkách ještě budeme hovořit, ale nyní abych laskavě přikročil k vylíčení svého případu. Uvedl jsem ještě, že mi nejde tolik o minulost jako o budoucnost, ale že bych také rád svou věc uvedl na pravou míru a zbavil se toho, co mne kdysi znepokojovalo.

Poprvé jsem byl požádán někdy v roce 1950 nebo 1951 o spolupráci s bezpečností veřejnou nebo státní prostřednictvím místní organizace KSČ na Pankráci. Členové výboru této organizace znali mé smýšlení z let mého působení ve Svazu [české]

mládeže apod. Nabídka se týkala buď stálé práce v SNB nebo příležitostné spolupráce s StB. Tuto nabídku jsem odmítl.

V lednu 1952 mne upozornil důvěrně tajemník Komenského [evangelické bohoslovecké] fakulty Bohuslav Pospíšil na to, abych si dal pozor na to, co píšu, a na své přátele. Současně mi nadhodil možnost, že bych po skončení studií zůstal na fakultě.

V únoru 1952, 21. nebo 22. února, mne navštívil v bydlišti mých prarodičů na Křižatkách, asi 40 km od Prahy, neznámý muž, který se mi představil jako pracovník SÚC [Státního úřadu pro věci církevní], a sdělil mi, že mám jet s ním do Prahy, poněvadž mne děkan Hromádka navrhl do delegace pokrokových duchovních a studentů, která má jet do Polska. Souhlasil jsem s tím, že s ním hned odjedu. Pohoštění mé babičky tento muž odmítl.

Za stodolou stálo auto, hnědá tatra „osmička", a v ní vedle šoféra slečna s kufříkovým psacím strojem. Když se auto rozjelo, řekl mi ten člověk: „Ve jménu republiky Vás zatýkám." Pak mi řekl, že současně jsou zatčeni i ostatní a že se s nimi setkám při konfrontaci. Jmenoval několik mých přátel, z nich si pamatuji B. Loewensteina a L. Hejdánka. Po delším mlčení, během něhož jsem mu nabídl jablko, které odmítl (a které jsem snědl sám), se pokoušel navázat rozhovor, v němž se pokusil zjistit, jaký mám vztah k B. Pospíšilovi. Mluvil o něm jako o bezcharakterním člověku, který to „hraje na obě strany". Protestoval jsem proti tomuto nařčení a vysvětloval podstatu Pospíšilova názoru, v němž se pokouší spojit marxistické poznání v oblasti hospodářství a politiky a křesťanskou víru v oblasti lidského osobního života.

V Praze zastavilo auto před domem vedle Komenského [evangelické bohoslovecké] fakulty, tj. v Konviktské č. 20 nebo možná 18, a já jsem s oním mužem prošel vrátnicí do budovy, do malé, jako by zcela prázdné úřadovny bez výzdoby, bez papírů na stole, na němž stál pouze telefon. Jednání mého společníka se změnilo. Přikázal mi, abych vyndal všechny věci z kapes i z kufříku na malý stolek. Požádal jsem, abych si mohl ponechat kapesník, poněvadž mi teklo z nosu. To mi nedovolil. Začal mi tykat a oslovovat [mě] „Šimso". Musil jsem sedět vzpřímeně, a kdykoliv jsem se začal při hovoru nahýbat nebo gestikulovat, tak mne napomínal. Po uvedení jména a různých dat se mne začal vyptávat na řadu lidí z okruhu Ymky a Akademické ymky. Zvláště se mne vyptával na Blahoslava Hrubého, který byl v té době odsouzen in contumatiam. Uvedl jsem, že jsem se od jeho názorů a stanoviska distancoval, např. na diskusi s profesorem Vysoké politické[1] Jiřím Hájkem (pozdějším ministrem, dodávám nyní). Domníval jsem se stále, že výslech je pro podezření z protistátního smýšlení, popřípadě podezření, že ještě s jinými vytvářím nějakou ilegální skupinu. Otázky se pak soustředily na dopisy přátelům, které jsem upravoval podle vzoru jednoho dánského myslitele a nazýval je podle někdejší své přezdívky Dlask. Podle názoru vyslýchajícího pracovníka to byl časopis a jeho prostřednictvím jsem udržoval jakousi skupinu. Uvedl jsem jména těch, kterým jsem tyto dopisy obvykle dával. Pak se mne ptal, komu je posílám na Slovensko. Uvedl jsem bývalého sekretáře Akademické ymky. [Ptal se,] kdo si je ode mne v poslední době vyžádal. Uvedl jsem jednoho staršího faráře, přítele

1 Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV).

mého otce. Tuto věc pak dalšími otázkami vyslýchající zpřesňoval. Zdálo se mi, že tento farář měl přikázáno ode mne Dlasky získat a nějakému úředníkovi je předat. Odpovídal jsem podle pravdy. Přesto na mne někdy pracovník křičel, řekl také: „Šimso, jsi prase (nebo svině?), zatloukáš!"

Výslech byl zakončen sepsáním protokolu, který diktoval pracovník sám, ale měl jsem možnost někdy ovlivnit formulaci, často se o některou formulaci rozvíjel delší spor. Teprve postupně jsem zjistil, že mohu na svých formulacích trvat a že nemusím podepisovat nic, s čím bych nesouhlasil. Protokol však byl již sepsán a hlavní myšlenka, na které mi tehdy záleželo, že totiž jsem své dopisy psal z dobré vůle posloužit i naší společnosti, že však některé formulace (četl mi celou řadu citátů z listin, jichž měl velkou slohu, jako „komunismus pro lidi něco dělá, nejenom děla" nebo „je třeba vědět, jak daleko můžeme s marxisty jít a kdy je třeba odbočit", týkalo se to spíše filozofie, bylo to pochopeno hrubě politicky) by mohly při nepochopení úmyslu nahrávat reakčnímu smýšlení někoho, komu by se dopisy dostaly do rukou, a dále že jsem neměl ty dopisy rozesílat poštou – to byl podle toho pracovníka hlavní přečin. O existenci skupiny pak již nemluvil, pouze mi četl jakési kádrové posudky o některých přátelích. Pamatuji si, že tam bylo uvedeno, že L. Hejdánek pochází z milionářské rodiny, T. Klimentěvová že pochází ze šlechtické bělogvardějské rodiny, také milionářské, B. Loewenstein že se pokusil v roce 1949 překročit státní hranice. Tyto údaje byly nepravdivé, popřípadě, třeba u T. Klimentěvové, zkreslené.

Protokol jsem nakonec podepsal. Pak se mne pracovník ptal, jak chci tuto věc napravit. Uvedl jsem zorganizování velké brigády v létě 1952. To je moje samozřejmá povinnost, mi on opáčil a navrhl mi pravidelnou spolupráci. Nepotřebujeme žádného fízla, těch máme dost. Ale takové inteligentní rozbory a zprávy o vývoji ideologie na fakultě, o studentech a profesorech. Již předtím se mi zmínil, že o mém zatčení děkan Hromádka ví, ale že pro mne nic neudělá, že mne hodil přes palubu. Nyní se zmínil o tom, že by potřebovali někoho, kdo by na něho dával pozor a dával zprávy o jeho výrocích a stycích. Mohl bych dále zůstat na fakultě jako stálý pracovník. O této mé spolupráci, o které bych podepsal jen stručné prohlášení, by kromě něho věděl jen ministr pro věci církevní.[2] Tuto spolupráci jsem odmítl. Tu mi začal hrozit uvězněním, tím, že bych ve vyšetřovací vazbě mohl sedět měsíce nebo léta, že mají spoustu všelijakých agentů CIC[3] a to že spěchá, a pak by mi mohl nějaký lidový prokurátor z toho udělat takové tři roky. On že je schopen pochopit, jak jsem to v Dlasku myslel, ale jestli to pochopí u soudu, že neví atd. Odmítl jsem znovu. Pak mi začal postupně slibovat kariéru na fakultě nebo ve státní správě pro dozor nad církvemi. Že ze mne nikdy žádný pořádný farář nebude, že to vyčetl z Dlasku,

---

2 Tzv. ministrem-předsedou Státního úřadu pro věci církevní (SÚC) byl v únoru 1952 Zdeněk Fierlinger (zároveň náměstkem předsedy vlády). SÚC byl zřízen zákonem č. 217/1949 Sb. v říjnu 1949 jako centrální úřad odpovídající na vládní úrovni za provádění státní církevní politiky, jeho pravomoce stanovovalo vládní nařízení č. 228/1949 z 25. října 1949. V roce 1953 ztratil postavení ministerstva, v roce 1956 byl zrušen a nahrazen odborem při ministerstvu školství a kultury.

3 CIC – americká zpravodajská služba, předchůdce CIA.

že tomu celému nesmyslu nevěřím, že mám pochybnosti o základních věcech – ale že bych se se svou svazáckou minulostí uplatnil ve státní správě a že bych při znalosti církevních záležitostí mohl být ministrem pro církevní věci. Opět jsem možnost spolupráce odmítl. Tu se rozzlobil a prohlásil, že všichni ze sebe děláme národní hrdiny, jak tam k nim přijdeme. Mezitím tam přišel jiný pracovník, opět odešel – to ještě při výslechu. Pak jinému pracovníku vedení předal s tím, že půjde na oběd.

Na tomto místě mne pan Petrů přerušil a požádal mne, abych všechny ty pracovníky popsal. Že totiž o jednání se mnou žádné dokumenty nenašli. Ptal jsem [se], jak je to možné, že přece v tom bylo zapojeno mnoho lidí – šofér s autem, slečna, co psala protokol, další dva pracovníci, celý aparát. Pan Petrů se mne ptal, jestli znám jméno aspoň jednoho toho pracovníka, řekl jsem, že nikoliv a že jsem předpokládal, že mají zprávu toho pracovníka, písemné doklady, protokol atd. v ruce, a proto že to vykládám tak obšírně s uvedením jmen. Pak jsem se zeptal, jestli se v tom tedy vezu. Tuto otázku oba pracovníci [nechali] nezodpovězenu. Pouze později mi pan Tůma naznačil možnost, že by také mohli považovat celé mé vyprávění za vymyšlené. Vzchopil jsem se a začal jsem všechny zúčastněné pracovníky vypodobňovat a pak jsem vyprávěl dál.

Tento druhý pracovník byl velmi vlídný, začal mi vykládat, že evangelíci považují udávání za hřích, že on tak také smýšlel, že býval také evangelík, že pak ale objevil, že se společnost musí bránit i tvrdými prostředky, že nepřítel užívá také tvrdých prostředků. Tomu jsem vysvětloval, že nepovažuji práci bezpečnosti, armády a podobně za hříšnou, že každé zaměstnání má svou čest a jistě i práce bezpečnosti. Já sám se však pro tuto práci nehodím, chci být farářem a těžko bych mohl zneužívat důvěry lidí kolem mne, nehledě k tomu, že mám sklony k jisté rozpolcenosti a že bych dvojí tvář těžko unesl i psychologicky. Pak jsem ho požádal, abych mohl jít na záchod. Zprvu se zdálo, že to nebude možné, později jsme jako by opatrně vyšli z kanceláře, šli kolem jakýchsi dveří, nejspíš záchodu, tam ten pracovník váhal, jako by to měl zakázáno, a nakonec mne vyvedl na malý dvorek a tam jsem svou potřebu vykonal na kanálek. Celé počínání jsem nemohl pochopit, ale na nic jsem se neptal.

Když se první pracovník vrátil, pokračoval v přemlouvání, abych spolupráci přijal. Uvedl, že mým zatčením budou ohroženi mí přátelé, o nichž jsem se dověděl, že zatčeni nejsou. Podobně tak kolegové na fakultě. Pak se mne ptal na dívku, o kterou jsem [se] ucházel, řekl její jméno. Ptal se, kde je zaměstnána. Ptal se mne, zda by v takovém zaměstnání mohla být dále, kdybych byl zatčen nebo odsouzen. Pak se ptal na výši penze mé matky. Uvedl, že by penzi ztratila. Bratr by byl vyloučen ze strany (KSČ), sestra by nemohla studovat na vysoké škole. A to všechno jen pro mou tvrdohlavost a ješitnost atd. Opět jsem tuto nabídku odmítl s tím, že mu nevěřím, že by v naší společnosti bylo něco takového možné, a že tedy ať velikost mé viny posoudí soud. Začal vytáčet jakési číslo s tím, že volá do trestnice na Pankráci, aby si pro mne přijeli. Jako by se nedovolal. Pak mi nakázal, abych si věci dal do kufříku, a že na Pankrác pojedeme autem, že se ještě stavíme u nás, abych mu dal zbytek svých dopisů „Dlask". Jel s námi ještě druhý pracovník, jeli jsme přes Karlův most, po Malé Straně, pak pod Vyšehradem na Pankrác. Na Malé Straně druhý pracovník vystoupil.

Byl pěkný únorový den a chápal jsem celou cestu jako psychologický nátlak, možná že ovšem vezl pracovníka domů nebo na nějakou práci.

Zastavili jsme před domem v ul[ici] 1. listopadu 17, kde jsme bydleli, pracovník mne upozornil, abych se o svém zatčení nezmiňoval své matce, řekl jsem, že jí to naznačím. K tomu pak skutečně došlo, pracovník vykázal podle mého soudu nezdvořilým způsobem matku z pokoje a nadiktoval mi prohlášení, podle něhož nebudu o akci „Dlask" ani o vyšetřování nic nikomu říkat s tím, že jsem si vědom, že bych jinak porušil zákon na ochranu zákona. Nemám o tom informovat ani soudní nebo bezpečnostní orgány. Pak ještě došlo k rozhovoru onoho pracovníka s mou sestrou, která mu vytkla, že ráno, když k nám přišel, předstíral, že se mnou potřebuje mluvit o jiné věci, dal si nakreslit plánek. Matka mu řekla, že jsou jako gestapo. Proti tomu se ohradil s tím, že „máme jiné metody". Listiny jsem mu předal až venku u auta, kde se se mnou rozloučil s tím, že se brzy uvidíme.

Od té doby jsem neměl s StB žádné styky. Měl jsem však dojem, že řada obtíží v mém životě byla touto zkušeností podmíněna. Jak přeřazení z řadových jednotek do PTP[4] bez udání důvodů, tak i všelijaké obtíže později. Jako příklad jsem uváděl jednání s panem KCT [krajským církevním tajemníkem] Jonášem v lednu 1962, kdy mi řekl něco v tom smyslu: „Však Vy víte, co proti Vám máme..." a odmítl uvést něco konkrétnějšího. Předpokládal jsem, že má informace o odmítnutí této spolupráce. Podobně tak když se jednalo o [státní] souhlas [s výkonem duchovenské činnosti] pro mne do Jihomoravského kraje, tehdejší pan KCT uvedl, že jeho informace nejsou od státní správy z Hradce. Také moje žádosti o cesty do ciziny – s výjimkou cest do NDR – byly bez důvodu odmítány. Za těchto okolností jsem musil odmítnout i nabídku na umístění na asistentské místo na Komenského [evangelické bohoslovecké] fakultě.

Při sepisování protokolu, který jsem mohl diktovat nyní sám, mne stále pan Tůma a Petrů žádali, abych vynechal řadu podrobností a všechny své dohady. Proti jejich vůli jsem však uvedl první nabídku spolupráce prostřednictvím organizace KSČ, přemluvili mne však k tomu, abych tam dodal, že šlo spíše o zaměstnání. Vynechal jsem také pohrdlivé zmínky pracovníka o lidovém soudu, zmínku o zatčení šéfa bezpečnosti (cynicky se tehdy neznámý pracovník posmíval mému prohlášení, že jsem pokrokový – to náš šéf také prohlašuje a byl zatčen... ptal jsem se, zda Slánský – ne, náš šéf, šéf bezpečnosti...).[5] Také všechny zmínky o obtížích s výjimkou PTP jsem do protokolu neuvedl. Ve svém vyprávění jsem byl stručný, ovšem uvedl jsem některá jména. Pak se pan Petrů zmiňoval o tom, že všechno to pronásledování může být jen můj subjektivní pocit. Ohradil jsem se, že jsem nemluvil o pronásledování, ale spíše o tzv. kádrových potížích. Pak se mne znovu a znovu ptal, zda je to už všechno. Bránil jsem se tomu, že podobně jednal Jonáš, a jakmile jsem řekl, že je to všechno,

---

4 PTP – Prapory technické pomoci, pracovní útvary, kam byly zařazovány „politicky nespolehlivé" osoby namísto vojenské služby.

5 Pravděpodobně míněn Osvald Závodský, velitel Státní bezpečnosti do února 1951, kdy byl zatčen. V prosinci 1953 byl v politickém procesu odsouzen k trestu smrti a v březnu 1954 popraven.

hned mne začal stírat. Oba pracovníci se „urazili" a řekli mi, že jim podkládám zlé úmysly, že nejde o žádné stírání.

Protokol byl doplněn popisy pracovníků z roku 1952 a odpověďmi na dvě otázky, otázky měly být tři, ale první, v čem vidím sliby a pohrůžky, jsou prý dostatečně zodpovězeny protokolem – pan Tůma prohlásil, že bylo-li to jednání, jak je líčím, že s ním rozhodně nesouhlasí. Že ovšem pro něho důležitější než ta cesta přes Malou Stranu je oslovování „Šimso" a „prase", popřípadě ještě jiné věci. (Nechtěli, abych do protokolu uváděl zmínku o tom, že mi tehdy pracovník citoval věty z dopisů od přátel, které mi v té době přicházely o den později a zřejmě znovu přelepované.)

Další otázka se týkala [toho], zda vím o dalších případech takového nátlaku. Odpověděl jsem do protokolu, že ano, že vím o desítkách případů, ale že nejsem zmocněn těmi, kterých se to týká, abych to oznamoval, a znalost těchto věcí že považuji za své služební tajemství (zpovědní).

Třetí otázka se týkala poslední věty dopisu SČEDu, v čem se prací StB narušuje důvěra k socialistické společnosti a její zákonnosti. Uvedl jsem, že je to v podstatě konspirativnost této práce a nedostatek veřejné kontroly. Slabší povahy nucením k nedobrovolné spolupráci dospívají k tomu, že dochází ke zhroucení jejich osobnosti, silnější povahy [k tomu,] že zatrpknou a zatvrdí se proti socialismu, není-li jejich vztah k socialismu dost pevný.

Pak se pan Petrů vzdálil a pan Tůma mi předložil otázku, na kterou prý nemusím odpovídat. Jaký byl důvod mého vystoupení na SČEDu a s kým jsem se o tom konzultoval? Oni také že dříve, než za mnou dojeli, konzultovali se svými nadřízenými.

Odpověděl jsem, že jsem s nikým nekonzultoval, že jsem pouze před deseti lety se radil s tehdejším jednatelem SČEDu, on to však tehdy považoval za předčasné. Během těch deseti let že jsem o tom přemýšlel a zdálo se mi [to] letos zvlášť vhodné, poněvadž nová soustava musí být provázena také změnou ovzduší našeho veřejného života. Cítil jsem také odpovědnost za své kolegy, ať už za ty, kteří spolupráci odmítli a mají takový zdánlivý pocit viny, jako jsem míval kdysi já, anebo za ty, kteří spolupracují a prožívají vnitřní úzkosti, jejich vědomí je rozpolcené, mají špatné svědomí, popřípadě se vzdali nebo mohli by se vzdát farářské služby.

O těchto otázkách jsme pak diskutovali, i když se pan Petrů vrátil. Ten mi ostře vytkl, že sem takové otázky vnáším. Bránil jsem se tím, že odpovídám na otázku pana Tůmy. Trval jsem na tom, že jsem tuto otázku nezačal já. Pan Tůma mi pak položil otázku, kde jsme dopis prohovořovali a s kým. Na tuto otázku jsem odmítl odpovědět. Tůma se mne ptal proč. Řekl jsem, že odmítám jakýkoliv pokus udělat z celé věci nový případ.

Pan Petrů řekl, že je těžko nevidět za mým vystoupením zlý úmysl. Prohlásil jsem, že takové domnění odmítám, a jestli chce pokračovat tímto tónem, že okamžitě odejdu. Jako prokuratura musí vycházet z toho, že podezřelý je nevinen, jsou oni povinni vycházet z toho, že mé úmysly byly dobré a že jsem tím chtěl přispět k zlepšení ovzduší našeho veřejného života a koneckonců ke zlepšení práce i bezpečnosti.

Pan Tůma se pokusil uklidnit rozhovor tím, že Petrů řekl jen své mínění, že jsem své mínění řekl i já a že jsem je také již kolikrát nařkl z úmyslů, které nemají. Oni jsou pověřeni naši stížnost vyšetřit a že musí zjistit i okolnosti.

Namítl jsem, že nejsme na faře, ale v jejich úřadovně, a že moje postavení je jiné. Není-li tedy takových úmyslů, že se omlouvám a že doufám, že celé nesnadné jednání prospěje naší společnosti.

Pan Petrů mi však uvedl, že si nemohu myslet, že změní své metody. Kdysi docházelo, a také snad v mém případu, k překračování pravomoci jednotlivými pracovníky, nikdy však StB jako celku. Tato věc byla napravena, ale svou povinnost musí plnit dál. Pan Tůma mi uvedl, že utajení jejich práce je podloženo zákonnými nařízeními, jimiž se oni řídí, a že si nenechají od nikoho diktovat, jak mají pracovat. Pan Petrů dodal, že nejméně od Svazu [českobratrského evangelického] duchovenstva nebo ode mne.

Označil jsem tato slova za hanobení republiky, která je nebo se stává všelidovým státem. Nemohou odmítat principiálně žádnou kritiku, je to kontrola veřejnosti.

Pan Tůma řekl, že nemůže nějaká prodavačka nebo úředník rozhodovat o tom, co budou nebo jak budou oni v bezpečnosti dělat.

Řekl jsem mu, že se mýlí, že oni jsou i mými zaměstnanci a že si nemohou dělat, co chtějí.

Oba pracovníci byli mým prohlášením překvapeni. Ptal jsem se jich, komu tedy patří náš stát. Oni odpověděli, že se to takto brát nedá, teoreticky že mám pravdu, ale v praxi že mne může stát omezit, budu-li něco dělat k jeho škodě. To jsem připustil, ale znovu jsem trval na tom, že na tom mám zájem a že je i moje povinnost do těchto věcí zasahovat.

Pan Tůma znovu opakoval, že si však nenechají nikým diktovat, nám diktuje ústřední výbor [KSČ], o tom že snad jsem informován, že MV [ministerstvo vnitra] podléhá přímo ÚV.

Řekl jsem, že ano, i když to nebylo nikdy zveřejněno, ani to, jakým způsobem je práce StB kontrolována. V tisku a jinde se dovídáme o řešení těchto otázek v Jugoslávii nebo SSSR, ale u nás nic nebylo zveřejněno.

Pan Tůma se mne zeptal, zda jsem nečetl o potrestání jejich pracovníků v novinách. Odpověděl jsem, že ano, že jsem četl jména těch 4 z velkých procesů se stranickými pracovníky i jejich tresty.[6] Nebylo však uvedeno, jakých metod používali, ani další okolnosti procesů, ani o dalších pracovnících, muselo jít s pomocným aparátem o tisíce lidí.

Pan Tůma mi řekl, že když jsem vytkl panu Petrů hanobení republiky, že by mohl totéž vytknout nyní mně. Nemohu si myslet, že proto, že se něco takového děje v Jugoslávii, že by se mělo něco takového dít u nás. Tam došlo k tomu, že StB chtěla kontrolovat práci ÚV, u nás že práce StB podléhá plně ÚV, že i o tomto našem jednání byl ÚV informován a že budou musit o tom podat zevrubnou zprávu. Poznamenal

---

6 Jednalo se o vyšetřovatele a vysoké funkcionáře Státní bezpečnosti Bohuslava Doubka, Vladimíra Kohoutka, Antonína Prchala a Karla Košťála. Všichni byli zbaveni funkcí a odsouzeni k trestům odnětí svobody za nezákonné jednání při přípravě politických procesů s Rudolfem Slánským a dalšími významnými komunistickými činiteli. Doubek a Kohoutek byli odsouzeni v roce 1957 v souvislosti s přešetřováním procesů v rámci Barákovy komise, Prchal a Košťál v roce 1963 v téže souvislosti v rámci Kolderovy komise.

jsem, že mne to těší, že se to bere s takovou důkladností, že jsem se obával, že odpověď bude nekonkrétní a všeobecné ujištění o zákonnosti.

Pan Petrů se mne zeptal, zda to považuji za svůj úspěch. Řekl jsem, že úspěch nikoliv, ale přece jen krůček k tomu, aby se tyto věci napravovaly. Že však mi nejde o minulost, ale hlavně o budoucnost. Jestli je v dopise o metodách, nešlo jen o formu – i když je třeba přivítat, že dnešní rozhovor se děje docela jinak než tehdy, že mi vykají, že mohu smrkat a že bych mohl jít na záchod, kdybych to potřeboval – ale o samu věc získání spolupracovníků, kteří mají tajně informovat o svých spoluobčanech, aniž by měli kontrolu nad tím, k čemu je těchto informací používáno a kým.

Pan Tůma mi vyložil, že se bezpečnost nehodlá těchto metod vzdát, že je stále toho potřeba. Že můj postoj je idealistický, že nevím, jaké mají starosti, třeba s cizinci. Přijede řekněme 100 cizinců, 99 je slušných lidí, 1 je kripl. Musí však sledovat všechny. K tomu potřebují důvěrné informace a k tomu je zase potřeba spolupracovníků.

Řekl jsem, že se na to dívám docela jinak – že této práce není v nových poměrech potřeba. Že mám někdy dojem asi jako o podniku, který nemá práci a práci si vymýšlí.

Pan Petrů uraženě prohlásil, že by mohl totéž říci o práci farářů. Připustil jsem, že ano, kdyby měl konkrétní údaje. Pan Tůma mi řekl, že práci StB neznám, ani jejich úkoly.

Řekl jsem, že znám právě ten cípeček jejich práce, který se týká sledování církví a církevního života. Tam vím, že je jejich práce nesmyslná. Pan Tůma mi řekl, že se mýlím, že právě církví může třídní nepřítel, popřípadě zahraniční, používat k ideologické diverzi. Jako příklad uvedl Hrubého, že o tom přece něco vím. Řekl jsem, že o tom nic nevím, že něco bylo v novinách a o něčem jsem slyšel vyprávět a že připouštím, že tehdy se také něco stalo.[7] Ale vystoupil jsem proti této práci StB ne v roce 1952, ale v roce 1966.

Moje vystoupení považoval pan Tůma za nesprávné. Měl jsem individuálně žádat o přešetření těchto věcí, popřípadě lidem, kteří s tím mají nějaké obtíže a svěřili se mi, doporučit, aby se také obrátili individuálně na MV. Veřejným vystoupením jsem jim ztížil práci, řada lidí nebude chtít s nimi spolupracovat. A došlo i k porušení služebního tajemství, když se o těchto věcech mluvilo před nepovolanými. Bylo tam řekněme 80 lidí, z toho 79 o tom nemělo vědět – byli tedy nepovolaní. Na to jsou zákony. Ptal jsem se, které. Řekl mi, že podle zákona má každý občan povinnost spolupracovat s bezpečností. Řekl jsem, že ano, že se to týká Veřejné bezpečnosti, že v zákonech a nařízeních přístupných každému občanu o StB nic není. To připustil, řekl také, že každý může spolupráci s nimi odříci, že nemusí ani vypovídat. Když se pak ale ukáže, že sdělením mohl zabránit škodě nebo zločinu, stane se spoluviníkem.

Uvedl jsem, že moje vystoupení bylo individuální, že však dopis, který byl poslán, poslal Svaz [českobratrského evangelického] duchovenstva. Domnívám se, že je toho k pročištění ovzduší potřeba. Veřejné mínění nemá k této v podstatě nelegální práci StB důvěru. Tato nedůvěra pak narušuje lidské vztahy.

---

7 Farář Blahoslav Hrubý, který za války sloužil jako kapitán americké armády, v roce 1949 emigroval z Československa a poté pracoval v Rádiu Svobodná Evropa a pomáhal zajišťovat zpravodajskou činnost ve vlasti.

Pan Petrů mi řekl, že se rozhodně mýlím, že veřejnost má k jejich práci kladný vztah. Tůma jeho názor podpořil. Řekl jsem, že mám dojem, že žijí v umělém světě a nevědí, jaký je skutečný život. Pan Tůma mi opáčil, že je to spíše nebezpečí u mě, u faráře. Oni že život naší společnosti znají daleko lépe. Řekl jsem, že je to věc názoru.

Sám jsem se zeptal, jak je možné, že by se doklady o mé činnosti ztratily. Mám tam také své Dlasky, a že jsem doufal, že jsou řádně uloženy a že se jednou budou vydávat sebrané spisy.

Pan Petrů se mne zeptal s psychiatrickou vážností, zda počítám s tím, že budou vydány mé sebrané spisy. Řekl jsem, že ovšem to měl být žert, ale že mi je toho stejně líto a že by tam měli mít lepší pořádek. Tůma mi řekl, že se všechno ničí, že by museli mít zase ještě další budovy, aby mohli všechno uskladňovat. Pak jsem se zeptal, zda není zachován aspoň nějaký příkaz k cestě autem. Řekl mi, že to už rozhodně ne, že to je 14 let – co by mohlo být zachováno, by byl zatýkací rozkaz, jestli ho ten pracovník měl.

Rozhovor byl skončen mým prohlášením, v němž jsem uvedl, že mi původně šlo spíše o vnitřní věc svazu, pomoci těm, kdo nevědí, co mají v takové věci dělat, že jsem uvítal prohlášení pana synodního seniora, který řekl, že taková spolupráce je v rozporu s vírou a úřadem faráře. O to mi šlo – hlavně do budoucna. Jsem velice rád, že se tak intenzivně obírají i minulostí, že v tom vidím postupující demokratizaci, bez níž se ani nová soustava řízení nemůže plně uplatnit. V tom smyslu pak již nejde jen o faráře, o vnitřní věc Svazu [českobratrského evangelického] duchovenstva, ale o společnost a budoucnost socialismu.

Při loučení jsem se zeptal na otázku cestného. Informovali mne, že to musím jako stěžovatel nést sám. Kdyby oni něco potřebovali, že mne pak řádně pozvou písemně a také vyúčtují cestné. Toto vyšetřování jsme si vyžádali my. Řekl jsem, že Svaz [českobratrského evangelického] duchovenstva. A že se tedy obrátím na členskou schůzi, aby cestné hradil Svaz [českobratrského evangelického] duchovenstva. Tůma mi řekl, že to už je vnitřní věc svazu, že však rozhodně oni cestné platit nebudou.

Během rozhovoru jsme také dost dlouho mluvili o tom, jak se zachází s kritikem. Někdo podá kritiku a je sám postižen. Jako příklad jsem uvedl zkušenosti kolegy Dusa. Oni řekli, že takový postup je jim docela cizí – že se jim však zdá, že u ostatních mých kolegů uvedených v dopise nebyla kritika oprávněna.

Rozloučili jsme se zdvořile o 13. hodině.

Po paměti sepsal
Jan Šimsa [podpis v. r.]

10

Jiří Veber

Šumperk 20. 4. 2000

Milá Mileno,

vzdal jsem se pátrání po nějakém záznamu o té akci roku [19]66, ač jsem o tom jistě něco napsal svým přátelům (Ka-Ro)[1] a také zprávu pro staršovstvo.[2] Nic z toho jsem však nenašel, ze sborového archivu zmizely všechny dokumenty týkající se mé osoby (zvláště po ztrátě souhlasu [k výkonu duchovenské činnosti]), opisy někde asi mám, avšak marně jsem je hledal. Doufám, že pochopíš, jak je obtížné se prohrabovat ve starých papírech uložených v nějaké krabici nebo v kufru, ve sklepě či na chalupě. Jsou nějaké věci, které mám ve vzorném pořádku v pořadačích (NO [Nová orientace]), ale o jiné jsem se nepostaral, netuše, že by mohly mít ještě někdy nějaký význam.

Mohu Ti jenom napsat to, co mám ve vlastní paměti: Ministerstvo vnitra tehdy posílalo po „zúčastněných" jakousi komisi, která měla věci vyšetřit. Samozřejmě si nepamatuji datum, kdy přijeli 3 pánové z MV do Šumperka a zavolali mě na oddělení StB a žádali, abych podal zprávu o tom, jak se mě StB pokoušela získat ke spolupráci. Když jsem jim to vylíčil, tak pravili, že v mých obsáhlých materiálech žádná zmínka o tom není a že jsem si to mohl také jenom vymyslet. Udal jsem jim tedy jména obou příslušníků StB, kteří na mně „pracovali", pamatuji si je ještě dodnes, protože jsem chtěl vidět jejich služební průkazy, které mi však ukázali jen letmo a do ruky mi je nepůjčili: Byli to s. Liška z Plzně a s. Lavička z Domažlic. Vzali to na vědomí, zapsali si to a propustili mě.

Mám-li Ti napsat o způsobu počínání obou agentů, pak aspoň krátce: Navštívili mě na faře v Domažlicích (někdy v roce 1959?) a snažili se mě přesvědčit, že bych jim měl z pozice faráře, kterému lidé důvěřují a kterému důvěřuje i vláda, která mu dala souhlas k výkonu jeho práce, sdělovat mínění lidí o současné situaci a o jejich postoji k socialismu. Mohl bych z toho mít i sám různé výhody, oni by mě mohli na vzdálenější místa vozit i autem a asi by mohli prosadit i zvýšení mého platu, který není příliš vysoký. Když jsem to radikálně odmítl, trochu přitvrdili. Na kalendáři na mém pracovním stole viděli poznámku, že pojedu do Prahy, a že oni mě tam buď dovezou nebo, když nechci jejich pomoc, pojedou se mnou vlakem a cestou jim sdělím věci, které by chtěli vědět o jistých lidech, a hned mi některé jmenovali. Kdybych to odmítl udělat, sám bych se postavil do nepřátelské pozice vůči režimu a mělo by to pro mě nepříjemné následky. Na to jsem řekl, že za žádných okolností

---

1 Zkratka jmen Kalus a Rodr.

2 Staršovstvo je správní orgán farního sboru Českobratrské církve evangelické. Staršovstvo se spolu s farářem stará o život sboru. Ze svého středu volí kurátora, který je spolu s farářem rovnocenným představitelem sboru.

nebudu zrazovat lidi, které mám v pastýřské péči, a že by měli svých pokusů nechat a odejít. Dost je to rozčililo a řekli, že tedy odejdou, ale příště už nepůjde o rozhovor, ale přinesou si materiály, které mi nebudou příjemné. Při odchodu mi nařídili, že o tom jednání nesmím s nikým mluvit, což jim musím podepsat. To jsem také striktně odmítl s tím, že moje žena ví, kdo mě navštívil, a bude chtít vědět, oč šlo, a nemohu jí to zatajit. Nemohu tak učinit ani před svými nejbližšími přáteli. Odešli rozezleně s tím, že se zase uvidíme a že to už nebude u nás, ale u nich. Asi dva dny nato přišli znova s otázkou, jestli jsem si to nerozmyslel a zda mám po jejich návštěvě dobré spaní. Když jsem řekl, že s dobrým svědomím mám i dobré spaní a že je zbytečné, aby za mnou chodili, a že je tentokrát nepozvu ani k sobě do kanceláře, odešli s tím, že si mě brzy zavolají.

To se nestalo, ale byli jsme si od té chvíle jistí, že jsme sledovaní, a do roka jsem byl v Domažlicích bez souhlasu. Kolem toho by byla zase další historie, ale to už Tě asi nezajímá.

Tak jsem Ti vypsal své vzpomínky, nezlob se, že to pár dní trvalo, ale měl jsem co dělat s přípravou na Velikonoce a taky jsem promarnil dost času hledáním písemných záznamů. Bude-li někdo dělat mou pozůstalost, třeba se na ně přijde.

S mnoha srdečnými pozdravy Tobě, Jendovi a všem v rodině

Jiří Veber [podpis v. r.]

11

Jan Šimsa
Ladislavu Hejdánkovi

Prosetín, 2. ledna 1967

čj. xy/jen pro povolané osoby

Milý Ladislave!

Když Ti teď mám v rychlosti napsat to nejdůležitější, aby to šlo ještě s Jarkou, tak vlastně nevím, co je to nejdůležitější. Myslel jsem, že už zpracuji nějakou zprávu z jednání, které měl 11. 11. M. Rodr s pracovníky z MV [ministerstva vnitra],

8. 12. necelé dvě hodiny Jaroslav Vetter v Chomutově,
9. 12. [v] 10–15 [hodin] Bláža Šourek v Karlových Varech,
9. 12. [v] 15.15–18.15 [hodin] Freda [Alfréd Kocáb] tamtéž,
12. 12. [v] 10–12.30 [hodin] Radek [Ctirad Novák] v Kutné Hoře,
13. 12. [v] 11–13.30 [hodin] Jirka Kabíček v Rychnově,
19. 12. [v] 11–14 [hodin] Jarda [Jaroslav Pfann] ve Žďáře,
20 .12. [v] 9.30–13 [hodin] já tamtéž.[1]

Všechny rozhovory vedli dva pracovníci MV, a to Tůma a Petrů, se všemi s výjimkou Fredy [Alfréda Kocába] byl sepsán protokol, jehož kopie nebyla nikomu dána, někteří si opisovali podstatné kusy, já jsem se spolehl na paměť.

Tvé jméno se poprvé ozvalo v rozhovoru s Blážou [Šourkem], který řekl, že jsme o dopise mluvili u Tebe, kde jsem já během kurzu bydlel. Pak se to vracelo ještě několikrát. Jarda [Pfann] mne pozval do Žďáru na ten svůj den a svěřil se mi s myšlenkou odmítnout vypovídat o okolnostech sepisování dopisu. Následoval jsem ho (když jsem mu to schválil). Takže v mém případě padlo Tvoje jméno historicky, když jsem předpokládal, že mají starý protokol v ruce. To mi pak teprve popřeli. Proč? Zdá se, že ho opravdu nemají, ale kdoví. Byl bych si jména ušetřil, takto jsem uvážlivě vybral tři, o nichž se tam tehdy hodně mluvilo (vedle Pospíšila a Velkoborského). Bylo to ovšem nyní ode mne šlápnutí vedle. Těžko se to může odestát. Nemají-li papíry v ruce, pak jsem vytvořil umělé souvislosti a zbytečně jsem Béďu [Loewensteina] a Táňu [Klimentěvovou-Otýsovou] do toho tahal. Druhý chybný krok byla poznámka o tom, že se vezu. Tím jsem jim dal tip. Na drobnější chyby mne upozornil Mirek [Jaromír Procházka], na některé přijdeš také sám. Ale ovšem, jak jsi mi jednou sugestivně vyložil, v průšvihu se těžko člověk obejde bez chyb.

Četba protokolů je povznášející, i když Fredův [Kocábův] je zřejmě nejlepší – ovšem každý přispěl hřivnou podle obdarování. Jarda [Vetter] tím, že zjistil, že v roce 1965 se dělala registrace farářů a aktivních laiků jako potenciálních nepřátel lidodemo [„lidovědemokratických" států]. V protokolu se částečně distancoval od dopisu, ale celkem solidně. Bláželovi [Šourkovi] pak tvrdili, že se někteří distancovali. U nikoho dalšího se to neopakovalo. Jirka Veber mlčí, nevím, co s ním je, myslím, že ze všech měl případ nejtěžší, jaksi průběžný – také v tom materiálu je jmenován

1 Viz dokumenty č. 1–9.

jako náčelník NO [Nové orientace] pro Severomoravský kraj. (Myslím teď ten stranický materiál.) Je ovšem zase opravdu chlap a myslím, že to po svém zvládne.

Nakolik jsi do celé věci namočen, je těžko říci. Myslím, že vycházejí z dost prostinkých představ o tom třeba, že není možno, aby někdo na schůzi vystoupil bez konzultace a bez domluvy – jednak s nějakým vedoucím, jednak s těmi, kdo vystoupí „v diskusi". Dále mají stereotypní představu, že faráři jsou lidé blbí a že na něco takového musel přijít laik, popřípadě nějaký zkušený člověk.

V tom smyslu se pokoušejí do toho Tebe zatáhnout, že jsme se u Tebe sešli, mají představu, že jsi u toho byl, a podobně. Ty jsi ovšem podle Jardovy [Pfannovy] vzpomínky spal, nehledě k tomu, že jsme se o tom moc neradili a celý dopis je zhruba mým dílem, včetně dvojsmyslné formulace o metodách. Mně šlo vůbec o metodu získávání zpravodajů [informátorů]– jim jde spíše o formu (výhrůžky, nadávky, sliby, příslib beztrestnosti – tedy to, co je nyní kritizováno, resp. bylo při jakési (?) kritice a revizi metod).

S Mirkem [Procházkou] připravujeme pamětní spis o celé otázce, doufal jsem, že Ti ho už budu moci poslat, ale rozhodně to přivezu koncem ledna do Prahy (spolu s rukopisy havlíčkovsko-masarykovsko-rádlovsko-hromádkovských studií). Jiřina Ši-[klová], abych na to nezapomněl, mně poslala Rádla a studentstvo, je to zdá se o něco lepší než minulý Rádl, mám jí k tomu poslat poznámky.[2]

Aspoň některé teze:

1. Přebujelý systém tajných informátorů StB je dědictvím teorie o nevyhnutelném zostřování třídního boje. Relativní oprávnění v letech 1948–1951.

2. Hospodářské a jiné potíže chápány jako dílo skrytých škůdců. Tato teorie odbourána, ale síť v závodech a jinde zůstala. Proč?

3. Dalším úkolem kádrování. Představa, že lze lidi rozdělit na „naše" a „nepřátele". Pracovní výkon, chyby, úspěch, selhání – to vše vedlejší. Hlavní [jsou] skryté vlastnosti, činy a styky: ve skrytu se projeví občan upřímně. Proto tajné informace základem kádrování. Na veřejnosti se každý podle této teorie přetvařuje.

4. Při nedostatku svobody k výměně názorů zjišťovala StB mínění veřejnosti.

5. Řízení kulturní politiky (citát z Pavla Kohouta z III. sjezdu [Svazu československých spisovatelů]).

6. V současné době zajišťování se proti potenciálnímu nepříteli. Skutečnost, že zneužití StB v letech kultu [osobnosti] bylo u nás dostatečně otevřeně objasněno, vede k tomu, že existence těchto záloh je zdrojem obav, že by se to všechno mohlo opakovat.

7. Tyto obavy podvazují společenskou aktivitu. (Má cenu mluvit na schůzi? Nerozhoduje se všechno v ústraní? Mezi odborníky a šedými eminencemi?)

8. Systém tajných informátorů působí neblaze jak na ty, kdo se na nich podílejí (zhroucení osobnosti, rozpolcenost, ovzduší), tak i na ty, kdo se přímo nepodílejí.

9. Systém tajných informátorů má sloužit vedoucím pracovníkům a funkcionářům. Slouží jim? Podává skutečné pravé informace? Nesvádějí tzv. překvapivé detaily ze soukromí různých pracovníků na scestí? Je to skutečná informace a kontrola?

---

2 Jedná se o články, které Jiřina Šiklová poslala Šimsovi k posouzení. Šimsovy připomínky zapracovala Šiklová do článku: Akademická Ymka v Československu a její příspěvek k formování studentstva a inteligence. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica*, 1, s. 61–94.

10. Zákonem stanovenou povinností každého občana je pomáhat bezpečnosti při ochraně socialistické republiky. Lze z toho vyvozovat oprávněnost systému tajných informátorů?

11. Pokřivenost charakteru tajného informátora, který má pomyslnou (často skutečnou) moc nad druhým spoluobčanem. Nevystupuje aktivně proti nesprávným názorům (někdy přímo provokuje), ale podává hlášení.

12. Příslib beztrestnosti.

13. Pro vědeckou politiku nejsou důležité pavlačové historie donášené špicly, ale to, jak se lidé chovají veřejně. Čím více svobody mají se projevit takoví, jací skutečně jsou, tím přesnější obraz o situaci získává politik.

14. Politika zatížená nedůvěrou a podezíravostí vytvořila systém tajných informátorů. Ten plnil funkci průzkumu a kontroly, zajišťoval vnitřní klid a stabilitu. Jsou to však dnes berly, které brání skutečnému vykročení vpřed. Odhodit je vyžaduje odvahy. Bez této odvahy budeme zůstávat pozadu tak dlouho, až se to může stát osudným.

Snad to nějak sepíšeme, teze jsou dílem hlavně Mirkovým [Procházkovým]. Je přesvědčen, že když se řeklo A, že je třeba říci B – a že koneckonců i naše bezpečnost je závislá od odvahy jít dál. (Známá teorie Dus–Šimsa o průšvizích.)

Že hoši plně využili hlasů à la Mířejovský Jan a Olda Vraný, Ti ani nemusím říkat. Tvrdí, že většina členstva byla proti tomu, že to byl psychologický nátlak, že to je naše stížnost a že SČED jen zapůjčil hlavičku a razítko. Bude hodně záležet na novém výboru, aby nás neutopil. S plénem se dá pracovat, celá schůze měla dobrý průběh, i když nelze mít o většině farářů velké iluze. Naštěstí na kurzy a na plenárky nechodí všichni, a zvláště teď snad ťunťové zůstanou doma. Viky [Viktor] Hájek měl šťastnou chvíli, když řekl, že dělat to je neslučitelné „s vírou a farářským úřadem" – musíme to vytáhnout na prapor a všude Hájka chválit, že to veřejně řekl a že to říkal už při těch „mnohých" (řekl mnoho, mnoho, a divím se bratřím, Mířejovskému, pro které je to překvapení) případech pastoračních rozhovorů.

Mirek [Procházka] má pravdu, že je to třeba „rozpovšechnit" a farářský úřad držet jen jako předprseň útoku. Nelze si také dělat iluze o rychlých úspěších.

Tak to je snad zatím to nejdůležitější – musíš být bdělý a ostražitý. Nedej se tím však mást, a myslím, abychom snad v těch besedách u vás pokračovali, ale to všechno ještě ústně – u vás. Jardové [Jaroslav Vetter a Jaroslav Pfann] jsou skvělí kádři, taky Jirka Ka[bíček] zaválel – Fredu [Alfréda Kocába] a Blážu [Šourka] charakterizoval Mirek [Procházka] takto: Blážovi je třeba jít při čtení zprávy na pomoc, musí ho člověk znát a představit si, jak tam vyhlížel při tom. Naproti tomu Freda jde čtenáři sám na pomoc. Radek [Ctirad Novák] podal dobrý teoretický výkon, má dost přesné formulace.

Doufám, že průpis ještě přečteš – je to ten nejlepší, co tady mám, mám ještě 4 horší...

Srdečně a plamenně.

Aspoň jako kompenzaci ty krvavé drsňáky.

Tvůj [podpis v. r.]

P.S. Mám o všech těchto věcech senzační sny, také o minulosti a budoucnosti.

Závěr

Na plenární schůzi Svazu českobratrského evangelického duchovenstva v lednu 1967 se o problému vynucované spolupráce s StB už nediskutovalo. Státní bezpečnost také vyvinula velké úsilí, aby tomu zabránila. Vedl ji k tomu ohlas, který Šimsovo vystoupení na valné hromadě SČEDu na konci srpna 1966 vyvolalo. Zveřejnění činnosti StB před tolika lidmi, z nichž mnozí nebyli členy SČEDu, bylo něco neslýchaného.[1] Státní bezpečnost intenzivně působila například na seniorátní důvěrníky SČEDu, kteří úzce spolupracovali s výborem SČEDu, aby byly nepříjemné hlasy umlčeny. Jak psal Jan Dus ve svém dopise Janu Šimsovi z 21. února 1967, „tentokrát bylo na plenárce trapné mrtvo".[2]

Jan Šimsa ale ve svém již dříve citovaném vzpomínání uvedl: „Pro svou bilanci jsem vycítil, že co jsme mohli, to jsme udělali. Členové SČEDu jsou informováni. Nejspíš to řeknou ještě dalším lidem. Určitý okruh lidí dostal tu hlavní informaci: nemusím podepisovat a podpis pod nátlakem je nezákonný." To proniklo do tehdejšího povědomí řady evangelických křesťanů.

V dopise Ladislavu Hejdánkovi z 2. ledna 1967[3] se Šimsa zmínil o tom, že spolu s historikem Jaromírem Procházkou připravuje pamětní spis o celém případu. Jeho hlavní teze přitom Hejdánkovi vypsal. Později vzpomínal, že Alfréd Kocáb cítil společenskou závažnost jejich zápasu a chtěl, aby Mírový odbor SČEDu o tom vydal pamětní spis. Kromě hlavních tezí zaznamenaných v dopise Hejdánkovi existují tři různé varianty připravovaného rozboru: „Tajní informátoři" (8 stran strojopisu), „O bezpečnosti státu" (9 stran) a „Vliv sítě tajných informátorů Státní bezpečnosti na smýšlení občanů" (4 strany).[4] Není zřejmé, komu byly první dva texty určeny a kdo se s nimi seznámil. Poslední text 4. března 1968 poslalo osm farářů, kteří si stěžovali na postup StB (Kabíček, Kocáb, Novák, Pfann, Šimsa, Šourek, Veber, Vetter), s průvodním dopisem předsedovi Národního shromáždění Bohumilu Laštovičkovi, s výzvou, aby se Národní shromáždění ujalo nápravy v této věci.

V době „normalizace" si Státní bezpečnost z toho všeho vzala poučení a své metody „zkvalitnila" s ohledem na „zákonnost". Například od duchovních už nevyžadovala vázací podpis ani jim nevnucovala finanční odměny atd.

Ovšem na druhé straně se rozšiřovalo povědomí o tom, jak se nátlaku Státní bezpečnosti bránit. Farář Pavel Hlaváč, který je o „generaci" mladší než Jan Šimsa, ve výše zmíněné přednášce v lednu 2001 řekl: „Proti StB byla jediná obrana: Jak to řeknu manželce a svým kamarádům, když to zveřejním, je estébák nahranej."[5] Tuto zásadu v době „normalizace" uplatňovali nejen evangeličtí faráři, ale také například signatáři hnutí Charta 77.

Obranou proti totalitní moci byla právě solidarita a vzájemné ručení.

---

1 Schůze byly veřejně přístupné. Účastnili se jich také faráři, kteří nebyli členy SČEDu, i další lidé, kteří přicházeli ze zájmu.

2 Dopis je v osobním archivu Mileny a Jana Šimsových.

3 Viz dokument č. 11.

4 Texty jsou v archivu M. a J. Šimsových.

5 Citováno z poznámek Miroslava Pfanna učiněných při přednášce.

Biografické údaje

Prof. Milan Balabán (* 1929), farář ČCE ve Strmilově, Semtěši a v Praze-Radotíně. Signatář Charty 77, po ztrátě státního souhlasu k výkonu duchovenské služby vedl bytové teologické semináře. Od roku 1990 působí jako religionista a starozákonník na Evangelické teologické fakultě UK a Filozofické fakultě UK, je autorem teologických, filozofických a religionistických publikací.

Jan Dus (* 1931), teolog, farář ČCE v Chotiněvsi a v Chrástu u Plzně, zbaven státního souhlasu k výkonu duchovenské služby, signatář Charty 77, později vězněn.

Prof. Jiří Hájek (1913–1993), právník, historik, diplomat a politik. Dlouholetý člen ÚV KSČ, v 60. letech postupně stálý zástupce ČSSR v OSN, ministr školství a kultury a ministr zahraničí. Signatář a mluvčí Charty 77, od roku 1988 předseda Československého helsinského výboru.

Viktor Hájek (1900–1968), farář ČCE v Brně, v letech 1950–1968 synodní senior ČCE.

Prof. Ladislav Hejdánek (* 1927), filozof protestantské orientace, po roce 1968 působil v dělnických profesích a zároveň pořádal bytové semináře. Signatář a dvojnásobný mluvčí Charty 77. Přednáší filozofii na Evangelické teologické fakultě UK, na Filozofické fakultě UK a na Akademii výtvarných umění v Praze, předseda Jednoty filozofické a Nadace Emanuela Rádla.

Pavel Hlaváč (* 1939), farář ČCE v Nepomuku a v Proseči u Skutče, po roce 1990 pracoval na Ministerstvu vnitra ČR v odboru pro uprchlíky a v Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu.

Prof. Josef Lukl Hromádka (1889–1969), farář ČCE, několikrát děkan Komenského evangelické bohoslovecké fakulty, v letech 1939–1947 profesor na Princeton theological Seminary v USA, prezident Křesťanské mírové konference, kterou v roce 1958 spoluzakládal, autor řady spisů.

Blahoslav Hrubý (1911–1990), farář ČCE, ale také kapitán americké armády a novinář. Po emigraci v roce 1949 působil ve vysílání Rádia Svobodná Evropa a angažoval se za dodržování lidských práv. V roce 1962 založil časopis *Religion in Communist Dominated Areas* s cílem pravdivě informovat o životních podmínkách obyvatel, zvláště věřících, a církví v zemích pod komunistickou nadvládou.

Jiří Kabíček (* 1934), farář ČCE v Klášteře nad Dědinou a ve Zlíně. V popisované době byl vikářem v Novém Městě na Moravě (1958–1963).

Vladimír Kalus (1930–1987), farář ČCE v Miroslavi, kde mu byl v 70. letech odňat státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti. Živil se jako řidič z povolání a dál pracoval ve sboru vedle své ženy, farářky Jany Kalusové. V roce 1986 byl zvolen farářem v Brně-Židenicích.

Svatopluk Karásek (* 1942), farář ČCE v Hvozdnici a Novém Městě pod Smrkem, v 70. letech mu byl odebrán státní souhlas k výkonu duchovenské služby. V roce 1976 byl odsouzen k osmi měsícům vězení v procesu se členy Plastic people, signatář Charty 77. Po emigraci v roce 1980 byl farářem ve Švýcarsku, nyní působí v Praze v kostele sv. Salvátora, skladatel mnoha písní.

Taťána Klimentěvová-Otýsová (*1927), vedoucí metodických kurzů pro knihovníky v Karlových Varech.

Alfréd Kocáb (* 1925), farář ČCE ve Zruči nad Sázavou, Chodově u Karlových Varů a Mladé Boleslavi, v roce 1974 mu byl odňat státní souhlas k výkonu duchovenské služby. Signatář Charty 77, pracoval jako topič. V letech 1989–1996 byl farářem v Praze v kostele sv. Salvátora.

Prof. Bedřich Loewenstein (* 1929), historik, v 60. letech vědecký pracovník Historického ústavu ČSAV v Praze. V letech 1979–1994 přednášel jako profesor moderních dějin na Svobodné univerzitě v (Západním) Berlíně. Autor řady publikací, zejména k dějinám občanské společnosti a fašismu.

Jan Mířejovský (1911–1984), farář ČCE ve Hvozdnici, Třebechovicích a v Praze v kostele sv. Klimenta, působil také jako tajemník Synodní rady ČCE pro práci s mládeží.

Ctirad Novák (* 1931), farář ČCE v Chodově u Karlových Varů, Zruči nad Sázavou a od roku 1968 v Kutné Hoře. V 70. letech bez státního souhlasu k výkonu duchovenské služby, pracoval jako řidič sanitky. Poté tajemníkem Synodní rady ČCE a v letech 1987–1998 opět farářem v Nosislavi.

Jaroslav Pfann (1924–1998), farář ČCE ve Sněžném na Moravě (1958–1989), otec Miroslava Pfanna.

Miroslav Pfann (* 1963), farář ČCE v Rovečném, místopředseda Spolku evangelických kazatelů.

Jan Pokorný (* 1918), farář ČCE v Prosetíně a v Brně, byl členem Synodní rady ČCE a seniorem brněnského seniorátu ČCE.

Bohuslav Pospíšil (1905–1959), vojenský farář, katecheta, v letech 1956–1959 tajemník Ekumenického institutu a generální tajemník Křesťanské mírové konference.

Jaromír Procházka (* 1927), učitel dějepisu na Gymnáziu v Bystřici nad Pernštejnem, autor samizdatem vydané učebnice *Kurs světových dějin*, v nakladatelství Doplněk vyšel v roce 1993 poslední díl (1945–1989) *Jaká Evropa?*

Miroslav Rodr (1913–1985), farář ČCE ve Valašském Meziříčí a Rokycanech, senior západočeského seniorátu a předseda Svazu českobratrského evangelického duchovenstva.

Prof. Josef B. Souček (1902–1972), profesor Nového zákona na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, kde byl v letech 1966–1970 děkanem. Výrazný teolog, ovlivnil několik generací evangelických kazatelů.

Jan Šimsa (* 1929), teolog a spisovatel, farář ČCE v Klášteře nad Dědinou a od roku 1963 v Prosetíně, kde mu byl v roce 1973 odňat státní souhlas k výkonu duchovenské činnosti. Signatář Charty 77, v roce 1978 odsouzen na osm měsíců do vězení. Podílel se na obnovení Masarykovy společnosti a spolků YMCA a Akademická YMCA.

Milena Šimsová (* 1932), vystudovala archivnictví na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, zabývala se podílem křesťanů na odboji za německé okupace, spolupracovala na uspořádání a převezení archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové do Prahy.

Jan Blahoslav Šourek (1934–1988), od roku 1964 farář ČCE v Nejdku u Karlových Varů, kde mu byl v 70. letech odňat státní souhlas k výkonu duchovenské služby. Roku 1982 se stal farářem ve Vsetíně.

Jiří Veber (* 1922), farář ČCE v Domažlicích a od roku 1960 v Šumperku, kde ztratil v 70. letech státní souhlas k výkonu duchovenské služby.

Václav Velkoborský (1898–1963), sekretář Ymky, farář ČCE v Horních Počernicích.

Jaroslav Vetter (* 1935), farář ČCE v Chomutově a v letech 1973–1999 v Praze-Střešovicích.

Oldřich Vraný (1913–1992), farář ČCE v Mostě a Velenicích.

Summaries

The Communist Party of Czechoslovakia, the State and the Roman Catholic Church, 1948–89
Jaroslav Cuhra

The article outlines Communist Party policy toward the Roman Catholic Church in Czechoslovakia from the time of the Communist takeover in February 1948 to the collapse of the régime at the end of 1989. It focuses in part on the response of the Church to this policy and concludes by drawing attention to other consequences, some of which have had repercussions to the present day. The article, though focusing primarily on the Roman Catholic Church, also discusses the attitude of the Czechoslovak Communist Party (CPCz) towards religion in general.

The author first considers the new institutional framework informing the Church-State relationship after the 1948 takeover (including the entrance of the Party and its ideology into the relationship, as well as the formation of a system of state-administered supervisory bodies) and provides a concise description of CPCz policy toward the Churches throughout this period. He argues that in its approach to the Churches (particularly the Roman Catholic Church) the CPCz was always dominated by ideology rather than by a rational attempt to avoid conflict, and that the governing party (except during the Prague Spring of 1968) was not willing to find a compromise acceptable to both sides; the CPCz insisted not only on having a monopoly on ideology, it also continued to promote its views on the gradual „withering away" of religion.

The next part of the article considers the extent to which the politics of the régime changed (while maintaining this basic attitude), and it demonstrates how after the first „victorious" conflict with the Roman Catholic Church the régime began to restrict the life of the Church and of religious societies in general. In the context of the 1960's it then recalls the Communists' fears from the modernization of the Roman Catholic Church after the Second Vatican Council and the dialogue of that time between Marxists and Christians. Particular attention is paid to the period of the Prague Spring

when a willingness to establish more acceptable conditions for the activities of the Church predominated in the reformist leadership of the Czechoslovak Communist Party.

The Normalization period, the author argues, was dominated by a return to the ideological and irrational approach to the Church which was again forced into the role of a „doomed" organization. Not even the growing opposition, which was expressed in the second half of the 1980's by public addresses, did not compel the fading Communist régime to seek true consensus.

The author concludes the article by reminding the reader of both the importance of the role of the Roman Catholic Church in the anti-totalitarian resistance as well as of problems that the many years of oppression brought to the Church and which continue to influence its work and position in society to the present day.

Institutionalized and Non-institutionalized Religion in the Czech post-WWII Development
Dana Hamplová

The article examines from a sociological viewpoint the development of religion in the Czech Lands in the second half of the twentieth century. It distinguishes between organized religion (Churches and religious societies) and non-organized (general faith in the supernatural). It draws both on censuses and specialized public opinion polls.

The author concludes that in the period of the Communist rule in the Czech Lands, 1948–89, the proportion of the religious Czech population dropped considerably, the number of people who went to church and the proportion of children who had religious education fell drastically. However, this was not a slow process; it was rather a sudden break in the attitude towards religion, and was connected with the Communists' coming to power, repressive methods of the Party and atheistic propaganda. The author also points out that, though from the point of view of the proportion of the population that is of a certain confession or goes to church, Czech society can be described as highly secularized, it has a relatively strong religious potential, which could, nevertheless, surface only after the collapse of the Communist régime – in rather untraditional (occult) forms.

The Liquidation of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia in 1950
Michal Barnovský

The author concentrates on a barely researched chapter of Czechoslovak history, namely on the repression of the Churches in Czechoslovakia by the Communist Party of Czechoslovakia. He states that in 1948, there were officially 305,645 Greek Catholics in Czechoslovakia, of which 237,245 were in Slovakia, forming a more compact whole only in eastern Slovakia. From the liberation and restoration of

Czechoslovakia in May 1945 to the Communist takeover in February 1948, the authorities that were in power, including the Communists, took a favourable position towards the Greek Catholic Church. They did not interfere with its pastoral work and perceived it as an opposition to the totalitarian régime of the Slovak State in 1939–45. In the case of the Communists this attitude, which was in contrast to their antipathy to the Roman Catholic Church, was disturbed in 1947 by the suspicion that the Greek Catholics supported the Bandera gang (members of the Ukrainian Insurrection Army).

A radical change in the state policy towards the Greek Catholic Church, as the author argues, took place in the period from Summer 1948 to May 1950. At that time, the Communist régime labelled this church the most reactionary of all and from 1949, followed the Soviet model and prepared to liquidate it by returning Greek Catholics to the „faith of their fathers" – Eastern Orthodoxy. In this effort, the régime was also assisted by the hierarchy of the Russian Orthodox Church in Czechoslovakia, coordinated with the Eastern Orthodox Church in Russia; the course of events was, furthermore, influenced by Soviet Communists. The author points out that the role and interests of the individual parties in this process have not yet been completely clarified. In Ferbruary 1950 the Operation P (for *pravoslávie*, i.e. Eastern Orthodox) began. Committees for the return to the Eastern Orthodox Church were set up in the districts and towns inhabited by Greek Catholics. The operation culminated on April 28th, 1950 with the staged assembly of Greek Catholics in Prešov, which proclaimed the abolishment of the Uzhorod Union of 1646 and reunification with the Eastern Orthodox Church. From that point on, from the point of view of the régime, the Greek Catholic Church in Czechoslovakia ceased to exist, though the entire operation was in contradiction to both the Constitution, which proclaimed freedom of religion, and the Canonical Law. The majority of the Greek Catholic priests and congregations did not come to terms with the imposed Eastern Orthodoxy. The Greek Catholic Church was not allowed until the democratization process of the Spring of 1968.

Persecution of the Roman Catholic Church in Slovakia, 1959–63
Róbert Letz

The subject of this study is a rather short, though not yet researched period of the intensified antagonism of the Communist régime in Czechoslovakia towards the Churches, which replaced the first signs of liberalization. Favourable international and domestic political conditions for such a change in the policy of the Communist Party of Czechoslovakia occurred in early 1957: A new wave of persecution was also influenced by the hard-line anti-religious course in the Soviet Union, which arrived after Nikita S. Krushchev took the supreme office of state.

The renewed oppression against priests and other Christians was to frighten and break all those who understood the mission of Christians and the Church in an active way. Most priests were imprisoned in the late 1950's in the labour camp at Leopoldov (in July 1959 there were 123 such camps); other priests and lay activists ended up

in prisons throughout the country, and later they were concentrated at Valdice near Jičín. For propaganda reasons the Party leadership declared an amnesty in May 1960, which only camouflaged the continuing religious and political oppression. Though ninety-one members of the Church hierarchy, priests and monks were released, a large number of other priests and believers, including the bishops Ján Vojtaššák, Vasiľ Hopko and Pavel P. Gojdič, remained in prison. During the preparations of the presidential amnesty and afterwards, many other arrests were made, followed by court trials of religious activists.

The most affected of all were the monks and priests. The article systematically traces the repression of the religious Orders of the Jesuits, Verbists, Capuchins, Consolata Missionaries, Redemptorists, School Brothers, Lazarists and Sisters of Charity, which was to paralyze their activities and primarily, the acceptance of new candidates. It also documents cases of oppression of priests in the pastorate, who were accused mainly of obstructing the socialization of villages and of corrupting the young people. As it turned out in later years, repression of religious activists did not bring the desired results but, instead, led to increasing mistrust of Christians towards the régime and its church policy.

The State and the Churches in the Period of Struggle for Social Reform, 1968–69

Jan Pešek

This article is a comprehensive summary of relations between the Communist régime and the Churches in the period known as the Prague Spring of 1968. It demonstrates internal political developments in Czechoslovakia and the attempts to achieve social reform after January 1968, when the conditions for the great increase in activity of all the Churches were established. The „guardianship of state power" over the churches weakened considerably, and pressure from the régime apparently almost ceased to exist. The Roman Catholic Church, including the Greek Catholic Church, which was again allowed to exist, experienced a true renaissance. On the contrary, the Protestant Churches – the Church of the Augsburg Confession (Lutherans) and the reformed Christian Church (Calvinists) – and the Russian Orthodox Church tended to collapse under the weight of their own problems; the Eastern Orthodox Church seemed to have the greatest problems in consequence of the restoration of the activity of the Greek Orthodox Church, which was eliminated by force (*pravoslavizovaná*, that is, made Eastern Orthodox) in the early 1950's.

The occupation of Czechoslovakia by the troops of the Warsaw Pact in August 1968 stopped the reforms and made space for the later policy of „Normalization" (after the changes in the top authorities of the Party and state in April 1969). The Church was immediately pressed back almost into conditions that prevailed before January. „Normalization" was a process that froze and conserved both open and latent problems of all the Churches, but mainly those of the Greek Orthodox and Russian Orthodox Churches, including their relations. The revival of the activity of the Churches

in 1968–69, however, was too intensive to be stopped entirely and reversed, all the more if one considers the increasingly important role of many international factors which made it impossible for the Husák régime to resort completely to methods previously used in the elimination of the influence of the Churches.

The Quadragesimo anno Encyclical, Its Reception and Influence on the Czech Roman Catholic environment the 1930's

Jaroslav Šebek

The 1930's in the Roman Catholic environment in Europe, argues the author in this article, was a period characterized by dynamic development of theological thought, an intensive search for new forms of pastoral activity and also by new impulses in Roman Catholic social teaching. The reason for all this was the fact that the Church sought to enlarge the circle of its followers by members of the working class. Roman Catholic social teaching focused therefore its attention mainly on questions of the relationship between the capital and labour, the problem of just wages, and in particular on the attempt to find a solution to class conflict. The theoretical basis for this was the encyclical of Pius XI, *Quadragesimo anno*, which emphasized in particular the need for a new social order based on cooperation between employers and employees in the class-like organizations, which was to lead to the establishment of a social peace.

The author points out the important influence of the encyclical on the theory and practice of policy in Austria, a state neighbouring Czechoslovakia. He then traces its reception in the Czech Lands, both among German-speaking and Czech Roman Catholics. German Roman Catholicism was at first more likely to take the initiative in adopting the ideas of the encyclical, but did not have enough of influence to promote them to any serious extent. The *Qadragesimo anno* was received differently by Czech Roman Catholics and those of Moravia. The attempt to promote the ideas of class-like organization became one of the reasons for the struggle within the Czechoslovak People's Party between the Czech wing, which supported the class structure, and the Moravian wing of the party, in 1933–34. In the second half of the 1930's, the discussion in the People's Party ceased and reappeared mainly among Roman Catholic intellectuals and right-wing political groups. As a result of the ambiguity of the formulations the principle of the class-like structure of society was also used by authoritarian political movements which thus legitimized their efforts to destroy the parliamentary democracy in Czechoslovakia.

Cardinal Beran and His Struggle with Totalitarianism: *A Portrait*
Václav Vaško

The subject of this article is the life and work of Cardinal Beran, the Archbishop of Prague (1888–1969) and his struggle with Nazism and Communism. In 1942–45, he was interned in several German concentration camps for activity „inimical to the Reich". He returned home a national hero. In 1946, he became the Archbishop of Prague and strived to rectify the material and moral damage the Church had suffered as a result of the Nazi Occupation, the post-war expulsion of the Czechoslovak Germans and the subsequent plundering of the borderlands. He also confronted growing Communist aggression.

After the Communist takeover of 1948, the Church in the Czech Lands, led by Beran, refused to accept the legitimacy of the new régime. Unacceptable Communist demands resulted in the collapse of negotiations between the Church and State, which was followed by state terror. The aim of the régime was to drive a wedge between the Church in Czechoslovakia and Rome, in order to get the Church fully under Communist control. This led to a gradual destruction of the Church structure, courtroom trials and persecution of all kinds. Beran was imprisoned from 1949 till Pope Paul VI named him a Cardinal in 1965. Beran was then expelled from his homeland and replaced by František Tomášek as Apostolic Administrator of Prague (later Cardinal).

In exile, Archbishop Beran dedicated much of his time to the fellow Czech émigrés. At the Second Vatican Council, he presented a report on religious freedom, in which he pointed out the mistakes the Church had committed in this respect. In this way he made a considerable contribution to the adoption of the Declaration on Religious Freedom. Even after his death, however, a decision by Paul IV to bury him in the papal crypt of St Peter's, prevented his remains from being sent to his native land.

Reviews

A Lost Opportunity
Bedřich Loewenstein

Tomáš Pasák, *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*. Prepared for publication by Jana Pasáková. Prague: Práh, 1999, 486 pp. Includes a preface by Robert Kvaček and an article by Milan Nakonečný, „K psychologii a perspektivám českého fašismu".

This comprehensive discussion on Czech Fascism was written mostly under Communist rule and could not be published until after the changes of the régime. It unfortunately fails to meet many of the demands of the contemporary critical history writing. The author, the late Tomáš Pasák, has not surpassed the simple approach of providing a chronicle of events, ignored the discussions on Fascism which went on

elsewhere in the world, and has not asked the basic questions. In terms of interpretation, this study does not provide anything new.

The Changes of „Wild Idealism":
The History of the Czech Fascist Organization „The Flag"
as Understood by Milan Nakonečný
Vlastimil Hála

Milan Nakonečný, *Vlajka: K historii a ideologii českého fašismu*. Prague: Chvojkovo nakladatelství, 2001, 332 pp.

The book is about the history of the well-known militant fascist organization in the period of the First Czechoslovak Republic and of the Nazi Protectorate. Besides from the factual aspect of the work, the reviewer highlights the author's often unusual standpoint, betraying his little sympathy towards the liberal system of parliamentary democracy.

The Double Life of a Scholar in German Studies
Petr Šafařík

Bernd A. Rusinek, *Zwischenbilanz der Historischen Kommission zur Untersuchung des Falles Schneider/Schwerte und seiner zeitgeschichtlichen Umstände*. Düsseldorf: Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv, 1996, 184 pp.
Ludwig Jäger, *Seitenwechsel: Der Fall Schneider/Schwerte und die Diskretion der Germanistik*. Munich: Fink, 1998, 360 pp.
Peter Tepe, Mehr zum Fall Schneider/Schwerte. In P. Tepe and A. Thörner (eds), *Arbeiten aus dem Schwerpunkt Mythos, Ideologie*, Pt. 1. Essen: Die Blaue Eule, 1999, pp. 15–88.
Claus Leggewie, *Von Schneider zu Schwerte: Das ungewöhnliche Leben eines Mannes, der aus der Geschichte lernen wollte*. Munich: Hanser, 1998.

On the basis of several publications the reviewer tells the story on a German scholar Hanse Schneider/Schwert who got involved with the Nazi régime and after the war succeeded in creating a new identity under a false name. He succeeded in building a successful career of a renowned expert in the same field. In 1995 Dutch journalists discovered his true identity.

Bartošek's Analysis of Repression Based
on the „Political Prisoner Phenomenon"
Françoise Mayer

Karel Bartošek, *Český vězeň: Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Prague and Litomyšl: Paseka, 2001, 317 pp. Bibliography, filmography, index of names.

The reviewer discusses mainly the methodological difficulties arising from the way the author questioned nine Czech political prisoners, and discusses the value of their testimony.

A Two-Part History of the Communist Secret Police in Slovakia
Stanislav Sikora

Jan Pešek, *Nástroj represie a politickej kontroly: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava: Veda, 2000, 248 pp.

The reviewer notes that the publication is an important addition to the contemporary knowledge of activities and structure of the Secret Police. It is the first study of this kind in Slovakia.

From Capitulation to Unification
Šárka Daňková

Peter Graf Kielmansegg, *Nach der Katastrophe: Die Deutschen und ihre Nation. Eine Geschichte des geteilten Deutschland*. Berlin: Siedler, 2000, 734 pp.

According to the reviewer, this book is the first and successful synthesis of German post-war history (1945–1990). She points out that instead of chronicle-like description, the problems are given primary attention, and difficult thoughts are not avoided.

A Partisan Picture of Margaret Thatcher and Thatcherism
Jiří Ellinger

Hynek Fajmon, *Margaret Thatcherová a její politika*. Brno: Barrister & Principal, 1999, 392 pp.

The reviewer finds this book inconsistent. Its factual studiousness and methods used give it a mark of scientific objectivity. Nevertheless, direct ideological interpretations of the author make of it often a party elaborate.

Materials

Struggle of Reverend Novomestský against the Seizure of the Congregation House of the Church of the Augsburg Confession in Uhrovec, Slovakia.
Norbert Kmeť

The article describes how the Communist régime seized the Ecclesiastic House of the Church of the Augsburg Confession in Uhrovec, Slovakia, in 1950. The local representatives of the Communist régime had a serious interest in using the Eccle-

siastic House as a cinema and for the Socialist Youth Organization in Slovakia, with the aim to eliminate Church influence. After unsuccessful attempts to transfer the Ecclesiastic House in June 1949 and February 1950 into their hands, the local Communist representatives accused Reverend Karol Novomestský of organizing a demonstration. On October 25th, 1950 the court sentenced Novomestský to one year in jail.

Chronicle

The Memory of the Century: *Conference Report*

Andrew Bove and Michal Kopeček

The following is a report on an international conference organized last March by the Institute for Human Sciences, Vienna. Philosopher Paul Ricoeur opened the sessions with reflections on the many-sided relationship between history and memory. Historian Pierre Nora traced causes of the unusual rise of the role of memory at present. Using picture material, his colleague Reinhart Kosselleck clarified changes of monuments in the course of the last two centuries.

Other sections focused on questions of historical memory in particular areas, both geographic (memory and identity in Poland, Russia and Austria) and thematic (comparison of historical memory of Communism and Fascism, Jewish memory and the Shoah). A number of other important personalities from the academia, politics, arts and media (including Timothy Garton Ash, Richard Pipes, Adam Michnik, Joachim Gauck, Alex Boraine, Leszek Kołakowski, Yehuda Bauer and Fritz Stern) participated at the conference.

The organizers of the conference, however, did not seek to chart out „memory of the twentieth century" exhaustively; they concentrated on the most important topics characteristic for this century. Thanks to that focus and to good organization, constructive discussion and a useful exchange of views during the conference prevailed.

Archive of Contemporary History

A Few of Remarks on the Historical Context

Jaroslav Cuhra

Public discussion about the activities of Secret Police in the Association of Protestant Ministry of Bohemian Brethen in 1966

Miroslav Pfann, Milena a Jan Šimsovi

The irregular supplement of *Soudobé dějiny* publishes edition of eleven documents with two explanatory commentaries. In August 1966, the minister of the Protestant Church of Bohemian Brethen Jan Šimsa made a public address during the ministers'

meeting in Prague describing how he was, at the beginning of the 1950's, forced to cooperate with the Secret Police, which he refused. His testimony provoked an excited debate during which seven other ministers admitted similar experience in the 1950's and 60's. On the basis of this, the Association of Protestant Ministry of Bohemian Brethen addressed a protest to the Ministry of the Interior against such pressure from the Secret Police. The investigation began and eight ministers who made their cases public were invited to discuss it in the offices of the Secret Police. The ministers concerned then prepared several analyses of the negative influence of the Secret Police and their agents on the life of the Church and the minds of citizens. In March 1968, they sent one of these to the Chairman of the National Assembly with an appeal to the „representatives of the people" to deal with it.

The core of this documentary publication prepared by Milena Šimsová and Jan Šimsa from their private archive consists of eight written reports about the investigation of the individual cases in the Secret Police offices, which were made immediately afterwards by the ministers concerned and about which they informed one another. The reports speak about the ways in which ministers were forced to cooperate with the Secret Police as well as about later reaction of this repressive instrument of the régime on such rare questioning of their procedures, a reaction in which a seeming correctness and hidden threats mixed. Historian Jaroslav Cuhra explains in his commentary broader historical context of this case, mainly from the point of the development of the relations of the Protestant Church of Bohemian Brethen and the Communist régime. He points out that bringing the taboo of cooperation with the Secret Police to the public was unique at that time, and speculates about the extent of involuntary and voluntary cooperation of members of this Church with the Secret Police. In the introduction to the edition, the minister Miroslav Pfann describes the chronology of events from Šimsa's speech to the moment when the analysis was sent to the National Assembly, and highlights the psychological and moral importance of the case, mainly for interpersonal solidarity, for the internal life of the Protestant Church of Bohemian Brethen and for the ability of their members to resist the pressure of the régime in the 1970's and 80's.

Contributors

Michal Barnovský (1937) is a Senior Researcher at the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. His main field of study is the post-war history of Slovakia. He has published a number of works including *Na ceste k monopolu moci* [On the Road to the Monopoly of Power] (Bratislava, 1993) and, in collaboration with Jan Pešek, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* [State Power and the Churches in Slovakia, 1948–53] (Bratislava, 1997).

Andrew J. Bove (1972) is a doctoral student of political science at Boston College and a teaching assistant at the Political Science Department of Wesleyan University (Philadelphia). His major scholarly interest is the history of political philosophy, liberalism, and the philosophy of the social sciences.

Jaroslav Cuhra (1971) is a Researcher at the Institute of Contemporary History of the Czech Academy of Sciences. He specializes in the history of the Church in Central and Eastern Europe after WWII. His dissertation, focuses on relations between the Vatican and the Czechoslovak régime, 1968–89, and is about to be published.

Šárka Daňková (1977) is a Researcher at the Institute of International Studies, Charles University, Prague. Her field is the history of Germany and Austria.

Jiří Ellinger (1974) is a doctoral student of the Institute of World History at the Charles University, Prague, and a student of Academy of Diplomacy at the Institute of International Relations, Prague. He specializes in the history of Great Britain.

Vlastimil Hála (1951) is a Senior Researcher at the Institute of Philosophy of the Czech Academy of Sciences, Prague. His work focuses on ethics in the history of philosophy. He is the author of *Impulsy Kantovy etiky* [The Impulses of Kant's Ethics] (Prague, 1994) and of a number of articles on the history of philosophy and contemporary philosophy (including Bolzano, Brentano, Hösle, and Habermas).

Dana Hamplová (1973) is a Senior Researcher at the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences. Her work focuses on the sociology of the family and religion. She is a co-author of *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství* [Young Persons Ideas on Marriage and Parenthood] (Prague, 2000), and *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti: Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP* [Religion and the Supernatural: An International Comparison on the Basis of Empirical Research made by the ISSP] (Prague, 2000).

Norbert Kmeť (1971) is a Senior Researcher at the Institute of Political Science of the Slovak Academy of Sciences. He specializes in the political history of Slovakia after 1948 and is the author of *Postavenie cirkví na Slovensku 1948–1951* [The Situation of the Churches in Slovakia, 1948–51] (Bratislava 2000).

Michal Kopeček (1974) is a Researcher at the Institute of Contemporary History of the Czech Academy of Sciences, Prague. He focuses on the history and political philosophy of twentieth-century central Europe.

Róbert Letz (1967) teaches at the Department of Slavonic and World History at the College of Education, Comenius University, Bratislava. His research is focused on political and Church history after WWII. His publications include *Slovensko v rokoch 1945–1948: Na ceste ku komunistickej totalite* [On the Road to Communist Totalitarianism: Slovakia, 1945–48] (Bratislava, 1994).

Bedřich Loewenstein (1929) was a Senior Researcher at the Historical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences until 1970. Between 1979–1994 he was Professor of Modern History at the Freie Universität in (West) Berlin. He has published extensively on topics in modern European history from the eighteenth century to the present, with focus on civil society. His works published in Czech include *Projekt moderny* [The Project of Modernity] (Praha 1995).

Françoise Mayer (1957) is Associate Professor at the Paul Valéry University in Montpellier. Her research includes the history of Communism, and she is currently writing a book on Communism in the Czech collective consciousness after 1989.

Jan Pešek (1949) is a Senior Researcher at the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. His main field of interest is Czechoslovak and Slovak history after WWII. He has written several books on the persecution conducted by the Communist régime and on the activities of the Secret Police after February 1948, as well as on the Churches-State relations. He published *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953* [State Power and the Churches in Slovakia, 1948–53] (Bratislava, 1997, with Michal Barnovský as co-author) and *Pod kuratelou moci: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970* [Under the Guardianship of the Authorities: The Churches in Slovakia, 1953–70] (Bratislava 1999).

Miroslav Pfann (1963) is a minister of the Czechoslovak Protestant Church in Rovečné, and a Deputy Chairman of the Society of Protestant Preachers.

Stanislav Sikora (1949) is a Senior Researcher at the Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava, and his main professional interest is the political history of Czechoslovakia in the 1950s and 60s and the Social Democratic movement.

Petr Šafarík (1973) is a doctoral student at the Institute of International Studies, Charles University, Prague. He specializes in contemporary cultural history.

Jaroslav Šebek (1970) is a Researcher at the Historical Institute of the Czech Academy of Sciences, Prague. He specializes in the political and social history of Czechoslovakia from 1918 to 1938, developments within Czech and German political parties, and in the history of the Church.

Jan Šimsa (1929) is a minister of the Czechoslovak Protestant Church in Klášter nad Dedinou and, since 1963, also in Prosetín. In 1973 the state revoked his permission to perform pastoral work. He was among the first signatories of Charter 77 and later imprisoned for several months.

Milena Šimsová (1932) graduated at the Faculty of Arts, Masaryk University, Brno. She specialized in the role of Christians in the resistance against the Nazi occupation, and helped to organize the archive of Přemysl Pitter and Olga Fierzová and transfer it to Prague.

Václav Vaško (1921) was a diplomat, worker and a political prisoner (1953–60), after 1989 the director emeritus of the Roman Catholic publishing house Zvon, a lecturer in the Czech Christian Academy, and a private researcher in the field of Czechoslovak Church history. His publications include *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce* [Unsilenced: A Chronicle of the Roman Catholic Church in Czechoslovakia after WWII] (Prague, 1990).

Contents

Introductory word (Jaroslav Cuhra) 265

Jaroslav Cuhra — The Communist Party of Czechoslovakia, the State and the Roman Catholic Church, 1948–89 267

Dana Hamplová — Institutionalized and Non-institutionalized Religion in the Czech post-WWII Development 294

Michal Barnovský — The Liquidation of the Greek Catholic Church in Czechoslovakia in 1950 312

Róbert Letz — Persecution of the Roman Catholic Church in Slovakia, 1959–63 332

Jan Pešek — The State and the Churches in the Period of Struggle for Social Reform, 1968–69 350

Jaroslav Šebek — The Quadragesimo anno Encyclical, Its Reception and Influence on the Czech Roman Catholic environment the 1930's 365

Václav Vaško — Cardinal Beran and His Struggle with Totalitarianism: A Portrait 384

Reviews

Bedřich Loewenstein — A Lost Opportunity 409

Vlastimil Hála — The Changes of „Wild Idealism": The History of the Czech Fascist Organization „The Flag" as Understood by Milan Nakonečný 416

Petr Šafařík — The Double Life of a Scholar in German Studies 422

Françoise Mayer — Bartošek's Analysis of Repression Based on the „Political Prisoner Phenomenon" 427

Stanislav Sikora — A Two-Part History of the Communist Secret Police in Slovakia 433

Šárka Daňková — From Capitulation to Unification 437

Jiří Ellinger — A Partisan Picture of Margaret Thatcher and Thatcherism . 441

Materials

Norbert Kmeť — Struggle of Reverend Novomestský against the Seizure of the Congregation House of the Church of the Augsburg Confession in Uhrovec, Slovakia 444

Chronicle

Andrew Bove, Michal Kopeček — The Memory of the Century: Conference Report 458

Annotations 466

Bibliography on Contemporary History

Bibliographical Survey of articles from specialized magazines and journals published abroad between 1998 and 2001 478

Archive of Contemporary History

A Few of Remarks on the Historical Context (Jaroslav Cuhra) 517

Miroslav Pfann, Milena a Jan Šimsovi — Public discussion about the activities of Secret Police in the Association of Protestant Ministry of Bohemian Brethen in 1966 521

Summaries 567

Mezinárodní vztahy

Odborný čtvrtletník přináší původní texty (stati, diskuze, polemiky, recenzní eseje a eseje), které se zabývají politickými, bezpečnostními, ekonomickými, humanitárními a kulturními aspekty mezinárodních vztahů. Součástí každého čísla jsou i anotace vybraných knižních novinek v knihovně ÚMV a resumé v českém a v anglickém jazyce. Svým zaměřením jsou *Mezinárodní vztahy* jediným periodikem svého druhu vydávaným v České republice.

Z aktuálního čísla 4/2001

Společná obchodní politika Evropské unie
Francie a Německo – „motor" evropské integrace?
Spor o Kurily
Kontrola zákazu biologických zbraní
Racionalita politiky v Africe

Vydává

Ústav mezinárodních vztahů, Nerudova 3, 118 50 Praha 1
tel.: 02/51 108 107
fax: 02/51 108 222
e-mail: cervinkova@iir.cz
internetová adresa: **www.iir.cz.**
Cena jednoho výtisku je 65.– Kč, roční předplatné 240.– Kč.

ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PRAHA
iir
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS PRAGUE

vědecká revue
otevřená pluralitě filosofických názorů

nabízí svým čtenářům

v čísle **2/2001**
mimo jiné tyto stati:

K. Pstružina: *Je kuhnovské paradigma v krizi?*
L. Kvasz: *Descartovská fyzika vo svetle Husserlovej fenomenológie*
T. Martin: *Cournot, filosof pravěpodobnosti*
D. Špelda: *Legenda jménem Koperník*
J. L. Cohenová: *Demokracie, diference a právo na soukromí*

v čísle **4/2001,**
jež vyšlo v říjnu, mimo jiné tyto stati:

Paul Ricouer: *Spravedlnost a msta*
Jean-Paul Sartre: *Karteziánská svoboda*
Ján Šulavík: *Problém vzťahu filozofie a psychoterapie*

V každém čísle pak samozřejmě najdete pravidelné rubriky, recenze, zprávy a anotace.

Internetová stránka: http://www.flu.cas.cz/filcasop/index.htm
Cena jednotlivého čísla 44,- Kč, celoroční předplatné 220,- Kč
Redakce: Jilská 1, Praha 1; tel. 2222 1752; e-mail: filcas@lorien.site.cas.cz

Sociologický časopis 3

moderní vědecký časopis, který přináší cenné informace sociologům, politologům, demografům, žurnalistům a další odborné veřejnosti.

128 stran čtyřikrát ročně. Cena předplatného 156 Kč, jednotlivého čísla 39 Kč.

ROČNÍK 37, ČÍSLO 3, ZÁŘÍ 2001

STATI

Jiří Musil: Vývoj a plánování měst ve střední Evropě v období komunistických režimů

Lubomír Brokl, Zdenka Mansfeldová, Adéla Seidlová: Vztah poslanců českého parlamentu k voličům jako problém vertikální odpovědnosti

METODOLOGICKÁ RUBRIKA

Ivana Loučková: Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci

PŘEHLEDOVÁ STAŤ

Jiří Večerník: Sociální zprávy v České republice po roce 1989

ZE SOCIOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ

Joseph Hraba, Rehan Mullick, Frederick O. Lorenz, Jiří Večerník: Postoje české populace k reformám a transformaci z hlediska věku

Adéla Seidlová: Výzkum poslanců a senátorů Parlamentu ČR

RECENZE

ZPRÁVY A INFORMACE

Vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR v Praze. Objednávky předplatného i jednotlivá čísla zajistí redakce ***Sociologického časopisu***, Jilská 1, 110 00 Praha 1. Telefon (02) 2222 1761, fax (02) 2222 0143, e-mail sreview@soc.cas.cz

Časopis je citován v *Current Contents/Social&Behavioral Sciences (CC/S&BS)*, v počítačové databázi *Social SciSearch* a v aktuálních oznámeních *Research Alert*, publikacích Institute of Scientific Information (ISI), USA.

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři (maximálně dva): Název: Podnázev (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: editor sborníku (obdobně jako u autora monografie) (ed.): Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: Název novin (kurzivou), přesné datum, rezmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE 6387

